શ્રીગણેશાય નમઃ

શ્રીજાનકીવલ્લભો વિજયતે

શ્રીરામચરિતમાનસ

પ્રથમ સોપાન

બાલકાંડ

શ્લોક

વર્ણાનામર્થસંઘાનાં રસાનાં છન્દસામપિ ।
મઙ્ગલાનાં ચ કર્ત્તારૌ વન્દે વાણીવિનાયકૌ ॥ ૧॥

અક્ષરો, અર્થસમૂહો, રસો, છન્દો અને મંગળોને કરનારાં સરસ્વતીજી તેમજ ગણેશજીની હું વંદના કરું છું. ॥ ૧ ॥

ભવાનીશંકરૌ વન્દે શ્રદ્ધાવિશ્વાસરૂપિણૌ ।
યાભ્યાં વિના ન પશ્યન્તિ સિદ્ધાઃ સ્વાન્તઃસ્થમીશ્વરમ્ ॥ ૨॥

શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસનાં સ્વરૂપ શ્રીપાર્વતીજી અને શ્રીશંકરજીની હું વંદના કરું છું, જેમના વિના સિદ્ધજનો પોતાના અંતઃકરણમાં બિરાજેલા ઈશ્વરને જોઈ શકતા નથી. ॥ ૨ ॥

વન્દે બોધમયં નિત્યં ગુરું શંકરરૂપિણમ્ ।
યમાશ્રિતો હિ વક્રોઽપિ ચન્દ્રઃ સર્વત્ર વન્દ્યતે ॥ ૩॥

જ્ઞાનમય, નિત્ય, શંકરરૂપી ગુરુની હું વંદના કરું છું, જેમનો આશ્રિત હોવાથી જ વાંકો ચન્દ્રમા પણ સર્વત્ર પૂજાય છે. ॥ ૩ ॥

સીતારામગુણગ્રામપુણ્યારણ્યવિહારિણૌ ।
વન્દે વિશુદ્ધવિજ્ઞાનૌ કવીશ્વરકપીશ્વરૌ ॥ ૪॥

શ્રીસીતારામજીના ગુણસમૂહરૂપી પવિત્ર વનમાં વિચરનારા, વિશુદ્ધ વિજ્ઞાનસમ્પન્ન કવીશ્વર, શ્રીવાલ્મીકિજી અને કપીશ્વર શ્રીહનુમાનજીની હું વંદના કરું છું. ॥ ૪ ॥

VISIT…

LANZAROTE Caliente.COM

ઉદ્‌ભવસ્થિતિસંહારકારિણીં ક્લેશહારિણીમ્ ।
સર્વશ્રેયસ્કરીં સીતાં નતોઽહં રામવલ્લભામ્ ॥ ૫॥

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ (પાલન) અને સંહાર કરનારાં, ક્લેશોને હરનારાં તથા સંપૂર્ણ કલ્યાણોને કરનારાં શ્રીરામચંદ્રજીનાં પ્રિયતમા શ્રીસીતાજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫ ॥

યન્માયાવશવર્ત્તિ વિશ્વમખિલં બ્રહ્માદિદેવાસુરા
યત્સત્ત્વાદમૃષૈવ ભાતિ સકલં રજ્જૌ યથાહેર્ભ્રમઃ ।
યત્પાદપ્લવમેકમેવ હિ ભવામ્ભોધેસ્તિતીર્ષાવતાં
વન્દેઽહં તમશેષકારણપરં રામાખ્યમીશં હરિમ્ ॥ ૬॥

જેમની માયાને સમ્પૂર્ણ વિશ્વ, બ્રહ્માદિ દેવતાઓ અને અસુરો વશીભૂત છે, જેમના પ્રભાવથી દોરડામાં સર્પના ભ્રમની જેમ આ આખું દૃશ્ય જગત સત્ય જ પ્રતીત થાય છે અને જેમના ચરણો જ ભવસાગરને પાર કરવા ઇચ્છનારાઓ માટે એકમાત્ર નૌકા છે, તે બધાં જ કારણોથી પર (કારણોના કારણ અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ) 'રામ' નામે ઓળખાતા ભગવાન હરિની હું વંદના કરું છું. ॥ ૬ ॥

નાનાપુરાણનિગમાગમસમ્મતં યદ્
રામાયણે નિગદિતં ક્વચિદન્યતોઽપિ ।
સ્વાન્તઃસુખાય તુલસી રઘુનાથગાથા-
ભાષાનિબન્ધમતિમઞ્જુલમાતનોતિ ॥ ૭॥

અનેક પુરાણો, વેદો અને [તન્ત્ર] શાસ્ત્રસંમત તથા જે રામાયણમાં વર્ણિત છે અને અન્યત્રથી પણ ઉપલબ્ધ શ્રીરઘુનાથજીની કથાને તુલસીદાસ પોતાના અંતઃકરણના સુખ માટે અત્યંત મનોહર ભાષા-રચનામાં વિસ્તૃત કરે છે. ॥ ૭ ॥

સો૦ – જો સુમિરત સિધિ હોઇ ગન નાયક કરિબર બદન ॥
કરઉ અનુગ્રહ સોઇ બુદ્ધિ રાસિ સુભ ગુન સદન ॥ ૧॥

જેમનું સ્મરણ કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, જે ગણોના સ્વામી અને સુંદર હાથીના મુખવાળા છે, એ જ બુદ્ધિના ભંડાર અને શુભ ગુણોના ધામ (શ્રીગણેશજી) મારા પર કૃપા કરો. ॥ ૧ ॥

મૂક હોઇ બાચાલ પંગુ ચઢ઼ઇ ગિરિબર ગહન ।
જાસુ કૃપાઁ સો દયાલ દ્રવઉ સકલ કલિ મલ દહન ॥ ૨॥

જેમની કૃપાથી મૂંગો ઘણું જ સુંદર બોલનારો થાય છે અને લંગડો-લૂલો દુર્ગમ પર્વત પર ચઢી જાય છે, તે કળિયુગનાં સર્વે પાપોને બાળી નાખનારા દયાળુ (ભગવાન) મારા પર મહેર કરો. ॥ ૨ ॥

નીલ સરોરુહ સ્યામ તરુન અરુન બારિજ નયન ।
કરઉ સો મમ ઉર ધામ સદા છીરસાગર સયન ॥ ૩॥

જેમનો નીલકમળ સમાન શ્યામવર્ણ છે, જેમનાં નેત્રો પૂર્ણ રૂપે ખીલેલા લાલ કમળ જેવાં છે અને જેઓ સદૈવ, ક્ષીરસાગરમાં શયન કરે છે, તે ભગવાન (નારાયણ) મારા હૃદયમાં નિવાસ કરો. ॥ ૩ ॥

કુંદ ઈંદુ સમ દેહ ઉમા રમન કરુના અયન ।
જાહિ દીન પર નેહ કરઉ કૃપા મર્દન મયન ॥ ૪॥

મોગરાનાં પુષ્પ અને ચન્દ્રમા જેવું (ગૌરું) જેમનું શરીર છે, જે પાર્વતીજીના પ્રિયતમ અને દયાના ધામ છે અને જેમને દીનજનો પ્રત્યે સ્નેહ છે, તે કામદેવનું મર્દન કરનારા (શંકરજી) મારા પર કૃપા કરો. ॥ ૪ ॥

બંદઉઁ ગુરુ પદ કંજ કૃપા સિંધુ નરરૂપ હરિ ।
મહામોહ તમ પુંજ જાસુ બચન રબિ કર નિકર ॥ ૫॥

હું ગુરુમહારાજનાં ચરણકમળોની વંદના કરું છું, જેઓ દયાના સાગર અને નરરૂપે શ્રીહરિ જ છે અને જેમનાં વચન મહામોહરૂપી ઘોર અંધકારનો નાશ કરવા માટે સૂર્યકિરણોના સમૂહ છે. ॥ ૫ ॥

ચો૦ – બંદઉઁ ગુરુ પદ પદુમ પરાગા । સુરુચિ સુબાસ સરસ અનુરાગા ॥
અમિઅ મૂરિમય ચૂરન ચારૂ । સમન સકલ ભવ રુજ પરિવારૂ ॥ ૧॥

હું ગુરુમહારાજનાં ચરણકમળોની રજની વંદના કરું છું, જે સુરુચિ (સુંદર સ્વાદ), સુગંધ તથા અનુરાગરૂપી રસથી પૂર્ણ છે. તે અમર મૂળ(સંજીવની)નું ઉત્તમ ચૂર્ણ છે, જે સમ્પૂર્ણ ભવરોગોના પરિવારને નાશ કરનારું છે. ॥ ૧ ॥

સુકૃતિ સંભુ તન બિમલ બિભૂતી । મંજુલ મંગલ મોદ પ્રસૂતી ॥
જન મન મંજુ મુકુર મલ હરની । કિએઁ તિલક ગુન ગન બસ કરની ॥ ૨॥

એ રજ સુકૃતી(પુણ્યવાન પુરુષ)રૂપી શિવજીના શરીર પર સુશોભિત નિર્મળ વિભૂતિ છે અને સુન્દર કલ્યાણ તથા આનંદની જનની છે, ભક્તના મનરૂપી સુન્દર દર્પણના મેલને દૂર કરનારી અને તિલક કરવાથી ગુણોના સમૂહને વશ કરનારી છે. ॥ ૨ ॥

શ્રીગુર પદ નખ મનિ ગન જોતી । સુમિરત દિબ્ય દૃષ્ટિ હિયઁ હોતી ॥
દલન મોહ તમ સો સપ્રકાસૂ । બડ઼ે ભાગ ઉર આવઈ જાસૂ ॥ ૩॥

શ્રીગુરુમહારાજના ચરણ-નખોની જ્યોતિ મણિઓના પ્રકાશ જેવી છે, જેનું સ્મરણ કરતાં જ હૃદયમાં દિવ્યદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એ પ્રકાશ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને નાશ કરનારો છે; એ જેના હૃદયમાં આવી જાય છે તેનું મોટું ભાગ્ય છે. ॥ ૩ ॥

ઉઘરહિં બિમલ બિલોચન હી કે । મિટહિં દોષ દુખ ભવ રજની કે ॥
સૂઝહિં રામ ચરિત મનિ માનિક । ગુપુત પ્રગટ જહઁ જો જેહિ ખાનિક ॥ ૪॥

એના હૃદયમાં આવતાં જ હૃદયનાં નિર્મળ નેત્રો ખુલી જાય છે અને સંસારરૂપી રાત્રિનાં દોષ-દુઃખ નાશ પામે છે તેમજ શ્રીરામચરિત્રરૂપી મણિ અને માણિક્ય, ગુપ્ત અને પ્રગટ જ્યાં જે ખાણમાં છે, તે બધાં દેખાવા લાગે છે. ॥ ૪ ॥

દો૦ – જથા સુઅંજન અંજિ દગ સાધક સિદ્ધ સુજાન ।
કૌતુક દેખત સૈલ બન ભૂતલ ભૂરિ નિધાન ॥ ૧॥

જેમ સિદ્ધાંજનને નેત્રોમાં આંજી સાધક, સિદ્ધ અને સુજ્ઞજનો પર્વતો, વનો અને પૃથ્વીના અંદર આશ્ચર્યપૂર્વક ઘણી ખાણો જુએ છે. ॥ ૧ ॥

ચૌ૦ – ગુરુ પદ રજ મૃદુ મંજુલ અંજન । નયન અમિઅ દગ દોષ બિભંજન ॥
તેહિં કરિ બિમલ બિબેક બિલોચન । બરનઉઁ રામ ચરિત ભવ મોચન ॥ ૧॥

શ્રીગુરુમહારાજના ચરણોની રજ કોમળ અને સુંદર નયનામૃત-અંજન છે, જે નેત્રોના દોષોને નાશ કરનાર છે. તે અંજનથી વિવેકરૂપી નેત્રોને નિર્મળ કરીને હું સંસારરૂપી બંધનથી મુક્ત કરાવનાર શ્રીરામચરિત્રનું વર્ણન કરું છું. ॥ ૧ ॥

બંદઉઁ પ્રથમ મહીસુર ચરના । મોહ જનિત સંસય સબ હરના ॥
સુજન સમાજ સકલ ગુન ખાની । કરઉઁ પ્રનામ સપ્રેમ સુબાની ॥ ૨॥

પહેલાં તો પૃથ્વીના દેવતા બ્રાહ્મણોના ચરણોની હું વંદના કરું છું, જે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન સર્વ સંશયોને હરનારા છે. તે પછી સર્વ ગુણોની ખાણ - સંતસમાજને પ્રેમપૂર્વક સુન્દર વાણીથી પ્રણામ કરું છું. ॥ ૨ ॥

સાધુ ચરિત સુભ ચરિત કપાસૂ । નિરસ બિસદ ગુનમય ફલ જાસૂ ॥
જો સહિ દુખ પરછિદ્ર દુરાવા । બંદનીય જેહિં જગ જસ પાવા ॥ ૩॥

સંતોનાં ચરિત્ર કપાસનાં ચરિત્ર (જીવન) જેવાં શુભ છે, જેનાં ફળ નીરસ, વિશદ અને ગુણમય હોય છે (કપાસનું જીંડવું નીરસ હોય છે, સંત-ચરિત્રમાં પણ વિષયાસક્તિ નથી, તેથી તે પણ નીરસ છે; કપાસ ઉજ્જ્વળ હોય છે, સંતનું હૃદય પણ અજ્ઞાન અને પાપરૂપી અંધકારથી રહિત હોય છે, માટે તે વિશદ છે; અને કપાસમાં ગુણો (તંતુઓ) હોય છે, આ પ્રમાણે સંતનું ચરિત્ર પણ સદ્ગુણોનો ભંડાર હોય છે, માટે તે ગુણમય છે.) [જેમ કપાસનો દોરો સોયે કરેલા કાણાને પોતાનું તન અર્પીને ઢાંકી દે છે; અથવા કપાસ જેમ લોઢાવાનાં, કંતાવાનાં અને વણાવાનાં કષ્ટો સહીને પણ વસ્ત્રરૂપે પરિણમી અન્યોનાં ગોપનીય સ્થાનોને ઢાંકે છે, તે જ પ્રમાણે] સંત સ્વયં દુ:ખ વેઠીને બીજાઓનાં છિદ્રો(દોષો)ને ઢાંકે છે, જેના કારણે તેમણે જગતમાં વંદનીય યશ પ્રાપ્ત કર્યો છે. ॥ ૩ ॥

મુદ મંગલમય સંત સમાજૂ । જો જગ જંગમ તીરથરાજૂ ॥
રામ ભક્તિ જહઁ સુરસરિ ધારા । સરસઈ બ્રહ્મ બિચાર પ્રચારા ॥ ૪॥

સંતોનો સમાજ આનંદ અને કલ્યાણમય છે, જે જગતમાં હરતું-ફરતું તીર્થરાજ (પ્રયાગ) છે. જ્યાં (તે સંતસમાજરૂપી પ્રયાગરાજમાં) રામભક્તિરૂપી ગંગાજીની ધારા છે અને બ્રહ્મવિચારનો પ્રચાર સરસ્વતીજી છે. ॥ ૪ ॥

બિધિ નિષેધમય કલિમલ હરની । કરમ કથા રબિનંદનિ બરની ॥
હરિ હર કથા બિરાજતિ બેની । સુનત સકલ મુદ મંગલ દેની ॥ ૫॥

વિધિ અને નિષેધ (આ કરો અને આ ન કરો)રૂપી કર્મોની કથા કળિયુગનાં પાપોને હરનાર સૂર્યપુત્રી યમુનાજી છે અને ભગવાન વિષ્ણુ અને શંકરજીની કથાઓ ત્રિવેણીરૂપે સુશોભિત છે, જે સાંભળતાં જ સર્વ આનંદ અને કલ્યાણ આપનારી છે. ॥ ૫ ॥

બટુ બિસ્વાસ અચલ નિજ ધરમા । તીરથરાજ સમાજ સુકરમા ॥
સબહિ સુલભ સબ દિન સબ દેસા । સેવત સાદર સમન કલેસા ॥ ૬॥

[તે સંતસમાજરૂપી પ્રયાગમાં] પોતાના ધર્મમાં જે અડગ વિશ્વાસ છે તે અક્ષયવટ છે, અને શુભકર્મ જ તે તીર્થરાજનો સમાજ (પરિસર) છે. તે (સંતસમાજરૂપી પ્રયાગરાજ) બધા દેશોમાં, સર્વ કાળે, બધાને સરળતાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને આદરપૂર્વક સેવન કરવાથી ક્લેશોનો નાશ કરનાર છે. ॥ ૬ ॥

અકથ અલૌકિક તીરથરાઊ । દેઈ સદ્ય ફલ પ્રગટ પ્રભાઊ ॥ ૭॥

તે તીર્થરાજ અલૌકિક અને અકથનીય છે, તથા તત્કાળ ફળ આપનારું છે; તેનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ છે. ॥ ૭ ॥

દો૦ – સુનિ સમુઝહિં જન મુદિત મન મજ્જહિં અતિ અનુરાગ ।
લહહિં ચારિ ફલ અછત તનુ સાધુ સમાજ પ્રયાગ ॥ ૨॥

જે મનુષ્ય આ સંત-સમાજરૂપી તીર્થરાજનો મહિમા પ્રસન્ન મનથી સાંભળે અને સમજે છે, વળી, અત્યંત પ્રેમપૂર્વક તેમાં ડૂબકીઓ મારે છે, તે આ શરીરે જ ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ - ચારેય ફળ પામી જાય છે. ॥ ૨ ॥

ચૌ૦ – મજ્જન ફલ પેખિઅ તતકાલા । કાક હોહિં પિક બકઉ મરાલા ॥
સુનિ આચરજ કરૈ જનિ કોઈ । સતસંગતિ મહિમા નહિં ગોઈ ॥ ૧॥

આ તીર્થરાજમાં સ્નાનનું ફળ તત્કાળ એવું જોવામાં આવે છે કે કાગડા કોયલ બની જાય છે અને બગલાં હંસ. આ સાંભળીને કોઈ આશ્ચર્ય ન પામે, કેમકે સત્સંગનો મહિમા છૂપો નથી. ॥ ૧ ॥

બાલમીક નારદ ઘટજોની । નિજ નિજ મુખનિ કહી નિજ હોની ॥
જલચર થલચર નભચર નાના । જે જડ઼ ચેતન જીવ જહાના ॥ ૨॥

વાલ્મીકિજી, નારદજી અને અગસ્ત્યજીએ પોતપોતાના મુખથી પોતાની કરણી (જીવનનું વૃતાન્ત) કહી છે. જળમાં રહેનારા, જમીન પર ચાલનારા અને આકાશમાં વિચરનારા અનેક પ્રકારના જેટલા જડ-ચેતન જીવો આ જગતમાં છે, ॥ ૨॥

મતિ કીરતિ ગતિ ભૂતિ ભલાઈ । જબ જેહિં જતન જહાઁ જેહિં પાઈ ॥
સો જાનબ સતસંગ પ્રભાઊ । લોકહુઁ બેદ ન આન ઉપાઊ ॥ ૩॥

તેઓમાંથી જેણે, જે સમયે જે કોઈ પણ સ્થળે, જે કોઈ યત્નથી બુદ્ધિ, કીર્તિ, સદ્‌ગતિ, વિભૂતિ (ઐશ્વર્ય) અને ભલાઈ મેળવી છે; તે સર્વ સત્સંગનો જ પ્રભાવ માનવો જોઈએ. વેદોમાં અને લોકોમાં તેની પ્રાપ્તિનો અન્ય કોઈ ઉપાય નથી ॥ ૩॥

બિનુ સતસંગ બિબેક ન હોઈ । રામ કૃપા બિનુ સુલભ ન સોઈ ॥
સતસંગત મુદ મંગલ મૂલા । સોઈ ફલ સિધિ સબ સાધન ફૂલા ॥ ૪॥

સત્સંગ વિના વિવેક નથી મળતો અને શ્રીરામજીની કૃપા વિના તે સત્સંગ સરળતાથી મળતો નથી. સત્સંગતિ આનંદ અને કલ્યાણનું મૂળ છે. સત્સંગની પ્રાપ્તિ (સિદ્ધિ) જ ફળ છે અને સર્વે સાધનો તો ફૂલ છે. ॥ ૪॥

સઠ સુધરહિં સતસંગતિ પાઈ । પારસ પરસ કુધાત સુહાઈ ॥
બિધિ બસ સુજન કુસંગત પરહીં । ફનિ મનિ સમ નિજ ગુન અનુસરહીં ॥ ૫॥

દુષ્ટો પણ સત્સંગતિ પામીને સુધરી જાય છે, જેમ પારસમણિના સ્પર્શથી લોખંડ પણ સોહામણું થઈ જાય છે. (સુંદર સોનું બની જાય છે.) પરંતુ દૈવયોગે ક્યારેક જો સજ્જન કુસંગતિમાં પડી જાય છે, તો તે ત્યાં પણ સાપના મણિની જેમ પોતાના ગુણોનું જ અનુસરણ કરે છે (અર્થાત્ જેવી રીતે સાપનો સંસર્ગ પામીને પણ મણિ તેના વિષને ગ્રહણ કરતો નથી તથા પોતાના સરળ ગુણ પ્રકાશને છોડતો નથી, તેવી રીતે સાધુ પુરુષો દુષ્ટોના સાથે રહીને પણ બીજાઓને પ્રકાશ જ આપે છે, દુષ્ટોનો તેઓ પર કોઈ પ્રભાવ પડતો નથી). ॥ ૫॥

બિધિ હરિ હર કબિ કોબિદ બાની । કહત સાધુ મહિમા સકુચાની ॥
સો મો સન કહિ જાત ન કૈસેં । સાક બનિક મનિ ગુન ગન જૈસેં ॥ ૬॥

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, કવિ અને પંડિતોની વાણી પણ સંતમહિમાનું વર્ણન કરતાં સંકોચાય છે; જે મારાથી કોઈ પણ રીતે કહી શકાતો નથી, જેમ શાકભાજી વેચનારાથી મણિઓના ગુણસમૂહ કહી શકાતા નથી. ॥ ૬॥

દો૦ – બંદઉँ સંત સમાન ચિત હિત અનહિત નહિં કોઇ ।
અંજલિ ગત સુભ સુમન જિમિ સમ સુગંધ કર દોઇ ॥ ૩ (ક)॥

હું સંતોને પ્રણામ કરું છું, જેમના ચિત્તમાં સમતા છે, જેમનો ન કોઈ મિત્ર છે અને ન કોઈ શત્રુ! જેમ અંજલિમાં રાખેલાં સુંદર ફૂલ [જે હાથે ફૂલોને ચૂંટ્યા અને જેણે તેઓને રાખ્યાં તે] બન્નેય હાથોને સમાનરૂપે સુગન્ધિત કરે છે [તેમ જ સંત શત્રુ અને મિત્ર બન્નેનું સમાનરૂપે જ કલ્યાણ કરે છે] ॥ ૩(ક)॥

સંત સરલ ચિત જગત હિત જાનિ સુભાઉ સનેહુ ।
બાલબિનય સુનિ કરિ કૃપા રામ ચરન રતિ દેહુ ॥ ૩ (ખ)॥

સંતો સરળહૃદયી અને જગતને હિતકારી હોય છે, તેમના એવા સ્વભાવ અને સ્નેહને ઓળખીને હું વિનય કરું છું, મારા આ બાળ-વિનયને સાંભળી કૃપા કરીને શ્રીરામજીના ચરણોમાં મને પ્રીતિ આપો. ॥ ૩(ખ)॥

ચૌ૦ – બહુરિ બંદિ ખલ ગન સતિભાએँ । જે બિનુ કાજ દાહિનેહુ બાએँ ॥
પર હિત હાનિ લાભ જિન્હ કેરેં । ઉજરેં હરષ બિષાદ બસેરેં ॥ ૧॥

હવે, હું ખરા ભાવથી દુષ્ટોને પ્રણામ કરું છું, જે કારણ વિના પણ પોતાનું હિત કરનાર પર પણ પ્રતિકૂળ આચરણ કરે છે. અન્યોના હિતની હાનિ જ જેમની દૃષ્ટિએ લાભ છે, જેઓને બીજાઓના ઉજડવાથી હર્ષ અને વસવાથી વિષાદ થાય છે. ॥ ૧॥

હરિ હર જસ રાકેસ રાહુ સે । પર અકાજ ભટ સહસબાહુ સે ॥
જે પર દોષ લખહિં સહસાખી । પર હિત ઘૃત જિન્હ કે મન માખી ॥ ૨॥

જેઓ હરિ અને હરના યશરૂપી પૂર્ણિમાના ચન્દ્રમા માટે રાહુ જેવા છે (અર્થાત્ જ્યાં પણ ભગવાન વિષ્ણુ અથવા શંકરના યશનું વર્ણન થાય છે, ત્યાં તેઓ વિઘ્ન કરે છે) અને અન્યોની નિંદા કરવામાં સહસ્રબાહુ જેવા વીર છે. જેઓ અન્યોના દોષો હજાર આંખોથી જુએ છે અને અન્યોના હિતરૂપી ઘી માટે જેમનાં મન માખી જેવાં છે (અર્થાત્ જેવી રીતે માખી ઘીમાં પડી તેને ખરાબ કરી નાખે છે અને પોતે પણ મરી જાય છે, તેવી જ રીતે દુષ્ટ લોકો બીજાઓના પરિપૂર્ણ થયેલા કાર્યને પોતાનું નુકસાન કરીને પણ બગાડી નાંખે છે). ॥ ૨॥

તેજ કૃસાનુ રોષ મહિષેસા । અઘ અવગુન ધન ધની ધનેસા ॥
ઉદય કેત સમ હિત સબહી કે । કુંભકરન સમ સોવત નીકે ॥ ૩॥

જે તેજમાં (બીજાઓને બાળનાર તાપમાં) અગ્નિ અને ક્રોધમાં યમરાજ જેવા છે, પાપ અને અવગુણરૂપી ધનમાં કુબેર જેવા ધની છે, જેમની વૃદ્ધિ બધાના હિતનો નાશ કરવા માટે કેતુ જેવી છે, અને જેઓ કુંભકર્ણની જેમ ઊંઘતા રહે તેમાં જ ભલાઈ છે ॥ ૩॥

પર અકાજુ લગિ તનુ પરિહરહીં । જિમિ હિમ ઉપલ કૃષી દલિ ગરહીં ॥
બંદઉઁ ખલ જસ સેષ સરોષા । સહસ બદન બરનઇ પર દોષા ॥ ૪॥

જેમ કરા ખેતીનો નાશ કરી પોતે પણ ઓગળી જાય છે, તેવી જ રીતે તેઓ બીજાનું કામ બગાડવા કાજે પોતાનું શરીર પણ તજી દે છે. હું દુષ્ટોને [હજાર મુખવાળા] શેષજી સમાન માનીને પ્રણામ કરું છું, જેઓ પારકા દોષોનું હજાર મુખોથી ઘણા રોષ સાથે વર્ણન કરે છે ॥ ૪॥

પુનિ પ્રનવઉઁ પૃથુરાજ સમાના । પર અઘ સુનઇ સહસ દસ કાના ॥
બહુરિ સક્ર સમ બિનવઉઁ તેહી । સંતત સુરાનીક હિત જેહી ॥ ૫॥

પુનઃ તેઓને રાજા પૃથુ (જેમણે ભગવાનનો યશ સાંભળવા માટે દસ હજાર કાન માગ્યા હતા) સમાન જાણીને પ્રણામ કરું છું, જેઓ દસ હજાર કાનોથી બીજાઓનાં પાપો સાંભળે છે. તે પછી ઇન્દ્ર સમાન જાણીને તેઓને નમું છું, જેઓને સુરા (મદિરા) સારી અને હિતકારી જણાય છે સુરા + નીક = જેમને મદ્ય પ્રિય છે. [ઇન્દ્રના માટે પણ સુરાનીક, સુર + અનીક = જેમને દેવતાઓની સેના પ્રિય છે અર્થાત્ દેવતાઓની સેના હિતકારી છે]. ॥ ૫॥

બચન બજ્ર જેહિ સદા પિઆરા । સહસ નયન પર દોષ નિહારા ॥ ૬॥

જેમને કઠોર વચનરૂપી વજ્ર સદૈવ પ્રિય લાગે છે અને જેઓ હજાર આંખોથી અન્યોના દોષોને નિહાળે છે. ॥ ૬॥

દો૦ – ઉદાસીન અરિ મીત હિત સુનત જરહિં ખલ રીતિ ।
જાનિ પાનિ જુગ જોરિ જન બિનતી કરઈ સપ્રીતિ ॥૪॥

દુષ્ટોની આ રીતિ છે કે તેઓ ઉદાસીન, શત્રુ અથવા મિત્ર, કોઈનું પણ હિત સાંભળી બળે છે. આ જાણીને બેઉ કર જોડીને આ સેવક પ્રેમપૂર્વક તેઓને નમે છે.

ચૌ૦ – મૈં અપની દિસિ કીન્હ નિહોરા । તિન્હ નિજ ઓરં ન લાઉબ ભોરા ॥
બાયસ પલિઅહિં અતિ અનુરાગા । હોહિં નિરામિષ કબહુઁ કિ કાગા ॥૧॥

મેં પોતાની બાજુથી વિનંતી કરી છે, પરંતુ તેઓ પોતાની બાજુથી કદી નહીં ચૂકે. કાગડાઓને ઘણા પ્રેમથી પાળો, પરંતુ તેઓ શું કદી માંસના ત્યાગી થઈ શકશે? ॥૧॥

બંદઉઁ સંત અસજ્જન ચરના । દુખપ્રદ ઉભય બીચ કછુ બરના ॥
બિછુરત એક પ્રાન હરિ લેહીં । મિલત એક દુખ દારુન દેહીં ॥૨॥

હવે, હું સંત અને અસંત બંનેના ચરણોની વંદના કરું છું; બંને દુઃખ આપનાર તો છે, પરંતુ બંનેમાં થોડોક તફાવત કહેવાયો છે. તે તફાવત એ છે કે એક (સંત) તો વિખૂટા પડતા સમયે પ્રાણ હરી લે છે અને બીજા (અસંત) મળે છે ત્યારે દારુણ દુઃખ આપે છે. (અર્થાત્ સંતોનો વિયોગ મરણ સમાન દુખદાયી હોય છે અને અસંતોનો મેળાપ.) ॥૨॥

ઉપજહિં એક સંગ જગ માહીં । જલજ જોંક જિમિ ગુન બિલગાહીં ॥
સુધા સુરા સમ સાધુ અસાધૂ । જનક એક જગ જલધિ અગાધૂ ॥૩॥

બંને (સંત અને અસંત) જગતમાં એક સાથે ઉત્પન્ન થાય છે; પણ [એક સાથે ઉત્પન્ન થનાર] કમળ અને જળોની જેમ તેઓના ગુણ જુદા જુદા હોય છે. (કમળ દર્શન અને સ્પર્શથી સુખ આપે છે, પણ જળો શરીરનો સ્પર્શ થતાંની સાથે જ રક્ત ચૂસવા માંડે છે) સાધુ અમૃત સમાન (મૃત્યુરૂપી સંસારથી ઉગારનાર) અને અસાધુ મદિરા સમાન (મોહ, પ્રમાદ અને જડતા ઉત્પન્ન કરનાર) છે. બંનેને ઉત્પન્ન કરનાર જગતરૂપી અગાધ સમુદ્ર એક જ છે. [શાસ્ત્રોમાં સમુદ્રમંથનથી જ અમૃત અને મદિરા બંનેની ઉત્પત્તિ કહેવાઈ છે]. ॥૩॥

ભલ અનભલ નિજ નિજ કરતૂતી । લહત સુજસ અપલોક બિભૂતી ॥
સુધા સુધાકર સુરસરિ સાધૂ । ગરલ અનલ કલિમલ સરિ બ્યાધૂ ॥૪॥
ગુન અવગુન જાનત સબ કોઈ । જો જેહિ ભાવ નીક તેહિ સોઈ ॥૫॥

ભલા અને બૂરા પોતપોતાની કરણી અનુસાર સુંદર યશ અથવા અપયશની સમ્પત્તિ પામે છે. સાધુ અમૃત, ચન્દ્રમા, ગંગાજી સમાન છે. તથા વ્યાધુ (દુષ્ટો) વિષ, અગ્નિ, કળિયુગનાં પાપોની નદી અર્થાત્ કર્મનાશા સમાન છે. એમના ગુણ-અવગુણ સર્વ કોઈ જાણે છે; પરંતુ જેને જે ગમે છે, તેને તે જ સારું લાગે છે. ॥૪-૫॥

દો૦ – ભલો ભલાઈહિ પૈ લહઇ લહઇ નિચાઈહિ નીચુ ।
સુધા સરાહિઅ અમરતાઁ ગરલ સરાહિઅ મીચુ ॥૫॥

ભલો ભલાઈથી જ શોભે છે અને નીચ પોતાની નીચતાથી જ શોભે છે. અમૃત અમરતા માટે વખણાય છે અને વિષ મારવા માટે. ॥ ૫॥

ચૌ૦ – ખલ અઘ અગુન સાધુ ગુન ગાહા। ઉભય અપાર ઉદધિ અવગાહા ॥
તેહિ તેં કછુ ગુન દોષ બખાને। સંગ્રહ ત્યાગ ન બિનુ પહિચાને ॥ ૧॥

દુષ્ટોનાં પાપો અને અવગુણોની તથા સાધુઓના ગુણોની કથાઓ - બંનેય અપાર અને અથાહ સમુદ્ર છે. તેમાંથી થોડાક ગુણો અને દોષોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે વગર ઓળખે તેઓનો ગ્રહણ કે ત્યાગ ન થઈ શકે. ॥ ૧॥

ભલેઉ પોચ સબ બિધિ ઉપજાએ। ગનિ ગુન દોષ બેદ બિલગાએ ॥
કહહિં બેદ ઈતિહાસ પુરાના। બિધિ પ્રપંચુ ગુન અવગુન સાના ॥ ૨॥

ભલા, બૂરા સર્વે બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કરેલા છે, પણ ગુણ અને દોષોનો વિચાર કરી વેદોએ તેમને જુદા જુદા કરી દીધા છે. વેદ, ઈતિહાસ અને પુરાણ કહે છે કે બ્રહ્માની આ સૃષ્ટિ ગુણ-અવગુણોથી છવાયેલી છે. ॥ ૨॥

દુખ સુખ પાપ પુન્ય દિન રાતી। સાધુ અસાધુ સુજાતિ કુજાતી ॥
દાનવ દેવ ઊંચ અરુ નીચુ। અમિઅ સુજીવનુ માહુરુ મીચૂ ॥ ૩॥
માયા બ્રહ્મ જીવ જગદીસા। લચ્છિ અલચ્છિ રંક અવનીસા ॥
કાસી મગ સુરસરિ ક્રમનાસા। મરુ મારવ મહિદેવ ગવાસા ॥ ૪॥
સરગ નરક અનુરાગ બિરાગા। નિગમાગમ ગુન દોષ બિભાગા ॥ ૫॥

દુઃખ-સુખ, પાપ-પુણ્ય, દિન-રાત, સાધુ-અસાધુ, સુજાતિ-કુજાતિ, દાનવ-દેવતા, ઊંચ-નીચ, અમૃત-વિષ, સુજીવન (સુંદર જીવન)-મૃત્યુ, માયા-બ્રહ્મ, જીવ-ઈશ્વર, સમ્પત્તિ - દરિદ્રતા, રંક-રાજા, કાશી-મગધ, ગંગા-કર્મનાશા, મારવાડ-માળવા, બ્રાહ્મણ-કસાઈ, સ્વર્ગ-નરક, અનુરાગ - વૈરાગ્ય [આ સર્વે પદાર્થ બ્રહ્માની સૃષ્ટિમાં છે] એમના ગુણદોષોનો વિભાગ વેદ-શાસ્ત્રોએ કરી દીધેલ છે. ॥૩-૪-૫॥

દો૦ – જડ઼ ચેતન ગુન દોષમય બિસ્વ કીન્હ કરતાર।
સંત હંસ ગુન ગહહિં પય પરિહરિ બારિ બિકાર ॥ ૬॥

વિધાતાએ આ જડ-ચેતન વિશ્વને ગુણ-દોષમય રચ્યું છે; પરંતુ સંતરૂપી હંસ દોષરૂપી જળને ત્યજી ગુણરૂપી દૂધને જ ગ્રહણ કરે છે ॥ ૬॥

ચૌ૦ – અસ બિબેક જબ દેઈ બિધાતા। તબ તજિ દોષ ગુનહિં મનુ રાતા ॥
કાલ સુભાઉ કરમ બરિઆઈં। ભલેઉ પ્રકૃતિ બસ ચુકઈ ભલાઈં ॥ ૧॥

વિધાતા જ્યારે આ રીતે (હંસ સમાન) વિવેક આપે છે, ત્યારે દોષોને ત્યજીને મન ગુણોમાં અનુરક્ત થાય છે. કાળ-સ્વભાવ અને કર્મની પ્રબળતાથી ભલા લોકો (સાધુ) પણ માયાને વશ થઈ ક્યારેક ક્યારેક ભલાઈને ચૂકી જાય છે ॥ ૧॥

સો સુધારિ હરિજન જિમિ લેહીં। દલિ દુખ દોષ બિમલ જસુ દેહીં॥
ખલઉ કરહિં ભલ પાઈ સુસંગૂ। મિટઈ ન મલિન સુભાઉ અભંગૂ॥ ૨॥

ભગવાનના ભક્તો જેમ તે ભૂલને સુધારી લે છે અને દુઃખ-દોષોનો નાશ કરી નિર્મળ યશ આપે છે, તે જ પ્રમાણે દુષ્ટો પણ ક્યારેક ક્યારેક ઉત્તમ સંગ પામીને ભલાઈ કરે છે; પરંતુ તેઓનો કદીય નાશ ન પામનાર મલિન સ્વભાવ ટળતો નથી. ॥ ૨॥

લખિ સુબેષ જગ બંચક જેઊ। બેષ પ્રતાપ પૂજિઅહિં તેઊ॥
ઉઘરહિં અંત ન હોઈ નિબાહૂ। કાલનેમિ જિમિ રાવન રાહૂ॥ ૩॥

જેઓ [વેષધારી] ઠગ છે, સારો (સાધુના જેવો) વેષ બનેલો જોઈને વેષના પ્રતાપે તેઓને પણ જગત પૂજે છે; પરંતુ કોઈ ને કોઈ દિને તેમનું પોલ પકડાઈ જ જાય છે. જેમ કાલનેમિ, રાવણ અને રાહુનું પકડાયું હતું તેમ છેવટ સુધી તેમનું કપટ નભતું નથી. ॥ ૩॥

કિએહુઁ કુબેષુ સાધુ સનમાનૂ। જિમિ જગ જામવંત હનુમાનૂ॥
હાનિ કુસંગ સુસંગતિ લાહૂ। લોકહુઁ બેદ બિદિત સબ કાહૂ॥ ૪॥

ખરાબ વેષ ધારણ કરવા છતાં સાધુનું સન્માન જ થાય છે, જેમ જગત્‌માં જાંબવાન અને હનુમાનજીનું થયું. ખરાબ સોબતથી હાનિ અને સારી સંગતથી લાભ થાય છે, આ વાત લોક અને વેદમાં છે અને બધા જ લોકો એને જાણે છે. ॥ ૪॥

ગગન ચઢ઼ઈ રજ પવન પ્રસંગા। કીચહિં મિલઈ નીચ જલ સંગા॥
સાધુ અસાધુ સદન સુક સારીં। સુમિરહિં રામ દેહિં ગનિ ગારીં॥ ૫॥

પવનના સંગથી ધૂળ આકાશે ઊડે છે અને તે જ નીચ (નીચાણવાળા ભાગમાં વહેતા) જળના સંગથી કાદવમાં મળી જાય છે. સાધુ(સજ્જન)ના ઘરનાં પોપટ-મેના રામરામ રટે છે અને અસાધુ (દુર્જન)ના ઘરનાં પોપટ-મેના ગાળોનો વરસાદ યાદ કરી કરી વરસાવે છે. ॥ ૫॥

ધૂમ કુસંગતિ કારિખ હોઈ। લિખિઅ પુરાન મંજુ મસિ સોઈ॥
સોઈ જલ અનલ અનિલ સંઘાતા। હોઈ જલદ જગ જીવન દાતા॥ ૬॥

કુસંગના કારણે ધુમાડો મેશ બને છે, તે જ ધુમાડો [સુસંગતથી] સુંદર સાહી બનીને પુરાણ લખવાના કામમાં આવે છે અને તે જ ધુમાડો જળ, અગ્નિ અને પવનના સંગથી વાદળ બનીને જગતને જીવન આપનાર બની જાય છે. ॥ ૬॥

દો૦ – ગ્રહ ભેષજ જલ પવન પટ પાઈ કુજોગ સુજોગ।
હોહિં કુબસ્તુ સુબસ્તુ જગ લખહિં સુલચ્છન લોગ॥ ૭ (ક)॥

ગ્રહ, ઔષધ, જળ, વાયુ અને વસ્ત્ર - આ બધાં જ કુસંગ અને સુસંગ પામીને સંસારમાં સારા અને નરસા પદાર્થ બની જાય છે. ચતુર અને વિચારશીલ પુરુષો જ આ વાતને સમજી શકે છે. ॥ ૭ (ક)॥

સમ પ્રકાસ તમ પાખ દુહુઁ નામ ભેદ બિધિ કીન્હ ।
સસિ સોષક પોષક સમુઝિ જગ જસ અપજસ દીન્હ ॥ ૭ (ખ)॥

મહિનાના બંને પખવાડિયાંમાં પ્રકાશ અને અંધકાર સમાન જ રહે છે, પરંતુ વિધાતાએ તેમના નામમાં ભેદ કર્યો છે (એકનું નામ શુક્લ અને બીજાનું નામ કૃષ્ણ રાખી દીધું). એકને ચન્દ્રમાને વૃદ્ધિ આપનાર અને બીજાને ઘટાડનાર સમજીને જગતે એકને સુયશ અને બીજાને અપયશ આપ્યો છે ॥ ૭ (ખ)॥

જડ઼ ચેતન જગ જીવ જત સકલ રામમય જાનિ ।
બંદઉઁ સબ કે પદ કમલ સદા જોરિ જુગ પાનિ ॥ ૭ (ગ)॥

જગતમાં જેટલા જડ અને ચેતન જીવો છે, બધાને રામમય જાણીને હું તે બધાનાં ચરણકમળોની સદા બન્ને હાથ જોડીને વંદના કરું છું. ॥ ૭ (ગ)॥

દેવ દનુજ નર નાગ ખગ પ્રેત પિતર ગંધર્બ ।
બંદઉઁ કિંનર રજનિચર કૃપા કરહુ અબ સર્બ ॥ ૭ (ઘ)॥

દેવતા, દૈત્ય, મનુષ્ય, નાગ, પક્ષી, પ્રેત, પિતૃ, ગંધર્વ, કિન્નર અને નિશાચર સર્વેને હું પ્રણામ કરું છું. હવે, બધા મારા પર કૃપા કરો. ॥ ૭(ઘ) ॥

ચૌ૦ – આકર ચારિ લાખ ચૌરાસી । જાતિ જીવ જલ થલ નભ બાસી ॥
સીય રામમય સબ જગ જાની । કરઉઁ પ્રનામ જોરિ જુગ પાની ॥ ૧॥

ચોર્યાસી લાખ યોનિઓમાં ચાર પ્રકારના (સ્વેદજ, અંડજ, ઉદ્‌ભિજ્જ, જરાયુજ) જીવ જળ, પૃથ્વી અને આકાશમાં રહે છે, તે સર્વેથી ભરેલા આ સમસ્ત સંસારને શ્રીસીતારામમય જાણીને હું બંનેય હાથ જોડી પ્રણામ કરું છું. ॥ ૧॥

જાનિ કૃપાકર કિંકર મોહૂ । સબ મિલિ કરહુ છાડ઼િ છલ છોહૂ ॥
નિજ બુધિ બલ ભરોસ મોહિ નાહીં । તાતેં બિનય કરઉઁ સબ પાહીં ॥ ૨॥

મને પોતાનો દાસ જાણીને દયાની ખાણરૂપ આપ સર્વે મળીને કપટ ત્યજી કૃપા કરો. મને પોતાનાં બુદ્ધિ-બળ પર વિશ્વાસ નથી. એટલે હું સૌને વિનંતી કરું છું. ॥ ૨॥

કરન ચહઉઁ રઘુપતિ ગુન ગાહા । લઘુ મતિ મોરિ ચરિત અવગાહા ॥
સૂઝ ન એકઉ અંગ ઉપાઊ । મન મતિ રંક મનોરથ રાઊ ॥ ૩॥

હું શ્રીરઘુનાથજીના ગુણોનું વર્ણન કરવા ઇચ્છું છું, પરંતુ મારી બુદ્ધિ ઓછી છે અને શ્રીરામજીનું ચરિત્ર અગાધ છે. તે માટે મને કાવ્યના એક પણ ઉપાય અને અંગનું જ્ઞાન નથી. મારું મન અને બુદ્ધિ દરિદ્રનાં છે, પરંતુ મનોરથ રાજાનો છે. ॥ ૩॥

મતિ અતિ નીચ ઊઁચિ રુચિ આછી । ચહિઅ અમિઅ જગ જુરઇ ન છાછી ॥
છમિહહિં સજ્જન મોરિ ઢિઠાઈ । સુનિહહિં બાલબચન મન લાઈ ॥ ૪॥

મારી બુદ્ધિ તો અત્યંત અલ્પ છે અને આકાંક્ષા ઘણી ઊંચી છે; ઇચ્છા તો અમૃત પામવાની છે, પણ જગતમાં છાશ પણ નથી મેળવી શકતો. સજ્જનો મારી ધૃષ્ટતાને ક્ષમા કરશે અને મારાં બાળવચનોને મનથી (પ્રેમપૂર્વક) સાંભળશે. ॥૪॥

જૌં બાલક કહ તોતરિ બાતા। સુનહિં મુદિત મન પિતુ અરુ માતા ॥
હઁસિહહિં કૂર કુટિલ કુબિચારી। જે પર દૂષન ભૂષનધારી ॥ ૫॥

જેમ બાળક જ્યારે તોતડાં વચન કહે છે તો તેનાં માતાપિતા તે પ્રસન્નચિત્તથી સાંભળે છે. પરંતુ ક્રૂર, કુટિલ અને ખોટા વિચારવાળા લોકો જે અન્યોના દોષોને જ ભૂષણરૂપે ધારણ કરનારા છે (અર્થાત્ જેઓને પારકા દોષો જ પ્રિય લાગે છે) તેઓ હસશે. ॥ ૫॥

નિજ કબિત્ત કેહિ લાગ ન નીકા। સરસ હોઉ અથવા અતિ ફીકા ॥
જે પર ભનિતિ સુનત હરષાહીં। તે બર પુરુષ બહુત જગ નાહીં ॥ ૬॥

રસીલી હોય કે અત્યંત મોળી (નીરસ), પોતાની કવિતા કોને સારી નથી લાગતી? પરંતુ જેઓ બીજાની રચનાને સાંભળી હર્ષિત થાય છે, તેવા ઉત્તમ પુરુષ જગતમાં ઘણા નથી.

જગ બહુ નર સર સરિ સમ ભાઈ। જે નિજ બાઢ઼િ બઢ઼હિં જલ પાઈ ॥
સજ્જન સકૃત સિંધુ સમ કોઈ। દેખિ પૂર બિધુ બાઢ઼ઇ જોઈ ॥ ૭॥

હે ભાઈ! જગતમાં તળાવો અને નદીઓની જેમ મનુષ્ય ઘણા છે, જેઓ અન્ય જળ પામીને પોતાના જ પૂરથી વધે છે (અર્થાત્ પોતાની ઉન્નતિથી પ્રસન્ન બને છે). સમુદ્ર જેવો તો કોઈ એક વિરલો જ સજ્જન હોય છે, જે પૂર્ણ ચન્દ્રમાને જોઈ (અન્યોના ઉત્કર્ષ જોઈને) હર્ષિત થઈ જાય છે. ॥ ૭॥

દો૦ – ભાગ છોટ અભિલાષુ બડ઼ કરઉઁ એક બિસ્વાસ।
પૈહહિં સુખ સુનિ સુજન સબ ખલ કરિહહિં ઉપહાસ ॥ ૮॥

મારું ભાગ્ય નાનું છે અને ઇચ્છા ઘણી મોટી છે, પરંતુ મને એક વિશ્વાસ છે કે આને સાંભળીને સજ્જનો સર્વે સુખ પામશે અને દુષ્ટો મશ્કરી કરશે. ॥ ૮॥

ચૌ૦ – ખલ પરિહાસ હોઇ હિત મોરા। કાક કહહિં કલકંઠ કઠોરા ॥
હંસહિ બક દાદુર ચાતકહી। હઁસહિં મલિન ખલ બિમલ બતકહી ॥ ૧॥

પરંતુ દુષ્ટોના હસવાથી તો મારું હિત જ થશે. મધુર કંઠવાળી કોયલને કાગડાઓ તો કઠોર જ કહેતા હોય છે. જેમ બગલા હંસને અને દેડકાં ચાતકને હસે છે, તેવી જ રીતે મલિન મનવાળા દુષ્ટો નિર્મળ વાણી પ્રત્યે હસે છે. ॥ ૧॥

કબિત રસિક ન રામ પદ નેહૂ। તિન્હ કહઁ સુખદ હાસ રસ એહૂ ॥
ભાષા ભનિતિ ભોરિ મતિ મોરી। હઁસિબે જોગ હઁસે નહિં ખોરી ॥ ૨॥

જેઓ કવિતાના રસિક છે પણ જેઓને શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પ્રીતિ નથી, તેમના માટે પણ આ કવિતા સુખદ હાસ્યરસનું કામ આપશે. પ્રથમ તો આ ભાષાની રચના છે, બીજું મારી બુદ્ધિ ભોળી છે, એટલે આ હસવાયોગ્ય તો છે જ, હસવામાં તેઓનો કોઈ દોષ નથી. ॥ ૨॥

પ્રભુ પદ પ્રીતિ ન સામુઝિ નીકી । તિન્હહિ કથા સુનિ લાગિહિ ફીકી ॥
હરિ હર પદ રતિ મતિ ન કુતરકી । તિન્હ કહુઁ મધુર કથા રઘુબર કી ॥ ૩॥

જેઓને ન તો પ્રભુના ચરણોમાં પ્રીતિ છે અને ન તો સારી સમજણ છે, તેઓને આ કથા સાંભળવામાં મોળી (નીરસ) લાગશે. જેમને શ્રીહરિ (ભગવાન વિષ્ણુ) અને શ્રીહર(ભગવાન શિવ)ના ચરણોમાં પ્રીતિ છે તથા જેમની બુદ્ધિ કુતર્ક કરનારી નથી (જે શ્રીહરિ-હરમાં ભેદ કે ઊંચ-નીચની કલ્પના નથી કરતા), તેઓને શ્રીરઘુનાથજીની આ કથા મીઠી (મધુરી) લાગશે. ॥ ૩॥

રામ ભગતિ ભૂષિત જિયઁ જાની । સુનિહહિં સુજન સરાહિ સુબાની ॥
કબિ ન હોઉઁ નહિં બચન પ્રબીનૂ । સકલ કલા સબ બિદ્યા હીનૂ ॥ ૪॥

સજ્જનો આ કથાને પોતાના ચિત્તમાં શ્રીરામજીની ભક્તિથી શોભિત જાણીને સુંદર વાણીથી વખાણ કરતાં કરતાં સાભળશે. હું ન તો કવિ છું, ન તો વાક્યરચનમાં પણ કુશળ છું, હું તો સર્વે કળાઓ તથા સર્વે વિદ્યાઓથી રહિત છું. ॥ ૪॥

આખર અરથ અલંકૃતિ નાના । છંદ પ્રબંધ અનેક બિધાના ॥
ભાવ ભેદ રસ ભેદ અપારા । કબિત દોષ ગુન બિબિધ પ્રકારા ॥ ૫॥

વિવિધ પ્રકારનાં અક્ષર, અર્થ અને અલંકાર, અનેક રીતની છન્દરચના, ભાવો અને રસોના અપાર ભેદ તથા કવિતાના જાત-જાતના ગુણ-દોષ હોય છે. ॥ ૫॥

કબિત બિબેક એક નહિં મોરેં । સત્ય કહઉઁ લિખિ કાગદ કોરેં ॥ ૬॥

તેમાંથી કાવ્યસમ્બન્ધી એક પણ વાતનું જ્ઞાન મારામાં નથી, આ હું કોરા કાગળ પર લખી (સોંગદપૂર્વક) સાચેસાચ કહું છું. ॥ ૬॥

દો૦– ભનિતિ મોરિ સબ ગુન રહિત બિસ્વ બિદિત ગુન એક ।
સો બિચારિ સુનિહહિં સુમતિ જિન્હ કેં બિમલ બિબેક ॥ ૯॥

મારી રચના બધા ગુણોથી રહિત છે; છતાં તેમાં એક જગપ્રસિદ્ધ ગુણ છે. તેનો વિચાર કરીને સારી બુદ્ધિવાળા પુરુષો, જેઓને નિર્મળ જ્ઞાન છે, આને સાંભળશે. ॥ ૯॥

ચૌ૦– એહિ મહઁ રઘુપતિ નામ ઉદારા । અતિ પાવન પુરાન શ્રુતિ સારા ॥
મંગલ ભવન અમંગલ હારી । ઉમા સહિત જેહિ જપત પુરારી ॥ ૧॥

શ્રીરઘુનાથજીનું ઉદાર નામ આમાં છે, જે અત્યંત પવિત્ર છે, વેદ-પુરાણોનો સાર છે, મંગળનું ધામ છે અને અમંગળને હરનાર છે, જેને પાર્વતીજીસહિત ભગવાન શિવજી હંમેશ જપ્યા કરે છે. ॥ ૧॥

ભનિતિ બિચિત્ર સુકબિ કૃત જોઊ । રામ નામ બિનુ સોહ ન સોઊ ॥
બિધુબદની સબ ભાઁતિ સઁવારી । સોહ ન બસન બિના બર નારી ॥ ૨॥

સારા કવિ દ્વારા રચાયેલ જે ઘણી અદ્‌ભુત કવિતા છે તે પણ રામનામ વિના શોભા નથી પામતી. જેમ ચન્દ્રમા સમાન મુખવાળી સુંદર સ્ત્રી સર્વ પ્રકારે સુસજ્જિત હોવા છતાં પણ વસ્ત્ર વિના શોભા નથી આપતી. ॥ ૨॥

સબ ગુન રહિત કુકબિ કૃત બાની। રામ નામ જસ અંકિત જાની ॥
આદર કહહિં સુનહિં બુધ તાહી। મધુકર સરિસ સંત ગુનગ્રાહી ॥ ૩॥

આનાથી વિપરીત કુકવિએ રચેલ સર્વ ગુણોથી રહિત કવિતાને પણ રામના નામ અને યશથી અંકિત જાણીને, બુદ્ધિમાન લોકો સન્માનપૂર્વક ગાય અને સાંભળે છે, કારણ કે સંતજન ભમરાની જેમ ગુણોને જ ગ્રહણ કરનારા હોય છે. ॥ ૩॥

જદપિ કબિત રસ એકઉ નાહીં। રામ પ્રતાપ પ્રગટ એહિ માહીં ॥
સોઈ ભરોસ મોરેં મન આવા। કેહિં ન સુસંગ બડ઼પ્પનુ પાવા ॥ ૪॥

જોકે મારી આ રચનામાં કવિતાનો એક પણ રસ નથી. તેમ છતાં, એમાં શ્રીરામજીનો પ્રતાપ પ્રકટ છે. મારા મનમાં આ જ એક વિશ્વાસ છે. ઉત્તમ સંગથી ભલા કોણે મોટાઈ નથી મેળવી? ॥ ૪॥

ધૂમઉ તજઇ સહજ કરુઆઈ। અગરુ પ્રસંગ સુગંધ બસાઈ ॥
ભનિતિ ભદેસ બસ્તુ ભલિ બરની। રામ કથા જગ મંગલ કરની ॥ ૫॥

ધુમાડો પણ અગરના સંગથી સુગંધિત થઈને પોતાના સ્વભાવની કડવાશનો ત્યાગ કરી દે છે. મારી કવિતા કઢંગી જરૂર છે, પરંતુ તેમાં જગતનું કલ્યાણ કરનારી શ્રીરામકથારૂપી ઉત્તમ વસ્તુનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. [તેથી એ પણ ઉત્તમ જ મનાશે.] ॥ ૫॥

છં૦– મંગલ કરનિ કલિમલ હરનિ તુલસી કથા રઘુનાથ કી।
ગતિ કૂર કબિતા સરિત કી જ્યોં સરિત પાવન પાથ કી ॥
પ્રભુ સુજસ સંગતિ ભનિતિ ભલિ હોઇહિ સુજન મન ભાવની।
ભવ અંગ ભૂતિ મસાન કી સુમિરત સુહાવનિ પાવની ॥

તુલસીદાસજી કહે છે કે શ્રીરઘુનાથજીની કથા મંગળ કરનારી અને કળિયુગનાં પાપોને હરનારી છે. મારી આ કઢંગી કવિતારૂપી નદીનું વહેણ પવિત્ર જળવાળી નદી(ગંગાજી)ના વહેણની જેમ વાંકું છે. પ્રભુ શ્રીરઘુનાથજીના સુંદર યશના સંગથી આ કવિતા સુંદર તથા સજ્જનોના ચિત્તને ગમનાર બની જશે. સ્મશાનની અપવિત્ર રખિયા પણ શ્રીમહાદેવજીનાં અંગોનો સંગથી સોહામણી લાગે છે અને સ્મરણ કરતાં જ પવિત્ર કરનારી બને છે.

દો૦– પ્રિય લાગિહિ અતિ સબહિ મમ ભનિતિ રામ જસ સંગ।
દારુ બિચારુ કિ કરઈ કોઉ બંદિઅ મલય પ્રસંગ ॥ ૧૦ (ક)॥

શ્રીરામજીના યશના સંગથી મારી કવિતા સર્વેને અત્યંત પ્રિય બનશે, જેમ મલયાચલ પર્વતના સંગથી કાષ્ઠમાત્ર [ચન્દન બનીને] વંદનીય બની જાય છે, ત્યારે શું કોઈ કાઠ[ની તુચ્છતા]નો વિચાર કરે છે? ॥ ૧૦ (ક)॥

સ્યામ સુરભિ પય બિસદ અતિ ગુનદ કરહિં સબ પાન।
ગિરા ગ્રામ્ય સિય રામ જસ ગાવહિં સુનહિં સુજાન ॥ ૧૦ (ખ)॥

શ્યામા ગાય કાળી હોવા છતાં તેનું દૂધ ઉજ્જવળ અને ઘણું ગુણકારી હોય છે, એમ સમજીને બધા લોકો તેને પીએ છે. આ જ પ્રમાણે ગામઠી ભાષામાં હોવા છતાં શ્રીસીતારામજીના યશને બુદ્ધિમાન લોકો ઘણા પ્રેમથી ગાય અને સાંભળે છે. ॥ ૧૦(ખ)॥

ચૌ૦ – મનિ માનિક મુકુતા છબિ જૈસી । અહિ ગિરિ ગજ સિર સોહ ન તૈસી ॥
નૃપ કિરીટ તરુની તનુ પાઈ । લહહિં સકલ સોભા અધિકાઈ ॥ ૧॥

મણિ, માણેક અને મોતીની જે સુંદર કાંતિ છે; તે સર્પ, પર્વત અને હાથીના મસ્તક પર ખાસ શોભતી નથી. રાજાના મુગટ અને સુંદર સ્ત્રીના શરીરને પામીને જ તે સર્વ ઘણી શોભાને પામે છે ॥ ૧॥

તૈસેહિં સુકબિ કબિત બુધ કહહીં । ઉપજહિં અનત અનત છબિ લહહીં ॥
ભગતિ હેતુ બિધિ ભવન બિહાઈ । સુમિરત સારદ આવતિ ધાઈ ॥ ૨॥

બુદ્ધિમાન લોકો કહે છે કે તેજ રીતે સુકવિની કવિતા પણ ઉત્પન્ન ક્યાંક બીજે થાય અને શોભા અન્યત્ર ક્યાંક પામે છે. (અર્થાત્ કવિની વાણીથી ઉત્પન્ન થયેલ કવિતા તે સ્થળે શોભા પામે છે કે જ્યાં તેના વિચાર, પ્રચાર તથા તેમાં વર્ણવેલ આદર્શનું ગ્રહણ અને અનુસરણ થાય છે). કવિના સ્મરણ કરતાંની સાથે જ તેની ભક્તિને લીધે સરસ્વતીજી બ્રહ્મલોક છોડીને દોડી આવે છે. ॥ ૨॥

રામ ચરિત સર બિનુ અન્હવાએઁ । સો શ્રમ જાઈ ન કોટિ ઉપાએઁ ॥
કબિ કોબિદ અસ હૃદયઁ બિચારી । ગાવહિં હરિ જસ કલિ મલ હારી ॥ ૩॥

સરસ્વતીજીના દોડી આવવાથી લાગેલ તેમનો થાક, રામચરિતરૂપી સરોવરમાં તેમને નવડાવ્યા વિના અન્ય કરોડો ઉપાયોથી પણ દૂર થતો નથી. કવિ અને પંડિત પોતાના હૃદયમાં આવો વિચાર કરીને કળિયુગનાં પાપોને હરનાર શ્રીહરિના યશનું જ ગાન કરે છે. ॥ ૩॥

કીન્હેં પ્રાકૃત જન ગુન ગાના । સિર ધુનિ ગિરા લગત પછિતાના ॥
હૃદય સિંધુ મતિ સીપ સમાના । સ્વાતિ સારદા કહહિં સુજાના ॥ ૪॥

સંસારી મનુષ્યોના ગુણગાન ગાવાથી સરસ્વતીજી માથું પીટીને પછતાવા માંડે છે (કે હું કેમ આના બોલાવવાથી આવી?) બુદ્ધિમાન લોકો હૃદયને સમુદ્ર, બુદ્ધિને છીપ અને સરસ્વતીને સ્વાતિ નક્ષત્ર સમાન જાણે છે. ॥ ૪॥

જૌં બરષઇ બર બારિ બિચારૂ । હોહિં કબિત મુકુતામનિ ચારૂ ॥ ૫॥

તેમાં જો શ્રેષ્ઠ વિચારરૂપી જળ વરસે તો મુક્તામણિના જેવી સુંદર કવિતા ઊપજે છે.

દો૦ – જુગુતિ બેધિ પુનિ પોહિઅહિં રામચરિત બર તાગ ।
પહિરહિં સજ્જન બિમલ ઉર સોભા અતિ અનુરાગ ॥ ૧૧॥

તે કવિતારૂપ મુક્તામણિઓને યુક્તિપૂર્વક વીંધીને, રામચરિત્રરૂપી સુંદર દોરામાં પરોવી સજ્જન લોકો પોતાના નિર્મળ હૃદયમાં ધારણ કરે છે; જેથી અત્યંત અનુરાગરૂપ શોભા થાય છે. (તેઓ આત્યંતિક પ્રેમને પ્રાપ્ત કરે છે). ॥ ૧૧॥

ચૌ૦ – જે જનમે કલિકાલ કરાલા । કરતબ બાયસ બેષ મરાલા ॥
ચલત કુપંથ બેદ મગ છાઁડ઼ે । કપટ કલેવર કલિ મલ ભાઁડ઼ે ॥ ૧॥

જેઓ ઉગ્ર કળિયુગમાં જન્મ્યા છે, જેઓની કરણી કાગડા જેવી છે અને વેષ હંસ જેવો છે, જેઓ વેદમાર્ગ ત્યજી કુમાર્ગે ચાલે છે, જેઓ કપટની મૂર્તિ અને કળિયુગનાં પાપોનાં પાત્રો છે ॥૧॥

બંચક ભગત કહાઈ રામ કે । કિંકર કંચન કોહ કામ કે ॥
તિન્હ મહઁ પ્રથમ રેખ જગ મોરી । ધીંગ ધરમધ્વજ ધંધક ધોરી ॥ ૨॥

જેઓ શ્રીરામજીના ભક્ત કહેવડાવી લોકોને ઠગે છે, જેઓ ધન (લોભ), ક્રોધ તથા કામના ગુલામ છે અને જેઓ ધતિંગ કરનારા, ધર્મધ્વજ ધારણ કરનારા (ધર્મની ખોટી ધજા ફરકાવનાર-દંભી) અને પ્રપંચના ધંધાનો ભાર ઉપાડનારા છે, જગતના આવા લોકોમાં સર્વપ્રથમ મારી ગણતરી છે. ॥ ૨॥

જૌં અપને અવગુન સબ કહઊઁ । બાઢ઼ઈ કથા પાર નહિં લહઊઁ ॥
તાતે મૈં અતિ અલપ બખાને । થોરે મહુઁ જાનિહહિં સયાને ॥ ૩॥

જો હું મારા સર્વે અવગુણોને કહેવા માંડું તો કથા ઘણી મોટી થઈ જશે અને હું પાર નહીં પાડી શકું, તેથી મેં ઘણા ઓછા અવગુણોનું વર્ણન કર્યું છે – બુદ્ધિમાન લોકો થોડામાં ઘણું સમજી જશે. ॥૩॥

સમુઝિ બિબિધિ બિધિ બિનતી મોરી । કોઉ ન કથા સુનિ દેઇહિ ખોરી ॥
એતેહુ પર કરિહહિં જે અસંકા । મોહિ તે અધિક તે જડ઼ મતિ રંકા ॥ ૪॥

મારી અનેક પ્રકારની વિનંતીને સ્વીકારી, કોઈ પણ આ કથાને સાંભળી દોષ નહીં આપે. તેમ છતાં, પણ જેઓ શંકા કરે, તેઓ તો મારા કરતાં પણ વધુ મૂર્ખ અને બુદ્ધિના રંક છે. ॥૪॥

કબિ ન હોઉઁ નહિં ચતુર કહાવઉઁ । મતિ અનુરૂપ રામ ગુન ગાવઉઁ ॥
કહઁ રઘુપતિ કે ચરિત અપારા । કહઁ મતિ મોરિ નિરત સંસારા ॥ ૫॥

હું ન તો કવિ છું, ન ચતુર કહેવડાવું છું, પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર શ્રીરામજીના ગુણ ગાઉં છું. ક્યાં તો શ્રી રઘુનાથજીનાં અપાર ચરિત્ર અને ક્યાં સંસારમાં આસક્ત મારી બુદ્ધિ! ॥ ૫॥

જેહિં મારુત ગિરિ મેરુ ઉડ઼ાહીં । કહહુ તૂલ કેહિ લેખે માહીં ॥
સમુઝત અમિત રામ પ્રભુતાઈ । કરત કથા મન અતિ કદરાઈ ॥ ૬॥

જે વાયુથી મેરુ જેવા પર્વત ઊડી જાય છે, કહો જોઈએ, તેની સામે રૂ કઈ ગણતરીમાં છે? શ્રીરામજીની અસીમ પ્રભુતાને સમજીને કથારચનામાં મારું મન ઘણું ખચકાય છે – ॥ ૬॥

દો૦ – સારદ સેસ મહેસ બિધિ આગમ નિગમ પુરાન ।
નેતિ નેતિ કહિ જાસુ ગુન કરહિં નિરંતર ગાન ॥ ૧૨॥

સરસ્વતીજી, શેષજી, શિવજી, બ્રહ્માજી, શાસ્ત્ર, વેદ અને પુરાણ – તે સર્વે 'નેતિ-નેતિ' કહીને (પાર ન પામીને 'આવા નહીં,' 'આવા નહીં' કહેતાં કહેતાં) કાયમ જેમનું ગુણગાન કર્યા કરે છે. ॥ ૧૨॥

ચૌ૦— સબ જાનત પ્રભુ પ્રભુતા સોઈ। તદપિ કહેં બિનુ રહા ન કોઈ॥
તહાઁ બેદ અસ કારન રાખા। ભજન પ્રભાઉ ભાઁતિ બહુ ભાષા॥ ૧॥

જોકે પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીની પ્રભુતાને બધા એવી (અકથનીય) જ જાણે છે, તો પણ કહ્યા વિના કોઈ ન રહ્યું. આનું કારણ વેદે એવું જણાવ્યું છે કે ભજનનો પ્રભાવ ઘણી રીતે કહેવાયો છે. (અર્થાત્ ભગવાનના મહિમાનું પૂર્ણ વર્ણન તો કોઈ કરી ન શકે; પરંતુ જેનાથી જેટલા બની શકે એટલા ગુણગાન ભગવાનના કરવા જોઈએ. કેમકે ભગવાનના ગુણગાનરૂપી ભજનનો પ્રભાવ ઘણો જ અદ્ભુત છે, તેનું શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારનું વર્ણન છે. થોડુંક જ ભગવાનનું ભજન મનુષ્યને સરળતાથી ભવસાગર પાર કરાવી દે છે). ॥ ૧॥

એક અનીહ અરૂપ અનામા। અજ સચ્ચિદાનંદ પર ધામા॥
બ્યાપક બિસ્વરૂપ ભગવાના। તેહિં ધરિ દેહ ચરિત કૃત નાના॥ ૨॥

જે પરમેશ્વર એક છે, જેઓને કોઈ કામના નથી, જેમનું કોઈ રૂપ અને નામ નથી. જેઓ અજન્મા, સચ્ચિદાનંદ અને પરમધામ છે તથા જેઓ સર્વમાં વ્યાપક અને વિશ્વરૂપ છે, તે ભગવાને દિવ્ય શરીર ધારણ કરીને અનેક પ્રકારની લીલા કરી છે. ॥ ૨॥

સો કેવલ ભગતન હિત લાગી। પરમ કૃપાલ પ્રનત અનુરાગી॥
જેહિ જન પર મમતા અતિ છોહૂ। જેહિં કરુના કરિ કીન્હ ન કોહૂ॥ ૩॥

તે લીલા કેવળ ભક્તોનાં હિત માટે જ છે; કેમકે ભગવાન પરમકૃપાળુ છે અને શરણાગતના મોટા પ્રેમી છે. જેમની ભક્તો પર ઘણી મમતા અને કૃપા છે, જેઓએ એક વાર જેની ઉપર કૃપા કરી દીધી, તેની પર પછી ક્યારેય ક્રોધ નથી કર્યો. ॥ ૩॥

ગઈ બહોર ગરીબ નેવાજૂ। સરલ સબલ સાહિબ રઘુરાજૂ॥
બુધ બરનહિં હરિ જસ અસ જાની। કરહિં પુનીત સુફલ નિજ બાની॥ ૪॥

તે પ્રભુ શ્રીરઘુનાથજી ગયેલી વસ્તુને ફરી મેળવી આપનારા, ગરીબનવાજ સરળ સ્વભાવ, સર્વશક્તિમાન અને સર્વેના સ્વામી છે, આમ સમજીને બુદ્ધિમાન લોકો શ્રીહરિના યશનું વર્ણન કરી પોતાની વાણીને પવિત્ર અને ઉત્તમ ફળ (મોક્ષ અને દુર્લભ ભગવત્પ્રેમ) આપનારી બનાવે છે. ॥ ૪॥

તેહિં બલ મૈં રઘુપતિ ગુન ગાથા। કહિહઉઁ નાઇ રામ પદ માથા॥
મુનિન્હ પ્રથમ હરિ કીરતિ ગાઈ। તેહિં મગ ચલત સુગમ મોહિ ભાઈ॥ ૫॥

એ જ બળ વડે (મહિમાનું યથાર્થ વર્ણન નહીં, પણ મહાન ફળ આપનાર ભજન સમજીને ભગવત્કૃપાના બળ વડે જ) હું શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં માથું નમાવી શ્રીરઘુનાથજીના ગુણોની કથા કહીશ. આ જ વિચારથી (વાલ્મીકિ, વ્યાસ આદિ) મુનિઓએ અગાઉ શ્રીહરિની કીર્તિ ગાઈ છે. ભાઈ! તે જ રસ્તા પર ચાલવું મારા માટે સુગમ થશે. ॥ ૫॥

દો૦— અતિ અપાર જે સરિત બર જૌં નૃપ સેતુ કરાહિં।
ચઢ़િ પિપીલિકઉ પરમ લઘુ બિનુ શ્રમ પારહિ જાહિં॥ ૧૩॥

અત્યંત મોટી નદીઓ જે છે, તેમના પર રાજા પુલ બંધાવી દે છે તો ઘણી નાની કીડીઓ પણ તેના પર ચઢી વગર પરિશ્રમે પાર કરી જાય છે (આ જ રીતે મુનિઓના વર્ણનના આધારે હું પણ શ્રીરામચરિત્રનું વર્ણન સરળતાથી કરી શકીશ). ॥ ૧૩॥

એહિ પ્રકાર બલ મનહિ દેખાઈ। કરિહઉઁ રઘુપતિ કથા સુહાઈ॥
બ્યાસ આદિ કબિ પુંગવ નાના। જિન્હ સાદર હરિ સુજસ બખાના॥ ૧॥

આ રીતે મનને મજબૂત કરીને હું શ્રીરઘુનાથજીની સોહામણી કથાની રચના કરીશ. વ્યાસ આદિ જે અનેક શ્રેષ્ઠ કવિ થઈ ગયા છે, જેમણે ઘણા આદરથી શ્રીહરિનો સુયશ વર્ણવ્યો છે. ॥ ૧॥

ચરન કમલ બંદઉઁ તિન્હ કેરે। પુરવહુઁ સકલ મનોરથ મેરે॥
કલિ કે કબિન્હ કરઉઁ પરનામા। જિન્હ બરને રઘુપતિ ગુન ગ્રામા॥ ૨॥

હું તે સર્વે(શ્રેષ્ઠ કવિઓ)નાં ચરણકમળોમાં પ્રણામ કરું છું, તેઓ મારા સર્વે મનોરથોને પૂર્ણ કરે. કળિયુગના તે કવિઓને પણ હું નમસ્કાર કરું છું, જેમણે શ્રીરઘુનાથજીના ગુણસમૂહોનું વર્ણન કર્યું છે. ॥ ૨॥

જે પ્રાકૃત કબિ પરમ સયાને। ભાષાઁ જિન્હ હરિ ચરિત બખાને॥
ભએ જે અહહિં જે હોઇહહિં આગેં। પ્રનવઉઁ સબહિ કપટ સબ ત્યાગેં॥ ૩॥

જે મોટા બુદ્ધિમાન પ્રાકૃત કવિઓ છે, જેઓએ ભાષામાં હરિચરિત્રોનું વર્ણન કર્યું છે, આવા જે કવિઓ અગાઉ પણ થઈ ચૂક્યા છે, જેઓ આ સમયે હયાત છે અને જેઓ આગળ થશે, તે સર્વેને હું નિષ્કપટ ભાવથી પ્રણામ કરું છું ॥ ૩॥

હોહુ પ્રસન્ન દેહુ બરદાનૂ। સાધુ સમાજ ભનિતિ સનમાનૂ॥
જો પ્રબંધ બુધ નહિં આદરહીં। સો શ્રમ બાદિ બાલ કબિ કરહીં॥ ૪॥

આપ સર્વે પ્રસન્ન થઈને આ વરદાન આપો કે સાધુ-સમાજમાં મારી કવિતાનું સન્માન થાય; કેમકે બુદ્ધિમાન લોકો જે કવિતાનો આદર નથી કરતા, મૂર્ખ કવિ જ તેની રચનાનો વ્યર્થ પરિશ્રમ કરે છે. ॥ ૪॥

કીરતિ ભનિતિ ભૂતિ ભલિ સોઈ। સુરસરિ સમ સબ કહઁ હિત હોઈ॥
રામ સુકીરતિ ભનિતિ ભદેસા। અસમંજસ અસ મોહિ અઁદેસા॥ ૫॥

કીર્તિ, કવિતા અને સંપત્તિ તે જ ઉત્તમ છે જે ગંગાજીની જેમ સર્વેનું હિત કરનારી હોય. શ્રીરામચન્દ્રજીની કીર્તિ તો ઘણી સુંદર (સર્વેનું અનંત કલ્યાણ કરનારી જ) છે, પરંતુ મારી કવિતા કઢંગી છે. આ દ્વિધાભર્યું છે (અર્થાત્ આ બન્નેનો મેળ નથી ખાતો), તેની જ મને ચિંતા છે ॥ ૫॥

તુમ્હરી કૃપાઁ સુલભ સોઉ મોરે। સિઅનિ સુહાવનિ ટાટ પટોરે॥ ૬॥

પરંતુ કે કવિઓ! આપની કૃપાથી આ વાત પણ મારા માટે સુલભ થઈ શકે છે. રેશમની સિલાઈ કંતાન પર પણ સોહામણી લાગે છે.

દો૦ – સરલ કબિત કીરતિ બિમલ સોઈ આદરહિં સુજાન ।
સહજ બયર બિસરાઈ રિપુ જો સુનિ કરહિં બખાન ॥ ૧૪ (ક)॥

ચતુર પુરુષ તે જ કવિતાનો આદર કરે છે, જે સરળ હોય અને જેમાં નિર્મળ ચરિત્રનું વર્ણન હોય તથા જેને સાંભળીને શત્રુ પણ સ્વાભાવિક વેરને ભૂલી વખાણવા માંડે ॥ ૧૪ (ક) ॥

સો ન હોઈ બિનુ બિમલ મતિ મોહિ મતિ બલ અતિ થોર ।
કરહુ કૃપા હરિ જસ કહઉઁ પુનિ પુનિ કરઉઁ નિહોર ॥ ૧૪ (ખ)॥

આવી કવિતા નિર્મળ બુદ્ધિ વગર રચાતી નથી અને મારી બુદ્ધિનું બળ ઘણું જ ઓછું છે. એટલે વારંવાર પ્રાર્થના કરુ છું કે હે કવિઓ! આપ કૃપા કરો, જેથી હું હરિયશનું વર્ણન કરી શકું ॥ ૧૪ (ખ)॥

કબિ કોબિદ રઘુબર ચરિત માનસ મંજુ મરાલ ।
બાલબિનય સુનિ સુરુચિ લખિ મો પર હોહુ કૃપાલ ॥ ૧૪ (ગ)॥

હે કવિઓ અને વિદ્વાનો! આપ રામચરિત્રરૂપી માનસરોવરના સુંદર હંસ છો, મુજ બાળકની વિનંતી સાંભળીને અને ઉત્તમ રુચિ નિહાળીને મારા પર કૃપા કરો. ॥ ૧૪ (ગ)॥

સો૦ – બંદઉઁ મુનિ પદ કંજુ રામાયન જેહિં નિરમયઉ ।
સખર સુકોમલ મંજુ દોષ રહિત દૂષન સહિત ॥ ૧૪ (ઘ)॥

હું તે વાલ્મીકિ મુનિનાં ચરણકમળોની વંદના કરું છું, જેમણે રામાયણની રચના કરી છે, જે ખર (રાક્ષસ) સહિત હોવા છતાં પણ ખર(કઠોર)થી વિપરીત ઘણા કોમળ અને સુંદર છે તથા જે દૂષણ(રાક્ષસ)સહિત હોવા છતાં પણ દૂષણ અર્થાત્ દોષથી રહિત છે ॥ ૧૪ (ઘ)॥

બંદઉઁ ચારિઉ બેદ ભવ બારિધિ બોહિત સરિસ ।
જિન્હહિ ન સપનેહુઁ ખેદ બરનત રઘુબર બિસદ જસુ ॥ ૧૪ (ઙ)॥

ચારે વેદોની હું વંદના કરું છું, જે સંસારસમુદ્રને તરવા માટે વહાણના જેવા છે તથા જેઓને શ્રીરઘુનાથજીના નિર્મળ યશનું વર્ણન કરતાં સ્વપ્નમાં પણ ખેદ થતો નથી (થાક નથી લાગતો). ॥ ૧૪ (ઙ)॥

બંદઉઁ બિધિ પદ રેનુ ભવ સાગર જેહિં કીન્હ જહઁ ।
સંત સુધા સસિ ધેનુ પ્રગટે ખલ બિષ બારુની ॥ ૧૪ (ચ)॥

હું બ્રહ્માજીના ચરણ-રેણુની વંદના કરું છું, જેમણે ભવસાગર બનાવ્યો છે, જ્યાંથી એક બાજુએ સંતજનરૂપી અમૃત, ચન્દ્રમા અને કામધેનુ નીકળ્યાં અને બીજી બાજુથી દુષ્ટજનરૂપી વિષ તથા મદિરા ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૧૪ (ચ)॥

દો૦ – બિબુધ બિપ્ર બુધ ગ્રહ ચરન બંદિ કહઉઁ કર જોરિ ।
હોઈ પ્રસન્ન પુરવહુ સકલ મંજુ મનોરથ મોરિ ॥ ૧૪ (છ)॥

દેવતા, બ્રાહ્મણ, પંડિત, ગ્રહો - એ સર્વેના ચરણોની વંદના કરીને હાથ જોડી કહું છું કે આપ પ્રસન્ન થઈને મારા સર્વે સુંદર મનોરથોને પૂર્ણ કરો. ॥ ૧૪ (છ)॥

ચૌ૦ – પુનિ બંદઉઁ સારદ સુરસરિતા । જુગલ પુનીત મનોહર ચરિતા ॥
મજ્જન પાન પાપ હર એકા । કહત સુનત એક હર અબિબેકા ॥ ૧॥

વળી, હું સરસ્વતીજી અને દેવનદી ગંગાજીની વંદના કરું છું. બંનેય પવિત્ર અને મનોહર ચરિત્રવાળાં છે. એક (ગંગાજી) સ્નાન કરવાથી અને જળ પીવાથી પાપોને હરે છે તથા બીજી (સરસ્વતીજી) ગુણ અને યશ કહેવા - સાંભળવાથી અજ્ઞાનનો (અવિવેકનો) નાશ કરી દે છે. ॥ ૧॥

ગુર પિતુ માતુ મહેસ ભવાની । પ્રનવઉઁ દીનબંધુ દિન દાની ॥
સેવક સ્વામિ સખા સિય પી કે । હિત નિરુપધિ સબ બિધિ તુલસી કે ॥ ૨॥

શ્રીમહેશ અને પાર્વતીને હું પ્રણામ કરું છું, જે મારાં ગુરુ અને માતા-પિતા છે, જે દીનબંધુ અને નિત્ય દાન કરનારાં છે, જે સીતાપતિ શ્રીરામચન્દ્રજીના સેવક, સ્વામી અને સખા છે તથા મારું- તુલસીદાસનું સર્વ પ્રકારે કપટરહિત (ખરું) હિત કરનારાં છે. ॥ ૨॥

કલિ બિલોકિ જગ હિત હર ગિરિજા । સાબર મંત્ર જાલ જિન્હ સિરિજા ॥
અનમિલ આખર અરથ ન જાપૂ । પ્રગટ પ્રભાઉ મહેસ પ્રતાપૂ ॥ ૩॥

જે શંકર-પાર્વતીએ કળિયુગને જોઈને, જગતના હિત માટે શાબર મંત્રસમૂહોની રચના કરી, જે મંત્રોના અક્ષર અમેળ છે, જેમનો ન કોઈ ખરો અર્થ હોય છે અને જપ પણ નથી થતો. તેમ છતાં, શ્રીશિવજીના પ્રતાપે જેમનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ છે - ॥ ૩॥

સો ઉમેસ મોહિ પર અનુકૂલા । કરિહિં કથા મુદ મંગલ મૂલા ॥
સુમિરિ સિવા સિવ પાઇ પસાઊ । બરનઉઁ રામચરિત ચિત ચાઊ ॥ ૪॥

- તે ઉમાપતિ શિવજી મારા પર પ્રસન્ન થઈને [શ્રી રામજીની] આ કથાને આનંદ અને મંગળનું મૂળ (ઉત્પન્ન કરનાર) બનાવશે. આ રીતે પાર્વતીજી અને શિવજી બંનેનું સ્મરણ કરીને તથા તેમનો પ્રસાદ પામીને હું હૃદયપૂર્વક શ્રીરામચરિત્રનું વર્ણન કરું છું.

ભનિતિ મોરિ સિવ કૃપાઁ બિભાતી । સસિ સમાજ મિલિ મનહુઁ સુરાતી ॥
જે એહિ કથહિ સનેહ સમેતા । કહિહહિં સુનિહહિં સમુઝિ સચેતા ॥ ૫॥
હોઇહહિં રામ ચરન અનુરાગી । કલિ મલ રહિત સુમંગલ ભાગી ॥ ૬॥

મારી કવિતા શ્રીશિવજીની કૃપાથી એવી સુશોભિત થશે, જેમ તારાગણ સહિત ચન્દ્રમાની સાથે રાત્રિ શોભિત થાય છે. જે આ કથાને પ્રેમસહિત અને સાવચેતી સાથે સમજી-વિચારી કહેશે- સાંભળશે તે, કળિયુગનાં પાપોથી રહિત તથા સુંદર કલ્યાણના ભાગીદાર બની શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોના પ્રેમી બનશે. ॥ ૫-૬ ॥

દો૦ – સપનેહુઁ સાચેહુઁ મોહિ પર જૌં હર ગૌરિ પસાઉ ।
તૌ ફુર હોઉ જો કહેઉઁ સબ ભાષા ભનિતિ પ્રભાઉ ॥ ૧૫॥

જો મારા પર શ્રીશિવજી અને પાર્વતીજીની સ્વપ્નમાં પણ સાચેસાચ પ્રસન્નતા હોય, તો મેં આ ભાષાકવિતાનો જે પ્રભાવ કહ્યો છે, તે સર્વ સત્ય થાય.

ચૌ૦ – બંદઉઁ અવધ પુરી અતિ પાવનિ । સરજૂ સરિ કલિ કલુષ નસાવનિ ॥
પ્રનવઉઁ પુર નર નારિ બહોરી । મમતા જિન્હ પર પ્રભુહિ ન થોરી ॥ ૧॥

હું અતિ પવિત્ર શ્રીઅયોધ્યાપુરી અને કળિયુગનાં પાપોનો નાશ કરનારી શ્રીસરયૂ નદીની વંદના કરું છું. વળી, અવધપુરીનાં તે નર-નારીઓને પ્રણામ કરું છું જેમના પર પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીની મમતા ઓછી નથી (અર્થાત્ ઘણી છે.) ॥ ૧॥

સિય નિંદક અઘ ઓઘ નસાએ । લોક બિસોક બનાઈ બસાએ ॥
બંદઉઁ કૌસલ્યા દિસિ પ્રાચી । કીરતિ જાસુ સકલ જગ માચી ॥ ૨॥

તેઓએ [પોતાની નગરીમાં રહેનાર], સીતાજીની નિંદા કરનાર (ધોબી અને તેના સમર્થક પુર-નર-નારીઓ)ના પાપસમૂહનો નાશ કરી તેમને શોકરહિત બનાવી પોતાના લોક(ધામ)માં વસાવી દીધા. હું કૌશલ્યારૂપી પૂર્વ દિશાને વંદન કરું છું, જેની કીર્તિ સમસ્ત સંસારમાં પ્રસરી રહી છે. ॥ ૨॥

પ્રગટેઉ જહઁ રઘુપતિ સસિ ચારૂ । બિસ્વ સુખદ ખલ કમલ તુસારૂ ॥
દસરથ રાઉ સહિત સબ રાની । સુકૃત સુમંગલ મૂરતિ માની ॥ ૩॥
કરઉઁ પ્રનામ કરમ મન બાની । કરહુ કૃપા સુત સેવક જાની ॥
જિન્હહિ બિરચિ બડ઼ ભયઉ બિધાતા । મહિમા અવધિ રામ પિતુ માતા ॥ ૪॥

જ્યાંથી (કૌશલ્યારૂપી પૂર્વ દિશામાંથી) વિશ્વને સુખ આપનાર અને દુષ્ટરૂપી કમળો માટે હિમ સમાન શ્રીરામચન્દ્રરૂપી ચન્દ્રમા પ્રકટ્યા. બધી રાણીઓ સહિત રાજા દશરથજીને પુણ્ય અને ઉત્તમ કલ્યાણની મૂર્તિ માનીને હું મન, વચન અને કર્મથી પ્રણામ કરું છું. પોતાના પુત્રનો સેવક માનીને તેઓ મારા પર કૃપા કરે, જેમની ઉત્પત્તિ કરીને બ્રહ્માજીએ પણ મોટાઈ મેળવી તથા જેઓ શ્રીરામજીનાં માતા અને પિતા હોવાને કારણે મહિમાની સીમા છે. ॥ ૩-૪॥

સો૦ – બંદઉઁ અવધ ભુઆલ સત્ય પ્રેમ જેહિ રામ પદ ।
બિછુરત દીનદયાલ પ્રિય તનુ તૃન ઈવ પરિહરેઉ ॥ ૧૬॥

હું અવધના રાજા શ્રીદશરથજીની વંદના કરું છું, જેમનો શ્રીરામજીના ચરણોમાં સાચો પ્રેમ હતો, જેમણે દીનદયાળુ પ્રભુનો વિયોગ થતાંની સાથે જ પોતાના પ્રિય શરીરને સાધારણ તણખલાની જેમ ત્યાગી દીધું. ॥ ૧૬॥

ચૌ૦ – પ્રનવઉઁ પરિજન સહિત બિદેહૂ । જાહિ રામ પદ ગૂઢ઼ સનેહૂ ॥
જોગ ભોગ મહઁ રાખેઉ ગોઈ । રામ બિલોકત પ્રગટેઉ સોઈ ॥ ૧॥

હું પરિવાર સહિત રાજા જનકજીને પ્રણામ કરું છું, જેમને શ્રીરામજીના ચરણોમાં ગૂઢ પ્રેમ હતો, જેને તેઓએ યોગ અને ભોગમાં છુપાવી રાખ્યો હતો, પરંતુ શ્રીરામચન્દ્રજીને જોતાં જ તે પ્રકટ થઈ ગયો. ॥ ૧॥

પ્રનવઉઁ પ્રથમ ભરત કે ચરના । જાસુ નેમ બ્રત જાઈ ન બરના ॥
રામ ચરન પંકજ મન જાસૂ । લુબુધ મધુપ ઈવ તજઈ ન પાસૂ ॥ ૨॥

(ભાઈઓમાં) સર્વપ્રથમ હું શ્રીભરતજીના ચરણોમાં પ્રણામ કરું છું, જેમના નિયમ અને વ્રત વર્ણવી નથી શકાતાં તથા જેમનું મન શ્રીરામજીનાં ચરણકમળોમાં ભમરાની જેમ લોભાયેલ છે, ક્યારેય તેમનો સંગ નથી ત્યજતું. ॥ ૨॥

બંદઉઁ લછિમન પદ જલ જાતા। સીતલ સુભગ ભગત સુખ દાતા॥
રઘુપતિ કીરતિ બિમલ પતાકા। દંડ સમાન ભયઉ જસ જાકા॥૩॥

હું શ્રીલક્ષ્મણજીનાં ચરણકમળોને પ્રણામ કરું છું, જે શીતળ, સુંદર અને ભક્તોને સુખ આપનાર છે. શ્રીરઘુનાથજીની કીર્તિરૂપ નિર્મળ પતાકામાં જેમનો (લક્ષ્મણજીનો) યશ [પતાકાને ઊંચે રાખી ફરકાવનાર] દંડ સમાન બન્યો છે. ॥૩॥

સેષ સહસ્રસીસ જગ કારન। જો અવતરેઉ ભૂમિ ભય ટારન॥
સદા સો સાનુકૂલ રહ મો પર। કૃપાસિંધુ સૌમિત્રિ ગુનાકર॥૪॥

જેઓ હજાર મસ્તકવાળા અને જગતનું કારણ (હજાર મસ્તકો પર જગતને ધારણ કરી રાખનાર) શેષજી છે, જેમણે પૃથ્વીનો ભય દૂર કરવા માટે અવતાર લીધો છે, ગુણોની ખાણ કૃપાસાગર એ સુમિત્રાનંદન શ્રીલક્ષ્મણજી મારા પર સદા પ્રસન્ન રહો. ॥૪॥

રિપુસૂદન પદ કમલ નમામી। સૂર સુસીલ ભરત અનુગામી॥
મહાબીર બિનવઉઁ હનુમાના। રામ જાસુ જસ આપ બખાના॥૫॥

હું શ્રીશત્રુઘ્નજીનાં ચરણકમળોને પ્રણામ કરું છું, જે મોટા વીર, સુશીલ અને શ્રીભરતજીને અનુસરનારા છે. હું મહાવીર શ્રીહનુમાનજીને વિનવું છું, જેમના યશનું શ્રીરામચન્દ્રજીએ સ્વયં (પોતાના શ્રીમુખથી) વર્ણન કર્યું છે. ॥૫॥

સો૦ – પ્રનવઉઁ પવનકુમાર ખલ બન પાવક ગ્યાન ઘન।
જાસુ હૃદય આગાર બસહિં રામ સર ચાપ ધર॥૧૭॥

હું પવનકુમાર શ્રીહનુમાનજીને પ્રણામ કરું છું, જેઓ દુષ્ટરૂપી વનને ભસ્મ કરવા માટે અગ્નિરૂપ છે, જેઓ જ્ઞાનની ઘનમૂર્તિ છે અને જેમના હૃદયરૂપી ભવનમાં ધનુષ-બાણ ધારણ કરેલા શ્રીરામજી નિવાસ કરે છે. ॥૧૭॥

ચૌ૦ – કપિપતિ રીછ નિસાચર રાજા। અંગદાદિ જે કીસ સમાજા॥
બંદઉઁ સબ કે ચરન સુહાએ। અધમ સરીર રામ જિન્હ પાએ॥૧॥

વાનરોના રાજા સુગ્રીવજી, રીંછોના રાજા વયોવૃદ્ધ જાંબવાનજી, રાક્ષસોના રાજા વિભીષણજી અને અંગદજી આદિ જેટલો વાનરોનો સમાજ છે, તે સર્વેના ઉત્તમ ચરણોની હું વંદના કરું છું, જેઓએ અધમ (પશુ અને રાક્ષસ વગેરે) શરીરથી પણ શ્રીરામચન્દ્રજીને પામી લીધા. ॥૧॥

રઘુપતિ ચરન ઉપાસક જેતે। ખગ મૃગ સુર નર અસુર સમેતે॥
બંદઉઁ પદ સરોજ સબ કેરે। જે બિનુ કામ રામ કે ચેરે॥૨॥

પશુ, પક્ષી, દેવતા, મનુષ્ય, અસુરસહિત જેટલા શ્રીરામજીના ચરણોના ઉપાસક છે, હું તે સર્વેનાં ચરણકમળોની વંદના કરું છું; જેઓ શ્રીરામજીના નિષ્કામ સેવક છે. ॥૨॥

સુક સનકાદિ ભગત મુનિ નારદ । જે મુનિબર બિગ્યાન બિસારદ ॥
પ્રનવઉઁ સબહિ ધરનિ ધરિ સીસા । કરહુ કૃપા જન જાનિ મુનીસા ॥ ૩॥

શુકદેવજી, સનકાદિક, નારદમુનિ વગેરે જેટલા ભક્ત અને પરમ જ્ઞાની શ્રેષ્ઠ મુનિઓ છે, હું ધરતી પર શીશ ટેકવી તે સર્વને પ્રણામ કરું છું; હે મુનીશ્વરો! આપ સર્વે મને આપનો દાસ જાણીને કૃપા કરો. ॥ ૩॥

જનકસુતા જગ જનનિ જાનકી । અતિસય પ્રિય કરુનાનિધાન કી ॥
તાકે જુગ પદ કમલ મનાવઉઁ । જાસુ કૃપાઁ નિરમલ મતિ પાવઉઁ ॥ ૪॥

રાજા જનકનાં પુત્રી, જગતનાં માતા અને કરુણાનિધાન શ્રીરામચન્દ્રજીનાં પ્રિયતમા શ્રીજાનકીજીનાં બંને ચરણકમળોને હું મનાવું (આરાધું) છું, જેમની કૃપાથી નિર્મળ બુદ્ધિ મેળવું. ॥૪॥

પુનિ મન બચન કર્મ રઘુનાયક । ચરન કમલ બંદઉઁ સબ લાયક ॥
રાજિવનયન ધરેં ધનુ સાયક । ભગત બિપતિ ભંજન સુખદાયક ॥ ૫॥

વળી, હું મન, વચન અને કર્મથી કમળનયન, ધનુષ-બાણધારી, ભક્તોની વિપત્તિનો નાશ કરનાર અને તેમને સુખ આપનાર ભગવાન શ્રીરઘુનાથજીનાં સર્વસમર્થ ચરણકમળોની વંદના કરું છું.

દો૦ – ગિરા અરથ જલ બીચિ સમ કહિઅત ભિન્ન ન ભિન્ન ।
બંદઉઁ સીતા રામ પદ જિન્હહિ પરમ પ્રિય ખિન્ન ॥ ૧૮॥

જે વાણી અને તેના અર્થ તથા જળ અને જળની લહેરની જેમ કહેવામાં જુદા જુદા છે, પરંતુ વાસ્તવમાં અભિન્ન છે, તે શ્રીસીતારામજીના ચરણોની હું વંદના કરું છું. જેમને દીન-દુઃખી ઘણા જ પ્રિય છે. ॥ ૧૮॥

ચૌ૦ – બંદઉઁ નામ રામ રઘુબર કો । હેતુ કૃસાનુ ભાનુ હિમકર કો ॥
બિધિ હરિ હરમય બેદ પ્રાન સો । અગુન અનૂપમ ગુન નિધાન સો ॥ ૧॥

હું શ્રીરઘુનાથજીના નામ 'રામ'ની વંદના કરું છું, જે કૃશાનું (અગ્નિ), ભાનુ (સૂર્ય) અને હિમદાયક (ચન્દ્ર)ના કારણ છે, અર્થાત્ 'ર' 'આ' અને 'મ' રૂપે બીજ છે. તે 'રામ' નામ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપ છે. તે વેદોનો પ્રાણ છે; નિર્ગુણ, ઉપમારહિત અને ગુણોનો ભંડાર છે. ॥ ૧॥

મહામંત્ર જોઈ જપત મહેસૂ । કાસીં મુકુતિ હેતુ ઉપદેસૂ ॥
મહિમા જાસુ જાન ગનરાઊ । પ્રથમ પૂજિઅત નામ પ્રભાઊ ॥ ૨॥

જે મહામંત્ર છે, જેને મહેશ્વર શ્રીશિવજી જપે છે અને (તેમના થકી) જેમનો ઉપદેશ કાશીમાં મુક્તિનું કારણ છે, તથા જેમની મહિમાને ગણેશજી જાણે છે, જે આ 'રામ' નામના પ્રભાવથી જ સર્વપ્રથમ પૂજાય છે. ॥ ૨॥

જાન આદિકબિ નામ પ્રતાપૂ । ભયઉ સુદ્ધ કરિ ઉલટા જાપૂ ॥
સહસ નામ સમ સુનિ સિવ બાની । જપિ જેઈ પિય સંગ ભવાની ॥ ૩॥

આદિકવિ શ્રીવાલ્મીકિજી રામનામના પ્રતાપને જાણે છે, જેઓ ઊંધું નામ ('મરા', 'મરા') જપીને પવિત્ર થઈ ગયા. એક રામ-નામ સહસ્ર નામ સમાન છે - એવા શ્રી શિવજીનાં વચન સાંભળીને પાર્વતીજી સદા પોતાના પતિની સાથે રામ-નામનો જપ કરતાં રહે છે. ॥ ૩॥

હરષે હેતુ હેરિ હર હી કો । કિય ભૂષન તિય ભૂષન તી કો ॥
નામ પ્રભાઉ જાન સિવ નીકો । કાલકૂટ ફલુ દીન્હ અમી કો ॥ ૪॥

નામ પ્રત્યે પાર્વતીજીના હૃદયની આવી પ્રીતિ જોઈને શ્રીશિવજી પ્રસન્ન થઈ ગયા અને તેઓએ સ્ત્રીઓમાં ભૂષણરૂપ (પતિવ્રતાઓમાં શિરોમણિ) પાર્વતીજીને પોતાનું ભૂષણ બનાવી લીધાં (અર્થાત્ તેમને પોતાના અંગમાં ધારણ કરીને અર્ધાંગના બનાવી દીધાં) નામના પ્રભાવને શ્રીશિવજી સારી રીતે જાણે છે, જેના (પ્રભાવના) કારણે કાલકૂટ ઝેરે તેમને અમૃતનું ફળ અર્પ્યું છે. ॥ ૪॥

દો૦ — બરષા રિતુ રઘુપતિ ભગતિ તુલસી સાલિ સુદાસ ।
રામ નામ બર બરન જુગ સાવન ભાદવ માસ ॥ ૧૯॥

શ્રીરઘુનાથજીની ભક્તિ વર્ષાઋતુ છે, તુલસીદાસજી તથા ઉત્તમ સેવકજનો ઉત્તમ કોટિના સાલિ (એક પ્રકારનું ધાન-ડાંગર) તુલ્ય છે અને 'રામ' નામના બે સુંદર અક્ષર શ્રાવણ- ભાદરવાના મહિના છે. (અર્થાત્ સાલિધાન માટે વર્ષાઋતુ અને શ્રાવણ ભાદરવો માસ આહ્લાદક અને સમૃદ્ધિજનક છે એવી જ રીતે હું - તુલસી આદિ ઉત્તમ ભક્તો માટે શ્રીરામની ભક્તિ અને શ્રીરામ નામના બે વર્ણ). ॥ ૧૯॥

ચૌ૦ — આખર મધુર મનોહર દોઊ । બરન બિલોચન જન જિય જોઊ ॥
સુમિરત સુલભ સુખદ સબ કાહૂ । લોક લાહુ પરલોક નિબાહૂ ॥ ૧॥

બંને અક્ષર મધુર અને મનોહર છે, જે વર્ણમાળારૂપી શરીરનાં નેત્રો છે, ભક્તોનું જીવન છે તથા સ્મરણ કરવામાં સર્વે માટે સુલભ અને સુખ આપનાર છે; અને જે આ લોકમાં લાભ અને પરલોકમાં નિર્વાહ કરે છે (અર્થાત્ ભગવાનના દિવ્યધામમાં દિવ્યદેહથી સદા ભગવદ્-સેવામાં લીન રાખે છે.) ॥ ૧॥

કહત સુનત સુમિરત સુઠિ નીકે । રામ લખન સમ પ્રિય તુલસી કે ॥
બરનત બરન પ્રીતિ બિલગાતી । બ્રહ્મ જીવ સમ સહજ સઁઘાતી ॥ ૨॥

એ કહેવા, સાંભળવા અને સ્મરણ કરવામાં ઘણા જ સારા (સુંદર અને મધુર) છે; તુલસીદાસને તો શ્રીરામ-લક્ષ્મણની જેવા પ્રિય છે. તેનું ('ર' અને 'મ'નું) જુદું જુદું વર્ણન કરવાથી પ્રીતિ અલગ પડી જાય છે (અર્થાત્ બીજમંત્રની દૃષ્ટિએ તેમના ઉચ્ચારણ, અર્થ અને ફળમાં ભિન્નતા દેખાઈ આવે છે) પરંતુ આ જીવ અને બ્રહ્મના સમાન સ્વભાવથી જ સાથે રહેનાર (સદા એકરૂપ અને એકરસ) છે. ॥ ૨॥

નર નારાયન સરિસ સુભ્રાતા । જગ પાલક બિસેષિ જન ત્રાતા ॥
ભગતિ સુતિય કલ કરન બિભૂષન । જગ હિત હેતુ બિમલ બિધુ પૂષન ॥ ૩॥

આ બંને અક્ષર નર-નારાયણ સમાન સુંદર ભાઈઓ છે. તે જગતનું પાલન અને વિશેષરૂપે ભક્તોની રક્ષા કરનાર છે. તે ભક્તિરૂપિણી સુંદર સ્ત્રીના કાનોનું સુંદર આભૂષણ (કર્ણફૂલ) છે અને જગતના હિત માટે નિર્મળ ચન્દ્ર અને સૂર્ય છે. ॥ ૩॥

સ્વાદ તોષ સમ સુગતિ સુધા કે । કમઠ સેષ સમ ધર બસુધા કે ॥
જન મન મંજુ કંજ મધુકર સે । જીહ જસોમતિ હરિ હલધર સે ॥૪॥

તે સુંદર ગતિ(મોક્ષ)રૂપી અમૃતનો સ્વાદ અને તૃપ્તિ જેવા છે. કચ્છપ અને શેષજીની જેમ પૃથ્વીને ધારણ કરનારા છે, ભક્તોના મનરૂપી સુંદર કમળમાં વિહાર કરનારા ભમરા જેવા છે અને જીભરૂપી યશોદાજીને માટે શ્રીકૃષ્ણ અને બળરામજી જેવા [આનંદ આપનારા] છે. ॥૪॥

દો૦ – એકુ છત્રુ એકુ મુકુટમનિ સબ બરનનિ પર જોઉ ।
તુલસી રઘુબર નામ કે બરન બિરાજત દોઉ ॥૨૦॥

તુલસીદાસજી કહે છે – શ્રીરઘુનાથજીના નામના બંને અક્ષરો ઘણી શોભા આપે છે, જેમનામાં એક (રકાર) છત્રરૂપ(રેફ ર્)થી અને બીજો (મકાર) મુગટમણિ (અનુસ્વાર ં) રૂપે સર્વે અક્ષરોની ઉપર છે. ॥૨૦॥

ચૌ૦ – સમુઝત સરિસ નામ અરુ નામી । પ્રીતિ પરસપર પ્રભુ અનુગામી ॥
નામ રૂપ દુઇ ઈસ ઉપાધી । અકથ અનાદિ સુસામુઝિ સાધી ॥૧॥

સમજવામાં નામ અને નામી બંને એક જ છે, પરંતુ બંનેમાં પરસ્પર સ્વામી અને સેવકની જેમ પ્રીતિ છે (અર્થાત્ નામ અને નામીમાં પૂર્ણ એકતા હોવા છતાં પણ જેમ સ્વામીના પાછળ સેવક ચાલે છે, તેવી જ રીતે નામના પાછળ નામી ચાલે છે. પ્રભુ શ્રીરામજી પોતાના 'રામ' નામનું જ અનુગમન કરે છે, નામ લેતાં જ ત્યાં આવી જાય છે). નામ અને રૂપ બંને ઈશ્વરની ઉપાધિ છે; તેઓ (ભગવાનના નામ અને રૂપ) બંને અવર્ણનીય છે, અનાદિ છે અને સુંદર (શુદ્ધ ભક્તિયુક્ત) બુદ્ધિથી જ એમનું [દિવ્ય અવિનાશી] સ્વરૂપ ઓળખાઈ જાય છે. ॥૧॥

કો બડ઼ છોટ કહત અપરાધૂ । સુનિ ગુન ભેદુ સમુઝિહહિં સાધૂ ॥
દેખિઅહિં રૂપ નામ આધીના । રૂપ ગ્યાન નહિં નામ બિહીના ॥૨॥

આમાં (નામ અને રૂપમાં) કોણ મોટું છે, કોણ નાનું – એમ કહેવું તો અપરાધ છે. એમના ગુણોનું તારતમ્ય (ન્યૂનતા-શ્રેષ્ઠતા) સાંભળી સાધુ પુરુષ પોતે જ સમજી જશે. રૂપ નામને આધીન દેખાય છે, નામ વિના રૂપનું જ્ઞાન થઈ ન શકે. ॥૨॥

રૂપ બિસેષ નામ બિનુ જાનેં । કરતલ ગત ન પરહિં પહિચાનેં ॥
સુમિરિઅ નામ રૂપ બિનુ દેખેં । આવત હૃદયઁ સનેહ બિસેષેં ॥૩॥

કોઈ પણ વિશેષ રૂપ તેનું નામ જાણ્યા વગર હથેળીમાં રાખ્યું હોવા છતાં પણ ઓળખાતું નથી અને રૂપને જોયા વગર પણ નામનું સ્મરણ કરવામાં આવે તો વિશેષ પ્રેમની સાથે તે રૂપ હૃદયમાં વસી જાય છે. ॥૩॥

નામ રૂપ ગતિ અકથ કહાની । સમુઝત સુખદ ન પરતિ બખાની ॥
અગુન સગુન બિચ નામ સુસાખી । ઉભય પ્રબોધક ચતુર દુભાષી ॥૪॥

નામ અને રૂપની ગતિની કથા (વિશેષતાઓની કથા) અકથનીય છે. તે સમજવામાં સુખદાયક છે, પરંતુ તેનું વર્ણન નથી કરી શકાતું. નિર્ગુણ અને સગુણની વચ્ચે નામ સુંદર સાક્ષી છે અને બંનેનું યથાર્થ જ્ઞાન કરાવનાર ચતુર દુભાષિયો છે. ॥ ૪॥

દો૰ – રામ નામ મનિદીપ ધરુ જીહ દેહરીં દ્વાર ।
તુલસી ભીતર બાહેરહુઁ જૌં ચાહસિ ઉજિઆર ॥ ૨૧॥

તુલસીદાસજી કહે છે કે, જો તું અંદર અને બહાર બંને બાજુ પ્રકાશ ઇચ્છતો હોય તો મુખરૂપી દ્વારના જીભરૂપી ઊમરા ઉપર રામનામરૂપી મણિદીપકને મૂક. ॥ ૨૧॥

ચૌ૰ – નામ જીહઁ જપિ જાગહિં જોગી । બિરતિ બિરંચિ પ્રપંચ બિયોગી ॥
બ્રહ્મસુખહિ અનુભવહિં અનૂપા । અકથ અનામય નામ ન રૂપા ॥ ૧॥

બ્રહ્માએ નિર્માણ કરેલ આ પ્રપંચ(દૃશ્ય જગત)થી ઉત્તમ રીતે મુક્તિ મેળવેલા વૈરાગ્યવાળા મુક્ત યોગીપુરુષ આ નામને જ જીભથી જપતા રહીને [તત્ત્વ-જ્ઞાનરૂપી દિવસમાં] જાગે છે અને નામ તથા રૂપથી રહિત અનુપમ, અનિર્વચનીય, અનામય બ્રહ્મસુખનો અનુભવ કરે છે. ॥ ૧॥

જાના ચહહિં ગૂઢ઼ ગતિ જેઊ । નામ જીહઁ જપિ જાનહિં તેઊ ॥
સાધક નામ જપહિં લય લાએઁ । હોહિં સિદ્ધ અનિમાદિક પાએઁ ॥ ૨॥

જે પરમાત્માના ગૂઢ રહસ્યને (યથાર્થ મહિમાને) જાણવા ઇચ્છે છે, તે (જિજ્ઞાસુ) પણ નામને જીભથી જપીને તેને જાણી લે છે. [લૌકિક સિદ્ધિઓને ઇચ્છવાવાળા અર્થાર્થી] સાધક તલ્લીન બનીને નામનો જપ કરે છે અને અણિમાદિ [આઠે] સિદ્ધિઓને પામી સિદ્ધ બની જાય છે. ॥ ૨॥

જપહિં નામુ જન આરત ભારી । મિટહિં કુસંકટ હોહિં સુખારી ॥
રામ ભગત જગ ચારિ પ્રકારા । સુકૃતી ચારિઉ અનઘ ઉદારા ॥ ૩॥

[સંકટથી ગભરાયેલા] આર્ત ભક્તો નામજપ કરે છે તો તેમનાં ઘણાં ભારે ખરાબ-ખરાબ સંકટો ટળી જાય છે અને તેઓ સુખી થઈ જાય છે. જગતમાં ચાર પ્રકારના (૧. અર્થાર્થી—ધનાદિની ઇચ્છાથી ભજનારા; ૨. આર્ત—સંકટથી નિવૃત્તિ માટે ભજનારા; ૩. જિજ્ઞાસુ—ભગવાનને ઓળખવાની ઇચ્છાથી ભજનારા ૪. જ્ઞાની—ભગવાનને તત્ત્વથી ઓળખી સ્વાભાવિક જ પ્રેમથી ભજનારા) રામભક્તો છે અને ચારેય પુણ્યાત્મા, પાપરહિત અને ઉદાર છે. ॥ ૩॥

ચહૂ ચતુર કહુઁ નામ અધારા । ગ્યાની પ્રભુહિ બિસેષિ પિઆરા ॥
ચહુઁ જુગ ચહુઁ શ્રુતિ નામ પ્રભાઊ । કલિ બિસેષિ નહિં આન ઉપાઊ ॥ ૪॥

ચારેય ચતુર ભક્તોને નામનો જ આધાર છે; એમાં જ્ઞાની ભક્ત ભગવાનને વિશેષરૂપે પ્રિય છે. આમ તો ચારેય યુગોમાં અને ચારેય વેદોમાં નામનો પ્રભાવ છે, પરંતુ કળિયુગમાં વિશેષરૂપે છે. તેમાં તો [નામ વિના] અન્ય કોઈ ઉપાય જ નથી. ॥ ૪॥

દો૰ – સકલ કામના હીન જે રામ ભગતિ રસ લીન ।
નામ સુપ્રેમ પિયૂષ હ્રદ તિન્હહુઁ કિએ મન મીન ॥ ૨૨॥

જેઓ સર્વે પ્રકારની (ભોગ અને મોક્ષની પણ) કામનાઓથી રહિત અને શ્રીરામભક્તિના રસમાં લીન છે, તેઓએ પણ નામના સુંદર પ્રેમરૂપી અમૃતના સરોવરમાં પોતાના મનને માછલું બનાવી રાખ્યું છે [અર્થાત્ તેઓ નામરૂપી સુધા(અમૃત)નું સતત આસ્વાદન કર્યા કરે છે, ક્ષણમાત્ર પણ તેનાથી વિખૂટા પડવા માગતા નથી]. ॥ ૨૨॥

ચૌ૦ – અગુન સગુન દુઇ બ્રહ્મ સરૂપા । અકથ અગાધ અનાદિ અનૂપા ॥
મોરેં મત બડ઼ નામુ દુહૂ તેં । કિએ જેહિં જુગ નિજ બસ નિજ બૂતેં ॥ ૧॥

નિર્ગુણ અને સગુણ - બ્રહ્મનાં બે સ્વરૂપો છે. એ બંને જ અકથનીય, અથાહ, અનાદિ અને અનુપમ છે. મારા મત અનુસાર નામ આ બંનેમાં મોટું છે, જેણે પોતાના બળે બંનેને પોતાના વશમાં કરી રાખ્યાં છે. ॥ ૧॥

પ્રૌઢ઼િ સુજન જનિ જાનહિં જન કી । કહઉઁ પ્રતીતિ પ્રીતિ રુચિ મન કી ॥
એકુ દારુગત દેખિઅ એકૂ । પાવક સમ જુગ બ્રહ્મ બિબેકૂ ॥ ૨॥
ઉભય અગમ જુગ સુગમ નામ તેં । કહેઉઁ નામુ બડ઼ બ્રહ્મ રામ તેં ॥
બ્યાપકુ એકુ બ્રહ્મ અબિનાસી । સત ચેતન ઘન આનઁદ રાસી ॥ ૩॥

સજ્જન લોકો આ વાતને મુજ દાસની ધૃષ્ટતા કે કેવળ કાવ્યોક્તિ ન સમજે. હું મારા મનના વિશ્વાસ, પ્રેમ અને રુચિની વાત કહું છું. [નિર્ગુણ અને સગુણ] બંને પ્રકારના બ્રહ્મનું જ્ઞાન અગ્નિ સમાન છે. નિર્ગુણ તે અપ્રકટ અગ્નિની પેઠે છે જે કાષ્ઠની અંદર છે પરંતુ દેખાતો નથી; અને સગુણ તે પ્રકટ અગ્નિની પેઠે છે જે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. [વસ્તુતઃ બંને એક જ છે; કેવળ પ્રકટ-અપ્રકટના ભેદથી જુદા દેખાય છે. તે જ પ્રમાણે નિર્ગુણ અને સગુણ વસ્તુતઃ એક જ છે. આમ હોવા છતાં] બંનેને જાણવા ઘણા કઠણ છે, પરંતુ નામથી બંને સુગમ થઈ જાય છે. એટલે જ મેં નામને [નિર્ગુણ] બ્રહ્મથી અને [સગુણ] રામથી મોટું કહ્યું છે, બ્રહ્મ વ્યાપક છે, એક છે, અવિનાશી છે; સત્તા, ચૈતન્ય અને આનંદનો નક્કર ખજાનો (ઘનરાશિ) છે. ॥ ૨-૩॥

અસ પ્રભુ હૃદયઁ અછત અબિકારી । સકલ જીવ જગ દીન દુખારી ॥
નામ નિરૂપન નામ જતન તેં । સોઉ પ્રગટત જિમિ મોલ રતન તેં ॥ ૪॥

એવા વિકારરહિત પ્રભુના હૃદયમાં રહેવા છતાં જગતના સર્વે જીવ દીન અને દુઃખી છે. નામનું નિરૂપણ કરીને (નામના યથાર્થ સ્વરૂપ, મહિમા, રહસ્ય અને પ્રભાવને જાણીને) નામનું જતન કરવાથી (શ્રદ્ધાપૂર્વક નામજપરૂપી સાધન કરવાથી) તે જ બ્રહ્મ એવી રીતે પ્રકટ થઈ જાય છે જેમ રત્ન ઓળખાયાથી એનું મૂલ્ય. ॥ ૪॥

દો૦ – નિરગુન તેં એહિ ભાઁતિ બડ઼ નામ પ્રભાઉ અપાર ।
કહઉઁ નામુ બડ઼ રામ તેં નિજ બિચાર અનુસાર ॥ ૨૩॥

આ રીતે નિર્ગુણ કરતાં નામનો પ્રભાવ અત્યંત મોટો છે. હવે, મારા વિચાર અનુસાર કહું છું કે નામ [સગુણ] રામ કરતાં પણ મોટું છે. ॥ ૨૩॥

ચૌ૦ – રામ ભગત હિત નર તનુ ધારી। સહિ સંકટ કિએ સાધુ સુખારી॥
નામુ સપ્રેમ જપત અનયાસા। ભગત હોહિં મુદ મંગલ બાસા॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ ભક્તોનાં હિત માટે મનુષ્ય-શરીર ધારણ કરી સ્વયં કષ્ટ વેઠીને સાધુઓને સુખી કર્યા, પરંતુ ભક્તજનો પ્રેમ સહિત નામનો જપ કરી સરળતાથી આનંદ અને કલ્યાણનું ધામ બની જાય છે. ॥ ૧॥

રામ એક તાપસ તિય તારી। નામ કોટિ ખલ કુમતિ સુધારી॥
રિષિ હિત રામ સુકેતુસુતા કી। સહિત સેન સુત કીન્હિ બિબાકી॥ ૨॥
સહિત દોષ દુખ દાસ દુરાસા। દલઇ નામુ જિમિ રબિ નિસિ નાસા॥
ભંજેઉ રામ આપુ ભવ ચાપૂ। ભવ ભય ભંજન નામ પ્રતાપૂ॥ ૩॥

શ્રીરામજીએ એક તપસ્વીની સ્ત્રી(અહલ્યા)ને જ તારી, પરંતુ નામે તો કરોડો દુષ્ટોની બગડેલી બુદ્ધિને સુધારી છે. શ્રીરામજીએ ઋષિ વિશ્વામિત્રના હિત માટે એક સુકેતુ યક્ષની કન્યા તાડકાને સેના અને પુત્ર (સુબાહુ) સહિત સમાપ્ત કરી; પરંતુ નામ પોતાના ભક્તોનાં દોષ, દુઃખ અને દુરાશાઓનો એવી રીતે નાશ કરી નાખે છે, જેવી રીતે સૂર્ય રાત્રિનો. શ્રીરામજીએ તો પોતે શિવજીનું ધનુષ તોડ્યું પણ નામનો તો પ્રતાપ જ સંસારના સર્વે ભયોનો નાશ કરનારો છે. ॥ ૨-૩॥

દંડક બનુ પ્રભુ કીન્હ સુહાવન। જન મન અમિત નામ કિએ પાવન॥
નિસિચર નિકર દલે રઘુનંદન। નામુ સકલ કલિ કલુષ નિકંદન॥ ૪॥

પ્રભુ શ્રીરામજીએ [ભયાનક] દંડક વનને સોહામણું બનાવ્યું, પરંતુ નામે અસંખ્ય મનુષ્યોના મનને પવિત્ર કરી દીધાં. શ્રીરઘુનાથજીએ રાક્ષસોના સમૂહોને માર્યા, પરંતુ નામ તો કળિયુગનાં બધાં જ પાપોનાં મૂળિયાં ઉખાડનારું છે. ॥ ૪॥

દો૦ – સબરી ગીધ સુસેવકનિ સુગતિ દીન્હિ રઘુનાથ।
નામ ઉધારે અમિત ખલ બેદ બિદિત ગુન ગાથ॥ ૨૪॥

શ્રીરઘુનાથજીએ તો શબરી, જટાયુ આદિ શ્રેષ્ઠ સેવકોને જ મુક્તિ આપી; પરંતુ નામે અગણિત દુષ્ટોનો ઉદ્ધાર કર્યો. નામના ગુણોની કથા વેદોમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૨૪॥

ચૌ૦ – રામ સુકંઠ બિભીષન દોઉ। રાખે સરન જાન સબુ કોઉ॥
નામ ગરીબ અનેક નેવાજે। લોક બેદ બર બિરિદ બિરાજે॥ ૧॥

શ્રીરામજીએ સુગ્રીવ અને વિભીષણ બેને જ પોતાની શરણમાં રાખ્યા, આ હર કોઈ જાણે છે, પરંતુ નામે તો અનેક ગરીબો પર કૃપા કરી છે. નામનું આ સુંદર બિરુદ લોકો અને વેદોમાં વિશેષરૂપે પ્રકાશિત છે. ॥ ૧॥

રામ ભાલુ કપિ કટકુ બટોરા। સેતુ હેતુ શ્રમુ કીન્હ ન થોરા॥
નામુ લેત ભવસિંધુ સુખાહીં। કરહુ બિચારુ સુજન મન માહીં॥ ૨॥

શ્રીરામજીએ તો રીંછ અને વાનરોની સેના એકઠી કરી અને સમુદ્ર પર પુલ બાંધવા માટે પરિશ્રમ ઓછો નથી કર્યો; એટલે કે ઘણો પરિશ્રમ કર્યો; પરંતુ નામ લેતાં જ સંસાર-સમુદ્ર સુકાઈ જાય છે. સજ્જન જનો! મનમાં જરા વિચારો. [બંનેમાં કોણ મોટું છે?] ॥ ૨॥

રામ સકુલ રન રાવનુ મારા। સીય સહિત નિજ પુર પગુ ધારા ॥
રાજા રામુ અવધ રજધાની। ગાવત ગુન સુર મુનિ બર બાની ॥ ૩॥
સેવક સુમિરત નામુ સપ્રીતી। બિનુ શ્રમ પ્રબલ મોહ દલુ જીતી ॥
ફિરત સનેહૅં મગન સુખ અપનેં। નામ પ્રસાદ સોચ નહિં સપનેં ॥ ૪॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ કુટુંબસહિત રાવણને યુદ્ધમાં માર્યો, અને સીતાસહિત પોતાના નગર (અયોધ્યા)માં પ્રવેશ કર્યો. રામ રાજા બન્યા, અવધ એમની રાજધાની બની, દેવતા અને મુનિઓ ઉત્તમ વાણીથી તેમના ગુણ ગાય છે. પરંતુ સેવક (ભક્ત) પ્રેમપૂર્વક નામના સ્મરણમાત્રથી વિના પરિશ્રમે મોહની પ્રબળ સેનાને જીતી પ્રેમમાં મગ્ન થઈ પોતાના જ સુખમાં વિચરે છે, નામની કૃપાથી તેમને સ્વપ્નમાં પણ કોઈ ચિંતા સતાવતી નથી. ॥ ૩-૪॥

દો૦ – બ્રહ્મ રામ તેં નામુ બડ઼ બર દાયક બર દાનિ।
રામચરિત સત કોટિ મહઁ લિય મહેસ જિયઁ જાનિ ॥ ૨૫॥

આ રીતે નામ [નિર્ગુણ] બ્રહ્મ અને [સગુણ] રામ બંનેથી મોટું છે. એ વરદાન આપનારાઓને પણ વર આપનાર છે. શ્રીશિવજીએ પોતાના હૃદયમાં આ જાણીને જ સો કરોડ રામચરિત્રોમાંથી આ 'રામ' નામને [સારરૂપે સ્વીકારી] ગ્રહણ કર્યું છે. ॥ ૨૫॥

માસપારાયણ, પહેલો વિશ્રામ

ચૌ૦ – નામ પ્રસાદ સંભુ અબિનાસી। સાજુ અમંગલ મંગલ રાસી ॥
સુક સનકાદિ સિદ્ધ મુનિ જોગી। નામ પ્રસાદ બ્રહ્મસુખ ભોગી ॥ ૧॥

નામની જ કૃપાથી શિવજી અવિનાશી છે અને અમંગળ વેષવાળા હોવા છતાં પણ મંગળોનો ભંડાર છે. શુકદેવજી અને સનકાદિ સિદ્ધ, મુનિઓ, યોગીજનો નામની જ કૃપાથી બ્રહ્માનંદને ભોગવે છે. ॥ ૧॥

નારદ જાનેઉ નામ પ્રતાપૂ। જગ પ્રિય હરિ હરિ હર પ્રિય આપૂ ॥
નામુ જપત પ્રભુ કીન્હ પ્રસાદૂ। ભગત સિરોમનિ ભે પ્રહલાદૂ ॥ ૨॥

નારદજીએ નામના પ્રતાપને ઓળખ્યો છે. હરિ સમસ્ત સંસારને પ્રિય છે, [હરિને હર પ્રિય છે] અને આપ (શ્રીનારદજી) હરિ અને હર બંનેને પ્રિય છો. નામને જપવાથી પ્રભુએ કૃપા કરી, જેથી પ્રહ્‌લાદ ભક્તશિરોમણિ બની ગયા. ॥ ૨॥

ધ્રુવઁ સગલાનિ જપેઉ હરિ નાઊઁ। પાયઉ અચલ અનૂપમ ઠાઊઁ ॥
સુમિરિ પવનસુત પાવન નામૂ। અપને બસ કરિ રાખે રામૂ ॥ ૩॥

ધ્રુવજીએ ગ્લાનિથી (અપરમાનાં વચનોથી દુ:ખી થઈ સકામભાવે) હરિનામ જપ્યું અને તેના પ્રતાપે અચળ અનુપમ સ્થાન (ધ્રુવલોક) પ્રાપ્ત કર્યું. હનુમાનજીએ પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરીને શ્રીરામજીને પોતાના વશ કરી રાખ્યા છે. ॥ ૩॥

અપતુ અજામિલુ ગજુ ગનિકાઊ। ભએ મુકુત હરિ નામ પ્રભાઊ॥
કહૌં કહાઁ લગિ નામ બડ઼ાઈ। રામુ ન સકહિં નામ ગુન ગાઈ॥૪॥

પાપી અજામિલ, ગજ અને ગણિકા જેવા પતીત પણ શ્રીહરિના નામના પ્રભાવથી મુક્ત બન્યાં છે. હું નામની મોટાઈ ક્યાં સુધી કહું, રામ પણ નામના ગુણોને ગાઈ શકતા નથી. ॥૪॥

દો૦ – નામુ રામ કો કલપતરુ કલિ કલ્યાન નિવાસુ।
જો સુમિરત ભયો ભાઁગ તેં તુલસી તુલસીદાસુ॥૨૬॥

કળિયુગમાં રામનું નામ કલ્પતરુ (મનગમતા પદાર્થ આપનાર) અને કલ્યાણનું ધામ (મુક્તિનું નિવાસસ્થાન) છે, જેને સ્મરણ કરવાથી ભાંગ જેવો (નિકૃષ્ટ-હલકી કોટિનો) તુલસીદાસ તુલસી સમાન [પવિત્ર] થઈ ગયો. ॥૨૬॥

ચૌ૦ – ચહુઁ જુગ તીનિ કાલ તિહુઁ લોકા। ભએ નામ જપિ જીવ બિસોકા॥
બેદ પુરાન સંત મત એહૂ। સકલ સુકૃત ફલ રામ સનેહૂ॥૧॥

[કેવળ કળિયુગની જ વાત નથી] ચારેય યુગોમાં, ત્રણેય કાળમાં અને ત્રણેય લોકમાં નામને જપીને જીવો શોકરહિત બન્યા છે. વેદ, પુરાણ અને સંતોનો મત છે કે સમસ્ત પુણ્યોનું ફળ શ્રીરામજીમાં [અથવા રામનામમાં] સ્નેહ થવો એ જ છે. ॥૧॥

ધ્યાનુ પ્રથમ જુગ મખ બિધિ દૂજેં। દ્વાપર પરિતોષત પ્રભુ પૂજેં॥
કલિ કેવલ મલ મૂલ મલીના। પાપ પયોનિધિ જન મન મીના॥૨॥

પહેલા (સત્ય) યુગમાં ધ્યાનથી, બીજા (ત્રેતા) યુગમાં યજ્ઞથી અને દ્વાપરમાં પૂજનથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે; પણ કળિયુગ તો કેવળ પાપનું મૂળ અને મલિન છે, તેમાં મનુષ્યોનાં મન પાપરૂપી સમુદ્રમાં માછલાં બન્યાં છે (અર્થાત્ પાપથી ક્યારેય છૂટાં ન પડવા ઈચ્છતા હોવાથી તેમાં ધ્યાન, યજ્ઞ અને પૂજન થઈ ન શકે). ॥૨॥

નામ કામતરુ કાલ કરાલા। સુમિરત સમન સકલ જગ જાલા॥
રામ નામ કલિ અભિમત દાતા। હિત પરલોક લોક પિતુ માતા॥૩॥

આવા કરાળ કાળમાં (કળિયુગમાં) તો નામ જ કલ્પવૃક્ષ છે, જેનું સ્મરણ માત્ર જ સંસારની સમસ્ત જંજાળોનો નાશ કરનાર છે. કળિયુગમાં આ રામનામ મનોવાંછિત ફળ આપનારું છે, પરલોકનું પરમ હિતૈષી અને આ લોકમાં માતા-પિતા છે (અર્થાત્ પરલોકમાં ભગવાનનું પરમધામ આપે છે અને આ લોકમાં માતા-પિતાની જેમ બધી રીતે પાલન અને રક્ષણ કરે છે.) ॥૩॥

નહિં કલિ કરમ ન ભગતિ બિબેકૂ। રામ નામ અવલંબન એકૂ॥
કાલનેમિ કલિ કપટ નિધાનૂ। નામ સુમતિ સમરથ હનુમાનૂ॥૪॥

કળિયુગમાં નથી કર્મ, નથી ભક્તિ અને જ્ઞાનેય નથી. પણ રામનામ જ એક આધાર છે. કપટની ખાણ કળિયુગરૂપી કાલનેમિને [મારવા] માટે રામનામ જ બુદ્ધિમાન અને સમર્થ શ્રીહનુમાનજી છે. ॥૪॥

દો૦ – રામ નામ નરકેસરી કનકકસિપુ કલિકાલ ।
જાપક જન પ્રહલાદ જિમિ પાલિહિ દલિ સુરસાલ ॥ ૨૭॥

રામનામ શ્રીનૃસિંહ ભગવાન છે, કળિયુગ હિરણ્યકશિપુ છે અને જપ કરનાર લોકો પ્રહ્‌લાદ જેવા છે; આ રામનામ દેવતાઓના શત્રુ(કળિયુગરૂપી દૈત્ય)ને મારી જપ કરનારાઓની રક્ષા કરશે. ॥ ૨૭॥

ચૌ૦ – ભાયઁ કુભાયઁ અનખ આલસહૂઁ । નામ જપત મંગલ દિસિ દસહૂઁ ॥
સુમિરિ સો નામ રામ ગુન ગાથા । કરઉઁ નાઈ રઘુનાથહિ માથા ॥ ૧॥

સારા ભાવ(પ્રેમ)થી, ખરાબ ભાવ(વેર)થી, ક્રોધથી કે આળસથી, કોઈ પણ રીતે નામ જપવાથી દશે દિશાઓમાં મંગળ થાય છે. તે (પરમ કલ્યાણકારી) રામનામનું સ્મરણ કરીને અને શ્રીરઘુનાથજીને શીશ નમાવીને હું રામજીના ગુણોનું વર્ણન કરું છું. ॥ ૧॥

મોરિ સુધારિહિ સો સબ ભાઁતી । જાસુ કૃપા નહિં કૃપાઁ અઘાતી ॥
રામ સુસ્વામિ કુસેવકુ મોસો । નિજ દિસિ દેખિ દયાનિધિ પોસો ॥ ૨॥

તે (શ્રીરામજી) મારુ [બગડેલું] બધી રીતે સુધારી લેશે; જેમની કૃપાથી, સાક્ષાત કૃપા પણ નથી ધરાતી, તે વધુ કૃપા ઈચ્છે છે. રામ જેવા શ્રેષ્ઠ સ્વામી અને મારા જેવો નાચીજ સેવક! તેમ છતાં પણ તે દયાનિધિએ પોતાની બાજુ જોઈને મારું પોષણ કર્યું છે. ॥ ૨॥

લોકહુઁ બેદ સુસાહિબ રીતી । બિનય સુનત પહિચાનત પ્રીતી ॥
ગની ગરીબ ગ્રામ નર નાગર । પંડિત મૂઢ઼ મલીન ઉજાગર ॥ ૩॥

લોક અને વેદમાં પણ શ્રેષ્ઠ સ્વામીની આ રીતિ પ્રસિદ્ધ છે કે તેઓ વિનયને સાંભળતાં જ પ્રેમને ઓળખી લે છે. અમીર-ગરીબ, ગામડિયો-શહેરી, પંડિત-મૂર્ખ, બદનામ-યશસ્વી- ॥ ૩॥

સુકબિ કુકબિ નિજ મતિ અનુહારી । નૃપહિ સરાહત સબ નર નારી ॥
સાધુ સુજાન સુસીલ નૃપાલા । ઈસ અંસ ભવ પરમ કૃપાલા ॥ ૪॥

સુકવિ-કુકવિ, સર્વે નર-નારી પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર રાજાનાં વખાણ કરે છે. સાધુ, બુદ્ધિમાન, સુશીલ અને ઈશ્વરના અંશથી ઉત્પન્ન પરમ કૃપાળુ રાજા – ॥ ૪॥

સુનિ સનમાનહિં સબહિ સુબાની । ભનિતિ ભગતિ નતિ ગતિ પહિચાની ॥
યહ પ્રાકૃત મહિપાલ સુભાઊ । જાન સિરોમનિ કોસલરાઊ ॥ ૫॥

સર્વેને સાંભળીને અને તેમની વાણી, ભક્તિ, વિનય અને ચાલને ઓળખીને સુંદર (મીઠી) વાણીથી સૌનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે. આ સ્વભાવ તો સંસારી રાજાઓનો છે, કોસલરાજ શ્રીરામચન્દ્રજી તો ચતુરશિરોમણિ છે. ॥ ૫॥

રીઝત રામ સનેહ નિસોતેં । કો જગ મંદ મલિનમતિ મોતેં ॥ ૬॥

શ્રીરામજી તો વિશુદ્ધ પ્રેમથી જ પ્રસન્ન થાય છે. પણ જગતમાં મારાથી વધારે મૂર્ખ અને મલિનબુદ્ધિવાળો બીજો કોણ હશે? ॥ ૬॥

દો૦ – સઠ સેવક કી પ્રીતિ રુચિ રખિહહિં રામ કૃપાલુ ।
ઉપલ કિએ જલજાન જેહિં સચિવ સુમતિ કપિ ભાલુ ॥ ૨૮ (ક)॥

તો પણ કૃપાળુ શ્રીરામચન્દ્રજી મુજ દુષ્ટ સેવકની પ્રીતિ અને રુચિને અવશ્ય નભાવશે, જેઓએ પથ્થરોને વહાણ અને વાનર-રીંછોને બુદ્ધિમાન મંત્રી બનાવી દીધા. ॥ ૨૮ (ક)॥

હૌંહુ કહાવત સબુ કહત રામ સહત ઉપહાસ ।
સાહિબ સીતાનાથ સો સેવક તુલસીદાસ ॥ ૨૮ (ખ)॥

બધા લોકો મને શ્રીરામજીનો સેવક કહે છે અને હું પણ [વિના લજ્જા-સંકોચે] કહેવડાવું છું (કહેવાવાળાઓનો વિરોધ નથી કરતો); કૃપાળુ શ્રીરામજી આ નિંદાને સહે છે કે શ્રીસીતાનાથજી જેવા સ્વામીનો તુલસીદાસ જેવો સેવક છે. ॥ ૨૮ (ખ)॥

ચૌ૦ – અતિ બડ઼િ મોરિ ઢિઠાઈ ખોરી । સુનિ અઘ નરકહુઁ નાક સકોરી ॥
સમુઝિ સહમ મોહિ અપડર અપનેં । સો સુધિ રામ કીન્હિ નહિં સપનેં ॥ ૧॥

આ મારી ઘણી મોટી ધૃષ્ટતા અને દોષ છે, મારાં પાપ સાંભળીને નરક પણ નાક સંકોરી લે છે (અર્થાત્ નરકમાં પણ મારા માટે સ્થાન નથી). આમ સમજીને મને પોતાના જ કલ્પિત ભયથી બીક લાગી રહી છે, પરંતુ ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજીએ તો સપનામાંય આના પર (મારી આ ધૃષ્ટતા અને દોષ પ્રત્યે) ધ્યાન આપ્યું નથી. ॥ ૧॥

સુનિ અવલોકિ સુચિત ચખ ચાહી । ભગતિ મોરિ મતિ સ્વામિ સરાહી ॥
કહત નસાઇ હોઇ હિયઁ નીકી । રીઝત રામ જાનિ જન જી કી ॥ ૨॥

વળી, મારા પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ તો આ વાતને સાંભળીને, જોઈને અને પોતાના ઉત્તમ ચિત્તરૂપી ચક્ષુઓથી નિરીક્ષણ કરીને મારી ભક્તિ અને બુદ્ધિની (ઊલટે) પ્રશંસા કરી છે. કેમકે કહેવામાં ભલે બગડી જાય (અર્થાત્ હું ભલે પોતાને ભગવાનનો સેવક કહેતો-કહેવડાવતો રહું), પણ હૃદયમાં તો સારાપણું હોવું જોઈએ. (હૃદયમાં તો પોતાને તેમનો સેવક બનવા યોગ્ય ન માનતાં પાપી અને દીન જ માનું છું, આ સારાપણું છે.) શ્રીરામચન્દ્રજી પણ દાસના હૃદયની [સારી] યોગ્યતા ઓળખી રીઝી જાય છે. ॥ ૨॥

રહતિ ન પ્રભુ ચિત ચૂક કિએ કી । કરત સુરતિ સય બાર હિએ કી ॥
જેહિં અઘ બધેઉ બ્યાધ જિમિ બાલી । ફિરિ સુકંઠ સોઇ કીન્હિ કુચાલી ॥ ૩॥

પ્રભુના ચિત્તમાં પોતાના ભક્તોએ કરેલ ભૂલ-ચૂક યાદ રહેતી નથી (તેઓ તે ભૂલી જાય છે) અને તેમના હૃદય[ની સારપ-ભલાઈ]ને સેંકડો વખત યાદ કરતા રહે છે. જે પાપના કારણે તેઓએ વાલિને પારધીની પેઠે માર્યો હતો, તેવી જ કુચાલ પાછી સુગ્રીવે ચાલી. ॥ ૩॥

સોઇ કરતૂતિ બિભીષન કેરી । સપનેહુઁ સો ન રામ હિયઁ હેરી ॥
તે ભરતહિ ભેંટત સનમાને । રાજસભાઁ રઘુબીર બખાને ॥ ૪॥

વળી, તેવી જ કરણી વિભીષણની હતી, પરંતુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ સપનામાં પણ તેનો મનમાં વિચાર ન કર્યો, ઊલટાનું ભરતજીને મળ્યા ત્યારે શ્રીરઘુનાથજીએ તેઓનું સન્માન કર્યું અને રાજસભામાં પણ એમના ગુણોનાં વખાણ કર્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – પ્રભુ તરુ તર કપિ ડાર પર તે કિએ આપુ સમાન ।
તુલસી કહૂઁ ન રામ સે સાહિબ સીલનિધાન ॥ ૨૯ (ક)॥

પ્રભુ (શ્રીરામચન્દ્રજી) તો વૃક્ષની નીચે બેઠા છે અને વાનરો ડાળી પર. (અર્થાત્ ક્યાં મર્યાદાપુરુષોત્તમ સચ્ચિદાનંદઘન પરમાત્મા શ્રીરામજી અને ક્યાં વૃક્ષોની ડાળીઓ પર કૂદનારા વાનરો). પરંતુ આવા વાનરોને પણ તેઓએ પોતાના સમાન બનાવી દીધા. તુલસીદાસજી કહે છે કે શ્રીરામચન્દ્રજી જેવા શીલનિધાન સ્વામી ક્યાંય પણ નથી. ॥ ૨૯ (ક)॥

રામ નિકાઈં રાવરી હૈ સબહી કો નીક ।
જૌં યહ સાઁચી હૈ સદા તૌ નીકો તુલસીક ॥ ૨૯ (ખ)॥

હે શ્રીરામજી! આપની સારપથી બધાનું ભલું છે (અર્થાત્ આપનો કલ્યાણમય સ્વભાવ બધાનું મંગળ કરનાર છે). જો આ વાત સાચી છે તો તુલસીદાસનું પણ સદા કલ્યાણ જ થશે. ॥ ૨૯ (ખ)॥

એહિ બિધિ નિજ ગુન દોષ કહિ સબહિ બહુરિ સિરુ નાઇ ।
બરનઉઁ રઘુબર બિસદ જસુ સુનિ કલિ કલુષ નસાઇ ॥ ૨૯ (ગ)॥

આ રીતે પોતાના ગુણ-દોષો કહીને અને સૌને ફરીથી શીશ નમાવીને હું શ્રીરઘુનાથજીના નિર્મળ યશનું વર્ણન કરું છું, જેને સાંભળવાથી કળિયુગનાં પાપ નષ્ટ પામે છે. ॥ ૨૯ (ગ)॥

ચૌ૦ – જાગબલિક જો કથા સુહાઈ । ભરદ્વાજ મુનિબરહિ સુનાઈ ॥
કહિહઉઁ સોઇ સંબાદ બખાની । સુનહુઁ સકલ સજ્જન સુખુ માની ॥ ૧॥

મુનિ યાજ્ઞવલ્ક્યજીએ જે સોહામણી કથા મુનિશ્રેષ્ઠ ભરદ્વાજજીને સંભળાવી હતી, એ જ સંવાદને હું વખાણીને કહીશ, બધા સજ્જનો સુખનો અનુભવ કરતાં કરતાં તે સાંભળે. ॥ ૧॥

સંભુ કીન્હ યહ ચરિત સુહાવા । બહુરિ કૃપા કરિ ઉમહિ સુનાવા ॥
સોઇ સિવ કાગભુસુંડિહિ દીન્હા । રામ ભગત અધિકારી ચીન્હા ॥ ૨॥

શિવજીએ પહેલા આ સોહામણા ચરિત્રને રચ્યું, પછી કૃપા કરીને પાર્વતીજીને સંભળાવ્યું. તે જ ચરિત્ર શિવજીએ કાકભુશુંડિજીને રામભક્ત અને અધિકારી જાણીને આપ્યું. ॥ ૨॥

તેહિ સન જાગબલિક પુનિ પાવા । તિન્હ પુનિ ભરદ્વાજ પ્રતિ ગાવા ॥
તે શ્રોતા બકતા સમસીલા । સવઁદરસી જાનહિં હરિલીલા ॥ ૩॥

પછી તે કાકભુશુંડિજી પાસેથી યાજ્ઞવલ્ક્યજીએ મેળવ્યું અને તેઓએ તે ભરદ્વાજજીને ગાઈને સંભળાવ્યું. તેઓ બંને - વકતા અને શ્રોતા (યાજ્ઞવલ્ક્ય અને ભરદ્વાજ) સમાન શીલવાળા અને સમદર્શી છે અને શ્રીહરિની લીલાને જાણે છે. ॥ ૩॥

જાનહિં તીનિ કાલ નિજ ગ્યાના । કરતલ ગત આમલક સમાના ॥
ઔરઉ જે હરિભગત સુજાના । કહહિં સુનહિં સમુઝહિં બિધિ નાના ॥ ૪॥

તેઓ પોતાના જ્ઞાનથી ત્રણે કાળની વાતોને હથેળી પર રાખેલા આમળાની જેમ (પ્રત્યક્ષ) જાણે છે. વળી, અન્ય જે પણ સુજ્ઞ (ભગવાનની લીલાઓના રહસ્યને જાણનાર) હરિભક્તો છે, તેઓ આ ચરિત્રને અનેક પ્રકારે કહે, સાંભળે અને સમજે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – મૈં પુનિ નિજ ગુર સન સુની કથા સો સૂકરખેત ।
સમુઝી નહિં તસિ બાલપન તબ અતિ રહેઉઁ અચેત ॥ ૩૦ (ક)॥

વળી, તે જ કથા મેં વારાહક્ષેત્રમાં પોતાના ગુરુજી થકી સાંભળી, પરંતુ તે સમયે હું બાલ્યાવસ્થાના કારણે ઘણો અણસમજુ હતો, તેથી તેને હું બરાબર (શ્રેષ્ઠ રીતે) સમજ્યો નહોતો. ॥ ૩૦ (ક)॥

શ્રોતા બકતા ગ્યાનનિધિ કથા રામ કૈ ગૂઢ઼ ।
કિમિ સમુઝૌં મૈં જીવ જડ઼ કલિમલ ગ્રસિત બિમૂઢ઼ ॥ ૩૦ ખ॥

શ્રીરામજીની ગૂઢ કથાના વક્તા અને શ્રોતા બંને જ્ઞાનના ભંડાર હોય છે. હું કળિયુગનાં પાપોથી ગ્રસિત થયેલ મહામૂઢ જડ જીવ, ભલા તેને કેવી રીતે સમજી શકત? ॥ ૩૦ (ખ)॥

ચૌ૦ – તદપિ કહી ગુર બારહિં બારા । સમુઝિ પરી કછુ મતિ અનુસારા ॥
ભાષાબદ્ધ કરબિ મૈં સોઈ । મોરેં મન પ્રબોધ જેહિં હોઈ ॥ ૧॥

તો પણ ગુરુજીએ જ્યારે વારંવાર કથા કહી, ત્યારે બુદ્ધિ પ્રમાણે કંઈક સમજણ પડી. એ જ હવે, મારા થકી ભાષામાં રચાશે, જેથી મારા મનને સંતોષ થાય. ॥ ૧॥

જસ કછુ બુધિ બિબેક બલ મેરેં । તસ કહિહઉઁ હિયઁ હરિ કે પ્રેરેં ॥
નિજ સંદેહ મોહ ભ્રમ હરની । કરઉઁ કથા ભવ સરિતા તરની ॥ ૨॥

જેવું મારામાં કંઈક બુદ્ધિ અને વિવેકનું બળ છે, હું હૃદયમાં હરિની પ્રેરણાથી તે મુજબ જ કહીશ. હું મારા સંદેહ, અજ્ઞાન અને ભ્રમને હરનાર કથા રચું છું, જે સંસારરૂપી નદીને પાર કરવા માટેની નૌકા છે. ॥ ૨॥

બુધ બિશ્રામ સકલ જન રંજનિ । રામકથા કલિ કલુષ બિભંજનિ ॥
રામકથા કલિ પંનગ ભરની । પુનિ બિબેક પાવક કહુઁ અરની ॥ ૩॥

રામકથા વિદ્વાનોને વિશ્રામ આપનાર, સર્વ મનુષ્યોને પ્રસન્ન કરનાર અને કળિયુગનાં પાપોને નાશ કરનારી છે, રામકથા કળિયુગરૂપી સર્પ માટે ઢેલ છે તથા વિવેકરૂપી અગ્નિને પ્રગટ કરવા માટે અરણિ (મંથન કરવા માટે વપરાતું લાકડું) છે. (અર્થાત્ આ કથાથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે). ॥ ૩॥

રામકથા કલિ કામદ ગાઈ । સુજન સજીવનિ મૂરિ સુહાઈ ॥
સોઈ બસુધાતલ સુધા તરંગિનિ । ભય ભંજનિ ભ્રમ ભેક ભુઅંગિનિ ॥ ૪॥

રામકથા કળિયુગમાં બધા મનોરથોને પૂર્ણ કરનાર કામધેનુ ગાય છે અને સજ્જનો માટે ઉત્તમ સંજીવની જડી છે. એ જ પૃથ્વી ઉપર અમૃતની નદી છે, જન્મ-મરણરૂપી ભયનો નાશ કરનાર અને ભ્રમરૂપી દેડકાઓને ખાનાર નાગણ છે. ॥ ૪॥

અસુર સેન સમ નરક નિકંદિનિ । સાધુ બિબુધ કુલ હિત ગિરિનંદિનિ ॥
સંત સમાજ પયોધિ રમા સી । બિસ્વ ભાર ભર અચલ છમા સી ॥ ૫॥

આ રામકથા અસુરોની સેના જેવા નરકોનો નાશ કરનારી અને સાધુરૂપ દેવતાઓના કુળનું હિત કરનારી પાર્વતી (દુર્ગા) છે. રામકથા સંત-સમાજરૂપી ક્ષીરસમુદ્ર માટે લક્ષ્મીજી સમાન છે અને સંપૂર્ણ વિશ્વનો ભાર ઉપાડવામાં અચળ પૃથ્વી સમાન છે. ॥ ૫॥

જમ ગન મુહઁ મસિ જગ જમુના સી । જીવન મુકુતિ હેતુ જનુ કાસી ॥
રામહિ પ્રિય પાવનિ તુલસી સી । તુલસિદાસ હિત હિયઁ હુલસી સી ॥ ૬॥

યમદૂતોના મુખ પર મેશ લગાડવા માટે આ જગતમાં યમુનાજીના જેવી છે અને જીવોને મુક્તિ આપવા માટે જાણે કાશી જ છે. તે શ્રીરામજીને પવિત્ર તુલસી સમાન પ્રિય છે અને તુલસીદાસ માટે હુલસી(તુલસીદાસનાં માતા)ની જેમ હૃદયથી હિત કરનારી છે. ॥ ૬॥

સિવપ્રિય મેકલ સૈલ સુતા સી । સકલ સિદ્ધિ સુખ સંપતિ રાસી ॥
સદગુન સુરગન અંબ અદિતિ સી । રઘુબર ભગતિ પ્રેમ પરમિતિ સી ॥ ૭॥

આ રામકથા શિવજીને નર્મદાજી સમાન પ્રિય છે. તે સર્વે સિદ્ધિઓ તથા સુખ-સમ્પતિનો ભંડાર છે. સદ્‌ગુણરૂપી દેવતાઓને ઉત્પન્ન અને પાલન-પોષણ કરવા માટે માતા અદિતિ સમાન છે. શ્રીરઘુનાથજીની ભક્તિ અને પ્રેમની પરમ સીમા જેવી છે. ॥ ૭॥

દો૦ – રામકથા મંદાકિની ચિત્રકૂટ ચિત ચારુ ।
તુલસી સુભગ સનેહ બન સિય રઘુબીર બિહારુ ॥ ૩૧॥

તુલસીદાસજી કહે છે કે રામકથા મન્દાકિની નદી છે, સુંદર (નિર્મળ) ચિત્ત ચિત્રકૂટ છે અને શ્રેષ્ઠ સ્નેહ જ વન છે, જેમાં શ્રીસીતારામજી વિહાર કરે છે. ॥ ૩૧॥

ચૌ૦ – રામચરિત ચિંતામનિ ચારૂ । સંત સુમતિ તિય સુભગ સિંગારૂ ॥
જગ મંગલ ગુનગ્રામ રામ કે । દાનિ મુકુતિ ધન ધરમ ધામ કે ॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર સુંદર ચિંતામણિ છે અને સંતોની સુબુદ્ધિરૂપ સ્ત્રીનો ઉત્તમ શણગાર છે. શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણ-સમૂહ જગતનું કલ્યાણ કરનાર અને મુક્તિ, ધન, ધર્મ અને પરમધામને આપનાર છે. ॥ ૧॥

સદગુર ગ્યાન બિરાગ જોગ કે । બિબુધ બૈદ ભવ ભીમ રોગ કે ॥
જનનિ જનક સિય રામ પ્રેમ કે । બીજ સકલ બ્રત ધરમ નેમ કે ॥ ૨॥

જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને યોગ માટે સદ્‌ગુરુ છે તથા સંસારરૂપી ભયંકર રોગનો નાશ કરવા માટે દેવતાઓના વૈદ્ય (અશ્વિનીકુમાર) જેવી છે. તે શ્રીસીતારામજીના પ્રેમને ઉત્પન્ન કરવા માટે માતાપિતા છે અને સંપૂર્ણ વ્રત, ધર્મ અને નિયમોનું બીજ છે. ॥ ૨॥

સમન પાપ સંતાપ સોક કે। પ્રિય પાલક પરલોક લોક કે ॥
સચિવ સુભટ ભૂપતિ બિચાર કે। કુંભજ લોભ ઉદધિ અપાર કે ॥ ૩॥

પાપ, સંતાપ અને શોકનો નાશ કરનાર તથા આ લોક અને પરલોકનું પ્રિય પાલન કરનાર છે. વિચાર(જ્ઞાન)રૂપી રાજાના મંત્રી તથા કુશળ યોદ્ધા છે અને લોભરૂપી અપાર સમુદ્રને શોષનાર અગસ્ત્ય મુનિ છે. ॥ ૩॥

કામ કોહ કલિમલ કરિગન કે। કેહરિ સાવક જન મન બન કે ॥
અતિથિ પૂજ્ય પ્રિયતમ પુરારિ કે। કામદ ઘન દારિદ દવારિ કે ॥ ૪॥

ભક્તોના મનરૂપી વનમાં વસનારા કળિયુગના વિકારરૂપ કામ, ક્રોધ સ્વરૂપ હાથીઓને મારવા માટે સિંહનું બચ્ચું છે; શિવજીના પૂજ્ય અને પ્રિયતમ અતિથિ છે અને દરિદ્રતારૂપી દાવાનળને બુઝાવવા માટે કામનાને પૂર્ણ કરનાર (ઇચ્છિત આપનાર) મેઘરાજા છે. ॥ ૪॥

મંત્ર મહામનિ બિષય બ્યાલ કે। મેટત કઠિન કુઅંક ભાલ કે ॥
હરન મોહ તમ દિનકર કર સે। સેવક સાલિ પાલ જલધર સે ॥ ૫॥

વિષયરૂપી સર્પનું ઝેર ઉતારવા માટે મંત્ર અને મહામણિ છે. તે લલાટ પર લખાયેલા, કઠિનતાથી ભૂંસાનાર ખરાબ લેખો(મંદ પ્રારબ્ધ)ને મટાડનાર છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનું હરણ કરનાર સૂર્યકિરણો સમાન અને સેવકરૂપી સાલિ એટલે કે ઉત્તમ ધાન-ડાંગરને પોષવા માટે મેઘ સમાન છે. ॥ ૫॥

અભિમત દાનિ દેવતરુ બર સે। સેવત સુલભ સુખદ હરિ હર સે ॥
સુકબિ સરદ નભ મન ઉડગન સે। રામભગત જન જીવન ધન સે ॥ ૬॥

મનોવાંછિત વસ્તુ આપનાર શ્રેષ્ઠ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે અને સેવા કરવાથી હરિ-હર સમાન સુલભ અને સુખ આપનાર છે. સુકવિરૂપી શરદ્ઋતુના મનરૂપી આકાશને સુશોભિત કરવા માટે તારાસમૂહ જેવી છે અને શ્રીરામજીના ભક્તોનું તો જીવનધન જ છે. ॥ ૬॥

સકલ સુકૃત ફલ ભૂરિ ભોગ સે। જગ હિત નિરુપધિ સાધુ લોગ સે ॥
સેવક મન માનસ મરાલ સે। પાવન ગંગ તરંગ માલ સે ॥ ૭॥

સંપૂર્ણ પુણ્યોના ફળરૂપ મહાન ભોગો સમાન છે. જગતનું કપટરહિત (યથાર્થ) હિત કરનાર સાધુ-સંતોના સમાન છે. સેવકોના મનરૂપી માનસરોવર માટે હંસ જેમ અને પવિત્ર કરનાર ગંગાજીની તરંગમાળાઓ સમાન છે. ॥ ૭॥

દો૦ – કુપથ કુતરક કુચાલિ કલિ કપટ દંભ પાષંડ।
દહન રામ ગુન ગ્રામ જિમિ ઇંધન અનલ પ્રચંડ ॥ ૩૨ (ક)॥

શ્રીરામજીના ગુણોનો સમૂહ કુમાર્ગ, કુતર્ક, કુચાલ અને કળિયુગના કપટ, દંભ અને પાખંડને બાળવા માટે એવો જ છે જેવો ઇંધણને માટે પ્રચંડ અગ્નિ. ॥ ૩૨ (ક)॥

રામચરિત રાકેસ કર સરિસ સુખદ સબ કાહુ ।
સજ્જન કુમુદ ચકોર ચિત હિત બિસેષિ બડ઼ લાહુ ॥ ૩૨ (ખ)॥

રામચરિત્ર પૂર્ણિમાના ચન્દ્રમાની કિરણોની જેમ બધાને સુખ આપનાર છે, પરંતુ સજ્જનરૂપી કુમુદિની અને ચકોરના ચિત્ત માટે તો વિશેષ હિતકારી અને મહાન લાભદાયક છે. ॥ ૩૨ (ખ)॥

ચૌ૦ – કીન્હિ પ્રસ્ન જેહિ ભાઁતિ ભવાની । જેહિ બિધિ સંકર કહા બખાની ॥
સો સબ હેતુ કહબ મૈં ગાઈ । કથા પ્રબંધ બિચિત્ર બનાઈ ॥ ૧॥

જેવી રીતે શ્રીપાર્વતીજીએ શ્રીશિવજીને પ્રશ્ન કર્યો અને જે રીતે શ્રીશિવજીએ વિસ્તારપૂર્વક તેનો જવાબ કહ્યો, તે બધાં કારણો હું વિચિત્ર કથાની રચના કરી, ગાઈને કહીશ. ॥ ૧॥

જેહિં યહ કથા સુની નહિં હોઈ । જનિ આચરજુ કરૈ સુનિ સોઈ ॥
કથા અલૌકિક સુનહિં જે ગ્યાની । નહિં આચરજુ કરહિં અસ જાની ॥ ૨॥
રામકથા કૈ મિતિ જગ નાહીં । અસિ પ્રતીતિ તિન્હ કે મન માહીં ॥
નાના ભાઁતિ રામ અવતારા । રામાયન સત કોટિ અપારા ॥ ૩॥

જેણે આ કથા અગાઉ ન સાંભળી હોય, તે એને સાંભળીને વિસ્મય ન કરે. જે જ્ઞાનીઓ આ વિચિત્ર કથાને સાંભળે છે, તેઓ એમ જાણીને આશ્ચર્ય નથી પામતા કે સંસારમાં રામકથાની કોઈ સીમા નથી (રામકથા અનંત છે). તેમના ચિત્તમાં એવો વિશ્વાસ રહે છે. અનેક રીતે શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતાર થયા છે અને સો કરોડ અર્થાત્ અપાર રામાયણો છે. ॥ ૨-૩॥

કલપભેદ હરિચરિત સુહાએ । ભાઁતિ અનેક મુનીસન્હ ગાએ ॥
કરિઅ ન સંસય અસ ઉર આની । સુનિઅ કથા સાદર રતિ માની ॥ ૪॥

કલ્પભેદ મુજબ શ્રીહરિનાં સુંદર ચરિત્રોને મુનીશ્વરોએ અનેક રીતે ગાયાં છે, હૃદયમાં આવો વિચાર કરીને શંકા ન કરો અને આદરસહિત પ્રેમપૂર્વક આ કથાને સાંભળો. ॥ ૪॥

દો૦ – રામ અનંત અનંત ગુન અમિત કથા બિસ્તાર ।
સુનિ આચરજુ ન માનિહહિં જિન્હ કેં બિમલ બિચાર ॥ ૩૩॥

શ્રીરામચન્દ્રજી અનંત છે, તેમના ગુણો પણ અનંત છે અને એમની કથાઓનો વિસ્તાર પણ અસીમ (અપાર) છે. માટે, જેમના વિચાર નિર્મળ છે, તે આ કથા સાંભળીને આશ્ચર્ય નહીં પામે. ॥ ૩૩॥

ચૌ૦ – એહિ બિધિ સબ સંસય કરિ દૂરી । સિર ધરિ ગુર પદ પંકજ ધૂરી ॥
પુનિ સબહી બિનવઉઁ કર જોરી । કરત કથા જેહિં લાગ ન ખોરી ॥ ૧॥

આ રીતે બધી જ શંકાઓને દૂર કરી અને શ્રી ગુરુજીનાં ચરણકમળોની રજને શીશ પર ધારણ કરી હું પુનઃ હાથ જોડીને બધાને વિનંતી કરું છું, જેથી કથાની રચનામાં કોઈ દોષ સ્પર્શ ન કરી શકે. ॥ ૧॥

સાદર સિવહિ નાઈ અબ માથા। બરનઉઁ બિસદ રામ ગુન ગાથા ॥
સંબત સોરહ સૈ એકતીસા। કરઉઁ કથા હરિ પદ ધરિ સીસા ॥ ૨॥

હવે, હું આદરપૂર્વક શ્રીશિવજીને શીશ નમાવી શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોની નિર્મળ કથા કહું છું. શ્રીહરિના ચરણોમાં માથું મૂકી સંવત્ ૧૬૩૧માં આ કથાનો પ્રારંભ કરું છું. ॥ ૨॥

નૌમી ભૌમ બાર મધુમાસા। અવધપુરીં યહ ચરિત પ્રકાસા ॥
જેહિ દિન રામ જનમ શ્રુતિ ગાવહિં। તીરથ સકલ તહાઁ ચલિ આવહિં ॥ ૩॥

ચૈત્ર માસની નવમી તિથિ, મંગળવારના રોજ શ્રીઅયોધ્યાજીમાં આ ચરિત્ર પ્રકાશિત થયું. જે દિવસે શ્રીરામજીનો જન્મ થાય છે; વેદ કહે છે કે તે દિવસે બધાં જ તીર્થો ત્યાં (શ્રીઅયોધ્યાજીમાં) આવી પહોંચે છે. ॥ ૩॥

અસુર નાગ ખગ નર મુનિ દેવા। આઈ કરહિં રઘુનાયક સેવા ॥
જન્મ મહોત્સવ રચહિં સુજાના। કરહિં રામ કલ કીરતિ ગાના ॥ ૪॥

અસુરો, નાગો, પક્ષીઓ, મનુષ્યો, મુનિઓ તથા દેવો સઘળા અયોધ્યાજીમાં આવીને શ્રીરઘુનાથજીની સેવા કરે છે; સુજ્ઞ લોકો જન્મ-મહોત્સવ ઊજવે છે અને શ્રીરામજીની સુંદર કીર્તિનું ગાન કરે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – મજ્જહિં સજ્જન બૃંદ બહુ પાવન સરજૂ નીર।
જપહિં રામ ધરિ ધ્યાન ઉર સુંદર સ્યામ સરીર ॥ ૩૪॥

સજ્જનોના ઘણા સમૂહો તે દિવસે શ્રીસરયૂજીના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરે છે અને હૃદયમાં સુંદર શ્યામશરીર શ્રીરઘુનાથજીનું ધ્યાન ધરીને તેમના નામનો જપ કરે છે. ॥ ૩૪॥

ચૌ૦ – દરસ પરસ મજ્જન અરુ પાના। હરઈ પાપ કહ બેદ પુરાના ॥
નદી પુનીત અમિત મહિમા અતિ। કહિ ન સકઈ સારદા બિમલ મતિ ॥ ૧॥

વેદ-પુરાણ કહે છે કે શ્રીસરયૂજીનું દર્શન, સ્પર્શ, સ્નાન અને જળપાન પાપોને હરે છે. આ નદી ઘણી જ પવિત્ર છે; એનો મહિમા અનંત છે, જેને નિર્મળ બુદ્ધિવાળાં સરસ્વતીજી પણ કહી નથી શકતાં. ॥ ૧॥

રામ ધામદા પુરી સુહાવનિ। લોક સમસ્ત બિદિત અતિ પાવનિ ॥
ચારિ ખાનિ જગ જીવ અપારા। અવધ તજેં તનુ નહિં સંસારા ॥ ૨॥

આ શોભાયમાન અયોધ્યાપુરી શ્રીરામચન્દ્રજીનું પરમધામ આપનારી છે, સર્વે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ અને અત્યંત પવિત્ર છે. જગતમાં [અંડજ, સ્વેદજ, ઉદ્‌ભિજ્જ અને જરાયુજ] ચાર ખાણ (પ્રકાર)ના અનંત જીવો છે, તેઓમાંથી જે કોઈ પણ અયોધ્યાજીમાં શરીર ત્યાગે છે - તેઓ ફરી સંસારમાં આવતા નથી. (જન્મ-મૃત્યુના ચક્કરમાંથી છૂટીને ભગવાનના પરમધામમાં વસે છે.) ॥ ૨॥

સબ બિધિ પુરી મનોહર જાની । સકલ સિદ્ધિપ્રદ મંગલ ખાની ॥
બિમલ કથા કર કીન્હ અરંભા । સુનત નસાહિં કામ મદ દંભા ॥ ૩॥

આ અયોધ્યાપુરીને સર્વ પ્રકારથી મનોહર, બધી જ સિદ્ધિઓને આપનાર અને કલ્યાણની ખાણ સમજીને મેં આ નિર્મળ કથાનો પ્રારંભ કર્યો છે, જેને સાંભળવાથી કામ, મદ અને દંભ નાશ પામે છે. ॥ ૩॥

રામચરિતમાનસ એહિ નામા । સુનત શ્રવન પાઇઅ બિશ્રામા ॥
મન કરિ બિષય અનલ બન જરઈ । હોઈ સુખી જૌં એહિં સર પરઈ ॥ ૪॥

આનું નામ રામચરિતમાનસ છે, જેને કાનોથી સાંભળતાં જ શાંતિ મળે છે. મનરૂપી હાથી વિષયરૂપી દાવાનળમાં બળી રહ્યો હોય, જો તે આ રામચરિતમાનસરૂપી સરોવરમાં આવી પડે તો સુખિયો થઈ જાય છે. ॥ ૪॥

રામચરિતમાનસ મુનિ ભાવન । બિરચેઉ સંભુ સુહાવન પાવન ॥
ત્રિબિધ દોષ દુખ દારિદ દાવન । કલિ કુચાલિ કુલિ કલુષ નસાવન ॥ ૫॥

આ રામચરિતમાનસ મુનિઓને પ્રિય છે, આ સોહામણા અને પવિત્ર માનસની શિવજીએ રચના કરી છે. એ ત્રણે પ્રકારના દોષો, દુઃખો અને દરિદ્રતાનું દમન કરનાર તથા કળિયુગની કુચાલો તેમજ સર્વ પાપોનો નાશ કરનારું છે. ॥ ૫॥

રચિ મહેસ નિજ માનસ રાખા । પાઈ સુસમઉ સિવા સન ભાષા ॥
તાતેં રામચરિતમાનસ બર । ધરેઉ નામ હિયઁ હેરિ હરષિ હર ॥ ૬॥

શ્રી મહાદેવદજીએ આને રચીને પોતાના મનમાં સંઘર્યું હતું અને સુઅવસર મળતાં જ પાર્વતીજીને કહ્યું. આથી શિવજીએ તેને પોતાના હૃદયમાં સંઘરાયેલું જોઈને અને પ્રસન્ન થઈને એનું ઉત્તમ 'રામચરિતમાનસ' નામ રાખ્યું. ॥ ૬॥

કહઉઁ કથા સોઇ સુખદ સુહાઈ । સાદર સુનહુ સુજન મન લાઈ ॥ ૭॥

હું એ જ સુખ આપનાર સોહામણી રામકથા કહું છું. હે સજ્જનો! તમે આદરપૂર્વક ધ્યાનથી આ કથાને સાંભળો. ॥ ૭॥

દો૦ – જસ માનસ જેહિ બિધિ ભયઉ જગ પ્રચાર જેહિ હેતુ ।
અબ સોઇ કહઉઁ પ્રસંગ સબ સુમિરિ ઉમા બૃષકેતુ ॥ ૩૫॥

આ રામચરિતમાનસ જેવું છે, જે રીતે બન્યું છે અને જે હેતુથી આ જગતમાં એનો પ્રચાર થયો, તેની બધી જ કથા હવે હું શ્રીઉમા-મહેશ્વરનું સ્મરણ કરીને કહું છું. ॥ ૩૫॥

ચૌ૦ – સંભુ પ્રસાદ સુમતિ હિયઁ હુલસી । રામચરિતમાનસ કબિ તુલસી ॥
કરઇ મનોહર મતિ અનુહારી । સુજન સુચિત સુનિ લેહુ સુધારી ॥ ૧॥

શ્રીશિવજીની કૃપાથી જેના હૃદયમાં ઉત્તમ બુદ્ધિનો વિકાસ થયો, તેવો આ તુલસીદાસ શ્રીરામચરિતમાનસનો કવિ બન્યો. પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર તો એ આ કથા મનોહર જ બનાવે છે, છતાંય હે સજ્જનો! સુંદર ચિત્તથી સાંભળી આપ સૌ એને સુધારી લેજો. ॥ ૧॥

સુમતિ ભૂમિ થલ હૃદય અગાધૂ। બેદ પુરાન ઉદધિ ઘન સાધૂ॥
બરષહિં રામ સુજસ બર બારી। મધુર મનોહર મંગલકારી॥ ૨॥

સુંદર (સાત્ત્વિકી) બુદ્ધિ ભૂમિ છે, હૃદય તેનું ઊંડું સ્થાન છે, વેદ-પુરાણ સમુદ્ર છે અને સાધુ-સંત મેઘ છે. તે (સાધુરૂપી મેઘરાજા) શ્રીરામજીના સુયશરૂપી સુન્દર, મધુર, મનોહર અને મંગળકારી જળની વર્ષા કરે છે. ॥ ૨॥

લીલા સગુન જો કહહિં બખાની। સોઇ સ્વચ્છતા કરઇ મલ હાની॥
પ્રેમ ભગતિ જો બરનિ ન જાઈ। સોઇ મધુરતા સુસીતલતાઈ॥ ૩॥

સગુણ લીલાનું જે વિસ્તારથી વર્ણન કરે છે, તે જ રામ-સુયશરૂપી જળની નિર્મળતા છે, જે મેલનો નાશ કરે છે અને જે પ્રેમભક્તિનું વર્ણન કરી શકાતું નથી, તે જ આ જળની મધુરતા અને સુંદર શીતળતા છે. ॥ ૩॥

સો જલ સુકૃત સાલિ હિત હોઈ। રામ ભગત જન જીવન સોઈ॥
મેધા મહિ ગત સો જલ પાવન। સકિલિ શ્રવન મગ ચલેઉ સુહાવન॥ ૪॥
ભરેઉ સુમાનસ સુથલ થિરાના। સુખદ સીત રુચિ ચારુ ચિરાના॥ ૫॥

તે (રામ-સુયશરૂપી) જળ સત્કર્મરૂપી સાલિ અર્થાત્ ઉત્તમ જાતિની ડાંગર માટે હિતકારી છે અને શ્રીરામજીના ભક્તોનું તો જીવન જ છે. આ પવિત્ર સોહામણું જળ બુદ્ધિરૂપી પૃથ્વી પર પડ્યું અને સંકોચાઈને, કાનરૂપી માર્ગેથી વહ્યું અને માનસ(હૃદય)રૂપી શ્રેષ્ઠ સ્થાને ભરાઈને ત્યાં જ સ્થિર થઈ ગયું. તે જૂનું થઈ સુંદર, રુચિકર, શીતળ અને સુખદાયી થઈ ગયું. ॥ ૪-૫॥

દો૦ – સુઠિ સુંદર સંબાદ બર બિરચે બુદ્ધિ બિચારિ।
તેઇ એહિ પાવન સુભગ સર ઘાટ મનોહર ચારિ॥ ૩૬॥

આ કથામાં બુદ્ધિથી વિચાર કરી જે ચાર અતિ સુંદર અને ઉત્તમ સંવાદ (ભુશુંડિ-ગરુડ, શિવ-પાર્વતી, યાજ્ઞવલ્ક્ય-ભરદ્વાજ અને તુલસીદાસ તથા સંત) રચ્યા છે, તે જ આ પવિત્ર અને સુંદર સરોવરના ચાર મનોહર ઘાટ છે. ॥ ૩૬॥

ચૌ૦ – સપ્ત પ્રબંધ સુભગ સોપાના। ગ્યાન નયન નિરખત મન માના॥
રઘુપતિ મહિમા અગુન અબાધા। બરનબ સોઇ બર બારિ અગાધા॥ ૧॥

સાત કાંડ જ આ માનસ-સરોવરની સાત સુંદર નિસરણીઓ છે, જેને જ્ઞાનરૂપી નેત્રોથી જોતાં જ મન પ્રસન્ન થઈ જાય છે. શ્રીરઘુનાથજીના નિર્ગુણ (પ્રાકૃતિક ગુણોથી અતીત) અને નિર્બાધ (એકરસ) મહિમાનું જે વર્ણન કરવામાં આવશે, તે જ આ સુંદર જળનું અથાગ ઊંડાણ છે. ॥ ૧॥

રામ સીય જસ સલિલ સુધાસમ। ઉપમા બીચિ બિલાસ મનોરમ॥
પુરઇનિ સઘન ચારુ ચૌપાઈ। જુગુતિ મંજુ મનિ સીપ સુહાઈ॥ ૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજી અને સીતાજીનો યશ અમૃત સમાન જળ છે. એમાં જે ઉપમાઓ આપવામાં આવી છે તે જ તરંગોનો મનોહર વિલાસ છે. સુંદર ચૌપાઈઓ જ ગીચ પ્રસરેલાં પુરઈન એટલે કે કમળપત્રો છે અને કવિતાની યુક્તિઓ સુંદર મણિ ઉત્પન્ન કરનાર સોહામણી છીપો છે. ॥ ૨॥

છંદ સોરઠા સુંદર દોહા । સોઈ બહુરંગ કમલ કુલ સોહા ॥
અરથ અનૂપ સુભાવ સુભાસા । સોઈ પરાગ મકરંદ સુબાસા ॥ ૩॥

જે સુંદર છંદ, સોરઠા અને દોહા છે, તે જ તેમાં બહુરંગી કમળોના સમૂહ સુશોભિત છે. અનુપમ અર્થ, ઉચ્ચ ભાવ અને સુંદર ભાષા જ પરાગ (પુષ્પરજ), મકરંદ (પુષ્પરસ) અને સુગંધ છે. ॥ ૩॥

સુકૃત પુંજ મંજુલ અલિ માલા । ગ્યાન બિરાગ બિચાર મરાલા ॥
ધુનિ અવરેબ કબિત ગુન જાતિ । મીન મનોહર તે બહુભાઁતી ॥ ૪॥

સત્કર્મો(પુણ્યો)નો પુંજ ભમરાઓની સુંદર પંક્તિઓ છે. જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને વિચાર હંસ છે. કવિતાનો ધ્વનિ વક્રોક્તિ, ગુણ અને જાતિ જ અનેક પ્રકારનાં મનોહર માછલાં છે. ॥ ૪॥

અરથ ધરમ કામાદિક ચારી । કહબ ગ્યાન બિગ્યાન બિચારી ॥
નવ રસ જપ તપ જોગ બિરાગા । તે સબ જલચર ચારુ તડ઼ાગા ॥ ૫॥

અર્થ, ધર્મ, કામ, મોક્ષ – એ ચારેય, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના વિચારનું કથન, કાવ્યના નવ રસ, જપ, તપ, યોગ અને વૈરાગ્યના પ્રસંગ - એ બધા આ સરોવરના સુંદર જળચર જીવો છે. ॥ ૫॥

સુકૃતી સાધુ નામ ગુન ગાના । તે બિચિત્ર જલબિહગ સમાના ॥
સંતસભા ચહુઁ દિસિ અવઁરાઈ । શ્રદ્ધા રિતુ બસંત સમ ગાઈ ॥ ૬॥

સદાચારી (પુણ્યાત્મા) લોકોના, સાધુઓના અને શ્રીરામનામના ગુણોનું ગાન જ વિચિત્ર જળપક્ષીઓ જેવું છે. સંતોની સભા જ આ સરોવરના ચારે બાજુ આવેલ આંબાવાડીઓ છે અને શ્રદ્ધા વસંતઋતુ સમાન કહેવાઈ છે. ॥ ૬॥

ભગતિ નિરૂપન બિબિધ બિધાના । છમા દયા દમ લતા બિતાના ॥
સમ જમ નિયમ ફૂલ ફલ ગ્યાના । હરિ પદ રતિ રસ બેદ બખાના ॥ ૭॥

અનેક પ્રકારની ભક્તિનું નિરૂપણ અને ક્ષમા, દયા તથા દમ (ઇન્દ્રિયનિગ્રહ) એ લતાઓના મંડપ છે. મનનો નિગ્રહ, યમ (અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ), નિયમ (શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરપ્રણિધાન) - એ તેનાં ફૂલો છે, જ્ઞાન એ ફળો છે અને શ્રીહરિના ચરણોમાં પ્રેમ જ આ જ્ઞાનરૂપી ફળોનો રસ છે. આવું વેદોએ કહ્યું છે. ॥ ૭॥

ઔરઉ કથા અનેક પ્રસંગા । તેઈ સુક પિક બહુબરન બિહંગા ॥ ૮॥

આ(રામચરિતમાનસ)માં અન્ય અનેક પ્રસંગોની કથાઓ છે, તે જ તેમાં પોપટ, કોયલ વગેરે રંગબેરંગી પંખીઓ છે. ॥ ૮॥

દો૦ – પુલક બાટિકા બાગ બન સુખ સુબિહંગ બિહારુ ।
માલી સુમન સનેહ જલ સીંચત લોચન ચારુ ॥ ૩૭॥

કથામાં જે રોમાંચ થાય છે તે જ વાડી, બાગ અને વન છે અને જે સુખ થાય છે તે જ સુંદર પક્ષીઓનો વિહાર છે. નિર્મળ મન જ માળી છે જે પ્રેમરૂપી જળથી સુંદર નેત્રો દ્વારા તેમને સીંચે છે. ॥ ૩૭॥

ચૌ૦ – જે ગાવહિં યહ ચરિત સઁભારે । તેઈ એહિ તાલ ચતુર રખવારે ॥
સદા સુનહિં સાદર નર નારી । તેઈ સુરબર માનસ અધિકારી ॥ ૧॥

જે લોકો આ ચરિત્રને સાવધાનીપૂર્વક ગાય છે, તેઓ જ આ સરોવરના ચતુર રખેવાળો છે અને જે સ્ત્રી-પુરુષો સદા આદરપૂર્વક આને સાંભળે છે, તેઓ જ આ સુંદર માનસના અધિકારી ઉત્તમ દેવતા છે. ॥ ૧॥

અતિ ખલ જે બિષઈ બગ કાગા । એહિ સર નિકટ ન જાહિં અભાગા ॥
સંબુક ભેક સેવાર સમાના । ઈહાઁ ન બિષય કથા રસ નાના ॥ ૨॥

જેઓ અતિ દુષ્ટ અને વિષયી છે તેઓ અભાગિયા બગલાં અને કાગડા છે, જે આ સરોવરની પાસે નથી જતા. કેમકે અહીં (આ માનસ-સરોવરમાં) છીપલાં, દેડકાં અને શેવાળ જેવી વિષયરસની અનેક કથાઓ નથી. ॥ ૨॥

તેહિ કારન આવત હિયઁ હારે । કામી કાક બલાક બિચારે ॥
આવત એહિં સર અતિ કઠિનાઈ । રામ કૃપા બિનુ આઈ ન જાઈ ॥ ૩॥

આ જ કારણે બિચારા કાગડા અને બગલારૂપી વિષયી લોકો અહીં સુધી આવતાં અંતરથી હાર સ્વીકારી લે છે; કેમકે આ સરોવર સુધી આવવામાં મુશ્કેલીઓ ઘણી છે. શ્રીરામજીની કૃપા વગર અહીં આવી શકાતું નથી. ॥ ૩॥

કઠિન કુસંગ કુપંથ કરાલા । તિન્હ કે બચન બાઘ હરિ બ્યાલા ॥
ગૃહ કારજ નાના જંજાલા । તે અતિ દુર્ગમ સૈલ બિસાલા ॥ ૪॥

ગાઢ કુસંગ જ ભયંકર ખોટો રસ્તો છે, તે કુસંગીઓનાં વચનો જ વાઘ, સિંહ અને સાપ છે. ઘરનાં કામ-કાજ અને ગૃહસ્થીઓનાં જાત-જાતનાં બંધનો જ અત્યંત દુર્ગમ મોટા-મોટા પર્વતો છે. ॥ ૪॥

બન બહુ બિષમ મોહ મદ માના । નદીં કુતર્ક ભયંકર નાના ॥ ૫॥

મોહ, મદ અને માન જ અનેક વિકટ જંગલો છે અને અનેક પ્રકારના કુતર્કો જ ભયાનક નદીઓ છે. ॥ ૫॥

દો૦ – જે શ્રદ્ધા સંબલ રહિત નહિં સંતન્હ કર સાથ ।
તિન્હ કહુઁ માનસ અગમ અતિ જિન્હહિ ન પ્રિય રઘુનાથ ॥ ૩૮॥

જેમની પાસે શ્રદ્ધારૂપી વાટખર્ચી નથી અને સંતોનો સાથ નથી અને જેમને શ્રીરઘુનાથજી પ્રિય નથી, તેમના માટે આ માનસ અત્યંત અગમ જ છે. (અર્થાત્ શ્રદ્ધા, સત્સંગ અને ભગવત્પ્રેમ વિના એને કોઈ પામી શકતું નથી.) ॥ ૩૮॥

ચૌ૦ – જૌં કરિ કષ્ટ જાઈ પુનિ કોઈ । જાતહિં નીંદ જુડ़ાઈ હોઈ ॥
જડ़તા જાડ़ બિષમ ઉર લાગા । ગએહુઁ ન મજ્જન પાવ અભાગા ॥ ૧॥

કોઈ મનુષ્ય કદાચ કષ્ટ વેઠીને ત્યાં સુધી પહોંચી પણ જાય તો ત્યાં જતાં જ તેને નિંદ્રારૂપી ટાઢિયો તાવ આવે છે. હૃદયમાં મૂર્ખતારૂપી ઘણી જ જોરદાર ટાઢ લાગવા માંડે છે, જેથી ત્યાં પહોંચવા છતાં તે અભાગિયો સ્નાન કરી શકતો નથી. ॥ ૧॥

કરિ ન જાઈ સર મજ્જન પાના । ફિરિ આવઇ સમેત અભિમાના ॥
જૌં બહોરિ કોઉ પૂછન આવા । સર નિંદા કરિ તાહિ બુઝાવા ॥ ૨॥

તેથી તે સરોવરમાં સ્નાન અને તેનું જળપાન તેનાથી તો કરી શકાતું નથી; તે અભિમાનસહિત પાછો ફરે છે. વળી, કદાચ કોઈ તેને ત્યાંની [ત્યાંના વાતાવરણ અંગે] પૂછપરછ કરવા આવે છે, તો તે [પોતાના અભાગીપણાની વાત ન કરતાં] સરોવરની નિંદા કરી તેને સમજાવે છે. ॥ ૨॥

સકલ બિઘ્ન બ્યાપહિં નહિં તેહી । રામ સુકૃપાઁ બિલોકહિં જેહી ॥
સોઇ સાદર સર મજ્જનુ કરઈ । મહા ઘોર ત્રયતાપ ન જરઈ ॥ ૩॥

આ બધાં વિઘ્નો તેને નથી નડતાં (બાધાકારક નથી) જેને શ્રીરામચન્દ્રજી સુંદર કૃપાદૃષ્ટિ રાખી નિહાળે છે. તે જ માનપૂર્વક આ સરોવરમાં સ્નાન કરે છે અને મહાભયાનક ત્રિતાપો (આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક, આધિભૌતિક તાપો)થી બળતો નથી. ॥ ૩॥

તે નર યહ સર તજહિં ન કાઊ । જિન્હ કેં રામ ચરન ભલ ભાઊ ॥
જો નહાઇ ચહ એહિં સર ભાઈ । સો સતસંગ કરઉ મન લાઈ ॥ ૪॥

જેના ચિત્તમાં શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં ઉત્તમ પ્રેમ છે, તે આ સરોવરને કદી ત્યજતા નથી. હે ભાઈ! જે આ સરોવરમાં સ્નાન કરવા ઇચ્છે તેઓ હૃદયપૂર્વક સત્સંગ કરે. ॥ ૪॥

અસ માનસ માનસ ચખ ચાહી । ભઈ કબિ બુદ્ધિ બિમલ અવગાહી ॥
ભયઉ હૃદયઁ આનંદ ઉછાહૂ । ઉમગેઉ પ્રેમ પ્રમોદ પ્રબાહૂ ॥ ૫॥

આવા માનસ-સરોવરને હૃદયનાં નેત્રોથી જોઈને તેમજ તેમાં ડૂબકી મારીને કવિની બુદ્ધિ નિર્મળ થઈ ગઈ, હૃદયમાં આનંદ અને ઉત્સાહ ભરાઈ ગયો અને પ્રેમ અને આનંદનો પ્રવાહ ઊભરાઈ આવ્યો. ॥ ૫॥

ચલી સુભગ કબિતા સરિતા સો । રામ બિમલ જસ જલ ભરિતા સો ॥
સરજૂ નામ સુમંગલ મૂલા । લોક બેદ મત મંજુલ કૂલા ॥ ૬॥

ત્યાંથી આ સુંદર કવિતારૂપી નદી વહેવા માંડી, જેમાં શ્રીરામચન્દ્રજીનું નિર્મળ યશરૂપી જળ ભરેલું છે. (કવિતારૂપિણી નદી)નું નામ સરયૂ છે, જે સંપૂર્ણ સુંદર મંગળોનું મૂળ છે. લોકમત અને વેદમત તેના બે શ્રેષ્ઠ તટો છે. ॥ ૬॥

નદી પુનીત સુમાનસ નંદિનિ । કલિમલ તૃન તરુ મૂલ નિકંદિનિ ॥ ૭॥

આ સુંદર માનસ-સરોવરની કન્યા સરયૂ નદી ઘણી પવિત્ર છે અને કળિયુગનાં [નાનાં-મોટાં] પાપરૂપી તણખલાંઓ અને વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઊખાડી ફેંકી દેનાર છે. ॥ ૭॥

દો૦ – શ્રોતા ત્રિબિધ સમાજ પુર ગ્રામ નગર દુહુઁ કૂલ ।
સંતસભા અનુપમ અવધ સકલ સુમંગલ મૂલ ॥ ૩૯॥

શ્રોતાઓનો ત્રણેય પ્રકારનો સમાજ જ આ નદીના બંને તટો પર વસેલાં પુરો, ગામો અને નગરો છે; અને સંતોની સભા જ સર્વે સુંદર કલ્યાણોનું મૂળ અનુપમ અયોધ્યાજી છે. ॥ ૩૯॥

ચૌ૦ – રામભગતિ સુરસરિતહિ જાઈ । મિલી સુકીરતિ સરજુ સુહાઈ ॥
સાનુજ રામ સમર જસુ પાવન । મિલેઉ મહાનદુ સોન સુહાવન ॥ ૧॥

સુંદર કીર્તિરૂપી સોહામણી સરયૂજી રામભક્તિરૂપી ગંગાજીમાં જઈ મળી, નાના ભાઈ લક્ષ્મણસહિત શ્રીરામજીના યુદ્ધનો પવિત્ર યશરૂપી સોહામણો મહાનદ શોણ તેમાં આવીને સમાયો. ॥ ૧॥

જુગ બિચ ભગતિ દેવધુનિ ધારા । સોહતિ સહિત સુબિરતિ બિચારા ॥
ત્રિબિધ તાપ ત્રાસક તિમુહાની । રામ સરૂપ સિંધુ સમુહાની ॥ ૨॥

સરયૂ અને સોનભદ્રનદીની વચ્ચે ગંગાજી એવાં શોભી રહ્યાં છે. જાણે જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની વચ્ચે ભક્તિ. આમ, ત્રણેય તાપોને ડરાવનારી આ ત્રિમુખી નદી રામસ્વરૂપી સમુદ્ર તરફ ધસી રહી છે. ॥ ૨॥

માનસ મૂલ મિલી સુરસરિહી । સુનત સુજન મન પાવન કરિહી ॥
બિચ બિચ કથા બિચિત્ર બિભાગા । જનુ સરિ તીર તીર બન બાગા ॥ ૩॥

આનું (કીર્તિરૂપી સરયૂનું) મૂળ માનસ (શ્રીરામચરિત) છે અને એ [રામભક્તિરૂપી] ગંગાજીમાં મળી છે, તેથી એ સાંભળનારા સજ્જનોના મનને પવિત્ર કરી દેશે. આની વચ્ચે-વચ્ચે જે જુદા જુદા પ્રકારની વિચિત્ર કથાઓ છે તે જ માની લો કે નદીતટના આસપાસનાં વનો અને બાગો છે. ॥ ૩॥

ઉમા મહેસ બિબાહ બરાતી । તે જલચર અગનિત બહુભાઁતી ॥
રઘુબર જનમ અનંદ બધાઈ । ભવઁર તરંગ મનોહરતાઈ ॥ ૪॥

શ્રીપાર્વતીજી અને શિવજીના વિવાહના જાનૈયા આ નદીના અનેક પ્રકારના અસંખ્ય જળચર જીવો છે. શ્રીરઘુનાથજીના જન્મનાં આનંદ-વધામણાં જ આ નદીની ભમરીઓ અને તરંગોની મનોહરતા છે. ॥ ૪॥

દો૦ – બાલચરિત ચહુ બંધુ કે બનજ બિપુલ બહુરંગ ।
નૃપ રાની પરિજન સુકૃત મધુકર બારિ બિહંગ ॥ ૪૦॥

ચારેય ભાઈઓનાં જે બાળચરિત્રો છે, તે જ એમાં ખીલેલાં રંગબેરંગી ઘણાં જ કમળો છે. મહારાજ શ્રીદશરથજી તથા તેમની રાણીઓનાં સત્કર્મો (પુણ્યો) જ ભમરા અને કુટુંબીઓનાં સત્કર્મો જળ-પંખીઓ છે. ॥ ૪૦॥

ચૌ૦ – સીય સ્વયંબર કથા સુહાઈ । સરિત સુહાવનિ સો છબિ છાઈ ॥
નદી નાવ પટુ પ્રસ્ન અનેકા । કેવટ કુસલ ઉતર સબિબેકા ॥ ૧॥

શ્રીસીતાજીના સ્વયંવરની જે શ્રેષ્ઠ કથા છે, તે જ આ નદીમાં સોહામણી શોભારૂપે છવાયેલી છે. અનેક સુંદર વિચારવાલાયક કૂટપ્રશ્નો આ નદીની નાવો છે અને તેના વિવેકયુક્ત ઉત્તરો જ ચતુર કેવટો છે. ॥ ૧॥

સુનિ અનુકથન પરસ્પર હોઈ। પથિક સમાજ સોહ સરિ સોઈ॥
ઘોર ધાર ભૃગુનાથ રિસાની। ઘાટ સુબદ્ધ રામ બર બાની॥ ૨॥

આ કથાને સાંભળ્યા બાદ અરસ-પરસ જે ચર્ચા થાય છે, તે જ આ નદીના આધારે-ટેકાએ ચાલનારો યાત્રિકોનો સમાજ શોભાને પામી રહ્યો છે. પરશુરામજીનો ક્રોધ આ નદીની ભયાનક ધારા છે અને શ્રીરામચન્દ્રજીનાં શ્રેષ્ઠ વચનો જ સુંદર બંધાયેલા ઘાટો છે. ॥ ૨॥

સાનુજ રામ બિબાહ ઉછાહૂ। સો સુભ ઉમગ સુખદ સબ કાહૂ॥
કહત સુનત હરષહિં પુલકાહીં। તે સુકૃતી મન મુદિત નહાહીં॥ ૩॥

ભાઈઓ સહિત શ્રીરામચન્દ્રજીના વિવાહનો ઉત્સવ જ આ કથા-નદીનું કલ્યાણકારી પૂર છે જે સર્વેને સુખ આપનારું છે. આ કથાને કહેવા-સાંભળવાથી જેઓ હર્ષિત અને પુલકિત બને છે, તેઓ જ પુણ્યાત્માઓ (સ્ત્રી-પુરુષો) છે, જે પ્રસન્ન ચિત્તે આ નદીમાં નહાય છે. ॥ ૩॥

રામ તિલક હિત મંગલ સાજા। પરબ જોગ જનુ જુરે સમાજા॥
કાઈ કુમતિ કેકઈ કેરી। પરી જાસુ ફલ બિપતિ ઘનેરી॥ ૪॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજતિલક માટે જે મંગળ-સુશોભન સજાવવામાં આવ્યું હતું તે એમ માનો કે પર્વ સમયે આ નદી પર યાત્રિકોના સમૂહ એકઠા થયા છે. કૈકયીની કુબુદ્ધિ જ આ નદીની શેવાળ છે, જેના ફળસ્વરૂપે ઘણી ભારે વિપત્તિઓ આવી ચઢી. ॥ ૪॥

દો૦ – સમન અમિત ઉતપાત સબ ભરત ચરિત જપજાગ।
કલિ અઘ ખલ અવગુન કથન તે જલમલ બગ કાગ॥ ૪૧॥

સંપૂર્ણ અગણિત ઉત્પાતોને શાંત કરનાર ભરતજીનું ચારિત્ર્ય નદીકિનારે કરવામાં આવનાર જપયજ્ઞ છે. કળિયુગનાં પાપો અને દુષ્ટોના અવગુણોનું જે વર્ણન છે તે જ આ નદીના જળનો કાદવ અને બગલાં-કાગડા છે. ॥ ૪૧॥

ચૌ૦ – કીરતિ સરિત છહૂઁ રિતુ રૂરી। સમય સુહાવનિ પાવનિ ભૂરી॥
હિમ હિમસૈલસુતા સિવ બ્યાહૂ। સિસિર સુખદ પ્રભુ જનમ ઉછાહૂ॥ ૧॥

આ કીર્તિરૂપિણી નદી છયે ઋતુઓમાં સુંદર છે. દરેક કાળે એ પરમ સોહામણી અને અત્યંત પવિત્ર છે. તેમાં શિવ-પાર્વતીનો વિવાહ હેમંત ઋતુ છે. શ્રીરામચન્દ્રજીના જન્મનો ઉત્સવ સુખદાયી શિશિર ઋતુ છે. ॥ ૧॥

બરનબ રામ બિબાહ સમાજૂ। સો મુદ મંગલમય રિતુરાજૂ॥
ગ્રીષમ દુસહ રામ બનગવનૂ। પંથકથા ખર આતપ પવનૂ॥ ૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના વિવાહ-સમાજનું વર્ણન જ આનંદ-મંગળમય ઋતુરાજ વસંત છે. શ્રીરામજીનું વનગમન દુઃસહ્ય ગ્રીષ્મઋતુ છે અને માર્ગની કથા જ આકરો તાપ અને લૂ છે. ॥ ૨॥

બરષા ઘોર નિસાચર રારી। સુરકુલ સાલિ સુમંગલકારી॥
રામ રાજ સુખ બિનય બડ઼ાઈ। બિસદ સુખદ સોઇ સરદ સુહાઈ॥ ૩॥

રાક્ષસોની સાથેનું ઘોર યુદ્ધ જ વર્ષાઋતુ છે, જે દેવકુળરૂપી ડાંગર (સાલિ) માટે સુંદર કલ્યાણ કરનાર છે. રામચન્દ્રજીના રાજ્યકાળનું જે સુખ, વિનમ્રતા અને મોટાઈ છે તે જ નિર્મળ સુખ આપનાર સોહામણી શરદઋતુ છે. ॥ ૩॥

સતી સિરોમનિ સિય ગુન ગાથા। સોઇ ગુન અમલ અનૂપમ પાથા॥
ભરત સુભાઉ સુસીતલતાઈ। સદા એકરસ બરનિ ન જાઈ॥ ૪॥

સતીશિરોમણિ શ્રીસીતાજીના ગુણોની જે કથા છે, તે જ આ જળના નિર્મળ અને અનુપમ ગુણ છે. શ્રીભરતજીનો સ્વભાવ આ નદીની સુંદર શીતળતા છે, જે સદાય એકધારી રહે છે અને જેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – અવલોકનિ બોલનિ મિલનિ પ્રીતિ પરસપર હાસ।
ભાયપ ભલિ ચહુ બંધુ કી જલ માધુરી સુબાસ॥ ૪૨॥

ચારેય ભાઈઓનું પરસ્પર જોવું, બોલવું, મળવું, એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો, હસવું અને શ્રેષ્ઠ ભાદભાવ આ જળની મધુરતા અને સુગંધ છે. ॥ ૪૨॥

ચૌ૦ – આરતિ બિનય દીનતા મોરી। લઘુતા લલિત સુબારિ ન થોરી॥
અદભુત સલિલ સુનત ગુનકારી। આસ પિઆસ મનોમલ હારી॥ ૧॥

મારો આર્તભાવ, વિનય અને દીનતા આ સુંદર અને નિર્મળ જળમાં ઓછું ઊતરતું નથી (અર્થાત્ અત્યંત હળવું-સુપાચ્ય છે). આ જળ ઘણું જ અદ્‌ભુત છે, જે સાંભળવાથી જ ગુણ કરે છે અને આશારૂપી તૃષા અને મનના મેલને દૂર કરનારું છે. ॥ ૧॥

રામ સુપ્રેમહિ પોષત પાની। હરત સકલ કલિ કલુષ ગલાની॥
ભવ શ્રમ સોષક તોષક તોષા। સમન દુરિત દુખ દારિદ દોષા॥ ૨॥

આ જળ શ્રીરામચન્દ્રજીના સુંદર પ્રેમને પુષ્ટ કરે છે, કળિયુગનાં સમસ્ત પાપો અને તેનાથી ઉત્પન્ન થનાર ગ્લાનિને હરી લે છે. સંસારના (જન્મ-મૃત્યુરૂપી) શ્રમને શોષી લે છે, સંતોષને પણ સંતુષ્ટ કરે છે તથા પાપ, તાપ, દરિદ્રતા અને દોષોનો નાશ કરી નાખે છે. ॥ ૨॥

કામ કોહ મદ મોહ નસાવન। બિમલ બિબેક બિરાગ બઢ઼ાવન॥
સાદર મજ્જન પાન કિએ તેં। મિટહિં પાપ પરિતાપ હિએ તેં॥ ૩॥

આ જળ કામ, ક્રોધ, મદ અને મોહનો નાશ કરનાર તથા નિર્મળ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને વધારનાર છે. તેમાં આદરપૂર્વક સ્નાન કરવાથી અને એનું પાન કરવાથી હૃદયમાં રહેનાર સર્વે પાપ-તાપ ટળી જાય છે. ॥ ૩॥

જિન્હ એહિં બારિ ન માનસ ધોએ। તે કાયર કલિકાલ બિગોએ ॥
તૃષિત નિરખિ રબિ કર ભવ બારી। ફિરિહહિં મૃગ જિમિ જીવ દુખારી ॥૪॥

જેઓએ આ (રામ-સુયશરૂપી) જળથી પોતાના હૃદયને ધોયું નથી, તેઓ કાયર કળિકાળ દ્વારા છેતરાયા છે. જેમ તરસ્યું હરણ, સૂર્યની કિરણોને રેત પર પડવાથી ઉત્પન્ન થયેલ જળના ભ્રમને વાસ્તવિક જળ સમજી પીવા દોડે છે અને જળ ન પામવાથી દુઃખી થાય છે, તેમ જ તે (કળિયુગ દ્વારા છેતરાયેલા) જીવો પણ [વિષયો પાછળ ભટકીને] દુઃખી થશે. ॥૪॥

દો૦ – મતિ અનુહારિ સુબારિ ગુન ગન ગનિ મન અન્હવાઇ।
સુમિરિ ભવાની સંકરહિ કહ કબિ કથા સુહાઇ ॥૪૩ (ક)॥

પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર આ સુંદર જળના ગુણોનો વિચાર કરી, તેમાં પોતાના મનને સ્નાન કરાવી તથા શ્રીભવાની-શંકરનું સ્મરણ કરીને કવિ (તુલસીદાસ) સુંદર કથા કહે છે. ॥૪૩ (ક)॥

અબ રઘુપતિ પદ પંકરુહ હિયઁ ધરિ પાઈ પ્રસાદ।
કહઉઁ જુગલ મુનિબર્ય કર મિલન સુભગ સંબાદ ॥૪૩ (ખ)॥

હું હવે શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરણકમળોને હૃદયમાં ધારણ કરી અને તેમની કૃપા પામીને બંને શ્રેષ્ઠ મુનિઓના મેળાપના સુંદર સંવાદનું વર્ણન કરું છું. ॥૪૩ (ખ)॥

ચૌ૦ – ભરદ્વાજ મુનિ બસહિં પ્રયાગા। તિન્હહિ રામ પદ અતિ અનુરાગા ॥
તાપસ સમ દમ દયા નિધાના। પરમારથ પથ પરમ સુજાના ॥૧॥

ભરદ્વાજ મુનિ પ્રયાગમાં વસે છે, જેમને શ્રીરામજીના ચરણોમાં અત્યંત પ્રેમ છે. તેઓ તપસ્વી, નિગૃહીતચિત્ત, જિતેન્દ્રિય, દયાનિધાન અને પરમાર્થના માર્ગમાં ઘણા જ દક્ષ છે. ॥૧॥

માઘ મકરગત રબિ જબ હોઈ। તીરથપતિહિં આવ સબ કોઈ ॥
દેવ દનુજ કિંનર નર શ્રેનીં। સાદર મજ્જહિં સકલ ત્રિબેનીં ॥૨॥

મહા માસમાં જ્યારે સૂર્ય મકર રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે સઘળા લોકો તીર્થરાજ પ્રયાગમાં આવે છે. દેવતા, દૈત્ય, કિન્નર અને મનુષ્યોના સમૂહ - એ સર્વે આદરપૂર્વક ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરે છે. ॥૨॥

પૂજહિં માધવ પદ જલજાતા। પરસિ અખય બટુ હરષહિં ગાતા ॥
ભરદ્વાજ આશ્રમ અતિ પાવન। પરમ રમ્ય મુનિબર મન ભાવન ॥૩॥

શ્રીવેણુમાધવનાં ચરણકમળોને પૂજે છે અને અક્ષયવટને સ્પર્શ કરીને તેમનાં શરીર પુલકિત થાય છે. ભરદ્વાજજીનો આશ્રમ ઘણો જ પવિત્ર, પરમ રમણીય અને શ્રેષ્ઠ મુનિઓના મનને ગમે તેવો છે. ॥૩॥

તહાઁ હોઈ મુનિ રિષય સમાજા। જાહિં જે મજ્જન તીરથ રાજા ॥
મજ્જહિં પ્રાત સમેત ઉછાહા। કહહિં પરસપર હરિ ગુન ગાહા ॥૪॥

તીર્થરાજ પ્રયાગમાં જેઓ સ્નાન કરવા જાય છે, તે ઋષિ-મુનિઓનો સમાજ ત્યાં (ભરદ્વાજના આશ્રમમાં) ભેગો થાય છે. પ્રાતઃકાળે સર્વે ઉત્સાહપૂર્વક સ્નાન કરે છે અને પછી પરસ્પર ભગવાનના ગુણોની કથાઓ કહે છે. ॥૪॥

દો૦ – બ્રહ્મ નિરૂપન ધરમ બિધિ બરનહિં તત્ત્વ બિભાગ ।
કહહિં ભગતિ ભગવંત કૈ સંજુત ગ્યાન બિરાગ ॥ ૪૪॥

બ્રહ્મનું નિરૂપણ, ધર્મનું વિધાન અને તત્ત્વોના વિભાગનું વર્ણન કરે છે તથા જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી યુક્ત ભગવાનની ભક્તિનું કથન કર્યા કરે છે. ॥ ૪૪॥

ચૌ૦ – એહિ પ્રકાર ભરિ માઘ નહાહીં । પુનિ સબ નિજ નિજ આશ્રમ જાહીં ॥
પ્રતિ સંબત અતિ હોઇ અનંદા । મકર મજ્જિ ગવનહિં મુનિબૃંદા ॥ ૧॥

આ રીતે આખોય મહા મહિનો સ્નાન કરે છે અને પછી બધા પોતપોતાના આશ્રમોમાં ચાલ્યા જાય છે. દર વર્ષે ત્યાં આ જ રીતે મોટો આનન્દ થાય છે. મકરમાં સ્નાન કરીને મુનિજનો પાછા જાય છે. ॥ ૧॥

એક બાર ભરિ મકર નહાએ । સબ મુનીસ આશ્રમન્હ સિધાએ ॥
જાગબલિક મુનિ પરમ બિબેકી । ભરદ્વાજ રાખે પદ ટેકી ॥ ૨॥

એક વખત આખોય મકર સ્નાન કરીને સર્વે મુનીશ્વરો પોતપોતાના આશ્રમે પાછા ફર્યા. ભરદ્વાજજીએ પરમજ્ઞાની યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિના ચરણ પકડીને તેમને રોકી લીધા. ॥ ૨॥

સાદર ચરન સરોજ પખારે । અતિ પુનીત આસન બૈઠારે ॥
કરિ પૂજા મુનિ સુજસુ બખાની । બોલે અતિ પુનીત મૃદુ બાની ॥ ૩॥

આદરપૂર્વક તેમના ચરણકમળ ધોયા તથા અત્યંત પવિત્ર આસન ઉપર તેમને બેસાડ્યા. પૂજા કરીને મુનિ યાજ્ઞવલ્ક્યજીના સુયશનું વર્ણન કર્યું અને પછી અત્યંત પવિત્ર અને કોમળ વાણીથી કહ્યું – ॥ ૩॥

નાથ એક સંસઉ બડ઼ મોરેં । કરગત બેદતત્ત્વ સબુ તોરેં ॥
કહત સો મોહિ લાગત ભય લાજા । જૌં ન કહઉઁ બડ઼ હોઇ અકાજા ॥ ૪॥

હે નાથ! મારા મનમાં એક મોટો સંશય છે; વેદોનાં તત્ત્વ સર્વે આપની મુઠ્ઠીમાં છે (અર્થાત્ આપ જ વેદોનાં તત્ત્વોને જાણનારા હોવાથી મારા સંશયનું નિવારણ કરી શકો છો), પરંતુ તે સંશય કહેતા મને ભય અને લાજ આવે છે [ભય એટલા માટે કે ક્યાંક આપ એમ ન સમજો કે મારી પરીક્ષા લઈ રહ્યો છે, લાજ એટલા માટે કે આટલું આયખું વીતી ગયું, અત્યાર સુધી જ્ઞાન ન થયું], અને જો નથી કહેતો તો મોટું નુકસાન થાય છે [કારણ કે અજ્ઞાની બન્યો રહું છું]. ॥ ૪॥

દો૦ – સંત કહહિં અસિ નીતિ પ્રભુ શ્રુતિ પુરાન મુનિ ગાવ ।
હોઇ ન બિમલ બિબેક ઉર ગુર સન કિએઁ દુરાવ ॥ ૪૫॥

હે પ્રભો! સંતલોકો આવી નીતિ કહે છે અને વેદ, પુરાણ તથા મુનિજનો પણ એમ જ કહે છે કે ગુરુ સમીપે છુપાવી રાખવાથી હૃદયમાં નિર્મળ જ્ઞાન થતું નથી. ॥ ૪૫॥

ચૌ૦ – અસ બિચારિ પ્રગટઉઁ નિજ મોહૂ। હરહુ નાથ કરિ જન પર છોહૂ॥
રામ નામ કર અમિત પ્રભાવા। સંત પુરાન ઉપનિષદ ગાવા॥૧॥

આમ વિચારીને હું પોતાનું અજ્ઞાન પ્રગટ કરું છું. હે નાથ! સેવક પર કૃપા કરીને આ અજ્ઞાનનો નાશ કરો. સંતો, પુરાણો અને ઉપનિષદોએ રામનામના અસીમ પ્રભાવનું ગાન કર્યું છે. ॥૧॥

સંતત જપત સંભુ અબિનાસી। સિવ ભગવાન ગ્યાન ગુન રાસી॥
આકર ચારિ જીવ જગ અહહીં। કાસીં મરત પરમ પદ લહહીં॥૨॥

કલ્યાણસ્વરૂપ, જ્ઞાન અને ગુણોના ભંડાર, અવિનાશી ભગવાન શંભુ નિરંતર રામનામનો જપ કરતા રહે છે. સંસારમાં ચાર જાતિના જીવો છે, કાશીમાં મરનાર સર્વે પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨॥

સોપિ રામ મહિમા મુનિરાયા। સિવ ઉપદેસુ કરત કરિ દાયા॥
રામુ કવન પ્રભુ પૂછઉઁ તોહી। કહિઅ બુઝાઇ કૃપાનિધિ મોહી॥૩॥

હે મુનિરાજ! તે પણ રામ[નામ]નો જ મહિમા છે, કેમ કે શિવજી મહારાજ દયા કરીને [કાશીમાં મરનાર જીવને] રામનામનો જ ઉપદેશ કરે છે [આથી તેમને પરમપદ મળે છે]. હે પ્રભો! હું આપને પૂછું છું કે તે રામ કોણ છે? હે કૃપાનિધાન! મને સમજાવીને કહો. ॥૩॥

એક રામ અવધેસ કુમારા। તિન્હ કર ચરિત બિદિત સંસારા॥
નારિ બિરહઁ દુખુ લહેઉ અપારા। ભયઉ રોષુ રન રાવનુ મારા॥૪॥

એક રામ તો અવધનરેશ દશરથજીના કુમાર છે, તેમનું ચરિત્ર આખો સંસાર જાણે છે. તેઓએ સ્ત્રીના વિરહમાં અપાર દુઃખ વેઠ્યું અને ક્રોધ આવતાં યુદ્ધમાં રાવણને મારી નાંખ્યો. ॥૪॥

દો૦ – પ્રભુ સોઇ રામ કિ અપર કોઉ જાહિ જપત ત્રિપુરારિ।
સત્યધામ સર્બગ્ય તુમ્હ કહહુ બિબેકુ બિચારિ॥૪૬॥

હે પ્રભો! તે જ રામ છે અથવા અન્ય કોઈ છે, જેને શિવજી જપે છે? આપ સત્યના ધામ છો અને સઘળું જ જાણો છો. વિવેકસહ વિચારીને કહો. ॥૪૬॥

ચૌ૦ – જૈસેં મિટૈ મોર ભ્રમ ભારી। કહહુ સો કથા નાથ બિસ્તારી॥
જાગબલિક બોલે મુસુકાઈ। તુમ્હહિ બિદિત રઘુપતિ પ્રભુતાઈ॥૧॥

હે નાથ! જે રીતે મારો આ મોટો ભ્રમ ટળી જાય તેમ, આપ તે જ કથા વિસ્તારપૂર્વક કહો. આવું સાંભળી યાજ્ઞવલ્ક્યજી મલકાઈને બોલ્યા, શ્રીરઘુનાથજીની પ્રભુતાને તમે જાણો છો. ॥૧॥

રામભગત તુમ્હ મન ક્રમ બાની। ચતુરાઈ તુમ્હારિ મૈં જાની॥
ચાહહુ સુનૈ રામ ગુન ગૂઢ़ા। કીન્હિહુ પ્રસ્ન મનહુઁ અતિ મૂઢ़ા॥૨॥

તમે મન, વચન અને કર્મથી શ્રીરામજીના ભક્ત છો. તમારી ચતુરાઈને હું ઓળખી ગયો. તમે શ્રીરામજીના રહસ્યમય ગુણોને સાંભળવા માગો છો, આથી જ તમે આવો પ્રશ્ન કર્યો છે, જાણે ઘણા જ મૂઢ હોવ. ॥૨॥

તાત સુનહુ સાદર મનુ લાઈ। કહઉઁ રામ કૈ કથા સુહાઈ॥
મહામોહુ મહિષેસુ બિસાલા। રામકથા કાલિકા કરાલા॥ ૩॥

હે તાત! તમે આદરપૂર્વક મન લગાવીને સાંભળો; હું શ્રીરામજીની સુંદર કથા કહું છું. મોટું ભારે અજ્ઞાન એ વિશાળ મહિષાસુર છે, અને શ્રીરામજીની કથા [તેને નષ્ટ કરનાર] ભયંકર કાળકાજી છે. ॥ ૩॥

રામકથા સસિ કિરન સમાના। સંત ચકોર કરહિં જેહિ પાના॥
ઐસેઇ સંસય કીન્હ ભવાની। મહાદેવ તબ કહા બખાની॥ ૪॥

શ્રીરામજીની કથા ચન્દ્રમાનાં કિરણો સમાન છે, જેને સંતરૂપી ચકોર સદા પાન કરે છે. આવો જ સંશય પાર્વતીજીએ કર્યો હતો, ત્યારે મહાદેવજીએ વિસ્તારથી તેનો ઉત્તર આપ્યો હતો. ॥ ૪॥

દો૦ – કહઉઁ સો મતિ અનુહારિ અબ ઉમા સંભુ સંબાદ।
ભયઉ સમય જેહિ હેતુ જેહિ સુનુ મુનિ મિટિહિ બિષાદ॥ ૪૭॥

હવે હું પોતાની મતિ અનુસાર તે જ ઉમા અને શિવજીનો સંવાદ કહું છું. તે જે સમય અને જે ઉદ્દેશ્યથી થયો, તેને હે મુનિ! તમે સાંભળો, તમારો વિષાદ ટળી જશે. ॥ ૪૭॥

ચૌ૦ – એક બાર ત્રેતા જુગ માહીં। સંભુ ગએ કુંભજ રિષિ પાહીં॥
સંગ સતી જગજનનિ ભવાની। પૂજે રિષિ અખિલેસ્વર જાની॥ ૧॥

એક વખત ત્રેતાયુગમાં શિવજી અગસ્ત્ય ઋષિ પાસે ગયા. તેમની સાથે જગતજનની ભવાની સતીજી પણ હતાં. ઋષિએ સંપૂર્ણ જગતના ઈશ્વર જાણીને તેમનું પૂજન કર્યું. ॥ ૧॥

રામકથા મુનિબર્જ બખાની। સુની મહેસ પરમ સુખુ માની॥
રિષિ પૂછી હરિભગતિ સુહાઈ। કહી સંભુ અધિકારી પાઈ॥ ૨॥

મુનિવર અગસ્ત્યજીએ રામકથા વિસ્તારથી કહી, જેને મહેશ્વરે પરમસુખ માનીને સાંભળી. પછી ઋષિએ શિવજીને શ્રેષ્ઠ હરિભક્તિ પૂછી અને શિવજીએ તેમને અધિકારી જાણીને [રહસ્યસહિત] ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યું. ॥ ૨॥

કહત સુનત રઘુપતિ ગુન ગાથા। કછુ દિન તહાઁ રહે ગિરિનાથા॥
મુનિ સન બિદા માગિ ત્રિપુરારી। ચલે ભવન સઁગ દચ્છકુમારી॥ ૩॥

શ્રીરઘુનાથજીના ગુણોની કથાઓ કહેતા-સાંભળતા શિવજી કેટલાક દિવસો સુધી ત્યાં રહ્યા. પછી મુનિ પાસેથી વિદાય માગીને શિવજી દક્ષકુમારી સતીજી સાથે (કૈલાસ) ચાલ્યા. ॥ ૩॥

તેહિ અવસર ભંજન મહિભારા। હરિ રઘુબંસ લીન્હ અવતારા॥
પિતા બચન તજિ રાજુ ઉદાસી। દંડક બન બિચરત અબિનાસી॥ ૪॥

એ જ સમયે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે શ્રીહરિએ રઘુવંશમાં અવતાર ધારણ કર્યો હતો. તે અવિનાશી ભગવાન તે સમયે પિતાના વચનથી રાજ્યનો ત્યાગ કરીને તપસ્વી અથવા સાધુવેશમાં દંડકવનમાં વિચરી રહ્યા હતા. ॥ ૪॥

દો૦ – હૃદયઁ બિચારત જાત હર કેહિ બિધિ દરસનુ હોઇ ।
ગુપ્ત રૂપ અવતરેઉ પ્રભુ ગએઁ જાન સબુ કોઇ ॥ ૪૮ (ક)॥

શિવજી હૃદયમાં વિચારતા જતા હતા કે ભગવાનનાં દર્શન મને કેવી રીતે થાય? પ્રભુએ ગુપ્તરૂપે અવતાર લીધો છે, મારા જવાથી સર્વે લોકો જાણી જશે. ॥ ૪૮ (ક)॥

સો૦ – સંકર ઉર અતિ છોભુ સતી ન જાનહિં મરમુ સોઇ ।
તુલસી દરસન લોભુ મન ડરુ લોચન લાલચી ॥ ૪૮ (ખ)॥

શ્રીશંકરજીના હૃદયમાં આ વાતને કારણે ઘણી વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ, પરંતુ સતીજી આ ભેદને જાણતાં ન હતાં. તુલસીદાસજી કહે છે કે શિવજીના અંતરમાં [ભેદ ખુલવાનો] ડર હતો, પણ દર્શનના લોભે તેમનાં નેત્રો લલચાતાં હતાં. ॥ ૪૮ (ખ)॥

ચૌ૦ – રાવન મરન મનુજ કર જાચા । પ્રભુ બિધિ બચનુ કીન્હ ચહ સાચા ॥
જૌં નહિં જાઉઁ રહઇ પછિતાવા । કરત બિચારુ ન બનત બનાવા ॥ ૧॥

રાવણે [બ્રહ્માજી પાસે] પોતાનું મૃત્યુ મનુષ્યના હસ્તે માગ્યું હતું. બ્રહ્માજીનાં વચનોને પ્રભુ સત્ય કરવા ઇચ્છે છે હું જો તેમની પાસે નહીં જઉં તો મોટો પસ્તાવો રહી જશે. આ રીતે શિવજી વિચાર કરતા હતા, પરંતુ કોઈ પણ યુક્તિ યોગ્ય રીતે બંધબેસતી નહોતી. ॥ ૧॥

એહિ બિધિ ભએ સોચબસ ઈસા । તેહી સમય જાઇ દસસીસા ॥
લીન્હ નીચ મારીચહિ સંગા । ભયઉ તુરત સોઇ કપટ કુરંગા ॥ ૨॥

આમ, મહાદેવજી ચિંતાના વશ થયા. તે જ સમયે નીચ રાવણ મારીચ પાસે ગયો અને તેને સાથે લીધો. તે (મારીચ) તુરંત કપટમૃગ બની ગયો. ॥ ૨॥

કરિ છલુ મૂઢ઼ હરી બૈદેહી । પ્રભુ પ્રભાઉ તસ બિદિત ન તેહી ॥
મૃગ બધિ બંધુ સહિત હરિ આએ । આશ્રમુ દેખિ નયન જલ છાએ ॥ ૩॥

મૂર્ખ (રાવણે) કપટ કરીને સીતાજીને હરી લીધાં. તેને શ્રીરામચન્દ્રજીના વાસ્તવિક પ્રભાવની કંઈ જ ખબર નહોતી. મૃગને મારીને ભાઈ લક્ષ્મણસહિત શ્રીહરિ આશ્રમમાં આવ્યા અને તેને ખાલી જોઈને (અર્થાત્ ત્યાં સીતાજીને ન જોઈને) તેમનાં નેત્રોમાં આંસુ ઊભરાઈ આવ્યાં. ॥ ૩॥

બિરહ બિકલ નર ઇવ રઘુરાઈ । ખોજત બિપિન ફિરત દોઉ ભાઈ ॥
કબહૂઁ જોગ બિયોગ ન જાકેં । દેખા પ્રગટ બિરહ દુખુ તાકેં ॥ ૪॥

શ્રીરઘુનાથજી મનુષ્યોની જેમ વિરહથી વ્યાકુળ છે અને બંને ભાઈ વનમાં સીતાજીને શોધતાં શોધતાં ફરી રહ્યા છે. જેમને કદી કોઈ સંજોગ-વિજોગ નથી, તેમનામાં પ્રત્યક્ષ વિરહનું દુઃખ જોવામાં આવ્યું. ॥ ૪॥

દો૦ – અતિ બિચિત્ર રઘુપતિ ચરિત જાનહિં પરમ સુજાન ।
જે મતિમંદ બિમોહ બસ હૃદયઁ ધરહિં કછુ આન ॥ ૪૯॥

શ્રીરઘુનાથજીનું ચરિત્ર ઘણું જ વિચિત્ર છે, તેને પરમ જ્ઞાનીજનો જ જાણે છે. જેઓ મંદબુદ્ધિ છે, તેઓ તો વિશેષરૂપે મોહના વશ થઈને હૃદયમાં કંઈક જુદી જ વાત સમજી બેસે છે. ॥ ૪૯॥

ચૌ૦ – સંભુ સમય તેહિ રામહિ દેખા । ઉપજા હિયઁ અતિ હરષુ બિસેષા ॥
ભરિ લોચન છબિસિંધુ નિહારી । કુસમય જાનિ ન કીન્હિ ચિન્હારી ॥ ૧॥

શ્રીશિવજીએ તે જ અવસરે શ્રીરામજીને જોયા અને એમના હૃદયમાં ઘણો મોટો આનંદ ઉત્પન્ન થયો. તે શોભાના સમુદ્ર(શ્રીરામચન્દ્રજી)ને શિવજીએ નેત્રો ભરી નિહાળ્યા, પરંતુ અવસર યોગ્ય ન જાણીને પરિચય ન કર્યો. ॥ ૧॥

જય સચ્ચિદાનંદ જગ પાવન । અસ કહિ ચલેઉ મનોજ નસાવન ॥
ચલે જાત સિવ સતી સમેતા । પુનિ પુનિ પુલકત કૃપાનિકેતા ॥ ૨॥

જગતનું પવિત્ર કરનાર સચ્ચિદાનન્દનો જય હો, એમ કહીને કામદેવનો નાશ કરનાર શ્રીશિવજી ચાલી નીકળ્યા. કૃપાનિધાન શિવજી વારંવાર આનંદથી પુલકિત થઈને શ્રીસતીજીની સાથે ચાલ્યા જતા હતા. ॥ ૨॥

સતીં સો દસા સંભુ કૈ દેખી । ઉર ઉપજા સંદેહુ બિસેષી ॥
સંકરુ જગતબંદ્ય જગદીસા । સુર નર મુનિ સબ નાવત સીસા ॥ ૩॥

સતીજીએ શંકરજીની તેવી દશા જોઈ તો તેમના મનમાં મોટો સંશય ઉત્પન્ન થઈ ગયો. [તેઓ મનોમન કહેવા લાગ્યાં કે] શંકરજીની આખુંય જગત વંદના કરે છે, તે જગતના ઈશ્વર છે; દેવતા, મનુષ્ય, મુનિ સર્વે તેમને શીશ નમાવે છે. ॥ ૩॥

તિન્હ નૃપસુતહિ કીન્હ પરનામા । કહિ સચ્ચિદાનંદ પરધામા ॥
ભએ મગન છબિ તાસુ બિલોકી । અજહુઁ પ્રીતિ ઉર રહતિ ન રોકી ॥ ૪॥

તેઓએ એક રાજપુત્રને સચ્ચિદાનંદ પરમધામ કહીને પ્રણામ કર્યાં અને તેમની શોભા જોઈને તેઓ એવા પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા કે અત્યાર સુધી તેમના હૃદયમાં પ્રીતિ રોકવા છતાંય નથી રોકાતી. ॥ ૪॥

દો૦ – બ્રહ્મ જો બ્યાપક બિરજ અજ અકલ અનીહ અભેદ ।
સો કિ દેહ ધરિ હોઈ નર જાહિ ન જાનત બેદ ॥ ૫૦॥

જે બ્રહ્મ સર્વવ્યાપક, માયારહિત, અજન્મા, અગોચર, ઈચ્છારહિત અને ભેદરહિત છે; અને જેને વેદ પણ નથી ઓળખતા, શું તે દેહધારણ કરીને મનુષ્ય બની શકે છે? ॥ ૫૦॥

ચૌ૦ – બિષ્નુ જો સુર હિત નરતનુ ધારી । સોઉ સર્બગ્ય જથા ત્રિપુરારી ॥
ખોજઇ સો કિ અગ્ય ઇવ નારી । ગ્યાનધામ શ્રીપતિ અસુરારી ॥ ૧॥

દેવતાઓના હિત માટે મનુષ્યશરીર ધારણ કરનાર જે વિષ્ણુ ભગવાન છે, તે પણ શિવજીની જેમ જ સર્વજ્ઞ છે. તેઓ જ્ઞાનના ભંડાર, લક્ષ્મીપતિ અને અસુરોના શત્રુ ભગવાન વિષ્ણુ શું અજ્ઞાનીની જેમ સ્ત્રીને શોધશે? ॥ ૧॥

સંભુગિરા પુનિ મૃષા ન હોઈ । સિવ સર્બગ્ય જાન સબુ કોઈ ॥
અસ સંસય મન ભયઉ અપારા । હોઈ ન હૃદયઁ પ્રબોધ પ્રચારા ॥ ૨॥

વળી, શિવજીનાં વચન પણ ખોટાં નથી થઈ શકતાં. સર્વ કોઈ જાણે છે કે શિવજી સર્વજ્ઞ છે. સતીના મનમાં આ રીતે અપાર સંશય ઊભો થયો. કોઈ પણ રીતે તેમના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રાદુર્ભાવ નહોતો થતો. ॥ ૨॥

જદ્યપિ પ્રગટ ન કહેઉ ભવાની । હર અંતરજામી સબ જાની ॥
સુનહિ સતી તવ નારિ સુભાઊ । સંસય અસ ન ધરિઅ ઉર કાઊ ॥ ૩॥

જોકે ભવાનીજીએ પ્રકટ કશું ન કહ્યું, પરંતુ અંતર્યામી શિવજી બધું જ જાણી ગયા. તેઓ બોલ્યા, 'હે સતી! સાંભળો, તમારો સ્ત્રીસ્વભાવ છે. આવો સંશય મનમાં ક્યારેય ન રાખવો જોઈએ. ॥ ૩॥

જાસુ કથા કુંભજ રિષિ ગાઈ । ભગતિ જાસુ મૈં મુનિહિ સુનાઈ ॥
સોઈ મમ ઈષ્ટદેવ રઘુબીરા । સેવત જાહિ સદા મુનિ ધીરા ॥ ૪॥

જેમની કથાનું ગાન અગસ્ત્ય ઋષિએ કર્યું અને જેમની ભક્તિ મેં મુનિને સંભળાવી, તેઓ જ મારા ઈષ્ટદેવ શ્રીરઘુવીરજી છે, જેમની સેવા જ્ઞાની મુનિઓ કાયમ કર્યા કરે છે. ॥ ૪॥

છં૦ – મુનિ ધીર જોગી સિદ્ધ સંતત બિમલ મન જેહિ ધ્યાવહીં ।
કહિ નેતિ નિગમ પુરાન આગમ જાસુ કીરતિ ગાવહીં ॥
સોઈ રામુ બ્યાપક બ્રહ્મ ભુવન નિકાય પતિ માયા ધની ।
અવતરેઉ અપને ભગત હિત નિજતંત્ર નિત રઘુકુલમની ॥

જ્ઞાની મુનિ, યોગી અને સિદ્ધ નિરંતર નિર્મળ ચિત્તથી જેમનું ધ્યાન કરે છે તથા વેદ, પુરાણ અને શાસ્ત્ર 'નેતિ-નેતિ' કહીને જેમની કીર્તિ ગાય છે, તે જ સર્વવ્યાપક, સમસ્ત બ્રહ્માંડોના સ્વામી માયાપતિ, નિત્ય પરમ સ્વતંત્ર બ્રહ્મરૂપ ભગવાન શ્રીરામજીએ પોતાના ભક્તોના હિત માટે [પોતાની ઈચ્છાથી] રઘુકુળના મણિરૂપે અવતાર લીધો છે.'

સો૦ – લાગ ન ઉર ઉપદેસુ જદપિ કહેઉ સિવઁ બાર બહુ ।
બોલે બિહસિ મહેસુ હરિમાયા બલુ જાનિ જિયઁ ॥ ૫૧॥

જોકે શિવજીએ ઘણીવાર સમજાવ્યાં, છતાંય શ્રીસીતાજીના હૃદયમાં તેમનો ઉપદેશ ન ઊતર્યો. ત્યારે મહાદેવજી મનમાં ભગવાનની માયાનું બળ જાણીને મલકાતાં મલકાતાં બોલ્યા – ॥ ૫૧॥

ચૌ૦ – જૌં તુમ્હરેં મન અતિ સંદેહૂ । તૌ કિન જાઈ પરીછા લેહૂ ॥
તબ લગિ બૈઠ અહઉઁ બટછાહીં । જબ લગિ તુમ્હ ઐહહુ મોહિ પાહીં ॥ ૧॥

તમારા મનમાં જોકે મોટો સંશય હોય તો તમે ત્યાં જઈને પરીક્ષા કેમ લેતાં નથી? જ્યાં સુધી તમે મારી પાસે પાછા ફરશો ત્યાં સુધી હું વડની છાયામાં બેઠેલો છું. ॥ ૧॥

જૈસેં જાઇ મોહ ભ્રમ ભારી। કરેહુ સો જતનુ બિબેક બિચારી॥
ચલીં સતી સિવ આયસુ પાઈ। કરહિ બિચારુ કરૌં કા ભાઈ॥ ૨॥

જે રીતે તમારો આ અજ્ઞાનજનિત મોટો ભ્રમ દૂર થાય, [સારી રીતે] વિવેક દ્વારા સમજી-વિચારી તમે એ રીતે કરજો. શિવજીની આજ્ઞા મેળવી સતી ચાલ્યાં અને મનમાં વિચારવા લાગ્યાં કે ભાઈ! શું કરું (કેવી રીતે પરીક્ષા લઉં)? ॥ ૨॥

ઇહાઁ સંભુ અસ મન અનુમાના। દચ્છસુતા કહુઁ નહિં કલ્યાના॥
મોરેહુ કહેં ન સંસય જાહીં। બિધિ બિપરીત ભલાઈ નાહીં॥ ૩॥

આ બાજુ શિવજીએ મનમાં એવું અનુમાન કર્યું કે દક્ષકન્યા સતીનું કલ્યાણ નથી. જ્યારે મારા સમજાવવાથી પણ સંશય દૂર નથી થતો ત્યારે [જણાય છે કે] વિધાતા જ પ્રતિકૂળ છે. હવે, સતીનું કુશળ નથી. ॥ ૩॥

હોઇહિ સોઇ જો રામ રચિ રાખા। કો કરિ તર્ક બઢ઼ાવૈ સાખા॥
અસ કહિ લગે જપન હરિનામા। ગઈ સતી જહઁ પ્રભુ સુખધામા॥ ૪॥

જે કંઈ રામે રચી રાખ્યું છે, તે જ થશે. તર્ક કરી કોણ શાખા (વિસ્તાર) વધારે? [મનમાં] એમ કહીને શિવજી, ભગવાન શ્રીહરિનું નામ જપવા લાગ્યા અને સતીજી ત્યાં ગયાં, જ્યાં સુખના ધામ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી હતા. ॥ ૪॥

દો૦– પુનિ પુનિ હૃદયઁ બિચારુ કરિ ધરિ સીતા કર રૂપ।
આગેં હોઇ ચલિ પંથ તેહિં જેહિં આવત નરભૂપ॥ ૫૨॥

સતી વારંવાર મનમાં વિચાર કરીને સીતાજીનું રૂપ ધારણ કરી તે જ માર્ગ તરફ આગળ થઈને ચાલ્યાં, જે માર્ગેથી [સતીજીના વિચારાનુસાર] મનુષ્યોના રાજા રામચન્દ્રજી આવી રહ્યા હતા. ॥ ૫૨॥

ચૌ૦– લછિમન દીખ ઉમાકૃત બેષા। ચકિત ભએ ભ્રમ હદયઁ બિસેષા॥
કહિ ન સકત કછુ અતિ ગંભીરા। પ્રભુ પ્રભાઉ જાનત મતિધીરા॥ ૧॥

સતીજીના બનાવટી વેષને જોઈને લક્ષ્મણજી ચકિત થઈ ગયા અને તેમના હૃદયમાં મોટો ભ્રમ થઈ ગયો. તેઓ ઘણા ગંભીર થઈ ગયા. કંઈ કહી ન શક્યા. ધીરબુદ્ધિ લક્ષ્મણ પ્રભુ રઘુનાથજીના પ્રભાવને જાણતા હતા. ॥ ૧॥

સતી કપટુ જાનેઉ સુરસ્વામી। સબદરસી સબ અંતરજામી॥
સુમિરત જાહિ મિટઇ અગ્યાના। સોઇ સરબગ્ય રામુ ભગવાના॥ ૨॥

બધું જ જોનારા અને સર્વેના હૃદયનું જાણનારા દેવતાઓના સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજી સતીના કપટને જાણી ગયા; જેમના સ્મરણમાત્રથી અજ્ઞાનનો નાશ થઈ જાય છે તે જ સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી છે. ॥ ૨॥

સતી કીન્હ ચહ તહઁહુઁ દુરાઊ। દેખહુ નારિ સુભાવ પ્રભાઊ॥
નિજ માયા બલુ હૃદયઁ બખાની। બોલે બિહસિ રામુ મૃદુ બાની॥૩॥

સ્ત્રીસ્વભાવનો પ્રભાવ તો જુઓ કે ત્યાં (તે સર્વજ્ઞ ભગવાનની સામે) પણ સતીજી છુપાવવા માગે છે. પોતાની માયાના બળની પ્રશંસા હૃદયમાં કરી શ્રીરામચન્દ્રજી હસીને કોમળ વાણીથી બોલ્યા. ॥ ૩॥

જોરિ પાનિ પ્રભુ કીન્હ પ્રનામૂ। પિતા સમેત લીન્હ નિજ નામૂ॥
કહેઉ બહોરિ કહાઁ બૃષકેતૂ। બિપિન અકેલિ ફિરહુ કેહિ હેતૂ॥૪॥

પ્રથમ પ્રભુએ હાથ જોડીને સતીને પ્રણામ કર્યાં અને પિતાસહિત પોતાનું નામ કહ્યું. પછી પૂછ્યું કે વૃષકેતુ શિવજી ક્યાં છે? આપ અહીં વનમાં એકલાં શા માટે ફરી રહ્યાં છો? ॥૪॥

દો૦– રામ બચન મૃદુ ગૂઢ઼ સુનિ ઉપજા અતિ સંકોચુ।
સતી સભીત મહેસ પહિં ચલીં હૃદયઁ બડ઼ સોચુ॥૫૩॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનાં કોમળ અને ગૂઢ વચન સાંભળી સતીજીને ઘણો જ સંકોચ થયો. તે ડરતાં ડરતાં (ચુપચાપ) શિવજી પાસે જવા માંડ્યા; તેમના હૃદયમાં મોટી ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ – ॥ ૫૩॥

ચૌ૦– મૈં સંકર કર કહા ન માના। નિજ અગ્યાનુ રામ પર આના॥
જાઈ ઉતરુ અબ દેહઉઁ કાહા। ઉર ઉપજા અતિ દારુન દાહા॥૧॥

– કે મેં શંકરજીનું કહેવું ન માન્યું અને પોતાના અજ્ઞાનનો શ્રીરામચન્દ્રજી પર આરોપ મૂક્યો. હવે, જઈને હું શિવજીને શો ઉત્તર આપીશ? [આમ વિચારતાં-વિચારતાં] સતીજીના હૃદયમાં અત્યંત ભયાનક બળતરા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. ॥૧॥

જાના રામ સતીં દુખુ પાવા। નિજ પ્રભાઉ કછુ પ્રગટિ જનાવા॥
સતીં દીખ કૌતુકુ મગ જાતા। આગેં રામુ સહિત શ્રી ભ્રાતા॥૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ જાણી લીધું કે સતીજીને દુઃખ થયું; ત્યારે તેઓએ પોતાનો કંઈક પ્રભાવ પ્રકટ કરીને તેમને બતાવ્યો. સતીજીએ માર્ગમાં જતાં જતાં આ કૌતુક જોયું કે શ્રીરામચન્દ્રજી સીતાજી અને લક્ષ્મણજી સહિત આગળ જઈ રહ્યાં છે. [આ અવસરે સીતાજીને એટલા માટે દેખાડ્યાં કે સતીજી શ્રીરામના સચ્ચિદાનંદમય રૂપને જુએ, વિયોગ અને દુઃખની કલ્પના જે તેમને થઈ હતી તે દૂર થઈ જાય તથા તેઓ પ્રકૃતિસ્થ બને]. ॥૨॥

ફિરિ ચિતવા પાછેં પ્રભુ દેખા। સહિત બંધુ સિય સુંદર બેષા॥
જહઁ ચિતવહિં તહઁ પ્રભુ આસીના। સેવહિં સિદ્ધ મુનીસ પ્રબીના॥૩॥

[ત્યારે તેમણે] પાછળ વળીને જોયું, તો ત્યાં પણ ભાઈ લક્ષ્મણજી અને સીતાજી સાથે શ્રીરામચન્દ્રજી સુંદર વેષમાં જોવામાં આવ્યાં. તેઓ જ્યાં જુએ છે ત્યાં જ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી વિરાજમાન છે અને ઉત્તમ ચતુર સિદ્ધ મુનીશ્વરો તેમની સેવા કરી રહ્યા છે. ॥૩॥

દેખે સિવ બિધિ બિષ્નુ અનેકા । અમિત પ્રભાઉ એક તેં એકા ॥
બંદત ચરન કરત પ્રભુ સેવા । બિબિધ બેષ દેખે સબ દેવા ॥ ૪॥

સતીજીએ એક એકથી ચઢિયાતા અસીમ પ્રભાવવાળા અનેક શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ જોયા, જે શ્રીરામચન્દ્રજીની ચરણવંદના અને સેવા કરી રહ્યા છે. બધા દેવતાઓને વિવિધ વેષોમાં જોયાં. ॥ ૪॥

દો૦ – સતી બિધાત્રી ઇંદિરા દેખીં અમિત અનૂપ ।
જેહિં જેહિં બેષ અજાદિ સુર તેહિ તેહિ તન અનુરૂપ ॥ ૫૪॥

તેમણે અગણિત અનુપમ સતી, બ્રહ્માણી અને લક્ષ્મીને જોયાં. જે-જે રૂપે બ્રહ્મા આદિ દેવો હતા, તેના જ અનુકૂળ રૂપમાં [તેમની] આ સર્વે શક્તિઓ પણ હતી. ॥ ૫૪॥

ચૌ૦ – દેખે જહઁ તહઁ રઘુપતિ જેતે । સક્તિન્હ સહિત સકલ સુર તેતે ॥
જીવ ચરાચર જો સંસારા । દેખે સકલ અનેક પ્રકારા ॥ ૧॥

સતીજીએ ત્યાં ચારેકોર જેટલા રઘુનાથજી જોયા, શક્તિઓ સહિત ત્યાં તેટલા જ સર્વે દેવતાઓને પણ જોયા. સંસારમાં જેટલા ચરાચર જીવો છે, તે સર્વે પણ અનેક પ્રકારના સર્વે જોયા. ॥ ૧॥

પૂજહિં પ્રભુહિ દેવ બહુ બેષા । રામ રૂપ દૂસર નહિં દેખા ॥
અવલોકે રઘુપતિ બહુતેરે । સીતા સહિત ન બેષ ઘનેરે ॥ ૨॥

[તેમણે જોયું કે] અનેકો વેષ ધારણ કરીને દેવતાઓ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનું પૂજન કરી રહ્યા છે. પરંતુ શ્રીરામચન્દ્રજીનું બીજું રૂપ ક્યાંય ન જોયું. સીતાસહિત શ્રીરઘુનાથજી ઘણા બધા જોયા, પરંતુ તેમના વેષ અનેક નહોતા. ॥ ૨॥

સોઇ રઘુબર સોઇ લછિમનુ સીતા । દેખિ સતી અતિ ભઈ સભીતા ॥
હૃદય કંપ તન સુધિ કછુ નાહીં । નયન મૂદિ બૈઠીં મગ માહીં ॥ ૩॥

[સર્વે સ્થળે] તે જ રઘુનાથજી, તે જ લક્ષ્મણ અને તે જ સીતાજી—સતી આમ જોઈને ઘણાં જ ભયભીત થઈ ગયા. તેમનું હૃદય કંપવા માંડ્યું અને દેહની સુધ-બુધ જતી રહી. તે આંખ મીંચીને માર્ગમાં બેસી ગયાં. ॥ ૩॥

બહુરિ બિલોકેઉ નયન ઉઘારી । કછુ ન દીખ તહઁ દચ્છકુમારી ॥
પુનિ પુનિ નાઇ રામ પદ સીસા । ચલીં તહાઁ જહઁ રહે ગિરીસા ॥ ૪॥

વળી, આંખો ખોલીને જોયું, તો ત્યાં દક્ષકુમારી(સતીજી)ને કંઈ પણ ન જોવામાં આવ્યું. ત્યારે તેઓ વારંવાર શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં શીશ નમાવી જ્યાં શિવજી હતા તે તરફ ચાલ્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – ગઈ સમીપ મહેસ તબ હઁસિ પૂછી કુસલાત ।
લીન્હિ પરીછા કવન બિધિ કહહુ સત્ય સબ બાત ॥ ૫૫॥

જ્યારે પાસે પહોંચ્યા, ત્યારે શ્રીશિવજીએ હસીને કુશળ પ્રશ્ન કરીને કહ્યું કે તમે રામજીની પરીક્ષા કેવી રીતે લીધી, સઘળી વાત સાચેસાચી કહો. ॥ ૫૫॥

માસપારાયણ, બીજો વિશ્રામ

ચૌ○– સતીં સમુઝિ રઘુબીર પ્રભાઊ। ભય બસ સિવ સન કીન્હ દુરાઊ॥
કછુ ન પરીછા લીન્હિ ગોસાઈં। કીન્હ પ્રનામુ તુમ્હારિહિ નાઈં॥૧॥

સતીજીએ શ્રીરઘુનાથજીના પ્રભાવને સમજીને ભયના કારણે શિવજીથી વાત છુપાવીને કહ્યું, 'હે સ્વામી! મેં કંઈ પણ પરીક્ષા નથી લીધી, [ત્યાં જઈને] આપની જેમ જ પ્રણામ કર્યાં છે. ॥૧॥

જો તુમ્હ કહા સો મૃષા ન હોઈ। મોરેં મન પ્રતીતિ અતિ સોઈ॥
તબ સંકર દેખેઉ ધરિ ધ્યાના। સતીં જો કીન્હ ચરિત સબુ જાના॥૨॥

આપે જે કહ્યું તે ખોટું ન હોઈ શકે, 'મારા મનમાં આ મોટો (પૂરો) વિશ્વાસ છે.' ત્યારે શિવજીએ ધ્યાન કરીને જોયું અને સતીજીએ જે ચરિત્ર કર્યું હતું તે સર્વે જાણી લીધું. ॥૨॥

બહુરિ રામમાયહિ સિરુ નાવા। પ્રેરિ સતિહિ જેહિં ઝૂઁઠ કહાવા॥
હરિ ઈચ્છા ભાવી બલવાના। હદયઁ બિચારત સંભુ સુજાના॥૩॥

વળી, શ્રીરામચન્દ્રજીની માયાને માથું નમાવ્યું, જેણે પ્રેરણા કરી સતીના મુખેથી જૂઠું કહેવડાવી દીધું. સુજ્ઞ શિવજીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે હરિની ઈચ્છારૂપ ભાવિ પ્રબળ છે. ॥૩॥

સતીં કીન્હ સીતા કર બેષા। સિવ ઉર ભયઉ બિષાદ બિસેષા॥
જૌં અબ કરઉઁ સતી સન પ્રીતી। મિટઇ ભગતિ પથુ હોઈ અનીતી॥૪॥

સતીજીએ સીતાજીનો વેષ ધારણ કર્યો, એમ જાણીને શિવજીના હૃદયમાં ઘણો વિષાદ (ખેદ) થયો. તેમણે વિચાર્યું કે જો હું હવે સતી સાથે પ્રીતિ કરું છું તો ભક્તિમાર્ગ લુપ્ત થઈ જાય છે અને મોટો અન્યાય થાય છે. ॥૪॥

દો○– પરમ પુનીત ન જાઈ તજિ કિએઁ પ્રેમ બડ઼ પાપુ।
પ્રગટિ ન કહત મહેસુ કછુ હૃદયઁ અધિક સંતાપુ॥૫૬॥

સતી પરમ પવિત્ર છે, એટલે એને છોડી પણ શકાતાં નથી અને પ્રેમ કરવામાં મોટું પાપ છે. પ્રત્યક્ષ રીતે મહાદેવજી કંઈ પણ નથી કહેતા, પરંતુ તેમના હૃદયમાં ઘણો સંતાપ છે. ॥૫૬॥

ચૌ○– તબ સંકર પ્રભુ પદ સિરુ નાવા। સુમિરત રામુ હૃદયઁ અસ આવા॥
એહિં તન સતિહિ ભેટ મોહિ નાહીં। સિવ સંકલ્પુ કીન્હ મન માહીં॥૧॥

ત્યારે શિવજીએ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોમાં શીશ નમાવ્યું અને શ્રીરામજીનું સ્મરણ કરતાં જ તેમના મનમાં આ આવ્યું કે સતીના આ શરીર સાથે મારો [પતિ-પત્નીરૂપે] મેળાપ નથી થઈ શકતો અને શિવજીએ પોતાના મનમાં આવો સંકલ્પ કરી લીધો. ॥૧॥

અસ બિચારિ સંકરુ મતિધીરા। ચલે ભવન સુમિરત રઘુબીરા॥
ચલત ગગન ભૈ ગિરા સુહાઈ। જય મહેસ ભલિ ભગતિ દૃઢ઼ાઈ॥૨॥

સ્થિરબુદ્ધિ શંકરજી આમ વિચાર કરીને શ્રીરઘુનાથજીનું સ્મરણ કરતાં કરતાં પોતાના ઘર (કૈલાસ) તરફ ચાલ્યા. ચાલતા સમયે સુંદર આકાશવાણી થઈ કે હે મહેશ! આપનો જય થાઓ. આપે ભક્તિની શ્રેષ્ઠ દૃઢતા કરી. ॥૨॥

અસ પન તુમ્હ બિનુ કરઇ કો આના । રામભગત સમરથ ભગવાના ॥
સુનિ નભગિરા સતી ઉર સોચા । પૂછા સિવહિ સમેત સકોચા ॥ ૩॥

આપ સિવાય બીજો કોણ આવી પ્રતિજ્ઞા કરી શકે છે? આપ શ્રીરામચન્દ્રજીના ભક્ત છો, સમર્થ છો અને ભગવાન છો. આ આકાશવાણી સાંભળી સતીજીના મનમાં ચિંતા થઈ અને તેમણે સંકોચ સાથે શિવજીને પૂછ્યું – ॥ ૩॥

કીન્હ કવન પન કહહુ કૃપાલા । સત્યધામ પ્રભુ દીનદયાલા ॥
જદપિ સતીં પૂછા બહુ ભાઁતી । તદપિ ન કહેઉ ત્રિપુર આરાતી ॥ ૪॥

– હે કૃપાળુ! કહોને, આપે કઈ પ્રતિજ્ઞા કરી છે? હે પ્રભો! આપ સત્યના ધામ અને દીનદયાળુ છો. આમ સતીજીએ ઘણી રીતે પૂછ્યું, પરંતુ ત્રિપુરારિ શિવજીએ કંઈ ન કહ્યું. ॥ ૪॥

દો૦ – સતીં હૃદયઁ અનુમાન કિય સબુ જાનેઉ સર્બગ્ય ।
કીન્હ કપટુ મૈં સંભુ સન નારિ સહજ જડ઼ અગ્ય ॥ ૫૭ (ક)॥

સતીજીએ હૃદયમાં અનુમાન કર્યું કે સર્વજ્ઞ શિવજી બધું જ જાણી ગયા છે. મેં શિવજી સાથે કપટ કર્યું, સ્ત્રી સ્વભાવથી જ મૂર્ખ અને અણસમજુ હોય છે. ॥ ૫૭ (ક)॥

સો૦ – જલુ પય સરિસ બિકાઇ દેખહુ પ્રીતિ કિ રીતિ ભલિ ।
બિલગ હોઇ રસુ જાઇ કપટ ખટાઈ પરત પુનિ ॥ ૫૭ (ખ)॥

પ્રીતિની સુંદર રીત જુઓ કે જળ પણ [દૂધના સાથે મળી] દૂધના સમાન ભાવે વેચાય છે. પરંતુ કપટરૂપી ખટાશ પડતાંની સાથે જ પાણી જુદું થઈ જાય છે (દૂધ ફાટી જાય છે) અને સ્વાદ (પ્રેમ) જતો રહે છે. ॥ ૫૭ (ખ)॥

ચૌ૦ – હૃદયઁ સોચુ સમુઝત નિજ કરની । ચિંતા અમિત જાઇ નહિં બરની ॥
કૃપાસિંધુ સિવ પરમ અગાધા । પ્રગટ ન કહેઉ મોર અપરાધા ॥ ૧॥

પોતાની કરણીને યાદ કરીને સતીજીના હૃદયમાં એટલો શોક છે અને અપાર ચિંતા છે કે જેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. [તેમણે સમજી લીધું કે] શિવજી કૃપાના પરમ અગાધ સાગર છે. આથી પ્રત્યક્ષરૂપે તેઓએ મારો અપરાધ નથી કહ્યો. ॥ ૧॥

સંકર રુખ અવલોકિ ભવાની । પ્રભુ મોહિ તજેઉ હૃદયઁ અકુલાની ॥
નિજ અઘ સમુઝિ ન કછુ કહિ જાઈ । તપઇ અવાઁ ઇવ ઉર અધિકાઈ ॥ ૨॥

શિવજીનું વલણ જોઈને સતીજીએ જાણી લીધું કે સ્વામીએ મારો ત્યાગ કરી દીધો છે અને તે હૃદયમાં વ્યાકુળ થઈ ગયાં. પોતાનું પાપ સમજીને કંઈ કહી નથી શકતાં, પરંતુ અંતર [અંદર ને અંદર] કુંભારના નિભાડાની જેમ અત્યંત બળવા લાગ્યું. ॥ ૨॥

સતિહિ સસોચ જાનિ બૃષકેતૂ । કહીં કથા સુંદર સુખ હેતૂ ॥
બરનત પંથ બિબિધ ઇતિહાસા । બિસ્વનાથ પહુઁચે કૈલાસા ॥ ૩॥

વૃષકેતુ શિવજીએ સતીને ચિંતાયુક્ત જાણીને તેમને સુખ આપવા માટે સુંદર કથાઓ કહી. આ રીતે માર્ગમાં વિવિધ પ્રકારના ઈતિહાસોને કહેતાં કહેતાં વિશ્વનાથ કૈલાસ જઈ પહોંચ્યા. ॥ ૩॥

તહઁ પુનિ સંભુ સમુઝિ પન આપન। બૈઠે બટ તર કરિ કમલાસન॥
સંકર સહજ સરૂપુ સમ્હારા। લાગિ સમાધિ અખંડ અપારા॥ ૪॥

ત્યાં ફરી શિવજી પોતાની પ્રતિજ્ઞાને યાદ કરીને વડના ઝાડ નીચે પદ્માસન લગાવીને બેસી ગયા. શિવજીએ પોતાનું સ્વાભાવિક રૂપ સંભાળ્યું. એમની અખંડ અને અપાર સમાધિ લાગી ગઈ. ॥ ૪॥

દો૦– સતી બસહિં કૈલાસ તબ અધિક સોચુ મન માહિં।
મરમુ ન કોઊ જાન કછુ જુગ સમ દિવસ સિરાહિં॥ ૫૮॥

ત્યારે સતીજી કૈલાસ પર રહેવા લાગ્યાં. તેમના મનમાં મોટું દુઃખ હતું. આ રહસ્યને કોઈ પણ કંઈ જાણતું નહોતું. તેમનો એક-એક દિવસ યુગ જેમ વીતી રહ્યો હતો. ॥ ૫૮॥

ચૌ૦– નિત નવ સોચુ સતી ઉર ભારા। કબ જૈહઉઁ દુખ સાગર પારા॥
મૈં જો કીન્હ રઘુપતિ અપમાના। પુનિ પતિબચનુ મૃષા કરિ જાના॥ ૧॥

સતીજીના હૃદયમાં નિત્ય નવો અને ભારે ખેદ થતો રહેતો હતો કે હું આ દુઃખ-સમુદ્રને ક્યારે પાર કરી શકીશ? મેં શ્રીરઘુનાથજીનું જે અપમાન કર્યું અને વળી, પતિનાં વચનોને ખોટાં માન્યાં – ॥ ૧॥

સો ફલુ મોહિ બિધાતાઁ દીન્હા। જો કછુ ઉચિત રહા સોઈ કીન્હા॥
અબ બિધિ અસ બૂઝિઅ નહિં તોહી। સંકર બિમુખ જિઆવસિ મોહી॥ ૨॥

– તેનું ફળ વિધાતાએ મને આપ્યું, જે ઉચિત હતું તે જ કર્યું; પણ હે વિધાતા! હવે આ તારા માટે ઉચિત નથી કે શંકરજીથી વિમુખ થયા પછી પણ તું મને જીવાડી રહ્યો છે. ॥ ૨॥

કહિ ન જાઈ કછુ હૃદય ગલાની। મન મહુઁ રામહિ સુમિર સયાની॥
જૌં પ્રભુ દીનદયાલુ કહાવા। આરતિ હરન બેદ જસુ ગાવા॥ ૩॥

સતીજીના અંતરમાંની ગ્લાનિ કંઈક એવી છે કે કહી શકાતી નથી. બુદ્ધિમતી સતીજીએ મનમાં શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કર્યું અને કહ્યું – હે પ્રભો! જો આપ દીનદયાળુ કહેવાઓ છો અને વેદોએ આપનો આ યશ ગાયો છે કે આપ દુઃખને હરનારા છો, ॥ ૩॥

તૌ મૈં બિનય કરઉઁ કર જોરી। છૂટઉ બેગિ દેહ યહ મોરી॥
જૌં મોરેં સિવ ચરન સનેહૂ। મન ક્રમ બચન સત્ય બ્રતુ એહૂ॥ ૪॥

તો હું હાથ જોડીને વિનંતી કરું છું કે મારો આ દેહ જલદી છૂટી જાય. જો મારો શિવજીના ચરણોમાં પ્રેમ છે અને મારું આ [પ્રેમનું] વ્રત મન, વચન અને કર્મ (આચરણ)થી સત્ય છે, ॥ ૪॥

દો૦ – તૌ સબદરસી સુનિઅ પ્રભુ કરઉ સો બેગિ ઉપાઇ।
હોઈ મરનુ જેહિં બિનહિં શ્રમ દુસહ બિપત્તિ બિહાઇ ॥ ૫૯॥

– તો હે સર્વદર્શી પ્રભો! સાંભળો, અને શીઘ્ર એવો ઉપાય કરો જેથી મારું મરણ થાય અને વિના પરિશ્રમે જ આ [પતિ-પરિત્યાગરૂપી] અસહ્ય વિપત્તિ દૂર થઈ જાય. ॥ ૫૯॥

ચૌ૦ – એહિ બિધિ દુખિત પ્રજેસકુમારી। અકથનીય દારુન દુખુ ભારી ॥
બીતેં સંબત સહસ સતાસી। તજી સમાધિ સંભુ અબિનાસી ॥ ૧॥

દક્ષસુતા સતીજી આ રીતે ઘણાં જ દુખિત હતાં. તેમને એટલું દારુણ દુઃખ હતું કે જેનું વર્ણન નથી કરી શકાતું. સત્યાસી હજાર વર્ષ વીતી ગયાં બાદ અવિનાશી શિવજીએ સમાધિ છોડી. ॥ ૧॥

રામ નામ સિવ સુમિરન લાગે। જાનેઉ સતીં જગતપતિ જાગે ॥
જાઈ સંભુ પદ બંદનુ કીન્હા। સનમુખ સંકર આસનુ દીન્હા ॥ ૨॥

શિવજી રામનામનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા, ત્યારે સતીજીએ જાણ્યું કે હવે જગતના સ્વામી (શિવજી) જાગ્યા. તેઓએ જઈને શિવજીના ચરણોમાં પ્રણામ કર્યાં. શિવજીએ તેમને બેસવા માટે સામે આસન આપ્યું. ॥ ૨॥

લગે કહન હરિ કથા રસાલા। દચ્છ પ્રજેસ ભએ તેહિ કાલા ॥
દેખા બિધિ બિચારિ સબ લાયક। દચ્છહિ કીન્હ પ્રજાપતિ નાયક ॥ ૩॥

શિવજી ભગવાન હરિની રસમયી કથાઓ કહેવા લાગ્યા. તે સમયે દક્ષ પ્રજાપતિ બન્યા. બ્રહ્માજીએ સર્વે પ્રકારે યોગ્ય જોઈ-સમજીને દક્ષને પ્રજાપતિઓના નાયક બનાવી દીધા. ॥ ૩॥

બડ઼ અધિકાર દચ્છ જબ પાવા। અતિ અભિમાનુ હૃદયઁ તબ આવા ॥
નહિં કોઉ અસ જનમા જગ માહીં। પ્રભુતા પાઇ જાહિ મદ નાહીં ॥ ૪॥

જ્યારે દક્ષને આટલો મોટો અધિકાર મળ્યો ત્યારે તેમના હૃદયમાં અત્યંત અભિમાન આવી ગયું. જગતમાં એવો કોઈ પેદા નથી થયો જેને પ્રભુતા પ્રાપ્ત થયા બાદ મદ ન ચઢ્યો હોય. ॥ ૪॥

દો૦ – દચ્છ લિએ મુનિ બોલિ સબ કરન લગે બડ઼ જાગ।
નેવતે સાદર સકલ સુર જે પાવત મખ ભાગ ॥ ૬૦॥

દક્ષે સર્વે મુનિઓને બોલાવ્યા અને તેઓ મોટો યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. જે દેવતા યજ્ઞનો ભાગ પામે છે, તે સર્વેને આદરસહિત નિમંત્રિત કર્યા. ॥ ૬૦॥

ચૌ૦ – કિંનર નાગ સિદ્ધ ગંધર્બા। બધુન્હ સમેત ચલે સુર સર્બા ॥
બિષ્નુ બિરંચિ મહેસુ બિહાઈ। ચલે સકલ સુર જાન બનાઈ ॥ ૧॥

[દક્ષનું નિમંત્રણ પામીને] કિન્નર, નાગ, સિદ્ધ, ગંધર્વ અને સર્વે દેવતા પોતપોતાની સ્ત્રીઓ સહિત ચાલ્યા. વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને મહાદેવજી સિવાય સર્વે દેવો પોતપોતાના વિમાન સજાવીને નીકળી પડ્યા. ॥ ૧॥

સતીં બિલોકે બ્યોમ બિમાના । જાત ચલે સુંદર બિધિ નાના ॥
સુર સુંદરી કરહિં કલ ગાના । સુનત શ્રવન છૂટહિં મુનિ ધ્યાના ॥ ૨॥

સતીજીએ જોયું કે અનેક પ્રકારનાં સુંદર વિમાન આકાશમાં જઈ રહ્યાં છે. દેવ-સુંદરીઓ મધુર ગાન કરી રહી છે, જેને સાંભળીને મુનિઓનું ધ્યાન છૂટી જાય છે. ॥ ૨॥

પૂછેઉ તબ સિવઁ કહેઉ બખાની । પિતા જગ્ય સુનિ કછુ હરષાની ॥
જૌં મહેસુ મોહિ આયસુ દેહીં । કછુ દિન જાઈ રહૌં મિસ એહીં ॥ ૩॥

સતીજીએ [વિમાનોમાંના દેવતાઓને જવાનું કારણ] પૂછ્યું, ત્યારે શિવજીએ સર્વે વાતો જણાવી. પિતાના યજ્ઞની વાત સાંભળીને સતી કંઈક પ્રસન્ન થયાં અને વિચારવા લાગ્યાં કે જો મહાદેવજી મને આજ્ઞા આપે તો આ બહાને થોડાક દિવસ પિતાને ઘેર જઈને રહું. ॥ ૩॥

પતિ પરિત્યાગ હૃદયઁ દુખુ ભારી । કહઈ ન નિજ અપરાધ બિચારી ॥
બોલી સતી મનોહર બાની । ભય સંકોચ પ્રેમ રસ સાની ॥ ૪॥

કેમકે તેમના હૃદયમાં પતિ દ્વારા ત્યાગી જવાનું ઘણું ભારે દુ:ખ હતું, પરંતુ પોતાનો અપરાધ સમજીને તે કંઈ કહેતાં નહોતાં. છેવટે સતીજી ભય, સંકોચ અને પ્રેમરસમાં તરબોળ મનોહર વાણીમાં બોલ્યાં – ॥ ૪॥

દો૦ – પિતા ભવન ઉત્સવ પરમ જૌં પ્રભુ આયસુ હોઈ ।
તૌ મૈં જાઉં કૃપાયતન સાદર દેખન સોઈ ॥ ૬૧॥

હે પ્રભો! મારા પિતાના ઘેર ઘણો મોટો ઉત્સવ છે, જો આપની આજ્ઞા હોય તો હે કૃપાધામ! હું આદરસહિત તેને જોવા જાઉં? ॥ ૬૧॥

ચૌ૦ – કહેઉ નીક મોરેહું મન ભાવા । યહ અનુચિત નહિં નેવત પઠાવા ॥
દચ્છ સકલ નિજ સુતા બોલાઈ । હમરેં બયર તુમ્હઉ બિસરાઈ ॥ ૧॥

શિવજીએ કહ્યું – તમે વાત તો સારી કરી, તે મારા મનને પણ પસંદ પડી. પણ તેઓએ નોતરું નથી મોકલ્યું તે અનુચિત છે. દક્ષે પોતાની બધી દીકરીઓને બોલાવી છે; પરંતુ મારી ઉપરના વેરના લીધે તેઓએ તમને પણ વિસારી દીધાં છે. ॥ ૧॥

બ્રહ્મસભાઁ હમ સન દુખુ માના । તેહિ તેં અજહુઁ કરહિં અપમાના ॥
જૌં બિનુ બોલેં જાહુ ભવાની । રહઈ ન સીલુ સનેહુ ન કાની ॥ ૨॥

એક વખત બ્રહ્માની સભામાં મારાથી અપ્રસન્ન બન્યા હતા, તેથી તે અત્યારે પણ અમારું અપમાન કરે છે. હે ભવાની! જો તમે વગર બોલાવે જશો તો શીલ-સ્નેહ પણ નહીં રહે અને માન-મર્યાદા પણ નહીં રહેશે. ॥ ૨॥

જદપિ મિત્ર પ્રભુ પિતુ ગુર ગેહા । જાઈઅ બિનુ બોલેહુઁ ન સઁદેહા ॥
તદપિ બિરોધ માન જહઁ કોઈ । તહાઁ ગએઁ કલ્યાનુ ન હોઈ ॥ ૩॥

જોકે એમાં એ સંશય નથી કે મિત્ર, સ્વામી, પિતા અને ગુરુના ઘેર વગર બોલાવે પણ જવું જોઈએ, તો પણ જ્યાં કોઈ વિરોધ માનતું હોય, તેના ઘરે જવામાં કલ્યાણ થતું નથી. ॥ ૩॥

ભાઁતિ અનેક સંભુ સમુઝાવા। ભાવી બસ ન ગ્યાનુ ઉર આવા ॥
કહ પ્રભુ જાહુ જો બિનહિં બોલાએઁ। નહિં ભલિ બાત હમારે ભાએઁ ॥ ૪॥

શિવજીએ અનેક પ્રકારે સમજાવ્યાં, પરંતુ ભાવિને વશ સતીના હૃદયમાં બોધ ન થયો. વળી, શિવજીએ કહ્યું કે જો વગર બોલાવે જશો, તો અમારી સમજણ અનુસાર સારી વાત નહીં બને. ॥ ૪॥

દો૦ – કહિ દેખા હર જતન બહુ રહઈ ન દચ્છકુમારિ ।
દિએ મુખ્ય ગન સંગ તબ બિદા કીન્હ ત્રિપુરારિ ॥ ૬૨॥

શિવજીએ અનેક પ્રકારે કહી જોયું, પણ જ્યારે સતી કોઈ પણ રીતે ન રોકાયાં, ત્યારે ત્રિપુરારિ મહાદેવજીએ પોતાના મુખ્ય ગણોનો સંગાથ આપીને તેમને વિદાય કર્યાં. ॥ ૬૨॥

ચૌ૦ – પિતા ભવન જબ ગઈ ભવાની। દચ્છ ત્રાસ કાહુઁ ન સનમાની ॥
સાદર ભલેહિં મિલી એક માતા। ભગિનીં મિલીં બહુત મુસુકાતા ॥ ૧॥

ભવાની જ્યારે પિતા(દક્ષ)ના ઘેર પહોંચ્યાં, ત્યારે દક્ષના ભયને કારણે તેમની કોઈએ આગતા-સ્વાગતા ન કરી. ભલે, માત્ર એક માતા આદરથી મળી. બહેનો ઘણી મલકાઈને મળી. ॥ ૧॥

દચ્છ ન કછુ પૂછી કુસલાતા। સતિહિ બિલોકિ જરે સબ ગાતા ॥
સતીં જાઈ દેખેઉ તબ જાગા। કતહુઁ ન દીખ સંભુ કર ભાગા ॥ ૨॥

દક્ષે તો તેમની કંઈ કુશળસુદ્ધા ન પૂછી, સતીજીને જોઈને ઊલટા તેનાં બધાં અંગો બળી ઊઠ્યાં. ત્યારે સતીએ આગળ જઈને યજ્ઞ જોયો તો ત્યાં ક્યાંય શિવજીનો ભાગ ન દેખાયો. ॥ ૨॥

તબ ચિત ચઢ઼ેઉ જો સંકર કહેઊ। પ્રભુ અપમાનુ સમુઝિ ઉર દહેઊ ॥
પાછિલ દુખુ ન હૃદયઁ અસ બ્યાપા। જસ યહ ભયઉ મહા પરિતાપા ॥ ૩॥

ત્યારે શિવજીએ જે કહ્યું હતું તેની તેમને સમજણ પડી. સ્વામીના અપમાનને સમજીને સતીનું હૃદય બળી ઊઠ્યું. પાછલું (પતિ પરિત્યાગનું) દુઃખ તેમના હૃદયમાં એટલું નહોતું વ્યાપ્યું, જેટલું મહાન દુઃખ આ સમયે (પતિ અપમાનના કારણે) થયું. ॥ ૩॥

જદ્યપિ જગ દારુન દુખ નાના। સબ તેં કઠિન જાતિ અવમાના ॥
સમુઝિ સો સતિહિ ભયઉ અતિ ક્રોધા। બહુ બિધિ જનનીં કીન્હ પ્રબોધા ॥ ૪॥

જોકે જગતમાં અનેક પ્રકારનાં દારુણ દુઃખો છે તો પણ જાતિ-અપમાન સૌથી અધિક કઠિન છે. આમ સમજીને સતીજીને ઘણો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. માતાએ તેમને ઘણી રીતે સમજાવ્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – સિવ અપમાનુ ન જાઈ સહિ હૃદયઁ ન હોઈ પ્રબોધ ।
સકલ સભહિ હઠિ હટકિ તબ બોલીં બચન સક્રોધ ॥ ૬૩॥

પરંતુ તેમનાથી શિવજીનું અપમાન ન સહેવાયું, આથી તેમના હૃદયમાં કોઈ પણ જાતનો પ્રબોધ ન થયો. ત્યારે તેમણે આખી સભાને હઠપૂર્વક ધમકાવીને ક્રોધભર્યાં વચનો કહ્યાં – ॥ ૬૩॥

ચૌ૦ – સુનહુ સભાસદ સકલ મુનિંદા । કહી સુની જિન્હ સંકર નિંદા ॥
સો ફલુ તુરત લહબ સબ કાહૂઁ । ભલી ભાઁતિ પછિતાબ પિતાહૂઁ ॥ ૧॥

હે સભાસદો અને સર્વે મુનીશ્વરો! સાંભળો. જે લોકોએ અહીં શિવજીની નિંદા કરી કે સાંભળી છે તે સર્વેને તેનું ફળ તત્કાળ જ મળશે અને મારા પિતા દક્ષ પણ સારી પેઠે પસ્તાશે. ॥ ૧॥

સંત સંભુ શ્રીપતિ અપબાદા । સુનિઅ જહાઁ તહઁ અસિ મરજાદા ॥
કાટિઅ તાસુ જીભ જો બસાઈ । શ્રવન મૂદિ ન ત ચલિઅ પરાઈ ॥ ૨॥

જ્યાં સંત, શિવજી અને લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ ભગવાનની નિંદા સાંભળવામાં આવે તો ત્યાં એવી મર્યાદા છે કે જો પોતાનો વશ ચાલે તો તે(નિંદા કરનાર)ની જીભ કાપી લેવી; અને વશ ન ચાલે તો કાન બંધ કરી ત્યાંથી નાસી જવું. ॥ ૨॥

જગદાતમા મહેસુ પુરારી । જગત જનક સબ કે હિતકારી ॥
પિતા મંદમતિ નિંદત તેહી । દચ્છ સુક્ર સંભવ યહ દેહી ॥ ૩॥

ત્રિપુર દૈત્યને મારનાર ભગવાન મહેશ્વર સંપૂર્ણ જગતનો આત્મા છે, તેઓ જગતપિતા અને સર્વેનું હિત કરનારા છે. મારો મંદબુદ્ધિ પિતા તેમની નિંદા કરે છે; મારું આ શરીર દક્ષના જ વીર્યથી ઉત્પન્ન થયું છે. ॥ ૩॥

તજિહઉઁ તુરત દેહ તેહિ હેતૂ । ઉર ધરિ ચંદ્રમૌલિ બૃષકેતૂ ॥
અસ કહિ જોગ અગિનિ તનુ જારા । ભયઉ સકલ મખ હાહાકારા ॥ ૪॥

એટલે ચન્દ્રમાને લલાટ પર ધારણ કરનારા વૃષકેતુ શિવજીને હૃદયમાં ધારણ કરીને હું આ શરીરને તરત જ ત્યાગી દઈશ. આમ કહીને સતીજીએ યોગાગ્નિમાં પોતાનું શરીર ભસ્મ કરી નાંખ્યું. આખીય યજ્ઞશાળામાં હાહાકાર થઈ ગયો. ॥ ૪॥

દો૦ – સતી મરનુ સુનિ સંભુ ગન લગે કરન મખ ખીસ ।
જગ્ય બિધંસ બિલોકિ ભૃગુ રચ્છા કીન્હિ મુનીસ ॥ ૬૪॥

સતીનું મરણ સાંભળી શિવજીના ગણો યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરવા લાગ્યા. યજ્ઞનો નાશ થતો જોઈને મુનીશ્વર ભૃગુજીએ તેની રક્ષા કરી. ॥ ૬૪॥

ચૌ૦ – સમાચાર સબ સંકર પાએ । બીરભદ્રુ કરિ કોપ પઠાએ ॥
જગ્ય બિધંસ જાઇ તિન્હ કીન્હા । સકલ સુરન્હ બિધિવત ફલુ દીન્હા ॥ ૧॥

આ બધા સમાચાર શિવજીને મળ્યા ત્યારે તેઓએ ક્રોધ કરીને વીરભદ્રને મોકલ્યો. તેમણે ત્યાં જઈને યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરી નાખ્યો અને બધા દેવતાઓને યથોચિત ફળ (દંડ) આપ્યું. ॥ ૧॥

ભૈ જગબિદિત દચ્છ ગતિ સોઈ । જસિ કછુ સંભુ બિમુખ કૈ હોઈ ॥
યહ ઇતિહાસ સકલ જગ જાની । તાતે મૈં સંછેપ બખાની ॥ ૨॥

દક્ષની જગજાહેર તે જ ગતિ થઈ જે શિવદ્રોહીની થતી હોય છે. આ ઇતિહાસને આખોય સંસાર જાણે છે, તેથી મેં સંક્ષેપમાં વર્ણન કર્યું છે. ॥ ૨॥

સતીં મરત હરિ સન બરુ માગા । જનમ જનમ સિવ પદ અનુરાગા ॥
તેહિ કારન હિમગિરિ ગૃહ જાઈ । જનમીં પારબતી તનુ પાઈ ॥ ૩॥

સતીએ મરતી વખતે ભગવાન હરિ પાસે એવું વરદાન માગ્યું કે જન્મોજન્મ મારો શિવજીના ચરણોમાં અનુરાગ રહે. આ જ કારણે તેમણે હિમાલયના ઘેર જઈને પાર્વતીરૂપે જન્મ લીધો. ॥ ૩॥

જબ તેં ઉમા સૈલ ગૃહ જાઈં । સકલ સિદ્ધિ સંપતિ તહઁ છાઈં ॥
જહઁ તહઁ મુનિન્હ સુઆશ્રમ કીન્હેં । ઉચિત બાસ હિમ ભૂધર દીન્હેં ॥ ૪॥

જ્યારથી ઉમાજી હિમાલયના ઘેર જન્મ્યાં ત્યારથી ત્યાં બધી સિદ્ધિઓ અને સંપત્તિઓ છવાઈ ગઈ. મુનિઓએ ચારેકોર સુંદર આશ્રમ બનાવી દીધા અને હિમાલયે તેમને ઉચિત સ્થાન આપ્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – સદા સુમન ફલ સહિત સબ દ્રુમ નવ નાના જાતિ ।
પ્રગટીં સુંદર સૈલ પર મનિ આકર બહુ ભાઁતિ ॥ ૬૫॥

તે સુંદર પર્વત ઉપર ઘણી જાતનાં બધાં નવાં નવાં વૃક્ષો કાયમી પુષ્પ-ફળયુક્ત થઈ ગયાં અને ત્યાં અનેક પ્રકારના મણિઓની ખાણો પ્રકટ થઈ ગઈ. ॥ ૬૫॥

ચૌ૦ – સરિતા સબ પુનીત જલુ બહહીં । ખગ મૃગ મધુપ સુખી સબ રહહીં ॥
સહજ બયરુ સબ જીવન્હ ત્યાગા । ગિરિ પર સકલ કરહિં અનુરાગા ॥ ૧॥

બધી નદીઓમાં પવિત્ર જળ વહે છે અને પક્ષી, પશુ, ભ્રમર બધાય સુખે રહે છે. સર્વે જીવોએ પોતાનાં સ્વાભાવિક વેરનો ત્યાગ કર્યો છે અને પર્વત પર બધાંય પરસ્પર સ્નેહ રાખે છે. ॥ ૧॥

સોહ સૈલ ગિરિજા ગૃહ આએઁ । જિમિ જનુ રામભગતિ કે પાએઁ ॥
નિત નૂતન મંગલ ગૃહ તાસૂ । બ્રહ્માદિક ગાવહિં જસુ જાસૂ ॥ ૨॥

પાર્વતીજીના ઘેર આવવાથી પર્વત એવો શોભાયમાન થઈ રહ્યો છે જેમ રામભક્તિને પામીને ભક્ત શોભાયમાન થાય છે. તે (પર્વતરાજ)ના ઘેર નિત્ય નવા નવા મંગલોત્સવ થાય છે, જેનો યશ બ્રહ્માદિ ગાય છે. ॥ ૨॥

નારદ સમાચાર સબ પાએ । કૌતુકહીં ગિરિ ગેહ સિધાએ ॥
સૈલરાજ બડ઼ આદર કીન્હા । પદ પખારિ બર આસનુ દીન્હા ॥ ૩॥

જ્યારે નારદજીએ આ સર્વે સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે તેઓ કૌતુકથી હિમાલયના ઘેર પધાર્યા. પર્વતરાજે તેમનો ઘણો સત્કાર કર્યો અને ચરણ ધોઈને તેમને શ્રેષ્ઠ આસન આપ્યું. ॥ ૩॥

નારિ સહિત મુનિ પદ સિરુ નાવા । ચરન સલિલ સબુ ભવનુ સિંચાવા ॥
નિજ સૌભાગ્ય બહુત ગિરિ બરના । સુતા બોલિ મેલી મુનિ ચરના ॥ ૪॥

વળી, પોતાની સ્ત્રીસહિત મુનિના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું અને તેમના ચરણોદકને આખાય ઘરમાં છંટાવ્યું. હિમાલયે પોતાના સૌભાગ્યનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં અને પુત્રીને બોલાવી મુનિના ચરણોમાં મૂકી. ॥ ૪॥

દો૦ – ત્રિકાલગ્ય સર્બગ્ય તુમ્હ ગતિ સર્બત્ર તુમ્હારિ ।
કહહુ સુતા કે દોષ ગુન મુનિબર હૃદયઁ બિચારિ ॥ ૬૬॥

[અને પર્વતરાજે કહ્યું –] હે મુનિવર! આપ ત્રિકાળને જાણનારા અને સર્વજ્ઞ છો, આપની ગતિ સર્વત્ર છે. એટલે આપ હૃદયમાં વિચાર કરીને કન્યાના ગુણ-દોષ કહો. ॥ ૬૬॥

ચૌ૦ – કહ મુનિ બિહસિ ગૂઢ઼ મૃદુ બાની । સુતા તુમ્હારિ સકલ ગુન ખાની ॥
સુંદર સહજ સુસીલ સયાની । નામ ઉમા અંબિકા ભવાની ॥ ૧॥

નારદ મુનિએ હસીને ગૂઢ કોમળ વાણીથી કહ્યું – તમારી કન્યા સર્વે ગુણોની ખાણ છે. તે સ્વભાવથી જ સુંદર, સુશીલ અને સમજદાર છે. ઉમા, અંબિકા અને ભવાની તેનાં નામ છે. ॥ ૧॥

સબ લચ્છન સંપન્ન કુમારી । હોઇહિ સંતત પિયહિ પિઆરી ॥
સદા અચલ એહિ કર અહિવાતા । એહિ તેં જસુ પૈહહિં પિતુ માતા ॥ ૨॥

કન્યા સર્વે સુલક્ષણોથી સમ્પન્ન છે, તે પોતાના પતિને સદા પ્રિય રહેશે. તેનું સૌભાગ્ય સદા અચળ રહેશે અને તેનાથી એનાં માતા-પિતા કીર્તિ મેળવશે. ॥ ૨॥

હોઇહિ પૂજ્ય સકલ જગ માહીં । એહિ સેવત કછુ દુર્લભ નાહીં ॥
એહિ કર નામુ સુમિરિ સંસારા । ત્રિય ચઢ઼િહહિં પતિબ્રત અસિધારા ॥ ૩॥

આ કન્યા આખાય જગતમાં પૂજ્ય થશે અને એની સેવા કરવાથી કંઈ પણ દુર્લભ નહીં રહે. સંસારમાં સ્ત્રીઓ એના નામનું સ્મરણ કરીને પતિવ્રતરૂપી તલવારની ધાર પર ચઢી જશે. ॥ ૩॥

સૈલ સુલચ્છન સુતા તુમ્હારી । સુનહુ જે અબ અવગુન દુઇ ચારી ॥
અગુન અમાન માતુ પિતુ હીના । ઉદાસીન સબ સંસય છીના ॥ ૪॥

હે પર્વતરાજ! તમારી કન્યા સુલક્ષણા છે. હવે, એનામાં જે બે-ચાર અવગુણો છે, તેને પણ સાંભળી લો. ગુણહીન, માનહીન, માતાપિતાવિહીન, ઉદાસીન, સંશયહીન- ॥ ૪॥

દો૦ – જોગી જટિલ અકામ મન નગન અમંગલ બેષ ।
અસ સ્વામી એહિ કહઁ મિલિહિ પરી હસ્ત અસિ રેખ ॥ ૬૭॥

યોગી, જટાધારી, નિષ્કામહૃદયી, નાગો અને અમંગળ વેષવાળો – એવો પતિ એને મળશે. આના હાથમાં આવી જ રેખાઓ પડી છે. ॥ ૬૭॥

ચૌ૦ – સુનિ મુનિ ગિરા સત્ય જિયઁ જાની । દુખ દંપતિહિ ઉમા હરષાની ॥
નારદહૂઁ યહ ભેદુ ન જાના । દસા એક સમુઝબ બિલગાના ॥ ૧॥

નારદમુનિની વાણી સાંભળીને અને તેને હૃદયમાં સત્ય જાણીને પતિ-પત્ની(હિમાલય અને મેના)ને દુઃખ થયું અને પાર્વતીજી પ્રસન્ન થયાં. નારદજીએ પણ આ રહસ્યને ન જાણ્યું, કેમ કે બધાની બાહ્ય દશા એકસરખી હોવા છતાં પણ અંતરની સમજણ જુદી જુદી હતી. ॥ ૧॥

સકલ સખીં ગિરિજા ગિરિ મૈના। પુલક સરીર ભરે જલ નૈના॥
હોઇ ન મૃષા દેવરિષિ ભાષા। ઉમા સો બચનુ હૃદયઁ ધરિ રાખા॥ ૨॥

બધી સખીઓ, પાર્વતી, પર્વતરાજ હિમાલય અને મેના – એ સર્વેનાં શરીર પુલકિત હતાં અને સર્વેનાં નેત્રોમાં જળ ભરાયું હતું. દેવર્ષિનાં વચન અસત્ય નથી થઈ શકતાં, [આમ વિચારી] પાર્વતીએ તે વચનોને હૃદયમાં ધારણ કરી લીધાં. ॥ ૨॥

ઉપજેઉ સિવ પદ કમલ સનેહૂ। મિલન કઠિન મન ભા સંદેહૂ॥
જાનિ કુઅવસરુ પ્રીતિ દુરાઈ। સખી ઉછઁગ બૈઠી પુનિ જાઈ॥ ૩॥

તેમને શિવજીનાં ચરણકમળોમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો, પરંતુ મનમાં આ સંદેહ થયો કે તેમનું મળવું અઘરું છે. અવસર યોગ્ય ન જાણીને ઉમાએ પોતાના પ્રેમને છુપાવી રાખ્યો અને તે પછી સખીના ખોળામાં જઈને બેસી ગયાં. ॥ ૩॥

ઝૂઠિ ન હોઇ દેવરિષિ બાની। સોચહિં દંપતિ સખીં સયાની॥
ઉર ધરિ ધીર કહઇ ગિરિરાઊ। કહહુ નાથ કા કરિઅ ઉપાઊ॥ ૪॥

દેવર્ષિની વાણી ખોટી નહિ થાય, આમ વિચારીને હિમાલય, મેના અને બધી ચતુર સખીઓ ચિંતા કરવા લાગી. વળી, હૃદયમાં ધીરજ રાખી પર્વતરાજે કહ્યું – હે નાથ! કહો, હવે શું ઉપાય કરી શકાય? ॥ ૪॥

દો૦– કહ મુનીસ હિમવંત સુનુ જો બિધિ લિખા લિલાર।
દેવ દનુજ નર નાગ મુનિ કોઉ ન મેટનિહાર॥ ૬૮॥

મુનીશ્વરે કહ્યું – હે હિમાલય! સાંભળો, વિધાતાએ લલાટ પર જે કંઈ લખી દીધું છે; તેને દેવતા, દાનવ, મનુષ્ય, નાગ અને મુનિ કોઈ પણ ટાળી નથી શકતું. ॥ ૬૮॥

ચૌ૦– તદપિ એક મૈં કહઉઁ ઉપાઈ। હોઇ કરૈ જૌં દૈઉ સહાઈ॥
જસ બરુ મૈં બરનેઉઁ તુમ્હ પાહીં। મિલિહિ ઉમહિ તસ સંસય નાહીં॥ ૧॥

તો પણ એક ઉપાય હું બતાવું છું. જો દૈવ મદદ કરે તો તે સિદ્ધ થઈ શકે છે. ઉમાને વર તો નિસંદેહ તેવો જ મળશે જેવો મેં તમારી સામે વર્ણવ્યો છે. ॥ ૧॥

જે જે બર કે દોષ બખાને। તે સબ સિવ પહિં મૈં અનુમાને॥
જૌં બિબાહુ સંકર સન હોઈ। દોષઉ ગુન સમ કહ સબુ કોઈ॥ ૨॥

પરંતુ મેં વરના જે-જે દોષ બતાવ્યા છે, મારા અનુમાનથી તે બધા શિવજીમાં છે. જો શિવજી સાથે વિવાહ થઈ જાય તો દોષોને પણ બધા લોકો ગુણોના સમાન જ ગણશે. ॥ ૨॥

જૌં અહિ સેજ સયન હરિ કરહીં। બુધ કછુ તિન્હ કર દોષુ ન ધરહીં॥
ભાનુ કૃસાનુ સર્બ રસ ખાહીં। તિન્હ કહઁ મંદ કહત કોઉ નાહીં॥ ૩॥

જેમ વિષ્ણુ ભગવાન શેષનાગની શય્યા પર સૂવે છે, તો પણ પંડિત લોકો તેમને કોઈ દોષ લગાડતા નથી. સૂર્ય અને અગ્નિદેવ સારા-નરસા બધા જ રસોનું ભક્ષણ કરે છે, પરંતુ તેમને કોઈ ખરાબ નથી કહેતું. ॥ ૩॥

સુભ અરુ અસુભ સલિલ સબ બહઈ । સુરસરિ કોઉ અપુનીત ન કહઈ ॥
સમરથ કહુઁ નહિં દોષુ ગોસાઈં । રબિ પાવક સુરસરિ કી નાઈં ॥ ૪॥

ગંગાજીમાં શુભ અને અશુભ – બધાં જળ વહે છે, પણ કોઈ તેમને અપવિત્ર નથી કહેતું. ઋષિકેશ ભગવાન, સૂર્ય, અગ્નિ અને ગંગાજીની જેમ સમર્થને કંઈ દોષ લાગતો નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – જૌં અસ હિસિષા કરહિં નર જડ઼ બિબેક અભિમાન ।
પરહિં કલપ ભરિ નરક મહુઁ જીવ કિ ઈસ સમાન ॥ ૬૯॥

જે કોઈ મૂર્ખ મનુષ્ય જ્ઞાનના અભિમાનના લીધે આ રીતે એમની સ્પર્ધા કરે છે તો તે એક કલ્પ સુધી નરકમાં પડે છે. ભલા, ક્યાંય જીવ પણ ઈશ્વરની જેમ (સર્વથા સ્વતંત્ર) હોઈ શકે છે? ॥ ૬૯॥

ચૌ૦ – સુરસરિ જલ કૃત બારુનિ જાના । કબહુઁ ન સંત કરહિં તેહિ પાના ॥
સુરસરિ મિલેં સો પાવન જૈસેં । ઈસ અનીસહિ અંતરુ તૈસેં ॥ ૧॥

ગંગાજળથી પણ બનાવેલી મદિરા હોવા છતાંય સંતજનો ક્યારેય તેનું પાન નથી કરતા. પણ તે જ ગંગાજીમાં મળી જવાથી જેમ પવિત્ર થઈ જાય છે, ઈશ્વર અને જીવમાં પણ તેવો જ ભેદ છે. ॥ ૧॥

સંભુ સહજ સમરથ ભગવાના । એહિ બિબાહઁ સબ બિધિ કલ્યાના ॥
દુરારાધ્ય પૈ અહહિં મહેસૂ । આસુતોષ પુનિ કિએઁ કલેસૂ ॥ ૨॥

શિવજી સ્વાભાવિક જ સમર્થ છે, કારણ કે તેઓ ભગવાન છે. એટલે આ વિવાહમાં સર્વે પ્રકારનું કલ્યાણ છે. પરંતુ મહાદેવજીની આરાધના ઘણી જ અઘરી છે. તેમ છતાં, ક્લેશ (તપ) કરવાથી તેઓ ઘણા જલદી સંતુષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૨॥

જૌં તપુ કરૈ કુમારિ તુમ્હારી । ભાવિઉ મેટિ સકહિં ત્રિપુરારી ॥
જદ્યપિ બર અનેક જગ માહીં । એહિ કહઁ સિવ તજિ દૂસર નાહીં ॥ ૩॥

જો તમારી પુત્રી તપ કરે તો ત્રિપુરારી મહાદેવજી ભાવિને ટાળી શકે છે. જોકે વિશ્વમાં વર અનેક છે, પરંતુ આના માટે શિવજીના સિવાય અન્ય વર નથી. ॥ ૩॥

બર દાયક પ્રનતારતિ ભંજન । કૃપાસિંધુ સેવક મન રંજન ॥
ઈચ્છિત ફલ બિનુ સિવ અવરાધેં । લહિઅ ન કોટિ જોગ જપ સાધેં ॥ ૪॥

શિવજી વર આપનારા, શરણાગતોનાં દુ:ખોનો નાશ કરનાર, કૃપાના સાગર અને સેવકોના મનને પ્રસન્ન કરનારા છે. શિવજીની આરાધના કર્યા વિના કરોડો યોગ અને જપ કરવા છતાં વાંછિત ફળ નથી મળતું. ॥ ૪॥

દો૦ – અસ કહિ નારદ સુમિરિ હરિ ગિરિજહિ દીન્હિ અસીસ ।
હોઇહિ યહ કલ્યાન અબ સંસય તજહુ ગિરીસ ॥ ૭૦॥

એમ કહી ભગવાનનું સ્મરણ કરીને નારદજીએ પાર્વતીને આશીર્વાદ આપ્યા. [અને કહ્યું] હે પર્વતરાજ! તમે સંશયનો ત્યાગ કરી દો, હવે, આમાં કલ્યાણ જ થશે. ॥ ૭૦॥

ચૌ૦ – કહિ અસ બ્રહ્મભવન મુનિ ગયઊ । આગિલ ચરિત સુનહુ જસ ભયઊ ॥
પતિહિ એકાંત પાઇ કહ મૈના । નાથ ન મૈં સમુઝે મુનિ બૈના ॥ ૧॥

આમ કહીને નારદ મુનિ બ્રહ્મલોકમાં ચાલ્યા ગયા. હવે આગળ જે ચરિત્ર થયું તેને સાંભળો. પતિને એકાંતમાં જોઈને મેનાએ કહ્યું – હે નાથ! હું મુનિનાં વચનોનો અર્થ નથી સમજી. ॥ ૧॥

જૌં ઘરુ બરુ કુલુ હોઇ અનૂપા । કરિઅ બિબાહુ સુતા અનુરૂપા ॥
ન ત કન્યા બરુ રહઉ કુઆરી । કંત ઉમા મમ પ્રાનપિઆરી ॥ ૨॥

આપણી કન્યાને જો અનુકૂળ ઘર, વર અને કુળ ઉત્તમ હોય તો વિવાહ કરો. નહિ તો દીકરી ભલે કુંવારી જ રહે (હું અયોગ્ય વર સાથે તેનો વિવાહ કરવા માગતી નથી), કેમકે હે સ્વામિન્! પાર્વતી મને પ્રાણોસમાન પ્રિય છે. ॥ ૨॥

જૌં ન મિલિહિ બરુ ગિરિજહિ જોગૂ । ગિરિ જડ઼ સહજ કહિહિ સબુ લોગૂ ॥
સોઇ બિચારિ પતિ કરેહુ બિબાહૂ । જેહિં ન બહોરિ હોઇ ઉર દાહૂ ॥ ૩॥

જો પાર્વતીને યોગ્ય વર ન મળે તો બધા લોકો કહેશે કે પર્વત સ્વભાવથી જ જડ (મૂર્ખ) હોય છે. હે સ્વામી! આ વાતનો વિચાર કરીને જ વિવાહ કરજો, જેથી પાછળથી હૃદયમાં સંતાપ ન થાય. ॥ ૩॥

અસ કહિ પરી ચરન ધરિ સીસા । બોલે સહિત સનેહ ગિરીસા ॥
બરુ પાવક પ્રગટૈ સસિ માહીં । નારદ બચનુ અન્યથા નાહીં ॥ ૪॥

આ પ્રમાણે કહીને મેના પતિના ચરણોમાં માથું મૂકીને નમી પડી. ત્યારે હિમાલયે પ્રેમથી કહ્યું – કદાચ ચન્દ્રમામાંથી અગ્નિ પ્રગટ થઈ જાય, પણ નારદજીનાં વચન અસત્ય ન થઈ શકે. ॥ ૪॥

દો૦ – પ્રિયા સોચુ પરિહરહુ સબુ સુમિરહુ શ્રીભગવાન ।
પારબતિહિ નિરમયઉ જેહિં સોઇ કરિહિ કલ્યાન ॥ ૭૧॥

હે પ્રિયે! સર્વે શોક ત્યજીને શ્રીભગવાનનું સ્મરણ કરો. જેણે પાર્વતીને રચ્યાં છે, તે જ કલ્યાણ કરશે. ॥ ૭૧॥

ચૌ૦ – અબ જૌં તુમ્હહિ સુતા પર નેહૂ । તૌ અસ જાઇ સિખાવનુ દેહૂ ॥
કરૈ સો તપુ જેહિં મિલહિં મહેસૂ । આન ઉપાયઁ ન મિટિહિ કલેસૂ ॥ ૧॥

હવે, જો તમને કન્યા પર સ્નેહ છે તો જઈને તેને એવું શિક્ષણ આપો કે તે એવું તપ કરે, જેથી શિવજી તેને મળી જાય. અન્ય ઉપાયોથી આ ક્લેશ નહીં ટળે. ॥ ૧॥

નારદ બચન સગર્ભ સહેતૂ । સુંદર સબ ગુન નિધિ બૃષકેતૂ ॥
અસ બિચારિ તુમ્હ તજહુ અસંકા । સબહિ ભાઁતિ સંકરુ અકલંકા ॥ ૨॥

નારદજીનાં વચન રહસ્યમય અને સકારણ છે અને શિવજી સુંદર છે અને સમસ્ત સુંદર ગુણોના ભંડાર છે. આમ વિચારી તમે [મિથ્યા] સંદેહ ત્યજી દો. શિવજી બધી રીતે નિષ્કલંક છે. ॥ ૨॥

સુનિ પતિ બચન હરષિ મન માહીં । ગઈ તુરત ઉઠિ ગિરિજા પાહીં ॥
ઉમહિ બિલોકિ નયન ભરે બારી । સહિત સનેહ ગોદ બૈઠારી ॥ ૩॥

પતિનાં વચન સાંભળી મનમાં પ્રસન્ન થઈને મેના ઊઠીને તુરત જ પાર્વતી પાસે ગઈ. પાર્વતીને જોઈ તેની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તેને સ્નેહ સાથે ખોળામાં બેસાડી દીધી. ॥ ૩॥

બારહિં બાર લેતિ ઉર લાઈ । ગદગદ કંઠ ન કછુ કહિ જાઈ ॥
જગત માતુ સર્બગ્ય ભવાની । માતુ સુખદ બોલીં મૃદુ બાની ॥ ૪॥

વળી, વારંવાર તેને હૃદયથી લગાડવા લાગી. સ્નેહથી મેનાનું ગળું ભરાઈ આવ્યું, કંઈ કશું કહેવાતું નથી. જગતજનની ભવાની તો સર્વજ્ઞ હતાં. [માતાના મનની દશાને જાણીને] તે માતાને સુખ આપનારી કોમળ વાણી બોલ્યાં – ॥ ૪॥

દો૦ – સુનહિ માતુ મૈં દીખ અસ સપન સુનાવઉઁ તોહિ ।
સુંદર ગૌર સુબિપ્રબર અસ ઉપદેસેઉ મોહિ ॥ ૭૨॥

મા! સાંભળ, હું તને સંભળાવું છું; મેં એવું સ્વપ્ન જોયું છે કે મને એક સુંદર ગૌરવર્ણ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે એવો ઉપદેશ આપ્યો છે – ॥ ૭૨॥

ચૌ૦ – કરહિ જાઇ તપુ સૈલકુમારી । નારદ કહા સો સત્ય બિચારી ॥
માતુ પિતહિ પુનિ યહ મત ભાવા । તપુ સુખપ્રદ દુખ દોષ નસાવા ॥ ૧॥

હે પાર્વતી! નારદજીએ જે કહ્યું છે, તે સત્ય સમજીને તું જઈને તપ કર. વળી, આ વાત તારા માતા-પિતાને પણ સારી લાગી છે. તપ સુખ દેનાર અને દુઃખ-દોષનો નાશ કરનાર છે. ॥ ૧॥

તપબલ રચઇ પ્રપંચુ બિધાતા । તપબલ બિષ્નુ સકલ જગ ત્રાતા ॥
તપબલ સંભુ કરહિં સંઘારા । તપબલ સેષુ ધરઇ મહિભારા ॥ ૨॥

તપના બળે જ બ્રહ્મા સંસારને રચે છે અને તપના બળે જ વિષ્ણુ આખાય જગતનું પાલન કરે છે, તપના બળથી જ શંભુ [રુદ્રરૂપે જ જગતનો] સંહાર કરે છે અને તપના બળથી જ શેષજી પૃથ્વીનો ભાર ધારણ કરે છે. ॥ ૨॥

તપ અધાર સબ સૃષ્ટિ ભવાની । કરહિ જાઇ તપુ અસ જિયઁ જાની ॥
સુનત બચન બિસમિત મહતારી । સપન સુનાયઉ ગિરિહિ હઁકારી ॥ ૩॥

હે ભવાની! આખીય સૃષ્ટિ તપના જ આધાર પર છે. એમ ચિત્તથી જાણીને તું જઈને તપ કર. આ વાત સાંભળીને માતાને ઘણું આશ્ચર્ય થયું અને તેમણે હિમાલયને બોલાવી તે સ્વપ્ન સંભળાવ્યું. ॥ ૩॥

માતુ પિતહિ બહુબિધિ સમુઝાઈ । ચલીં ઉમા તપ હિત હરષાઈ ॥
પ્રિય પરિવાર પિતા અરુ માતા । ભએ બિકલ મુખ આવ ન બાતા ॥ ૪॥

માતા-પિતાને અનેક પ્રકારે સમજાવી ઘણા હર્ષ સાથે પાર્વતીજી તપ કરવા ચાલ્યાં છે. વહાલાં કુટુમ્બી, પિતા અને માતા સર્વે વ્યાકુળ થઈ ગયાં. કોઈના મોઢેથી કંઈ બોલી શકાતું નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – બેદસિરા મુનિ આઇ તબ સબહિ કહા સમુઝાઈ ।
પારબતી મહિમા સુનત રહે પ્રબોધહિ પાઈ ॥ ૭૩॥

ત્યારે વેદશિરા મુનિએ આવીને સર્વેને સમજાવીને કહ્યું. પાર્વતીજીના મહિમાને સાંભળી સર્વેના મનનું સમાધાન થઈ ગયું. ॥ ૭૩॥

ચૌ૦ – ઉર ધરિ ઉમા પ્રાનપતિ ચરના । જાઇ બિપિન લાગીં તપુ કરના ॥
અતિ સુકુમાર ન તનુ તપ જોગૂ । પતિ પદ સુમિરિ તજેઉ સબુ ભોગૂ ॥ ૧॥

પ્રાણપતિ(શિવજી)ના ચરણોને હૃદયમાં ધારણ કરીને પાર્વતીજી વનમાં જઈને તપ કરવા લાગ્યાં. પાર્વતીજીનું અત્યંત સુકુમાર શરીર તપના યોગ્ય નહોતું, તો પણ પતિના ચરણોનું સ્મરણ કરીને તેઓએ સર્વે ભોગોને ત્યજી દીધાં. ॥ ૧॥

નિત નવ ચરન ઉપજ અનુરાગા । બિસરી દેહ તપહિં મનુ લાગા ॥
સંબત સહસ મૂલ ફલ ખાએ । સાગુ ખાઇ સત બરષ ગવાઁએ ॥ ૨॥

સ્વામીના ચરણોમાં નિત્ય નવો અનુરાગ ઉત્પન્ન થવા માંડ્યો અને તપમાં એવું ચિત્ત ચોંટ્યું કે શરીરનું સર્વે ભાન ભૂલી ગયાં. એક હજાર વર્ષ સુધી તેઓએ કેવળ મૂળ અને ફળ ખાધાં; વળી સો વર્ષ શાક ખાઈને વીતાવ્યાં ॥ ૨॥

કછુ દિન ભોજનુ બારિ બતાસા । કિએ કઠિન કછુ દિન ઉપબાસા ॥
બેલ પાતી મહિ પરઇ સુખાઈ । તીનિ સહસ સંબત સોઇ ખાઈ ॥ ૩॥

થોડાક દિવસ જળ અને વાયુનું ભોજન કર્યું અને વળી, થોડાક દિવસ કઠોર ઉપવાસ કર્યા. જે વેલ-પાંદડાં સુકાઈને પૃથ્વી પર પડતાં હતાં, તેને જ ત્રણ હજાર વર્ષ સુધી ખાધાં. ॥ ૩॥

પુનિ પરિહરે સુખાનેઉ પરના । ઉમહિ નામુ તબ ભયઉ અપરના ॥
દેખિ ઉમહિ તપ ખીન સરીરા । બ્રહ્મગિરા ભૈ ગગન ગભીરા ॥ ૪॥

વળી, સૂકાં પર્ણ (પાંદડાં) પણ છોડી દીધાં, ત્યારે જ પાર્વતીનું નામ 'અપર્ણા' થયું. તપથી ઉમાનું શરીર ક્ષીણ થયેલું જોઈને આકાશમાંથી ગંભીર બ્રહ્મવાણી થઈ – ॥ ૪॥

દો૦ – ભયઉ મનોરથ સુફલ તવ સુનુ ગિરિરાજકુમારિ ।
પરિહરુ દુસહ કલેસ સબ અબ મિલિહહિં ત્રિપુરારિ ॥ ૭૪॥

હે પર્વતરાજની પુત્રી! સાંભળ, તારો મનોરથ સફળ થયો. તું હવે સઘળા અસહ્ય ક્લેશો (અઘરાં તપોને) ત્યજી દે. હવે, તને શિવજી મળશે. ॥ ૭૪॥

ચૌ૦ – અસ તપુ કાહુઁ ન કીન્હ ભવાની । ભએ અનેક ધીર મુનિ ગ્યાની ॥
અબ ઉર ધરહુ બ્રહ્મ બર બાની । સત્ય સદા સંતત સુચિ જાની ॥ ૧॥

હે ભવાની! ધીર, મુનિ અને જ્ઞાની ઘણા થયા છે, પણ આવું (કઠોર) તપ કોઈએ કર્યું નથી. હવે, તું આ શ્રેષ્ઠ બ્રહ્માની વાણીને સદા સત્ય અને નિરંતર પવિત્ર જાણીને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કર. ॥ ૧॥

આવૈ પિતા બોલાવન જબહીં । હઠ પરિહરિ ઘર જાએહુ તબહીં ॥
મિલહિં તુમ્હહિ જબ સપ્ત રિષીસા । જાનેહુ તબ પ્રમાન બાગીસા ॥ ૨॥

જ્યારે તારા પિતા બોલાવવા આવે, ત્યારે હઠ છોડીને ઘરે જતી રહેજે અને જ્યારે તને સપ્તર્ષિ મળે ત્યારે આ બ્રહ્મ વાણીને ખરી સમજજે. ॥ ૨॥

સુનત ગિરા બિધિ ગગન બખાની । પુલક ગાત ગિરિજા હરષાની ॥
ઉમા ચરિત સુંદર મૈં ગાવા । સુનહુ સંભુ કર ચરિત સુહાવા ॥ ૩॥

[આ રીતે] આકાશમાંથી થયેલી બ્રહ્માની વાણીને સાંભળતાં જ પાર્વતીજી પ્રસન્ન થઈ ગયાં અને [હર્ષથી] તેમનું શરીર પુલકિત થઈ ગયું. [યાજ્ઞવલ્ક્યજીએ ભારદ્વાજજીને કહ્યું કે] મેં પાર્વતીનું ઉત્તમ ચરિત્ર સંભળાવ્યું, હવે શિવજીનું સોહામણું ચરિત્ર સાંભળો. ॥ ૩॥

જબ તેં સતીં જાઈ તનુ ત્યાગા । તબ તેં સિવ મન ભયઉ બિરાગા ॥
જપહિં સદા રઘુનાયક નામા । જહઁ તહઁ સુનહિં રામ ગુન ગ્રામા ॥ ૪॥

જ્યારથી સતીએ શરીરત્યાગ કર્યો ત્યારથી શિવજીના મનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ ગયો. તેઓ સદા શ્રીરઘુનાથજીના નામનો જપ કરવા લાગ્યા અને બધેય જઈ જઈને શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોની કથાઓ સાંભળવા લાગ્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – ચિદાનંદ સુખધામ સિવ બિગત મોહ મદ કામ ।
બિચરહિં મહિ ધરિ હૃદયઁ હરિ સકલ લોક અભિરામ ॥ ૭૫॥

ચિદાનંદ, સુખના ધામ, મોહ, મદ અને કામથી રહિત શિવજી સંપૂર્ણ લોકોને આનંદ આપનાર ભગવાન શ્રીહરિ(શ્રીરામચન્દ્રજી)ને હૃદયમાં ધારણ કરીને (ભગવાનના ધ્યાનમાં મસ્ત બનેલા) પૃથ્વી પર વિચરવા લાગ્યા. ॥ ૭૫॥

ચૌ૦ – કતહુઁ મુનિન્હ ઉપદેસહિં ગ્યાના । કતહુઁ રામ ગુન કરહિં બખાના ॥
જદપિ અકામ તદપિ ભગવાના । ભગત બિરહ દુખ દુખિત સુજાના ॥ ૧॥

તે ક્યાંક મુનિઓને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતા અને ક્યાંક શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોનું વર્ણન કરતા હતા. જોકે સુજ્ઞ શિવજી નિષ્કામ છે, તો પણ તે ભગવાન પોતાના ભક્ત(સતી)ના વિયોગના દુઃખથી દુઃખી છે. ॥ ૧॥

એહિ બિધિ ગયઉ કાલુ બહુ બીતી । નિત નૈ હોઈ રામ પદ પ્રીતી ॥
નેમુ પ્રેમુ સંકર કર દેખા । અબિચલ હૃદયઁ ભગતિ કૈ રેખા ॥ ૨॥

આ રીતે ઘણો સમય વીતી ગયો. શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં નિત નવી પ્રીતિ થઈ રહી છે. શિવજીના [કઠોર] નિયમ, [અનન્ય] પ્રેમ અને તેમના હૃદયમાં ભક્તિની દૃઢતાને [જ્યારે શ્રીરામચન્દ્રજીએ] જોઈ, ॥ ૨॥

પ્રગટે રામુ કૃતગ્ય કૃપાલા । રૂપ સીલ નિધિ તેજ બિસાલા ॥
બહુ પ્રકાર સંકરહિ સરાહા । તુમ્હ બિનુ અસ બ્રતુ કો નિરબાહા ॥ ૩॥

ત્યારે કૃતજ્ઞ (ઉપકાર માનનાર), કૃપાળુ, રૂપ અને શીલના ભંડાર, મહાન તેજપુંજ ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી પ્રકટ થયા. તેમણે અનેક પ્રકારે શિવજીની પ્રશંસા કરી અને કહ્યું કે તમારા સિવાય આવું (કઠિન) વ્રત કોણ પાળી શકે છે. ॥ ૩॥

બહુબિધિ રામ સિવહિ સમુઝાવા । પારબતી કર જન્મુ સુનાવા ॥
અતિ પુનીત ગિરિજા કૈ કરની । બિસ્તર સહિત કૃપાનિધિ બરની ॥ ૪॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ અનેક રીતે શિવજીને સમજાવ્યા અને પાર્વતીજીનો જન્મ સંભળાવ્યો. કૃપાનિધાન શ્રીરામચન્દ્રજીએ વિસ્તારપૂર્વક પાર્વતીજીની અત્યંત પવિત્ર કરણીનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૪॥

દો૦ – અબ બિનતી મમ સુનહુ સિવ જૌં મો પર નિજ નેહુ ।
જાઈ બિબાહહુ સૈલજહિ યહ મોહિ માગેં દેહુ ॥ ૭૬॥

[વળી, તેઓએ શિવજીને કહ્યું –] હે શિવજી! જો તમને મારા પર સ્નેહ હોય તો આપ મારી વિનંતી સાંભળો. મારી આ માગણીને આપ સ્વીકારી લો કે આપ જાઓ અને પાર્વતીના સાથે વિવાહ કરી લો. ॥ ૭૬॥

ચૌ૦ – કહ સિવ જદપિ ઉચિત અસ નાહીં । નાથ બચન પુનિ મેટિ ન જાહીં ॥
સિર ધરિ આયસુ કરિઅ તુમ્હારા । પરમ ધરમુ યહ નાથ હમારા ॥ ૧॥

શિવજીએ કહ્યું – જોકે આવું ઉચિત નથી, પરંતુ સ્વામીની વાત પણ ટાળી નથી શકાતી. હે નાથ! મારો એ જ પરમધર્મ છે કે હું આપની આજ્ઞાને સિરોધાર્ય કરી તેનું પાલન કરું. ॥ ૧॥

માતુ પિતા ગુર પ્રભુ કૈ બાની । બિનહિં બિચાર કરિઅ સુભ જાની ॥
તુમ્હ સબ ભાઁતિ પરમ હિતકારી । અગ્યા સિર પર નાથ તુમ્હારી ॥ ૨॥

માતા, પિતા, ગુરુ અને સ્વામીની વાતને વગર વિચારે જ શુભ સમજીને પાળવી જોઈએ. વળી, આપ તો દરેક રીતે મારા પરમ હિતકારી છો. હે નાથ! આપની આજ્ઞા મારા સિરે છે. ॥ ૨॥

પ્રભુ તોષેઉ સુનિ સંકર બચના । ભક્તિ બિબેક ધર્મ જુત રચના ॥
કહ પ્રભુ હર તુમ્હાર પન રહેઊ । અબ ઉર રાખેહુ જો હમ કહેઊ ॥ ૩॥

શિવજીની ભક્તિ, જ્ઞાન અને ધર્મથી યુક્ત વચનરચના સાંભળી પ્રભુ રામચન્દ્રજી સંતુષ્ટ થયા. પ્રભુએ કહ્યું – હે હર! તમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ ગઈ. હવે, અમે જે કહ્યું છે તેને હૃદયમાં રાખજો. ॥ ૩॥

અંતરધાન ભએ અસ ભાષી। સંકર સોઈ મૂરતિ ઉર રાખી॥
તબહિં સપ્તરિષિ સિવ પહિં આએ। બોલે પ્રભુ અતિ બચન સુહાએ॥૪॥

આ રીતે કહીને શ્રીરામચન્દ્રજી અંતર્ધાન થઈ ગયા. શિવજીએ તેમની તે મૂર્તિને પોતાના હૃદયમાં રાખી દીધી. તે સમયે સપ્તર્ષિ શિવજી પાસે આવ્યા. પ્રભુ મહાદેવજીએ તેમને અત્યંત સોહામણાં વચનો કહ્યાં. ॥૪॥

દો૦– પારબતી પહિં જાઈ તુમ્હ પ્રેમ પરિચ્છા લેહુ।
ગિરિહિ પ્રેરિ પઠએહુ ભવન દૂરિ કરેહુ સંદેહુ॥૭૭॥

તમે લોકો પાર્વતી પાસે જઈને તેમના પ્રેમની પરીક્ષા લો અને હિમાલયને કહીને [તેઓને પાર્વતીને તેડી લાવવા માટે મોકલો તથા] પાર્વતીને ઘેર મોકલાવો અને તેમના સંશયોને દૂર કરો. ॥૭૭॥

ચૌ૦– રિષિન્હ ગૌરિ દેખી તહઁ કૈસી। મૂરતિમંત તપસ્યા જૈસી॥
બોલે મુનિ સુનુ સૈલકુમારી। કરહુ કવન કારન તપુ ભારી॥૧॥

ઋષિઓએ [ત્યાં જઈને] પાર્વતીને એવાં જોયાં કે જાણે મૂર્તિમાન તપસ્યા જ હોય. મુનિઓ બોલ્યા – હે શૈલકુમારી! સાંભળો, તમે શા માટે આટલું કઠોર તપ કરી રહ્યાં છો? ॥૧॥

કેહિ અવરાધહુ કા તુમ્હ ચહહૂ। હમ સન સત્ય મરમુ કિન કહહૂ॥
કહત બચન મનુ અતિ સકુચાઈ। હઁસિહહુ સુનિ હમારિ જડ઼તાઈ॥૨॥

તમે કોની આરાધના કરો છો અને શું ઈચ્છો છો? અમને પોતાનું સાચું રહસ્ય કેમ નથી કહેતાં? [પાર્વતીએ કહ્યું –] વાત કરતાં મન ઘણું સંકોચાય છે. તમે લોકો મારી મૂર્ખતાને સાંભળીને હસશો. ॥૨॥

મનુ હઠ પરા ન સુનઇ સિખાવા। ચહત બારિ પર ભીતિ ઉઠાવા॥
નારદ કહા સત્ય સોઈ જાના। બિનુ પંખન્હ હમ ચહહિં ઉડ઼ાના॥૩॥

[મારા] મને હઠ પકડી લીધી છે, તે શિખામણ નથી સાંભળતું અને જળ ઉપર દીવાલ ચણવા ઈચ્છે છે. નારદજીએ જે કહી દીધું તેને સત્ય જાણીને હું વગર પાંખોએ જ ઊડવા ઈચ્છું છું. ॥૩॥

દેખહુ મુનિ અબિબેકુ હમારા। ચાહિઅ સદા સિવહિ ભરતારા॥૪॥

હે મુનિઓ! આપ મારું અજ્ઞાન તો જુઓ કે હું સદા શિવજીને જ પતિ બનાવવા ઈચ્છું છું. ॥૪॥

દો૦– સુનત બચન બિહસે રિષય ગિરિસંભવ તવ દેહ।
નારદ કર ઉપદેસુ સુનિ કહહુ બસેઉ કિસુ ગેહ॥૭૮॥

પાર્વતીજીની વાત સાંભળતાં જ ઋષિલોકો હસી પડ્યા અને કહ્યું – તમારો દેહ પર્વતથી જ તો ઉત્પન્ન થયો છે! ભલા! કહો તો નારદનો ઉપદેશ સાંભળી આજ સુધી કોઈનું ઘર વસ્યું છે? ॥૭૮॥

ચૌ૦ – દચ્છસુતન્હ ઉપદેસેન્હિ જાઈ । તિન્હ ફિરિ ભવનુ ન દેખા આઈ ॥
ચિત્રકેતુ કર ઘરુ ઉન ઘાલા । કનકકસિપુ કર પુનિ અસ હાલા ॥ ૧॥

તેમણે દક્ષ પુત્રો પાસે જઈને ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેથી તેઓએ પછી પાછા વળી ઘરનું મુખ પણ નથી જોયું. ચિત્રકેતુના ઘરને પણ નારદે જ ભાંગ્યું. વળી, આ જ હાલ હિરણ્યકશિપુનો થયો. ॥ ૧॥

નારદ સિખ જે સુનહિં નર નારી । અવસિ હોહિં તજિ ભવનુ ભિખારી ॥
મન કપટી તન સજ્જન ચીન્હા । આપુ સરિસ સબહી ચહ કીન્હા ॥ ૨॥

જે સ્ત્રી-પુરુષ નારદની શિખામણ સાંભળે છે, તે ઘર-બાર ત્યજીને અવશ્ય ભિખારી બની જાય છે. તેમનું મન તો કપટી છે, શરીર પર સજ્જનોનાં ચિહ્નો છે. તેઓ બધાને પોતાના જેવા બનાવવા ઈચ્છે છે. ॥ ૨॥

તેહિ કેં બચન માનિ બિસ્વાસા । તુમ્હ ચાહહુ પતિ સહજ ઉદાસા ॥
નિર્ગુન નિલજ કુબેષ કપાલી । અકુલ અગેહ દિગંબર બ્યાલી ॥ ૩॥

તેમનાં વચનો પર વિશ્વાસ રાખીને તમે એવો પતિ ઈચ્છો છો જે સ્વભાવથી જ ઉદાસીન, ગુણહીન, નિર્લજ્જ, ખરાબ વેષવાળો, નર-ખોપડીઓની માળા પહેરનારો, કુલહીન, ઘર-બાર વગરનો, નાગો તથા શરીર પર સર્પોને વીંટી રાખનારો છે. ॥ ૩॥

કહહુ કવન સુખુ અસ બરુ પાએँ । ભલ ભૂલિહુ ઠગ કે બૌરાએँ ॥
પંચ કહેં સિવँ સતી બિબાહી । પુનિ અવડેરિ મરાએન્હિ તાહી ॥ ૪॥

આવા વરને પામવાથી કહો, તમને શું સુખ મળશે? તમે તે ઠગ(નારદ)ના ભોળવાયા હોવાથી સારી રીતે ભૂલ્યાં. અગાઉ પંચોના કહેવાથી શિવે સતી સાથે વિવાહ કર્યો હતો, પરંતુ પછી કંકાસ કરીને તેને મરાવી નાંખી. ॥ ૪॥

દો૦ – અબ સુખ સોવત સોચુ નહિં ભીખ માગિ ભવ ખાહિં ।
સહજ એકાકિન્હ કે ભવન કબહુँ કિ નારિ ખટાહિં ॥ ૭૯॥

હવે, શિવને કોઈ ચિંતા નથી રહી. ભીખ માગીને ખાઈ લે છે અને સુખેથી સૂઈ જાય છે. આવા સ્વભાવથી જ એકલા રહેનારના ઘેર ભલા, શું ક્યારેય સ્ત્રીઓ ટકી શકે છે? ॥ ૭૯॥

ચૌ૦ – અજહૂँ માનહુ કહા હમારા । હમ તુમ્હ કહુँ બરુ નીક બિચારા ॥
અતિ સુંદર સુચિ સુખદ સુસીલા । ગાવહિં બેદ જાસુ જસ લીલા ॥ ૧॥

હજી પણ તમે અમારું કહેવું માનો. અમે તમારા માટે સારો વર વિચારી રાખ્યો છે. તે ઘણો જ સુંદર, પવિત્ર, સુખદાયક અને સુશીલ છે, જેનો યશ અને લીલાઓ વેદો ગાય છે. ॥ ૧॥

દૂષન રહિત સકલ ગુન રાસી । શ્રીપતિ પુર બૈકુંઠ નિવાસી ॥
અસ બરુ તુમ્હહિ મિલાઉબ આની । સુનત બિહસિ કહ બચન ભવાની ॥ ૨॥

તે દોષોથી રહિત, બધા સદ્ગુણોનો ભંડાર, લક્ષ્મીનો સ્વામી અને વૈકુંઠપુરીનો રહેનારો છે. અમે આવા વરને લાવીને તમારો મેળાપ કરાવી દઈશું. આ સાંભળતાં જ પાર્વતીજી હસીને બોલ્યાં – ॥ ૨॥

સત્ય કહેહુ ગિરિભવ તનુ એહા । હઠ ન છૂટ છૂટૈ બરુ દેહા ॥
કનકઉ પુનિ પષાન તેં હોઈ । જારેહુઁ સહજુ ન પરિહર સોઈ ॥ ૩॥

આપે એ સત્ય જ કહ્યું કે મારું આ શરીર પર્વતથી ઉત્પન્ન થયું છે. માટે હઠ નહીં છૂટે, શરીર ભલેને છૂટી જાય. સોનું પણ પથ્થરમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને બાળવા છતાં પોતાના સ્વભાવ(સુવર્ણત્વ)ને છોડતું નથી. ॥ ૩॥

નારદ બચન ન મૈં પરિહરઊઁ । બસઉ ભવનુ ઉજરઉ નહિં ડરઊઁ ॥
ગુર કેં બચન પ્રતીતિ ન જેહી । સપનેહુઁ સુગમ ન સુખ સિધિ તેહી ॥ ૪॥

આથી હું નારદજીનાં વચનોને નહીં છોડું, ભલેને ઘર વસે કે ઉજડે, હું આથી ડરતી નથી. જેને ગુરુનાં વચનોમાં વિશ્વાસ જ નથી, તેને સુખ અને સિદ્ધિ સ્વપ્નમાં પણ સુલભ થતાં નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – મહાદેવ અવગુન ભવન બિષ્નુ સકલ ગુન ધામ ।
જેહિ કર મનુ રમ જાહિ સન તેહિ તેહી સન કામ ॥ ૮૦॥

એમ માન્યું કે મહાદેવજી અવગુણોનું ધામ છે અને વિષ્ણુ સમસ્ત સદ્‌ગુણોના ધામ છે, પણ જેનું મન જેમાં રમી ગયું, તેને તો તેનાથી જ કામ હોય છે. ॥ ૮૦॥

ચૌ૦ – જૌં તુમ્હ મિલતેહુ પ્રથમ મુનીસા । સુનતિઉઁ સિખ તુમ્હારિ ધરિ સીસા ॥
અબ મૈં જન્મુ સંભુ હિત હારા । કો ગુન દૂષન કરૈ બિચારા ॥ ૧॥

હે મુનીશ્વરો! કદાચ આપ મને પહેલા મળ્યા હોત, તો હું તમારા ઉપદેશને સિર-માથા પર રાખી સાંભળત. પરંતુ અત્યારે તો હું પોતાનો જન્મ શિવજીને માટે હારી ચૂકી છું. પછી ગુણ-દોષોનો વિચાર કોણ કરે? ॥ ૧॥

જૌં તુમ્હરે હઠ હૃદયઁ બિસેષી । રહિ ન જાઇ બિનુ કિએઁ બરેષી ॥
તૌ કૌતુકિઅન્હ આલસુ નાહીં । બર કન્યા અનેક જગ માહીં ॥ ૨॥

જો આપના હૃદયમાં ઘણી જ હઠ હોય અને વિવાહની વાતચીત (ભાંજગડ) કર્યા વગર આપથી રહી ન શકાતું હોય તો સંસારમાં વર-કન્યા ઘણાં છે. રમત રમનારાઓને આળસ તો હોય જ નહિ [અન્યત્ર જઈને ભાંજગડ કરો]. ॥ ૨॥

જન્મ કોટિ લગિ રગર હમારી । બરઉઁ સંભુ ન ત રહઉઁ કુઆરી ॥
તજઉઁ ન નારદ કર ઉપદેસૂ । આપુ કહહિં સત બાર મહેસૂ ॥ ૩॥

મારે તો કરોડો જન્મ સુધી આ જ હઠ રહેશે કે 'કાં તો શિવજીને વરીશ, નહીં તો કુંવારી જ રહીશ.' સ્વયં શિવજી સેંકડો વાર કહે, તો પણ નારદજીના ઉપદેશને છોડીશ નહિ. ॥ ૩॥

મૈં પા પરઉઁ કહઇ જગદંબા । તુમ્હ ગૃહ ગવનહુ ભયઉ બિલંબા ॥
દેખિ પ્રેમુ બોલે મુનિ ગ્યાની । જય જય જગદંબિકે ભવાની ॥ ૪॥

જગતજનની પાર્વતીજીએ ફરી કહ્યું કે હું તમારા પગે પડું છું. તમે પોતાના ઘેર જાઓ, ઘણી વાર થઈ ગઈ છે. [શિવજીમાં પાર્વતીજીના આવા] પ્રેમને જોઈ જ્ઞાની મુનિઓ બોલ્યા – હે જગતજનની! હે ભવાની! તમારો જય થાઓ, જય થાઓ. ॥ ૪॥

દો○ – તુમ્હ માયા ભગવાન સિવ સકલ જગત પિતુ માતુ ।
નાઈ ચરન સિર મુનિ ચલે પુનિ પુનિ હરષત ગાતુ ॥ ૮૧॥

આપ માયા છો અને શિવજી ભગવાન છે. આપ બંને સમસ્ત જગતનાં માતા-પિતા છો. [આમ કહીને] મુનિઓ પાર્વતીજીના ચરણોમાં શીશ નમાવીને ચાલી નીકળ્યા. તેમનાં શરીર વારંવાર પુલકિત થઈ રહ્યાં હતાં. ॥ ૮૧॥

ચૌ○ – જાઈ મુનિન્હ હિમવંતુ પઠાએ । કરિ બિનતી ગિરજહિં ગૃહ લ્યાએ ॥
બહુરિ સપ્તરિષિ સિવ પહિં જાઈ । કથા ઉમા કૈ સકલ સુનાઈ ॥ ૧॥

મુનિઓએ જઈને હિમાલયને પાર્વતીજી પાસે મોકલ્યા અને તેઓ વિનંતી કરીને તેમને ઘેર લઈ આવ્યાં; પછી સપ્તર્ષિઓએ શિવજીની પાસે જઈને તેમને પાર્વતીજીની આખી કથા સંભળાવી. ॥ ૧॥

ભએ મગન સિવ સુનત સનેહા । હરષિ સપ્તરિષિ ગવને ગેહા ॥
મનુ થિર કરિ તબ સંભુ સુજાના । લગે કરન રઘુનાયક ધ્યાના ॥ ૨॥

પાર્વતીજીના પ્રેમને સાંભળતાવેત શિવજી આનંદમગ્ન થઈ ગયા. સપ્તર્ષિઓ પ્રસન્ન થઈને પોતાના ઘેર (બ્રહ્મલોક) ગયા. સુજ્ઞ શિવજી ત્યારે મનને સ્થિર કરીને શ્રીરઘુનાથજીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ॥ ૨॥

તારકુ અસુર ભયઉ તેહિ કાલા । ભુજ પ્રતાપ બલ તેજ બિસાલા ॥
તેહિં સબ લોક લોકપતિ જીતે । ભએ દેવ સુખ સંપતિ રીતે ॥ ૩॥

એ સમયે તારક નામનો અસુર થયો, જેની ભુજાઓનું બળ, પ્રતાપ અને તેજ ઘણાં ભારે હતાં, તેણે સર્વે લોક અને લોકપાળોને જીતી લીધા, સર્વે દેવતા સુખ અને સમ્પત્તિરહિત થઈ ગયા. ॥ ૩॥

અજર અમર સો જીતિ ન જાઈ । હારે સુર કરિ બિબિધ લરાઈ ॥
તબ બિરંચિ સન જાઇ પુકારે । દેખે બિધિ સબ દેવ દુખારે ॥ ૪॥

તે અજર-અમર હતો, તેથી કોઈથી પણ જીતાતો નહોતો. દેવતા તેની સાથે અનેક પ્રકારની લડાઈઓ લડીને હારી ગયા. ત્યારે તેઓએ બ્રહ્માજીની પાસે જઈ પોકાર કર્યો. બ્રહ્માજીએ સર્વે દેવતાઓને દુઃખી જોયા. ॥ ૪॥

દો○ – સબ સન કહા બુઝાઈ બિધિ દનુજ નિધન તબ હોઈ ।
સંભુ સુક્ર સંભૂત સુત એહિ જીતઈ રન સોઈ ॥ ૮૨॥

બ્રહ્માજીએ બધાને સમજાવીને કહ્યું – આ દૈત્યનું મૃત્યુ ત્યારે થાય કે જ્યારે શિવજીના વીર્યથી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય, આને યુદ્ધમાં એ જ જીતશે. ॥ ૮૨॥

ચૌ○ – મોર કહા સુનિ કરહુ ઉપાઈ । હોઇહિ ઈશ્વર કરિહિ સહાઈ ॥
સતીં જો તજી દચ્છ મખ દેહા । જનમી જાઇ હિમાચલ ગેહા ॥ ૧॥

મારી વાત સાંભળીને ઉપાય કરો. ઈશ્વર મદદ કરશે અને કામ થઈ જશે. સતીજીએ દક્ષના યજ્ઞમાં જે દેહત્યાગ કર્યો હતો, તેમણે હવે હિમાલયના ઘેર જઈ જન્મ ધારણ કર્યો છે. ॥ ૧॥

તેહિં તપુ કીન્હ સંભુ પતિ લાગી। સિવ સમાધિ બૈઠે સબુ ત્યાગી॥
જદપિ અહઇ અસમંજસ ભારી। તદપિ બાત એક સુનહુ હમારી॥ ૨॥

તેઓએ શિવજીને પતિ બનાવવા માટે તપ કર્યું છે, આ બાજુ શિવજી સર્વે છોડી-ત્યાગીને સમાધિ લગાવી બેઠા છે. જોકે છે તો વાત ઘણી અટપટી, પણ મારી એક વાત સાંભળો. ॥ ૨॥

પઠવહુ કામુ જાઇ સિવ પાહીં। કરૈ છોભુ સંકર મન માહીં॥
તબ હમ જાઇ સિવહિ સિર નાઈ। કરવાઉબ બિબાહુ બરિઆઈ॥ ૩॥

તમે જાઓ અને કામદેવને શિવજી પાસે મોકલો, તે શિવજીના મનમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે (તેમની સમાધિનો ભંગ કરે). ત્યારે અમે ત્યાં પહોંચી શિવજીના ચરણોમાં માથું નમાવીશું અને બળીજબરી (તેમને રાજી કરી) વિવાહ કરાવી દઈશું. ॥ ૩॥

એહિ બિધિ ભલેહિં દેવહિત હોઈ। મત અતિ નીક કહઇ સબુ કોઈ॥
અસ્તુતિ સુરન્હ કીન્હિ અતિ હેતૂ। પ્રગટેઉ બિષમબાન ઝષકેતૂ॥ ૪॥

ભલેને, આ રીતે જ દેવતાઓનું હિત થાય [બીજો તો કોઈ ઉપાય નથી]. બધાએ કહ્યું – આ એકમત ઘણો સારો છે. પછી દેવતાઓએ ઘણા પ્રેમથી સ્તુતિ કરી, ત્યારે વિષમ (પાંચ) બાણ ધારણ કરનારા અને માછલીના ચિહ્નયુક્ત ધ્વજવાળા કામદેવ પ્રકટ થયા. ॥ ૪॥

દો૦– સુરન્હ કહી નિજ બિપતિ સબ સુનિ મન કીન્હ બિચાર।
સંભુ બિરોધ ન કુસલ મોહિ બિહસિ કહેઉ અસ માર॥ ૮૩॥

દેવતાઓએ કામદેવને પોતાની બધી વિપત્તિ કહી. સાંભળીને કામદેવે મનમાં વિચાર કર્યો અને હસીને દેવતાઓને આમ કહ્યું કે શિવજીની સાથે વેર કરવામાં મારું કુશળ (હિત) નથી. ॥ ૮૩॥

ચૌ૦– તદપિ કરબ મૈં કાજુ તુમ્હારા। શ્રુતિ કહ પરમ ધરમ ઉપકારા॥
પર હિત લાગિ તજઇ જો દેહી। સંતત સંત પ્રસંસહિં તેહી॥ ૧॥

તો પણ હું તમારું કામ તો કરીશ, કારણ કે વેદ અન્યો પર કરેલા ઉપકારને પરમ ધર્મ કહે છે. જે બીજાઓના હિત માટે પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરે છે, સંત સદાય તેની પ્રશંસા કરે છે. ॥ ૧॥

અસ કહિ ચલેઉ સબહિ સિરુ નાઈ। સુમન ધનુષ કર સહિત સહાઈ॥
ચલત માર અસ હૃદયઁ બિચારા। સિવ બિરોધ ધ્રુવ મરનુ હમારા॥ ૨॥

આમ કહીને અને સર્વેને શીશ નમાવી કામદેવ પોતાના પુષ્પના ધનુષને હાથમાં લઈ [વસન્તાદિ] સહાયકો સાથે ચાલ્યો. ચાલતા સમયે કામદેવે અંતરમાં એવું વિચાર્યું કે શિવજીની સાથે વિરોધ કરવાથી મારું મૃત્યુ નિશ્ચિત છે. ॥ ૨॥

તબ આપન પ્રભાઉ બિસ્તારા। નિજ બસ કીન્હ સકલ સંસારા॥
કોપેઉ જબહિં બારિચરકેતૂ। છન મહુઁ મિટે સકલ શ્રુતિ સેતૂ॥ ૩॥

ત્યારે તેણે પોતાનો પ્રભાવ વિસ્તાર્યો અને સમસ્ત સંસારને પોતાના વશમાં કરી લીધું. જે સમયે મત્સ્યના ચિહ્નની ધજાવાળા કામદેવે કોપ કર્યો તે સમયે ક્ષણવારમાં જ વેદોની બધીય મર્યાદા તૂટી ગઈ. ॥ ૩॥

બ્રહ્મચર્જ બ્રત સંજમ નાના। ધીરજ ધરમ ગ્યાન બિગ્યાના॥
સદાચાર જપ જોગ બિરાગા। સભય બિબેક કટકુ સબુ ભાગા॥૪॥

બ્રહ્મચર્ય, નિયમ, અનેક પ્રકારના સંયમ, ધીરજ, ધર્મ, જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, સદાચાર, જપ, યોગ, વૈરાગ્ય આદિ વિવેકનું આખું સૈન્ય ભય પામીને ભાગી ગયું. ॥૪॥

છં૦— ભાગેઉ બિબેકુ સહાય સહિત સો સુભટ સંજુગ મહિ મુરે।
સદગ્રંથ પર્બત કંદરન્હિ મહુઁ જાઈ તેહિ અવસર દુરે॥
હોનિહાર કા કરતાર કો રખવાર જગ ખરભરુ પરા।
દુઈ માથ કેહિ રતિનાથ જેહિ કહુઁ કોપિ કર ધનુ સરુ ધરા॥

વિવેક પોતાના સહાયકોસહિત નાસી ગયો, તેના યોદ્ધા રણ-ભૂમિમાં પીઠ બતાવી ગયા. તે સમયે તેઓ સર્વે સદ્‌ગ્રંથરૂપી પર્વતની કંદરાઓમાં જઈ સંતાઈ ગયા (અર્થાત્ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સંયમ, નિયમ, સદાચારાદિ ગ્રંથોમાં જ લખેલા રહી ગયા; તેમનું આચરણ છૂટી ગયું). આખા જગતમાં ખળભળાટ મચી ગયો, [અને બધા કહેવા લાગ્યા —] હે વિધાતા! હવે શું થવાનું છે? અમારી રક્ષા કોણ કરશે? આવો બે માથાવાળો કોણ છે, જેના માટે રતિના પતિ કામદેવે કોપ કરીને હાથમાં ધનુષ્ય-બાણ ઉઠાવ્યું છે?

દો૦— જે સજીવ જગ અચર ચર નારિ પુરુષ અસ નામ।
તે નિજ નિજ મરજાદ તજિ ભએ સકલ બસ કામ॥૮૪॥

જગતમાં સ્ત્રી-પુરુષ સંજ્ઞાવાળા જેટલા ચર-અચર પ્રાણી હતાં, તે સર્વે પોતપોતાની મર્યાદાઓ છોડીને કામને વશ થઈ ગયાં. ॥૮૪॥

ચૌ૦— સબ કે હૃદયઁ મદન અભિલાષા। લતા નિહારિ નવહિં તરુ સાખા॥
નદીં ઉમગિ અંબુધિ કહુઁ ધાઈ। સંગમ કરહિં તલાવ તલાઈ॥૧॥

બધાયના હૃદયમાં કામની ઇચ્છા થઈ ગઈ. લતાઓ(વેલો)ને જોઈને વૃક્ષોની ડાળી નમવા લાગી. નદીઓ આવેશ-ઉમંગથી સમુદ્ર તરફ દોડી અને તળાવ-તળાવડીઓ પણ પરસ્પર સંગમ કરવા (હળવા-મળવા) લાગ્યાં. ॥૧॥

જહઁ અસિ દસા જડ઼ન્હ કૈ બરની। કો કહિ સકઇ સચેતન કરની॥
પસુ પચ્છી નભ જલ થલ ચારી। ભએ કામ બસ સમય બિસારી॥૨॥

જ્યારે જડ(વૃક્ષ, નદી વગેરે)ની આ દશા થઈ ગઈ, તો ચેતન જીવોની કરણી કોણ કહી શકે છે? આકાશ, જળ અને પૃથ્વી પર વિચરનારાં બધાં પશુ-પક્ષી [પોતાના સંયોગનો] સમય ભુલાવી કામને વશ થઈ ગયાં. ॥૨॥

મદન અંધ બ્યાકુલ સબ લોકા। નિસિ દિનુ નહિં અવલોકહિં કોકા॥
દેવ દનુજ નર કિંનર બ્યાલા। પ્રેત પિસાચ ભૂત બેતાલા॥૩॥

સર્વે લોકો કામાંધ બની વ્યાકુળ થઈ ગયા. ચકલા-ચકલીએ રાત-દિવસ ન જોયાં. દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય, કિન્નર, સર્પ, પ્રેત પિશાચ, ભૂત, વેતાલ — ॥૩॥

ઇન્દ્ર કૈ દસા ન કહેઉઁ બખાની । સદા કામ કે ચેરે જાની ॥
સિદ્ધ બિરક્ત મહામુનિ જોગી । તેપિ કામબસ ભએ બિયોગી ॥૪॥

– એ તો સદાય કામના ગુલામ છે, એમ સમજીને મેં એમની દશાનું વર્ણન નથી કર્યું. સિદ્ધ, વિરક્ત, મહામુનિ અને મહાન યોગીઓ પણ કામવશ યોગ છોડી સ્ત્રીના વિરહી બની ગયા. ॥૪॥

છં૦ – ભએ કામબસ જોગીસ તાપસ પાવઁરન્હિ કી કો કહૈ ।
દેખહિં ચરાચર નારિમય જે બ્રહ્મમય દેખત રહે ॥
અબલા બિલોકહિં પુરુષમય જગુ પુરુષ સબ અબલામયં ।
દુઇ દંડ ભરિ બ્રહ્માંડ ભીતર કામકૃત કૌતુક અયં ॥

જ્યારે યોગેશ્વરો અને તપસ્વીઓ પણ કામને વશ થઈ ગયા તો પામર મનુષ્યોનું પૂછવું જ શું? જે સમસ્ત ચરાચર જગતને બ્રહ્મમય જોતા હતા, તેઓ હવે તેને સ્ત્રીમય જોવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓ આખાય સંસારને પુરુષમય જોવા લાગી અને પુરુષો તેને સ્ત્રીમય જોવા માંડ્યા. બે ઘડી સુધી સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં કામદેવે રચેલું આ કૌતુક રહ્યું.

સો૦ – ધરી ન કાહૂઁ ધીર સબ કે મન મનસિજ હરે ।
જે રાખે રઘુબીર તે ઉબરે તેહિ કાલ મહુઁ ॥૮૫॥

કોઈએ પણ હૃદયમાં ધૈર્ય ધારણ ન કર્યું, કામદેવે સર્વેનાં મન હરી લીધાં. શ્રીરઘુનાથજીએ જેમની રક્ષા કરી, કેવળ તેઓ જ તે સમયે બચી શક્યા. ॥૮૫॥

ચૌ૦ – ઉભય ઘરી અસ કૌતુક ભયઊ । જૌ લગિ કામુ સંભુ પહિં ગયઊ ॥
સિવહિ બિલોકિ સસંકેઉ મારૂ । ભયઉ જથાથિતિ સબુ સંસારૂ ॥૧॥

બે ઘડી સુધી આવો તમાશો થયો, ત્યાં સુધી કામદેવ શિવજીની પાસે પહોંચ્યા. શિવજીને જોઈ કામદેવ બી ગયા, ત્યારે આખુંય જગત ફરી જેમ હતું તેમ સ્થિર બની ગયું. ॥૧॥

ભએ તુરત સબ જીવ સુખારે । જિમિ મદ ઉતરિ ગએઁ મતવારે ॥
રુદ્રહિ દેખિ મદન ભય માના । દુરાધરષ દુર્ગમ ભગવાના ॥૨॥

તરત જ બધા જીવો એવા જ સુખી થઈ ગયા, જેવા ઉન્મત (નશાનું પાન કરેલા) લોકો મદ (નશો) ઊતરી જતાંની સાથે સુખી થાય છે. દુરાધર્ષ (જેમને પરાજિત કરવા અત્યંત જ અઘરા છે) અને દુર્ગમ (જેમનો પાર પામવો કઠિન છે) ભગવાન (સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યરૂપી છ ઈશ્વરીય ગુણોથી યુક્ત) રુદ્ર (મહાભયંકર) શિવજીને જોઈને કામદેવ ભયભીત થઈ ગયો. ॥૨॥

ફિરત લાજ કછુ કરિ નહિં જાઈ । મરનુ ઠાનિ મન રચેસિ ઉપાઈ ॥
પ્રગટેસિ તુરત રુચિર રિતુરાજા । કુસુમિત નવ તરુ રાજિ બિરાજા ॥૩॥

પાછા ફરવામાં શરમ દેખાય છે અને કરી કંઈ શકાતું નથી. અંતે મનમાં મરવાનો નિશ્ચય કરીને તેમણે ઉપાય રચ્યો. તરત જ સુંદર ઋતુરાજ વસંતને પ્રકટ કર્યો. પુષ્પોથી યુક્ત થયેલાં નવાં નવાં વૃક્ષોની પંક્તિઓ સુશોભિત થઈ ગઈ. ॥૩॥

બન ઉપબન બાપિકા તડ઼ાગા। પરમ સુભગ સબ દિસા બિભાગા॥
જહઁ તહઁ જનુ ઉમગત અનુરાગા। દેખિ મુએહુઁ મન મનસિજ જાગા॥૪॥

વન-ઉપવન, વાવડી, તળાવ અને સર્વે દિશાઓના વિભાગ પરમ સુંદર બની ગયા. ચારે બાજુ જાણે પ્રેમ ઊભરાઈ રહ્યો છે, જેને જોઈને મરેલાં મનોમાં પણ કામદેવ જાગી ઊઠ્યો. ॥૪॥

છં૦– જાગઇ મનોભવ મુએહુઁ મન બન સુભગતા ન પરૈ કહી।
સીતલ સુગંધ સુમંદ મારુત મદન અનલ સખા સહી॥
બિકસે સરન્હિ બહુ કંજ ગુંજત પુંજ મંજુલ મધુકરા।
કલહંસ પિક સુક સરસ રવ કરિ ગાન નાચહિં અપછરા॥

મરેલાના મનમાં પણ કામદેવ જાગવા લાગ્યો, વનની સુંદરતા કહી શકાતી નથી. કામરૂપી અગ્નિનો સાચો મિત્ર એવો શીતળ-મંદ સુગંધિત વાયુ વાવા લાગ્યો. સરોવરોમાં અનેક કમળો ખીલી ગયાં, જેના પર સુંદર ભમરાના સમૂહ ગુંજારવ કરવા લાગ્યા. રાજહંસ, કોયલ અને પોપટો રસીક કલરવ કરવા લાગ્યા અને અપ્સરાઓ ગાઈ-ગાઈને નાચવા લાગી.

દો૦– સકલ કલા કરિ કોટિ બિધિ હારેઉ સેન સમેત।
ચલી ન અચલ સમાધિ સિવ કોપેઉ હૃદયનિકેત॥૮૬॥

કામદેવ પોતાની સેનાસહિત કરોડો પ્રકારની સર્વે કળાઓ (ઉપાય) કરીને હારી ગયો, પણ શિવજીની અચળ સમાધિ ન ડગી. ત્યારે કામદેવ ક્રોધિત થઈ ગયો. ॥૮૬॥

ચૌ૦– દેખિ રસાલ બિટપ બર સાખા। તેહિ પર ચઢ઼ેઉ મદનુ મન માખા॥
સુમન ચાપ નિજ સર સંધાને। અતિ રિસ તાકિ શ્રવન લગિ તાને॥૧॥

આંબાના વૃક્ષની એક સુંદર ડાળીને જોઈને મનમાં કોપે ભરાયેલો કામદેવ તેના પર ચઢી ગયો. તેણે પુષ્પ-ધનુષ પર પોતાનાં [પાંચેય] બાણ ચઢાવ્યાં અને અત્યંત ક્રોધથી [લક્ષ્ય તરફ] તાકીને તેને કાન સુધી ખેંચી લીધાં. ॥૧॥

છાડ઼ે બિષમ બિસિખ ઉર લાગે। છૂટિ સમાધિ સંભુ તબ જાગે॥
ભયઉ ઈસ મન છોભુ બિસેષી। નયન ઉઘારિ સકલ દિસિ દેખી॥૨॥

કામદેવે તીક્ષ્ણ પાંચ બાણ છોડ્યાં, જે શિવજીના હૃદયમાં લાગ્યાં. ત્યારે તેમની સમાધિનો ભંગ થયો અને તેઓ જાગી ગયા. ઈશ્વર(શિવજી)ના મનમાં ઘણો જ ક્ષોભ થયો. તેઓએ આંખો ઉઘાડીને ચારે બાજુ જોયું. ॥૨॥

સૌરભ પલ્લવ મદનુ બિલોકા। ભયઉ કોપુ કંપેઉ ત્રૈલોકા॥
તબ સિવઁ તીસર નયન ઉઘારા। ચિતવત કામુ ભયઉ જરિ છારા॥૩॥

જ્યારે આંબાનાં પાંદડાંમાં [સંતાયેલા] કામદેવને જોયા તો તેમને ઘણો ક્રોધ થયો, જેથી ત્રણેય લોક કંપી ઊઠ્યા. ત્યારે શિવજીએ ત્રીજું લોચન ખોલ્યું, તેમની દૃષ્ટિ પડતાંની સાથે જ કામદેવ બળીને ભસ્મ થઈ ગયો. ॥૩॥

હાહાકાર ભયઉ જગ ભારી । ડરપે સુર ભએ અસુર સુખારી ॥
સમુઝિ કામસુખ સોચહિં ભોગી । ભએ અકંટક સાધક જોગી ॥ ૪॥

જગતમાં ભારે હાહાકાર મચી ગયો. દેવતાઓ ડરી ગયા, દૈત્ય સુખી બન્યા. ભોગી લોકો કામસુખને યાદ કરીને ચિંતા કરવા લાગ્યા અને સાધક યોગીઓ નિષ્કંટક થઈ ગયા. ॥ ૪॥

છં૦ – જોગી અકંટક ભએ પતિ ગતિ સુનત રતિ મુરુછિત ભઈ ।
રોદતિ બદતિ બહુ ભાઁતિ કરુના કરતિ સંકર પહિં ગઈ ॥
અતિ પ્રેમ કરિ બિનતી બિબિધ બિધિ જોરિ કર સન્મુખ રહી ।
પ્રભુ આસુતોષ કૃપાલ સિવ અબલા નિરખિ બોલે સહી ॥

યોગી નિષ્કંટક બન્યા, કામદેવની સ્ત્રી રતિ પોતાના પતિની આ દશા સાંભળતાં જ મૂર્ચ્છિત થઈ ગઈ. રોતી-કકળતી અને જાતજાતની કરુણા કરતી તે શિવજી પાસે ગઈ. અત્યંત પ્રેમ સાથે અનેક રીતે વિનંતી કરી, હાથ જોડીને સામે ઊભી રહી. શીઘ્ર પ્રસન્ન થનાર કૃપાળુ શિવજી અબળા(અસહાય સ્ત્રી)ને જોઈને સુંદર (તેને સાંત્વના આપનાર) વચન બોલ્યા તો ખરા –

દો૦ – અબ તેં રતિ તવ નાથ કર હોઇહિ નામુ અનંગુ ।
બિનુ બપુ બ્યાપિહિ સબહિ પુનિ સુનુ નિજ મિલન પ્રસંગુ ॥ ૮૭॥

હે રતિ! હવેથી તારા પતિનું નામ 'અનંગ' થશે. તે વગર શરીરે જ સર્વમાં વ્યાપશે. હવે, તું પોતાના પતિને મળવાની વાત સાંભળ. ॥ ૮૭॥

ચૌ૦ – જબ જદુબંસ કૃષ્ન અવતારા । હોઇહિ હરન મહા મહિભારા ॥
કૃષ્ન તનય હોઇહિ પતિ તોરા । બચનુ અન્યથા હોઇ ન મોરા ॥ ૧॥

જ્યારે પૃથ્વીનો મહાભારે ભાર ઉતારવા માટે યદુવંશમાં શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર થશે, ત્યારે તારો પતિ તેમના પુત્ર(પ્રદ્યુમ્ન)ના રૂપે ઉત્પન્ન થશે. મારું આ વચન અન્યથા (મિથ્યા) નહીં થાય. ॥ ૧॥

રતિ ગવની સુનિ સંકર બાની । કથા અપર અબ કહઉઁ બખાની ॥
દેવન્હ સમાચાર સબ પાએ । બ્રહ્માદિક બૈકુંઠ સિધાએ ॥ ૨॥

શિવજીનાં વચન સાંભળી રતિ ચાલી ગઈ. હવે, બીજી કથા વખાણીને (વિસ્તારથી) કહું છું. બ્રહ્માદિ દેવતાઓએ આ બધા સમાચાર સાંભળ્યા તો તેઓ વૈકુંઠમાં ગયા. ॥ ૨॥

સબ સુર બિષ્નુ બિરંચિ સમેતા । ગએ જહાઁ સિવ કૃપાનિકેતા ॥
પૃથક પૃથક તિન્હ કીન્હિ પ્રસંસા । ભએ પ્રસન્ન ચંદ્ર અવતંસા ॥ ૩॥

પછી ત્યાંથી વિષ્ણુ અને બ્રહ્માસહિત બધા દેવતા જ્યાં કૃપાના ધામ શિવજી હતા ત્યાં ગયા. તે સર્વેએ શિવજીની અલગ-અલગ સ્તુતિ કરી, ત્યારે શશિભૂષણ શિવજી પ્રસન્ન થઈ ગયા. ॥ ૩॥

બોલે કૃપાસિંધુ બૃષકેતૂ । કહહુ અમર આએ કેહિ હેતૂ ॥
કહ બિધિ તુમ્હ પ્રભુ અંતરજામી । તદપિ ભગતિ બસ બિનવઉઁ સ્વામી ॥ ૪॥

કૃપાના સાગર શિવજી બોલ્યા – હે દેવતાઓ! કહો, આપ શા માટે આવ્યા છો? બ્રહ્માજીએ કહ્યું – હે પ્રભો! આપ અંતર્યામી છો, તો પણ હે સ્વામી! ભક્તિવશ હું આપને વિનંતી કરું છું. ॥ ૪॥

દો૦ – સકલ સુરન્હ કે હદયઁ અસ સંકર પરમ ઉછાહુ ।
નિજ નયનન્હિ દેખા ચહહિં નાથ તુમ્હાર બિબાહુ ॥ ૮૮॥

હે શંકર! સર્વે દેવતાઓના મનમાં એવો પરમ ઉત્સાહ છે કે હે નાથ! તેઓ પોતાની આંખોથી આપનો વિવાહ નિહાળવા ઈચ્છે છે. ॥ ૮૮॥

ચૌ૦ – યહ ઉત્સવ દેખિઅ ભરિ લોચન । સોઇ કછુ કરહુ મદન મદ મોચન ॥
કામુ જારિ રતિ કહુઁ બરુ દીન્હા । કૃપાસિંધુ યહ અતિ ભલ કીન્હા ॥ ૧॥

હે કામદેવના મદને ઉતારનારા! આપ એવું કંઈક કરો, જેથી બધા લોકો આ ઉત્સવને આંખો ભરીને નિહાળે. હે કૃપાના સાગર! કામદેવને બાળીને આપે રતિને જે વરદાન આપ્યું તે ઘણું જ સારું કર્યું. ॥ ૧॥

સાસતિ કરિ પુનિ કરહિં પસાઊ । નાથ પ્રભુન્હ કર સહજ સુભાઊ ॥
પારબતીં તપુ કીન્હ અપારા । કરહુ તાસુ અબ અંગીકારા ॥ ૨॥

હે નાથ! શ્રેષ્ઠ સ્વામીઓનો આ સહજ (સરળ) સ્વભાવ જ છે કે તેઓ પહેલા દંડ આપીને પછી કૃપા કરતાં રહે છે. પાર્વતીએ અપાર તપ કર્યું છે, હવે એમનો અંગીકાર કરો. ॥ ૨॥

સુનિ બિધિ બિનય સમુઝિ પ્રભુબાની । ઐસેઇ હોઉ કહા સુખુ માની ॥
તબ દેવન્હ દુંદુભીં બજાઈં । બરષિ સુમન જય જય સુર સાઈં ॥ ૩॥

બ્રહ્માજીની પ્રાર્થના સાંભળીને અને પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં વચનોને યાદ કરીને શિવજીએ પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું – 'એમ જ થાઓ.' ત્યારે દેવતાઓએ દુંદુભી-નગારાં વગાડ્યાં અને ફૂલોની વર્ષા કરીને 'જય હો! દેવતાઓના સ્વામીની જય હો' એમ કહેવા લાગ્યા. ॥ ૩॥

અવસરુ જાનિ સપ્તરિષિ આએ । તુરતહિં બિધિ ગિરિભવન પઠાએ ॥
પ્રથમ ગએ જહઁ રહીં ભવાની । બોલે મધુર બચન છલ સાની ॥ ૪॥

ઉચિત અવસર જાણીને સપ્તર્ષિઓ આવ્યા અને બ્રહ્માજીએ તરત જ તેમને હિમાલયના ઘેર મોકલ્યા. તેઓ પહેલા ત્યાં ગયા જ્યાં પાર્વતીજી હતાં અને તેમને છળભર્યાં મીઠાં (વિનોદયુક્ત, આનંદ પહોંચાડનારાં) વચન કહ્યાં – ॥ ૪॥

દો૦ – કહા હમાર ન સુનેહુ તબ નારદ કેં ઉપદેસ ।
અબ ભા ઝૂઠ તુમ્હાર પન જારેઉ કામુ મહેસ ॥ ૮૯॥

નારદજીના ઉપદેશના લીધે તમે તે વખતે અમારી વાત ન સાંભળી. હવે તો તમારું પ્રણ ખોટું થઈ ગયું, કેમ કે મહાદેવજીએ કામને જ ભસ્મ કરી નાખ્યો. ॥ ૮૯॥

માસપારાયણ, ત્રીજો વિશ્રામ

ચૌ૦ – સુનિ બોલીં મુસુકાઈ ભવાની। ઉચિત કહેહુ મુનિબર બિગ્યાની ॥
તુમ્હરેં જાન કામુ અબ જારા। અબ લગિ સંભુ રહે સબિકારા ॥ ૧॥

આ સાંભળીને પાર્વતીજી મુસ્કરાઈને બોલ્યાં – હે વિજ્ઞાની મુનિવરો! આપે યોગ્ય જ કહ્યું. આપની સમજણમાં શિવજીએ કામદેવને અત્યારે બાળ્યો છે, અત્યાર સુધી તો તેઓ વિકારયુક્ત (કામી) જ રહ્યા! ॥ ૧॥

હમરેં જાન સદા સિવ જોગી। અજ અનવદ્ય અકામ અભોગી ॥
જૌં મૈં સિવ સેયે અસ જાની। પ્રીતિ સમેત કર્મ મન બાની ॥ ૨॥

પરંતુ મારી સમજણમાં તો શિવજી સદાથી જ યોગી, અજન્મા, અનિંદ્ય, કામરહિત અને ભોગહીન છે અને જો મેં શિવજીને આવા સમજીને જ મન, વચન અને કર્મથી પ્રેમસહિત તેમની સેવા કરી છે – ॥ ૨॥

તૌ હમાર પન સુનહુ મુનીસા। કરિહહિં સત્ય કૃપાનિધિ ઈસા ॥
તુમ્હ જો કહા હર જારેઉ મારા। સોઈ અતિ બડ઼ અબિબેકુ તુમ્હારા ॥ ૩॥

તો હે મુનીશ્વરો! સાંભળો, તે કૃપાનિધાન ભગવાન મારી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરશે. આપે જે એમ કહ્યું કે શિવજીએ કામદેવને ભસ્મ કરી દીધા, એ જ આપનો ઘણો ભારે અવિવેક છે. ॥ ૩॥

તાત અનલ કર સહજ સુભાઊ। હિમ તેહિ નિકટ જાઈ નહિં કાઊ ॥
ગએઁ સમીપ સો અવસિ નસાઈ। અસિ મન્મથ મહેસ કી નાઈ ॥ ૪॥

હે તાત! અગ્નિનો તો આ સહજ સ્વભાવ જ છે કે હિમ તેની પાસે કદીય જઈ ન શકે અને જાય તો તે અવશ્ય નષ્ટ થઈ જશે. મહાદેવજી અને કામદેવના સંબંધમાં પણ આ જ ન્યાય સમજવો જોઈએ. ॥ ૪॥

દો૦ – હિયઁ હરષે મુનિ બચન સુનિ દેખિ પ્રીતિ બિસ્વાસ।
ચલે ભવાનિહિ નાઈ સિર ગએ હિમાચલ પાસ ॥ ૯૦॥

પાર્વતીજીનાં વચન સાંભળીને અને તેમનો સ્નેહ તથા વિશ્વાસ જોઈને મુનિઓ અંતરથી ઘણા પ્રસન્ન થયા. તેઓ ભવાનીને શીશ નમાવી ચાલી નીકળ્યા અને હિમાલય પાસે પહોંચ્યા. ॥ ૯૦॥

ચૌ૦ – સબુ પ્રસંગુ ગિરિપતિહિ સુનાવા। મદન દહન સુનિ અતિ દુખુ પાવા ॥
બહુરિ કહેઉ રતિ કર બરદાના। સુનિ હિમવંત બહુત સુખુ માના ॥ ૧॥

તેમણે પર્વતરાજ હિમાલયને સર્વ વૃત્તાંત સંભળાવ્યો. કામદેવના ભસ્મ થવાનું સાંભળી હિમાલય ઘણો દુ:ખી થયો. પછી મુનિઓએ રતિના વરદાનની વાત કહી, તે સાંભળીને હિમાલયે ઘણું સુખ અનુભવ્યું. ॥ ૧॥

હૃદયઁ બિચારિ સંભુ પ્રભુતાઈ । સાદર મુનિબર લિએ બોલાઈ ॥
સુદિનુ સુનખતુ સુઘરી સોચાઈ । બેગિ બેદબિધિ લગન ધરાઈ ॥ ૨॥

શિવજીના પ્રભાવનો મનમાં વિચાર કરી હિમાલયે શ્રેષ્ઠ મુનિઓને આદરપૂર્વક બોલાવી લીધા અને તેમની પાસે શુભ દિન, શુભ નક્ષત્ર અને શુભ ઘડી જોવડાવી વેદની વિધિ અનુસાર તુરત જ લગ્ન નક્કી કરાવી લખાવી લીધું. ॥ ૨॥

પત્રી સપ્તરિષિન્હ સોઇ દીન્હી । ગહિ પદ બિનય હિમાચલ કીન્હી ॥
જાઇ બિધિહિ તિન્હ દીન્હિ સો પાતી । બાચત પ્રીતિ ન હૃદયઁ સમાતી ॥ ૩॥

પછી હિમાલયે તે લગ્નપત્રિકા સપ્તર્ષિઓને આપી અને ચરણ પકડી તેમને વિનંતી કરી. તેઓએ જઈને તે લગ્નપત્રિકા બ્રહ્માજીને આપી. તેને વાંચતી વખતે તેમના હૃદયમાં પ્રેમ સમાતો ન હતો. ॥ ૩॥

લગન બાચિ અજ સબહિ સુનાઈ । હરષે મુનિ સબ સુર સમુદાઈ ॥
સુમન બૃષ્ટિ નભ બાજન બાજે । મંગલ કલસ દસહુઁ દિસિ સાજે ॥ ૪॥

બ્રહ્માજીએ લગ્ન વાંચી સૌને સંભળાવ્યાં. જેને સાંભળીને સર્વે મુનિ અને દેવતાઓનો આખો સમાજ હર્ષિત થઈ ગયો. આકાશમાંથી ફૂલોનો વરસાદ થવા માંડ્યો, વાજાં વાગવા લાગ્યાં અને દસેય દિશાઓમાં મંગળ-કળશ સજાવી દેવાયા. ॥ ૪॥

દો૦ – લગે સઁવારન સકલ સુર બાહન બિબિધ બિમાન ।
હોહિં સગુન મંગલ સુભદ કરહિં અપછરા ગાન ॥ ૯૧॥

બધા દેવતા પોતાનાં જાત-જાતનાં વાહનો અને વિમાનો શણગારવા લાગ્યા. કલ્યાણદાયક મંગળ શુકનો થવા લાગ્યાં અને અપ્સરાઓ ગાવા લાગી. ॥ ૯૧॥

ચૌ૦ – સિવહિ સંભુ ગન કરહિં સિંગારા । જટા મુકુટ અહિ મૌરુ સઁવારા ॥
કુંડલ કંકન પહિરે બ્યાલા । તન બિભૂતિ પટ કેહરિ છાલા ॥ ૧॥

શિવજીના ગણો શિવજીનો શૃંગાર કરવા લાગ્યા. જટાઓનો મુગટ બનાવી તેના પર સર્પોનો મોડ સજાવ્યો. શિવજીએ સર્પોનાં જ કુંડળ અને કંકણ પહેર્યાં, શરીર પર વિભૂતિ ચોળી અને વસ્ત્રના સ્થાને વાઘામ્બર વીંટી લીધું. ॥ ૧॥

સસિ લલાટ સુંદર સિર ગંગા । નયન તીનિ ઉપબીત ભુજંગા ॥
ગરલ કંઠ ઉર નર સિર માલા । અસિવ બેષ સિવધામ કૃપાલા ॥ ૨॥

શિવજીના સુંદર લલાટ પર ચન્દ્રમા, શીશ પર ગંગાજી, ત્રણ નેત્રો, સર્પોની જનોઈ, ગળામાં વિષ અને છાતી પર નર-ખોપરીઓની માળા હતી. આ રીતે તેમનો વેષ અશુભ હોવા છતાંય તેઓ કલ્યાણના ધામ અને કૃપાળુ છે. ॥ ૨॥

કર ત્રિસૂલ અરુ ડમરુ બિરાજા। ચલે બસહઁ ચઢ઼િ બાજહિં બાજા॥
દેખિ સિવહિ સુરત્રિય મુસુકાહીં। બર લાયક દુલહિનિ જગ નાહીં॥૩॥

એક હાથમાં ત્રિશૂળ અને બીજામાં ડમરુ સુશોભિત છે. શિવજી નંદી પર ચઢીને ચાલ્યા. વાજાં વાગી રહ્યાં છે. શિવજીને જોઈ દેવાંગનાઓ મલકાઈ રહી છે [અને કહે છે કે] આ વરને લાયક વધૂ સંસારમાં મળશે નહીં. ॥૩॥

બિષ્નુ બિરંચિ આદિ સુરબ્રાતા। ચઢ઼િ ચઢ઼િ બાહન ચલે બરાતા॥
સુર સમાજ સબ ભાઁતિ અનૂપા। નહિં બરાત દૂલહ અનુરૂપા॥૪॥

વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓનો સમૂહ પોતપોતાનાં વાહનો પર ચઢીને જાનમાં ચાલ્યા. દેવતાઓનો સમાજ બધી રીતે અનુપમ (પરમ સુંદર) હતો, પણ વરને યોગ્ય જાન ન હતી. ॥૪॥

દો૦– બિષ્નુ કહા અસ બિહસિ તબ બોલિ સકલ દિસિરાજ।
બિલગ બિલગ હોઈ ચલહુ સબ નિજ નિજ સહિત સમાજ॥૯૨॥

ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાને બધા દિક્પાળોને બોલાવીને હસીને આમ કહ્યું – બધા લોકો પોતપોતાના દળસહિત જુદા જુદા થઈને ચાલો. ॥૯૨॥

ચૌ૦– બર અનુહારિ બરાત ન ભાઈ। હઁસી કરૈહહુ પર પુર જાઈ॥
બિષ્નુ બચન સુનિ સુર મુસુકાને। નિજ નિજ સેન સહિત બિલગાને॥૧॥

હે ભાઈ! આપણા લોકોની આ જાન વરને યોગ્ય નથી. શું પારકા નગરમાં જઈને હાંસી કરાવશો? વિષ્ણુ ભગવાનની વાત સાંભળીને દેવતાઓ મલકાયા અને તેઓ પોતપોતાની સેનાસહિત જુદા થઈ ગયા. ॥૧॥

મનહીં મન મહેસુ મુસુકાહીં। હરિ કે બિંગ્ય બચન નહિં જાહીં॥
અતિ પ્રિય બચન સુનત પ્રિય કેરે। ભૃંગિહિ પ્રેરિ સકલ ગન ટેરે॥૨॥

મહાદેવજી [આ જોઈને] મનમાં ને મનમાં મલકાય છે કે વિષ્ણુ ભગવાનનાં વ્યંગ-વચન (વિનોદ) નથી છૂટતાં! પોતાના પ્રિય(વિષ્ણુ ભગવાન)નાં આ અતિપ્રિય વચનોને સાંભળી શિવજીએ પણ ભૃંગીને મોકલીને પોતાના બધા ગણોને બોલાવી લીધા. ॥૨॥

સિવ અનુસાસન સુનિ સબ આએ। પ્રભુ પદ જલજ સીસ તિન્હ નાએ॥
નાના બાહન નાના બેષા। બિહસે સિવ સમાજ નિજ દેખા॥૩॥

શિવજીની આજ્ઞા સાંભળતાં જ સર્વે આવ્યા અને તેઓએ સ્વામીનાં ચરણકમળોમાં શીશ નમાવ્યું. જાતજાતનાં વાહનો અને જાતજાતના વેષવાળા પોતાના સમાજને જોઈને શિવજી હસ્યા. ॥૩॥

કોઉ મુખ હીન બિપુલ મુખ કાહૂ। બિનુ પદ કર કોઉ બહુ પદ બાહૂ॥
બિપુલ નયન કોઉ નયન બિહીના। રિષ્ટપુષ્ટ કોઉ અતિ તનખીના॥૪॥

કોઈ મુખ વિનાના છે, કોઈને ઘણાં જ મુખો છે, કોઈ હાથ-પગ વિનાના છે તો કોઈને ઘણા જ હાથ-પગ છે. કોઈને ઘણી આંખો છે તો કોઈને એક પણ આંખ નથી. કોઈ ઘણો જાડો-પુષ્ટ છે તો કોઈ ઘણો જ દૂબળો-પાતળો છે. ॥૪॥

છં૦ – તન ખીન કોઉ અતિ પીન પાવન કોઉ અપાવન ગતિ ધરેં ।
ભૂષન કરાલ કપાલ કર સબ સદ્ય સોનિત તન ભરેં ॥
ખર સ્વાન સુઅર સૃકાલ મુખ ગન બેષ અગનિત કો ગનૈ ।
બહુ જિનસ પ્રેત પિસાચ જોગિ જમાત બરનત નહિં બનૈ ॥

કોઈ ઘણો દૂબળો, કોઈ ઘણો જાડો, કોઈએ પવિત્ર અને કોઈએ અપવિત્ર વેષ ધારણ કરેલા છે. ભયંકર ઘરેણાં પહેરી હાથમાં ખોપરી લીધેલી છે અને સઘળા સર્વે શરીરે તાજા લોહીથી ખરડાયેલા છે. ગધેડાં, કૂતરાં, સૂવર અને શિયાળ જેવાં જ તેમનાં મુખો છે. ગણોના અગણિત વેષોને કોણ ગણે? ઘણા પ્રકારની પ્રેત, પિશાચ અને યોગિનીઓની જમાતો છે. તેનું વર્ણન કરી નથી શકાતું.

સો૦ – નાચહિં ગાવહિં ગીત પરમ તરંગી ભૂત સબ ।
દેખત અતિ બિપરીત બોલહિં બચન બિચિત્ર બિધિ ॥૯૩॥

ભૂત-પ્રેત નાચે છે અને ગીતો ગાય છે, તે સર્વે ઘણાં તરંગી છે. દેખાવમાં ઘણા જ કઢંગા જણાય છે અને ઘણી જ વિચિત્ર રીતે બોલે છે. ॥૯૩॥

ચૌ૦ – જસ દૂલહુ તસિ બની બરાતા । કૌતુક બિબિધ હોહિં મગ જાતા ॥
ઈહાઁ હિમાચલ રચેઉ બિતાના । અતિ બિચિત્ર નહિં જાઈ બખાના ॥૧॥

જેવો વર છે, હવે તેવી જ જાન બની ગઈ છે. માર્ગમાં ચાલતાં જાતજાતના કૌતુક થતાં જાય છે. આ બાજુ, હિમાલયે એવો વિચિત્ર મંડપ બનાવ્યો કે જેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. ॥૧॥

સૈલ સકલ જહઁ લગિ જગ માહીં । લઘુ બિસાલ નહિં બરનિ સિરાહીં ॥
બન સાગર સબ નદીં તલાવા । હિમગિરિ સબ કહુઁ નેવત પઠાવા ॥૨॥

જગતમાં જેટલા નાના-મોટા પર્વતો હતા, જેમનું વર્ણન કરીને પાર પમાતો નથી તથા જેટલા વન, સમુદ્ર, નદીઓ અને તળાવ હતાં, હિમાલયે તે સર્વેને નોતરાં મોકલ્યાં. ॥૨॥

કામરૂપ સુંદર તન ધારી । સહિત સમાજ સહિત બર નારી ॥
ગએ સકલ તુહિનાચલ ગેહા । ગાવહિં મંગલ સહિત સનેહા ॥૩॥

તે બધા પોતાની ઈચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરનારા સુંદર શરીર ધારણ કરી, સુંદર સ્ત્રીઓ અને સમાજોની સાથે હિમાલયના ઘેર ગયા. બધા સ્નેહસહિત મંગળગીતો ગાય છે. ॥૩॥

પ્રથમહિં ગિરિ બહુ ગૃહ સઁવરાએ । જથાજોગુ તહઁ તહઁ સબ છાએ ॥
પુર સોભા અવલોકિ સુહાઈ । લાગઈ લઘુ બિરંચિ નિપુનાઈ ॥૪॥

હિમાલયે અગાઉથી જ ઘણાં ઘર શણગારી રખાવ્યાં હતાં. યથાયોગ્ય તે તે સ્થાનોમાં સર્વે લોકો ઊતર્યા. નગરની સુંદર શોભા જોઈને બ્રહ્માની રચના-ચાતુરી પણ તુચ્છ જણાતી હતી. ॥૪॥

છં૦ – લઘુ લાગ બિધિ કી નિપુનતા અવલોકિ પુર સોભા સહી ।
બન બાગ કૂપ તડ઼ાગ સરિતા સુભગ સબ સક કો કહી ॥
મંગલ બિપુલ તોરન પતાકા કેતુ ગૃહ ગૃહ સોહહીં ।
બનિતા પુરુષ સુંદર ચતુર છબિ દેખિ મુનિ મન મોહહીં ॥

નગરની શોભા જોઈને બ્રહ્માની નિપુણતા સાચેસાચ તુચ્છ જણાય છે. વન, બાગ, કૂવા, તળાવ, નદીઓ સર્વે સુંદર છે, તેમનું વર્ણન કોણ કરી શકે છે? ઘેર ઘેર ઘણાં જ મંગળસૂચક તોરણ અને ધજા-પતાકાઓ સુશોભિત થઈ રહ્યાં છે. ત્યાંનાં સુંદર અને ચતુર સ્ત્રી-પુરુષોની છબિ (કાંતિ) જોઈને મુનિઓના મન પણ મોહિત થઈ જાય છે.

દો૦ – જગદંબા જહઁ અવતરી સો પુરુ બરનિ કિ જાઈ ।
રિદ્ધિ સિદ્ધિ સંપત્તિ સુખ નિત નૂતન અધિકાઈ ॥ ૯૪॥

જે નગરમાં સ્વયં જગદંબાએ અવતાર લીધો, શું તેનું વર્ણન થઈ શકે છે? ત્યાં રિદ્ધિ, સિદ્ધિ, સંપત્તિ અને સુખ નિત્ય-નવીન વધતાં જાય છે. ॥ ૯૪॥

ચૌ૦ – નગર નિકટ બરાત સુનિ આઈ । પુર ખરભરુ સોભા અધિકાઈ ॥
કરિ બનાવ સજિ બાહન નાના । ચલે લેન સાદર અગવાના ॥ ૧॥

જાનને નગરની સમીપ આવેલી સાંભળીને નગરમાં દોડ-ધામ થઈ ગઈ, જેથી તેની શોભા વધી ગઈ. આગેવાની લેનારાઓ બનીઠનીને તથા અનેક પ્રકારનાં વાહનોને શણગારીને આદરસહિત જાનને લેવા ચાલ્યા. ॥ ૧॥

હિયઁ હરષે સુર સેન નિહારી । હરિહિ દેખિ અતિ ભએ સુખારી ॥
સિવ સમાજ જબ દેખન લાગે । બિડરિ ચલે બાહન સબ ભાગે ॥ ૨॥

દેવતાઓના સમાજને જોઈને બધા મનમાં પ્રસન્ન થયા અને વિષ્ણુ ભગવાનને જોઈને તો ઘણું જ સુખ પામ્યા. પરંતુ જ્યારે શિવજીના દળને જોવા લાગ્યા ત્યારે તો તેમનાં બધાં વાહનો (હાથી, ઘોડા, રથના બળદો આદિ) ડરીને ભાગી છૂટ્યાં. ॥ ૨॥

ધરિ ધીરજુ તહઁ રહે સયાને । બાલક સબ લૈ જીવ પરાને ॥
ગએઁ ભવન પૂછહિં પિતુ માતા । કહહિં બચન ભય કંપિત ગાતા ॥ ૩॥

થોડાંક મોટી ઉંમરના સમજદાર લોકો ધીરજ ધરીને ત્યાં ઊભા રહ્યાં. બાળકો તો સર્વે પોતાનો જીવ લઈને નાઠાં. ઘેર પહોંચ્યા પછી જ્યારે માતા-પિતા પૂછે છે, ત્યારે તેઓ ભયથી કાંપતાં શરીરે આવાં વચનો કહે છે – ॥ ૩॥

કહિઅ કાહ કહિ જાઇ ન બાતા । જમ કર ધાર કિધૌં બરિઆતા ॥
બરુ બૌરાહ બસહઁ અસવારા । બ્યાલ કપાલ બિભૂષન છારા ॥ ૪॥

શું કહીએ, કોઈ વાત કહી નથી શકાતી! આ જાન છે કે યમરાજની સેના? વર ગાંડો છે અને નંદી પર સવાર છે. સર્પ, ખોપડી અને રખિયા જ એનાં આભૂષણ છે. ॥ ૪॥

છં૦— તન છાર બ્યાલ કપાલ ભૂષન નગન જટિલ ભયંકરા।
સઁગ ભૂત પ્રેત પિસાચ જોગિનિ બિકટ મુખ રજનીચરા॥
જો જિઅત રહિહિ બરાત દેખત પુન્ય બડ઼ તેહિ કર સહી।
દેખિહિ સો ઉમા બિબાહુ ઘર ઘર બાત અસિ લરિકન્હ કહી॥

વરના શરીર પર રખિયા ચોપડેલી છે, સર્પ તથા ખોપરીઓનાં ઘરેણાં છે; તે નાગો, જટાધારી અને ભયંકર છે. તેની સાથે ભયાનક મુખોવાળાં ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, યોગિનીઓ અને રાક્ષસો છે. જાનને જે જોઈને જીવિત રહેશે, ખરેખર તેનાં ઘણાં જ પુણ્ય છે અને તે જ પાર્વતીનો વિવાહ જોશે. છોકરાંઓએ ઘેર-ઘેર આ જ વાત કરી.

દો૦— સમુઝિ મહેસ સમાજ સબ જનનિ જનક મુસુકાહિં।
બાલ બુઝાએ બિબિધ બિધિ નિડર હોહુ ડરુ નાહિં॥૯૫॥

મહેશ્વર(શિવજી)નો સમાજ જાણીને સર્વે છોકરાંઓનાં માતા-પિતા હસે છે. તેમણે ઘણી રીતે છોકરાંઓને સમજાવ્યા કે નીડર થઈ જાઓ, ડરની કોઈ વાત નથી. ॥૯૫॥

ચૌ૦— લૈ અગવાન બરાતહિ આએ। દિએ સબહિ જનવાસ સુહાએ॥
મૈનાઁ સુભ આરતી સઁવારી। સંગ સુમંગલ ગાવહિં નારી॥૧॥

આગેવાન લોકો જાનને તેડી લાવ્યા. તેઓએ સર્વેને સુંદર જાનીવાસા ઊતરવા માટે આપ્યા. મેના(પાર્વતીજીની માતા)એ શુભ આરતી તૈયાર કરી અને તેમના સાથેની સ્ત્રીઓ શ્રેષ્ઠ લગ્નગીતો ગાવા લાગી. ॥૧॥

કંચન થાર સોહ બર પાની। પરિછન ચલી હરહિ હરષાની॥
બિકટ બેષ રુદ્રહિ જબ દેખા। અબલન્હ ઉર ભય ભયઉ બિસેષા॥૨॥

સુંદર હાથોમાં સોનાનો થાળ શોભે છે; આ રીતે મેના હરખાતાં હરખાતાં શિવજીને પોંખવા ચાલ્યાં. જ્યારે મહાદેવજીને ભયાનક વેષમાં જોયા ત્યારે તો સ્ત્રીઓના મનમાં ઘણો ભારે ભય ઉત્પન્ન થઈ ગયો. ॥૨॥

ભાગિ ભવન પૈઠીં અતિ ત્રાસા। ગએ મહેસુ જહાઁ જનવાસા॥
મૈના હૃદયઁ ભયઉ દુખુ ભારી। લીન્હી બોલિ ગિરીસકુમારી॥૩॥

ઘણા જ ભયને કારણે દોડીને તે ઘરમાં પેસી ગઈ અને શિવજી જ્યાં જાનીવાસો હતો ત્યાં ચાલ્યા ગયા. મેનાના હૃદયમાં ઘણું દુ:ખ થયું. તેમણે પાર્વતીજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યાં. ॥૩॥

અધિક સનેહઁ ગોદ બૈઠારી। સ્યામ સરોજ નયન ભરે બારી॥
જેહિં બિધિ તુમ્હહિ રૂપુ અસ દીન્હા। તેહિં જડ઼ બરુ બાઉર કસ કીન્હા॥૪॥

અને અત્યંત સ્નેહથી પોતાના ખોળામાં બેસાડી પોતાનાં નીલકમળ સમાન નેત્રોમાં આંસુ છલકાવી કહ્યું – જે વિધાતાએ તને આવું સુંદર રૂપ આપ્યું, તે મૂર્ખે તારા વરને બાવરો કેમ બનાવ્યો? ॥૪॥

છં૦– કસ કીન્હ બરુ બૌરાહ બિધિ જેહિં તુમ્હહિ સુંદરતા દઈ ।
જો ફલુ ચહિઅ સુરતરુહિં સો બરબસ બબૂરહિં લાગઈ ॥
તુમ્હ સહિત ગિરિ તેં ગિરૌં પાવક જરૌં જલનિધિ મહુઁ પરૌં ।
ઘરુ જાઉ અપજસુ હોઉ જગ જીવત બિબાહુ ન હૌં કરૌં ॥

જે વિધાતાએ તને સુંદરતા આપી, તેણે તારા માટે વર બાવરો કેમ બનાવ્યો? જે ફળ કલ્પવૃક્ષમાં બેસવું જોઈએ, તે જબરદસ્તીથી બાવળમાં લાગી રહ્યું છે. હું તને લઈને પર્વત પરથી પડતું મૂકીશ, અગ્નિમાં બળી જઈશ કે દરિયામાં કૂદી પડીશ. ઘર ભલે ઉજ્જડ થઈ જાય અને જગત આખાયમાં અપકીર્તિ પ્રસરી જાય, પણ મારા જીવતાજીવે હું આ બાવરા વર સાથે તારો વિવાહ કરીશ નહિ.

દો૦– ભઈં બિકલ અબલા સકલ દુખિત દેખિ ગિરિનારિ ।
કરિ બિલાપુ રોદતિ બદતિ સુતા સનેહુ સઁભારિ ॥૯૬॥

હિમાલયની સ્ત્રી(મેના)ને દુ:ખી જોઈને બધી સ્ત્રીઓ વ્યાકુળ થઈ ગઈ. મેના પોતાની પુત્રીના સ્નેહને યાદ કરીને વિલાપ કરી રોતી હતી અને કહેતી હતી – ॥ ૯૬॥

ચૌ૦– નારદ કર મૈં કાહ બિગારા । ભવનુ મોર જિન્હ બસત ઉજારા ॥
અસ ઉપદેસુ ઉમહિ જિન્હ દીન્હા । બૌરે બરહિ લાગિ તપુ કીન્હા ॥ ૧॥

મેં નારદનું શું બગાડ્યું હતું, જેણે મારા વસતા ઘરને ઊજાડી નાખ્યું અને જેણે પાર્વતીને એવો ઉપદેશ આપ્યો કે જેથી તેણે પાગલ વરના માટે તપ કર્યું. ॥ ૧॥

સાચેહુઁ ઉન્હ કેં મોહ ન માયા । ઉદાસીન ધનુ ધામુ ન જાયા ॥
પર ઘર ઘાલક લાજ ન ભીરા । બાઁઝ કિ જાન પ્રસવ કૈ પીરા ॥ ૨॥

ખરેખર તેમને નથી કોઈનો મોહ, નથી માયા; નથી તેમની પાસે ધન, નથી ઘર અને સ્ત્રી પણ નથી; તેઓ સર્વેથી ઉદાસીન છે. આથી જ તેઓ બીજાના ઘરને ઉજાડનારા છે. તેમને નથી કોઈની લાજ, નથી કોઈનો ડર. ભલા, વાંઝણી પ્રસવની પીડાને શું જાણે. ॥ ૨॥

જનનિહિ બિકલ બિલોકિ ભવાની । બોલી જુત બિબેક મૃદુ બાની ॥
અસ બિચારિ સોચહિ મતિ માતા । સો ન ટરઈ જો રચઇ બિધાતા ॥ ૩॥

માતાને વ્યાકુળ જોઈને પાર્વતીજી વિવેકયુક્ત કોમળ વાણી બોલ્યાં – હે માતા! વિધાતા જે રચી નાખે છે, તે ટળતું નથી; આવો વિચાર કરી તું શોક ના કર. ॥ ૩॥

કરમ લિખા જૌં બાઉર નાહૂ । તૌ કત દોસુ લગાઇઅ કાહૂ ॥
તુમ્હ સન મિટહિં કિ બિધિ કે અંકા । માતુ બ્યર્થ જનિ લેહુ કલંકા ॥ ૪॥

જો મારા ભાગ્યમાં બાવરો જ પતિ લખ્યો છે તો બીજાને શા માટે દોષ દેવાય? હે માતા! શું વિધાતાના લેખ તારાથી મટી શકશે? વ્યર્થ કલંકનો ચાંલ્લો ના વહોરીશ. ॥ ૪॥

છં૦ – જનિ લેહુ માતુ કલંકુ કરુના પરિહરહુ અવસર નહીં।
દુખુ સુખુ જો લિખા લિલાર હમરેં જાબ જહઁ પાઉબ તહીં॥
સુનિ ઉમા બચન બિનીત કોમલ સકલ અબલા સોચહીં।
બહુ ભાઁતિ બિધિહિ લગાઈ દૂષન નયન બારિ બિમોચહીં॥

હે માતા! કલંક ન વહોરીશ, રોવું છોડી દે. આ અવસર વિષાદ કરવાનો નથી. મારા ભાગ્યમાં જે દુઃખ-સુખ લખ્યું છે, તે હું જ્યાં જઈશ ત્યાં મેળવીશ જ! પાર્વતીજીનાં આવાં વિનયયુક્ત કોમળ વચન સાંભળીને બધી સ્ત્રીઓ શોક કરવા લાગી અને જાતજાતના દોષ વિધાતાને આપીને આંખોમાંથી અશ્રુ વહેવડાવા લાગી.

દો૦ – તેહિ અવસર નારદ સહિત અરુ રિષિ સપ્ત સમેત।
સમાચાર સુનિ તુહિનગિરિ ગવને તુરત નિકેત॥૯૭॥

આ સમાચારને સાંભળતાં જ હિમાલય તે સમયે નારદજી અને સપ્તર્ષિઓને સાથે લઈને પોતાના ઘેર ગયા. ॥૯૭॥

ચૌ૦ – તબ નારદ સબહી સમુઝાવા। પુરુબ કથાપ્રસંગુ સુનાવા॥
મયના સત્ય સુનહુ મમ બાની। જગદંબા તવ સુતા ભવાની॥૧॥

ત્યારે નારદજીએ પૂર્વજન્મની કથા સંભળાવી સર્વેને સમજાવ્યા [અને કહ્યું] કે હે મેના! તમે મારી સાચી વાત સાંભળો, તમારી આ પુત્રી સાક્ષાત્ જગતજનની ભવાની છે. ॥૧॥

અજા અનાદિ સક્તિ અબિનાસિનિ। સદા સંભુ અરધંગ નિવાસિનિ॥
જગ સંભવ પાલન લય કારિનિ। નિજ ઈચ્છા લીલા બપુ ધારિનિ॥૨॥

તે અજન્મા, અનાદિ અને અવિનાશિની શક્તિ છે. સદા શિવજીના અડધા અંગમાં રહે છે. એ જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને સંહાર કરનારી છે; અને પોતાની ઈચ્છાથી જ લીલા–શરીર ધારણ કરે છે. ॥૨॥

જનમીં પ્રથમ દચ્છ ગૃહ જાઈ। નામુ સતી સુંદર તનુ પાઈ॥
તહઁહુઁ સતી સંકરહિ બિબાહીં। કથા પ્રસિદ્ધ સકલ જગ માહીં॥૩॥

અગાઉ એ દક્ષના ઘેર જઈ જન્મ્યાં હતાં, ત્યારે એમનું નામ સતી હતું, ઘણું જ સુંદર શરીર પામ્યાં હતાં. ત્યાં પણ સતીને શંકરજી સાથે જ પરણાવ્યાં હતાં. આ કથા આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥૩॥

એક બાર આવત સિવ સંગા। દેખેઉ રઘુકુલ કમલ પતંગા॥
ભયઉ મોહુ સિવ કહા ન કીન્હા। ભ્રમ બસ બેષુ સીય કર લીન્હા॥૪॥

એક વખત તેમણે શિવજીના સાથે આવતા [માર્ગમાં] રઘુકુળરૂપી કમળના સૂર્ય શ્રીરામચન્દ્રજીને જોયા, ત્યારે એમને મોહ થઈ ગયો અને એમણે શિવજીનું કહ્યું ન માનીને ભ્રમવશ થઈ સીતાજીનો વેશ ધારણ કરી લીધો. ॥૪॥

છં૦ – સિય બેષુ સતીં જો કીન્હ તેહિં અપરાધ સંકર પરિહરીં।
હર બિરહઁ જાઇ બહોરિ પિતુ કેં જગ્ય જોગાનલ જરીં॥
અબ જનમિ તુમ્હરે ભવન નિજ પતિ લાગિ દારુન તપુ કિયા।
અસ જાનિ સંસય તજહુ ગિરિજા સર્બદા સંકરપ્રિયા॥

સતીજીએ જે સીતાનો વેષ ધારણ કર્યો, એ જ અપરાધના કારણે શંકરજીએ તેમને ત્યાગી દીધાં. પછી શંકરજીના વિયોગમાં પોતાના પિતાના યજ્ઞમાં જઈને ત્યાં જ તેઓ યોગાગ્નિથી ભસ્મ થઈ ગયાં. હવે, એમણે તમારા ઘરમાં જન્મ લઈને પોતાના પતિને માટે કઠિન તપ કર્યું છે એમ જાણીને સંશય ત્યજી દો. પાર્વતીજી તો સદાય શિવજીનાં પ્રિયા (અર્ધાંગના) છે.

દો૦ – સુનિ નારદ કે બચન તબ સબ કર મિટા બિષાદ।
છન મહુઁ બ્યાપેઉ સકલ પુર ઘર ઘર યહ સંબાદ॥૯૮॥

ત્યારે નારદનાં વચનો સાંભળીને સર્વેનો વિષાદ દૂર થયો અને ક્ષણમાત્રમાં આ સમાચાર આખાય નગરમાં ઘેર - ઘેર વ્યાપી ગયા. ॥૯૮॥

ચૌ૦ – તબ મયના હિમવંતુ અનંદે। પુનિ પુનિ પારબતી પદ બંદે॥
નારિ પુરુષ સિસુ જુબા સયાને। નગર લોગ સબ અતિ હરષાને॥૧॥

તે સમયે મેના અને હિમાલય આનંદમાં મગ્ન થઈ ગયાં અને તેમણે વારંવાર પાર્વતીના ચરણોની વંદના કરી. સ્ત્રી, પુરુષો, બાળકો, યુવાનો અને વૃદ્ધો - નગરના સર્વે લોકો ઘણા પ્રસન્ન થયાં. ॥૧॥

લગે હોન પુર મંગલ ગાના। સજે સબહિં હાટક ઘટ નાના॥
ભાઁતિ અનેક ભઈ જેવનારા। સૂપસાસ્ત્ર જસ કછુ બ્યવહારા॥૨॥

નગરમાં મંગળગીતો ગવાવા લાગ્યાં અને સૌએ જાતજાતના સુવર્ણોના કળશ સજાવ્યા. પાકશાસ્ત્રમાં જે રીત છે તે પ્રમાણે અનેક જાતની રસોઈ બની (જમણવાર થયા). ॥૨॥

સો જેવનાર કિ જાઇ બખાની। બસહિં ભવન જેહિં માતુ ભવાની॥
સાદર બોલે સકલ બરાતી। બિષ્નુ બિરંચિ દેવ સબ જાતી॥૩॥

જે ઘરમાં સ્વયં માતા ભવાની રહેતાં હોય, ત્યાંના જમણવારનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકાય? હિમાલયે આદરપૂર્વક સર્વે જાનૈયાઓને – વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને સર્વે વર્ગના દેવતાઓને બોલાવ્યા. ॥૩॥

બિબિધ પાઁતિ બૈઠી જેવનારા। લાગે પરુસન નિપુન સુઆરા॥
નારિબૃંદ સુર જેવઁત જાની। લગીં દેન ગારીં મૃદુ બાની॥૪॥

જમનારાઓની ઘણી જ પંગતો બેસી. ચતુર રસોઈયા પીરસવા મંડ્યા. સ્ત્રીઓની મંડળીઓ દેવતાઓને જમતા જાણીને કોમળ વાણીથી ફટાણાં ગાવા મંડી. ॥૪॥

છં૦ – ગારીં મધુર સ્વર દેહિં સુંદરિ બિંગ્ય બચન સુનાવહીં ।
ભોજનુ કરહિં સુર અતિ બિલંબુ બિનોદુ સુનિ સચુ પાવહીં ॥
જેવઁત જો બઢ્યો અનંદુ સો મુખ કોટિહૂઁ ન પરૈ કહ્યો ।
અચવાઁઇ દીન્હેં પાન ગવને બાસ જહઁ જાકો રહ્યો ॥

સર્વે સુંદર સ્ત્રીઓ મીઠા સ્વરે ફટાણાં ગાવા લાગી. અને વ્યંગ ભરેલાં વચનો સંભળાવવા માંડી. દેવગણ વિનોદ સાંભળીને ઘણું સુખ અનુભવે છે; એટલે જ જમવામાં ઘણી વાર લગાડી રહ્યા છે. જમતી વેળાએ જે આનંદ વધ્યો, તે કરોડો મુખોથી પણ કહી નથી શકાતો. [ભોજન કરી લીધા પછી] બધાનાં હાથ-મુખ ધોવડાવીને પાન અપાયાં. પછી સર્વે લોકો જે જ્યાં ઊતર્યા હતા, તે જાનીવાસે તેઓ ગયા.

દો૦ – બહુરિ મુનિન્હ હિમવંત કહુઁ લગન સુનાઈ આઇ ।
સમય બિલોકિ બિબાહ કર પઠએ દેવ બોલાઇ ॥ ૯૯॥

પછી મુનિઓએ આવીને હિમાલયને લગન વેળા (લગનપત્રિકા) કહી સંભળાવી અને વિવાહનો સમય જોઈ દેવતાઓને તેડાવ્યા. ॥ ૯૯॥

ચૌ૦ – બોલિ સકલ સુર સાદર લીન્હે । સબહિ જથોચિત આસન દીન્હે ॥
બેદી બેદ બિધાન સઁવારી । સુભગ સુમંગલ ગાવહિં નારી ॥ ૧॥

સર્વે દેવતાઓને આદરસહિત બોલાવી લીધા અને સર્વેને યથાયોગ્ય આસન આપ્યાં. વેદની વિધિ પ્રમાણે વેદી (ચોકી) શણગારવામાં આવી અને સ્ત્રીઓ સુન્દર શ્રેષ્ઠ મંગળગીત ગાવા લાગી. ॥ ૧॥

સિંઘાસનુ અતિ દિબ્ય સુહાવા । જાઇ ન બરનિ બિરંચિ બનાવા ॥
બૈઠે સિવ બિપ્રન્હ સિરુ નાઈ । હૃદયઁ સુમિરિ નિજ પ્રભુ રઘુરાઈ ॥ ૨॥

વેદિકા પર એક અત્યંત સુંદર દિવ્ય સિંહાસન હતું, જેનું [જેની સુંદરતાનું] વર્ણન નથી કરી શકાતું; કેમ કે તે સ્વયં બ્રહ્માજીનું બનાવેલું હતું. બ્રાહ્મણોને શીશ નમાવી અને હૃદયમાં પોતાના સ્વામી શ્રીરઘુનાથજીનું સ્મરણ કરીને શિવજી તે સિંહાસન પર બેસી ગયા. ॥ ૨॥

બહુરિ મુનીસન્હ ઉમા બોલાઈ । કરિ સિંગારુ સખીં લૈ આઈ ॥
દેખત રૂપુ સકલ સુર મોહે । બરનૈ છબિ અસ જગ કબિ કો હૈ ॥ ૩॥

પછી મુનીશ્વરોએ પાર્વતીજીને તેડાવ્યા. સખીઓ શૃંગાર કરી તેમને લઈ આવી. પાર્વતીજીના રૂપને જોતાં જ સર્વે દેવો મોહિત થઈ ગયા. સંસારમાં એવો કયો કવિ છે જે તે સુંદરતાનું વર્ણન કરી શકે! ॥ ૩॥

જગદંબિકા જાનિ ભવ ભામા । સુરન્હ મનહિં મન કીન્હ પ્રનામા ॥
સુંદરતા મરજાદ ભવાની । જાઇ ન કોટિહુઁ બદન બખાની ॥ ૪॥

પાર્વતીજીને જગદંબા અને શિવજીનાં પત્ની જાણીને દેવોએ મનમાં ને મનમાં પ્રણામ કર્યાં. ભવાની સુંદરતાની સીમા છે. કરોડો મુખોથી પણ તેમની શોભા કહી નથી શકાતી. ॥ ૪॥

છં૦ – કોટિહુઁ બદન નહિં બનૈ બરનત જગ જનનિ સોભા મહા ।
સકુચહિં કહત શ્રુતિ સેષ સારદ મંદમતિ તુલસી કહા ॥
છબિખાનિ માતુ ભવાનિ ગવનીં મધ્ય મંડપ સિવ જહાઁ ।
અવલોકિ સકહિં ન સકુચ પતિ પદ કમલ મનુ મધુકરુ તહાઁ ॥

જગતજનની પાર્વતીજીની મહાન શોભાનું વર્ણન કરોડો મુખોથી પણ થઈ શકે તેમ નથી. વેદ, શેષજી અને સરસ્વતીજી પણ તે કહેતા સંકોચ પામે છે, તો મંદબુદ્ધિ તુલસી તેમની પાસે કઈ ગણતરીમાં છે? સુંદરતા અને શોભાની ખાણ માતા ભવાની મંડપ વચ્ચે જ્યાં શિવજી હતા, ત્યાં ગયાં. સંકોચને લીધે તેઓ પતિ(શિવજી)નાં ચરણકમળોને જોઈ શકતા ન હતાં, પરંતુ તેમનો મનરૂપી ભમરો તો ત્યાં [રસ-પાન કરી રહ્યો] હતો.

દો૦ – મુનિ અનુસાસન ગનપતિહિ પૂજેઉ સંભુ ભવાનિ ।
કોઉ સુનિ સંસય કરૈ જનિ સુર અનાદિ જિયઁ જાનિ ॥ ૧૦૦॥

મુનિઓની આજ્ઞાથી શિવજી અને પાર્વતીજીએ ગણેશજીનું પૂજન કર્યું. મનમાં દેવતાઓને અનાદિ સમજીને કોઈ આ વાતને સાંભળીને શંકા ન કરે [કિ ગણેશજી તો શિવ-પાર્વતીનું સંતાન છે, અત્યારે વિવાહપૂર્વે તે ક્યાંથી આવી ગયા?] ॥ ૧૦૦॥

ચૌ૦ – જસિ બિબાહ કૈ બિધિ શ્રુતિ ગાઈ । મહામુનિન્હ સો સબ કરવાઈ ॥
ગહિ ગિરીસ કુસ કન્યા પાની । ભવહિ સમરપીં જાનિ ભવાની ॥ ૧॥

વેદોમાં વિવાહની જેવી વિધિ કહેવામાં આવી છે, મહામુનિઓએ તે સઘળી કરાવી. પર્વતરાજ હિમાલયે હાથમાં દર્ભ લઈને તથા પુત્રીનો હાથ પકડીને તેને ભવાની (શિવપત્ની) જાણીને શિવજીને સમર્પિત કર્યાં. ॥ ૧॥

પાનિગ્રહન જબ કીન્હ મહેસા । હિયઁ હરષે તબ સકલ સુરેસા ॥
બેદમંત્ર મુનિબર ઉચ્ચરહીં । જય જય જય સંકર સુર કરહીં ॥ ૨॥

જ્યારે મહેશ્વરે (શિવજીએ) પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું, ત્યારે [ઇન્દ્રાદિ] સર્વે દેવતાઓ હૃદયમાં ઘણા જ હર્ષિત થયા. શ્રેષ્ઠ મુનિગણ વેદમંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરવા લાગ્યા અને દેવગણો શિવજીનો જય-જયકાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૨॥

બાજહિં બાજન બિબિધ બિધાના । સુમનબૃષ્ટિ નભ ભૈ બિધિ નાના ॥
હર ગિરિજા કર ભયઉ બિબાહૂ । સકલ ભુવન ભરિ રહા ઉછાહૂ ॥ ૩॥

અનેકો પ્રકારનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં. આકાશમાંથી અનેક જાતનાં ફૂલોની વર્ષા થઈ. શિવ-પાર્વતીનો વિવાહ થઈ ગયો. આખા બ્રહ્માંડમાં આનંદ છવાઈ ગયો. ॥ ૩॥

દાસીં દાસ તુરગ રથ નાગા । ધેનુ બસન મનિ બસ્તુ બિભાગા ॥
અન્ન કનકભાજન ભરિ જાના । દાઈજ દીન્હ ન જાઈ બખાના ॥ ૪॥

દાસી, દાસ, રથ, ઘોડા, હાથી, ગાયો, વસ્ત્ર અને મણિ વગેરે અનેક પ્રકારની ચીજો, અન્ન અને સોનાનાં વાસણો ગાડીઓમાં ભરીને દહેજમાં આપ્યાં, જેનાં વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. ॥ ૪॥

છં૦ – દાઈજ દિયો બહુ ભાઁતિ પુનિ કર જોરિ હિમભૂધર કહ્યો ।
કા દેઉઁ પૂરનકામ સંકર ચરન પંકજ ગહિ રહ્યો ॥
સિવઁ કૃપાસાગર સસુર કર સંતોષુ સબ ભાઁતિહિં કિયો ।
પુનિ ગહે પદ પાથોજ મયનાઁ પ્રેમ પરિપૂરન હિયો ॥

અનેક પ્રકારે દહેજ આપીને, હાથ જોડી હિમાલયે કહ્યું – હે શંકર! આપ પૂર્ણકામ છો, હું આપને શું આપી શકવાનો હતો? [આમ કહીને] તે શિવજીનાં ચરણકમળ પકડીને બેસી ગયા, ત્યારે કૃપાના સાગર શિવજીએ પોતાના સસરાનું સર્વે રીતે સમાધાન કર્યું. પછી પ્રેમથી પરિપૂર્ણ હૃદયે મેનાજીએ શિવજીનાં ચરણકમળ પકડ્યાં [અને કહ્યું –]

દો૦ – નાથ ઉમા મમ પ્રાન સમ ગૃહકિંકરી કરેહુ ।
છમેહુ સકલ અપરાધ અબ હોઇ પ્રસન્ન બરુ દેહુ ॥ ૧૦૧॥

હે નાથ! આ ઉમા મને મારા પ્રાણસમાન [પ્રિય] છે. આપ એને આપના ઘરની દાસી બનાવજો અને એના દરેક અપરાધને ક્ષમા કરતા રહેજો. હવે, આપ પ્રસન્ન થઈને મને આ વર આપો. ॥ ૧૦૧॥

ચૌ૦ – બહુ બિધિ સંભુ સાસુ સમુઝાઈ । ગવની ભવન ચરન સિરુ નાઈ ॥
જનનીં ઉમા બોલિ તબ લીન્હી । લૈ ઉછંગ સુંદર સિખ દીન્હી ॥ ૧॥

શિવજીએ ઘણી રીતે પોતાનાં સાસુને સમજાવ્યાં. ત્યારે તે શિવજીના ચરણોમાં શીશ નમાવી ઘેર ગયાં. પછી માતાએ પાર્વતીને બોલાવી લીધાં અને ખોળામાં બેસાડી સુંદર શિખામણ આપી – ॥ ૧॥

કરેહુ સદા સંકર પદ પૂજા । નારિધરમુ પતિ દેઉ ન દૂજા ॥
બચન કહત ભરે લોચન બારી । બહુરિ લાઈ ઉર લીન્હિ કુમારી ॥ ૨॥

હે પાર્વતી! તું સદા શિવજીના ચરણોની પૂજા કરજે. નારીઓનો આ જ ધર્મ છે. તેમના માટે પતિ જ દેવતા છે, અન્ય કોઈ દેવતા નથી. આવા પ્રકારની વાતો કહેતાં કહેતાં તેમની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં અને તેમણે પુત્રીને છાતી સરસી ચાંપી દીધી. ॥ ૨॥

કત બિધિ સૃજીં નારિ જગ માહીં । પરાધીન સપનેહુઁ સુખુ નાહીં ॥
ભૈ અતિ પ્રેમ બિકલ મહતારી । ધીરજુ કીન્હ કુસમય બિચારી ॥ ૩॥

[વળી, કહ્યું કે] વિધાતાએ જગતમાં સ્ત્રીજાતિને કેમ ઉત્પન્ન કરી? પરાધીનને સપનામાં પણ સુખ નથી મળતું. એમ કહેતાં માતા સ્નેહના લીધે અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયાં, પરંતુ દુઃખી થવાનો આ સમય નથી એમ જાણીને તેમણે ધીરજ ધરી. ॥ ૩॥

પુનિ પુનિ મિલતિ પરતિ ગહિ ચરના। પરમ પ્રેમુ કછુ જાઇ ન બરના ॥
સબ નારિન્હ મિલિ ભેટિ ભવાની। જાઇ જનનિ ઉર પુનિ લપટાની ॥૪॥

મેના વારંવાર ભેટે છે અને [પાર્વતીના] ચરણો પકડીને પડી જાય છે. ઘણો જ પ્રેમ છે, કંઈ વર્ણન નથી કરી શકાતું. ભવાની સર્વે સ્ત્રીઓને મળી-ભેટીને પાછા પોતાની માતાના હૃદયને વીંટળાઈ ગયાં. ॥૪॥

છં૦ – જનનિહિ બહુરિ મિલિ ચલી ઉચિત અસીસ સબ કાહૂઁ દઈ।
ફિરિ ફિરિ બિલોકતિ માતુ તન તબ સખીં લૈ સિવ પહિં ગઈ ॥
જાચક સકલ સંતોષિ સંકરુ ઉમા સહિત ભવન ચલે।
સબ અમર હરષે સુમન બરષિ નિસાન નભ બાજે ભલે ॥

પાર્વતીજી માતાને ફરી ભેટીને ચાલ્યાં, સર્વ કોઈએ તેમને યોગ્ય આશીર્વાદ આપ્યા. પાર્વતીજી વળી-વળીને માતાના તરફ જોતાં જતાં હતાં. ત્યારે સખીઓ તેમને શિવજીના પાસે લઈ ગઈ. મહાદેવજી સર્વે યાચકોને સંતુષ્ટ કરી પાર્વતીજીની સાથે ઘર (કૈલાસ) તરફ ચાલ્યા. સર્વે દેવતા પ્રસન્ન થઈને ફૂલોની વર્ષા કરવા લાગ્યા અને આકાશમાં સુંદર નગારાં વાગવા મંડ્યાં.

દો૦ – ચલે સંગ હિમવંતુ તબ પહુઁચાવન અતિ હેતુ।
બિબિધ ભાઁતિ પરિતોષુ કરિ બિદા કીન્હ બૃષકેતુ ॥૧૦૨॥

ત્યારે હિમાલય અત્યંત પ્રેમથી શિવજીને વળાવવા સાથે ચાલ્યા. વૃષકેતુ(શિવજી)એ અનેક રીતે તેમને સંતોષીને વિદાય કર્યા. ॥૧૦૨॥

ચૌ૦ – તુરત ભવન આએ ગિરિરાઈ। સકલ સૈલ સર લિએ બોલાઈ ॥
આદર દાન બિનય બહુમાના। સબ કર બિદા કીન્હ હિમવાના ॥૧॥

પર્વતરાજ હિમાલય તુરંત ઘેર આવ્યા અને તેમણે બધાં પર્વતો અને સરોવરોને બોલાવ્યાં. હિમાલયે આદર, દાન, વિનય અને ઘણા સન્માનપૂર્વક સર્વેને વિદાય આપી. ॥૧॥

જબહિં સંભુ કૈલાસહિં આએ। સુર સબ નિજ નિજ લોક સિધાએ ॥
જગત માતુ પિતુ સંભુ ભવાની। તેહિં સિંગારુ ન કહઉઁ બખાની ॥૨॥

જ્યારે શિવજી કૈલાસ પર્વત પર પહોંચ્યા, ત્યારે સર્વે દેવતા પોતપોતાના લોકોમાં ચાલ્યા ગયા. [તુલસીદાસજી કહે છે કે] પાર્વતીજી અને શિવજી જગતનાં માતા-પિતા છે, એટલે હું એમના શ્રૃંગારનું વર્ણન કરતો નથી. ॥૨॥

કરહિં બિબિધ બિધિ ભોગ બિલાસા। ગનન્હ સમેત બસહિં કૈલાસા ॥
હર ગિરિજા બિહાર નિત નયઊ। એહિ બિધિ બિપુલ કાલ ચલિ ગયઊ ॥૩॥

શિવ-પાર્વતી વિવિધ પ્રકારના ભોગ-વિલાસ કરતાં કરતાં પોતાના ગણોસહિત કૈલાસપર રહેવા માંડ્યાં. તેઓ નિત્ય નવા વિહાર કરતાં હતાં. આમ ઘણો સમય વીતી ગયો. ॥૩॥

તબ જનમેઉ ષટબદન કુમારા। તારકુ અસુરુ સમર જેહિં મારા ॥
આગમ નિગમ પ્રસિદ્ધ પુરાના। ષન્મુખ જન્મુ સકલ જગ જાના ॥૪॥

પછી છ મુખવાળા પુત્ર(સ્વામિકાર્તિક)નો જન્મ થયો, જેણે [મોટા થયા પછી] યુદ્ધમાં તારકાસુરને માર્યો. વેદ, શાસ્ત્ર અને પુરાણોમાં સ્વામીકાર્તિકના જન્મની કથા પ્રસિદ્ધ છે અને આખું જગત તેને જાણે છે. ॥૪॥

છં૦– જગુ જાન ષન્મુખ જન્મુ કર્મુ પ્રતાપુ પુરુષારથુ મહા।
તેહિ હેતુ મૈં બૃષકેતુ સુત કર ચરિત સંછેપહિં કહા ॥
યહ ઉમા સંભુ બિબાહુ જે નર નારિ કહહિં જે ગાવહીં।
કલ્યાન કાજ બિબાહ મંગલ સર્બદા સુખુ પાવહીં ॥

ષડાનન(સ્વામીકાર્તિક)ના જન્મ, કર્મ, પ્રતાપ અને મહાન પુરુષાર્થને આખું જગત જાણે છે. તેથી મેં વૃષકેતુ(શિવજી)ના પુત્રનું ચરિત્ર સંક્ષેપમાં જ કહ્યું છે. શિવ-પાર્વતીના વિવાહની આ કથાને જે સ્ત્રી-પુરુષ કહેશે અને ગાશે, તે કલ્યાણનાં કાર્યો અને વિવાહાદિ મંગળોમાં સદા સુખ મેળવશે.

દો૦– ચરિત સિંધુ ગિરિજા રમન બેદ ન પાવહિં પારુ।
બરનૈ તુલસીદાસુ કિમિ અતિ મતિમંદ ગવાઁરુ ॥૧૦૩॥

ગિરિજાપતિ મહાદેવજીનું ચરિત્ર સમુદ્ર સમાન (અપાર) છે, તેનો પાર વેદો પણ નથી પામતા તો અત્યંત મંદબુદ્ધિ અને ગમાર તુલસીદાસ તેનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકે? ॥૧૦૩॥

ચૌ૦– સંભુ ચરિત સુનિ સરસ સુહાવા। ભરદ્વાજ મુનિ અતિ સુખુ પાવા ॥
બહુ લાલસા કથા પર બાઢ઼ી। નયનન્હિ નીરુ રોમાવલિ ઠાઢ઼ી ॥૧॥

શિવજીનું રસપ્રદ અને સોહામણું ચરિત્ર સાંભળીને મુનિ ભરદ્વાજજીને ઘણું જ સુખ મળ્યું. કથા સાંભળવાની તેમની લાલસા ઘણી વધી ગઈ. નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં અને રૂંવાડાં ઊભા થઈ ગયાં. ॥૧॥

પ્રેમ બિબસ મુખ આવ ન બાની। દસા દેખિ હરષે મુનિ ગ્યાની ॥
અહો ધન્ય તવ જન્મુ મુનીસા। તુમ્હહિ પ્રાન સમ પ્રિય ગૌરીસા ॥૨॥

તે પ્રેમમાં મુગ્ધ થઈ ગયા, મુખમાંથી વાણી નથી નીકળતી. તેમની આ દશા જોઈને જ્ઞાની મુનિ યાજ્ઞવલ્ક્ય ઘણા પ્રસન્ન થયા [અને બોલ્યા –], હે મુનીશ! અહો હો...! તમારો જન્મ ધન્ય છે, તમને ગૌરીપતિ શિવજી પ્રાણોસમાન પ્રિય છે. ॥૨॥

સિવ પદ કમલ જિન્હહિ રતિ નાહીં। રામહિ તે સપનેહુઁ ન સોહાહીં ॥
બિનુ છલ બિસ્વનાથ પદ નેહૂ। રામ ભગત કર લચ્છન એહૂ ॥૩॥

શિવજીનાં ચરણકમળોમાં જેમની પ્રીતિ નથી, તે શ્રીરામચન્દ્રજીને સ્વપ્નમાં પણ પ્રિય લાગતા નથી. વિશ્વનાથ શ્રીશિવજીના ચરણોમાં નિષ્કપટ (વિશુદ્ધ) પ્રેમ થવો - એ જ રામભક્તનું લક્ષણ છે. ॥૩॥

સિવ સમ કો રઘુપતિ બ્રતધારી । બિનુ અઘ તજી સતી અસિ નારી ॥
પનુ કરિ રઘુપતિ ભગતિ દેખાઈ । કો સિવ સમ રામહિ પ્રિય ભાઈ ॥ ૪॥

શિવજીની જેમ રઘુનાથજી(ની ભક્તિ)નું વ્રત ધારણ કરનાર કોણ છે? જેમણે વગર પાપે સતી જેવી સ્રીને ત્યાગી દીધી અને પ્રતિજ્ઞા કરીને શ્રીરઘુનાથજીની ભક્તિને બતાવી. હે ભાઈ! શ્રીરામચન્દ્રજીને શિવજી સમાન બીજું કોણ પ્રિય છે? ॥ ૪॥

દો૦ – પ્રથમહિં મૈં કહિ સિવ ચરિત બૂઝા મરમુ તુમ્હાર ।
સુચિ સેવક તુમ્હ રામ કે રહિત સમસ્ત બિકાર ॥ ૧૦૪॥

મેં પહેલાં તો શિવજીનું ચરિત્ર કહીને તમારો ભેદ સમજી લીધો. તમે શ્રીરામચન્દ્રજીના પવિત્ર સેવક છો અને સમસ્ત દોષોથી રહિત છો. ॥ ૧૦૪॥

ચૌ૦ – મૈં જાના તુમ્હાર ગુન સીલા । કહઉઁ સુનહુ અબ રઘુપતિ લીલા ॥
સુનુ મુનિ આજુ સમાગમ તોરેં । કહિ ન જાઈ જસ સુખુ મન મોરેં ॥ ૧॥

મેં તમારા ગુણ અને શીલ જાણી લીધાં. હવે, હું શ્રીરઘુનાથજીની લીલા કહું છું, સાંભળો. હે મુનિ! આજે તમને મળવાથી મારા મનમાં જે આનંદ થયો છે, તે કહી શકાતો નથી. ॥ ૧॥

રામ ચરિત અતિ અમિત મુનીસા । કહિ ન સકહિં સત કોટિ અહીસા ॥
તદપિ જથાશ્રુત કહઉઁ બખાની । સુમિરિ ગિરાપતિ પ્રભુ ધનુપાની ॥ ૨॥

હે મુનીશ્વર! રામચરિત્ર અત્યંત અપાર છે. સો કરોડ શેષજી પણ તે કહી નથી શકતા. તો પણ જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવું, વાણીના સ્વામી (પ્રેરક) અને હાથમાં ધનુષ ધારણ કરેલા પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને કહું છું. ॥ ૨॥

સારદ દારુનારિ સમ સ્વામી । રામુ સૂત્રધર અંતરજામી ॥
જેહિ પર કૃપા કરહિં જનુ જાની । કબિ ઉર અજિર નચાવહિં બાની ॥ ૩॥

સરસ્વતીજી કઠપૂતળી સમાન છે અને અંતર્યામી સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજી કઠપૂતળીને નચાવનાર સૂત્રધાર છે. પોતાનો ભક્ત જાણીને જે કવિ ઉપર તેઓ કૃપા કરે છે, તેના હૃદયરૂપી આંગણામાં સરસ્વતીને તેઓ નચાવ્યા કરે છે. ॥ ૩॥

પ્રનવઉઁ સોઈ કૃપાલ રઘુનાથા । બરનઉઁ બિસદ તાસુ ગુન ગાથા ॥
પરમ રમ્ય ગિરિબરુ કૈલાસૂ । સદા જહાઁ સિવ ઉમા નિવાસૂ ॥ ૪॥

તે કૃપાળુ શ્રીરઘુનાથજીને હું પ્રણામ કરું છું અને તેમના નિર્મળ ગુણોની કથા કહું છું. કૈલાસ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ અને પરમ રમણીય છે, જ્યાં શિવ-પાર્વતીજી સદાય નિવાસ કરે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – સિદ્ધ તપોધન જોગિજન સુર કિંનર મુનિબૃંદ ।
બસહિં તહાઁ સુકૃતી સકલ સેવહિં સિવ સુખકંદ ॥ ૧૦૫॥

સિદ્ધ, તપસ્વી, યોગીગણ, દેવતા, કિન્નર અને મુનિઓનો સમૂહ એ જ પર્વત પર રહે છે. તે બધા મોટા પુણ્યાત્માઓ છે અને આનંદકંદ શ્રીમહાદેવજીની સેવા કરે છે. ॥૧૦૫॥

ચૌ૦ – હરિ હર બિમુખ ધર્મ રતિ નાહીં । તે નર તહઁ સપનેહુઁ નહિં જાહીં ॥
તેહિ ગિરિ પર બટ બિટપ બિસાલા । નિત નૂતન સુંદર સબ કાલા ॥ ૧॥

જે ભગવાન વિષ્ણુ અને મહાદેવજીથી વિમુખ છે અને જેમની ધર્મમાં પ્રીતિ નથી, તેવા લોકો સ્વપ્નમાં પણ ત્યાં જઈ શકતા નથી. એ પર્વત ઉપર એક વિશાળ વડનું ઝાડ છે, જે નિત્ય નવીન અને સર્વ કાળ(છએ ઋતુઓ)માં સુંદર રહે છે. ॥ ૧॥

ત્રિબિધ સમીર સુસીતલિ છાયા । સિવ બિશ્રામ બિટપ શ્રુતિ ગાયા ॥
એક બાર તેહિ તર પ્રભુ ગયઊ । તરુ બિલોકિ ઉર અતિ સુખુ ભયઊ ॥ ૨॥

ત્યાં ત્રણે પ્રકારનો (શીતળ, મંદ અને સુગંધી) વાયુ વાતો રહે છે અને તેની છાયા અતિ શીતળ રહે છે. તે શિવજીને વિશ્રામ કરવા માટેનું વૃક્ષ છે, જેને વેદોએ ગાયું છે. એક વખત પ્રભુ શ્રીશિવજી તે વૃક્ષની નીચે ગયા અને તેને જોઈને તેમના હૃદયમાં ઘણો જ આનંદ થયો. ॥ ૨॥

નિજ કર ડાસિ નાગરિપુ છાલા । બૈઠે સહજહિં સંભુ કૃપાલા ॥
કુંદ ઇંદુ દર ગૌર સરીરા । ભુજ પ્રલંબ પરિધન મુનિચીરા ॥ ૩॥

પોતાના હાથે વાઘામ્બર પાથરી કૃપાળુ શિવજી સહજ સ્વભાવે જ (વિના કોઈ ખાસ પ્રયોજને) ત્યાં બેસી ગયા. મોગરાનાં પુષ્પ, ચન્દ્રમા અને શંખની જેમ એમનું શરીર ગૌર હતું. ઘણી લાંબી ભુજાઓ હતી અને મુનિઓનાં (વલ્કલ) વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં. ॥ ૩॥

તરુન અરુન અંબુજ સમ ચરના । નખ દુતિ ભગત હૃદય તમ હરના ॥
ભુજગ ભૂતિ ભૂષન ત્રિપુરારી । આનનુ સરદ ચંદ છબિ હારી ॥ ૪॥

તેમના ચરણ તાજા (પૂર્ણરૂપે ખીલેલાં) લાલ કમળ સમાન હતા, નખોની જ્યોતિ ભક્તોના હૃદયનો અંધકાર હરનારી હતી. સર્પ અને ભસ્મ એમનાં આભૂષણ હતાં અને તે ત્રિપુરાસુરના શત્રુ શિવજીનું મુખ શરદપૂર્ણિમાના ચન્દ્રમાની શોભાને પણ હરનારું (ઝાંખું પાડનારું) હતું. ॥ ૪॥

દો૦ – જટા મુકુટ સુરસરિત સિર લોચન નલિન બિસાલ ।
નીલકંઠ લાવન્યનિધિ સોહ બાલબિધુ ભાલ ॥ ૧૦૬॥

તેમના મસ્તક પર જટાઓનો મુગટ અને ગંગાજી [શોભાયમાન] હતાં. કમળ સમાન મોટાં મોટાં નેત્રો હતાં. તેમનો કંઠ શ્યામ (નીલકંઠ) હતો અને તેઓ સુંદરતાના ભંડાર હતા. તેમના મસ્તક પર બીજનો ચન્દ્રમા શોભિત હતો. ॥ ૧૦૬॥

ચૌ૦ – બૈઠે સોહ કામરિપુ કૈસેં । ધરેં સરીરુ સાંતરસુ જૈસેં ॥
પારબતી ભલ અવસરુ જાની । ગઈ સંભુ પહિં માતુ ભવાની ॥ ૧॥

કામદેવના શત્રુ શિવજી ત્યાં બેઠેલા એવા શોભિત થઈ રહ્યા હતા, જાણે શાંતરસ જ શરીર ધારણ કરીને બેઠો હોય. સારી તક જોઈને શિવપત્ની માતા પાર્વતીજી તેમની પાસે ગયાં. ॥ ૧॥

જાનિ પ્રિયા આદરુ અતિ કીન્હા। બામ ભાગ આસનુ હર દીન્હા॥
બૈઠીં સિવ સમીપ હરષાઈ। પૂરુબ જન્મ કથા ચિત આઈ॥ ૨॥

પોતાનાં પ્રિય પત્ની આવ્યાં જાણી શિવજીએ તેમનો ઘણો આદર-સત્કાર કર્યો અને પોતાની ડાબી બાજુ બેસવાનું આસન આપ્યું. પાર્વતીજી પ્રસન્ન થઈને શિવજી પાસે બેસી ગયાં. તેમને ગત જન્મની કથાનું સ્મરણ થયું. ॥ ૨॥

પતિ હિયઁ હેતુ અધિક અનુમાની। બિહસિ ઉમા બોલીં પ્રિય બાની॥
કથા જો સકલ લોક હિતકારી। સોઈ પૂછન ચહ સૈલકુમારી॥ ૩॥

સ્વામીના હૃદયમાં [પોતાના ઉપર અગાઉની અપેક્ષાએ] વધુ પ્રેમ સમજી પાર્વતીજી હસીને પ્રિય વચન બોલ્યાં. [યાજ્ઞવલ્ક્યજી કહે છે કે] જે કથા સર્વે લોકોનું હિત કરનારી છે, તેને જ પાર્વતીજી પૂછવા ઇચ્છે છે. ॥ ૩॥

બિસ્વનાથ મમ નાથ પુરારી। ત્રિભુવન મહિમા બિદિત તુમ્હારી॥
ચર અરુ અચર નાગ નર દેવા। સકલ કરહિં પદ પંકજ સેવા॥ ૪॥

[પાર્વતીજીએ કહ્યું –] હે સંસારના સ્વામી! હે મારા નાથ! હે ત્રિપુરાસુરનો વધ કરનારા! આપનો મહિમા ત્રણેય લોકોમાં વિખ્યાત છે. ચર, અચર, નાગ, મનુષ્ય અને દેવતા - સર્વે આપનાં ચરણકમળોની સેવા કરે છે. ॥ ૪॥

દો૦– પ્રભુ સમરથ સર્બગ્ય સિવ સકલ કલા ગુન ધામ।
જોગ ગ્યાન બૈરાગ્ય નિધિ પ્રનત કલપતરુ નામ॥ ૧૦૭॥

હે પ્રભો! આપ સમર્થ, સર્વજ્ઞ અને કલ્યાણસ્વરૂપ છો. સર્વે કળાઓ અને ગુણોના ધામ છો અને યોગ, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યના ભંડાર છો. આપનું નામ શરણાગતોના માટે કલ્પવૃક્ષ છે. ॥ ૧૦૭॥

ચૌ૦– જૌં મો પર પ્રસન્ન સુખરાસી। જાનિઅ સત્ય મોહિ નિજ દાસી॥
તૌ પ્રભુ હરહુ મોર અગ્યાના। કહિ રઘુનાથ કથા બિધિ નાના॥ ૧॥

હે સુખના ભંડાર! જો આપ મારા પર પ્રસન્ન હોવ અને ખરેખર મને પોતાની દાસી માનતા હો, તો હે પ્રભો! આપ શ્રીરઘુનાથજીની અનેક પ્રકારની કથાઓ કહી મારું અજ્ઞાન દૂર કરો. ॥ ૧॥

જાસુ ભવનુ સુરતરુ તર હોઈ। સહિ કિ દરિદ્ર જનિત દુખુ સોઈ॥
સસિભૂષન અસ હૃદયઁ બિચારી। હરહુ નાથ મમ મતિ ભ્રમ ભારી॥ ૨॥

જેમનું ઘર કલ્પવૃક્ષની નીચે હોય, તે ભલા! દરિદ્રતાથી ઉત્પન્ન દુઃખને શા માટે સહે? હે શશિભૂષણ! હે નાથ! હૃદયમાં આવો વિચાર કરી મારી બુદ્ધિના ભારે ભ્રમને દૂર કરો. ॥ ૨॥

પ્રભુ જે મુનિ પરમારથબાદી। કહહિં રામ કહુઁ બ્રહ્મ અનાદી॥
સેસ સારદા બેદ પુરાના। સકલ કરહિં રઘુપતિ ગુન ગાના॥ ૩॥

હે પ્રભો! જે પરમાર્થતત્ત્વ(બ્રહ્મ)ના જ્ઞાતા અને વક્તા મુનિઓ છે, તેઓ શ્રીરામચન્દ્રજીને અનાદિ બ્રહ્મ કહે છે; તેમજ શેષ, સરસ્વતી, વેદ અને પુરાણ સર્વે શ્રીરઘુનાથજીના ગુણ ગાય છે. ॥ ૩॥

તુમ્હ પુનિ રામ રામ દિન રાતી। સાદર જપહુ અનઁગ આરાતી ॥
રામુ સો અવધ નૃપતિ સુત સોઈ। કી અજ અગુન અલખગતિ કોઈ ॥૪॥

અને હે કામદેવના શત્રુ! આપ પણ દિવસ-રાત આદરપૂર્વક રામ રામ જપ્યા કરો છો. એ રામ તે જ અયોધ્યાના રાજાના પુત્ર છે? કે અજન્મા, નિર્ગુણ અને અલક્ષ્ય (અકળ) કોઈ બીજા રામ છે? ॥૪॥

દો૦– જૌં નૃપ તનય ત બ્રહ્મ કિમિ નારિ બિરહઁ મતિ ભોરિ।
દેખિ ચરિત મહિમા સુનત ભ્રમતિ બુદ્ધિ અતિ મોરિ ॥૧૦૮॥

જો તેઓ રાજપુત્ર છે તો બ્રહ્મ કેવી રીતે? [અને જો બ્રહ્મ છે તો] સ્ત્રીના વિરહમાં તેમની મતિ બાવરી કેવી રીતે થઈ ગઈ? એક બાજુ એમનાં એવાં ચરિત્ર જોઈને અને બીજી બાજુ એમનો મહિમા સાંભળીને મારી બુદ્ધિ અત્યંત ભમી રહી છે. ॥૧૦૮॥

ચૌ૦– જૌં અનીહ બ્યાપક બિભુ કોઊ। કહહુ બુઝાઈ નાથ મોહિ સોઊ ॥
અગ્ય જાનિ રિસ ઉર જનિ ધરહૂ। જેહિ બિધિ મોહ મિટૈ સોઇ કરહૂ ॥૧॥

જો ઇચ્છારહિત, વ્યાપક, સમર્થ બ્રહ્મ કોઈ અન્ય છે, તો હે નાથ! મને તે સમજાવીને કહો. મને નાદાન સમજીને મનમાં ક્રોધ ન લાવો. જે રીતે મારો મોહ દૂર થાય, તે જ કરો. ॥૧॥

મૈં બન દીખિ રામ પ્રભુતાઈ। અતિ ભય બિકલ ન તુમ્હહિ સુનાઈ ॥
તદપિ મલિન મન બોધુ ન આવા। સો ફલુ ભલી ભાઁતિ હમ પાવા ॥૨॥

મેં [ગત જન્મમાં] વનમાં શ્રીરામચન્દ્રજીની પ્રભુતા જોઈ હતી, પરંતુ અત્યંત ભયથી વ્યાકુળ થવાના કારણે મેં તે વાત આપને ન સંભળાવી. તો પણ મારા મલિન મનને બોધ ન થયો. તેનું ફળ પણ મેં સારી રીતે મેળવી લીધું. ॥૨॥

અજહૂઁ કછુ સંસઉ મન મોરેં। કરહુ કૃપા બિનવઉઁ કર જોરેં ॥
પ્રભુ તબ મોહિ બહુ ભાઁતિ પ્રબોધા। નાથ સો સમુઝિ કરહુ જનિ ક્રોધા ॥૩॥

અત્યારે પણ મારા મનમાં કંઈક સંશય છે. આપ કૃપા કરો, હું હાથ જોડીને વિનંતી કરું છું. હે પ્રભો! આપે તે વખતે મને ઘણી રીતે સમજાવી હતી [તો પણ મારો સંદેહ ન ગયો], હે નાથ! આવું વિચારીને મારા પર ક્રોધ ન કરો. ॥૩॥

તબ કર અસ બિમોહ અબ નાહીં। રામકથા પર રુચિ મન માહીં ॥
કહહુ પુનીત રામ ગુન ગાથા। ભુજગરાજ ભૂષન સુરનાથા ॥૪॥

મને હવે પહેલા જેવો મોહ નથી, હવે તો મારા મનમાં રામકથા સાંભળવાની રુચિ છે. હે શેષનાગને અલંકારરૂપમાં ધારણ કરનારા દેવતાઓના નાથ! આપ શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોની પવિત્ર કથા કહો. ॥૪॥

દો૦ – બંદઉઁ પદ ધરિ ધરનિ સિરુ બિનય કરઉઁ કર જોરિ।
બરનહુ રઘુબર બિસદ જસુ શ્રુતિ સિદ્ધાંત નિચોરિ ॥ ૧૦૯॥

હું પૃથ્વી પર માથું ટેકવીને આપના ચરણોની વંદના કરું છું અને હાથ જોડીને વિનંતી કરું છું. આપ વેદોના સિદ્ધાંતને તારવીને શ્રીરઘુનાથજીના નિર્મળ યશનું વર્ણન કરો. ॥ ૧૦૯॥

ચૌ૦ – જદપિ જોષિતા નહિં અધિકારી। દાસી મન ક્રમ બચન તુમ્હારી ॥
ગૂઢ઼ઉ તત્ત્વ ન સાધુ દુરાવહિં। આરત અધિકારી જહઁ પાવહિં ॥ ૧॥

જોકે સ્ત્રી હોવાના કારણે હું તે સાંભળવાની અધિકારિણી નથી. તો પણ હું મન, વચન અને કર્મથી આપની દાસી છું. સંત લોકો જ્યાં આર્ત અધિકારી પામે છે, ત્યાં ગૂઢ તત્ત્વ પણ તેનાથી નથી છુપાવતા. ॥ ૧॥

અતિ આરતિ પૂછઉઁ સુરરાયા। રઘુપતિ કથા કહહુ કરિ દાયા ॥
પ્રથમ સો કારન કહહુ બિચારી। નિર્ગુન બ્રહ્મ સગુન બપુ ધારી ॥ ૨॥

હે દેવતાઓના સ્વામી! હું ઘણા જ આર્તભાવ(દીનતા)થી પૂછું છું, આપ મારા પર દયા કરીને શ્રીરઘુનાથજીની કથા કહો. પહેલા તો તે કારણ વિચારીને બતાવો કે જેથી નિર્ગુણ બ્રહ્મ સગુણ રૂપ ધારણ કરે છે. ॥ ૨॥

પુનિ પ્રભુ કહહુ રામ અવતારા। બાલચરિત પુનિ કહહુ ઉદારા ॥
કહહુ જથા જાનકી બિબાહીં। રાજ તજા સો દૂષન કાહીં ॥ ૩॥

વળી, હે પ્રભુ! શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતાર(જન્મ)ની કથા કહો તથા તેમનું ઉદાર બાળચરિત્ર કહો. વળી, જે રીતે તેમણે જાનકીજી સાથે વિવાહ કર્યો, તે કથા કહો અને પછી એ બતાવો કે તેમણે જે રાજ્યને છોડ્યું તો કયા દોષથી? ॥ ૩॥

બન બસિ કીન્હે ચરિત અપારા। કહહુ નાથ જિમિ રાવન મારા ॥
રાજ બૈઠિ કીન્હીં બહુ લીલા। સકલ કહહુ સંકર સુખસીલા ॥ ૪॥

હે નાથ! પછી તેમણે વનમાં રહીને જે અપાર ચરિત્રો કર્યાં તથા જે રીતે રાવણને માર્યો તે કહો. હે સુખસ્વરૂપ શંકર! વળી, આપ તે બધી લીલાઓને કહો જે તેમણે રાજ્ય [સિંહાસન] પર આરૂઢ થઈને કરી હતી. ॥ ૪॥

દો૦ – બહુરિ કહહુ કરુનાયતન કીન્હ જો અચરજ રામ।
પ્રજા સહિત રઘુબંસમનિ કિમિ ગવને નિજ ધામ ॥ ૧૧૦॥

હે કૃપાધામ! પછી તે અદ્ભુત ચરિત્ર કહો જે શ્રીરામચન્દ્રજીએ કર્યું – તે રઘુકુળશિરોમણિ પ્રજાસહિત કેવી રીતે પોતાના ધામમાં ગયા? ॥ ૧૧૦॥

ચૌ૦ – પુનિ પ્રભુ કહહુ સો તત્ત્વ બખાની। જેહિં બિગ્યાન મગન મુનિ ગ્યાની ॥
ભગતિ ગ્યાન બિગ્યાન બિરાગા। પુનિ સબ બરનહુ સહિત બિભાગા ॥ ૧॥

હે પ્રભુ! પછી આપ તે તત્ત્વને સમજાવીને કહો, જેની અનુભૂતિમાં જ્ઞાની મુનિગણ સદાય મગ્ન રહે છે, અને પછી ભક્તિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું વિભાગસહિત વર્ણન કરો. ॥ ૧॥

ઔરઉ રામ રહસ્ય અનેકા। કહહુ નાથ અતિ બિમલ બિબેકા॥
જો પ્રભુ મૈં પૂછા નહિં હોઈ। સોઉ દયાલ રાખહુ જનિ ગોઈ॥૨॥

[આ સિવાય] શ્રીરામચન્દ્રજીનાં બીજાં પણ જે અનેક રહસ્ય (ગુપ્ત ભાવો અથવા ચરિત્રો) છે, તે કહો. હે નાથ! આપનું જ્ઞાન અત્યંત નિર્મળ છે. હે પ્રભો! જે વાત મેં ના પણ પૂછી હોય; હે દયાળુ! તેને પણ આપ છુપાવી ન રાખશો. ॥૨॥

તુમ્હ ત્રિભુવન ગુર બેદ બખાના। આન જીવ પાઁવર કા જાના॥
પ્રસ્ન ઉમા કૈ સહજ સુહાઈ। છલ બિહીન સુનિ સિવ મન ભાઈ॥૩॥

વેદોએ આપને ત્રણેય લોકોના ગુરુ કહ્યા છે. બીજા પામર જીવો આ રહસ્યને શું જાણે? પાર્વતીજીના સહજ સુંદર અને કપટરહિત (સરળ) પ્રશ્નો સાંભળીને શિવજીના મનને ખૂબ ગમી ગયા. ॥૩॥

હર હિયઁ રામચરિત સબ આએ। પ્રેમ પુલક લોચન જલ છાએ॥
શ્રીરઘુનાથ રૂપ ઉર આવા। પરમાનંદ અમિત સુખ પાવા॥૪॥

શ્રીમહાદેવજીના હૃદયમાં બધાં રામચરિત્ર આવી ગયાં. પ્રેમના કારણે તેમનું શરીર પુલકિત થઈ ગયું અને નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. શ્રીરઘુનાથજીનું રૂપ તેમના હૃદયમાં આવી ગયું, જેથી સ્વયં પરમાનંદસ્વરૂપ શિવજીએ પણ અપાર સુખ મેળવ્યું. ॥૪॥

દો૦— મગન ધ્યાન રસ દંડ જુગ પુનિ મન બાહેર કીન્હ।
રઘુપતિ ચરિત મહેસ તબ હરષિત બરનૈ લીન્હ॥૧૧૧॥

શિવજી બે ઘડી ધ્યાનરસ(આનંદ)માં ડૂબી ગયા, પછી તેમણે મનને બહાર કાઢ્યું અને તે વખતે પ્રસન્ન થઈને શ્રીરઘુનાથજીનું ચરિત્ર વર્ણવવા લાગ્યા. ॥૧૧૧॥

ચૌ૦— ઝૂઠેઉ સત્ય જાહિ બિનુ જાનેં। જિમિ ભુજંગ બિનુ રજુ પહિચાનેં॥
જેહિ જાનેં જગ જાઇ હેરાઈ। જાગેં જથા સપન ભ્રમ જાઈ॥૧॥

જેને જાણ્યા વિના જૂઠું પણ સત્ય જણાય છે, જેમ વગર ઓળખ્યે દોરડામાં સર્પનો ભ્રમ થઈ જાય છે, અને જેને જાણી લીધા પછી જગતનો એવી રીતે લોપ થઈ જાય છે, જેમ જાગ્યા પછી સ્વપ્નનો ભ્રમ જતો રહે છે. ॥૧॥

બંદઉઁ બાલરૂપ સોઈ રામૂ। સબ સિધિ સુલભ જપત જિસુ નામૂ॥
મંગલ ભવન અમંગલ હારી। દ્રવઉ સો દસરથ અજિર બિહારી॥૨॥

હું એ જ શ્રીરામચન્દ્રજીના બાળરૂપની વંદના કરું છું, જેમનું નામ જપવાથી બધી સિદ્ધિઓ સહજ (સરળતાથી) પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. મંગળના ધામ, અમંગળને હરનારા અને શ્રીદશરથજીના આંગણામાં રમનારા તે (બાળરૂપ) શ્રીરામચન્દ્રજી મારા પર કૃપા કરો. ॥૨॥

કરિ પ્રનામ રામહિ ત્રિપુરારી। હરષિ સુધા સમ ગિરા ઉચારી॥
ધન્ય ધન્ય ગિરિરાજકુમારી। તુમ્હ સમાન નહિં કોઉ ઉપકારી॥૩॥

ત્રિપુરાસુરનો વધ કરનારા શિવજી શ્રીરામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરીને આનંદથી ભરપૂર અમૃતસમાન વાણી બોલ્યા – હે ગિરિરાજકુમારી પાર્વતી! તમે ધન્ય છો! ધન્ય છો! તમારા જેવું કોઈ ઉપકારી નથી. ॥૩॥

પૂઁછેહુ રઘુપતિ કથા પ્રસંગા। સકલ લોક જગ પાવનિ ગંગા॥
તુમ્હ રઘુબીર ચરન અનુરાગી। કીન્હિહુ પ્રસ્ન જગત હિત લાગી॥૪॥

[કારણ કે] તમે જે શ્રીરઘુનાથજીની કથાનો પ્રસંગ પૂછ્યો છે, જે કથા સમસ્ત લોકોને માટે જગતને પવિત્ર કરનાર ગંગાજી સમાન છે. તમે જગતના કલ્યાણને માટે જ પ્રશ્ન પૂછ્યા છે. તમે શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોમાં સ્નેહ રાખનારાં છો. ॥૪॥

દો૦– રામ કૃપા તેં પારબતિ સપનેહુઁ તવ મન માહિં।
સોક મોહ સંદેહ ભ્રમ મમ બિચાર કછુ નાહિં॥૧૧૨॥

હે પાર્વતી! મારા વિચારથી તો શ્રીરામજીની કૃપાથી તમારા અંતરમાં સ્વપ્નમાં પણ શોક, મોહ, સંદેહ અને ભ્રમ કશું જ નથી. ॥૧૧૨॥

ચૌ૦– તદપિ અસંકા કીન્હિહુ સોઈ। કહત સુનત સબ કર હિત હોઈ॥
જિન્હ હરિ કથા સુની નહિં કાના। શ્રવન રંધ્ર અહિભવન સમાના॥૧॥

વળી, તમે આથી જ તે (જૂની) જ શંકા કરી છે કે આ પ્રસંગ કહેવા-સાંભળવાથી સર્વેનું કલ્યાણ થશે. જેમણે પોતાના કાનોથી ભગવાનની કથા સાંભળી નથી, તેમના કાનનાં છિદ્રો સાપના દર સમાન છે. ॥૧॥

નયનન્હિ સંત દરસ નહિં દેખા। લોચન મોરપંખ કર લેખા॥
તે સિર કટુ તુંબરિ સમતૂલા। જે ન નમત હરિ ગુર પદ મૂલા॥૨॥

જેમણે પોતાનાં નેત્રોથી સંતોનાં દર્શન કર્યાં નથી, તેમનાં તે નેત્રોની ગણતરી મોરનાં પીછાં પર દેખાતી નકલી આંખો જેવી થાય છે. તેમનાં શીશ કડવી તુંબડી સમાન છે, જે શ્રીહરિ અને ગુરુનાં ચરણકમળોમાં નમતાં નથી. ॥૨॥

જિન્હ હરિભગતિ હૃદયઁ નહિં આની। જીવત સવ સમાન તેઈ પ્રાની॥
જો નહિં કરઇ રામ ગુન ગાના। જીહ સો દાદુર જીહ સમાના॥૩॥

જેમણે ભગવાનની ભક્તિને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન નથી આપ્યું, તે પ્રાણી જીવતા હોવા છતાં મડદા સમાન છે. જે જીભ શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોનું ગાન નથી કરતી, તે દેડકાની જીભ સમાન છે. ॥૩॥

કુલિસ કઠોર નિઠુર સોઇ છાતી । સુનિ હરિચરિત ન જો હરષાતી ॥
ગિરિજા સુનહુ રામ કૈ લીલા । સુર હિત દનુજ બિમોહનસીલા ॥ ૪॥

એ હૃદય વજ્રના જેવું કઠોર અને નિષ્ઠુર છે જે ભગવાનનાં ચરિત્ર સાંભળીને હર્ષિત થતું નથી. હે પાર્વતી! શ્રીરામચન્દ્રજીની લીલા સાંભળો, તે દેવતાઓનું કલ્યાણ કરનારી અને દૈત્યોને વિશિષ્ટપણે મોહિત કરનારી છે. ॥ ૪॥

દો૦ – રામકથા સુરધેનુ સમ સેવત સબ સુખ દાનિ ।
સત સમાજ સુરલોક સબ કો ન સુનૈ અસ જાનિ ॥ ૧૧૩॥

શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા કામધેનુ સમાન, સેવા કરવાથી સર્વે સુખો આપનારી છે અને સત્પુરુષોનો સમાજ જ સર્વ દેવતાઓનો લોક છે, એમ જાણીને આને કોણ નહીં સાંભળે! ॥ ૧૧૩॥

ચૌ૦ – રામકથા સુંદર કર તારી । સંસય બિહગ ઉડાવનિહારી ॥
રામકથા કલિ બિટપ કુઠારી । સાદર સુનુ ગિરિરાજકુમારી ॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા હાથની સુંદર તાળી છે, જે શંકારૂપી પક્ષીઓને ઉડાડી દે છે. વળી, રામકથા કળિયુગરૂપી વૃક્ષને કાપવા માટેની કુહાડી છે. હે ગિરિરાજકુમારી! તમે એને આદરપૂર્વક સાંભળો. ॥ ૧॥

રામ નામ ગુન ચરિત સુહાએ । જનમ કરમ અગનિત શ્રુતિ ગાએ ॥
જથા અનંત રામ ભગવાના । તથા કથા કીરતિ ગુન નાના ॥ ૨॥

વેદોએ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં સુંદર નામ, ગુણ, ચરિત્ર, જન્મ અને કર્મ સર્વે અગણિત કહ્યાં છે. જે રીતે ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી અનંત છે, તે રીતે તેમની કથા, કીર્તિ અને ગુણ પણ અનંત છે. ॥ ૨॥

તદપિ જથા શ્રુત જસિ મતિ મોરી । કહિહઉઁ દેખિ પ્રીતિ અતિ તોરી ॥
ઉમા પ્રસ્ન તવ સહજ સુહાઈ । સુખદ સંતસંમત મોહિ ભાઈ ॥ ૩॥

તો પણ તમારી અત્યંત પ્રીતિ જોઈને, મેં જે કંઈ સાંભળ્યું છે અને જેવી મારી બુદ્ધિ છે, તે મુજબ હું કહીશ. હે પાર્વતી! તમારો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક જ સુંદર, સુખદાયક અને સંતસમ્મત છે અને મને તો ઘણો જ ગમ્યો છે. ॥ ૩॥

એક બાત નહિં મોહિ સોહાની । જદપિ મોહ બસ કહેહુ ભવાની ॥
તુમ્હ જો કહા રામ કોઉ આના । જેહિ શ્રુતિ ગાવ ધરહિં મુનિ ધ્યાના ॥ ૪॥

પરંતુ હે પાર્વતી! એક વાત મને ગમી નથી, જોકે તે તમે મોહ વશ થઈને જ કહી છે. તમે જે એમ કહ્યું, કે તે રામ કોઈ બીજા છે, જેમને વેદો ગાય છે અને મુનિજનો જેમનું ધ્યાન ધરે છે – ॥ ૪॥

દો૦ – કહહિં સુનહિં અસ અધમ નર ગ્રસે જે મોહ પિસાચ ॥
પાષંડી હરિ પદ બિમુખ જાનહિં ઝૂઠ ન સાચ ॥ ૧૧૪॥

– જે લોકો મોહરૂપી પિશાચ દ્વારા ગ્રસ્ત છે, પાખંડી છે, ભગવાનના ચરણોથી વિમુખ છે અને જે સાચું-જૂઠું કંઈ પણ જાણતા નથી, એવા અધમ મનુષ્યો જ આવી રીતે કહેતા-સાંભળતા હોય છે. ॥ ૧૧૪॥

ચૌ૦ – અગ્ય અકોબિદ અંધ અભાગી । કાઈ બિષય મુકુર મન લાગી ॥
લંપટ કપટી કુટિલ બિસેષી । સપનેહુઁ સંતસભા નહિં દેખી ॥ ૧॥

જેઓ અજ્ઞાની, મૂર્ખ, આંધળા અને ભાગ્યહીન છે અને જેમના મનરૂપી દર્પણ પર વિષયરૂપી મેલ જામેલો છે; જેઓ વ્યભિચારી, કપટી અને ઘણા જ કુટિલ છે અને જેમણે ક્યારેય સ્વપ્નમાં પણ સંતસમાજનાં દર્શન નથી કર્યાં; ॥ ૧॥

કહહિં તે બેદ અસંમત બાની । જિન્હ કેં સૂઝ લાભુ નહિં હાની ॥
મુકુર મલિન અરુ નયન બિહીના । રામ રૂપ દેખહિં કિમિ દીના ॥ ૨॥

અને જેમને પોતાના નફા-નુકસાનની સુધ જ નથી, તેઓ જ આવી વેદવિરુદ્ધ વાતો કહ્યા કરે છે. જેમનું હૃદયરૂપી દર્પણ મેલું હોય અને જેઓ નેત્રોથી રહિત છે, તે બિચારા શ્રીરામચન્દ્રજીનું રૂપ કેવી રીતે જુએ! ॥ ૨॥

જિન્હ કેં અગુન ન સગુન બિબેકા । જલ્પહિં કલ્પિત બચન અનેકા ॥
હરિમાયા બસ જગત ભ્રમાહીં । તિન્હહિ કહત કછુ અઘટિત નાહીં ॥ ૩॥

જેમને નિર્ગુણ-સગુણનો કંઈ પણ વિવેક નથી, જેઓ અનેક કપોળકલ્પિત વાતો બક્યા કરે છે, જેઓ શ્રીહરિની માયાને વશ થઈને, જગતમાં (જન્મ-મૃત્યુના ચક્રમાં) ભટકતા ફરે છે, તેઓ માટે કંઈ પણ કહી નાખવું અસંભવ નથી. ॥ ૩॥

બાતુલ ભૂત બિબસ મતવારે । તે નહિં બોલહિં બચન બિચારે ॥
જિન્હ કૃત મહામોહ મદ પાના । તિન્હ કર કહા કરિઅ નહિં કાના ॥ ૪॥

જેમને વાયુનો રોગ (સંનિપાત, ઉન્માદ આદિ) થઈ ગયો હોય, જેઓ ભૂતને વશ થઈ ગયા છે અને જેઓ નશામાં ચૂર છે, તેવા લોકો વિચારીને વચન નથી બોલતા. જેમણે મહામોહરૂપી મદિરા પીધેલી હોય છે, તેમના કહ્યા પર કાન આપવા ન જોઈએ. [ધ્યાન ન આપવું જોઈએ]. ॥ ૪॥

સો૦ – અસ નિજ હૃદયઁ બિચારિ તજુ સંસય ભજુ રામ પદ ।
સુનુ ગિરિરાજ કુમારિ ભ્રમ તમ રબિ કર બચન મમ ॥ ૧૧૫॥

પોતાના હૃદયમાં આમ વિચારીને સંશયને છોડી દો અને શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોને ભજો. હે પાર્વતી! ભ્રમરૂપી અંધકારનો નાશ કરવા માટે સૂર્યનાં કિરણો જેવાં મારા વચનોને સાંભળો. ॥ ૧૧૫॥

ચૌ૦ – સગુનહિ અગુનહિ નહિં કછુ ભેદા । ગાવહિં મુનિ પુરાન બુધ બેદા ॥
અગુન અરૂપ અલખ અજ જોઈ । ભગત પ્રેમ બસ સગુન સો હોઈ ॥ ૧॥

સગુણ અને નિર્ગુણમાં કંઈ પણ ભેદ નથી – મુનિ, પુરાણ, પંડિત અને વેદ સર્વે એવું કહે છે. જે નિર્ગુણ, અરૂપ (નિરાકાર), અલખ (અવ્યક્ત) અને અજન્મા છે, તે જ ભક્તોના પ્રેમવશ સગુણ થઈ જાય છે. ॥ ૧॥

જો ગુન રહિત સગુન સોઇ કૈસેં । જલુ હિમ ઉપલ બિલગ નહિં જૈસેં ॥
જાસુ નામ ભ્રમ તિમિર પતંગા । તેહિ કિમિ કહિઅ બિમોહ પ્રસંગા ॥ ૨॥

જે નિર્ગુણ છે તે જ સગુણ કેવી રીતે છે? જેમ જળ અને કરામાં ભેદ નથી. (બંને જળ જ છે, તેવા જ નિર્ગુણ અને સગુણ એક જ છે.) જેમનું નામ ભ્રમરૂપી અંધકારને ટાળવા માટે સૂર્ય છે, તેમના માટે મોહનો પ્રસંગ પણ કેમ કહી શકાય (તેમને મોહ કેવી રીતે થઈ શકે)? ॥ ૨॥

રામ સચ્ચિદાનંદ દિનેસા । નહિં તહઁ મોહ નિસા લવલેસા ॥
સહજ પ્રકાસરૂપ ભગવાના । નહિં તહઁ પુનિ બિગ્યાન બિહાના ॥ ૩॥

શ્રીરામચન્દ્રજી સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ સૂર્ય છે. ત્યાં મોહરૂપી રાત્રિનો લવલેશ પણ નથી. તે સ્વભાવથી જ પ્રકાશરૂપ અને [ષડૈશ્વર્યયુક્ત] ભગવાન છે. ત્યાં તો વિજ્ઞાનરૂપી પ્રાતઃકાળ પણ નથી થતું (અજ્ઞાનરૂપી રાત્રિ હોય ત્યારે જ વિજ્ઞાનરૂપી પ્રાતઃકાળ થાય, ભગવાન તો નિત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.) ॥ ૩॥

હરષ બિષાદ ગ્યાન અગ્યાના । જીવ ધર્મ અહમિતિ અભિમાના ॥
રામ બ્રહ્મ બ્યાપક જગ જાના । પરમાનંદ પરેસ પુરાના ॥ ૪॥

હર્ષ, શોક, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, અહંતા અને અભિમાન - આ સર્વે જીવના ધર્મ છે. શ્રીરામચન્દ્રજી તો વ્યાપક બ્રહ્મ, પરમાનંદસ્વરૂપ, પરાત્પર પ્રભુ અને પુરાણપુરુષ છે. આ વાતને આખુંય જગત જાણે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – પુરુષ પ્રસિદ્ધ પ્રકાસ નિધિ પ્રગટ પરાવર નાથ ।
રઘુકુલમનિ મમ સ્વામિ સોઇ કહિ સિવઁ નાયઉ માથ ॥ ૧૧૬॥

જે [પુરાણ] પુરુષ છે, પ્રસિદ્ધ છે, પ્રકાશના ભંડાર છે, સર્વે રૂપોમાં પ્રકટ છે; જીવ, માયા અને જગત - સર્વના સ્વામી છે; તે જ રઘુકુળમણિ શ્રીરામચન્દ્રજી મારા સ્વામી છે – એમ કહીને શિવજીએ એમને શીશ નમાવ્યું. ॥ ૧૧૬॥

ચૌ૦ – નિજ ભ્રમ નહિં સમુઝહિં અગ્યાની । પ્રભુ પર મોહ ધરહિં જડ઼ પ્રાની ॥
જથા ગગન ઘન પટલ નિહારી । ઝાઁપેઉ ભાનુ કહહિં કુબિચારી ॥ ૧॥

અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના ભ્રમને તો સમજતા નથી અને તે મૂર્ખા, પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી પર તેનો આરોપ મૂકે છે; જેમ આકાશમાં વાદળાંનો પરદો જોઈને કુવિચારી (અજ્ઞાની) લોકો કહે છે કે વાદળાંએ સૂર્યને ઢાંકી દીધો. ॥ ૧॥

ચિતવ જો લોચન અંગુલિ લાએઁ । પ્રગટ જુગલ સસિ તેહિ કે ભાએઁ ॥
ઉમા રામ બિષઇક અસ મોહા । નભ તમ ધૂમ ધૂરિ જિમિ સોહા ॥ ૨॥

જે મનુષ્ય આંખે આંગળી અડકાડીને જુએ તો તેને માટે તો બે ચન્દ્રમા પ્રકટ (પ્રત્યક્ષ) ભાસે છે. હે પાર્વતી! શ્રીરામચન્દ્રજીના વિષે આ રીતે મોહની કલ્પના કરવી એવું જ છે કે જેમ આકાશમાં અંધકાર, ધુમાડો અને ધૂળનું દેખાવું. [આકાશ જેમ નિર્મળ અને નિર્લેપ છે, તેને કોઈ મલિન કે સ્પર્શ નથી કરી શકતું, તે જ રીતે ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી નિત્ય નિર્મળ અને નિર્લેપ છે]. ॥ ૨॥

બિષય કરન સુર જીવ સમેતા। સકલ એક તેં એક સચેતા॥
સબ કર પરમ પ્રકાસક જોઈ। રામ અનાદિ અવધપતિ સોઈ॥૩॥

વિષય, ઈન્દ્રિયો, ઈન્દ્રિયોના દેવતા અને જીવાત્મા – એ બધા એક-એકની મદદથી ચેતન થાય છે (અર્થાત્ વિષયો ઈન્દ્રિયોથી, ઈન્દ્રિયો ઈન્દ્રિયોના દેવતાઓથી અને ઈન્દ્રિયદેવો ચેતન જીવાત્માથી પ્રકાશે છે). એ સૌના જે પરમ પ્રકાશક છે (અર્થાત્ જેનાથી આ બધાને પ્રકાશ થાય છે), એ જ અનાદિબ્રહ્મ અયોધ્યાનરેશ શ્રીરામચન્દ્રજી છે. ॥૩॥

જગત પ્રકાસ્ય પ્રકાસક રામૂ। માયાધીસ ગ્યાન ગુન ધામૂ॥
જાસુ સત્યતા તેં જડ઼ માયા। ભાસ સત્ય ઈવ મોહ સહાયા॥૪॥

આ જગત પ્રકાશ્ય છે અને શ્રીરામચન્દ્રજી એના પ્રકાશક છે. તે માયાના સ્વામી અને જ્ઞાન તથા ગુણોના ધામ છે. જેમની સત્તાથી, મોહની મદદ પ્રાપ્ત કરી જડ માયા પણ સત્ય જેવી ભાસિત થાય છે – ॥૪॥

દો૦– રજત સીપ મહુઁ ભાસ જિમિ જથા ભાનુ કર બારિ।
જદપિ મૃષા તિહુઁ કાલ સોઈ ભ્રમ ન સકઈ કોઉ ટારિ॥૧૧૭॥

– જેમ છીપમાં ચાંદીના અને સૂર્યનાં કિરણોમાં જળની પ્રતીતિ થાય છે. જોકે આ પ્રતીતિ ત્રણેય કાળમાં ખોટી છે તો પણ આ ભ્રમને કોઈ દૂર નથી કરી શકતું. ॥૧૧૭॥

ચૌ૦– એહિ બિધિ જગ હરિ આશ્રિત રહઈ। જદપિ અસત્ય દેત દુખ અહઈ॥
જૌં સપનેં સિર કાટૈ કોઈ। બિનુ જાગેં ન દૂરિ દુખ હોઈ॥૧॥

આ રીતે આ સંસાર ભગવાનને આશ્રિત રહે છે. જોકે એ અસત્ય છે, તો પણ દુઃખ તો આપે જ છે, જે રીતે સ્વપ્નમાં કોઈ માથું કાપી લે તો જાગ્યા વિના તે દુઃખ દૂર નથી થતું. ॥૧॥

જાસુ કૃપાઁ અસ ભ્રમ મિટિ જાઈ। ગિરિજા સોઈ કૃપાલ રઘુરાઈ॥
આદિ અંત કોઉ જાસુ ન પાવા। મતિ અનુમાનિ નિગમ અસ ગાવા॥૨॥

હે પાર્વતી! જેની કૃપાથી આ પ્રકારનો ભ્રમ મટી જાય છે, તે જ કૃપાળુ શ્રીરઘુનાથજી છે. જેમનો આદિ અને અંત કોઈ પામી શક્યું નથી. વેદોએ પોતાની બુદ્ધિથી અનુમાન કરીને આ રીતે (નીચે લખ્યા પ્રમાણે) ગાયું છે – ॥૨॥

બિનુ પદ ચલઈ સુનઈ બિનુ કાના। કર બિનુ કરમ કરઈ બિધિ નાના॥
આનન રહિત સકલ રસ ભોગી। બિનુ બાની બકતા બડ઼ જોગી॥૩॥

તે (બ્રહ્મ) પગ વિના જ ચાલે છે, વગર કાને સાંભળે છે, વગર હાથેય અનેક પ્રકારનાં કામ કરે છે, વગર મુખે (જિહ્વા) બધા (છએ) રસોનો આનંદ લે છે અને વગર વાણીએ બહુ યોગ્ય વક્તા પણ છે. ॥૩॥

તન બિનુ પરસ નયન બિનુ દેખા। ગ્રહઇ ઘ્રાન બિનુ બાસ અસેષા ॥
અસિ સબ ભાઁતિ અલૌકિક કરની। મહિમા જાસુ જાઇ નહિં બરની ॥૪॥

તે શરીર (ત્વચા) વિનાય સ્પર્શ કરે છે, આંખો વિનાય જુએ છે અને નાક વિનાય બધી ગંધને ગ્રહણ કરે છે (સૂંઘે છે). તે બ્રહ્મની કરણી બધી રીતે એવી અલૌકિક છે જેનો મહિમા કદી નથી કહી શકાતો. ॥૪॥

દો૦– જેહિ ઇમિ ગાવહિં બેદ બુધ જાહિ ધરહિં મુનિ ધ્યાન।
સોઇ દસરથ સુત ભગત હિત કોસલપતિ ભગવાન ॥૧૧૮॥

જેમનું વેદો અને પંડિતો આ રીતે વર્ણન કરે છે અને મુનિઓ જેમનું ધ્યાન ધરે છે, એ જ ભગવાને ભક્તોના હિત માટે દશરથનંદન, અયોધ્યાના સ્વામી [શ્રીરામજી]રૂપે અવાતર લીધો છે. ॥૧૧૮॥

ચૌ૦– કાસીં મરત જંતુ અવલોકી। જાસુ નામ બલ કરઉઁ બિસોકી ॥
સોઇ પ્રભુ મોર ચરાચર સ્વામી। રઘુબર સબ ઉર અંતરજામી ॥૧॥

[હે પાર્વતી!] જેમના નામના બળથી કાશીમાં મરતાં પ્રાણીઓને જોઈને હું તેને [રામમંત્ર આપીને] શોકરહિત કરી દઉં છું. (મુક્ત કરી દઉં છું), એ જ મારા પ્રભુ રઘુશ્રેષ્ઠ શ્રીરામચન્દ્રજી જડ-ચેતનના સ્વામી અને બધાંયના હૃદયનું [અંતરનું] જાણનાર [અંતર્યામી] છે. ॥૧॥

બિબસહુઁ જાસુ નામ નર કહહીં। જનમ અનેક રચિત અઘ દહહીં ॥
સાદર સુમિરન જે નર કરહીં। ભવ બારિધિ ગોપદ ઇવ તરહીં ॥૨॥

વિવશ થઈને (વિના ઇચ્છાએ) પણ જેમનું નામ લેવાથી મનુષ્યોના અનેક જન્મોમાં કરેલાં પાપ બળી જાય છે. વળી, જે મનુષ્ય આદરપૂર્વક તેમનું સ્મરણ કરે છે, તે તો સંસારરૂપી [દુસ્તર] સમુદ્રને, ગાયની ખરીથી બનેલા ખાડાને તરે તેમ (અર્થાત્ વિના કોઈ પરિશ્રમે) પાર કરી જાય છે – ॥૨॥

રામ સો પરમાતમા ભવાની। તહઁ ભ્રમ અતિ અબિહિત તવ બાની ॥
અસ સંસય આનત ઉર માહીં। ગ્યાન બિરાગ સકલ ગુન જાહીં ॥૩॥

હે પાર્વતી! એ જ પરમાત્મા શ્રીરામચન્દ્રજી છે. તેમનામાં ભ્રમ [જોવામાં આવે] છે, તમારું આવું કહેવું અત્યંત જ અનુચિત છે. આ પ્રકારનો સંશય મનમાં લાવતાં જ મનુષ્યના જ્ઞાન, વૈરાગ્ય વગેરે બધાય સદ્‌ગુણોનો નાશ થઈ જાય છે. ॥૩॥

સુનિ સિવ કે ભ્રમ ભંજન બચના। મિટિ ગૈ સબ કુતરક કૈ રચના ॥
ભઇ રઘુપતિ પદ પ્રીતિ પ્રતીતી। દારુન અસંભાવના બીતી ॥૪॥

શિવજીનાં ભ્રમનાશક વચનોને સાંભળીને પાર્વતીજીના સર્વે કુતર્કોની રચના ટળી ગઈ. શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોમાં તેમનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ થઈ ગયો અને કઠિન અશક્યતાઓ (જેનું થવું સંભવ ન હોય તેવી મિથ્યા કલ્પના) જતી રહી. ॥૪॥

દો૦– પુનિ પુનિ પ્રભુ પદ કમલ ગહિ જોરિ પંકરુહ પાનિ ।
બોલીં ગિરિજા બચન બર મનહુઁ પ્રેમ રસ સાનિ ॥ ૧૧૯॥

વારંવાર સ્વામી(શિવજી)નાં ચરણકમળોને પકડીને અને પોતાના કમળ જેવા હાથ જોડીને પાર્વતીજી જાણે પ્રેમરસમાં ઝબોળીને સુંદર વચન બોલ્યાં. ॥ ૧૧૯॥

ચૌ૦– સસિ કર સમ સુનિ ગિરા તુમ્હારી । મિટા મોહ સરદાતપ ભારી ॥
તુમ્હ કૃપાલ સબુ સંસઉ હરેઊ । રામ સ્વરૂપ જાનિ મોહિ પરેઊ ॥ ૧॥

આપની ચન્દ્રમાનાં કિરણો સમાન શીતળ વાણી સાંભળીને મારો અજ્ઞાનરૂપી શરદ્-ઋતુના તડકાનો ભારે તાપ મટી ગયો. [મોહ મટી ગયો]. આપે મારો સર્વ સંશય હરી લીધો, હવે, શ્રીરામચન્દ્રજીનું યથાર્થ સ્વરૂપ મારી સમજમાં આવી ગયું. ॥ ૧॥

નાથ કૃપાઁ અબ ગયઉ બિષાદા । સુખી ભયઉઁ પ્રભુ ચરન પ્રસાદા ॥
અબ મોહિ આપનિ કિંકરિ જાની । જદપિ સહજ જડ઼ નારિ અયાની ॥ ૨॥

હે નાથ! આપની કૃપાથી હવે મારો વિષાદ જતો રહ્યો અને આપના ચરણોના અનુગ્રહથી હું સુખી થઈ ગઈ. જોકે સ્ત્રી હોવાના કારણે હું સ્વભાવથી જ મૂર્ખ અને જ્ઞાનહીન છું, તો પણ હવે આપ મને પોતાની દાસી જાણીને – ॥ ૨॥

પ્રથમ જો મૈં પૂછા સોઈ કહહૂ । જૌં મો પર પ્રસન્ન પ્રભુ અહહૂ ॥
રામ બ્રહ્મ ચિનમય અબિનાસી । સર્બ રહિત સબ ઉર પુર બાસી ॥ ૩॥

હે પ્રભો! જો આપ મારા પર પ્રસન્ન છો તો જે વાત મેં અગાઉ આપને પૂછી હતી, તે જ કહો. [આ સત્ય છે કે] શ્રીરામચન્દ્રજી બ્રહ્મ છે, ચિન્મય (જ્ઞાનસ્વરૂપ) છે, અવિનાશી છે, સર્વથી રહિત અને સર્વેની હૃદયરૂપી નગરીમાં નિવાસ કરનારા છે. ॥ ૩॥

નાથ ધરેઉ નર તનુ કેહિ હેતૂ । મોહિ સમુઝાઈ કહહુ બૃષકેતૂ ॥
ઉમા બચન સુનિ પરમ બિનીતા । રામકથા પર પ્રીતિ પુનીતા ॥ ૪॥

વળી, હે નાથ! તેમણે મનુષ્ય શરીર કયા કારણે ધારણ કર્યું? હે ધર્મની ધજા ધારણ કરનારા પ્રભો! એ મને સમજાવીને કહો. પાર્વતીનાં અત્યંત નમ્ર વચન સાંભળીને અને શ્રીરામચન્દ્રજીની કથામાં એમનો વિશુદ્ધ સ્નેહ જોઈને – ॥ ૪॥

દો૦– હિયઁ હરષે કામારિ તબ સંકર સહજ સુજાન ।
બહુ બિધિ ઉમહિ પ્રસંસિ પુનિ બોલે કૃપાનિધાન ॥ ૧૨૦ (ક)॥

કામદેવના શત્રુ, સ્વભાવિક રૂપે જ સુજ્ઞ, કૃપાનિધાન શિવજી ત્યારે મનમાં ઘણા જ હર્ષિત થયા અને અનેક પ્રકારે પાર્વતીની પ્રશંસા કર્યા પછી બોલ્યા – ॥ ૧૨૦ (ક)॥

નવાહ્ન પારાયણ, પહેલો વિશ્રામ

માસપારાયણ, ચોથો વિશ્રામ

સો૦ – સુનુ સુભ કથા ભવાનિ રામચરિતમાનસ બિમલ।
કહા ભુસુંડિ બખાનિ સુના બિહગ નાયક ગરુડ઼॥૧૨૦ (ખ)॥

હે પાર્વતી! નિર્મળ રામચરિતમાનસની તે મંગળમય કથા સાંભળો; જે કાકભુશુંડિએ વિસ્તારથી કહી અને પક્ષીઓના રાજા ગરુડજીએ સાંભળી હતી. ॥૧૨૦ (ખ)॥

સો સંબાદ ઉદાર જેહિ બિધિ ભા આગેં કહબ।
સુનહુ રામ અવતાર ચરિત પરમ સુંદર અનઘ॥૧૨૦ (ગ)॥

તે શ્રેષ્ઠ સંવાદ જે રીતે થયો, તે હું આગળ કહીશ. અત્યારે તમે શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતારનું પરમ સુંદર અને પવિત્ર (પાપનાશક) ચરિત્ર સાંભળો. ॥૧૨૦ (ગ)॥

હરિ ગુન નામ અપાર કથા રૂપ અગનિત અમિત।
મૈં નિજ મતિ અનુસાર કહઉઁ ઉમા સાદર સુનહુ॥૧૨૦ (ઘ)॥

શ્રીહરિના ગુણ, નામ, કથા અને રૂપ—સર્વે અપાર, અગણિત અને અસીમ છે. હે પાર્વતી! હું પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર કહું છું, તમે આદરપૂર્વક સાંભળો. ॥૧૨૦ (ઘ)॥

ચૌ૦ – સુનુ ગિરિજા હરિચરિત સુહાએ। બિપુલ બિસદ નિગમાગમ ગાએ॥
હરિ અવતાર હેતુ જેહિ હોઈ। ઇદમિત્થં કહિ જાઇ ન સોઈ॥૧॥

હે પાર્વતી! સાંભળો. વેદ-શાસ્ત્રોએ શ્રીહરિનાં સુંદર, અગણિત અને નિર્મળ ચરિત્રોનું ગાન કર્યું છે. હરિનો અવતાર જે કારણથી થાય છે; તે કારણ 'બસ આ જ છે' એમ નથી કહી શકાતું (અનેકો કારણ હોઈ શકે છે અને એવાં પણ હોઈ શકે છે કે જેને કોઈ જાણી જ નથી શકતું). ॥૧॥

રામ અતર્ક્ય બુદ્ધિ મન બાની। મત હમાર અસ સુનહિ સયાની॥
તદપિ સંત મુનિ બેદ પુરાના। જસ કછુ કહહિં સ્વમતિ અનુમાના॥૨॥

હે બુદ્ધિમતી! સાંભળો, અમારો મત તો એ છે કે બુદ્ધિ, મન અને વાણીથી [અતર્ક્ય] શ્રીરામચન્દ્રજીના વિષયમાં તર્ક નથી કરી શકાતો. તો પણ સંત, મુનિ, વેદ અને પુરાણ – પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર જે કંઈ કહે છે, ॥૨॥

તસ મૈં સુમુખિ સુનાવઉઁ તોહી। સમુઝિ પરઇ જસ કારન મોહી॥
જબ જબ હોઈ ધરમ કૈ હાની। બાઢ઼હિં અસુર અધમ અભિમાની॥૩॥

અને જે કંઈ મારી સમજણમાં આવે છે; હે સુમુખી! એ જ કારણ હું તમને સંભળાવું છું. જ્યારે જ્યારે ધર્મનો હ્રાસ થાય છે અને નીચ અભિમાની રાક્ષસો વધી જાય છે, ॥૩॥

કરહિં અનીતિ જાઇ નહિં બરની। સીદહિં બિપ્ર ધેનુ સુર ધરની॥
તબ તબ પ્રભુ ધરિ બિબિધ સરીરા। હરહિં કૃપાનિધિ સજ્જન પીરા॥૪॥

અને તેઓ અન્યાય એવો કરે છે કે જેનું વર્ણન નથી થઈ શકતું તથા બ્રાહ્મણ, ગાય, દેવતા અને પૃથ્વી કષ્ટ પામે છે, ત્યારે ત્યારે તે કૃપાનિધાન પ્રભુ જાતજાતનાં [દિવ્ય] શરીર ધારણ કરીને સજ્જનોની પીડા હરે છે. ॥૪॥

દો૦ – અસુર મારિ થાપહિં સુરન્હ રાખહિં નિજ શ્રુતિ સેતુ ।
જગ બિસ્તારહિં બિસદ જસ રામ જન્મ કર હેતુ ॥ ૧૨૧॥

તે અસુરોને મારીને દેવતાઓને સ્થાપિત કરે છે, પોતાના [શ્વાસરૂપ] વેદોની મર્યાદાનું રક્ષણ કરે છે અને જગતમાં પોતાનો નિર્મળ યશ પ્રસરાવે છે. શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતારનું આ કારણ છે. ॥ ૧૨૧॥

ચૌ૦ – સોઈ જસ ગાઈ ભગત ભવ તરહીં । કૃપાસિંધુ જન હિત તનુ ધરહીં ॥
રામ જનમ કે હેતુ અનેકા । પરમ બિચિત્ર એક તેં એકા ॥ ૧॥

એ જ યશને ગાઈ-ગાઈને ભક્તજનો ભવસાગરને તરી જાય છે. કૃપાસાગર ભગવાન ભક્તોના હિત માટે શરીર ધારણ કરે છે. શ્રીરામચન્દ્રજીના જન્મ લેવાનાં અનેક કારણ છે; જે એક એકથી ચઢિયાતાં અને વિચિત્ર છે. ॥ ૧॥

જનમ એક દુઇ કહઉઁ બખાની । સાવધાન સુનુ સુમતિ ભવાની ॥
દ્વારપાલ હરિ કે પ્રિય દોઊ । જય અરુ બિજય જાન સબ કોઊ ॥ ૨॥

હે સુંદર બુદ્ધિવાળાં ભવાની! હું તેમના બે-એક જન્મોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરું છું, તમે સાવધાન થઈને સાંભળો. શ્રીહરિના જય અને વિજય બે પ્રિય દ્વારપાળ છે, જેમને સર્વ કોઈ જાણે છે. ॥ ૨॥

બિપ્ર શ્રાપ તેં દૂનઉ ભાઈ । તામસ અસુર દેહ તિન્હ પાઈ ॥
કનકકસિપુ અરુ હાટકલોચન । જગત બિદિત સુરપતિ મદ મોચન ॥ ૩॥

તે બંને ભાઈઓએ બ્રાહ્મણ(સનકાદિ)ના શાપથી અસુરોનું તામસી શરીર પ્રાપ્ત કર્યું. એકનું નામ હતું હિરણ્યકશિપુ અને બીજાનું હિરણ્યાક્ષ. તેઓ દેવરાજ ઈન્દ્રના ગર્વને ઉતારનારા આખાય જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ॥ ૩॥

બિજઈ સમર બીર બિખ્યાતા । ધરિ બરાહ બપુ એક નિપાતા ॥
હોઈ નરહરિ દૂસર પુનિ મારા । જન પ્રહલાદ સુજસ બિસ્તારા ॥ ૪॥

તેઓ યુદ્ધમાં વિજય મેળવનારા વિખ્યાત વીર હતા. તેમનામાંથી એક (હિરણ્યાક્ષ)ને ભગવાને વરાહનો દેહ ધારણ કરીને માર્યો; પછી બીજા (હિરણ્યકશિપુ)નો નૃસિંહરૂપ ધારણ કરીને વધ કર્યો અને પોતાના ભક્ત પ્રહ્લાદનો ઉત્તમ યશ પ્રસરાવ્યો. ॥ ૪॥

દો૦ – ભએ નિસાચર જાઇ તેઇ મહાબીર બલવાન ।
કુંભકરન રાવન સુભટ સુર બિજઈ જગ જાન ॥ ૧૨૨॥

તે જ [બંને] પછીથી દેવતાઓને જીતનારા તથા મોટા યોદ્ધા, રાવણ અને કુંભકર્ણ નામના ઘણા બળવાન અને મહાવીર રાક્ષસ થયા, જેમને આખું જગત જાણે છે. ॥ ૧૨૨॥

ચૌ૦ – મુકુત ન ભએ હતે ભગવાના । તીનિ જનમ દ્વિજ બચન પ્રવાના ॥
એક બાર તિન્હ કે હિત લાગી । ધરેઉ સરીર ભગત અનુરાગી ॥ ૧॥

ભગવાનના થકી મરાયા હોવા છતાં તેઓ (હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકશિપુ) એટલા માટે મુક્ત ન થયા કે બ્રાહ્મણના વચન(શાપ)નું પ્રમાણ ત્રણ જન્મ માટેનું હતું. એટલે ફરી એક વખત તેમના કલ્યાણ માટે ભક્તપ્રેમી ભગવાને ફરીથી અવતાર લીધો. ॥ ૧॥

કસ્યપ અદિતિ તહાઁ પિતુ માતા। દસરથ કૌસલ્યા બિખ્યાતા॥
એક કલપ એહિ બિધિ અવતારા। ચરિત પવિત્ર કિએ સંસારા॥ ૨॥

ત્યારે (તે અવતારમાં) કશ્યપ અને અદિતિ તેમનાં માતા-પિતા થયાં, જે દશરથ અને કૌશલ્યાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયાં. એક કલ્પમાં આ રીતે અવતાર લઈને તેમણે સંસારમાં પવિત્ર લીલાઓ કરી. ॥ ૨॥

એક કલપ સુર દેખિ દુખારે। સમર જલંધર સન સબ હારે॥
સંભુ કીન્હ સંગ્રામ અપારા। દનુજ મહાબલ મરઈ ન મારા॥ ૩॥

એક કલ્પમાં જલંધર દૈત્યથી યુદ્ધમાં હારી જવાના લીધે સર્વે દેવતાઓને દુઃખી થયેલા જોઈને શિવજીએ તેની સાથે મોટું ઘોર યુદ્ધ કર્યું; પણ તે મહાબલી દૈત્ય માર્યો મરાતો ન હતો. ॥ ૩॥

પરમ સતી અસુરાધિપ નારી। તેહિં બલ તાહિ ન જિતહિં પુરારી॥ ૪॥

તે દૈત્યરાજની સ્ત્રી પરમ સતી (ઘણી જ પતિવ્રતા) હતી. તેના પ્રતાપથી ત્રિપુરાસુર[જેવા અજેયશત્રુ]નો વિનાશ કરનારા શિવજી પણ તે દૈત્યને જીતી ન શક્યા. ॥ ૪॥

દો૦– છલ કરિ ટારેઉ તાસુ બ્રત પ્રભુ સુર કારજ કીન્હ।
જબ તેહિં જાનેઉ મરમ તબ શ્રાપ કોપ કરિ દીન્હ॥ ૧૨૩॥

પ્રભુએ છળથી એ સ્ત્રીના વ્રતનો ભંગ કરી દેવતાઓનું કાર્ય કર્યું. જ્યારે તે સ્ત્રીએ આ રહસ્ય જાણ્યું ત્યારે તેણીએ ક્રોધ કરીને ભગવાનને શાપ આપ્યો. ॥ ૧૨૩॥

ચૌ૦– તાસુ શ્રાપ હરિ દીન્હ પ્રમાના। કૌતુકનિધિ કૃપાલ ભગવાના॥
તહાઁ જલંધર રાવન ભયઊ। રન હતિ રામ પરમ પદ દયઊ॥ ૧॥

લીલાઓના ભંડાર કૃપાળુ હરિએ તે સ્ત્રીના શાપને પ્રામાણ્ય આપ્યું (શાપ સ્વીકાર્યો). તે જ જલંધર તે કલ્પમાં રાવણ થયો, જેને શ્રીરામચન્દ્રજીએ યુદ્ધમાં મારીને પરમપદ આપ્યું. ॥ ૧॥

એક જનમ કર કારન એહા। જેહિ લગિ રામ ધરી નરદેહા॥
પ્રતિ અવતાર કથા પ્રભુ કેરી। સુનુ મુનિ બરની કબિન્હ ઘનેરી॥ ૨॥

એક જન્મનું કારણ એ હતું, જેથી શ્રીરામચન્દ્રજીએ મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યો. હે ભરદ્વાજ મુનિ! સાંભળો, પ્રભુના પ્રત્યેક અવતારની કથાનું કવિઓએ અનેક પ્રકારે વર્ણન કર્યું છે. ॥ ૨॥

નારદ શ્રાપ દીન્હ એક બારા। કલપ એક તેહિ લગિ અવતારા॥
ગિરિજા ચકિત ભઈ સુનિ બાની। નારદ બિષ્નુભગત પુનિ ગ્યાની॥ ૩॥

એક વખત નારદજીએ શાપ આપ્યો, તેથી એક કલ્પમાં તેમના માટે અવતાર થયો. આ વાત સાંભળી પાર્વતીજી ઘણા ચકિત થયાં [અને બોલ્યાં કે] નારદજી તો વિષ્ણુભક્ત અને જ્ઞાની છે. ॥ ૩॥

કારન કવન શ્રાપ મુનિ દીન્હા। કા અપરાધ રમાપતિ કીન્હા॥
યહ પ્રસંગ મોહિ કહહુ પુરારી। મુનિ મન મોહ આચરજ ભારી॥ ૪॥

મુનિએ ભગવાનને શાપ કયા કારણથી આપ્યો? લક્ષ્મીપતિ ભગવાને એમનો કયો અપરાધ કર્યો હતો? હે પુરારિ (શંકરજી)! તે કથા મને કહો. મુનિ નારદના મનમાં મોહ થવો ઘણા આશ્ચર્યની વાત છે. ॥ ૪॥

દો૦– બોલે બિહસિ મહેસ તબ ગ્યાની મૂઢ઼ ન કોઇ।
જેહિ જસ રઘુપતિ કરહિં જબ સો તસ તેહિ છન હોઇ ॥ ૧૨૪ (ક)॥

ત્યારે મહાદેવજીએ હસીને કહ્યું – ન કોઈ જ્ઞાની છે, ન મૂર્ખ. શ્રીરઘુનાથજી જ્યારે જેને જેવો કરે છે, તે જ ક્ષણે તે તેવો જ થઈ જાય છે. ॥ ૧૨૪ (ક)॥

સો૦– કહઉઁ રામ ગુન ગાથ ભરદ્વાજ સાદર સુનહુ।
ભવ ભંજન રઘુનાથ ભજુ તુલસી તજિ માન મદ ॥ ૧૨૪ (ખ)॥

[યાજ્ઞવલ્ક્યજી કહે છે –] હે ભરદ્વાજ! હું શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોની કથા કહું છું. તમે આદરથી સાંભળો. તુલસીદાસજી કહે છે – માન અને મદને છોડીને આવાગમનનો (ભવફેરાનો) નાશ કરનારા રઘુનાથજીને ભજો. ॥ ૧૨૪ (ખ)॥

ચૌ૦– હિમગિરિ ગુહા એક અતિ પાવનિ। બહ સમીપ સુરસરી સુહાવનિ ॥
આશ્રમ પરમ પુનીત સુહાવા। દેખિ દેવરિષિ મન અતિ ભાવા ॥ ૧॥

હિમાલય પર્વતમાં એક મોટી પવિત્ર ગુફા હતી. તેના સમીપે જ સુંદર ગંગાજી વહેતી હતી. તે પરમ પવિત્ર સુંદર આશ્રમ જોવામાં નારદજીના મનને ઘણો જ રમણીય લાગ્યો. ॥ ૧॥

નિરખિ સૈલ સરિ બિપિન બિભાગા। ભયઉ રમાપતિ પદ અનુરાગા ॥
સુમિરત હરિહિ શ્રાપ ગતિ બાધી। સહજ બિમલ મન લાગિ સમાધી ॥ ૨॥

પર્વત, નદી અને વનના [સુંદર] વિભાગોને જોઈને નારદજીને લક્ષ્મીકાન્ત ભગવાનના ચરણોમાં સ્નેહ થઈ ગયો. ભગવાનનું સ્મરણ કરતાં જ તેઓ(નારદ મુનિ)ના શાપ(જે શાપ તેમને દક્ષ પ્રજાપતિએ આપ્યો હતો અને જેના કારણે તેઓ એક સ્થળે રોકાઈ શકતા ન હતા)ની ગતિ રોકાઈ ગઈ અને સ્વાભાવિક રૂપે જ મન નિર્મળ હોવાથી તેમને સમાધિ લાગી ગઈ. ॥ ૨॥

મુનિ ગતિ દેખિ સુરેસ ડેરાના। કામહિ બોલિ કીન્હ સનમાના ॥
સહિત સહાય જાહુ મમ હેતૂ। ચલેઉ હરષિ હિયઁ જલચરકેતૂ ॥ ૩॥

નારદ મુનિની [આ તપોમયી] સ્થિતિ જોઈને દેવરાજ ઈન્દ્ર ડરી ગયો. તેણે કામદેવને બોલાવીને તેનો આદર-સત્કાર કર્યો [અને કહ્યું કે] મારા [હિત] માટે તમે પોતાના સહાયકોસહિત [નારદની સમાધિ ભંગ કરવા માટે] જાઓ. [આ સાંભળીને] મીનધ્વજ કામદેવ મનમાં હર્ષ પામીને ચાલ્યો. ॥ ૩॥

સુનાસીર મન મહુઁ અસિ ત્રાસા। ચહત દેવરિષિ મમ પુર બાસા ॥
જે કામી લોલુપ જગ માહીં। કુટિલ કાક ઇવ સબહિ ડેરાહીં ॥ ૪॥

ઈન્દ્રના મનમાં એવો ભય ઉત્પન્ન થયો હતો કે દેવર્ષિ નારદ મારી પુરી(અમરાવતી)નું નિવાસ (રાજ્ય) ઇચ્છે છે. જગતમાં જે કામી અને લોભી હોય છે, તે કુટિલ કાગડાની જેમ બધાથી બીવે છે. ॥ ૪॥

દો૦– સૂખ હાડ઼ લૈ ભાગ સઠ સ્વાન નિરખિ મૃગરાજ।
છીનિ લેઇ જનિ જાન જડ઼ તિમિ સુરપતિહિ ન લાજ ॥૧૨૫॥

જેમ મૂર્ખ કૂતરો સિંહને જોઈને સૂકું હાડકું લઈને નાસે અને તે મૂર્ખ એમ સમજે કે ક્યાંક તે હાડકાને સિંહ ઝૂંટવી ન લે, તેવી જ રીતે ઈન્દ્રને [નારદજી મારું રાજ્ય ઝૂંટવી લેશે, એમ વિચારતાં] લાજ ન આવી. ॥૧૨૫॥

ચૌ૦– તેહિ આશ્રમહિં મદન જબ ગયઊ। નિજ માયાઁ બસંત નિરમયઊ॥
કુસુમિત બિબિધ બિટપ બહુરંગા। કૂજહિં કોકિલ ગુંજહિં ભૃંગા॥૧॥

જ્યારે કામદેવ તે આશ્રમમાં ગયો, ત્યારે તેણે પોતાની માયાથી ત્યાં વસંતઋતુને ઉત્પન્ન કરી. જાતજાતનાં વૃક્ષો પર રંગબેરંગી ફૂલ ખીલી ગયાં, તેમના પર કોયલો ટહુકવા લાગી અને ભમરા ગુંજન કરવા લાગ્યા. ॥૧॥

ચલી સુહાવનિ ત્રિબિધ બયારી। કામ કૃસાનુ બઢ઼ાવનિહારી॥
રંભાદિક સુર નારિ નબીના। સકલ અસમસર કલા પ્રબીના॥૨॥

કામાગ્નિને ભડકાવનાર ત્રણ પ્રકારનો (શીતળ, મંદ અને સુગંધી) રમણીય વાયુ વાવા લાગ્યો. રંભા આદિ નવયૌવના બધીય દેવાંગનાઓ જે સર્વે કામકળાઓમાં પ્રવીણ હતી, ॥૨॥

કરહિં ગાન બહુ તાન તરંગા। બહુબિધિ ક્રીડ઼હિં પાનિ પતંગા॥
દેખિ સહાય મદન હરષાના। કીન્હેસિ પુનિ પ્રપંચ બિધિ નાના॥૩॥

તેઓ અનેક પ્રકારે તાનોના તરંગો સાથે ગાવા લાગી અને હાથમાં દડા લઈ અનેક પ્રકારની રમતો રમવા લાગી. કામદેવ પોતાના આ સહાયકોને જોઈને ઘણો પ્રસન્ન થયો અને પછી તેણે અનેક પ્રકારના માયાજાળ કર્યા. ॥૩॥

કામ કલા કછુ મુનિહિ ન બ્યાપી। નિજ ભયઁ ડરેઉ મનોભવ પાપી॥
સીમ કિ ચાઁપિ સકઇ કોઉ તાસૂ। બડ઼ રખવાર રમાપતિ જાસૂ॥૪॥

પરંતુ કામદેવની કોઈ પણ કળા નારદમુનિ પર અસર ન કરી શકી. ત્યારે તે પાપી કામદેવ પોતાના જ [નાશના] ભયથી ડરી ગયો. લક્ષ્મીપતિ ભગવાન જેના મોટા રક્ષક હોય, ભલા! એની સીમા-(મર્યાદા)ને કોણ દબાવી શકે છે? ॥૪॥

દો૦– સહિત સહાય સભીત અતિ માનિ હારિ મન મૈન।
ગહેસિ જાઇ મુનિ ચરન તબ કહિ સુઠિ આરત બૈન॥૧૨૬॥

ત્યારે પોતાના સહાયકોસહિત કામદેવે ઘણા ડરીને અને પોતાના મનમાં હાર સ્વીકારીને ઘણા જ આર્ત (દીન) વચન કહેતાં મુનિના ચરણોને પકડી લીધા. ॥૧૨૬॥

ચૌ૦– ભયઉ ન નારદ મન કછુ રોષા। કહિ પ્રિય બચન કામ પરિતોષા॥
નાઇ ચરન સિરુ આયસુ પાઈ। ગયઉ મદન તબ સહિત સહાઈ॥૧॥

નારદજીના મનમાં સહેજ પણ ક્રોધ ન આવ્યો. તેમણે પ્રિય વચન કહીને કામદેવને સંતુષ્ટ કર્યા. ત્યારે મુનિનાં ચરણોમાં શીશ નમાવીને અને એમની આજ્ઞા મેળવી કામદેવ પોતાના સહાયકો-સહિત પાછો ફર્યો. ॥ ૧॥

મુનિ સુસીલતા આપનિ કરની । સુરપતિ સભાઁ જાઇ સબ બરની ॥
સુનિ સબ કેં મન અચરજુ આવા । મુનિહિ પ્રસંસિ હરિહિ સિરુ નાવા ॥ ૨॥

દેવરાજ ઈન્દ્રની સભામાં જઈને તેણે મુનિની સુશીલતા અને પોતાના કરતૂત સર્વે કહ્યાં, જે સાંભળીને સર્વેના મનમાં આશ્ચર્ય થયું અને તેઓએ મુનિની પ્રશંસા કરીને શ્રીહરિને શીશ નમાવ્યું. ॥ ૨॥

તબ નારદ ગવને સિવ પાહીં । જિતા કામ અહમિતિ મન માહીં ॥
માર ચરિત સંકરહિ સુનાએ । અતિપ્રિય જાનિ મહેસ સિખાએ ॥ ૩॥

પછી નારદજી શિવજીની પાસે ગયા. તેમના મનમાં એ વાતનો અહંકાર થયો કે મેં કામદેવને જીતી લીધો. તેમણે કામદેવનાં ચરિત્ર શિવજીને સંભળાવ્યાં અને મહાદેવજીએ નારદજીને અત્યંત પ્રિય જાણીને [આ પ્રમાણે] શિખામણ આપી – ॥ ૩॥

બાર બાર બિનવઉઁ મુનિ તોહી । જિમિ યહ કથા સુનાયહુ મોહી ॥
તિમિ જનિ હરિહિ સુનાવહુ કબહૂઁ । ચલેહુઁ પ્રસંગ દુરાએહુ તબહૂઁ ॥ ૪॥

હે મુનિ! હું તમને વારંવાર વિનંતી કરું છું કે જે રીતે આ કથા તમે મને સંભળાવી છે તે પ્રમાણે ભગવાન શ્રીહરિને કદીય સંભળાવશો નહિ. ચર્ચા પણ થાય, તોય એને છુપાવી રાખજો. ॥ ૪॥

દો૦– સંભુ દીન્હ ઉપદેસ હિત નહિં નારદહિ સોહાન ।
ભરદ્વાજ કૌતુક સુનહુ હરિ ઇચ્છા બલવાન ॥ ૧૨૭॥

જોકે શિવજીએ આ હિતની શિખામણ આપી પણ નારદજીને તે ઠીક ન લાગી. હે ભરદ્વાજ! હરિની ઇચ્છા બળવાન છે. એનું કૌતુક સાંભળો. ॥ ૧૨૭॥

ચૌ૦– રામ કીન્હ ચાહહિં સોઇ હોઈ । કરૈ અન્યથા અસ નહિં કોઈ ॥
સંભુ બચન મુનિ મન નહિં ભાએ । તબ બિરંચિ કે લોક સિધાએ ॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજી જે કરવા ઇચ્છે છે, તે જ થાય છે, એવો કોઈ નથી જે તેમના વિરુદ્ધ કરી શકે. શ્રીશિવજીનાં વચન નારદજીના મનને ઠીક ન લાગ્યાં, ત્યારે તેઓ ત્યાંથી બ્રહ્મલોક જવા ઊપડ્યા. ॥ ૧॥

એક બાર કરતલ બર બીના । ગાવત હરિ ગુન ગાન પ્રબીના ॥
છીરસિંધુ ગવને મુનિનાથા । જહઁ બસ શ્રીનિવાસ શ્રુતિમાથા ॥ ૨॥

એક વખત ગાનવિદ્યામાં નિપુણ મુનિનાથ નારદજી હાથમાં સુંદર વીણા લઈ, હરિગુણ ગાતાં ગાતાં ક્ષીરસાગરે ગયા, જ્યાં વેદોના મસ્તક-સ્વરૂપ (મૂર્તિમાન વેદાંતતત્ત્વ) લક્ષ્મીનિવાસ ભગવાન નારાયણ રહે છે. ॥ ૨॥

હરષિ મિલે ઉઠિ રમાનિકેતા। બૈઠે આસન રિષિહિ સમેતા॥
બોલે બિહસિ ચરાચર રાયા। બહુતે દિનન કીન્હિ મુનિ દાયા॥૩॥

રમાનિવાસ ભગવાન ઊઠીને ઘણા આનંદથી તેમને મળ્યા અને ઋષિ(નારદજી)ના સાથે આસન પર બેસી ગયા. ચરાચરના સ્વામી ભગવાન હસીને બોલ્યા – હે મુનિ! આજે આપે ઘણા દિવસે દયા કરી. ॥૩॥

કામ ચરિત નારદ સબ ભાષે। જદ્યપિ પ્રથમ બરજિ સિવઁ રાખે॥
અતિ પ્રચંડ રઘુપતિ કૈ માયા। જેહિ ન મોહ અસ કો જગ જાયા॥૪॥

જોકે શ્રીશિવજીએ તેમને અગાઉથી જ ના પાડી હતી છતાંય, નારદજીએ કામદેવનું આખું ચરિત્ર ભગવાનને કહી સંભળાવ્યું. શ્રીરઘુનાથજીની માયા ઘણી જ પ્રબળ છે. જગતમાં એવું કોણ જન્મ્યું છે જેને તે મોહિત ન કરી દે. ॥૪॥

દો૦– રૂખ બદન કરિ બચન મૃદુ બોલે શ્રીભગવાન।
તુમ્હરે સુમિરન તેં મિટહિં મોહ માર મદ માન॥૧૨૮॥

ભગવાન રુક્ષ મોં કરીને [ઉદાસીનતાથી] કોમળ વચન બોલ્યા – હે મુનિરાજ! આપનું સ્મરણ કરવાથી બીજાના મોહ, કામ, મદ અને અભિમાન મટી જાય છે [તો પછી આપના માટે તો કહેવું જ શું?]. ॥૧૨૮॥

ચૌ૦– સુનુ મુનિ મોહ હોઇ મન તાકેં। ગ્યાન બિરાગ હૃદય નહિં જાકેં॥
બ્રહ્મચરજ બ્રત રત મતિધીરા। તુમ્હહિ કિ કરઇ મનોભવ પીરા॥૧॥

હે મુનિ! સાંભળો, મોહ તો એના મનમાં હોય છે જેના હૃદયમાં જ્ઞાન-વૈરાગ્ય નથી. આપ તો બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં તત્પર અને ઘણા ધીરબુદ્ધિ છો. ભલા! શું આપને પણ કામદેવ સતાવી શકે છે? ॥૧॥

નારદ કહેઉ સહિત અભિમાના। કૃપા તુમ્હારિ સકલ ભગવાના॥
કરુનાનિધિ મન દીખ બિચારી। ઉર અંકુરેઉ ગરબ તરુ ભારી॥૨॥

નારદજીએ અભિમાન સાથે કહ્યું – હે ભગવાન! આ બધી આપની કૃપા છે. કરુણાનિધાન ભગવાને મનમાં વિચારી જોયું કે આમના મનમાં ગર્વના ભારે વૃક્ષનું અંકુર ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે. ॥૨॥

બેગિ સો મૈં ડારિહઉઁ ઉખારી। પન હમાર સેવક હિતકારી॥
મુનિ કર હિત મમ કૌતુક હોઈ। અવસિ ઉપાય કરબિ મૈં સોઈ॥૩॥

હું એને તુરત જ ઉખાડી નાખીશ, કેમકે સેવકોનું હિત કરવું એ અમારું પ્રણ છે. હું અવશ્ય તે ઉપાય કરીશ, જેનાથી મુનિનું કલ્યાણ અને મારો ખેલ થાય. ॥૩॥

તબ નારદ હરિ પદ સિર નાઈ। ચલે હૃદયઁ અહમિતિ અધિકાઈ॥
શ્રીપતિ નિજ માયા તબ પ્રેરી। સુનહુ કઠિન કરની તેહિ કેરી॥૪॥

ત્યાર પછી નારદજી ભગવાનના ચરણોમાં માથું નમાવી ચાલ્યા. તેમના હૃદયમાં અભિમાન વધુ વધી ગયું. ત્યારે લક્ષ્મીપતિ ભગવાને પોતાની માયાને પ્રેરિત કરી. હવે તેની કઠણ કરણી સાંભળો. ॥૪॥

દોo – બિરચેઉ મગ મહુઁ નગર તેહિં સત જોજન બિસ્તાર।
શ્રીનિવાસપુર તેં અધિક રચના બિબિધ પ્રકાર ॥૧૨૯॥

તેણે (હરિમાયાએ) માર્ગમાં સો યોજન(ચારસો ગાઉ)નું એક નગર રચ્યું. તે નગરની જાતજાતની રચનાઓ લક્ષ્મીનિવાસ ભગવાન વિષ્ણુના નગર(વૈકુંઠ)થી પણ અધિક સુંદર હતી. ॥૧૨૯॥

ચૌo – બસહિં નગર સુંદર નર નારી। જનુ બહુ મનસિજ રતિ તનુધારી॥
તેહિં પુર બસઇ સીલનિધિ રાજા। અગનિત હય ગય સેન સમાજા॥૧॥

તે નગરમાં એવાં સુંદર નર-નારી વસતાં હતાં જાણે ઘણા બધા કામદેવ અને [તેની સ્ત્રી] રતિએ જ મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યો હોય. તે નગરમાં શીલનિધિ નામે રાજા રહેતો હતો, જેને ત્યાં અસંખ્ય ઘોડા, હાથી અને સેનાના સમૂહ હતા. ॥૧॥

સત સુરેસ સમ બિભવ બિલાસા। રૂપ તેજ બલ નીતિ નિવાસા॥
બિસ્વમોહની તાસુ કુમારી। શ્રી બિમોહ જિસુ રૂપુ નિહારી॥૨॥

તેનો વૈભવ અને વિલાસ સો ઈન્દ્રો સમાન હતો. તે રૂપ, તેજ, બળ ને નીતિનો ધામ હતો. તેને વિશ્વમોહિની નામે એક [એવી રૂપમતી] કન્યા હતી, જેના રૂપને જોઈને લક્ષ્મીજી પણ મોહિત થઈ જાય. ॥૨॥

સોઇ હરિમાયા સબ ગુન ખાની। સોભા તાસુ કિ જાઇ બખાની॥
કરઇ સ્વયંબર સો નૃપબાલા। આએ તહઁ અગનિત મહિપાલા॥૩॥

આ બધા ગુણોની ખાણ ભગવાનની માયા જ હતી. તેની શોભાનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકાય? તે રાજકુમારી સ્વયંવર કરી રહી હતી, તેથી ત્યાં અગણિત રાજા આવેલા હતા. ॥૩॥

મુનિ કૌતુકી નગર તેહિં ગયઊ। પુરબાસિન્હ સબ પૂછત ભયઊ॥
સુનિ સબ ચરિત ભૂપગૃહઁ આએ। કરિ પૂજા નૃપ મુનિ બૈઠાએ॥૪॥

કૌતુકી મુનિ નારદજી તે નગરમાં ગયા અને તેમણે નગરવાસીઓને સર્વે હાલ પૂછ્યો. બધા સમાચાર સાંભળીને તેઓ રાજાના મહેલમાં આવ્યા. રાજાએ પૂજા કરીને મુનિને [આસન ઉપર] બેસાડ્યા. ॥૪॥

દોo – આનિ દેખાઈ નારદહિ ભૂપતિ રાજકુમારિ॥
કહહુ નાથ ગુન દોષ સબ એહિ કે હૃદયઁ બિચારિ॥૧૩૦॥

[પછી] રાજાએ રાજકુમારીને લાવી નારદજીને દેખાડી [અને પૂછ્યું કે –] હે નાથ! આપ આપના અંતરમાં વિચારી આના સર્વે ગુણ-દોષ કહો. ॥૧૩૦॥

ચૌo – દેખિ રૂપ મુનિ બિરતિ બિસારી। બડ઼ી બાર લગિ રહે નિહારી॥
લચ્છન તાસુ બિલોકિ ભુલાને। હૃદયઁ હરષ નહિં પ્રગટ બખાને॥૧॥

એના રૂપને જોઈ મુનિ વૈરાગ્ય ભૂલી ગયા અને ઘણીવાર સુધી તેની તરફ જોતા જ રહ્યા. તેનાં લક્ષણો જોઈને મુનિ સ્વયં પોતાને પણ ભૂલી ગયા અને હૃદયમાં હર્ષિત થયા, પણ પ્રકટરૂપે તે લક્ષણોને ન કહ્યાં. ॥૧॥

જો એહિ બરઇ અમર સોઇ હોઈ । સમરભૂમિ તેહિ જીત ન કોઈ ॥
સેવહિં સકલ ચરાચર તાહી । બરઇ સીલનિધિ કન્યા જાહી ॥ ૨॥

[લક્ષણોને વિચારી તે મનોમન કહેવા લાગ્યા કે] જે આને વરશે, તે અમર થઈ જશે અને રણભૂમિમાં કોઈ તેને જીતી નહિ શકે. આ શીલનિધિની કન્યા જેને વરશે, સર્વે ચર-અચર જીવો તેની સેવા કરશે. ॥ ૨॥

લચ્છન સબ બિચારિ ઉર રાખે । કછુક બનાઇ ભૂપ સન ભાષે ॥
સુતા સુલચ્છન કહિ નૃપ પાહીં । નારદ ચલે સોચ મન માહીં ॥ ૩॥

બધાં લક્ષણોનો વિચાર કરી મુનિએ પોતાના હૃદયમાં છુપાવી રાખ્યાં અને રાજાને પોતાના તરફથી બનાવી કહી દીધાં. રાજાને કન્યાનાં સુલક્ષણો કહી નારદજી ચાલી નીકળ્યા. પરંતુ તેમના મનમાં આ એક ચિંતા હતી કે – ॥ ૩॥

કરૌં જાઇ સોઇ જતન બિચારી । જેહિ પ્રકાર મોહિ બરૈ કુમારી ॥
જપ તપ કછુ ન હોઇ તેહિ કાલા । હે બિધિ મિલઇ કવન બિધિ બાલા ॥ ૪॥

હું જઈને વિચારીને હવે એવો ઉપાય કરું, જેથી આ કન્યા મને જ વરે. આ સમયે જપ-તપથી કંઈ થઈ શકશે નહીં. હે વિધાતા! મને આ કન્યા કેવી રીતે મળશે? ॥ ૪॥

દો૦ – એહિ અવસર ચાહિઅ પરમ સોભા રૂપ બિસાલ ।
જો બિલોકિ રીઝૈ કુઅઁરિ તબ મેલૈ જયમાલ ॥ ૧૩૧॥

આવા સમયે તો પરમ શોભા અને વિશાળ (સુંદર) રૂપ જોઈએ, જેને જોઈ રાજકુમારી મારા પર રીઝી જાય અને જયમાળા [મારા ગળામાં] પહેરાવે. ॥ ૧૩૧॥

ચૌ૦ – હરિ સન માગૌં સુંદરતાઈ । હોઇહિ જાત ગહરુ અતિ ભાઈ ॥
મોરેં હિત હરિ સમ નહિં કોઊ । એહિ અવસર સહાય સોઇ હોઊ ॥ ૧॥

[એક કામ કરું કે] ભગવાન પાસેથી સુંદરતા માગું; પણ ભાઈ! એમની પાસે જવામાં તો ઘણું મોડું થઈ જાય. પરંતુ શ્રીહરિના જેવું મારું હિત ચાહનારું કોઈ નથી, તેથી આ સમયે તે જ મારા સહાયક થાઓ. ॥ ૧॥

બહુબિધિ બિનય કીન્હિ તેહિ કાલા । પ્રગટેઉ પ્રભુ કૌતુકી કૃપાલા ॥
પ્રભુ બિલોકિ મુનિ નયન જુડ઼ાને । હોઇહિ કાજુ હિએઁ હરષાને ॥ ૨॥

તે વખતે નારદજીએ ભગવાનને ઘણી રીતે વિનંતી કરી. ત્યારે લીલામય કૃપાળુ પ્રભુ [ત્યાં જ] પ્રકટ થઈ ગયા. સ્વામીને જોઈને નારદજીનાં નેત્ર શીતળ થઈ ગયાં અને તેઓ મનમાં ઘણા જ પ્રસન્ન થયા કે હવે તે કામ બની જ જશે. ॥ ૨॥

અતિ આરતિ કહિ કથા સુનાઈ । કરહુ કૃપા કરિ હોહુ સહાઈ ॥
આપન રૂપ દેહુ પ્રભુ મોહી । આન ભાઁતિ નહિં પાવૌં ઓહી ॥ ૩॥

નારદજીએ બહુ જ આર્ત (દીન) થઈને આખી કથા કહી સંભળાવી. [અને પ્રાર્થના કરી કે] કૃપા કરો અને મારા સહાયક બનો. હે પ્રભો! આપ આપનું રૂપ મને આપો. બીજી કોઈ રીતે હું તે(રાજકન્યા)ને નહીં મેળવી શકું. ॥ ૩॥

જેહિ બિધિ નાથ હોઈ હિત મોરા । કરહુ સો બેગિ દાસ મૈં તોરા ॥
નિજ માયા બલ દેખિ બિસાલા । હિયઁ હઁસિ બોલે દીનદયાલા ॥ ૪॥

હે નાથ! જે રીતે મારું હિત થાય, આપ તે શીઘ્ર કરો. હું આપનો દાસ છું. પોતાની માયાનું વિશાળ બળ જોઈ દીનદયાળુ ભગવાન મનમાં ને મનમાં હસીને બોલ્યા – ॥ ૪॥

દો૦ – જેહિ બિધિ હોઇહિ પરમ હિત નારદ સુનહુ તુમ્હાર ।
સોઈ હમ કરબ ન આન કછુ બચન ન મૃષા હમાર ॥ ૧૩૨॥

હે નારદજી! સાંભળો, જે રીતે તમારું પરમ હિત થશે, અમે તે જ કરીશું, અન્ય કશું નહીં. અમારું વચન અસત્ય નથી હોતું. ॥ ૧૩૨॥

ચૌ૦ – કુપથ માગ રુજ બ્યાકુલ રોગી । બૈદ ન દેઈ સુનહુ મુનિ જોગી ॥
એહિ બિધિ હિત તુમ્હાર મૈં ઠયઊ । કહિ અસ અંતરહિત પ્રભુ ભયઊ ॥ ૧॥

હે યોગી મુનિ! સાંભળો, રોગથી વ્યાકુળ રોગી કુપથ્ય માગે તો વૈદ્ય એને આપતો નથી. તે રીતે મેં પણ તમારું હિત કરવાનું નક્કી કરી લીધું છે. એમ કહીને ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. ॥ ૧॥

માયા બિબસ ભએ મુનિ મૂઢ઼ા । સમુઝી નહિં હરિ ગિરા નિગૂઢ઼ા ॥
ગવને તુરત તહાઁ રિષિરાઈ । જહાઁ સ્વયંબર ભૂમિ બનાઈ ॥ ૨॥

[ભગવાનની] માયાને વશીભૂત થયેલા મુનિ એવા મૂઢ થઈ ગયા હતા કે તે ભગવાનની અગૂઢ (સ્પષ્ટ) વાણીને પણ ન સમજી શક્યા. ઋષિરાજ નારદજી તરત જ જ્યાં સ્વયંવરની ભૂમિ બનાવવામાં આવી હતી ત્યાં પહોંચ્યા. ॥ ૨॥

નિજ નિજ આસન બૈઠે રાજા । બહુ બનાવ કરિ સહિત સમાજા ॥
મુનિ મન હરષ રૂપ અતિ મોરેં । મોહિ તજિ આનહિ બરિહિ ન ભોરેં ॥ ૩॥

રાજાઓ ખૂબ બની-ઠનીને સમાજસહિત પોતપોતાના આસનો પર બેઠા હતા. મુનિ (નારદ) મનમાં ને મનમાં પ્રસન્ન થઈ રહ્યા હતા કે મારું રૂપ ઘણું સુંદર છે, મને છોડી કન્યા ભૂલથી પણ બીજાને નહીં વરે. ॥ ૩॥

મુનિ હિત કારન કૃપાનિધાના । દીન્હ કુરૂપ ન જાઇ બખાના ॥
સો ચરિત્ર લખિ કાહુઁ ન પાવા । નારદ જાનિ સબહિં સિર નાવા ॥ ૪॥

કૃપાનિધાન ભગવાને મુનિના કલ્યાણને માટે તેમને એવા કુરૂપ બનાવી દીધા કે જેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી, પણ આ ચરિત્ર કોઈ પણ ન જાણી શક્યું. બધાએ એમને નારદ જ જાણીને પ્રણામ કર્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – રહે તહાઁ દુઇ રુદ્ર ગન તે જાનહિં સબ ભેઉ ।
બિપ્રબેષ દેખત ફિરહિં પરમ કૌતુકી તેઉ ॥ ૧૩૩॥

ત્યાં શિવજીના ગણ પણ હતા. તેઓ બધો ભેદ જાણતા હતા અને બ્રાહ્મણનો વેષ બનાવી બધી લીલા નિહાળતા-ફરતા હતા. તેઓ પણ ઘણા આનંદી હતા.॥ ૧૩૩॥

ચૌ૦ – જેહિં સમાજ બૈઠે મુનિ જાઈ । હૃદયઁ રૂપ અહમિતિ અધિકાઈ ॥
તહઁ બૈઠે મહેસ ગન દોઊ । બિપ્રબેષ ગતિ લખઇ ન કોઊ ॥ ૧॥

નારદજી પોતાના હૃદયમાં રૂપનું મોટું અભિમાન લઈને જે સમાજ(પંક્તિ)માં જઈને બેઠા હતા, શિવજીના આ બંને ગણો પણ ત્યાં બેસી ગયા. બ્રાહ્મણના વેષમાં હોવાના લીધે તેમની આ ચાલને કોઈ ન જાણી શક્યું ॥ ૧॥

કરહિં કૂટિ નારદહિ સુનાઈ । નીકિ દીન્હિ હરિ સુંદરતાઈ ॥
રીઝિહિ રાજકુઅઁરિ છબિ દેખી । ઇન્હહિ બરિહિ હરિ જાનિ બિસેષી ॥ ૨॥

તેઓ નારદજીને સંભળાવી - સંભળાવીને વ્યંગ્ય વચન કહેતા હતા - ભગવાને આમને શ્રેષ્ઠ સુંદરતા આપી છે. તેમની શોભા જોઈને રાજકુમારી રીઝી જ જશે અને 'હરિ' (વાનર) જાણીને એમને વિશિષ્ટપણે વરશે. ॥ ૨॥

મુનિહિ મોહ મન હાથ પરાએઁ । હઁસહિં સંભુ ગન અતિ સચુ પાએઁ ॥
જદપિ સુનહિં મુનિ અટપટિ બાની । સમુઝિ ન પરઇ બુદ્ધિ ભ્રમ સાની ॥ ૩॥

નારદ મુનિને મોહ થઈ રહ્યો હતો, કેમકે એમનું મન અન્યના હાથ(માયાને વશ)માં હતું. શિવજીના ગણો ઘણા પ્રસન્ન થઈ હસી રહ્યા હતા. મુનિ જોકે તેમની અટપટી વાતો સાંભળી રહ્યા હતા, પરંતુ બુદ્ધિ ભ્રમમાં તરબોળ થયેલી હોવાને લીધે તે વાતો એમની સમજણમાં આવતી ન હતી. (તેમની વાતોને તેઓ પોતાની પ્રશંસા સમજી રહ્યા હતા). ॥ ૩॥

કાહુઁ ન લખા સો ચરિત બિસેષા । સો સરૂપ નૃપકન્યાઁ દેખા ॥
મર્કટ બદન ભયંકર દેહી । દેખત હૃદયઁ ક્રોધ ભા તેહી ॥ ૪॥

આ વિશેષ ચરિત્રને અન્ય કોઈએ ન જાણ્યું, કેવળ રાજકન્યાએ [નારદજીનું] તે રૂપ જોયું. તેમનું વાંદરા જેવું મોં અને ભયંકર શરીર જોતાં જ કન્યાના હૃદયમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. ॥ ૪॥

દો૦ – સખીં સંગ લૈ કુઅઁરિ તબ ચલિ જનુ રાજમરાલ ।
દેખત ફિરઇ મહીપ સબ કર સરોજ જયમાલ ॥ ૧૩૪॥

પછી રાજકુમારી સખીઓને સાથે લઈને એ રીતે ચાલી કે જાણે રાજહંસીની ચાલી રહી હોય. તે પોતાના કમળ જેવા હાથોમાં જયમાળા લઈને બધા રાજાઓને નિહાળતી ફરવા લાગી. ॥ ૧૩૪॥

ચૌ૦ – જેહિ દિસિ બૈઠે નારદ ફૂલી । સો દિસિ તેહિં ન બિલોકી ભૂલી ॥
પુનિ પુનિ મુનિ ઉકસહિં અકુલાહીં । દેખિ દસા હર ગન મુસુકાહીં ॥ ૧॥

જે બાજુ નારદજી [રૂપના ગર્વમાં] ફુલાઈને બેઠા હતા, તે બાજુ એણે ભૂલથી પણ ન જોયું. નારદ મુનિ વારંવાર ઉશ્કેરાય છે અને બેચેન બને છે. તેમની દશા જોઈને શિવજીના ગણ મલકાય છે. ॥ ૧॥

ધરિ નૃપતનુ તહઁ ગયઉ કૃપાલા। કુઅઁરિ હરષિ મેલેઉ જયમાલા॥
દુલહિનિ લૈ ગે લચ્છિનિવાસા। નૃપસમાજ સબ ભયઉ નિરાસા॥ ૨॥

કૃપાળુ ભગવાન પણ રાજાનું શરીર ધારણ કરીને ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. રાજકુમારીએ હર્ષિત થઈને એમના ગળામાં જયમાળા પહેરાવી દીધી. લક્ષ્મીનિવાસ ભગવાન દુલ્હન (રાજકુમારી)ને લઈ ગયા. બધી રાજમંડળી નિરાશ થઈ ગઈ. ॥ ૨॥

મુનિ અતિ બિકલ મોહઁ મતિ નાઠી। મનિ ગિરિ ગઈ છૂટિ જનુ ગાઁઠી॥
તબ હર ગન બોલે મુસુકાઈ। નિજ મુખ મુકુર બિલોકહુ જાઈ॥ ૩॥

મોહના લીધે મુનિની બુદ્ધિ નાશ પામી હતી, તેથી તેઓ [રાજકુમારીને ગયેલી જાણી] ઘણા જ વ્યાકુળ થઈ ગયા, જાણે કે ગાંઠમાંથી છૂટીને મણિ ક્યાંક પડી ગયો હોય. ત્યારે શિવજીના ગણોએ હસીને કહ્યું – જઈને દર્પણમાં પોતાનું મોંઢું તો જુઓ! ॥ ૩॥

અસ કહિ દોઉ ભાગે ભયઁ ભારી। બદન દીખ મુનિ બારિ નિહારી॥
બેષુ બિલોકિ ક્રોધ અતિ બાઢ़ા। તિન્હહિ સરાપ દીન્હ અતિ ગાઢ़ા॥ ૪॥

આમ કહીને તે બંને અત્યંત ભયભીત થઈને નાઠા, મુનિએ જળમાં નિરખીને પોતાનું મુખ જોયું. પોતાનું રૂપ જોઈને તેમનો ક્રોધ ઘણો વધી ગયો. તેમણે શિવજીના તે ગણોને અત્યંત કઠોર શાપ આપ્યો – ॥ ૪॥

દો૦– હોહુ નિસાચર જાઇ તુમ્હ કપટી પાપી દોઉ।
હઁસેહુ હમહિ સો લેહુ ફલ બહુરિ હઁસેહુ મુનિ કોઉ॥ ૧૩૫॥

તમે બંને કપટી અને પાપી રાક્ષસ બની જાઓ. તમે અમારી મશ્કરી કરી, તેનું ફળ ચાખો. વળી, હવે કોઈ મુનિની મશ્કરી કરી જોજો. ॥ ૧૩૫॥

ચૌ૦– પુનિ જલ દીખ રૂપ નિજ પાવા। તદપિ હૃદયઁ સંતોષ ન આવા॥
ફરકત અધર કોપ મન માહીં। સપદિ ચલે કમલાપતિ પાહીં॥ ૧॥

મુનિએ ફરીથી જળમાં જોયું તો તેમને પોતાનું (અસલ) રૂપ પ્રાપ્ત થઈ ગયું હતું. તો પણ તેમને સંતોષ ન થયો. તેમના હોઠ ફડકી રહ્યા હતા અને મનમાં ક્રોધ [ભરેલો] હતો. તરત જ તેઓ ભગવાન કમળાપતિ પાસે ચાલ્યા. ॥ ૧॥

દેહઉઁ શ્રાપ કિ મરિહઉઁ જાઈ। જગત મોરિ ઉપહાસ કરાઈ॥
બીચહિં પંથ મિલે દનુજારી। સંગ રમા સોઇ રાજકુમારી॥ ૨॥

[મનમાં વિચારતા જતા હતા –] જઈને કાં તો શાપ આપીશ કાં તો પ્રાણ આપી દઈશ. તેમણે જગતમાં મારી હાંસી કરાવી! દૈત્યોના શત્રુ ભગવાન હરિ તેમને માર્ગમાં વચ્ચે જ મળી ગયા. સાથે લક્ષ્મીજી અને તે જ રાજકુમારી હતાં. ॥ ૨॥

બોલે મધુર બચન સુરસાઈં। મુનિ કહઁ ચલે બિકલ કી નાઈં॥
સુનત બચન ઉપજા અતિ ક્રોધા। માયા બસ ન રહા મન બોધા॥૩॥

દેવતાઓના સ્વામી ભગવાને મધુર વાણીમાં કહ્યું – હે મુનિ! વ્યાકુળની જેમ ક્યાં ચાલ્યા? આ શબ્દો સાંભળતાં જ નારદને ઘણો ક્રોધ આવ્યો; માયાથી વશીભૂત થયેલા હોવાને લીધે મનમાં ભાન ન રહ્યું. ॥૩॥

પર સંપદા સકહુ નહિં દેખી। તુમ્હરેં ઈરિષા કપટ બિસેષી॥
મથત સિંધુ રુદ્રહિ બૌરાયહુ। સુરન્હ પ્રેરિ બિષ પાન કરાયહુ॥૪॥

[મુનિએ કહ્યું –] તમે અન્યોની સંપદા નથી જોઈ શકતા, તમને ઈર્ષ્યા અને કપટ ઘણું છે. સમુદ્ર મથતી વખતે તમે શિવજીને બાવરા બનાવી દીધા અને દેવતાઓને પ્રેરણા કરી તેમને વિષપાન કરાવડાવ્યું. ॥૪॥

દો૦– અસુર સુરા બિષ સંકરહિ આપુ રમા મનિ ચારુ।
સ્વારથ સાધક કુટિલ તુમ્હ સદા કપટ બ્યવહારુ॥૧૩૬॥

અસુરોને મદિરા અને શિવજીને વિષ આપીને તમે સ્વયં સુંદર લક્ષ્મી અને [કૌસ્તુભ] મણિ લઈ લીધાં. તમે ઘણા દગાબાજ અને સ્વાર્થી છો. સદાય કપટનો વહેવાર કરો છો. ॥૧૩૬॥

ચૌ૦– પરમ સ્વતંત્ર ન સિર પર કોઈ। ભાવઇ મનહિ કરહુ તુમ્હ સોઈ॥
ભલેહિ મંદ મંદેહિ ભલ કરહૂ। બિસમય હરષ ન હિયઁ કછુ ધરહૂ॥૧॥

તમે પરમ સ્વતંત્ર છો, માથે તો કોઈ છે જ નહીં; એથી જ્યારે જે મનને ગમે છે, [સ્વચ્છંદતાથી] તે જ કરો છો. સારાને ખોટું અને ખોટાને સારું કરી નાખો છો. હૃદયમાં હર્ષ-વિષાદ કશું જ નથી લાવતા. ॥૧॥

ડહકિ ડહકિ પરિચેહુ સબ કાહૂ। અતિ અસંક મન સદા ઉછાહૂ॥
કરમ સુભાસુભ તુમ્હહિ ન બાધા। અબ લગિ તુમ્હહિ ન કાહૂઁ સાધા॥૨॥

બધાને છેતરી-છેતરીને પારખી લીધા છે અને અત્યંત નીડર થઈ ગયા છો; એટલે [છેતરવાના કાર્યમાં] મનમાં સદાય ઉત્સાહ રહે છે. શુભ-અશુભ કર્મો તમને વિઘ્ન નથી કરતા. અત્યાર સુધી તમને કોઈએ સીધા દોર કર્યા નથી. ॥૨॥

ભલે ભવન અબ બાયન દીન્હા। પાવહુગે ફલ આપન કીન્હા॥
બંચેહુ મોહિ જવનિ ધરિ દેહા। સોઈ તનુ ધરહુ શ્રાપ મમ એહા॥૩॥

આ વખતે તમે મોટા ઘરે ભેટ મોકલી છે (મારા જેવા જોરાવર માણસને છંછેડ્યો છે) તેથી પોતાની કરણીનું ફળ અવશ્ય પામશો. જે શરીરને ધારણ કરી તમે મને ઠગ્યો છે, તમે પણ એ જ શરીર ધારણ કરો, આ મારો શાપ છે.

કપિ આકૃતિ તુમ્હ કીન્હિ હમારી। કરિહહિં કીસ સહાય તુમ્હારી ॥
મમ અપકાર કીન્હ તુમ્હ ભારી। નારિ બિરહઁ તુમ્હ હોબ દુખારી ॥ ૪॥

તમે અમારું રૂપ વાંદરા જેવું બનાવી દીધું હતું, તેથી વાંદરા જ તમારી સહાય કરશે. [હું જે સ્ત્રીને ઇચ્છતો હતો, તેનાથી મારો વિયોગ કરાવી] તમે મારું મોટું અહિત કર્યું છે, તેથી તમે પણ સ્ત્રીના વિયોગથી દુઃખી થશો. ॥ ૪॥

દો૦– **શ્રાપ સીસ ધરિ હરષિ હિયઁ પ્રભુ બહુ બિનતી કીન્હિ।**
નિજ માયા કૈ પ્રબલતા કરષિ કૃપાનિધિ લીન્હિ ॥ ૧૩૭॥

શાપને માથા પર ચઢાવી, હૃદયથી પ્રસન્ન થતાં પ્રભુએ નારદજીને ઘણી વિનંતી કરી; અને પછી કૃપાનિધાન ભગવાને પોતાની માયાની પ્રબળતાને ખેંચી લીધી. ॥ ૧૩૭॥

ચૌ૦– **જબ હરિ માયા દૂરિ નિવારી। નહિં તહઁ રમા ન રાજકુમારી ॥**
તબ મુનિ અતિ સભીત હરિ ચરના। ગહે પાહિ પ્રનતારતિ હરના ॥ ૧॥

જ્યારે ભગવાને પોતાની માયાને હટાવી લીધી, ત્યારે ત્યાં ન લક્ષ્મી રહ્યાં કે ન રાજકુમારી. ત્યારે મુનિએ અત્યંત ભયભીત થઈને શ્રીહરિના ચરણ પકડી લીધા અને કહ્યું – હે શરણાગતનાં દુઃખોને હરનારા! મારી રક્ષા કરો. ॥ ૧॥

મૃષા હોઉ મમ શ્રાપ કૃપાલા। મમ ઇચ્છા કહ દીનદયાલા ॥
મૈં દુર્બચન કહે બહુતેરે। કહ મુનિ પાપ મિટિહિં કિમિ મેરે ॥ ૨॥

હે કૃપાળુ! મારો શાપ મિથ્યા થઈ જાય. ત્યારે દીનજનો પર દયા કરનારા ભગવાને કહ્યું કે આ બધું મારી જ ઇચ્છા [થી થયું] છે. મુનિએ કહ્યું – મેં આપને અનેક અયોગ્ય વચનો કહ્યાં છે. મારાં પાપ કેમ મટશે? ॥ ૨॥

જપહુ જાઇ સંકર સત નામા। હોઇહિ હૃદયઁ તુરત બિશ્રામા ॥
કોઉ નહિં સિવ સમાન પ્રિય મોરેં। અસિ પરતીતિ તજહુ જનિ ભોરેં ॥ ૩॥

[ભગવાને કહ્યું –] જઈને શંકર શતનામ (શંકર શતક)નો તમે જપ કરો, તેથી અંતરમાં તુરત જ શાંતિ થશે. શિવજીના સમાન મને કોઈ પ્રિય નથી, આ વિશ્વાસને ભૂલથી પણ છોડશો નહિ. ॥ ૩॥

જેહિ પર કૃપા ન કરહિં પુરારી। સો ન પાવ મુનિ ભગતિ હમારી ॥
અસ ઉર ધરિ મહિ બિચરહુ જાઈ। અબ ન તુમ્હહિ માયા નિઅરાઈ ॥ ૪॥

હે મુનિ! પુરારિ (શિવજી) જેના પર કૃપા નથી કરતા, તે મારી ભક્તિ નથી પામતા. હૃદયમાં આવો નિશ્ચય કરી, જઈને પૃથ્વી પર વિચરો. હવે, મારી માયા તમારા સમીપ આવશે નહીં. ॥ ૪॥

દો૦– **બહુબિધિ મુનિહિ પ્રબોધિ પ્રભુ તબ ભએ અંતરધાન।**
સત્યલોક નારદ ચલે કરત રામ ગુન ગાન ॥ ૧૩૮॥

અનેક રીતે મુનિને સમજાવી-પટાવી (સાંત્વના આપીને) પ્રભુ અંતર્ધાન થઈ ગયા અને નારદજી શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોનું ગાન કરતાં સત્યલોક (બ્રહ્મલોક) તરફ ચાલ્યા. ॥ ૧૩૮॥

ચૌ૦— હર ગન મુનિહિ જાત પથ દેખી। બિગત મોહ મન હરષ બિસેષી॥
અતિ સભીત નારદ પહિં આએ। ગહિ પદ આરત બચન સુનાએ॥૧॥

શિવજીના ગણોએ જ્યારે મુનિને મોહરહિત અને ઘણા પ્રસન્ન થઈને માર્ગમાં જતા જોયા ત્યારે તેઓ અત્યંત ભયભીત થઈને નારદજી પાસે આવ્યા અને તેમના ચરણો પકડી દીન વચન બોલ્યા — ॥૧॥

હર ગન હમ ન બિપ્ર મુનિરાયા। બડ઼ અપરાધ કીન્હ ફલ પાયા॥
શ્રાપ અનુગ્રહ કરહુ કૃપાલા। બોલે નારદ દીનદયાલા॥૨॥

હે મુનિરાજ! અમે બ્રાહ્મણો નથી, શિવજીના ગણ છીએ. અમે મોટો અપરાધ કર્યો, જેનું ફળ અમને મળી ગયું. હે કૃપાળુ! હવે શાપ દૂર કરવાની કૃપા કરો. દીનો પર દયા કરનારા નારદજીએ કહ્યું — ॥૨॥

નિસિચર જાઇ હોહુ તુમ્હ દોઊ। બૈભવ બિપુલ તેજ બલ હોઊ॥
ભુજબલ બિસ્વ જિતબ તુમ્હ જહિઆ। ધરિહહિં બિષ્નુ મનુજ તનુ તહિઆ॥૩॥

તમે બંને જઈને રાક્ષસ થઈ જાઓ; તમને મહાન ઐશ્વર્ય, તેજ અને બળની પ્રાપ્તિ થાય. તમે પોતાની ભુજાઓના બળથી જ્યારે આખા વિશ્વને જીતી લેશો ત્યારે ભગવાન વિષ્ણુ મનુષ્યનું શરીર ધારણ કરશે. ॥૩॥

સમર મરન હરિ હાથ તુમ્હારા। હોઇહહુ મુકુત ન પુનિ સંસારા॥
ચલે જુગલ મુનિ પદ સિર નાઈ। ભએ નિસાચર કાલહિ પાઈ॥૪॥

યુદ્ધમાં શ્રીહરિના હાથે તમારું મૃત્યુ થશે, જેથી તમે મુક્ત થઈ જશો અને ફરી સંસારમાં જન્મ નહીં થાય. તે બંને મુનિના ચરણોમાં શીશ નમાવી ચાલ્યા અને કાળક્રમે રાક્ષસ બન્યા. ॥૪॥

દો૦— એક કલપ એહિ હેતુ પ્રભુ લીન્હ મનુજ અવતાર।
સુર રંજન સજ્જન સુખદ હરિ ભંજન ભુબિ ભાર॥૧૩૯॥

દેવતાઓને પ્રસન્ન કરનારા, સજ્જનોને સુખ આપનારા અને પૃથ્વીનો ભાર હરણ કરનારા ભગવાને એક કલ્પમાં આ જ કારણે મનુષ્યનો અવતાર લીધો હતો. ॥૧૩૯॥

ચૌ૦— એહિ બિધિ જનમ કરમ હરિ કેરે। સુંદર સુખદ બિચિત્ર ઘનેરે॥
કલપ કલપ પ્રતિ પ્રભુ અવતરહીં। ચારુ ચરિત નાનાબિધિ કરહીં॥૧॥

આ રીતે ભગવાનનાં અનેક સુંદર, સુખદાયક અને અલૌકિક જન્મ અને કર્મ છે. પ્રત્યેક કલ્પમાં જ્યારે જ્યારે ભગવાન અવતાર લે છે અને અનેક પ્રકારની સુંદર લીલાઓ કરે છે; ॥૧॥

તબ તબ કથા મુનીસન્હ ગાઈ। પરમ પુનીત પ્રબંધ બનાઈ॥
બિબિધ પ્રસંગ અનૂપ બખાને। કરહિં ન સુનિ આચરજુ સયાને॥૨॥

ત્યારે ત્યારે મુનીશ્વરોએ પરમ પવિત્ર કાવ્યરચના કરીને તેમની કથાઓનું ગાન કર્યું છે અને જાતજાતના અનુપમ પ્રસંગોનું વર્ણન કર્યું છે, જેને સાંભળીને સમજદાર (વિવેકી) લોકો આશ્ચર્ય નથી પામતા. ॥૨॥

હરિ અનંત હરિકથા અનંતા । કહહિં સુનહિં બહુબિધિ સબ સંતા ॥
રામચંદ્ર કે ચરિત સુહાએ । કલપ કોટિ લગિ જાહિં ન ગાએ ॥ ૩॥

શ્રીહરિ અનંત છે (તેમનો કોઈ પાર નથી પામી શકતા) અને એમની કથા પણ અનંત છે, બધા સંતજનો તેને ઘણી રીતે કહે - સાંભળે છે. શ્રીરામચન્દ્રજીનાં સુંદર ચરિત્ર કરોડ કલ્પોમાં પણ ગાઈ નથી શકાતાં. ॥ ૩॥

યહ પ્રસંગ મૈં કહા ભવાની । હરિમાયાઁ મોહહિં મુનિ ગ્યાની ॥
પ્રભુ કૌતુકી પ્રનત હિતકારી । સેવત સુલભ સકલ દુખહારી ॥ ૪॥

[શિવજી કહે છે કે] હે પાર્વતી! મેં એ સમજાવવા માટે આ પ્રસંગ કહ્યો કે જ્ઞાની મુનિ પણ ભગવાનની માયાથી મોહિત થઈ જાય છે. પ્રભુ કૌતુકી (લીલામય) છે અને શરણાગતનું હિત કરનારા છે. તેઓ સેવવામાં બહુ સરળ અને સર્વ દુઃખોને હરનારા છે. ॥ ૪॥

સો૦ – સુર નર મુનિ કોઉ નાહિં જેહિ ન મોહ માયા પ્રબલ ।
અસ બિચારિ મન માહિં ભજિઅ મહામાયા પતિહિ ॥ ૧૪૦॥

દેવતા, મનુષ્ય અને મુનિઓમાં કોઈ એવા નથી જેને ભગવાનની મહાન બળવતી માયા મોહિત ન કરી દે. મનમાં એવો વિચાર કરીને તે મહામાયાના સ્વામી (પ્રેરક) શ્રીભગવાનનું ભજન કરવું જોઈએ. ॥ ૧૪૦॥

ચૌ૦ – અપર હેતુ સુનુ સૈલકુમારી । કહઉઁ બિચિત્ર કથા બિસ્તારી ॥
જેહિ કારન અજ અગુન અરૂપા । બ્રહ્મ ભયઉ કોસલપુર ભૂપા ॥ ૧॥

હે ગિરિરાજકુમારી! હવે, ભગવાનના અવતારનું તે બીજું કારણ સાંભળો - હું તેની વિચિત્ર કથા વિસ્તારીને કહું છું – જે કારણથી જન્મરહિત, નિર્ગુણ અને રૂપરહિત (અવ્યક્ત સચ્ચિદાનન્દઘન) બ્રહ્મ અયોધ્યાપુરીના રાજા થયા.. ॥ ૧॥

જો પ્રભુ બિપિન ફિરત તુમ્હ દેખા । બંધુ સમેત ધરેં મુનિબેષા ॥
જાસુ ચરિત અવલોકિ ભવાની । સતી સરીર રહિહુ બૌરાની ॥ ૨॥

જે પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીને તમે ભાઈ લક્ષ્મણજી સાથે મુનિઓના જેવો વેષ ધારણ કરી વનમાં ફરતાં જોયા હતા અને હે ભવાની! જેમનાં ચરિત્ર જોઈને સતીના દેહે તમે એવા બાવરા થઈ ગયાં હતાં કે – ॥ ૨॥

અજહુઁ ન છાયા મિટતિ તુમ્હારી । તાસુ ચરિત સુનુ ભ્રમ રુજ હારી ॥
લીલા કીન્હિ જો તેહિં અવતારા । સો સબ કહિહઉઁ મતિ અનુસારા ॥ ૩॥

અત્યારે પણ તમારા તે બાવરાપણાની છાયા ટળતી નથી; ભ્રમરૂપી રોગને હરણ કરનારાં તેમનાં જ ચરિત્ર સાંભળો. એ અવતારમાં ભગવાને જે જે લીલા કરી તે બધી હું પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તમને કહીશ. ॥ ૩॥

ભરદ્વાજ સુનિ સંકર બાની। સકુચિ સપ્રેમ ઉમા મુસુકાની ॥
લગે બહુરિ બરનૈ બૃષકેતૂ। સો અવતાર ભયઉ જેહિ હેતૂ ॥૪॥

[યાજ્ઞવલ્ક્યજીએ કહ્યું –] હે ભરદ્વાજ! શંકરજીનાં વચન સાંભળીને પાર્વતીજી સંકોચાઈને પ્રેમસહિત મલકાયાં. પછી વૃષકેતુ શિવજી જે કારણથી ભગવાનનો તે અવતાર થયો હતો, તેનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. ॥૪॥

દો૦ – સો મૈં તુમ્હ સન કહઉઁ સબુ સુનુ મુનીસ મન લાઈ।
રામ કથા કલિ મલ હરનિ મંગલ કરનિ સુહાઈ ॥૧૪૧॥

હે મુનીશ્વર ભરદ્વાજ! હું તે બધું તમને કહું છું, મન લગાવીને સાંભળો. શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા કળિયુગનાં પાપોને હરનારી, કલ્યાણ કરનારી અને ઘણી સુંદર છે. ॥૧૪૧॥

ચૌ૦ – સ્વાયંભૂ મનુ અરુ સતરૂપા। જિન્હ તેં ભૈ નરસૃષ્ટિ અનૂપા ॥
દંપતિ ધરમ આચરન નીકા। અજહુઁ ગાવ શ્રુતિ જિન્હ કૈ લીકા ॥૧॥

સ્વાયમ્ભુવ મનુ અને [એમનાં પત્ની] શતરૂપા, જેમનાથી મનુષ્યોની આ અનુપમ સૃષ્ટિ થઈ; તે બંને પતિ-પત્નીનાં ધર્મ અને આચરણ ઘણાં સારાં હતાં, આજે પણ વેદ જેમની મર્યાદાનું ગાન કરે છે. ॥૧॥

નૃપ ઉત્તાનપાદ સુત તાસૂ। ધ્રુવ હરિભગત ભયઉ સુત જાસૂ ॥
લઘુ સુત નામ પ્રિયબ્રત તાહી। બેદ પુરાન પ્રસંસહિં જાહી ॥૨॥

રાજા ઉત્તાનપાદ તેમના પુત્ર હતા, જેમના પુત્ર [પ્રસિદ્ધ] હરિભક્ત ધ્રુવજી થયા. તે (મનુજી)ના નાના પુત્રનું નામ પ્રિયવ્રત હતું, જેની પ્રશંસા વેદ અને પુરાણ કરે છે. ॥૨॥

દેવહૂતિ પુનિ તાસુ કુમારી। જો મુનિ કર્દમ કૈ પ્રિય નારી ॥
આદિદેવ પ્રભુ દીનદયાલા। જઠર ધરેઉ જેહિં કપિલ કૃપાલા ॥૩॥

પુનઃ દેવહૂતિ તેમની પુત્રી હતી, જે કર્દમ મુનિનાં પ્રિય પત્ની થયાં અને જેમણે આદિદેવ, દીનો પર દયા કરનારા સમર્થ તથા કૃપાળુ ભગવાન કપિલને ગર્ભમાં ધારણ કર્યા. ॥૩॥

સાંખ્ય સાસ્ત્ર જિન્હ પ્રગટ બખાના। તત્ત્વ બિચાર નિપુન ભગવાના ॥
તેહિં મનુ રાજ કીન્હ બહુ કાલા। પ્રભુ આયસુ સબ બિધિ પ્રતિપાલા ॥૪॥

તત્ત્વોનો વિચાર કરવામાં અત્યંત નિપુણ જે (કપિલ) ભગવાને સાંખ્યશાસ્ત્રનું પ્રકટરૂપમાં વર્ણન કર્યું, તે (સ્વાયમ્ભુવ) મનુજીએ લાંબા સમય સુધી રાજ્ય કર્યું અને સર્વ પ્રકારે ભગવાનની આજ્ઞા-[રૂપ શાસ્ત્રોની મર્યાદા]નું પાલન કર્યું. ॥૪॥

સો૦ – હોઈ ન બિષય બિરાગ ભવન બસત ભા ચૌથપન।
હૃદયઁ બહુત દુખ લાગ જનમ ગયઉ હરિ-ભગતિ બિનુ ॥૧૪૨॥

ઘરમાં રહી ઘડપણ આવી ગયું, પરંતુ વિષયો પર વૈરાગ્ય નથી થતો; [આ વાત વિચારીને] એમના મનમાં મોટું દુઃખ થયું કે શ્રીહરિની ભક્તિ વિના જન્મ આમ જ વીતી ગયો. ॥૧૪૨॥

ચૌ૦ – બરબસ રાજ સુતહિ તબ દીન્હા। નારિ સમેત ગવન બન કીન્હા॥
તીરથ બર નૈમિષ બિખ્યાતા। અતિ પુનીત સાધક સિધિ દાતા॥૧॥

ત્યારે મનુજીએ પોતાના પુત્રને પરાણે રાજ્ય આપીને સ્વયં સ્ત્રીસહિત વનમાં ગમન કર્યું. અત્યંત પવિત્ર અને સાધકોને સિદ્ધિ આપનારા તીર્થોમાં શ્રેષ્ઠ નૈમિષારણ્ય પ્રસિદ્ધ છે. ॥૧॥

બસહિં તહાઁ મુનિ સિદ્ધ સમાજા। તહઁ હિયઁ હરષિ ચલેઉ મનુ રાજા॥
પંથ જાત સોહહિં મતિધીરા। ગ્યાન ભગતિ જનુ ધરેં સરીરા॥૨॥

ત્યાં મુનિઓ અને સિદ્ધોનો સમૂહ વસે છે. રાજા મનુ હૃદયમાં હર્ષિત થઈને ત્યાં ચાલ્યા. તે ધીર બુદ્ધિવાળા રાજા-રાણી માર્ગમાં જતાં એવાં સુશોભિત થઈ રહ્યાં હતાં કે જાણે જ્ઞાન અને ભક્તિ જ શરીર ધારણ કરી જઈ રહ્યાં હોય. ॥૨॥

પહુઁચે જાઇ ધેનુમતિ તીરા। હરષિ નહાને નિરમલ નીરા॥
આએ મિલન સિદ્ધ મુનિ ગ્યાની। ધરમ ધુરંધર નૃપરિષિ જાની॥૩॥

[ચાલતાં ચાલતાં] તેઓ ગોમતીના કિનારે જઈ પહોંચ્યા. પ્રસન્ન થઈને તેમણે નિર્મળ જળમાં સ્નાન કર્યું. તેમને ધર્મધુરંધર રાજર્ષિ જાણીને સિદ્ધ અને જ્ઞાની મુનિ મળવા આવ્યા. ॥૩॥

જહઁ જહઁ તીરથ રહે સુહાએ। મુનિન્હ સકલ સાદર કરવાએ॥
કૃસ સરીર મુનિપટ પરિધાના। સત સમાજ નિત સુનહિં પુરાના॥૪॥

જ્યાં જ્યાં સુંદર તીર્થ હતાં, મુનિઓએ આદરપૂર્વક બધાનાં દર્શન કરાવી (બધાં તીર્થો કરાવી) દીધાં. તેમનું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું હતું તેઓ મુનિઓ જેવાં (વલ્કલ) વસ્ત્રો ધારણ કરતા હતાં અને સંતોના સમાજમાં નિત્ય પુરાણ સાંભળતા હતાં. ॥૪॥

દો૦ – દ્વાદસ અચ્છર મંત્ર પુનિ જપહિં સહિત અનુરાગ।
બાસુદેવ પદ પંકરુહ દંપતિ મન અતિ લાગ॥૧૪૩॥

અને દ્વાદશાક્ષર મન્ત્ર(ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય)નો પ્રેમસહિત જપ કરતા હતાં. ભગવાન વાસુદેવનાં ચરણકમળોમાં તે રાજા-રાણીનાં મન અત્યંત મગ્ન થઈ ગયાં. ॥૧૪૩॥

ચૌ૦ – કરહિં અહાર સાક ફલ કંદા। સુમિરહિં બ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદા॥
પુનિ હરિ હેતુ કરન તપ લાગે। બારિ અધાર મૂલ ફલ ત્યાગે॥૧॥

તેઓ શાક, ફળ અને કંદનો આહાર કરતા હતા અને સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મનું સ્મરણ કરતા હતા. ત્યાર પછી તેઓ શ્રીહરિને માટે તપ કરવા લાગ્યા અને મૂળ-ફળનો ત્યાગ કરીને કેવળ જળના આધારે રહેવા લાગ્યા. ॥૧॥

ઉર અભિલાષ નિરંતર હોઈ। દેખિઅ નયન પરમ પ્રભુ સોઈ॥
અગુન અખંડ અનંત અનાદી। જેહિ ચિંતહિં પરમારથબાદી॥૨॥

હૃદયમાં નિરંતર એ જ અભિલાષા રહેતી કે અમે [કેવી રીતે] તે પરમ પ્રભુને આંખોથી નિહાળીએ જે નિર્ગુણ, અખંડ, અનંત અને અનાદિ છે અને પરમાર્થવાદી (બ્રહ્મજ્ઞાની, તત્ત્વવેત્તા) લોકો જેમનું ચિંતન કર્યા કરે છે. ॥૨॥

નેતિ નેતિ જેહિ બેદ નિરૂપા। નિજાનંદ નિરુપાધિ અનૂપા॥
સંભુ બિરંચિ બિષ્નુ ભગવાના। ઉપજહિં જાસુ અંસ તેં નાના॥૩॥

જેમને વેદ 'નેતિ-નેતિ' (આ પણ નહિ, આ પણ નહિ) કહીને નિરૂપણ કરે છે. જે આનંદસ્વરૂપ, ઉપાધિરહિત અને અનુપમ છે, તથા જેમના અંશોથી અનેક શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ ભગવાન પ્રકટ થાય છે. ॥૩॥

ઐસેઉ પ્રભુ સેવક બસ અહઈ। ભગત હેતુ લીલાતનુ ગહઈ॥
જૌં યહ બચન સત્ય શ્રુતિ ભાષા। તૌ હમાર પૂજિહિ અભિલાષા॥૪॥

આવા [મહાન] પ્રભુ પણ સેવકના વશમાં છે અને ભક્તોને માટે [દિવ્ય] લીલાવિગ્રહ ધારણ કરે છે. જો વેદોમાં આ વચન સત્ય કહ્યું છે તો અમારી અભિલાષા પણ અવશ્ય પૂર્ણ થશે. ॥૪॥

દો૦– એહિ બિધિ બીતે બરષ ષટ સહસ બારિ આહાર।
સંબત સપ્ત સહસ્ર પુનિ રહે સમીર અધાર॥૧૪૪॥

આમ, જળનો આહાર કરીને તપ કરતાં છ હજાર વર્ષ વીતી ગયાં. પછી સાત હજાર વર્ષ સુધી તેઓ વાયુના આધારે રહ્યા. ॥૧૪૪॥

ચૌ૦– બરષ સહસ દસ ત્યાગેઉ સોઊ। ઠાઢ़ે રહે એક પદ દોઊ॥
બિધિ હરિ હર તપ દેખિ અપારા। મનુ સમીપ આએ બહુ બારા॥૧॥

પછી દસ હજાર વર્ષ સુધી તેમણે વાયુનો આધાર પણ છોડી દીધો. બંને એક પગે ઊભાં રહ્યાં. તેમનું અપાર તપ જોઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવજી ઘણી વાર મનુજી પાસે આવ્યા. ॥૧॥

માગહુ બર બહુ ભાઁતિ લોભાએ। પરમ ધીર નહિં ચલહિં ચલાએ॥
અસ્થિમાત્ર હોઇ રહે સરીરા। તદપિ મનાગ મનહિં નહિં પીરા॥૨॥

તેમણે આમને અનેક પ્રકારે લલચાવ્યાં અને કહ્યું કે કોઈ વર માગો. પરંતુ આ પરમ ધૈર્યવાન્ [રાજા-રાણી પોતાના તપમાં કોઈના] ડગાવ્યાં ન ડગ્યાં. જોકે એમનાં શરીર હાડકાંનાં માળખાં માત્ર બની ગયાં હતાં, તો પણ તેમના મનમાં જરા પણ પીડા ન હતી. ॥૨॥

પ્રભુ સર્બગ્ય દાસ નિજ જાની। ગતિ અનન્ય તાપસ નૃપ રાની॥
માગુ માગુ બરુ ભૈ નભ બાની। પરમ ગભીર કૃપામૃત સાની॥૩॥

સર્વજ્ઞ પ્રભુએ અનન્ય ગતિ(આશ્રય)વાળા તપસ્વી રાજા-રાણીને 'નિજ દાસ' જાણ્યાં. ત્યારે પરમ ગંભીર અને કૃપારૂપી અમૃતથી તરબોળ આકાશવાણી થઈ કે 'વર માગો.' ॥૩॥

મૃતક જિઆવનિ ગિરા સુહાઈ। શ્રવન રંધ્ર હોઇ ઉર જબ આઈ॥
હૃષ્ટ પુષ્ટ તન ભએ સુહાએ। માનહુઁ અબહિં ભવન તે આએ॥૪॥

મરેલાને પણ જીવાડનારી આ સુંદર વાણી કાનોનાં છિદ્રોમાં થઈને જ્યારે હૃદયમાં આવી ત્યારે રાજા-રાણીનાં શરીર એવાં સુંદર અને હૃષ્ટ-પુષ્ટ થઈ ગયાં, જાણે હમણાં જ ઘેરથી આવ્યાં હોય. ॥૪॥

દો૦ – શ્રવન સુધા સમ બચન સુનિ પુલક પ્રફુલ્લિત ગાત ।
બોલે મનુ કરિ દંડવત પ્રેમ ન હૃદયઁ સમાત ॥ ૧૪૫॥

કાનોને અમૃત સમાન લાગતાં વચન સાંભળતાં જ એમનાં શરીર પુલકિત અને પ્રફુલ્લિત બની ગયાં. ત્યારે મનુજી દંડવત્ કરીને બોલ્યા, પ્રેમ હૃદયમાં સમાતો ન હતો – ॥ ૧૪૫॥

ચૌ૦ – સુનુ સેવક સુરતરુ સુરધેનુ । બિધિ હરિ હર બંદિત પદ રેનૂ ॥
સેવત સુલભ સકલ સુખદાયક । પ્રનતપાલ સચરાચર નાયક ॥ ૧॥

હે પ્રભો! સાંભળો, આપ સેવકોને માટે કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુ છો. આપની ચરણરજની બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવજી પણ વંદના કરે છે. આપની સેવા કરનાર માટે આપ સુલભ છો તથા સર્વ સુખોને આપનારા છો. આપ શરણાગતના રક્ષક અને જડ-ચેતનના સ્વામી છો. ॥ ૧॥

જૌં અનાથ હિત હમ પર નેહૂ । તૌ પ્રસન્ન હોઈ યહ બર દેહૂ ॥
જો સરૂપ બસ સિવ મન માહીં । જેહિ કારન મુનિ જતન કરાહીં ॥ ૨॥

હે અનાથોનું કલ્યાણ કરનારા! જો અમ લોકો પર આપનો સ્નેહ છે, તો પ્રસન્ન થઈને આ વર આપો કે આપનું જે સ્વરૂપ શિવજીના મનમાં વસે છે અને જે [ની પ્રાપ્તિ] માટે મુનિ લોકો યત્ન કરે છે, ॥ ૨॥

જો ભુસુંડિ મન માનસ હંસા । સગુન અગુન જેહિ નિગમ પ્રસંસા ॥
દેખહિં હમ સો રૂપ ભરિ લોચન । કૃપા કરહુ પ્રનતારતિ મોચન ॥ ૩॥

જે કાકભુશુંડિના મનરૂપી માનસરોવરમાં વિહાર કરનારા હંસ છે, તથા સગુણ અને નિર્ગુણ કહીને વેદ જેમની પ્રશંસા કરે છે, હે શરણાગતના દુઃખ મટાડનારા પ્રભો! એવી કૃપા કરો કે અમે આપના તે સ્વરૂપને નેત્રો ભરીને જોઈએ. ॥ ૩॥

દંપતિ બચન પરમ પ્રિય લાગે । મૃદુલ બિનીત પ્રેમ રસ પાગે ॥
ભગત બછલ પ્રભુ કૃપાનિધાના । બિસ્વબાસ પ્રગટે ભગવાના ॥ ૪॥

રાજા-રાણીના કોમળ, વિનયયુક્ત અને પ્રેમરસમાં તરબોળ થયેલાં વચન ભગવાનને ઘણાં જ પ્રિય લાગ્યાં. ભક્તવત્સલ, કૃપાનિધાન, સંપૂર્ણ વિશ્વના ધામ (અર્થાત્ સમસ્ત વિશ્વમાં વ્યાપક), સર્વસમર્થ ભગવાન પ્રકટ થઈ ગયા. ॥ ૪॥

દો૦ – નીલ સરોરુહ નીલ મનિ નીલ નીરધર સ્યામ ।
લાજહિં તન સોભા નિરખિ કોટિ કોટિ સત કામ ॥ ૧૪૬॥

ભગવાનના નીલકમળ, નીલમણિ અને નીલ (જળયુક્ત) મેઘના જેવા [કોમળ, પ્રકાશમય અને સરસ] શ્યામવર્ણ [ચિન્મય] શરીરની શોભા જોઈને કરોડો કામદેવ પણ લજ્જિત થઈ જાય છે. ॥ ૧૪૬॥

ચૌ૦ – સરદ મયંક બદન છબિ સીંવા। ચારુ કપોલ ચિબુક દર ગ્રીવા॥
અધર અરુન રદ સુંદર નાસા। બિધુ કર નિકર બિનિંદક હાસા॥૧॥

તેમનું મુખ શરદપૂર્ણિમાના ચન્દ્રમાની જેમ શોભાની સીમાસ્વરૂપ હતું. ગાલ અને હડપચી ઘણા સુંદર હતાં, ગળું શંખના જેવું (ત્રિરેખાયુક્ત, ચઢ-ઊતરવાળું) હતું. લાલ હોઠ, દાંત અને નાક અત્યંત સુંદર હતાં. તેમનું હાસ્ય ચન્દ્રમાની કિરણાવલીને ઝાંખું પાડનારું હતું. ॥૧॥

નવ અંબુજ અંબક છબિ નીકી। ચિતવનિ લલિત ભાવઁતી જી કી॥
ભૃકુટિ મનોજ ચાપ છબિ હારી। તિલક લલાટ પટલ દુતિકારી॥૨॥

નેત્રોની શોભા નવા [ખીલેલા] કમળ જેવી ઘણી સુંદર હતી. મનોહર દૃષ્ટિ અંતરને બહુ પ્રિય લાગતી હતી. વાંકી ભ્રમરો કામદેવના ધનુષ્યની શોભાને હરનારી હતી. લલાટ પટલ પર પ્રકાશમય તિલક હતું. ॥૨॥

કુંડલ મકર મુકુટ સિર ભ્રાજા। કુટિલ કેસ જનુ મધુપ સમાજા॥
ઉર શ્રીબત્સ રુચિર બનમાલા। પદિક હાર ભૂષન મનિ જાલા॥૩॥

કાનોમાં મકરાકૃત (માછલાના આકારના) કુંડળ અને સિર પર મુગટ સુશોભિત હતો. વાંકા (વાંકડિયા) કાળા વાળ એવા ગીચ હતા જાણે ભમરાઓનો સમૂહ હોય. હૃદય પર શ્રીવત્સ, સુંદર વનમાળા, રત્નજડિત હાર અને મણિઓનાં આભૂષણ સુશોભિત હતાં. ॥૩॥

કેહરિ કંધર ચારુ જનેઊ। બાહુ બિભૂષન સુંદર તેઊ॥
કરિ કર સરિસ સુભગ ભુજદંડા। કટિ નિષંગ કર સર કોદંડા॥૪॥

સિંહના જેવા ખભા હતા જેની ઉપર સુંદર જનોઈ હતી. ભુજાઓમાં જે આભૂષણ હતાં, તે પણ સુંદર હતાં. હાથીની સૂંઢ જેવા (ઉતાર-ચઢાણવાળા) સુંદર ભુજદંડ હતા. કેડમાં ભાથો અને હાથમાં બાણ અને ધનુષ [શોભા પામી રહ્યા] હતાં. ॥૪॥

દો૦ – તડ઼િત બિનિંદક પીત પટ ઉદર રેખ બર તીનિ।
નાભિ મનોહર લેતિ જનુ જમુન ભવઁર છબિ છીનિ॥૧૪૭॥

[સ્વર્ણ-વર્ણનું પ્રકાશમય] પીતામ્બર વીજળીનેય શરમાવનારું હતું. પેટ પર ત્રણ રેખાઓ (ત્રિવલી) હતી. નાભિ એવી મનોહર હતી, જાણે યમુનાજીની ભમરીઓની સુંદરતાને ઝૂંટવી લેતી હોય. ॥૧૪૭॥

ચૌ૦ – પદ રાજીવ બરનિ નહિં જાહીં। મુનિ મન મધુપ બસહિં જેન્હ માહીં॥
બામ ભાગ સોભતિ અનુકૂલા। આદિસક્તિ છબિનિધિ જગમૂલા॥૧॥

જેમાં મુનિઓના મનરૂપી ભમરાઓ વસે છે, ભગવાનનાં એ ચરણકમળોનું તો વર્ણન કરી જ નથી શકાતું. ભગવાનના ડાબા ભાગમાં સદા અનુકૂળ રહેનારાં, શોભાના ભંડાર, જગતના મૂળકારણરૂપા આદિશક્તિ શ્રીજાનકીજી સુશોભિત છે; ॥૧॥

જાસુ અંસ ઉપજહિં ગુનખાની । અગનિત લચ્છિ ઉમા બ્રહ્માની ॥
ભૃકુટિ બિલાસ જાસુ જગ હોઈ । રામ બામ દિસિ સીતા સોઈ ॥ ૨॥

જેમના અંશથી ગુણોની ખાણ રૂપ અગણિત લક્ષ્મી, પાર્વતી અને બ્રહ્માણી (ત્રિદેવોની શક્તિઓ) ઉત્પન્ન થાય છે તથા જેમની ભ્રમરના સંકેતથી જ જગતની રચના થઈ જાય છે, તે જ [ભગવાનની સ્વરૂપા-શક્તિ] શ્રીસીતાજી શ્રીરામચન્દ્રજીના ડાબી બાજુએ સ્થિત છે. ॥ ૨॥

છબિસમુદ્ર હરિ રૂપ બિલોકી । એકટક રહે નયન પટ રોકી ॥
ચિતવહિં સાદર રૂપ અનૂપા । તૃપ્તિ ન માનહિં મનુ સતરૂપા ॥ ૩॥

શોભાના સમુદ્ર શ્રીહરિના રૂપને જોઈને મનુ-શતરૂપા નેત્રપટલ (પોપચાં) રોકીને એકીટશે જોઈ રહ્યાં. તે અનુપમરૂપને તેઓ આદરસહિત જોઈ રહ્યાં હતાં અને જોતાં જોતાં ધરાતાં જ ન હતાં. ॥ ૩॥

હરષ બિબસ તન દસા ભુલાની । પરે દંડ ઈવ ગહિ પદ પાની ॥
સિર પરસે પ્રભુ નિજ કર કંજા । તુરત ઉઠાએ કરુનાપુંજા ॥ ૪॥

આનંદને વધુ વશ થઈ જવાને લીધે તેઓ પોતાના દેહનું ભાન ભૂલી ગયાં. તેઓ હાથોથી ભગવાનના ચરણ પકડીને દંડની જેમ (સીધા) ભૂમિ પર પડી ગયા. કૃપાના ભંડાર પ્રભુએ પોતાના કરકમળોથી એમના મસ્તકોનો સ્પર્શ કર્યો અને તેમને તુરંત જ ઊભા કર્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – બોલે કૃપાનિધાન પુનિ અતિ પ્રસન્ન મોહિ જાનિ ।
માગહુ બર જોઈ ભાવ મન મહાદાનિ અનુમાનિ ॥ ૧૪૮॥

પછી કૃપાનિધાન ભગવાન બોલ્યા – મને અત્યંત પ્રસન્ન જાણીને અને ભારે દાની સમજીને મનને ગમે તે જ વર માગી લો. ॥ ૧૪૮॥

ચૌ૦ – સુનિ પ્રભુ બચન જોરિ જુગ પાની । ધરિ ધીરજુ બોલી મૃદુ બાની ॥
નાથ દેખિ પદ કમલ તુમ્હારે । અબ પૂરે સબ કામ હમારે ॥ ૧॥

પ્રભુના વચન સાંભળીને, બંને હાથ જોડી, ધીરજ રાખી રાજાએ કોમળ વાણી કહી - હે નાથ! આપનાં ચરણકમળોને જોઈને હવે અમારી સર્વે મનોકામનાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ. ॥ ૧॥

એક લાલસા બડ઼િ ઉર માહીં । સુગમ અગમ કહિ જાતિ સો નાહીં ॥
તુમ્હહિ દેત અતિ સુગમ ગોસાઈં । અગમ લાગ મોહિ નિજ કૃપનાઈં ॥ ૨॥

તો પણ મનમાં એક મોટી લાલસા છે. તે પૂરી થવી સરળ પણ છે અને અત્યંત કઠણ પણ, તેથી જ તે કહી નથી શકાતી. હે સ્વામી! આપના માટે તો તે પૂર્ણ કરવી ઘણી સરળ છે, પરંતુ મને પોતાની કૃપણતા (દીનતા)ના કારણે તે અત્યંત કઠિન જણાય છે. ॥ ૨॥

જથા દરિદ્ર બિબુધતરુ પાઈ । બહુ સંપતિ માગત સકુચાઈ ॥
તાસુ પ્રભાઉ જાન નહિં સોઈ । તથા હૃદયઁ મમ સંસય હોઈ ॥ ૩॥

જેમ કોઈ દરિદ્ર કલ્પવૃક્ષને પામીને પણ અધિક દ્રવ્ય માગવામાં સંકોચ કરે છે; કેમકે તેના પ્રભાવને તે નથી જાણતો, તેવી જ રીતે મારા હૃદયમાં સંશય થઈ રહ્યો છે. ॥ ૩॥

સો તુમ્હ જાનહુ અંતરજામી । પુરવહુ મોર મનોરથ સ્વામી ॥
સકુચ બિહાઈ માગુ નૃપ મોહી । મોરેં નહિં અદેય કછુ તોહી ॥૪॥

હે સ્વામી! આપ અંતર્યામી છો, એથી તે જાણો પણ છો. મારા તે મનોરથને પૂર્ણ કરો. [ભગવાને કહ્યું –] હે રાજન્! સંકોચ છોડી મારી પાસે માગો. તમને ન આપી શકું એવું મારા માટે કંઈ પણ નથી. ॥૪॥

દો૦ – દાનિ સિરોમનિ કૃપાનિધિ નાથ કહઉઁ સતિભાઉ ।
ચાહઉઁ તુમ્હહિ સમાન સુત પ્રભુ સન કવન દુરાઉ ॥૧૪૯॥

[રાજાએ કહ્યું –] હે દાનીઓના શિરોમણિ! હે કૃપાનિધાન! હે નાથ! હું પોતાના મનના સાચા ભાવે કહું છું કે હું આપના જેવો પુત્ર ઈચ્છું છું. પ્રભુથી ભલા શું છુપાવવું! ॥૧૪૯॥

ચૌ૦ – દેખિ પ્રીતિ સુનિ બચન અમોલે । એવમસ્તુ કરુનાનિધિ બોલે ॥
આપુ સરિસ ખોજૌં કહઁ જાઈ । નૃપ તવ તનય હોબ મૈં આઈ ॥૧॥

રાજાની પ્રીતિ જોઈને અને એમનાં અમૂલ્ય વચન સાંભળી કરુણાનિધાન ભગવાન બોલ્યા – એમ જ થાઓ. હે રાજન્! હું મારા જેવો [બીજો] ક્યાં જઈને ખોળું? માટે પોતે જ આવીને તમારો પુત્ર બનીશ. ॥૧॥

સતરૂપહિ બિલોકિ કર જોરેં । દેબિ માગુ બરુ જો રુચિ તોરેં ॥
જો બરુ નાથ ચતુર નૃપ માગા । સોઇ કૃપાલ મોહિ અતિ પ્રિય લાગા ॥૨॥

શતરૂપાજીને હાથ જોડેલાં જોઈને ભગવાને કહ્યું – હે દેવી! તમારી જે ઈચ્છા હોય, તે વર માગી લો. [શતરૂપાએ કહ્યું –] હે નાથ! ચતુર રાજાએ જે વર માગ્યો, હે કૃપાળુ! તે મને ઘણો જ પ્રિય લાગ્યો. ॥૨॥

પ્રભુ પરંતુ સુઠિ હોતિ ઢિઠાઈ । જદપિ ભગત હિત તુમ્હહિ સોહાઈ ॥
તુમ્હ બ્રહ્માદિ જનક જગ સ્વામી । બ્રહ્મ સકલ ઉર અંતરજામી ॥૩॥

પરંતુ હે પ્રભુ! ઘણી ધૃષ્ટતા થઈ રહી છે, જોકે હે ભક્તોના હિત કરનારા! તે ધૃષ્ટતા પણ આપને સારી જ લાગે છે. આપ બ્રહ્મા આદિના પણ પિતા જગતના સ્વામી અને સર્વેના હૃદયના અંદરનું જાણનારા બ્રહ્મ છો. ॥૩॥

અસ સમુઝત મન સંસય હોઈ । કહા જો પ્રભુ પ્રવાન પુનિ સોઈ ॥
જે નિજ ભગત નાથ તવ અહહીં । જો સુખ પાવહિં જો ગતિ લહહીં ॥૪॥

આમ સમજીને પણ મનમાં સંશય થાય છે, તો પણ પ્રભુએ જે કહ્યું તે પ્રમાણ (સત્ય) છે. [હું તો આ માગું છું કે] હે નાથ! આપના જે નિજ જનો છે તે જે (અલૌકિક, અખંડ), સુખ પામે છે અને જે પરમ ગતિને પામે છે, ॥૪॥

દો૦– સોઇ સુખ સોઇ ગતિ સોઇ ભગતિ સોઇ નિજ ચરન સનેહુ ।
સોઇ બિબેક સોઇ રહનિ પ્રભુ હમહિ કૃપા કરિ દેહુ ॥ ૧૫૦॥

હે પ્રભો! એ જ સુખ, એ જ ગતિ, એ જ ભક્તિ, આપના ચરણોમાં એ જ પ્રેમ, એ જ જ્ઞાન અને એ જ રહેણીકરણી કૃપા કરીને અમને આપો. ॥ ૧૫૦॥

ચૌ૦– સુનિ મૃદુ ગૂઢ઼ રુચિર બર રચના । કૃપાસિંધુ બોલે મૃદુ બચના ॥
જો કછુ રુચિ તુમ્હરે મન માહીં । મૈં સો દીન્હ સબ સંસય નાહીં ॥ ૧॥

[રાણીની] કોમળ, ગૂઢ અને મનોહર શ્રેષ્ઠ વાક્યરચના સાંભળીને કૃપાના સાગર ભગવાન કોમળ વચન બોલ્યા - તમારા મનમાં જે કંઈ ઇચ્છા છે, તે સર્વ મેં તમને આપ્યું, એમાં કોઈ સંશય ન રાખશો. ॥ ૧॥

માતુ બિબેક અલૌકિક તોરેં । કબહુઁ ન મિટિહિ અનુગ્રહ મોરેં ॥
બંદિ ચરન મનુ કહેઉ બહોરી । અવર એક બિનતી પ્રભુ મોરી ॥ ૨॥

હે માતા! મારી કૃપાથી તમારું અલૌકિક જ્ઞાન કદી નષ્ટ નહીં થાય. ત્યારે મનુએ ભગવાનના ચરણોની વંદના કરીને ફરી કહ્યું - હે પ્રભુ! મારી એક વિનંતી બીજી છે - ॥ ૨॥

સુત બિષઇક તવ પદ રતિ હોઊ । મોહિ બડ઼ મૂઢ઼ કહૈ કિન કોઊ ॥
મનિ બિનુ ફનિ જિમિ જલ બિનુ મીના । મમ જીવન તિમિ તુમ્હહિ અધીના ॥ ૩॥

આપના ચરણોમાં મારી તેવી જ પ્રીતિ થાય કે જેવી પુત્ર ઉપર પિતાની હોય છે, ભલે ને મને કોઈ મહામૂર્ખ જ કેમ ન કહે. જેમ મણિના વિના સાપ અને જળ વિના માછલી [નથી રહી શકતી] એ જ રીતે મારું જીવન આપને આધીન રહે (આપના વિના રહી ન શકે.) ॥ ૩॥

અસ બરુ માગિ ચરન ગહિ રહેઊ । એવમસ્તુ કરુનાનિધિ કહેઊ ॥
અબ તુમ્હ મમ અનુસાસન માની । બસહુ જાઇ સુરપતિ રજધાની ॥ ૪॥

એવો વર માગીને રાજાએ ભગવાનના ચરણ પકડી રાખ્યા, ત્યારે દયાના નિધાન ભગવાને કહ્યું – આમ જ થાઓ. હવે, તમે મારી આજ્ઞા માનીને દેવરાજ ઇન્દ્રની રાજધાની(અમરાવતી)માં જઈને વાસ કરો. ॥ ૪॥

સો૦– તહઁ કરિ ભોગ બિસાલ તાત ગએઁ કછુ કાલ પુનિ ।
હોઇહહુ અવધ ભુઆલ તબ મૈં હોબ તુમ્હાર સુત ॥ ૧૫૧॥

હે તાત! ત્યાં [સ્વર્ગના] ઘણા બધા ભોગ ભોગવી, થોડોક કાળ વીત્યા બાદ તમે અવધના રાજા થશો. ત્યારે હું તમારો પુત્ર થઈશ. ॥ ૧૫૧॥

ચૌ૦– ઇચ્છામય નરબેષ સઁવારેં । હોઇહઉઁ પ્રગટ નિકેત તુમ્હારેં ॥
અંસન્હ સહિત દેહ ધરિ તાતા । કરિહઉઁ ચરિત ભગત સુખદાતા ॥ ૧॥

ઇચ્છામય મનુષ્યરૂપ ધારણ કરી હું તમારા ઘેર પ્રકટ થઈશ. હે તાત! હું પોતાના અંશોસહિત દેહ ધારણ કરીને ભક્તોને સુખ આપનારાં ચરિત્રો કરીશ. ॥ ૧॥

જે સુનિ સાદર નર બડ઼ભાગી । ભવ તરિહહિં મમતા મદ ત્યાગી ॥
આદિસક્તિ જેહિં જગ ઉપજાયા । સોઉ અવતરિહિ મોરિ યહ માયા ॥ ૨॥

જે(ચરિત્રો)ને ખૂબ ભાગ્યશાળી મનુષ્ય આદરસહિત સાંભળીને, મમતા અને મદ ત્યાગીને ભવસાગરને તરી જશે. આદિશક્તિ આ મારી (સ્વરૂપભૂતા) માયા પણ, જેણે જગતને ઉત્પન્ન કર્યું છે, અવતાર લેશે. ॥ ૨॥

પુરઉબ મૈં અભિલાષ તુમ્હારા । સત્ય સત્ય પન સત્ય હમારા ॥
પુનિ પુનિ અસ કહિ કૃપાનિધાના । અંતરધાન ભએ ભગવાના ॥ ૩॥

આ રીતે હું તમારી અભિલાષા પૂરી કરીશ. મારું પ્રણ સત્ય છે, સત્ય છે, સત્ય છે. વારંવાર આમ કહીને કૃપાનિધાન ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. ॥ ૩॥

દંપતિ ઉર ધરિ ભગત કૃપાલા । તેહિં આશ્રમ નિવસે કછુ કાલા ॥
સમય પાઇ તનુ તજિ અનયાસા । જાઇ કીન્હ અમરાવતિ બાસા ॥ ૪॥

તે સ્ત્રી-પુરુષ (રાજા-રાણી) ભક્તો પર કૃપા કરનારા ભગવાનને હૃદયમાં ધારણ કરીને કેટલાક કાળ સુધી તે આશ્રમમાં રહ્યા. પછી તેમણે સમય જોઈને, સહજ જ (વગર કોઈ કષ્ટે) શરીર છોડીને અમરાવતી(ઇન્દ્રની પુરી)માં જઈને વાસ કર્યો. ॥ ૪॥

દો૦– યહ ઇતિહાસ પુનીત અતિ ઉમહિ કહી બૃષકેતુ ।
ભરદ્વાજ સુનુ અપર પુનિ રામ જનમ કર હેતુ ॥ ૧૫૨॥

[યાજ્ઞવલ્ક્યજી કહે છે –] હે ભરદ્વાજ! આ અત્યંત પવિત્ર ઇતિહાસ શિવજીએ પાર્વતીને કહ્યો હતો. હવે શ્રીરામના અવતાર લેવાનાં બીજાં કારણને સાંભળો. ॥ ૧૫૨॥

માસપારાયણ, પાંચમો વિશ્રામ

ચૌ૦– સુનુ મુનિ કથા પુનીત પુરાની । જો ગિરિજા પ્રતિ સંભુ બખાની ॥
બિસ્વ બિદિત એક કૈકય દેસૂ । સત્યકેતુ તહઁ બસઇ નરેસૂ ॥ ૧॥

હે મુનિ! તે પવિત્ર અને પ્રાચીન કથા સાંભળો, જે શિવજીએ પાર્વતીને કહી હતી. સંસારમાં પ્રસિદ્ધ એક કૈકય દેશ છે. ત્યાં સત્યકેતુ નામે રાજા રહેતો (રાજ્ય કરતો) હતો. ॥ ૧॥

ધરમ ધુરંધર નીતિ નિધાના । તેજ પ્રતાપ સીલ બલવાના ॥
તેહિ કેં ભએ જુગલ સુત બીરા । સબ ગુન ધામ મહા રનધીરા ॥ ૨॥

તે ધર્મની ધુરીને ધારણ કરનારો, નીતિની ખાણ, તેજસ્વી, પ્રતાપી, સુશીલ અને બળવાન હતો, તેને બે વીર પુત્ર થયા, જે સર્વે ગુણોના ભંડાર અને ખૂબ જ રણધીર હતા. ॥ ૨॥

રાજ ધની જો જેઠ સુત આહી । નામ પ્રતાપભાનુ અસ તાહી ॥
અપર સુતહિ અરિમર્દન નામા । ભુજબલ અતુલ અચલ સંગ્રામા ॥ ૩॥

રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી જે મોટો પુત્ર હતો, તેનું નામ પ્રતાપભાનુ હતું. બીજા પુત્રનું નામ અરિમર્દન હતું. જેની ભુજાઓમાં અપાર બળ હતું અને જે યુદ્ધમાં [પર્વત સમાન] અચળ રહેતો હતો. ॥ ૩॥

ભાઈહિ ભાઈહિ પરમ સમીતી । સકલ દોષ છલ બરજિત પ્્રીતી ॥
જેઠે સુતહિ રાજ નૃપ દીન્હા । હરિ હિત આપુ ગવન બન કીન્હા ॥ ૪॥

ભાઈ-ભાઈમાં ઘણો મેળ અને સર્વ દોષ તથા પ્રપંચરહિત [સાચો] સ્નેહ હતો. રાજાએ જ્યેષ્ઠ પુત્રને રાજ આપ્યું અને પોતે ભગવાન [ના ભજન] માટે વનમાં જવા નીકળી પડ્યો. ॥ ૪॥

દો૦– જબ પ્રતાપરબિ ભયઉ નૃપ ફિરી દોહાઈ દેસ ।
પ્રજા પાલ અતિ બેદબિધિ કતહુઁ નહીં અઘ લેસ ॥ ૧૫૩॥

જ્યારે પ્રતાપભાનુ રાજા થયો, તેના દેશમાં તેની આણ ફરી વળી. તે વેદોમાં બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે ઉત્તમ રીતે પ્રજાનું પાલન કરવા લાગ્યો. તેના રાજ્યમાં પાપનું ક્યાંય નામ-નિશાન ન રહ્યું. ॥ ૧૫૩॥

ચૌ૦– નૃપ હિતકારક સચિવ સયાના । નામ ધરમરુચિ સુક્ર સમાના ॥
સચિવ સયાન બંધુ બલબીરા । આપુ પ્રતાપપુંજ રનધીરા ॥ ૧॥

રાજાનું હિત કરનાર અને શુક્રાચાર્ય જેવો બુદ્ધિમાન ધર્મરુચિ નામે તેનો મંત્રી હતો. આ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન મંત્રી અને બળવાન તથા વીર ભાઈ સાથે રાજા પોતે પણ ઘણો પ્રતાપી અને રણધીર હતો. ॥ ૧॥

સેન સંગ ચતુરંગ અપારા । અમિત સુભટ સબ સમર જુઝારા ॥
સેન બિલોકિ રાઉ હરષાના । અરુ બાજે ગહગહે નિસાના ॥ ૨॥

સાથે અપાર ચતુરંગીણી સેના હતી, જેમાં અસંખ્ય યોદ્ધા હતા; તે બધા જ રણમાં ઝૂઝી મરનારા હતા. પોતાની સેનાને જોઈ રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો અને ઘમાઘમ નગારાં વાગવાં લાગ્યાં. ॥ ૨॥

બિજય હેતુ કટકઈ બનાઈ । સુદિન સાધિ નૃપ ચલેઉ બજાઈ ॥
જહઁ તહઁ પરીં અનેક લરાઈં । જીતે સકલ ભૂપ બરિઆઈં ॥ ૩॥

દિગ્વિજયને માટે સેના તૈયાર કરી તે રાજા શુભ દિન (મુહૂર્ત) જોઈને ડંકો વગડાવી ચાલ્યો. ચારેકોર ઘણાં જ યુદ્ધ થયાં. તેણે બધા જ રાજાઓને બળપૂર્વક જીતી લીધા. ॥ ૩॥

સપ્ત દીપ ભુજબલ બસ કીન્હે । લૈ લૈ દંડ છાડ़િ નૃપ દીન્હે ॥
સકલ અવનિ મંડલ તેહિ કાલા । એક પ્રતાપભાનુ મહિપાલા ॥ ૪॥

પોતાની ભુજાઓના બળથી તેણે સાતેય દ્વીપ(ભૂમિખંડો)ને વશ કરી લીધા અને રાજાઓ પાસેથી દંડ (કર) લઈ - લઈને તેમને છોડી દીધા. સંપૂર્ણ પૃથ્વીમંડળનો તે સમયે પ્રતાપભાનુ જ એકમાત્ર (ચક્રવર્તી) રાજા હતો. ॥ ૪॥

દો૦– સ્વબસ બિસ્વ કરિ બાહુબલ નિજ પુર કીન્હ પ્રબેસુ ।
અરથ ધરમ કામાદિ સુખ સેવઇ સમયઁ નરેસુ ॥ ૧૫૪॥

સંસાર આખાયને પોતાની ભુજાઓના બળે વશમાં કરીને રાજાએ પોતાના નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. રાજા અર્થ, ધર્મ અને કામ આદિનાં સુખોનું સમયાનુસાર સેવન કરતો હતો. ॥ ૧૫૪॥

ચૌ૰ – ભૂપ પ્રતાપભાનુ બલ પાઈ। કામધેનુ ભૈ ભૂમિ સુહાઈ॥
સબ દુખ બરજિત પ્રજા સુખારી। ધરમસીલ સુંદર નર નારી॥૧॥

રાજા પ્રતાપભાનુનું બળ પામીને ભૂમિ સુંદર કામધેનુ (મનવાંછિત વસ્તુ આપનાર) બની ગઈ. [તેમના રાજ્યમાં] પ્રજા સર્વે [પ્રકારનાં] દુઃખોથી રહિત અને સુખી હતી. બધાં સ્ત્રી-પુરુષો સુંદર અને ધર્માત્મા હતાં. ॥૧॥

સચિવ ધરમરુચિ હરિ પદ પ્રીતી। નૃપ હિત હેતુ સિખવ નિત નીતી॥
ગુર સુર સંત પિતર મહિદેવા। કરઇ સદા નૃપ સબ કૈ સેવા॥૨॥

ધર્મરુચિ મંત્રીનો શ્રીહરિના ચરણોમાં પ્રેમ હતો. તે રાજાના હિત માટે સદાય તેને નીતિ શીખવતો હતો. રાજા ગુરુ, દેવતા, સંત, પિતૃ અને બ્રાહ્મણ - એ સર્વેની સદા સેવા કર્યા કરતો હતો. ॥૨॥

ભૂપ ધરમ જે બેદ બખાને। સકલ કરઇ સાદર સુખ માને॥
દિન પ્રતિ દેઇ બિબિધ બિધિ દાના। સુનઇ સાસ્ત્ર બર બેદ પુરાના॥૩॥

વેદોમાં રાજાઓના જે ધર્મ બતાવવામાં આવ્યા છે, તે સર્વેનું રાજા સદા આદરપૂર્વક અને સુખ માનીને પાલન કરતો હતો. પ્રતિદિન અનેક પ્રકારનાં દાન આપતો અને ઉત્તમ શાસ્ત્ર, વેદ અને પુરાણ સાંભળતો હતો. ॥૩॥

નાના બાપીં કૂપ તડ઼ાગા। સુમન બાટિકા સુંદર બાગા॥
બિપ્રભવન સુરભવન સુહાએ। સબ તીરથન્હ બિચિત્ર બનાએ॥૪॥

તેણે ઘણી જ વાવડીઓ, કૂવા, તળાવ, ફૂલવાડીઓ, સુંદર બગીચા, બ્રાહ્મણો માટે ઘર અને દેવતાઓનાં સુંદર વિચિત્ર મંદિર સર્વે તીર્થોમાં બનાવડાવ્યાં. ॥૪॥

દો૰ – જહઁ લગિ કહે પુરાન શ્રુતિ એક એક સબ જાગ।
બાર સહસ્ત્ર સહસ્ત્ર નૃપ કિએ સહિત અનુરાગ॥૧૫૫॥

વેદ અને પુરાણોમાં જેટલા પ્રકારના યજ્ઞો કહેવાયા છે, રાજાએ એક-એક કરીને તે સર્વે યજ્ઞોને પ્રેમસહિત હજાર-હજાર વાર કર્યા. ॥૧૫૫॥

ચૌ૰ – હૃદયઁ ન કછુ ફલ અનુસંધાના। ભૂપ બિબેકી પરમ સુજાના॥
કરઇ જે ધરમ કરમ મન બાની। બાસુદેવ અર્પિત નૃપ ગ્યાની॥૧॥

[રાજાના] હૃદયમાં કોઈ ફળની કામના ન હતી. રાજા ઘણો જ બુદ્ધિમાન અને જ્ઞાની હતો. તે જ્ઞાની રાજા કર્મ, મન અને વાણીથી જે કંઈ પણ ધર્મ કરતો હતો, તે સર્વે ભગવાન વાસુદેવને અર્પણ કરીને કરતો હતો. ॥૧॥

ચઢ઼િ બર બાજિ બાર એક રાજા। મૃગયા કર સબ સાજિ સમાજા॥
બિંધ્યાચલ ગભીર બન ગયઊ। મૃગ પુનીત બહુ મારત ભયઊ॥૨॥

એક વખત તે રાજા એક સુંદર ઘોડા પર સવાર થઈને, શિકાર કરવાનો સર્વ સામાન લઈને વિન્ધ્યાચલના ગાઢ જંગલમાં ગયો અને ત્યાં તેણે ઘણા જ શ્રેષ્ઠ-શ્રેષ્ઠ હરણો માર્યાં. ॥૨॥

ફિરત બિપિન નૃપ દીખ બરાહૂ । જનુ બન દુરેઉ સસિહિ ગ્રસિ રાહૂ ॥
બડ઼ બિધુ નહિં સમાત મુખ માહીં । મનહુઁ ક્રોધ બસ ઉગિલત નાહીં ॥ ૩॥

રાજાએ વનમાં ફરતાં એક સૂવર જોયું. [દાંતોના કારણે એ એવું દેખાતું હતું] જાણે ચન્દ્રમાને ગ્રસીને (મોંમાં પકડીને) રાહુ વનમાં આવી છુપાયો હોય. ચન્દ્રમા મોટો હોવાથી તેના મોંમાં સમાતો નથી અને જાણે તે પણ ક્રોધવશ તેને ઓકતો પણ નથી. ॥ ૩॥

કોલ કરાલ દસન છબિ ગાઈ । તનુ બિસાલ પીવર અધિકાઈ ॥
ઘુરુઘુરાત હય આરૌ પાએઁ । ચકિત બિલોકત કાન ઉઠાએઁ ॥ ૪॥

આ તો સૂવરના ભયાનક દાંતોની શોભા કહેવામાં આવી. [અહીં] તેનું શરીર પણ ઘણું વિશાળ અને જાડું હતું. ઘોડાનો અણસાર પામી તે ઘૂરકતું ઘૂરકતું કાન ઉઠાવી સાવધાન બનીને જોઈ રહ્યું હતું. ॥ ૪॥

દો૦– નીલ મહીધર સિખર સમ દેખિ બિસાલ બરાહુ ।
ચપરિ ચલેઉ હય સુટુકિ નૃપ હાઁકિ ન હોઈ નિબાહુ ॥ ૧૫૬॥

નીલ પર્વતના શિખરની જેવા વિશાળ [શરીરવાળા] તે સૂવરને જોઈને રાજા ઘોડાને ચાબુક લગાવી ઝડપથી ચાલ્યો અને સૂવરને લલકાર્યું કે હવે તારો બચાવ નહિ થઈ શકે. ॥ ૧૫૬॥

ચૌ૦– આવત દેખિ અધિક રવ બાજી । ચલેઉ બરાહ મરુત ગતિ ભાજી ॥
તુરત કીન્હ નૃપ સર સંધાના । મહિ મિલિ ગયઉ બિલોકત બાના ॥ ૧॥

ઘોડાને [પોતાની તરફ] અધિક વેગથી ધસી આવતો જોઈને સૂવર પવનવેગે દોડ્યું. રાજાએ તરત જ બાણને ધનુષ પર ચઢાવ્યું. સૂવર બાણને જોતાં જ પૃથ્વીસરસુ થઈ ગયું (લપાઈ ગયું). ॥ ૧॥

તકિ તકિ તીર મહીસ ચલાવા । કરિ છલ સુઅર સરીર બચાવા ॥
પ્રગટત દુરત જાઈ મૃગ ભાગા । રિસ બસ ભૂપ ચલેઉ સઁગ લાગા ॥ ૨॥

રાજા તાકી-તાકીને તીર ચલાવે છે, પરંતુ સૂવર છળ કરીને શરીરને બચાવતું જાય છે. તે પશુ ક્યારેક પ્રકટ થતું હતું અને ક્યારેક સંતાતુ નાસતું જતું હતું. રાજા પણ ક્રોધવશ તેની પાછળ ચાલ્યો જતો હતો. ॥ ૨॥

ગયઉ દૂરિ ઘન ગહન બરાહૂ । જહઁ નાહિન ગજ બાજિ નિબાહૂ ॥
અતિ અકેલ બન બિપુલ કલેસૂ । તદપિ ન મૃગ મગ તજઇ નરેસૂ ॥ ૩॥

સૂવર ઘણે દૂર એવા ગાઢ જંગલમાં જતું રહ્યું, જ્યાં હાથી ઘોડા પાર પામી શકતા ન હતા. રાજા બિલકુલ એકલો હતો અને વનમાં વ્યથા પણ ઘણી હતી, તો પણ રાજાએ તે પશુનો પીછો ન છોડ્યો. ॥ ૩॥

કોલ બિલોકિ ભૂપ બડ઼ ધીરા । ભાગિ પૈઠ ગિરિગુહાઁ ગભીરા ॥
અગમ દેખિ નૃપ અતિ પછિતાઈ । ફિરેઉ મહાબન પરેઉ ભુલાઈ ॥ ૪॥

રાજાને ઘણો ધૈર્યવાન જોઈને સૂવર નાસીને પર્વતની એક ઊંડી ગુફામાં પેસી ગયું. તેમાં જવું કઠિન જોઈને રાજાને ઘણા પસ્તાઈને પાછા ફરવું પડ્યું; પણ તે ગાઢ જંગલમાં તે રસ્તો ભૂલી ગયો. ॥ ૪॥

દો૦ – ખેદ ખિન્ન છુદ્ધિત તૃષિત રાજા બાજિ સમેત ।
ખોજત બ્યાકુલ સરિત સર જલ બિનુ ભયઉ અચેત ॥ ૧૫૭॥

ઘણો પરિશ્રમ કરવાથી થાકેલો અને ઘોડા સહિત ભૂખ-તરસથી વ્યાકુળ રાજા નદી-તળાવ શોધતાં-શોધતાં પાણી વગર વ્યાકુળ થઈ ગયો. ॥ ૧૫૭॥

ચૌ૦ – ફિરત બિપિન આશ્રમ એક દેખા । તહઁ બસ નૃપતિ કપટ મુનિબેષા ॥
જાસુ દેસ નૃપ લીન્હ છડ઼ાઈ । સમર સેન તજિ ગયઉ પરાઈ ॥ ૧॥

વનમાં ફરતાં ફરતાં તેણે એક આશ્રમ જોયો; ત્યાં કપટપૂર્વક મુનિનો વેષ ધરીને એક રાજા રહેતો હતો, જેનો દેશ રાજા પ્રતાપભાનુએ પડાવી લીધો હતો અને જે સેનાને છોડીને યુદ્ધમાંથી ભાગી ગયો હતો. ॥ ૧॥

સમય પ્રતાપભાનુ કર જાની । આપન અતિ અસમય અનુમાની ॥
ગયઉ ન ગૃહ મન બહુત ગલાની । મિલા ન રાજહિ નૃપ અભિમાની ॥ ૨॥

પ્રતાપભાનુનો સમય (સારા દિવસો) જાણીને અને પોતાના કુસમય(ખરાબ દિવસો)નું અનુમાન કરી તેના મનમાં મોટી ગ્લાનિ થઈ હતી. એથી તે ન તો ઘેર ગયો અને અભિમાની હોવાને કારણે ન તો રાજા પ્રતાપભાનુને મળ્યો(અર્થાત્ પ્રતાપભાનુ સાથે સંધિ ન કરી). ॥ ૨॥

રિસ ઉર મારિ રંક જિમિ રાજા । બિપિન બસઈ તાપસ કેં સાજા ॥
તાસુ સમીપ ગવન નૃપ કીન્હા । યહ પ્રતાપરબિ તેહિં તબ ચીન્હા ॥ ૩॥

દરિદ્રની જેમ મનમાં જ ક્રોધને મારીને તે રાજા તપસ્વીના વેશમાં વનમાં રહેતો હતો. રાજા (પ્રતાપભાનુ) તેના પાસે ગયો. તેણે તરત જ ઓળખી લીધો કે આ પ્રતાપભાનુ છે. ॥ ૩॥

રાઉ તૃષિત નહિં સો પહિચાના । દેખિ સુબેષ મહામુનિ જાના ॥
ઉતરિ તુરગ તેં કીન્હ પ્રનામા । પરમ ચતુર ન કહેઉ નિજ નામા ॥ ૪॥

રાજા તરસ્યો હોવાને કારણે [વ્યાકુળતાથી] તેને ઓળખી ન શક્યો. સુંદર વેષ જોઈને રાજાએ તેને મહામુનિ જાણીને ઘોડા ઉપરથી ઊતરીને એને પ્રણામ કર્યાં. પરંતુ ખૂબ ચતુર હોવાને કારણે રાજાએ તેને પોતાનું નામ ન બતાવ્યું. ॥ ૪॥

દો૦ – ભૂપતિ તૃષિત બિલોકિ તેહિં સરબરુ દીન્હ દેખાઇ ।
મજ્જન પાન સમેત હય કીન્હ નૃપતિ હરષાઇ ॥ ૧૫૮॥

રાજાને તરસ્યો જોઈને તેણે સરોવર બતાવી દીધું. પ્રસન્ન થઈને રાજાએ ઘોડાસહિત તેમાં સ્નાન કર્યું અને જળપાન કર્યું. ॥ ૧૫૮॥

ચૌ૦ – ગૈ શ્રમ સકલ સુખી નૃપ ભયઊ । નિજ આશ્રમ તાપસ લૈ ગયઊ ॥
આસન દીન્હ અસ્ત રબિ જાની । પુનિ તાપસ બોલેઉ મૃદુ બાની ॥ ૧॥

બધો થાક ઊતરી ગયો, રાજા સુખી થઈ ગયો, ત્યારે તપસ્વી તેને પોતાના આશ્રમમાં લઈ ગયો અને સૂર્યાસ્તનો સમય જાણીને રાજાને બેસવા માટે આસન આપ્યું. પછી તે તપસ્વી કોમળ વાણીથી બોલ્યો – ॥ ૧॥

કો તુમ્હ કસ બન ફિરહુ અકેલેં। સુંદર જુબા જીવ પરહેલેં॥
ચક્રબર્તિ કે લચ્છન તોરેં। દેખત દયા લાગિ અતિ મોરેં॥ ૨॥

તમે કોણ છો? સુંદર યુવક થઈને, જીવનની પરવા ન કરીને, વનમાં એકલા કેમ ફરી રહ્યા છો? તમારા ચક્રવર્તી રાજા જેવાં લક્ષણો જોઈને મને ઘણી દયા આવે છે. ॥ ૨॥

નામ પ્રતાપભાનુ અવનીસા। તાસુ સચિવ મૈં સુનહુ મુનીસા॥
ફિરત અહેરેં પરેઉઁ ભુલાઈ। બડ઼ે ભાગ દેખેઉઁ પદ આઈ॥ ૩॥

[રાજાએ કહ્યું –] હે મુનીશ્વર! સાંભળો, પ્રતાપભાનુ નામે એક રાજા છે, હું એમનો મંત્રી છું. શિકાર માટે ફરતાં હું રસ્તો ભૂલી ગયો છું. મોટા ભાગ્યને લીધે અહીં આવી હું આપના ચરણોનાં દર્શન પામ્યો છું. ॥ ૩॥

હમ કહઁ દુર્લભ દરસ તુમ્હારા। જાનત હૌં કછુ ભલ હોનિહારા॥
કહ મુનિ તાત ભયઉ અઁધિઆરા। જોજન સત્તરિ નગરુ તુમ્હારા॥ ૪॥

અમને આપનું દર્શન દુર્લભ હતું, એટલે એમ જણાય છે કે કંઈક ભલું થવાનું છે. મુનિએ કહ્યું – હે તાત! અંધારું થઈ ગયું. તમારું નગર અહીંથી સિત્તેર યોજન દૂર છે. ॥ ૪॥

દો૦ – નિસા ઘોર ગંભીર બન પંથ ન સુનહુ સુજાન।
બસહુ આજુ અસ જાનિ તુમ્હ જાએહુ હોત બિહાન॥ ૧૫૯ (ક)॥

હે સુજ્ઞ! સાંભળો, ઘોર અંધારી રાત છે, ગાઢ જંગલ છે, રસ્તો નથી એમ સમજી તમે આજે અહીં જ રોકાઈ જાઓ, સવાર થતાં જ ચાલ્યા જજો. ॥ ૧૫૯ (ક)॥

તુલસી જસિ ભવતબ્યતા તૈસી મિલઈ સહાઇ।
આપુનુ આવઇ તાહિ પહિં તાહિ તહાઁ લૈ જાઇ॥ ૧૫૯ (ખ)॥

તુલસીદાસજી કહે છે – જેવી ભવિતવ્યતા (ભાવિ) હોય છે, તેવી જ સહાયતા મળી જાય છે. કાં તો તે પોતે જ તેમની પાસે આવે છે, કાં તો એને ત્યાં લઈ જાય છે. ॥ ૧૫૯ (ખ)॥

ચૌ૦ – ભલેહિં નાથ આયસુ ધરિ સીસા। બાઁધિ તુરગ તરુ બૈઠ મહીસા॥
નૃપ બહુ ભાઁતિ પ્રસંસેઉ તાહી। ચરન બંદિ નિજ ભાગ્ય સરાહી॥ ૧॥

હે નાથ! બહુ સારું, એમ કહીને અને એમની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને, ઘોડાને વૃક્ષ સાથે બાંધીને રાજા બેસી ગયો. રાજાએ તેની અનેક પ્રકારે પ્રશંસા કરી અને તેના ચરણોની વંદના કરીને પોતાના ભાગ્યનાં વખાણ કર્યાં. ॥ ૧॥

પુનિ બોલેઉ મૃદુ ગિરા સુહાઈ। જાનિ પિતા પ્રભુ કરઉઁ ઢિઠાઈ॥
મોહિ મુનીસ સુત સેવક જાની। નાથ નામ નિજ કહહુ બખાની॥ ૨॥

પછી સુંદર કોમળ વાણીમાં કહ્યું – હે પ્રભો! આપને પિતા જાણી હું ધૃષ્ટતા કરું છું. હે મુનીશ્વર! મને પોતાનો પુત્ર અને સેવક જાણીને પોતાનું નામ [ધામ] વિસ્તારથી બતાવો. ॥ ૨॥

તેહિ ન જાન નૃપ નૃપહિ સો જાના। ભૂપ સુહૃદ સો કપટ સયાના ॥
બૈરી પુનિ છત્રી પુનિ રાજા। છલ બલ કીન્હ ચહઈ નિજ કાજા ॥ ૩॥

રાજાએ તેને ઓળખ્યો ન હતો, પણ રાજાને તે ઓળખી ગયો હતો. રાજા તો શુદ્ધહૃદયી હતો અને પેલો કપટ કરવામાં ચતુર હતો. એક તો વેરી, વળી જાતિનો ક્ષત્રિય, વળી રાજા. પેલો છળબળથી પોતાનું કામ બનાવવા ઈચ્છતો હતો. ॥ ૩॥

સમુઝિ રાજસુખ દુખિત અરાતી। અવાઁ અનલ ઈવ સુલગઈ છાતી ॥
સરલ બચન નૃપ કે સુનિ કાના। બયર સઁભારિ હૃદયઁ હરષાના ॥ ૪॥

તે શત્રુ પોતાના રાજ્ય-સુખને જાણીને (સ્મરણ કરીને) દુઃખી હતો. તેની છાતી (કુંભારના) નિભાડાના અગ્નિ પેઠે (અંદર જ અંદર) સળગી રહી હતી. રાજાનાં સરળ વચન કાનથી સાંભળી, પોતાના વેરને યાદ કરી તે અંતરમાં હર્ષ પામ્યો. ॥ ૪॥

દો૦– કપટ બોરિ બાની મૃદુલ બોલેઉ જુગુતિ સમેત।
નામ હમાર ભિખારિ અબ નિર્ધન રહિત નિકેત ॥ ૧૬૦॥

તે કપટથી તરબોળ ઘણી યુક્તિ સાથે કોમળ વાણી બોલ્યો – હવે, અમારું નામ ભિખારી છે. કારણ કે અમે નિર્ધન અને અનિકેત (ઘર-દ્વારહીન) છીએ. ॥ ૧૬૦॥

ચૌ૦– કહ નૃપ જે બિગ્યાન નિધાના। તુમ્હ સારિખે ગલિત અભિમાના ॥
સદા રહહિં અપનપૌ દુરાએઁ। સબ બિધિ કુસલ કુબેષ બનાએઁ ॥ ૧॥

રાજાએ કહ્યું – જે આપના જેવા વિજ્ઞાનના ભંડાર અને સર્વથા અભિમાનરહિત હોય છે, તે પોતાના સ્વરૂપને સદા સંતાડી રાખે છે. કેમકે કુવેશ બનાવી રહેવામાં જ બધી રીતે કલ્યાણ છે (પ્રકટ સંતવેશમાં માન મળવાની અને માનથી પતનની સંભાવના છે). ॥ ૧॥

તેહિ તેં કહહિં સંત શ્રુતિ ટેરેં। પરમ અકિંચન પ્રિય હરિ કેરેં ॥
તુમ્હ સમ અધન ભિખારિ અગેહા। હોત બિરંચિ સિવહિ સંદેહા ॥ ૨॥

એટલે જ સંતો અને વેદો પોકારીને કહે છે કે પરમ અકિંચન (સર્વથા અહંકાર, મમતા અને માનરહિત) જ ભગવાનને પ્રિય હોય છે. આપ જેવા નિર્ધન, ભિખારી અને ગૃહહીનોને જોઈને બ્રહ્મા અને શિવજીને પણ સંશય થઈ જાય છે [કે તેઓ વાસ્તવિક સંત છે કે ભિખારી]. ॥ ૨॥

જોસિ સોસિ તવ ચરન નમામી। મો પર કૃપા કરિઅ અબ સ્વામી ॥
સહજ પ્રીતિ ભૂપતિ કૈ દેખી। આપુ બિષય બિસ્વાસ બિસેષી ॥ ૩॥

આપ જે હોવ તે (અર્થાત્ જે કોઈ પણ હોવ), હું આપના ચરણોમાં નમસ્કાર કરું છું. હે સ્વામી! હવે મારા પર કૃપા કરો. પોતાના ઉપર રાજાની સ્વાભાવિક પ્રીતિ અને પોતાને વિષે તેનો અધિક વિશ્વાસ જોઈને – ॥ ૩॥

સબ પ્રકાર રાજહિ અપનાઈ । બોલેઉ અધિક સનેહ જનાઈ ॥
સુનુ સતિભાઉ કહઉઁ મહિપાલા । ઈહાઁ બસત બીતે બહુ કાલા ॥ ૪॥

સર્વે પ્રકારથી રાજાને પોતાના વશમાં કરીને, અધિક સ્નેહ બતાવતાં તે (કપટ-તપસ્વી) બોલ્યો – હે રાજન્! સાંભળો, હું તમને સત્ય કહું છું. મને અહીં રહેતાં ઘણો કાળ વીતી ગયો. ॥ ૪॥

દો૦– અબ લગિ મોહિ ન મિલેઉ કોઉ મૈં ન જનાવઉઁ કાહુ ।
લોકમાન્યતા અનલ સમ કર તપ કાનન દાહુ ॥ ૧૬૧ (ક)॥

આજ સુધી ન તો કોઈ મને મળ્યું અને ન હું પોતાને કોઈની પાસે પ્રકટ કરું છું; કેમ કે લોકમાં પ્રતિષ્ઠા અગ્નિ સમાન છે જે તપરૂપી વનને ભસ્મ કરી નાખે છે. ॥ ૧૬૧ (ક)॥

સો૦– તુલસી દેખિ સુબેષુ ભૂલહિં મૂઢ઼ ન ચતુર નર ।
સુંદર કેકિહિ પેખુ બચન સુધા સમ અસન અહિ ॥ ૧૬૧ (ખ)॥

તુલસીદાસજી કહે છે – સુંદર વેશ જોઈને મૂઢ જ નહીં, ચતુર મનુષ્ય પણ છેતરાઈ જાય છે. સુંદર મોરને જુઓ, તેનાં વચન તો અમૃત જેવાં છે અને આહાર સર્પનો છે. ॥ ૧૬૧ (ખ)॥

ચૌ૦– તાતેં ગુપુત રહઉઁ જગ માહીં । હરિ તજિ કિમપિ પ્રયોજન નાહીં ॥
પ્રભુ જાનત સબ બિનહિં જનાએઁ । કહહુ કવનિ સિધિ લોક રિઝાએઁ ॥ ૧॥

[કપટ-તપસ્વીએ કહ્યું –] એટલે જ હું જગતમાં સંતાઈને રહું છું. શ્રીહરિના સિવાય કોઈથી કંઈ પણ પ્રયોજન રાખતો નથી. પ્રભુ તો વિના જણાવ્યે જ સર્વ જાણે છે. તો કહો, સંસારને રીઝવવાથી શું સિદ્ધિ મળશે? ॥ ૧॥

તુમ્હ સુચિ સુમતિ પરમ પ્રિય મોરેં । પ્રીતિ પ્રતીતિ મોહિ પર તોરેં ॥
અબ જૌં તાત દુરાવઉઁ તોહી । દારુન દોષ ઘટઈ અતિ મોહી ॥ ૨॥

તમે પવિત્ર અને સુંદર બુદ્ધિવાળા છો, એટલે મને ઘણા જ પ્રિય છો અને તમારી પણ મારા પર પ્રીતિ અને વિશ્વાસ છે. હે તાત! હવે જો હું તમારાથી કંઈ છુપાવું તો મને ઘણો જ ભયાનક દોષ લાગશે. ॥ ૨॥

જિમિ જિમિ તાપસુ કથઈ ઉદાસા । તિમિ તિમિ નૃપહિ ઉપજ બિસ્વાસા ॥
દેખા સ્વબસ કર્મ મન બાની । તબ બોલા તાપસ બગધ્યાની ॥ ૩॥

જેમ જેમ તે તપસ્વી ઉદાસીનતાની વાતો કહેતો હતો, તેમ તેમ રાજાને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થતો જતો હતો. જ્યારે તે બગલાની જેમ ધ્યાન કરનારા (કપટી) મુનિએ રાજાને કર્મ, મન અને વચનથી પોતાના વશમાં જાણ્યો, ત્યારે તે બોલ્યો – ॥ ૩॥

નામ હમાર એકતનુ ભાઈ । સુનિ નૃપ બોલેઉ પુનિ સિરુ નાઈ ॥
કહહુ નામ કર અરથ બખાની । મોહિ સેવક અતિ આપન જાની ॥ ૪॥

હે ભાઈ! અમારું નામ એકતનુ છે. એ સાંભળીને રાજાએ ફરી શીશ નમાવી કહ્યું – મને પોતાનો અત્યંત [અનુરાગી] સેવક જાણીને પોતાના નામનો અર્થ સમજાવીને કહો. ॥ ૪॥

દો૦– આદિસૃષ્ટિ ઉપજી જબહિં તબ ઉતપતિ ભૈ મોરિ ।
નામ એકતનુ હેતુ તેહિ દેહ ન ધરી બહોરિ ॥ ૧૬૨॥

[કપટી મુનિએ કહ્યું –] જ્યારે સર્વપ્રથમ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ હતી, ત્યારે મારી ઉત્પત્તિ થઈ હતી. ત્યારથી મેં ફરી બીજો દેહ ધારણ કર્યો નથી, એટલે મારું નામ એકતનુ છે. ॥ ૧૬૨॥

ચૌ૦– જનિ આચરજુ કરહુ મન માહીં । સુત તપ તેં દુર્લભ કછુ નાહીં ॥
તપબલ તેં જગ સૃજઇ બિધાતા । તપબલ બિષ્નુ ભએ પરિત્રાતા ॥ ૧॥

હે પુત્ર! મનમાં આશ્ચર્ય ન પામીશ, તપથી કંઈ પણ દુર્લભ નથી, તપના બળથી બ્રહ્મા જગતને રચે છે. તપના જ બળે વિષ્ણુ સંસારનું પાલન કરનારા બન્યા છે. ॥ ૧॥

તપબલ સંભુ કરહિં સંઘારા । તપ તેં અગમ ન કછુ સંસારા ॥
ભયઉ નૃપહિ સુનિ અતિ અનુરાગા । કથા પુરાતન કહૈ સો લાગા ॥ ૨॥

તપના બળથી રુદ્ર સંહાર કરે છે. સંસારમાં કોઈ એવી વસ્તુ નથી જે તપથી ન મળી શકે. આ સાંભળીને રાજાને તપસ્વી પ્રત્યે ઘણો અનુરાગ થયો. ત્યારે તે (તપસ્વી) જૂની કથાઓ કહેવા લાગ્યો. ॥ ૨॥

કરમ ધરમ ઈતિહાસ અનેકા । કરઈ નિરૂપન બિરતિ બિબેકા ॥
ઉદભવ પાલન પ્રલય કહાની । કહેસિ અમિત આચરજ બખાની ॥ ૩॥

કર્મ, ધર્મ અને અનેક પ્રકારના ઇતિહાસ કહીને તે વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરવા લાગ્યો. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, પાલન (સ્થિતિ) અને સંહાર(પ્રલય)ની અપાર આશ્ચર્યભરેલી કથાઓ તેણે વિસ્તારથી કહી. ॥ ૩॥

સુનિ મહીપ તાપસ બસ ભયઊ । આપન નામ કહન તબ લયઊ ॥
કહ તાપસ નૃપ જાનઉઁ તોહી । કીન્હેહુ કપટ લાગ ભલ મોહી ॥ ૪॥

રાજા આ સાંભળીને તે તપસ્વીના વશમાં થઈ ગયો અને ત્યારે તે તેને પોતાનું નામ બતાવવા લાગ્યો. તપસ્વીએ કહ્યું – રાજન્! હું તમને ઓળખું છું, તમે કપટ કર્યું, તે મને ઠીક લાગ્યું છે. ॥ ૪॥

સો૦– સુનુ મહીસ અસિ નીતિ જહઁ તહઁ નામ ન કહહિં નૃપ ।
મોહિ તોહિ પર અતિ પ્રીતિ સોઇ ચતુરતા બિચારિ તવ ॥ ૧૬૩॥

હે રાજન્! સાંભળો, એવી નીતિ છે કે રાજા લોકો જ્યાં-ત્યાં પોતાનું નામ નથી કહેતા. તમારી એ જ ચતુરાઈને સમજીને તમારા પર મારો ઘણો સ્નેહ થઈ ગયો છે. ॥ ૧૬૩॥

ચૌ૦– નામ તુમ્હાર પ્રતાપ દિનેસા । સત્યકેતુ તવ પિતા નરેસા ॥
ગુર પ્રસાદ સબ જાનિઅ રાજા । કહિઅ ન આપન જાનિ અકાજા ॥ ૧॥

તમારું નામ પ્રતાપભાનુ છે, મહારાજ સત્યકેતુ તમારા પિતા હતા. હે રાજન્! ગુરુની કૃપાથી હું બધું જાણું છું પણ પોતાનું અકાર્ય [પોતાની હાનિ] માનીને કહેતો નથી. ॥ ૧॥

દેખિ તાત તવ સહજ સુધાઈ । પ્રીતિ પ્રતીતિ નીતિ નિપુનાઈ ॥
ઉપજિ પરી મમતા મન મોરેં । કહઉઁ કથા નિજ પૂછે તોરેં ॥ ૨॥

હે તાત! તમારી સ્વાભાવિક સરળતા, પ્રેમ, વિશ્વાસ અને નીતિમાં નિપુણતા જોઈને મારા મનમાં તમારા ઉપર ઘણી મમતા ઉત્પન્ન થઈ છે, માટે હું તમારા પૂછવાથી પોતાની કથા કહું છું. ॥ ૨॥

અબ પ્રસન્ન મૈં સંસય નાહીં । માગુ જો ભૂપ ભાવ મન માહીં ॥
સુનિ સુબચન ભૂપતિ હરષાના । ગહિ પદ બિનય કીન્હિ બિધિ નાના ॥ ૩॥

હવે હું પ્રસન્ન છું, એમાં સંશય ન કરશો. હે રાજન્! જે મનને ગમે તે જ માગી લો. સુંદર (પ્રિય) વચન સાંભળીને રાજા હર્ષિત થઈ ગયો અને [મુનિના] પગ પકડીને તેણે અનેક પ્રકારે વિનંતી કરી. ॥ ૩॥

કૃપાસિંધુ મુનિ દરસન તોરેં । ચારિ પદારથ કરતલ મોરેં ॥
પ્રભુહિ તથાપિ પ્રસન્ન બિલોકી । માગિ અગમ બર હોઉઁ અસોકી ॥ ૪॥

હે દયાસાગર મુનિ! આપનાં દર્શનથી જ ચારેય પદાર્થ (અર્થ, ધર્મ, કામ અને મોક્ષ) મારી મુઠ્ઠીમાં આવી ગયા. તો પણ સ્વામીને પ્રસન્ન જોઈને હું આ દુર્લભ વર માગીને શોકરહિત [કેમ ન] થઈ જાઉં. ॥ ૪॥

દો૦ – જરા મરન દુખ રહિત તનુ સમર જિતૈ જનિ કોઉ ।
એકછત્ર રિપુહીન મહિ રાજ કલપ સત હોઉ ॥ ૧૬૪॥

મારું શરીર વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુના દુઃખથી રહિત થઈ જાય; મને યુદ્ધમાં કોઈ જીતી ન શકે અને પૃથ્વી પર મારું સો કલ્પ સુધી એકછત્ર અકંટક રાજ્ય થાય. ॥ ૧૬૪॥

ચૌ૦ – કહ તાપસ નૃપ ઐસેઇ હોઊ । કારન એક કઠિન સુનુ સોઊ ॥
કાલઉ તુઅ પદ નાઇહિ સીસા । એક બિપ્રકુલ છાડ઼િ મહીસા ॥ ૧॥

તપસ્વીએ કહ્યું – હે રાજન્! એમ જ થાવ, પણ તેમાં એક કારણ (વિઘ્ન) છે અને તે ઘણું કઠિન છે, તે પણ સાંભળી લો. હે પૃથ્વીના સ્વામી! કેવળ બ્રાહ્મણકુળને છોડી કાળ પણ તમારા ચરણોમાં માથું નમાવશે. ॥ ૧॥

તપબલ બિપ્ર સદા બરિઆરા । તિન્હ કે કોપ ન કોઉ રખવારા ॥
જૌં બિપ્રન્હ બસ કરહુ નરેસા । તૌ તુઅ બસ બિધિ બિષ્નુ મહેસા ॥ ૨॥

તપના બળે બ્રાહ્મણ સદા બળવાન રહે છે. તેના ક્રોધથી રક્ષા કરનાર કોઈ નથી. હે નરપતિ! જો તમે બ્રાહ્મણોને વશમાં કરી લો, તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ પણ તમારા આધીન થઈ જશે. ॥ ૨॥

ચલ ન બ્રહ્મકુલ સન બરિઆઈ । સત્ય કહઉઁ દોઉ ભુજા ઉઠાઈ ॥
બિપ્ર શ્રાપ બિનુ સુનુ મહિપાલા । તોર નાસ નહિં કવનેહુઁ કાલા ॥ ૩॥

બ્રાહ્મણકુળ પર જોર-જબરજસ્તી ચાલી નથી શકતી, હું બંને ભુજાઓ ઉઠાવી સત્ય કહું છું. હે રાજન્! સાંભળો, બ્રાહ્મણોના શાપ સિવાય તમારો નાશ કોઈ કાળમાં નહિ થાય. ॥ ૩॥

હરષેઉ રાઉ બચન સુનિ તાસૂ। નાથ ન હોઈ મોર અબ નાસૂ॥
તવ પ્રસાદ પ્રભુ કૃપાનિધાના। મો કહુઁ સર્બ કાલ કલ્યાના॥૪॥

રાજા તેનાં વચન સાંભળી ઘણો પ્રસન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો – હે સ્વામી! મારો નાશ હવે નહીં થાય. હે કૃપાનિધાન પ્રભુ! આપની કૃપાથી મારું સર્વ કાળે કલ્યાણ થશે. ॥૪॥

દો૦ – એવમસ્તુ કહિ કપટ મુનિ બોલા કુટિલ બહોરિ।
મિલબ હમાર ભુલાબ નિજ કહહુ ત હમહિ ન ખોરિ॥૧૬૫॥

'એવમસ્તુ' (એમ જ થાઓ) કહીને તે કુટિલ કપટી મુનિ પછી બોલ્યો – [પરંતુ] તમે મારા મળવા તથા પોતાના માર્ગ ભૂલી જવાની વાત કોઈને [કહેશો નહિ, જો] કહી દેશો, તો અમારો દોષ નથી. ॥૧૬૫॥

ચૌ૦ – તાતેં મૈં તોહિ બરજઉઁ રાજા। કહેં કથા તવ પરમ અકાજા॥
છઠેં શ્રવન યહ પરત કહાની। નાસ તુમ્હાર સત્ય મમ બાની॥૧॥

હે રાજન્! હું તમને એટલા માટે ના પાડું છું કે આ પ્રસંગને કહેવાથી તમને મોટી હાનિ થશે. છઠ્ઠા કાનમાં આ વાત પડતાં જ તમારો નાશ થઈ જશે, મારું આ વચન સત્ય માનજો. ॥૧॥

યહ પ્રગટેં અથવા દ્વિજશ્રાપા। નાસ તોર સુનુ ભાનુપ્રતાપા॥
આન ઉપાયઁ નિધન તવ નાહીં। જૌં હરિ હર કોપહિં મન માહીં॥૨॥

હે પ્રતાપભાનુ! સાંભળો, આ વાતને પ્રકટ કરવાથી અથવા બ્રાહ્મણોના શાપથી તમારો નાશ થશે અને બીજા કોઈ કારણે, ભલેને બ્રહ્મા અને શંકર પણ મનમાં ક્રોધ કરે તો પણ તમારું મૃત્યુ નહીં થાય. ॥૨॥

સત્ય નાથ પદ ગહિ નૃપ ભાષા। દ્વિજ ગુર કોપ કહહુ કો રાખા॥
રાખઇ ગુર જૌં કોપ બિધાતા। ગુર બિરોધ નહિં કોઉ જગ ત્રાતા॥૩॥

રાજાએ મુનિના ચરણ પકડીને કહ્યું – હે સ્વામી! સત્ય જ છે. બ્રાહ્મણ અને ગુરુના ક્રોધથી કહો કોણ રક્ષા કરી શકે છે? જો બ્રહ્મા પણ ક્રોધ કરે તો ગુરુ બચાવી લે છે; પણ ગુરુ સાથે વિરોધ કરવાથી જગતમાં કોઈ પણ બચાવનાર નથી. ॥૩॥

જૌં ન ચલબ હમ કહે તુમ્હારેં। હોઉ નાસ નહિં સોચ હમારેં॥
એકહિં ડર ડરપત મન મોરા। પ્રભુ મહિદેવ શ્રાપ અતિ ઘોરા॥૪॥

જો હું આપના કહ્યા પ્રમાણે નહીં ચાલું તો [ભલે] મારો નાશ થઈ જાય. મને એની ચિંતા નથી. મારું મન તો હે પ્રભુ! [કેવળ] એક જ ભયથી ડરી રહ્યું છે કે બ્રાહ્મણોનો શાપ ઘણો ભયાનક હોય છે. ॥૪॥

દો૦ – હોહિં બિપ્ર બસ કવન બિધિ કહહુ કૃપા કરિ સોઉ।
તુમ્હ તજિ દીનદયાલ નિજ હિતૂ ન દેખઉઁ કોઉ॥૧૬૬॥

તે બ્રાહ્મણ કઈ રીતે વશમાં થઈ શકે છે, કૃપા કરીને તે પણ બતાવો. હે દીનદયાળુ! આપના સિવાય અન્ય કોઈને હું પોતાનો હિતેચ્છુ જોતો નથી. ॥૧૬૬॥

ચૌ૦ – સુનુ નૃપ બિબિધ જતન જગ માહીં । કષ્ટસાધ્ય પુનિ હોહિં કિ નાહીં ॥
અહઈ એક અતિ સુગમ ઉપાઈ । તહાઁ પરંતુ એક કઠિનાઈ ॥ ૧॥

[તપસ્વીએ કહ્યું –] હે રાજન્! સાંભળો, સંસારમાં ઉપાય તો ઘણા છે; પરંતુ તે કષ્ટસાધ્ય છે (ઘણી મુશ્કેલીઓથી સાધ્ય થાય છે) અને આમ છતાંય, સિદ્ધ થાય કે ન પણ થાય (તેમની સફળતા નિશ્ચિત નથી). હા, એક ઉપાય ઘણો જ સરળ છે; પરંતુ તેમાં પણ એક મુશ્કેલી તો છે જ. ॥ ૧॥

મમ આધીન જુગુતિ નૃપ સોઈ । મોર જાબ તવ નગર ન હોઈ ॥
આજુ લગેં અરુ જબ તેં ભયઉઁ । કાહૂ કે ગૃહ ગ્રામ ન ગયઉઁ ॥ ૨॥

હે રાજન્! તે યુક્તિ તો મારા હાથમાં છે, પણ મારું તમારા નગરમાં જવાનું થઈ નથી શકતું. જ્યારથી જન્મ્યો છું, ત્યારથી આજ સુધી હું કોઈના ઘેર અથવા ગામમાં ગયો નથી. ॥ ૨॥

જૌં ન જાઉઁ તવ હોઇ અકાજૂ । બના આઇ અસમંજસ આજૂ ॥
સુનિ મહીસ બોલેઉ મૃદુ બાની । નાથ નિગમ અસિ નીતિ બખાની ॥ ૩॥

પરંતુ જો જતો નથી, તો તમારું કામ બગડે છે, આજે આ મોટી અવઢવ આવી પડી છે. આ સાંભળીને રાજા કોમળ વાણીમાં બોલ્યા, હે નાથ! વેદોમાં આવી નીતિ કહી છે કે – ॥ ૩॥

બડ઼ે સનેહ લઘુન્હ પર કરહીં । ગિરિ નિજ સિરનિ સદા તૃન ધરહીં ॥
જલધિ અગાધ મૌલિ બહ ફેનૂ । સંતત ધરનિ ધરત સિર રેનૂ ॥ ૪॥

મોટા લોકો નાનાઓ ઉપર સ્નેહ કરે જ છે. પર્વત પોતાના માથા પર સદા તૃણ(ઘાસ)ને ધારણ કરતા હોય છે. અગાધ સમુદ્ર પોતાના શીશ પર ફેણને ધારણ કરે છે અને ધરતી પોતાના માથા પર સદા ધૂળને ધારણ કરે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – અસ કહિ ગહે નરેસ પદ સ્વામી હોહુ કૃપાલ ।
મોહિ લાગિ દુખ સહિઅ પ્રભુ સજ્જન દીનદયાલ ॥ ૧૬૭॥

આમ કહીને રાજાએ મુનિના ચરણ પકડી લીધા, [અને કહ્યું –] હે સ્વામી! કૃપા કરો, આપ સંત છો. દીનદયાળુ છો. [માટે] હે પ્રભો! મારા માટે એટલું કષ્ટ [અવશ્ય] સહો. ॥ ૧૬૭॥

ચૌ૦ – જાનિ નૃપહિ આપન આધીના । બોલા તાપસ કપટ પ્રબીના ॥
સત્ય કહઉઁ ભૂપતિ સુનુ તોહી । જગ નાહિન દુર્લભ કછુ મોહી ॥ ૧॥

રાજાને પોતાના આધીન જાણીને કપટમાં પ્રવીણ તપસ્વી બોલ્યો – હે રાજન્! સાંભળો હું તમને સત્ય કહું છું, જગતમાં મને કંઈ પણ દુર્લભ નથી. ॥ ૧॥

અવસિ કાજ મૈં કરિહઉઁ તોરા । મન તન બચન ભગત તૈં મોરા ॥
જોગ જુગુતિ તપ મંત્ર પ્રભાઉ । ફલઇ તબહિં જબ કરિઅ દુરાઉ ॥ ૨॥

હું તમારું કામ અવશ્ય કરીશ; [કેમકે] તમે મન, વાણી અને શરીર[ત્રણેય]થી મારા ભક્ત છો. પણ યોગ, યુક્તિ, તપ અને મન્ત્રનો પ્રભાવ ત્યારે જ ફળીભૂત થાય છે જ્યારે તે છુપાવીને કરવામાં આવે. ॥ ૨॥

જૌં નરેસ મૈં કરૌં રસોઈ । તુમ્હ પરુસહુ મોહિ જાન ન કોઈ ॥
અન્ન સો જોઇ જોઇ ભોજન કરઈ । સોઇ સોઇ તવ આયસુ અનુસરઈ ॥ ૩॥

હે નરપતિ! હું જો રસોઈ બનાવું અને તમે એને પીરસો અને મને કોઈ જાણી ન શકે, તો તે અન્નને જે-જે ખાશે, તે-તે તમારો આજ્ઞાંકિત થઈ જશે. ॥ ૩॥

પુનિ તિન્હ કે ગૃહ જેવઁઇ જોઊ । તવ બસ હોઇ ભૂપ સુનુ સોઊ ॥
જાઈ ઉપાય રચહુ નૃપ એહૂ । સંબત ભરિ સંકલપ કરેહૂ ॥ ૪॥

એટલું જ નહિ, તેના (ભોજન કરનારના) ઘેર પણ જે કોઈ ભોજન કરશે, હે રાજન્! સાંભળો, તે પણ તમારા આધીન થઈ જશે. હે રાજન્! જઈને આ ઉપાય કરો અને આખાય વર્ષ દરમિયાન (ભોજન કરાવવા]નો સંકલ્પ કરી લેજો. ॥ ૪॥

દો૦ – નિત નૂતન દ્વિજ સહસ સત બરેહુ સહિત પરિવાર ।
મૈં તુમ્હરે સંકલપ લગિ દિનહિં કરબિ જેવનાર ॥ ૧૬૮॥

નિત્ય નવા એક લાખ બ્રાહ્મણોને કુટુંબસહિત નિમંત્રિત કરજો. હું તમારા સંકલ્પ [ના કાળ અર્થાત્ એક વર્ષ] સુધી પ્રતિદિન ભોજન બનાવી આપીશ. ॥ ૧૬૮॥

ચૌ૦ – એહિ બિધિ ભૂપ કષ્ટ અતિ થોરેં । હોઇહહિં સકલ બિપ્ર બસ તોરેં ॥
કરિહહિં બિપ્ર હોમ મખ સેવા । તેહિં પ્રસંગ સહજેહિં બસ દેવા ॥ ૧॥

હે રાજન્! આ રીતે ઘણા જ ઓછા પરિશ્રમથી બધા બ્રાહ્મણો તમારા વશમાં થઈ જશે. બ્રાહ્મણ હવન, યજ્ઞ અને સેવા-પૂજા કરશે, તો તે પ્રસંગથી દેવતા પણ સહજ જ વશમાં થઈ જશે. ॥ ૧॥

ઔર એક તોહિ કહઉઁ લખાઊ । મૈં એહિં બેષ ન આઉબ કાઊ ॥
તુમ્હરે ઉપરોહિત કહુઁ રાયા । હરિ આનબ મૈં કરિ નિજ માયા ॥ ૨॥

હું એક બીજી ઓળખ તમને બતાવી દઉં છું કે હું આ રૂપમાં ક્યારેય નહીં આવું. હે રાજન્! હું પોતાની માયાથી તમારા પુરોહિતને હરી લાવીશ. ॥ ૨॥

તપબલ તેહિ કરિ આપુ સમાના । રખિહઉઁ ઇહાઁ બરષ પરવાના ॥
મૈં ધરિ તાસુ બેષુ સુનુ રાજા । સબ બિધિ તોર સઁવારબ કાજા ॥ ૩॥

તપના બળથી તેને પોતાના જેવો બનાવી એક વર્ષ સુધી અહીં રાખીશ અને હે રાજન્! સાંભળો, હું તેનું રૂપ બનાવી બધી રીતે તમારું કાર્ય સિદ્ધ કરીશ. ॥ ૩॥

ગૈ નિસિ બહુત સયન અબ કીજે । મોહિ તોહિ ભૂપ ભેંટ દિન તીજે ॥
મૈં તપબલ તોહિ તુરગ સમેતા । પહુઁચૈહઉઁ સોવતહિ નિકેતા ॥ ૪॥

હે રાજન્! રાત ઘણી વીતી ગઈ, હવે સૂઈ જાઓ. આજથી ત્રીજા દિવસે મારો તમને ભેટો થશે. તપના બળથી હું ઘોડાસહિત તમને ઊંઘમાં જ ઘેર પહોંચાડી દઈશ. ॥ ૪॥

દો૦— મૈં આઉબ સોઇ બેષુ ધરિ પહિચાનેહુ તબ મોહિ ।
જબ એકાંત બોલાઇ સબ કથા સુનાવૌં તોહિ ॥ ૧૬૯॥

હું તે જ (પુરોહિતનો) વેષ ધરીને આવીશ. જ્યારે એકાંતમાં તમને બોલાવીને સર્વે કથા સંભળાવીશ, ત્યારે તમે મને ઓળખી લેજો. ॥ ૧૬૯॥

ચૌ૦— સયન કીન્હ નૃપ આયસુ માની । આસન જાઇ બૈઠ છલગ્યાની ॥
શ્રમિત ભૂપ નિદ્રા અતિ આઈ । સો કિમિ સોવ સોચ અધિકાઈ ॥ ૧॥

રાજાએ આજ્ઞા માનીને શયન કર્યું અને તે કપટ-જ્ઞાની આસન પર જઈ બેઠો. રાજા થાકેલો હતો. [તેને] ખૂબ (ઘસઘસાટ) ઊંઘ આવી ગઈ. પણ તે કપટી કેમ ઊંઘે? એને તો ઘણી જ ચિંતા થતી હતી. ॥ ૧॥

કાલકેતુ નિસિચર તહઁ આવા । જેહિં સૂકર હોઇ નૃપહિ ભુલાવા ॥
પરમ મિત્ર તાપસ નૃપ કેરા । જાનઇ સો અતિ કપટ ઘનેરા ॥ ૨॥

[તે સમયે] ત્યાં કાળકેતુ રાક્ષસ આવ્યો, જેણે સૂવર બનીને રાજાને ભટકાવ્યો હતો. તે તપસ્વી રાજાનો મોટો મિત્ર હતો અને ઘણા છળ-પ્રપંચ જાણતો હતો. ॥ ૨॥

તેહિ કે સત સુત અરુ દસ ભાઈ । ખલ અતિ અજય દેવ દુખદાઈ ॥
પ્રથમહિં ભૂપ સમર સબ મારે । બિપ્ર સંત સુર દેખિ દુખારે ॥ ૩॥

એના સો પુત્ર અને દસ ભાઈ હતા, જે ઘણા જ દુષ્ટ, કોઈથી ન જીતી શકાનાર અને દેવતાઓને દુઃખ આપનારા હતા. બ્રાહ્મણો, સંતો અને દેવતાઓને દુઃખી જોઈને રાજાએ તે સર્વેને અગાઉ યુદ્ધમાં મારી નાખ્યા હતા. ॥ ૩॥

તેહિં ખલ પાછિલ બયરુ સઁભારા । તાપસ નૃપ મિલિ મંત્ર બિચારા ॥
જેહિં રિપુ છય સોઇ રચેન્હિ ઉપાઊ । ભાવી બસ ન જાન કછુ રાઊ ॥ ૪॥

તે દુષ્ટે પાછલું વેર યાદ કરીને તપસ્વી રાજાને મળી મસલત કરી (કાવતરું રચ્યું) અને જે રીતે શત્રુનો નાશ થાય તે રીતે ઉપાય રચ્યો. ભાવિવશ રાજા (પ્રતાપભાનુ) કંઈ પણ સમજી ન શક્યો. ॥ ૪॥

દો૦— રિપુ તેજસી અકેલ અપિ લઘુ કરિ ગનિઅ ન તાહુ ।
અજહુઁ દેત દુખ રબિ સસિહિ સિર અવસેષિત રાહુ ॥ ૧૭૦॥

તેજસ્વી શત્રુ એકલો હોય તો પણ તેને નાનો ન ગણવો જોઈએ. જેનું શીશમાત્ર બચ્યું હતું તે રાહુ આજ સુધી સૂર્ય-ચન્દ્રમાને દુઃખ આપે છે. ॥ ૧૭૦॥

ચૌ૦— તાપસ નૃપ નિજ સખહિ નિહારી । હરષિ મિલેઉ ઉઠિ ભયઉ સુખારી ॥
મિત્રહિ કહિ સબ કથા સુનાઈ । જાતુધાન બોલા સુખ પાઈ ॥ ૧॥

તપસ્વી રાજા પોતાના મિત્રને જોઈને પ્રસન્ન થઈ ઊઠ્યો અને ભેટ્યો અને ખુશ થયો. તેણે મિત્રને આખી કથા કહી સંભળાવી, ત્યારે રાક્ષસ આનંદિત થઈને બોલ્યો; ॥ ૧॥

અબ સાધેઉઁ રિપુ સુનહુ નરેસા। જૌં તુમ્હ કીન્હ મોર ઉપદેસા ॥
પરિહરિ સોચ રહહુ તુમ્હ સોઈ। બિનુ ઔષધ બિઆધિ બિધિ ખોઈ ॥ ૨॥

હે રાજન્! સાંભળો, જ્યારે તમે મારા કહ્યા પ્રમાણે [આટલું] કામ કરી દીધું, તો હવે મેં શત્રુને કાબૂમાં કરી જ લીધો [સમજો]. તમે હવે ચિંતા ત્યાગી સૂઈ જાઓ. વિધાતાએ વગર દવાએ જ રોગ દૂર કરી દીધો. ॥ ૨॥

કુલ સમેત રિપુ મૂલ બહાઈ। ચૌથેં દિવસ મિલબ મૈં આઈ ॥
તાપસ નૃપહિ બહુત પરિતોષી। ચલા મહાકપટી અતિરોષી ॥ ૩॥

કુળસહિત શત્રુને જડ-મૂળથી ઉખાડી-વહેવડાવી, [આજથી] ચોથા દિવસે હું તમને આવી મળીશ. [આ રીતે] તપસ્વી રાજાને ઘણો દિલાસો આપીને તે મહામાયાવી અને અત્યંત ક્રોધી રાક્ષસ ચાલતો થયો. ॥ ૩॥

ભાનુપ્રતાપહિ બાજિ સમેતા। પહુઁચાએસિ છન માઝ નિકેતા ॥
નૃપહિ નારિ પહિં સયન કરાઈ। હય ગૃહઁ બાઁધેસિ બાજિ બનાઈ ॥ ૪॥

તેણે પ્રતાપભાનુ રાજાને ઘોડાસહિત ક્ષણમાત્રમાં ઘેર પહોંચાડી દીધો. રાજાને રાણી પાસે સુવડાવી ઘોડાને સારી રીતે ઘોડારમાં બાંધી દીધો. ॥ ૪॥

દો૦— રાજા કે ઉપરોહિતહિ હરિ લૈ ગયઉ બહોરિ।
લૈ રાખેસિ ગિરિ ખોહ મહુઁ માયાઁ કરિ મતિ ભોરિ ॥ ૧૭૧॥

પછી તે રાજાના પુરોહિતને ઊઠાવી (હરીને) લઈ ગયો અને માયાથી તેની બુદ્ધિને ભ્રમમાં નાખીને પર્વતની ગુફામાં લાવીને રાખ્યો. ॥ ૧૭૧॥

ચૌ૦— આપુ બિરચિ ઉપરોહિત રૂપા। પરેઉ જાઈ તેહિ સેજ અનૂપા ॥
જાગેઉ નૃપ અનભએઁ બિહાના। દેખિ ભવન અતિ અચરજુ માના ॥ ૧॥

તે પોતે પુરોહિતનું રૂપ બનાવી તેની સુંદર શય્યા પર જઈને સૂઈ ગયો. રાજા સવાર થયા પહેલાં જ જાગ્યો અને પોતાનું ઘર જોઈને ઘણું જ આશ્ચર્ય પામ્યો. ॥ ૧॥

મુનિ મહિમા મન મહુઁ અનુમાની। ઉઠેઉ ગવઁહિં જેહિં જાન ન રાની ॥
કાનન ગયઉ બાજિ ચઢ़િ તેહીં। પુર નર નારિ ન જાનેઉ કેહીં ॥ ૨॥

મનમાં મુનિના મહિમાનું અનુમાન કરીને તે ધીરેથી ઊઠ્યો, જેથી રાણી ન જાણી શકે. પછી તે જ ઘોડા પર ચઢીને વનમાં ચાલ્યો ગયો. નગરનાં કોઈ પણ સ્ત્રી-પુરુષે (તે) જાણ્યું નહિ. ॥ ૨॥

ગએઁ જામ જુગ ભૂપતિ આવા। ઘર ઘર ઉત્સવ બાજ બધાવા ॥
ઉપરોહિતહિ દેખ જબ રાજા। ચકિત બિલોક સુમિરિ સોઈ કાજા ॥ ૩॥

બે પહોર વીતી ગયા પછી રાજા આવ્યો. ઘેર-ઘેર ઉત્સવ થવા માંડ્યા અને વધામણાં વાગવા લાગ્યાં. જ્યારે રાજાએ પુરોહિતને જોયા, ત્યારે તે (પોતાના) તે જ કાર્યનું સ્મરણ કરીને તેને આશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યો. ॥ ૩॥

જુગ સમ નૃપહિ ગએ દિન તીની । કપટી મુનિ પદ રહ મતિ લીની ॥
સમય જાનિ ઉપરોહિત આવા । નૃપહિ મતે સબ કહિ સમુઝાવા ॥ ૪॥

રાજાના ત્રણ દિવસ યુગ સમાન વીત્યા. તેની બુદ્ધિ કપટી મુનિના ચરણોમાં લીન રહી. નિશ્ચિત સમય જાણીને પુરોહિત [બનેલો રાક્ષસ] આવ્યો અને રાજાની સાથે કરેલ ગુપ્ત સલાહ પ્રમાણે [તેણે પોતાના] સર્વે વિચાર તેને સમજાવી કહી દીધા. ॥ ૪॥

દો૦ – નૃપ હરષેઉ પહિચાનિ ગુરુ ભ્રમ બસ રહા ન ચેત ।
બરે તુરત સત સહસ બર બિપ્ર કુટુંબ સમેત ॥ ૧૭૨॥

[સંકેત મુજબ] ગુરુને [તે રૂપમાં] ઓળખીને રાજા પ્રસન્ન થયો. ભ્રમવશ તેને ભાન ન રહ્યું [કે આ તાપસ મુનિ છે કે કાળકેતુ રાક્ષસ]. પ્રતાપભાનુએ તરત જ એક લાખ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને કુટુંબસહિત નિમંત્રણ આપી દીધું. ॥ ૧૭૨॥

ચૌ૦ – ઉપરોહિત જેવનાર બનાઈ । છરસ ચારિ બિધિ જસિ શ્રુતિ ગાઈ ॥
માયામય તેહિં કીન્હિ રસોઈ । બિંજન બહુ ગનિ સકઇ ન કોઈ ॥ ૧॥

પુરોહિતે છ રસ અને ચાર પ્રકારનાં ભોજન, જેવા કે વેદોમાં વર્ણન છે, તેવાં બનાવ્યાં. તેણે માયામયી રસોઈ તૈયાર કરી અને એટલા વ્યંજન બનાવ્યાં જેને કોઈ ગણી શકે નહિ. ॥ ૧॥

બિબિધ મૃગન્હ કર આમિષ રાઁધા । તેહિ મહુઁ બિપ્ર માઁસુ ખલ સાઁધા ॥
ભોજન કહુઁ સબ બિપ્ર બોલાએ । પદ પખારિ સાદર બૈઠાએ ॥ ૨॥

અનેક પ્રકારનાં પશુઓનું માંસ રાંધ્યું અને તેમાં તે દુષ્ટે બ્રાહ્મણોનું માંસ મેળવી દીધું. સર્વે બ્રાહ્મણોને ભોજન માટે બોલાવ્યા અને ચરણ ધોઈને આદરસહિત બેસાડ્યા. ॥ ૨॥

પરુસન જબહિં લાગ મહિપાલા । ભૈ અકાસબાની તેહિ કાલા ॥
બિપ્રબૃંદ ઉઠિ ઉઠિ ગૃહ જાહૂ । હૈ બડ઼િ હાનિ અન્ન જનિ ખાહૂ ॥ ૩॥

જ્યારે રાજા પીરસવા માંડ્યા, તે જ કાળે [કાળકેતુકૃત] આકાશવાણી થઈ – હે બ્રાહ્મણો! ઊઠી-ઊઠીને પોતાના ઘેર જાઓ; આ અન્ન ખાશો નહિ. તેને ખાવાથી મોટી હાનિ છે. ॥ ૩॥

ભયઉ રસોઈં ભૂસુર માઁસૂ । સબ દ્વિજ ઉઠે માનિ બિસ્વાસૂ ॥
ભૂપ બિકલ મતિ મોહઁ ભુલાની । ભાવી બસ ન આવ મુખ બાની ॥ ૪॥

રસોઈમાં બ્રાહ્મણોનું માંસ રંધાયું છે. આકાશવાણીનો વિશ્વાસ રાખીને સર્વે બ્રાહ્મણો ઊભા થઈ ગયા. રાજા વ્યાકુળ થઈ ગયો. [પરંતુ] તેની બુદ્ધિ મોહમાં ભૂલી પડી હતી. ભાવિવશ તેના મુખેથી એક વાત પણ ન નીકળી. ॥ ૪॥

દો૦ – બોલે બિપ્ર સકોપ તબ નહિં કછુ કીન્હ બિચાર ।
જાઇ નિસાચર હોહુ નૃપ મૂઢ઼ સહિત પરિવાર ॥ ૧૭૩॥

ત્યારે બ્રાહ્મણો ક્રોધસહિત બોલી ઊઠ્યા – તેમણે કંઈ પણ વિચાર ન કર્યો - અરે મૂર્ખ રાજા! તું જઈને પરિવારસહિત રાક્ષસ થઈ જા. ॥ ૧૭૩॥

ચૌ૦ – છત્રબંધુ તૈં બિપ્ર બોલાઈ । ઘાલૈ લિએ સહિત સમુદાઈ ॥
ઈસ્વર રાખા ધરમ હમારા । જૈહસિ તૈં સમેત પરિવારા ॥ ૧॥

અરે નીચ ક્ષત્રિય! તેં તો પરિવારસહિત બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેમનો નાશ કરવાનું ઇચ્છ્યું હતું. ઈશ્વરે અમારા ધર્મની રક્ષા કરી. હવે તું પરિવારસહિત નાશ પામીશ. ॥ ૧॥

સંબત મધ્ય નાસ તવ હોઊ । જલદાતા ન રહિહિ કુલ કોઊ ॥
નૃપ સુનિ શ્રાપ બિકલ અતિ ત્રાસા । ભૈ બહોરિ બર ગિરા અકાસા ॥ ૨॥

એક વર્ષમાં જ તારો નાશ થઈ જાય, તારા કુળમાં કોઈ પાણી આપનાર પણ (તર્પણ કરનાર) નહીં રહે. શાપ સાંભળીને રાજા ભયથી ત્રાસ પામી અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયો. પછી શ્રેષ્ઠ આકાશવાણી થઈ – ॥ ૨॥

બિપ્રહુ શ્રાપ બિચારિ ન દીન્હા । નહિં અપરાધ ભૂપ કછુ કીન્હા ॥
ચકિત બિપ્ર સબ સુનિ નભબાની । ભૂપ ગયઉ જહઁ ભોજન ખાની ॥ ૩॥

હે બ્રાહ્મણો! તમે વિચારીને શાપ આપ્યો નથી. રાજાએ કંઈ પણ અપરાધ કર્યો નથી. આકાશવાણી સાંભળીને બ્રાહ્મણો ચકિત થઈ ગયા. પછી રાજા જ્યાં ભોજન બન્યું હતું ત્યાં ગયો. ॥ ૩॥

તહઁ ન અસન નહિં બિપ્ર સુઆરા । ફિરેઉ રાઉ મન સોચ અપારા ॥
સબ પ્રસંગ મહિસુરન્હ સુનાઈ । ત્રસિત પરેઉ અવનીં અકુલાઈ ॥ ૪॥

[જોયું તો] ત્યાં ન ભોજન હતું, અને રસોઈઓ બ્રાહ્મણ પણ ન હતો. ત્યારે રાજા મનમાં અપાર ચિંતા કરતાં પાછો ફર્યો. તેણે બ્રાહ્મણોને સર્વ વૃત્તાન્ત સંભળાવ્યો અને [ઘણો જ] ભયભીત અને વ્યાકુળ થઈને પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યો. ॥ ૪॥

દો૦ – ભૂપતિ ભાવી મિટઈ નહિં જદપિ ન દૂષન તોર ।
કિએઁ અન્યથા હોઈ નહિં બિપ્રશ્રાપ અતિ ઘોર ॥ ૧૭૪ ॥

હે રાજન્! જોકે તમારો દોષ નથી, પણ ભાવિ ટાળ્યું ટળતું નથી. બ્રાહ્મણોનો શાપ ઘણો જ ભયાનક હોય છે. તે કોઈ પણ રીતે ટાળ્યો ટળી શકતો નથી – ॥ ૧૭૪॥

ચૌ૦ – અસ કહિ સબ મહિદેવ સિધાએ । સમાચાર પુરલોગન્હ પાએ ॥
સોચહિં દૂષન દૈવહિ દેહીં । બિરચત હંસ કાગ કિય જેહીં ॥ ૧॥

આમ કહીને સર્વે બ્રાહ્મણો જતા રહ્યા. નગરવાસીઓને [જ્યારે] આ સમાચાર મળ્યા, તો તેઓ ચિંતા કરવા અને વિધાતાને દોષ દેવા માંડ્યા, જેણે હંસ બનાવતાં-બનાવતાં કાગડો બનાવી દીધો (આવા પુણ્યાત્મા રાજાને દેવતા બનાવવો જોઈએ, પણ રાક્ષસ બનાવી દીધો). ॥ ૧॥

ઉપરોહિતહિ ભવન પહુઁચાઈ । અસુર તાપસહિ ખબરિ જનાઈ ॥
તેહિં ખલ જહઁ તહઁ પત્ર પઠાએ । સજિ સજિ સેન ભૂપ સબ ધાએ ॥ ૨॥

પુરોહિતને તેના ઘેર પહોંચાડી અસુર કાળકેતુએ [કપટી] તપસ્વીને સમાચાર આપ્યા. તે દુષ્ટે ચારેકોર પત્ર મોકલ્યા, જેથી સર્વે [વેરી] રાજાઓએ સેના સજાવી-સજાવીને ચઢાઈ કરી. ॥ ૨॥

ઘેરેન્હિ નગર નિસાન બજાઈ। બિબિધ ભાઁતિ નિત હોઈ લરાઈ॥
જૂઝે સકલ સુભટ કરિ કરની। બંધુ સમેત પરેઉ નૃપ ધરની॥૩॥

તેઓએ ડંકો વગાડીને નગરને ઘેરી લીધું. નિત્ય અનેક પ્રકારનાં યુદ્ધો થવા લાગ્યાં. [પ્રતાપભાનુના] સર્વે યોદ્ધા [શૂરવીરોની] કરણી કરીને રણમાં ઝૂઝી મર્યા. રાજા પણ ભાઈસહિત રણભૂમિમાં ઢળી પડ્યો. ॥૩॥

સત્યકેતુ કુલ કોઉ નહિં બાઁચા। બિપ્રશ્રાપ કિમિ હોઈ અસાઁચા॥
રિપુ જિતિ સબ નૃપ નગર બસાઈ। નિજ પુર ગવને જય જસુ પાઈ॥૪॥

સત્યકેતુના કુળમાં કોઈ ન બચ્યું. બ્રાહ્મણોનો શાપ ખોટો કેમ થઈ શકે? શત્રુને જીતીને, નગરને [ફરીથી] વસાવી બધા રાજા વિજય અને યશ પામીને પોતપોતાના નગર તરફ ચાલ્યા. ॥૪॥

દો૦– ભરદ્વાજ સુનુ જાહિ જબ હોઈ બિધાતા બામ।
ધૂરિ મેરુસમ જનક જમ તાહિ બ્યાલસમ દામ॥૧૭૫॥

[યાજ્ઞવલ્ક્યજી કહે છે –] હે ભરદ્વાજ! સાંભળો, વિધાતા જ્યારે જેનાથી વિપરીત હોય છે, ત્યારે તેને માટે ધૂળ મેરુ પર્વત સમાન (ભારે અને ચગદી નાખનાર), પિતા યમ સમાન (કાળરૂપ) અને દોરડું સાપ સમાન (કરડી ખાનાર) થઈ જાય છે. ॥૧૭૫॥

ચૌ૦– કાલ પાઈ મુનિ સુનુ સોઈ રાજા। ભયઉ નિસાચર સહિત સમાજા॥
દસ સિર તાહિ બીસ ભુજદંડા। રાવન નામ બીર બરિબંડા॥૧॥

હે મુનિ! સાંભળો, કાળક્રમે તે જ રાજા પરિવારસહિત રાવણ નામે રાક્ષસ થયો. એને દસ માથાં અને વીસ ભુજાઓ હતી અને તે ઘણો જ પ્રચંડ શૂરવીર હતો. ॥૧॥

ભૂપ અનુજ અરિમર્દન નામા। ભયઉ સો કુંભકરન બલધામા॥
સચિવ જો રહા ધરમરુચિ જાસૂ। ભયઉ બિમાત્ર બંધુ લઘુ તાસૂ॥૨॥

અરિમર્દન નામે જે રાજાનો નાનો ભાઈ હતો, તે બળનું ધામ કુંભકર્ણ થયો. તેનો જે મંત્રી હતો, જેનું નામ ધર્મરુચિ હતું, તે રાવણનો સાવકો નાનો ભાઈ થયો. ॥૨॥

નામ બિભીષન જેહિ જગ જાના। બિષ્નુભગત બિગ્યાન નિધાના॥
રહે જે સુત સેવક નૃપ કેરે। ભએ નિસાચર ઘોર ઘનેરે॥૩॥

તેનું નામ વિભીષણ હતું, જેને આખું જગત ઓળખે છે. તે વિષ્ણુભક્ત અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો ભંડાર હતો અને જેઓ રાજાના પુત્ર અને સેવક હતા, તે બધા અતિ ભયાનક રાક્ષસ થયા. ॥૩॥

કામરૂપ ખલ જિનસ અનેકા। કુટિલ ભયંકર બિગત બિબેકા॥
કૃપા રહિત હિંસક સબ પાપી। બરનિ ન જાહિં બિસ્વ પરિતાપી॥૪॥

તે સર્વે અનેક જાતિના, મનવાંછિત રૂપ ધારણ કરનારા, દુષ્ટ, કુટિલ, ભયંકર, વિવેકરહિત, નિર્દયી, હિંસક, પાપી અને સંસાર આખાને દુઃખ દેનારા થયા, તેમનું વર્ણન થઈ નથી શકતું. ॥૪॥

દો૦ – ઉપજે જદપિ પુલસ્ત્યકુલ પાવન અમલ અનૂપ ।
તદપિ મહીસુર શ્રાપ બસ ભએ સકલ અઘરૂપ ॥ ૧૭૬ ॥

જોકે તે પુલસ્ત્ય ઋષિના પવિત્ર, નિર્મળ અને અનુપમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા, તો પણ બ્રાહ્મણોના શાપને કારણે તે બધા પાપરૂપ થયા. ॥ ૧૭૬॥

ચૌ૦ – કીન્હ બિબિધ તપ તીનિહુઁ ભાઈ । પરમ ઉગ્ર નહિં બરનિ સો જાઈ ॥
ગયઉ નિકટ તપ દેખિ બિધાતા । માગહુ બર પ્રસન્ન મૈં તાતા ॥ ૧॥

ત્રણે ભાઈઓએ અનેક પ્રકારે ઘણી જ કઠિન તપશ્ચર્યા કરી, જેનું વર્ણન નથી થઈ શકતું. [તેમનું ઉગ્ર] તપ જોઈને બ્રહ્માજી તેમની પાસે ગયા અને બોલ્યા – હે તાત! હું પ્રસન્ન છું, વર માગો. ॥ ૧॥

કરિ બિનતી પદ ગહિ દસસીસા । બોલેઉ બચન સુનહુ જગદીસા ॥
હમ કાહૂ કે મરહિં ન મારેં । બાનર મનુજ જાતિ દુઇ બારેં ॥ ૨॥

રાવણે વિનય કરીને અને ચરણ પકડીને કહ્યું – હે જગદીશ્વર! સાંભળો, વાનર અને મનુષ્ય આ બે જાતિઓને છોડીને હું બીજા કોઈનો માર્યો ન મરું [આ વર આપો]. ॥ ૨॥

એવમસ્તુ તુમ્હ બડ઼ તપ કીન્હા । મૈં બ્રહ્માઁ મિલિ તેહિ બર દીન્હા ॥
પુનિ પ્રભુ કુંભકરન પહિં ગયઊ । તેહિ બિલોકિ મન બિસમય ભયઊ ॥ ૩॥

[શિવજી કહે છે કે –] મેં અને બ્રહ્માએ મળીને એને વર આપ્યો કે આમ જ થાઓ, તમે મોટું તપ કર્યું છે. પછી બ્રહ્માજી કુંભકર્ણની સમીપ ગયા. તેને જોઈ એમના મનમાં મોટું આશ્ચર્ય થયું. ॥ ૩॥

જૌં એહિં ખલ નિત કરબ અહારૂ । હોઇહિ સબ ઉજારિ સંસારૂ ॥
સારદ પ્રેરિ તાસુ મતિ ફેરી । માગેસિ નીદ માસ ષટ કેરી ॥ ૪॥

જો આ દુષ્ટ નિત્ય આહાર કરશે તો આખોય સંસાર ઉજ્જડ થઈ જશે [આમ વિચારીને] બ્રહ્માજીએ સરસ્વતીને પ્રેરણા કરીને તેની બુદ્ધિ ફેરવી નાખી. [જેથી] તેણે છ મહિનાની ઊંઘ માગી. ॥ ૪॥

દો૦ – ગએ બિભીષન પાસ પુનિ કહેઉ પુત્ર બર માગુ ।
તેહિં માગેઉ ભગવંત પદ કમલ અમલ અનુરાગુ ॥ ૧૭૭ ॥

પછી બ્રહ્માજી વિભીષણની પાસે ગયા અને બોલ્યા – હે પુત્ર! વર માગો. તેણે ભગવાનના ચરણોમાં નિર્મળ (નિષ્કામ અને અનન્ય) પ્રેમ માગ્યો. ॥ ૧૭૭॥

ચૌ૦ – તિન્હહિ દેઇ બર બ્રહ્મ સિધાએ । હરષિત તે અપને ગૃહ આએ ॥
મય તનુજા મંદોદરિ નામા । પરમ સુંદરી નારિ લલામા ॥ ૧॥

તે લોકોને વર આપીને બ્રહ્માજી જતા રહ્યા અને તે (ત્રણેય ભાઈઓ) હર્ષિત થઈને પોતાને ઘેર પાછા ફર્યા. મયદાનવની મંદોદરી નામે કન્યા પરમ સુંદરી અને સ્ત્રીઓમાં શિરોમણિ હતી. ॥ ૧॥

સોઈ મયઁ દીન્હિ રાવનહિ આની । હોઇહિ જાતુધાનપતિ જાની ॥
હરષિત ભયઉ નારિ ભલિ પાઈ । પુનિ દોઉ બંધુ બિઆહેસિ જાઈ ॥ ૨॥

મયે તેને લાવીને રાવણને આપી. તેણે જાણી લીધું હતું કે આ રાક્ષસોનો રાજા થશે. ઉત્તમ સ્ત્રી પામી રાવણ પ્રસન્ન થયો અને પછી તેણે જઈને બંને ભાઈઓનો વિવાહ કરાવી દીધો. ॥ ૨॥

ગિરિ ત્રિકૂટ એક સિંધુ મઝારી । બિધિ નિર્મિત દુર્ગમ અતિ ભારી ॥
સોઈ મય દાનવઁ બહુરિ સઁવારા । કનક રચિત મનિભવન અપારા ॥ ૩॥

સમુદ્રના વચ્ચે ત્રિકૂટ નામે પર્વત પર બ્રહ્માનો બનાવેલો એક મોટો ભારે કિલ્લો હતો. [મહાન માયાવી અને નિપુણ કારીગર] મય દાનવે તેને નવેસરથી શણગાર્યો હતો. તેમાં મણિઓથી જડેલા સોનાના અગણિત મહેલો હતા. ॥ ૩॥

ભોગાવતિ જસિ અહિકુલ બાસા । અમરાવતિ જસિ સક્રનિવાસા ॥
તિન્હ તેં અધિક રમ્ય અતિ બંકા । જગ બિખ્યાત નામ તેહિ લંકા ॥ ૪॥

જેવી નાગકુળને રહેવાની [પાતાળલોકમાં] ભોગાવતી પુરી છે અને ઈન્દ્રને રહેવાની [સ્વર્ગલોકમાં] અમરાવતી પુરી છે, તેનાથી પણ અધિક સુંદર અને અજોડ દુર્ગ હતો. જગતમાં તેનું નામ લંકા પ્રસિદ્ધ થયું. ॥ ૪॥

દો૦– ખાઈં સિંધુ ગભીર અતિ ચારિહુઁ દિસિ ફિરિ આવ ।
કનક કોટ મનિ ખચિત દૃઢ઼ બરનિ ન જાઈ બનાવ ॥ ૧૭૮ (ક)॥

તેને ચારે તરફથી સમુદ્રની અત્યંત ઊંડી ખાઈ ઘેરે છે. તે [દુર્ગ]ને મણિઓથી જડેલો સોનાનો મજબૂત કોટ છે, જેની કારીગરીનું વર્ણન નથી કરી શકાતું. ॥ ૧૭૮ (ક)॥

હરિ પ્રેરિત જેહિં કલપ જોઈ જાતુધાનપતિ હોઈ ।
સૂર પ્રતાપી અતુલબલ દલ સમેત બસ સોઈ ॥ ૧૭૮ (ખ)॥

ભગવાનની પ્રેરણાથી જે કલ્પમાં જે રાક્ષસોનો રાજા (રાવણ) હોય છે, તે શૂર, પ્રતાપી, અતુલ્ય બળવાન અને પોતાની સેનાસહિત તે પુરીમાં વસે છે. ॥ ૧૭૮ (ખ)॥

ચૌ૦– રહે તહાઁ નિસિચર ભટ ભારે । તે સબ સુરન્હ સમર સંઘારે ॥
અબ તહઁ રહહિં સક્ર કે પ્રેરે । રચ્છક કોટિ જચ્છપતિ કેરે ॥ ૧॥

[અગાઉ] ત્યાં મોટા-મોટા યોદ્ધા રાક્ષસ રહેતા હતા. દેવતાઓએ તે બધાને યુદ્ધમાં મારી નાંખ્યા. હવે ઈન્દ્રની પ્રેરણાથી ત્યાં કુબેરના એક કરોડ રક્ષક (યક્ષ લોકો) રહે છે – ॥ ૧॥

દસમુખ કતહુઁ ખબરિ અસિ પાઈ । સેન સાજિ ગઢ઼ ઘેરેસિ જાઈ ॥
દેખિ બિકટ ભટ બડ઼િ કટકાઈ । જચ્છ જીવ લૈ ગએ પરાઈ ॥ ૨॥

રાવણને ક્યાંકથી એવી ખબર મળી, ત્યારે તેણે સેના તૈયાર કરી કિલ્લાને ઘેરી લીધો. તે મોટા વિકટ યોદ્ધા અને મોટી સેનાને જોઈને યક્ષો પોતાના જીવ લઈ નાસી ગયા. ॥ ૨॥

ફિરિ સબ નગર દસાનન દેખા। ગયઉ સોચ સુખ ભયઉ બિસેષા॥
સુંદર સહજ અગમ અનુમાની। કીન્હિ તહાઁ રાવન રજધાની॥ ૩॥

ત્યારે રાવણે હરીફરીને આખું નગર જોયું. તેની [સ્થાન સંબંધી] ચિંતા ટળી ગઈ અને તેને ઘણું જ સુખ થયું. તે પુરીને સ્વાભાવિક જ સુંદર અને [બહારવાળાઓ માટે] દુર્ગમ અનુમાનીને રાવણે ત્યાં પોતાની રાજધાની સ્થાપિત કરી. ॥ ૩॥

જેહિ જસ જોગ બાઁટિ ગૃહ દીન્હે। સુખી સકલ રજનીચર કીન્હે॥
એક બાર કુબેર પર ધાવા। પુષ્પક જાન જીતિ લૈ આવા॥ ૪॥

યોગ્યતાને અનુસાર ઘરોને વહેંચી રાવણે સર્વે રાક્ષસોને સુખી કર્યા. એકવાર તેણે કુબેર પર ચઢાઈ કરી અને તેની પાસેથી પુષ્પક વિમાન જીતીને લઈ આવ્યો. ॥ ૪॥

દો૦– કૌતુકહીં કૈલાસ પુનિ લીન્હેસિ જાઈ ઉઠાઈ।
મનહુઁ તૌલિ નિજ બાહુબલ ચલા બહુત સુખ પાઈ॥ ૧૭૯॥

પછી તેણે જઈને [એક વાર] રમતમાં જ કૈલાસ પર્વતને ઊંચકી લીધો અને જાણે પોતાની ભુજાઓનું બળ માપીને, ઘણું સુખ પામી તે ત્યાંથી ચાલી આવ્યો. ॥ ૧૭૯॥

ચૌ૦– સુખ સંપતિ સુત સેન સહાઈ। જય પ્રતાપ બલ બુદ્ધિ બડ઼ાઈ॥
નિત નૂતન સબ બાઢ઼ત જાઈ। જિમિ પ્રતિલાભ લોભ અધિકાઈ॥ ૧॥

સુખ, સંપત્તિ, પુત્ર, સેના, સહાયક, જય, પ્રતાપ, બળ, બુદ્ધિ અને મોટપ - આ બધા તેનાં નિત્ય [એમ જ] વધતાં જતાં હતાં જેમ પ્રત્યેક લાભ પર લોભ વધતો જાય. ॥ ૧॥

અતિબલ કુંભકરન અસ ભ્રાતા। જેહિ કહુઁ નહિં પ્રતિભટ જગ જાતા॥
કરઈ પાન સોવઈ ષટ માસા। જાગત હોઈ તિહૂઁ પુર ત્રાસા॥ ૨॥

અત્યંત બળવાન કુંભકર્ણ જેવો તેનો ભાઈ હતો, જેની બરાબરીનો યોદ્ધા જગતમાં પેદા જ નથી થયો. તે મદિરા પીને છ મહિના ઊંઘતો રહેતો હતો. તેના જાગતાંની સાથે જ ત્રણેય લોકમાં ખળભળાટ મચી જતો. ॥ ૨॥

જૌં દિન પ્રતિ અહાર કર સોઈ। બિસ્વ બેગિ સબ ચૌપટ હોઈ॥
સમર ધીર નહિં જાઈ બખાના। તેહિ સમ અમિત બીર બલવાના॥ ૩॥

જો તે પ્રતિદિન ભોજન કરત, તો સંપૂર્ણ વિશ્વ શીઘ્ર જ ચોપટ થઈ જાત. રણધીર એવો હતો કે જેનું વર્ણન કરી શકાય નહિ. લંકામાં તેના જેવા અસંખ્ય બળવાન વીર હતા. ॥ ૩॥

બારિદનાદ જેઠ સુત તાસૂ। ભટ મહુઁ પ્રથમ લીક જગ જાસૂ॥
જેહિ ન હોઈ રન સનમુખ કોઈ। સુરપુર નિતહિં પરાવન હોઈ॥ ૪॥

મેઘનાદ રાવણનો મોટો પુત્ર હતો, જેનો જગતના યોદ્ધાઓમાં પહેલો નંબર હતો. રણમાં કોઈ પણ તેનો સામનો કરી શકતો ન હતો. સ્વર્ગમાં તો તેના ભયથી કાયમ નાસભાગ મચેલી રહેતી હતી. ॥ ૪॥

દો૦– કુમુખ અકંપન કુલિસરદ ધૂમકેતુ અતિકાય ।
એક એક જગ જીતિ સક ઐસે સુભટ નિકાય ॥ ૧૮૦॥

[આ સિવાય] દુર્મુખ, અકમ્પન, વજ્રદન્ત, ધૂમકેતુ અને અતિકાય આદિ જેવા અનેક યોદ્ધા હતા, જે એકલા જ આખા જગતને જીતી શકતા હતા. ॥ ૧૮૦॥

ચૌ૦– કામરૂપ જાનહિં સબ માયા । સપનેહુઁ જિન્હ કેં ધરમ ન દાયા ॥
દસમુખ બૈઠ સભાઁ એક બારા । દેખિ અમિત આપન પરિવારા ॥ ૧॥

બધા રાક્ષસ મનવાંછિત રૂપ બનાવી શકતા હતા અને [આસુરી] માયા જાણતા હતા. તેમનામાં દયા-ધર્મ સ્વપ્નોમાં પણ ન હતાં. એક વખત સભામાં બેઠેલા રાવણે પોતાના અગણિત પરિવારને જોયો – ॥ ૧॥

સુત સમૂહ જન પરિજન નાતી । ગનૈ કો પાર નિસાચર જાતી ॥
સેન બિલોકિ સહજ અભિમાની । બોલા બચન ક્રોધ મદ સાની ॥ ૨॥

પુત્ર-પૌત્ર, કુટુંબી અને સેવક ઢગલેઢગલા હતા. [બધી] રાક્ષસોની જાતિઓ તો ગણી જ કોણ શકત? પોતાની સેનાને જોઈને સ્વભાવથી જ અભિમાની રાવણ ક્રોધ અને ગર્વથી તરબોળ થયેલ વાણી બોલ્યો – ॥ ૨॥

સુનહુ સકલ રજનીચર જૂથા । હમરે બૈરી બિબુધ બરૂથા ॥
તે સનમુખ નહિં કરહિં લરાઈ । દેખિ સબલ રિપુ જાહિં પરાઈ ॥ ૩॥

હે સમસ્ત રાક્ષસનાં દળો! સાંભળો, દેવતાઓના સમૂહ આપણા શત્રુ છે. તે સામે આવીને યુદ્ધ નથી કરતા. બળવાન શત્રુને જોઈને નાસી જાય છે. ॥ ૩॥

તેન્હ કર મરન એક બિધિ હોઈ । કહઉઁ બુઝાઇ સુનહુ અબ સોઈ ॥
દ્વિજભોજન મખ હોમ સરાધા । સબ કૈ જાઇ કરહુ તુમ્હ બાધા ॥ ૪॥

તેમનું મૃત્યુ એક જ ઉપાયથી થઈ શકે છે, હું સમજાવીને કહું છું. હવે તેને સાંભળો. [તેમના બળને વધારનાર] બ્રાહ્મણભોજન, યજ્ઞ, હવન અને શ્રાદ્ધ - આ સર્વેમાં જઈને તમે વિઘ્ન નાખો. ॥ ૪॥

દો૦– છુધા છીન બલહીન સુર સહજેહિં મિલિહહિં આઇ ।
તબ મારિહઉઁ કિ છાડ઼િહઉઁ ભલી ભાઁતિ અપનાઇ ॥ ૧૮૧॥

ભૂખથી દુર્બળ અને બળહીન થઈને દેવતા સહજમાં જ [સરળતાથી] આવી મળશે. ત્યારે તેમને હું મારી નાખીશ અથવા સારી રીતે પોતાને આધીન કરી [સર્વથા પરાધીન કરી] છોડી મૂકીશ. ॥ ૧૮૧॥

ચૌ૦– મેઘનાદ કહુઁ પુનિ હઁકરાવા । દીન્હીં સિખ બલુ બયરુ બઢ઼ાવા ॥
જે સુર સમર ધીર બલવાના । જિન્હ કેં લરિબે કર અભિમાના ॥ ૧॥

પછી તેણે મેઘનાદને બોલાવડાવ્યો અને શિખવાડી-ભણાવી તેના બળ અને [દેવતાઓના પ્રત્યે] વેરભાવને ઉત્તેજન આપ્યું. [પછી કહ્યું –] હે પુત્ર! જે દેવતા રણમાં ધીર અને બળવાન છે અને જેને લડવાનું અભિમાન છે; ॥ ૧॥

તિન્હહિ જીતિ રન આનેસુ બાँધી । ઉઠિ સુત પિતુ અનુસાસન કાँધી ॥
એહિ બિધિ સબહી અગ્યા દીન્હી । આપુનુ ચલેઉ ગદા કર લીન્હી ॥ ૨॥

તેને યુદ્ધમાં જીતીને બાંધી લાવ. બેટાએ ઊઠીને પિતાની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી. આ રીતે તેણે બધાને આજ્ઞા આપી અને પોતે પણ ગદા લઈને ચાલી નીકળ્યો. ॥ ૨॥

ચલત દસાનન ડોલતિ અવની । ગર્જત ગર્ભ સ્રવહિં સુર રવની ॥
રાવન આવત સુનેઉ સકોહા । દેવન્હ તકે મેરુ ગિરિ ખોહા ॥ ૩॥

રાવણના ચાલવાથી પૃથ્વી ડગમગવા લાગી અને તેની ગર્જનાથી દેવરમણીઓના ગર્ભ પડવા લાગ્યા. રાવણને ક્રોધસહિત આવતો સાંભળી દેવતાઓએ મેરુ પર્વતની ગુફાઓનો આશ્રય લીધો. (નાસીને મેરુની ગુફાઓમાં સંતાયા). ॥ ૩॥

દિગપાલન્હ કે લોક સુહાએ । સૂને સકલ દસાનન પાએ ॥
પુનિ પુનિ સિંઘનાદ કરિ ભારી । દેઇ દેવતન્હ ગારિ પચારી ॥ ૪॥

દિક્‌પાળોના બધા સુંદર લોકોને રાવણે સૂના જોયા. તે વારંવાર ભારે સિંહગર્જના કરીને દેવતાઓને લલકારી - લલકારીને ગાળો આપતો હતો. ॥ ૪॥

રન મદ મત્ત ફિરઇ જગ ધાવા । પ્રતિભટ ખોજત કતહુઁ ન પાવા ॥
રબિ સસિ પવન બરુન ધનધારી । અગિનિ કાલ જમ સબ અધિકારી ॥ ૫॥

રણના મદમાં મસ્ત બનીને તે પોતાની બરાબરીનો યોદ્ધા શોધતો તે જગત આખામાં દોડતો ફરતો, પરંતુ તેને એવો યોદ્ધા ક્યાંય ન મળ્યો. સૂર્ય, ચન્દ્ર, વાયુ, વરુણ, કુબેર, અગ્નિ, કાળ અને યમ આદિ સર્વે અધિકારી; ॥ ૫॥

કિંનર સિદ્ધ મનુજ સુર નાગા । હઠિ સબહી કે પંથહિં લાગા ॥
બ્રહ્મસૃષ્ટિ જહઁ લગિ તનુધારી । દસમુખ બસબર્તી નર નારી ॥ ૬॥

કિન્નર, સિદ્ધ, મનુષ્ય, દેવતા અને નાગ - સર્વેની પાછળ તે હઠપૂર્વક પડી ગયો. (કોઈને પણ તેણે શાંતિપૂર્વક ન બેસવા દીધા). બ્રહ્માજીની સૃષ્ટિમાં જેટલા શરીરધારી સ્ત્રી-પુરુષ હતાં, તે બધાં જ રાવણના આધીન થઈ ગયાં. ॥ ૬॥

આયસુ કરહિં સકલ ભયભીતા । નવહિં આઈ નિત ચરન બિનીતા ॥ ૭॥

ભયભીત થઈને બધા તેની આજ્ઞાનું પાલન કરતા હતા અને નિત્ય આવીને નમ્રતાપૂર્વક તેના ચરણોમાં માથું નમાવતાં હતાં. ॥ ૭॥

દો૦– ભુજબલ બિસ્વ બસ્ય કરિ રાખેસિ કોઉ ન સુતંત્ર ।
મંડલીક મનિ રાવન રાજ કરઈ નિજ મંત્ર ॥ ૧૮૨ (ક)॥

તેણે ભુજાઓના બળથી સમસ્ત વિશ્વને વશમાં કરી લીધું હતું, કોઈને સ્વતંત્ર ન રહેવા દીધા. [આ રીતે] મંડલીક રાજાઓનો શિરોમણિ (સાર્વભોમ સમ્રાટ) રાવણ પોતાની ઇચ્છાનુસાર રાજ્ય કરવા માંડ્યો. ॥ ૧૮૨ (ક)॥

દેવ જચ્છ ગંધર્બ નર કિંનર નાગ કુમારિ ।
જીતિ બરીં નિજ બાહુ બલ બહુ સુંદર બર નારિ ॥ ૧૮૨ (ખ)॥

દેવતા, યક્ષ, ગંધર્વ, મનુષ્ય, કિન્નર અને નાગોની કન્યાઓ તથા ઘણીબધી અન્ય સુંદરી અને ઉત્તમ સ્ત્રીઓને તે પોતાની ભુજાઓના બળે જીતીને પરણ્યો. ॥ ૧૮૨॥

ચૌ૦ – ઈંદ્રજીત સન જો કછુ કહેઊ । સો સબ જનુ પહિલેહિં કરિ રહેઊ ॥
પ્રથમહિં જિન્હ કહુઁ આયસુ દીન્હા । તિન્હ કર ચરિત સુનહુ જો કીન્હા ॥ ૧॥

મેઘનાદને તેણે જે કંઈ કહ્યું, તે તેણે (મેઘનાદે) જાણે અગાઉથી જ કરી રાખ્યું હતું જેમને અગાઉથી જ તેણે આજ્ઞા આપી રાખી હતી, તેમણે જે કરતૂતો કર્યાં તેને સાંભળો. ॥ ૧॥

દેખત ભીમરૂપ સબ પાપી । નિસિચર નિકર દેવ પરિતાપી ॥
કરહિં ઉપદ્રવ અસુર નિકાયા । નાના રૂપ ધરહિં કરિ માયા ॥ ૨॥

સર્વે રાક્ષસોના સમૂહ જોવામાં ઘણા ભયાનક, પાપી અને દેવતાઓને દુઃખ આપનાર હતા. તે અસુરોના સમૂહ ઉપદ્રવ કરતા હતા અને માયાથી અનેક પ્રકારનાં રૂપ ધરતા હતા. ॥ ૨॥

જેહિ બિધિ હોઈ ધર્મ નિર્મૂલા । સો સબ કરહિં બેદ પ્રતિકૂલા ॥
જેહિં જેહિં દેસ ધેનુ દ્વિજ પાવહિં । નગર ગાઉઁ પુર આગિ લગાવહિં ॥ ૩॥

જે રીતે ધર્મનાં મૂળ કપાય, તે સર્વે વેદવિરુદ્ધ કાર્યો તેઓ કરતા હતા. જે જે સ્થળે તેઓ ગાય અને બ્રાહ્મણોને જોતા, તે નગર, ગામ અને પરામાં આગ લગાડી દેતા હતા. ॥ ૩॥

સુભ આચરન કતહુઁ નહિં હોઈ । દેવ બિપ્ર ગુરુ માન ન કોઈ ॥
નહિં હરિભગતિ જગ્ય તપ ગ્યાના । સપનેહુઁ સુનિઅ ન બેદ પુરાના ॥ ૪॥

[તેમના ડરથી] ક્યાંય પણ શુભ આચરણ (બ્રાહ્મણભોજન, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ આદિ) થતાં ન હતાં. દેવતા બ્રાહ્મણ અને ગુરુને કોઈ માનતા ન હતા. ન હરિભક્તિ હતી અને ન તો યજ્ઞ, તપ અને જ્ઞાન હતું. વેદ અને પુરાણ તો સ્વપ્નમાં પણ સાંભળવા મળતાં ન હતાં. ॥ ૪॥

છં૦ – જપ જોગ બિરાગા તપ મખ ભાગા શ્રવન સુનઈ દસસીસા ।
આપુનુ ઉઠિ ધાવઇ રહૈ ન પાવઇ ધરિ સબ ઘાલઇ ખીસા ॥
અસ ભ્રષ્ટ અચારા ભા સંસારા ધર્મ સુનિઅ નહિં કાના ।
તેહિ બહુબિધિ ત્રાસઇ દેસ નિકાસઇ જો કહ બેદ પુરાના ॥

જપ, યોગ, વૈરાગ્ય, તપ તથા યજ્ઞમાં [દેવતાઓના] ભાગ પામવાની વાત રાવણ ક્યાંક કાને સાંભળતો, તો [તે જ સમયે] સ્વયં ઊઠી દોડતો. કંઈ પણ રહેવા ન પામતું, તે બધાને પકડીને વિધ્વંસ કરી નાખતો હતો. સંસારમાં એવું ભ્રષ્ટ આચરણ ફેલાયું કે ધર્મ તો કાનોમાં સાંભળવામાં આવતો ન હતો; જે કોઈ વેદ અને પુરાણ કહેતું તેને ઘણી રીતે ત્રાસ આપતો અને દેશમાંથી કાઢી મૂકતો હતો – ॥ ૫॥

સો૦ – બરનિ ન જાઈ અનીતિ ઘોર નિસાચર જો કરહિં ।
હિંસા પર અતિ પ્રીતિ તિન્હ કે પાપહિ કવનિ મિતિ ॥ ૧૮૩॥

રાક્ષસ લોકો જે ઘોર અત્યાચાર કરતા હતા, તેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. હિંસા પર જ જેમની પ્રીતિ છે, તેમનાં પાપોનું શું ઠેકાણું? ॥ ૧૮૩॥

માસપારાયણ, છઠ્ઠો વિશ્રામ

ચૌ૦ – બાઢ઼ે ખલ બહુ ચોર જુઆરા । જે લંપટ પરધન પરદારા ॥
માનહિં માતુ પિતા નહિં દેવા । સાધુન્હ સન કરવાવહિં સેવા ॥ ૧॥

પારકું ધન અને પારકી સ્ત્રી પર મન રાખનારા દુષ્ટ, ચોર અને જુગારીઓ ઘણા વધી ગયા. લોકો માતા-પિતા અને દેવતાઓને માનતા ન હતા અને સાધુઓ [ની સેવા કરવાનું તો દૂર, ઊલટા તેમના]થી સેવા કરાવતા હતા. ॥ ૧॥

જિન્હ કે યહ આચરન ભવાની । તે જાનેહુ નિસિચર સબ પ્રાની ॥
અતિસય દેખિ ધર્મ કૈ ગ્લાની । પરમ સભીત ધરા અકુલાની ॥ ૨॥

[શ્રીશિવજી કહે છે કે –] હે ભવાની! જેમનાં આવાં આચરણ છે, તે બધાં પ્રાણીઓને રાક્ષસ જ જાણજો. આ રીતે ધર્મ પ્રત્યે [લોકોની] અતિશય ગ્લાનિ (અરુચિ, અનાસ્થા) જોઈને પૃથ્વી અત્યંત ભયભીત અને વ્યાકુળ થઈ ગઈ. ॥ ૨॥

ગિરિ સરિ સિંધુ ભાર નહિં મોહી । જસ મોહિ ગરુઅ એક પરદ્રોહી ॥
સકલ ધર્મ દેખઇ બિપરીતા । કહિ ન સકઇ રાવન ભય ભીતા ॥ ૩॥

[તે વિચારવા લાગી કે] પર્વતો, નદીઓ અને સમુદ્રોનો ભાર મને એટલો ભારે નથી જણાતો, જેટલો ભાર મને એક પરદ્રોહીનો (બીજાનું અનિષ્ટ કરનારાનો) લાગે છે. પૃથ્વી બધા ધર્મોને વિપરીત જોઈ રહી છે પણ રાવણથી ભયભીત થયેલી તે કંઈ બોલી શકતી નથી. ॥ ૩॥

ધેનુ રૂપ ધરિ હૃદયઁ બિચારી । ગઈ તહાઁ જહઁ સુર મુનિ ઝારી ॥
નિજ સંતાપ સુનાએસિ રોઈ । કાહૂ તેં કછુ કાજ ન હોઈ ॥ ૪॥

[છેવટે] હૃદયમાં વિચાર કરીને, ગાયનું રૂપ ધારણ કરીને પૃથ્વી ત્યાં ગઈ, જ્યાં સર્વે દેવતા અને મુનિ [છુપાયેલા] હતા. પૃથ્વીએ રોઈને તેમને પોતાનું દુઃખ સંભળાવ્યું, પણ કોઈથી કંઈ કામ ન બન્યું. ॥ ૪॥

છં૦ – સુર મુનિ ગંધર્બા મિલિ કરિ સર્બા ગે બિરંચિ કે લોકા ।
સઁગ ગોતનુધારી ભૂમિ બિચારી પરમ બિકલ ભય સોકા ॥
બ્રહ્માઁ સબ જાના મન અનુમાના મોર કછૂ ન બસાઈ ।
જા કરિ તૈં દાસી સો અબિનાસી હમરેઉ તોર સહાઈ ॥

ત્યારે દેવતા, મુનિ અને ગંધર્વ બધા મળીને બ્રહ્માજીના લોક(સત્યલોક)માં ગયા. ભય અને શોકથી અત્યંત વ્યાકુળ બિચારી પૃથ્વી પણ ગાયનું શરીર ધારણ કરીને તેમની સાથે ગઈ.

બ્રહ્માજી સર્વે જાણી ગયા. તેમણે મનમાં અનુમાન કર્યું કે આમાં મારા વશ કંઈ પણ ચાલવાનું નથી. [ત્યારે તેમણે પૃથ્વીને કહ્યું કે –] જેની તું દાસી છે, તે જ અવિનાશી અમારો અને તમારો, બંનેનો સહાયક છે.

સો૦ – ધરનિ ધરહિ મન ધીર કહ બિરંચિ હરિપદ સુમિરુ ।
જાનત જન કી પીર પ્રભુ ભંજિહિ દારુન બિપતિ ॥ ૧૮૪॥

બ્રહ્માજીએ કહ્યું – હે પૃથ્વીદેવી! મનમાં ધીરજ ધારણ કરી શ્રીહરિના ચરણોનું સ્મરણ કરો. પ્રભુ પોતાના દાસોની પીડાને જાણે છે, તે તમારી કઠિન વિપત્તિનો નાશ કરશે. ॥ ૧૮૪॥

ચૌ૦ – બૈઠે સુર સબ કરહિં બિચારા । કહઁ પાઇઅ પ્રભુ કરિઅ પુકારા ॥
પુર બૈકુંઠ જાન કહ કોઈ । કોઉ કહ પયનિધિ બસ પ્રભુ સોઈ ॥ ૧॥

સર્વે દેવતાઓ બેસીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે પ્રભુને ક્યાં પામીએ જેથી તેમની સામે પોકાર (ફરિયાદ) કરીએ. કોઈ વૈકુંઠપુરી જવા કહેતું હતું અને કોઈ કહેતું હતું કે તે પ્રભુ ક્ષીરસમુદ્રમાં નિવાસ કરે છે. ॥ ૧॥

જાકે હૃદયઁ ભગતિ જસિ પ્રીતી । પ્રભુ તહઁ પ્રગટ સદા તેહિં રીતી ॥
તેહિં સમાજ ગિરિજા મૈં રહેઉઁ । અવસર પાઇ બચન એક કહેઉઁ ॥ ૨॥

જેના હૃદયમાં જેવી ભક્તિ અને પ્રીતિ હોય છે, પ્રભુ ત્યાં (તેના માટે) સદા તે જ પ્રમાણે પ્રકટ થાય છે. હે પાર્વતી! તે સમાજમાં હું પણ હતો. અવસર પામીને મેં એક વાત કહી – ॥ ૨॥

હરિ બ્યાપક સર્બત્ર સમાના । પ્રેમ તેં પ્રગટ હોહિં મૈં જાના ॥
દેસ કાલ દિસિ બિદિસિહુ માહીં । કહહુ સો કહાઁ જહાઁ પ્રભુ નાહીં ॥ ૩॥

હું તો આ જાણું છું કે ભગવાન સર્વે સ્થળે સમાનરૂપે વ્યાપક છે, પ્રેમથી તે પ્રકટ થઈ જાય છે. દેશ, કાળ, દિશા, વિદિશામાં બતાવો, એવી જગ્યા ક્યાં છે જ્યાં પ્રભુ ન હોય? ॥ ૩॥

અગ જગમય સબ રહિત બિરાગી । પ્રેમ તેં પ્રભુ પ્રગટઇ જિમિ આગી ॥
મોર બચન સબ કે મન માના । સાધુ સાધુ કરિ બ્રહ્મ બખાના ॥ ૪॥

તે ચરાચરમય રહીને પણ સર્વેથી રહિત છે અને વિરક્ત છે (તેમની ક્યાંય આસક્તિ નથી); તે પ્રેમથી પ્રકટ થાય છે, જેમ અગ્નિ. (અગ્નિ અવ્યક્તરૂપથી સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે, પરંતુ જ્યાં તેના માટે અરણિમંથનાદિ સાધન કરવામાં આવે છે ત્યાં તે પ્રકટ થાય છે. તે જ રીતે સર્વત્ર વ્યાપ્ત ભગવાન પણ પ્રેમથી પ્રકટ થાય છે.) મારી વાત બધાને ગમી. બ્રહ્માજીએ 'સાધુ-સાધુ' કહીને પ્રશંસા કરી. ॥ ૪॥

દો૦ – સુનિ બિરંચિ મન હરષ તન પુલકિ નયન બહ નીર ।
અસ્તુતિ કરત જોરિ કર સાવધાન મતિધીર ॥ ૧૮૫॥

મારી વાત સાંભળીને બ્રહ્માજીના મનમાં ઘણો હર્ષ થયો, તેમનું તન પુલકિત થઈ ગયું અને નેત્રોમાંથી [પ્રેમનાં] આંસુ વહેવા લાગ્યાં. ત્યારે તે ધીરબુદ્ધિ બ્રહ્માજી સાવધાન થઈને હાથ જોડી સ્તુતિ કરવા માંડ્યા – ॥ ૧૮૫॥

છં૦ – જય જય સુરનાયક જન સુખદાયક પ્રનતપાલ ભગવંતા।
ગો દ્વિજ હિતકારી જય અસુરારી સિંધુસુતા પ્રિય કંતા॥
પાલન સુર ધરની અદ્‌ભુત કરની મરમ ન જાનઇ કોઈ।
જો સહજ કૃપાલા દીનદયાલા કરઉ અનુગ્રહ સોઈ॥

હે દેવતાઓના સ્વામી! સેવકોને સુખ આપનાર, શરણાગતની રક્ષા કરનાર, ભગવાન! આપનો જય હો! જય હો! હે ગો-બ્રાહ્મણોનું હિત કરનાર, અસુરોનો વિનાશ કરનાર, સમુદ્રની કન્યા(શ્રીલક્ષ્મીજી)ના પ્રિય સ્વામી! આપનો જય હો! હે દેવતા અને પૃથ્વીનું પાલન કરનાર! આપની લીલા અદ્‌ભુત છે, એનો ભેદ કોઈ નથી જાણતો. એવા જે સ્વભાવથી જ કૃપાળુ અને દીનદયાળુ છે તે જ અમારા પર કૃપા કરો. ॥૧॥

જય જય અબિનાસી સબ ઘટ બાસી બ્યાપક પરમાનંદા।
અબિગત ગોતીતં ચરિત પુનીતં માયારહિત મુકુંદા॥
જેહિ લાગિ બિરાગી અતિ અનુરાગી બિગત મોહ મુનિબૃંદા।
નિસિ બાસર ધ્યાવહિં ગુન ગન ગાવહિં જયતિ સચ્ચિદાનંદા॥

હે અવિનાશી, બધાના હૃદયમાં નિવાસ કરનાર (અંતર્યામી), સર્વવ્યાપક પરમ આનંદસ્વરૂપ, અજ્ઞેય, ઇન્દ્રિયોથી પર, પવિત્ર-ચરિત્ર, માયાથી રહિત મુકુન્દ (મોક્ષદાતા)! આપનો જય હો! જય હો! [આ લોક અને પરલોકના સર્વે ભોગોથી] વિરક્ત તથા મોહથી સર્વથા છૂટેલા (જ્ઞાની) મુનિવૃન્દ પણ અત્યંત અનુરાગી (પ્રેમી) બનીને જેમનું રાત-દિવસ ધ્યાન કરે છે અને જેમના ગુણોના સમૂહનું ગાન કરે છે, તે સચ્ચિદાનંદનો જય હો. ॥૨॥

જેહિં સૃષ્ટિ ઉપાઈ ત્રિબિધ બનાઈ સંગ સહાય ન દૂજા।
સો કરઉ અઘારી ચિંત હમારી જાનિઅ ભગતિ ન પૂજા॥
જો ભવ ભય ભંજન મુનિ મન રંજન ગંજન બિપતિ બરૂથા।
મન બચ ક્રમ બાની છાડ઼િ સયાની સરન સકલ સુરજૂથા॥

જેમને કોઈ બીજાના સાથ અથવા સહાય વગર એકલા જ [અથવા સ્વયં પોતાને જ ત્રિગુણરૂપ - બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવરૂપ - બનાવીને અથવા વિના કોઈ ઉપાદાન-કારણે અર્થાત્ સ્વયં જ સૃષ્ટિના અભિન્નનિમિત્તોપાદાન કારણ બની] ત્રણ પ્રકારની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી, તે પાપોનો નાશ કરનાર ભગવાન અમારી સંભાળ લો. અમે નથી ભક્તિ જાણતા અને નથી પૂજા જાણતા. જે સંસારના એટલે જન્મ-મૃત્યુના ભયનો નાશ કરનાર મુનિઓના મનને આનંદ આપનાર અને વિપત્તિઓના સમૂહને નષ્ટ કરનાર છે. અમે બધા દેવતાઓના સમૂહ મન, વચન અને કર્મથી ચતુરાઈ કરવાની ટેવ છોડીને તે ભગવાનને શરણ આવ્યા છીએ. ॥૩॥

સારદ શ્રુતિ સેષા રિષય અસેષા જા કહુઁ કોઉ નહિં જાના।
જેહિ દીન પિઆરે બેદ પુકારે દ્રવઉ સો શ્રીભગવાના॥
ભવ બારિધિ મંદર સબ બિધિ સુંદર ગુનમંદિર સુખપુંજા।
મુનિ સિદ્ધ સકલ સુર પરમ ભયાતુર નમત નાથ પદ કંજા॥

સરસ્વતી, વેદ, શેષજી અને સંપૂર્ણ ઋષિ કોઈ પણ જેમને નથી જાણતા; જેમને દીનો પ્રિય છે એવું વેદ પોકારીને કહે છે, તે જ શ્રીભગવાન અમારા પર દયા કરો. હે સંસારરૂપી સમુદ્રને [મથવા] માટે મંદરાચળરૂપ, સર્વે પ્રકારથી સુંદર, ગુણોના ધામ અને સુખોના ભંડારી નાથ! આપનાં ચરણકમળોમાં મુનિ, સિદ્ધ અને સર્વે દેવતા ભયથી અત્યંત વ્યાકુળ થઈને નમસ્કાર કરે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – જાનિ સભય સુર ભૂમિ સુનિ બચન સમેત સનેહ ।
ગગનગિરા ગંભીર ભઈ હરનિ સોક સંદેહ ॥ ૧૮૬॥

દેવતા અને પૃથ્વીને ભયભીત જાણીને અને એમનાં સ્નેહયુક્ત વચન સાંભળી શોક અને સંશયને હરનારી ગંભીર આકાશવાણી થઈ – ॥ ૧૮૬॥

ચૌ૦ – જનિ ડરપહુ મુનિ સિદ્ધ સુરેસા । તુમ્હહિ લાગિ ધરિહઉઁ નર બેસા ॥
અંસન્હ સહિત મનુજ અવતારા । લેહઉઁ દિનકર બંસ ઉદારા ॥ ૧॥

હે મુનિ, સિદ્ધ અને દેવતાઓના સ્વામીઓ! ડરો નહિ. તમારા માટે હું મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરીશ અને ઉદાર (પવિત્ર) સૂર્યવંશમાં અંશોસહિત મનુષ્યનો અવતાર લઈશ. ॥ ૧॥

કસ્યપ અદિતિ મહાતપ કીન્હા । તિન્હ કહુઁ મૈં પૂરબ બર દીન્હા ॥
તે દસરથ કૌસલ્યા રૂપા । કોસલપુરીં પ્રગટ નર ભૂપા ॥ ૨॥

કશ્યપ અને અદિતિએ ઘણું ભારે તપ કર્યું હતું. હું અગાઉ જ એમને વર આપી ચૂક્યો છું. તેઓ જ દશરથ અને કૌશલ્યાના રૂપમાં મનુષ્યોના રાજા થઈને શ્રીઅયોધ્યાપુરીમાં પ્રકટ થયાં છે. ॥ ૨॥

તિન્હ કેં ગૃહ અવતરિહઉઁ જાઈ । રઘુકુલ તિલક સો ચારિઉ ભાઈ ॥
નારદ બચન સત્ય સબ કરિહઉઁ । પરમ સક્તિ સમેત અવતરિહઉઁ ॥ ૩॥

તેમના ઘેર જઈને હું રઘુકુળમાં શ્રેષ્ઠ ચાર ભાઈઓના રૂપે અવતાર લઈશ. નારદનાં સર્વે વચનોને હું સત્ય કરીશ અને પોતાની પરાશક્તિ સહિત અવતાર લઈશ. ॥ ૩॥

હરિહઉઁ સકલ ભૂમિ ગરુઆઈ । નિર્ભય હોહુ દેવ સમુદાઈ ॥
ગગન બ્રહ્મબાની સુનિ કાના । તુરત ફિરે સુર હૃદય જુડ઼ાના ॥ ૪॥

હું પૃથ્વીનો બધો ભાર હરી લઈશ. હે દેવવૃંદ! તમે નિર્ભય થઈ જાઓ. આકાશમાં બ્રહ્મ (ભગવાનની) વાણીને કાનથી સાંભળી દેવતા તરત પાછા ફર્યા. તેમનું હૃદય શીતળ થઈ ગયું. ॥ ૪॥

તબ બ્રહ્માઁ ધરનિહિ સમુઝાવા । અભય ભઈ ભરોસ જિયઁ આવા ॥ ૫॥

ત્યારે બ્રહ્માજીએ પૃથ્વીને સમજાવી. તે પણ નિર્ભય થઈ અને એના અંતરમાં વિશ્વાસ બેસી ગયો. ॥ ૫॥

દો૦ – નિજ લોકહિ બિરંચિ ગે દેવન્હ ઇહઇ સિખાઇ ।
બાનર તનુ ધરિ ધરિ મહિ હરિ પદ સેવહુ જાઇ ॥ ૧૮૭॥

બ્રહ્માજીએ દેવતાઓને આ જ શિખામણ આપી કે વાનરોનું શરીર ધરી-ધરીને તમે લોકો પૃથ્વી પર જઈને ભગવાનના ચરણોની સેવા કરો, તેમ કહી બ્રહ્માજી પોતાના લોકમાં જતા રહ્યા. ॥ ૧૮૭॥

ચૌ૦ – ગએ દેવ સબ નિજ નિજ ધામા। ભૂમિ સહિત મન કહુઁ બિશ્રામા॥
જો કછુ આયસુ બ્રહ્માઁ દીન્હા। હરષે દેવ બિલંબ ન કીન્હા॥૧॥

બધા દેવતાઓ પોતપોતાના લોકમાં ગયા. પૃથ્વીસહિત સર્વેના મનને શાંતિ મળી. બ્રહ્માજીએ જે કંઈ આજ્ઞા આપી, તેથી દેવતા ઘણા પ્રસન્ન થયા અને તેમણે [એમ કરવામાં] વાર ન કરી. ॥૧॥

બનચર દેહ ધરી છિતિ માહીં। અતુલિત બલ પ્રતાપ તિન્હ પાહીં॥
ગિરિ તરુ નખ આયુધ સબ બીરા। હરિ મારગ ચિતવહિં મતિધીરા॥૨॥

પૃથ્વી પર તેઓએ વાનર દેહ ધારણ કર્યાં. તેમનામાં અપાર બળ અને પ્રતાપ હતો. બધા શૂરવીર હતા; પર્વત વૃક્ષ અને નખ જ એમનાં શસ્ત્રો હતાં. તે ધીર બુદ્ધિવાળા [વાનરરૂપ દેવતા] ભગવાનના આવવાની રાહ જોવા માંડ્યા. ॥૨॥

ગિરિ કાનન જહઁ તહઁ ભરિ પૂરી। રહે નિજ નિજ અનીક રચિ રૂરી॥
યહ સબ રુચિર ચરિત મૈં ભાષા। અબ સો સુનહુ જો બીચહિં રાખા॥૩॥

તે વાનરો પર્વતો અને જંગલોમાં ચારે બાજુ પોતપોતાની સુંદર સેનાઓ બનાવી ભરપૂર સઘળે છવાઈ ગયા. એ બધું સુંદર ચરિત્ર મેં કહ્યું. હવે, તે ચરિત્ર સાંભળો જેને વચમાં જ છોડી દીધું હતું. ॥૩॥

અવધપુરીં રઘુકુલમનિ રાઊ। બેદ બિદિત તેહિ દસરથ નાઊઁ॥
ધરમ ધુરંધર ગુનનિધિ ગ્યાની। હૃદયઁ ભગતિ મતિ સારઁગપાની॥૪॥

અવધપુરીમાં રઘુકુળશિરોમણિ દશરથ નામે રાજા થયા, જેમનું નામ વેદોમાં વિખ્યાત છે. તેઓ ધર્મધુરંધર, ગુણોના ભંડાર અને જ્ઞાની હતા. તેમના હૃદયમાં શાર્ઙ્ગધનુષ ધારણ કરનારા ભગવાનની ભક્તિ હતી અને તેમની બુદ્ધિ પણ તેમાં જ લીન રહેતી હતી. ॥૪॥

દો૦ – કૌસલ્યાદિ નારિ પ્રિય સબ આચરન પુનીત।
પતિ અનુકૂલ પ્રેમ દૃઢ઼ હરિ પદ કમલ બિનીત॥૧૮૮॥

તેમને કૌશલ્યા આદિ પ્રિય રાણીઓ સર્વે પવિત્ર આચરણવાળી હતી. તે [ઘણી] વિનયી અને પતિને અનુકૂળ [ચાલનારી] હતી, અને શ્રીહરિનાં ચરણકમળોમાં એમને દૃઢ પ્રેમ હતો. ॥૧૮૮॥

ચૌ૦ – એક બાર ભૂપતિ મન માહીં। ભૈ ગલાનિ મોરેં સુત નાહીં॥
ગુર ગૃહ ગયઉ તુરત મહિપાલા। ચરન લાગિ કરિ બિનય બિસાલા॥૧॥

એક વખત રાજાના મનમાં ઘણી ગ્લાનિ થઈ કે મારે પુત્ર નથી. રાજા તુરત જ ગુરુના ઘેર ગયા અને ચરણોમાં પ્રણામ કરી ઘણી વિનંતી કરી. ॥૧॥

નિજ દુખ સુખ સબ ગુરહિ સુનાયઉ। કહિ બસિષ્ઠ બહુબિધિ સમુઝાયઉ॥
ધરહુ ધીર હોઇહહિં સુત ચારી। ત્રિભુવન બિદિત ભગત ભય હારી॥૨॥

રાજાએ પોતાના સર્વે દુઃખ-સુખ ગુરુને કહી સંભળાવ્યાં. ગુરુ વસિષ્ઠજીએ તેમને ઘણી રીતે સમજાવ્યા [અને કહ્યું –] ધીરજ ધરો, તમારા ચાર પુત્રો થશે, જે ત્રણેય લોકોમાં પ્રસિદ્ધ અને ભક્તોના ભયને હરનારા થશે. ॥૨॥

સૃંગી રિષિહિ બસિષ્ઠ બોલાવા। પુત્રકામ સુભ જગ્ય કરાવા॥
ભગતિ સહિત મુનિ આહુતિ દીન્હેં। પ્રગટે અગિનિ ચરૂ કર લીન્હેં॥૩॥

વસિષ્ઠજીએ શૃંગી ઋષિને બોલાવડાવ્યા અને તેમના થકી શુભ પુત્રકામેષ્ટિ યજ્ઞ કરાવ્યો. મુનિ દ્વારા ભક્તિસહિત આહુતિઓ અપાવાથી અગ્નિદેવ હાથમાં ચરુ (હવિષ્યાન્ન ખીર) લઈને પ્રકટ થયા. ॥૩॥

જો બસિષ્ઠ કછુ હૃદયઁ બિચારા। સકલ કાજુ ભા સિદ્ધ તુમ્હારા॥
યહ હબિ બાઁટિ દેહુ નૃપ જાઈ। જથા જોગ જેહિ ભાગ બનાઈ॥૪॥

[અને દશરથજીને કહ્યું -] વસિષ્ઠજીએ હૃદયમાં જે કંઈ વિચાર્યું હતું, તમારું તે સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થઈ ગયું. હે રાજન્! [હવે] તમે જઈને આ હવિષ્યાન્ન(પાયસ)ને જેને જેટલો ઉચિત જણાય તેટલો ભાગ પાડીને વહેંચી દો. ॥૪॥

દો૦— તબ અદૃસ્ય ભએ પાવક સકલ સભહિ સમુઝાઇ।
પરમાનંદ મગન નૃપ હરષ ન હૃદયઁ સમાઇ॥૧૮૯॥

તત્પશ્ચાત્ અગ્નિદેવ આખી સભાને સમજાવીને અંતર્ધાન થઈ ગયા. રાજા પરમાનંદમાં લીન થઈ ગયા, તેના હૃદયમાં હર્ષ સમાતો ન હતો. ॥૧૮૯॥

ચૌ૦— તબહિં રાયઁ પ્રિય નારિ બોલાઈં। કૌસલ્યાદિ તહાઁ ચલિ આઈં॥
અર્ધ ભાગ કૌસલ્યહિ દીન્હા। ઉભય ભાગ આધે કર કીન્હા॥૧॥

તે વખતે રાજાએ પોતાની પ્રિય પત્નીઓને બોલાવી. કૌશલ્યા આદિ સર્વે (રાણીઓ) ત્યાં ચાલી આવી. રાજાએ (પાયસનો) અડધો ભાગ કૌશલ્યાને આપ્યો, (અને શેષ) અડધાના બે ભાગ કર્યા. ॥૧॥

કૈકેઈ કહઁ નૃપ સો દયઊ। રહ્યો સો ઉભય ભાગ પુનિ ભયઊ॥
કૌસલ્યા કૈકેઈ હાથ ધરિ। દીન્હ સુમિત્રહિ મન પ્રસન્ન કરિ॥૨॥

તેમાંથી એક ભાગ રાજાએ કૈકેયીને આપ્યો. શેષ જે વધ્યો તેના ફરી બે ભાગ પડ્યા, અને રાજાએ તેમને કૌશલ્યા અને કૈકેયીના હાથમાં મૂકી અર્થાત્ એમની સંમતિ મેળવી અને આ રીતે તેમનું મન રાજી કરી સુમિત્રાને આપ્યા. ॥૨॥

એહિ બિધિ ગર્ભસહિત સબ નારી। ભઈં હૃદયઁ હરષિત સુખ ભારી॥
જા દિન તેં હરિ ગર્ભહિં આએ। સકલ લોક સુખ સંપતિ છાએ॥૩॥

આ પ્રમાણે બધી સ્ત્રીઓ ગર્ભવતી થઈ. તે હૃદયમાં ઘણી પ્રસન્ન થઈ. તેમને મોટું સુખ મળ્યું. જે દિવસથી શ્રીહરિ [લીલાથી જ] ગર્ભમાં આવ્યા, ત્યારથી સર્વ લોકોમાં સુખ અને સંપત્તિ છવાઈ ગયાં. ॥૩॥

મંદિર મહઁ સબ રાજહિં રાનીં। સોભા સીલ તેજ કી ખાનીં॥
સુખ જુત કછુક કાલ ચલિ ગયઊ। જેહિં પ્રભુ પ્રગટ સો અવસર ભયઊ॥૪॥

શોભા, શીલ અને તેજની ખાણ [બનેલી] બધી રાણીઓ મહેલમાં સુશોભિત થઈ. આમ, થોડોક સમય સુખપૂર્વક વીત્યો અને એ અવસર આવી ગયો, જ્યારે પ્રભુએ પ્રકટ થવાનું હતું. ॥૪॥

દો૦— જોગ લગન ગ્રહ બાર તિથિ સકલ ભએ અનુકૂલ ।
ચર અરુ અચર હર્ષજુત રામ જનમ સુખમૂલ ॥ ૧૯૦॥

યોગ, લગ્ન, ગ્રહ, વાર અને તિથિ સર્વે અનુકૂળ થઈ ગયાં. જડ અને ચેતન સર્વે આનંદથી ભરાઈ ગયાં. [કેમકે] શ્રીરામનો જન્મ સુખનું મૂળ છે. ॥ ૧૯૦॥

ચૌ૦— **નૌમી તિથિ મધુ માસ પુનીતા । સુકલ પચ્છ અભિજિત હરિપ્રીતા ॥**
મધ્યદિવસ અતિ સીત ન ઘામા । પાવન કાલ લોક બિશ્રામા ॥ ૧॥

પવિત્ર ચૈત્રનો મહિનો હતો, નવમી તિથિ હતી. શુક્લ પક્ષ અને ભગવાનને પ્રિય અભિજિત મુહૂર્ત હતું. બપોરનો સમય હતો. નહોતી બહુ ઠંડી, ન ગરમી હતી. તે પવિત્ર સમય સર્વે લોકોને શાંતિ આપનાર હતો. ॥ ૧॥

સીતલ મંદ સુરભિ બહ બાઉ । હરષિત સુર સંતન મન ચાઉ ॥
બન કુસુમિત ગિરિગન મનિઆરા । સ્રવહિં સકલ સરિતાऽમૃતધારા ॥ ૨॥

શીતળ, મંદ અને સુગંધિત વાયુ વાતો હતો. દેવતા આનંદિત હતા અને સંતોના મનમાં [મોટો] ઉત્સાહ હતો. પર્વતો પર વનરાજી ફળફૂલોથી છવાયેલી હતી. તે પર્વતોના સમૂહ મણિઓની ખાણોથી ઝગમગી રહ્યા હતા અને સર્વે નદીઓ અમૃતની ધારા વહેવડાવતી હતી. આ પ્રમાણે પર્વતો શોભાયમાન થઈ રહ્યા હતા. ॥ ૨॥

સો અવસર બિરંચિ જબ જાના । ચલે સકલ સુર સાજિ બિમાના ॥
ગગન બિમલ સંકુલ સુર જૂથા । ગાવહિં ગુન ગંધર્બ બરૂથા ॥ ૩॥

જ્યારે બ્રહ્માજીએ તે (ભગવાનનો પ્રકટ થવાનો) અવસર જાણ્યો ત્યારે [તેમના સહિત] સર્વે દેવતા વિમાન સજાવી-સજાવીને ચાલ્યા. નિર્મળ આકાશ દેવતાઓના સમૂહોથી ભરાઈ ગયું. ગંધર્વોના સમૂહ ગુણોનું ગાન કરવા લાગ્યા – ॥ ૩॥

બરષહિં સુમન સુઅંજુલિ સાજી । ગહગહિ ગગન દુંદુભી બાજી ॥
અસ્તુતિ કરહિં નાગ મુનિ દેવા । બહુબિધિ લાવહિં નિજ નિજ સેવા ॥ ૪॥

અને સુંદર અંજલિઓમાં સજાવી સજાવીને પુષ્પ વરસાવવા માંડ્યા. આકાશમાં ધમાધમ નગારાં વાગવા લાગ્યાં. નાગ, મુનિ અને દેવતા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને અનેક પ્રકારથી પોત-પોતાની સેવા સમર્પણ કરવા લાગ્યા. ॥ ૪॥

દો૦— **સુર સમૂહ બિનતી કરિ પહુઁચે નિજ નિજ ધામ ।**
જગનિવાસ પ્રભુ પ્રગટે અખિલ લોક બિશ્રામ ॥ ૧૯૧॥

દેવતાઓના સમૂહ પ્રાર્થના કરીને પોતપોતાના લોકમાં જઈ પહોંચ્યા. સમસ્ત લોકોને શાંતિ આપનારા, જગદાધાર પ્રભુ પ્રકટ થયા. ॥ ૧૯૧॥

છં૦ – ભએ પ્રગટ કૃપાલા દીનદયાલા કૌસલ્યા હિતકારી ।
હરષિત મહતારી મુનિ મન હારી અદ્‌ભુત રૂપ બિચારી ॥
લોચન અભિરામા તનુ ઘનસ્યામા નિજ આયુધ ભુજ ચારી ।
ભૂષન બનમાલા નયન બિસાલા સોભાસિંધુ ખરારી ॥

દીનો પર દયા કરનારા, કૌશલ્યાજીના હિતકારી કૃપાળુ પ્રભુ પ્રગટ થયા. મુનિઓના મનને હરનારા તેમના અદ્‌ભુત રૂપનો વિચાર કરી માતા આનંદથી છલકાઈ ગયાં. નેત્રોને આનંદ આપનાર મેઘ સમાન શ્યામ શરીર હતું. ચારેય ભુજાઓમાં પોતાના (ખાસ) આયુધ [ધારણ કર્યાં] હતાં; [દિવ્ય] આભૂષણ અને વનમાળા પહેરી હતી; મોટાં મોટાં નેત્રો હતાં. આમ, શોભાના સમુદ્ર તથા ખર રાક્ષસને મારનારા ભગવાન પ્રગટ થયા. ॥ ૧॥

કહ દુઈ કર જોરી અસ્તુતિ તોરી કેહિ બિધિ કરૌં અનંતા ।
માયા ગુન ગ્યાનાતીત અમાના બેદ પુરાન ભનંતા ॥
કરુના સુખ સાગર સબ ગુન આગર જેહિ ગાવહિં શ્રુતિ સંતા ।
સો મમ હિત લાગી જન અનુરાગી ભયઉ પ્રગટ શ્રીકંતા ॥

બંને હાથ જોડીને માતા કહેવા લાગ્યાં – હે અનંત! હું કઈ રીતે તમારી સ્તુતિ કરું? વેદ અને પુરાણ તમને માયા, ગુણ અને જ્ઞાનથી પર અને પરિમાણરહિત કહે છે. શ્રુતિઓ અને સંતજન દયા અને સુખના સાગર, સર્વે ગુણોના ધામ કહીને જેમનું ગાન કરે છે, તે જ ભક્તો ઉપર પ્રેમ કરનારા લક્ષ્મીપતિ ભગવાન મારા કલ્યાણ માટે પ્રકટ થયા છે. ॥ ૨॥

બ્રહ્માંડ નિકાયા નિર્મિત માયા રોમ રોમ પ્રતિ બેદ કહૈ ।
મમ ઉર સો બાસી યહ ઉપહાસી સુનત ધીર મતિ થિર ન રહૈ ॥
ઉપજા જબ ગ્યાના પ્રભુ મુસુકાના ચરિત બહુત બિધિ કીન્હ ચહૈ ।
કહિ કથા સુહાઈ માતુ બુઝાઈ જેહિ પ્રકાર સુત પ્રેમ લહૈ ॥

વેદ કહે છે કે તમારા પ્રત્યેક રુંવાડામાં માયાથી રચેલા અનેક બ્રહ્માંડોના સમૂહ [ભરેલા] છે. એવા આપ મારા ગર્ભમાં રહ્યા – આ હાંસીની વાત સાંભળતાં જ ધીર (વિવેકી) પુરુષોની બુદ્ધિ પણ સ્થિર નથી રહેતી (વિચલિત થઈ જાય છે). જ્યારે માતાને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે પ્રભુએ મંદહાસ્ય કર્યું. તે ઘણી જાતનાં ચરિત્ર કરવા ઇચ્છે છે. એટલે તેમણે [પૂર્વજન્મની] સુંદર કથા કહીને માતાને સમજાવ્યાં જેથી તેમને પુત્રનો (વાત્સલ્ય) પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય (ભગવાનના પ્રતિ પુત્રભાવ થઈ જાય). ॥ ૩॥

માતા પુનિ બોલી સો મતિ ડોલી તજહુ તાત યહ રૂપા ।
કીજૈ સિસુલીલા અતિ પ્રિયસીલા યહ સુખ પરમ અનૂપા ॥
સુનિ બચન સુજાના રોદન ઠાના હોઇ બાલક સુરભૂપા ।
યહ ચરિત જે ગાવહિં હરિપદ પાવહિં તે ન પરહિં ભવકૂપા ॥

માતાની તે બુદ્ધિ બદલાઈ ગઈ ત્યારે તે ફરીથી બોલ્યાં – હે તાત! આ રૂપ છોડીને અત્યંત પ્રિય બાળલીલા કરો, [મારા માટે] એ સુખ પરમ અનુપમ હશે. [માતાનું] આ વચન સાંભળીને

દેવતાઓના સ્વામી સુજ્ઞ ભગવાને બાળક [રૂપ] થઈ રોવાનું શરૂ કરી દીધું. [તુલસીદાસજી કહે છે –] જે આ ચરિત્રનું ગાન કરે છે, તે શ્રીહરિનું પદ પામે છે અને [પછી] સંસારરૂપી કુવામાં પડતા નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – બિપ્ર ધેનુ સુર સંત હિત લીન્હ મનુજ અવતાર।
નિજ ઇચ્છા નિર્મિત તનુ માયા ગુન ગો પાર ॥ ૧૯૨॥

બ્રાહ્મણ, ગૌ, દેવતા અને સંતોને માટે ભગવાને મનુષ્યનો અવતાર લીધો. તેઓ [અજ્ઞાનમયી, મલિન] માયા ને તેના ગુણ (સત્, રજ, તમ) અને [બાહ્ય તથા અંદરની] ઇન્દ્રિયોથી પર છે. તેમનું [દિવ્ય] શરીર પોતાની ઇચ્છાથી જ બન્યું છે [કોઈ કર્મબંધનથી પરવશ થઈને ત્રિગુણાત્મક ભૌતિક પદાર્થો દ્વારા નહીં]. ॥ ૧૯૨॥

ચૌ૦ – સુનિ સિસુ રુદન પરમ પ્રિય બાની। સંભ્રમ ચલિ આઈં સબ રાની॥
હરષિત જહઁ તહઁ ધાઈં દાસી। આનંદ મગન સકલ પુરબાસી॥ ૧॥

બાળકના રોવાનો ઘણો જ પ્રિય ધ્વનિ સાંભળીને બધી રાણીઓ ઉતાવળી થઈને દોડીને આવી. દાસીઓ આનંદિત થઈ ચારે બાજુ દોડી. સર્વે પુરવાસી આનંદમાં ગરકાવ થઈ ગયા. ॥ ૧॥

દસરથ પુત્રજન્મ સુનિ કાના। માનહુઁ બ્રહ્માનંદ સમાના॥
પરમ પ્રેમ મન પુલક સરીરા। ચાહત ઉઠન કરત મતિ ધીરા॥ ૨॥

રાજા દશરથજી પુત્રનો જન્મ કાનોથી સાંભળીને જાણે બ્રહ્માનંદમાં સમાઈ ગયા. મનમાં અતિશય પ્રેમ છે, શરીર પુલકિત થઈ ગયું. [આનંદમાં અધીર બનેલી] બુદ્ધિને ધીરજ આપીને [અને પ્રેમમાં શિથિલ બનેલા શરીરને સંભાળીને] તેઓ ઊભા થવા ઇચ્છે છે. ॥ ૨॥

જાકર નામ સુનત સુભ હોઈ। મોરેં ગૃહ આવા પ્રભુ સોઈ॥
પરમાનંદ પૂરિ મન રાજા। કહા બોલાઇ બજાવહુ બાજા॥ ૩॥

જેમનું નામ સાંભળતાં જ કલ્યાણ થાય છે, તે જ પ્રભુ મારા ઘેર આવ્યા છે [આમ વિચારી] રાજાનું મન પરમ આનંદથી પૂર્ણ થઈ ગયું. તેમણે વાજાંવાળાઓને બોલાવીને કહ્યું કે વાજાં વગાડો. ॥ ૩॥

ગુર બસિષ્ઠ કહઁ ગયઉ હઁકારા। આએ દ્વિજન સહિત નૃપદ્વારા॥
અનુપમ બાલક દેખેન્હિ જાઈ। રૂપ રાસિ ગુન કહિ ન સિરાઈ॥ ૪॥

ગુરુ વસિષ્ઠજી પાસે તેડું ગયું. તેઓ બ્રાહ્મણોને સાથે લઈ રાજદ્વારે આવ્યા. તેમણે જઈને અનુપમ બાળકને જોયો, જે રૂપનો ભંડાર છે અને જેના ગુણ કહેવામાં સમાપ્ત નથી થતા. ॥ ૪॥

દો૦ – નંદીમુખ સરાધ કરિ જાતકરમ સબ કીન્હ।
હાટક ધેનુ બસન મનિ નૃપ બિપ્રન્હ કહઁ દીન્હ॥ ૧૯૩॥

પછી રાજાએ નાન્દીમુખ શ્રાદ્ધ કરીને સર્વે જાતકર્મ-સંસ્કાર આદિ કર્યા અને બ્રાહ્મણોને સોનું, ગૌ, વસ્ત્ર અને મણિઓનાં દાન આપ્યાં. ॥ ૧૯૩॥

ચૌ૦ – ધ્વજ પતાક તોરન પુર છાવા। કહિ ન જાઈ જેહિ ભાઁતિ બનાવા ॥
સુમનબૃષ્ટિ અકાસ તેં હોઈ। બ્રહ્માનંદ મગન સબ લોઈ ॥ ૧॥

ધ્વજા, પતાકા અને તોરણોથી નગર છવાઈ ગયું. જે રીતે તે શણગારાયું હતું, તેનું તો વર્ણન જ નથી કરી શકાતું. આકાશમાંથી ફૂલોની વર્ષા થઈ રહી છે, સર્વે લોકો બ્રહ્માનંદમાં લીન છે. ॥ ૧॥

બૃંદ બૃંદ મિલિ ચલીં લોગાઈં। સહજ સિંગાર કિએઁ ઉઠિ ધાઈં ॥
કનક કલસ મંગલ ભરિ થારા। ગાવત પૈઠહિં ભૂપ દુઆરા ॥ ૨॥

સ્ત્રીઓ ટોળેટોળાં બનાવી ચાલી, સ્વાભાવિક શૃંગાર કરેલી જ તે દોડી પડી. સોનાનો કળશ લઈને અને થાળોમાં મંગળદ્રવ્યો ભરીને ગાતાં ગાતાં તેઓ રાજદ્વારમાં પ્રવેશ કરે છે. ॥ ૨॥

કરિ આરતિ નેવછાવરિ કરહીં। બાર બાર સિસુ ચરનન્હિ પરહીં ॥
માગધ સૂત બંદિગન ગાયક। પાવન ગુન ગાવહિં રઘુનાયક ॥ ૩॥

તેઓ આરતી કરીને ન્યોછાવર કરે છે અને વારંવાર બાળકના ચરણોમાં નમે છે. માગધ, સૂત, બંદીજનો અને ગવૈયા રઘુકુળના સ્વામીના પવિત્ર ગુણોનું ગાન કરે છે. ॥ ૩॥

સર્બસ દાન દીન્હ સબ કાહૂ। જેહિં પાવા રાખા નહિં તાહૂ ॥
મૃગમદ ચંદન કુંકુમ કીચા। મચી સકલ બીથિન્હ બિચ બીચા ॥ ૪॥

સર્વ કોઈએ સર્વસ્વ દાન આપી દીધું. જેણે મેળવ્યું તેણે પણ ન રાખ્યું (લુંટાવી દીધું). [શહેરની] બધી ગલીઓમાં વચ્ચે-વચ્ચે કસ્તૂરી, ચંદન અને કેસરની રેલમછેલ થઈ ગઈ. ॥ ૪॥

દો૦ – ગૃહ ગૃહ બાજ બધાવ સુભ પ્રગટે સુષમા કંદ।
હરષવંત સબ જહઁ તહઁ નગર નારિ નર બૃંદ ॥ ૧૯૪॥

ઘેર ઘેર મંગળમય વધામણાં વાગવા માંડ્યા, કેમ કે શોભાના મૂળ ભગવાન પ્રગટ થયા છે. નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષોનાં ટોળેટોળાં ચારેકોર આનંદમગ્ન થઈ રહ્યાં છે. ॥ ૧૯૪॥

ચૌ૦ – કૈકયસુતા સુમિત્રા દોઊ। સુંદર સુત જનમત ભૈં ઓઊ ॥
વહ સુખ સંપતિ સમય સમાજા। કહિ ન સકઇ સારદ અહિરાજા ॥ ૧॥

કૈકેયી અને સુમિત્રા - એ બંનેએ પણ સુંદર પુત્રોને જન્મ આપ્યો. તે સુખ, સંપત્તિ, સમય અને સમાજનું વર્ણન સરસ્વતી અને સર્પોના રાજા શેષજી પણ નથી કરી શકતાં. ॥ ૧॥

અવધપુરી સોહઇ એહિ ભાઁતી। પ્રભુહિ મિલન આઈ જનુ રાતી ॥
દેખિ ભાનુ જનુ મન સકુચાની। તદપિ બની સંધ્યા અનુમાની ॥ ૨॥

અવધપુરી એ પ્રમાણે સુશોભિત થઈ રહી છે, જાણે રાત્રિ પ્રભુને મળવા આવી હોય અને સૂર્યને જોઈને જાણે મનમાં લજાઈ ગઈ હોય, છતાંય તે પાછી મનમાં વિચાર કરીને જાણે સંધ્યા બની સ્થિર થઈ ગઈ હોય. ॥ ૨॥

અગર ધૂપ બહુ જનુ અઁધિઆરી। ઉડ઼ઇ અબીર મનહુઁ અરુનારી॥
મંદિર મનિ સમૂહ જનુ તારા। નૃપ ગૃહ કલસ સો ઇંદુ ઉદારા॥૩॥

અગરના ધૂપનો ઘણો જ ધુમાડો જાણે [સંધ્યાનો] અંધકાર છે અને જે અબીલ ઊડી રહ્યો છે તે તેની લાલિમા છે. મહેલોમાં જે મણિઓના સમૂહ છે, તે જાણે તારાગણ છે. રાજમહેલનો જે કળશ છે, તે જ જાણે શ્રેષ્ઠ ચન્દ્રમા છે. ॥૩॥

ભવન બેદધુનિ અતિ મૃદુ બાની। જનુ ખગ મુખર સમયઁ જનુ સાની॥
કૌતુક દેખિ પતંગ ભુલાના। એક માસ તેઇઁ જાત ન જાના॥૪॥

રાજભવનમાં જે અતિ કોમળ વાણીમાં વેદધ્વનિ થઈ રહ્યો છે, તે જ જાણો કે સમયાનુકૂળ તરબોળ બનેલ પક્ષીઓનો કલરવ છે. આ કૌતુક જોઈને સૂર્ય પણ પોતાની ગતિ ભૂલી ગયા. એક મહિનો વીતતો તેમણે જણાયો નહિ (અર્થાત્ તેમને એક મહિનો ત્યાં વીતી ગયો.) ॥૪॥

દો૦– માસ દિવસ કર દિવસ ભા મરમ ન જાનઇ કોઇ।
રથ સમેત રબિ થાકેઉ નિસા કવન બિધિ હોઇ॥૧૯૫॥

મહિના જેટલા સમયનો એક દિવસ થઈ ગયો. આ રહસ્યને કોઈ નથી જાણતું. સૂર્યદેવ પોતાના રથસહિત ત્યાં જ રોકાઈ ગયા, તો રાત કઈ રીતે થાય! ॥૧૯૫॥

ચૌ૦– યહ રહસ્ય કાહૂઁ નહિં જાના। દિનમનિ ચલે કરત ગુનગાના॥
દેખિ મહોત્સવ સુર મુનિ નાગા। ચલે ભવન બરનત નિજ ભાગા॥૧॥

આ રહસ્ય કોઈએ ન જાણ્યું. સૂર્યદેવ [ભગવાન શ્રીરામજીના] ગુણગાન કરતાં ચાલ્યા. આ મહોત્સવ જોઈને દેવતા, મુનિ અને નાગ પોતાના ભાગ્યનાં વખાણ કરીને પોતપોતાના ઘેર ચાલ્યા. ॥૧॥

ઔરઉ એક કહઉઁ નિજ ચોરી। સુનુ ગિરિજા અતિ દૃઢ઼ મતિ તોરી॥
કાકભુસુંડિ સંગ હમ દોઊ। મનુજ રૂપ જાનઇ નહિં કોઊ॥૨॥

હે પાર્વતી! તમારી બુદ્ધિ [શ્રીરામજીના ચરણોમાં] ઘણી જ દૃઢ છે, તેથી હું પણ પોતાની અન્ય એક છુપાવેલી વાત કહું છું, સાંભળો. કાકભુશુંડિ અને હું - બંને ત્યાં સાથે સાથે હતા, પરંતુ મનુષ્યરૂપમાં હોવાને કારણે અમને કોઈ ઓળખી ન શક્યું. ॥૨॥

પરમાનંદ પ્રેમ સુખ ફૂલે। બીથિન્હ ફિરહિં મગન મન ભૂલે॥
યહ સુભ ચરિત જાન પૈ સોઈ। કૃપા રામ કૈ જાપર હોઈ॥૩॥

પરમ આનંદ અને પ્રેમના સુખમાં ફુલાયેલા અમે બંને લીન મને (મસ્ત બની) ગલીઓમાં તન-મનનું ભાન ભૂલીને ફરતા હતા. પરંતુ આ શુભ ચરિત્ર તે જ જાણી શકે છે, જેના પર શ્રીરામજીની કૃપા હોય. ॥૩॥

તેહિ અવસર જો જેહિ બિધિ આવા। દીન્હ ભૂપ જો જેહિ મન ભાવા॥
ગજ રથ તુરગ હેમ ગો હીરા। દીન્હે નૃપ નાનાબિધિ ચીરા॥૪॥

એ અવસરે જે જેવી રીતે આવ્યા અને જેના મનને જે ગમ્યું, રાજાએ તેને તે આપ્યું. હાથી, રથ, ઘોડા, સોનું, ગાયો, હીરા અને જાતજાતનાં વસ્ત્રો રાજાએ આપ્યાં. ॥૪॥

દો૦– મન સંતોષે સબન્હિ કે જહઁ તહઁ દેહિં અસીસ ।
સકલ તનય ચિર જીવહુઁ તુલસિદાસ કે ઈસ ॥ ૧૯૬॥

રાજાએ સર્વેના મનને સંતુષ્ટ કર્યાં. [એથી] સર્વે લોકો ચારે બાજુથી આશીર્વાદ આપી રહ્યા હતા કે તુલસીદાસના સ્વામી - સર્વ પુત્રો (ચારેય રાજકુમાર) ચિરંજીવી (દીર્ઘાયુ) થાઓ. ॥ ૧૯૬॥

ચૌ૦– કછુક દિવસ બીતે એહિ ભાઁતી । જાત ન જાનિઅ દિન અરુ રાતી ॥
નામકરન કર અવસરુ જાની । ભૂપ બોલિ પઠએ મુનિ ગ્યાની ॥ ૧॥

આ રીતે કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. દિવસ અને રાત ક્યારે પસાર થઈ જાય છે તે જણાતું નથી. પછી નામકરણ-સંસ્કારનો સમય જાણીને રાજાએ જ્ઞાની મુનિ શ્રીવસિષ્ઠજીને તેડાવી લીધા. ॥ ૧॥

કરિ પૂજા ભૂપતિ અસ ભાષા । ધરિઅ નામ જો મુનિ ગુનિ રાખા ॥
ઈન્હ કે નામ અનેક અનૂપા । મૈં નૃપ કહબ સ્વમતિ અનુરૂપા ॥ ૨॥

મુનિની પૂજા કરીને રાજાએ કહ્યું – હે મુનિ! આપે મનમાં જે વિચારી રાખ્યાં હોય તે નામ રાખો. [મુનિએ કહ્યું –] હે રાજન્! આમનાં અનેક અનુપમ નામ છે. તેમ છતાં, હું પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર કહીશ. ॥ ૨॥

જો આનંદ સિંધુ સુખરાસી । સીકર તેં ત્રૈલોક સુપાસી ॥
સો સુખ ધામ રામ અસ નામા । અખિલ લોક દાયક બિશ્રામા ॥ ૩॥

આ જે આનંદના સાગર અને સુખના ભંડાર છે, જે આનંદસિંધુના એક કણથી ત્રણેય લોક સુખી થઈ જાય છે, તેમનું (આપના સૌથી મોટા પુત્રનું) નામ 'રામ' છે; જે સુખનું ધામ અને સર્વે લોકોને શાંતિ આપનાર છે. ॥ ૩॥

બિસ્વ ભરન પોષન કર જોઈ । તાકર નામ ભરત અસ હોઈ ॥
જાકે સુમિરન તેં રિપુ નાસા । નામ સત્રુહન બેદ પ્રકાસા ॥ ૪॥

જે સંસારનું ભરણ-પોષણ કરે છે, તેમનું (આપના બીજા પુત્રનું) નામ 'ભરત' થશે. જેમના સ્મરણમાત્રથી શત્રુનો નાશ થાય છે, તેમનું વેદોમાં પ્રસિદ્ધ 'શત્રુઘ્ન' નામ છે. ॥ ૪॥

દો૦– લચ્છન ધામ રામ પ્રિય સકલ જગત આધાર ।
ગુરુ બસિષ્ટ તેહિ રાખા લછિમન નામ ઉદાર ॥ ૧૯૭॥

જે શુભ લક્ષણોના ધામ, શ્રીરામજીના પ્રિય અને આખાય જગતના આધાર છે; ગુરુ વસિષ્ઠજીએ તેમનું 'લક્ષ્મણ' એવું શ્રેષ્ઠ નામ રાખ્યું. ॥ ૧૯૭॥

ચૌ૦– ધરે નામ ગુર હૃદયઁ બિચારી । બેદ તત્વ નૃપ તવ સુત ચારી ॥
મુનિ ધન જન સરબસ સિવ પ્રાના । બાલ કેલિ રસ તેહિં સુખ માના ॥ ૧॥

ગુરુજીએ હૃદયમાં વિચારીને આ નામો રાખ્યાં [અને કહ્યું –] હે રાજન્! તમારા ચારેય પુત્ર વેદોનું તત્ત્વ (સાક્ષાત પરાત્પર ભગવાન) છે. જે મુનિઓના ધન, ભક્તોના સર્વસ્વ અને શિવજીના પ્રાણ છે, તેમણે [આ સમયે આપ લોકોના પ્રેમવશ] બાળલીલાના રસમાં સુખ માન્યું છે. ॥ ૧॥

બારેહિ તે નિજ હિત પતિ જાની। લછિમન રામ ચરન રતિ માની॥
ભરત સત્રુહન દૂનઉ ભાઈ। પ્રભુ સેવક જસિ પ્રીતિ બડ઼ાઈ॥ ૨॥

બાળપણથી જ શ્રીરામચન્દ્રજીને પોતાના પરમ હિતૈષી સ્વામી જાણીને લક્ષ્મણજીએ તેમના ચરણોમાં પ્રીતિ જોડી દીધી. ભરત અને શત્રુઘ્ન બંને ભાઈઓમાં સ્વામી અને સેવકની જે પ્રીતિની પ્રશંસા છે તેવી પ્રીતિ થઈ ગઈ. ॥ ૨॥

સ્યામ ગૌર સુંદર દોઉ જોરી। નિરખહિં છબિ જનનીં તૃન તોરી॥
ચારિઉ સીલ રૂપ ગુન ધામા। તદપિ અધિક સુખસાગર રામા॥ ૩॥

શ્યામ અને ગૌર શરીરવાળી બંને સુંદર જોડીઓની શોભાને જોઈ માતાઓ તૃણ-તણખલું તોડે છે [જેથી નજર ન લાગી જાય]. આમ તો ચારેય પુત્ર શીલ, રૂપ અને ગુણના ધામ છે, તો પણ સુખના સાગર શ્રીરામચન્દ્રજી સર્વેથી ચઢિયાતા છે. ॥ ૩॥

હૃદયઁ અનુગ્રહ ઇંદુ પ્રકાસા। સૂચત કિરન મનોહર હાસા॥
કબહુઁ ઉછંગ કબહુઁ બર પલના। માતુ દુલારઇ કહિ પ્રિય લલના॥ ૪॥

તેમના હૃદયમાં કૃપારૂપી ચન્દ્રમા પ્રકાશિત છે. મનને હરનારું તેમનું હાસ્ય તે (કૃપારૂપી ચન્દ્રમા)ની કિરણોને સૂચિત કરે છે. ક્યારેક ખોળામાં [લઈને] અને ક્યારેક ઉત્તમ પારણામાં [સુવડાવી] માતા 'પ્રિય લાલ!' કહીને વહાલ વરસાવે છે. ॥ ૪॥

દો૦– બ્યાપક બ્રહ્મ નિરંજન નિર્ગુન બિગત બિનોદ।
સો અજ પ્રેમ ભગતિ બસ કૌસલ્યા કેં ગોદ॥ ૧૯૮॥

જે સર્વ વ્યાપક, નિરંજન (માયારહિત), નિર્ગુણ, વિનોદરહિત અને અજન્મા બ્રહ્મ છે, તે જ પ્રેમ અને ભક્તિને વશ કૌશલ્યાજીના ખોળામાં ખેલી રહ્યા છે. ॥ ૧૯૮॥

ચૌ૦– કામ કોટિ છબિ સ્યામ સરીરા। નીલ કંજ બારિદ ગંભીરા॥
અરુન ચરન પંકજ નખ જોતી। કમલ દલન્હિ બૈઠે જનુ મોતી॥ ૧॥

તેમના નીલ કમળ અને ગંભીર જળથી ભરેલા મેઘ સમાન શ્યામ શરીરમાં કરોડો કામદેવોની શોભા છે. લાલ-લાલ ચરણકમળોના નખોની શુભ્ર જ્યોતિ એવી જણાય છે કે જાણે લાલ કમળનાં પાંદડાંઓ પર મોતી સ્થિર થઈ ગયાં હોય. ॥ ૧॥

રેખ કુલિસ ધ્વજ અંકુસ સોહે। નૂપુર ધુનિ સુનિ મુનિ મન મોહે॥
કટિ કિંકિની ઉદર ત્રય રેખા। નાભિ ગભીર જાન જેહિં દેખા॥ ૨॥

[ચરણતળોમાં] વજ્ર, ધ્વજા અને અંકુશનાં ચિહ્ન શોભે છે. નૂપુર(ઝાંઝરી)નો ધ્વનિ સાંભળી મુનિઓનું પણ મન મોહિત થઈ જાય છે. કમરમાં કંદોરો છે, પેટ પર ત્રણ રેખાઓ (ત્રિવલી) છે. નાભિની ગંભીરતાને તો એ જ જાણે જેણે તે જોઈ છે. ॥ ૨॥

ભુજ બિસાલ ભૂષન જુત ભૂરી । હિયઁ હરિ નખ અતિ સોભા રૂરી ॥
ઉર મનિહાર પદિક કી સોભા । બિપ્ર ચરન દેખત મન લોભા ॥ ૩॥

ઘણાં જ આભૂષણોથી સુશોભિત વિશાળ ભુજાઓ છે. હૃદય પર વાઘના નખની ઘણી જ નિરાળી શોભા છે. છાતી ઉપર રત્નોથી યુક્ત મણિઓના હારની શોભા અને બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ (ભૃગુ)ના ચરણચિહ્નને જોઈને મન લોભાઈ જાય છે. ॥ ૩॥

કંબુ કંઠ અતિ ચિબુક સુહાઈ । આનન અમિત મદન છબિ છાઈ ॥
દુઇ દુઇ દસન અધર અરુનારે । નાસા તિલક કો બરનૈ પારે ॥ ૪॥

કંઠ શંખના જેવો (ઢળતો-ઊંચો, ત્રણ રેખાઓથી સુશોભિત) છે અને હડપચી ઘણી જ સુંદર છે. મુખ પર અસંખ્ય કામદેવોની આભા છવાયેલી છે. બે બે સુંદર દંતુળિયો છે, લાલ-લાલ હોઠ છે. નાસિકા અને તિલક[ના સૌંદર્ય]નું તો વર્ણન જ કોણ કરી શકે છે? ॥ ૪॥

સુંદર શ્રવન સુચારુ કપોલા । અતિ પ્રિય મધુર તોતરે બોલા ॥
ચિક્કન કચ કુંચિત ગભુઆરે । બહુ પ્રકાર રચિ માતુ સઁવારે ॥ ૫॥

સુંદર કાન અને ઘણા જ સુંદર ગાલ છે. મધુર તોતડા શબ્દ ઘણા જ પ્રિય લાગે છે. જન્મના સમયથી જ રાખેલા સુંવાળા અને વાંકડિયા વાળ છે, જેને માતાએ અનેક રીતે ઓળીને સજાવી દીધા છે. ॥ ૫॥

પીત ઝગુલિઆ તનુ પહિરાઈ । જાનુ પાનિ બિચરનિ મોહિ ભાઈ ॥
રૂપ સકહિં નહિં કહિ શ્રુતિ સેષા । સો જાનઇ સપનેહુઁ જેહિં દેખા ॥ ૬॥

શરીર પર પીળું ઝભલું પહેરાવ્યું છે. તેમનું ઢીંચણે અને હાથના ટેકાએ ચાલવું મને ઘણું જ પ્રિય લાગે છે. તેમના રૂપનું વર્ણન વેદ અને શેષજી પણ નથી કરી શકતા. તેને તે જ જાણે છે, જેણે ક્યારેક સ્વપ્નમાં પણ જોયા હોય. ॥ ૬॥

દો૦ – સુખ સંદોહ મોહપર ગ્યાન ગિરા ગોતીત ।
દંપતિ પરમ પ્રેમ બસ કર સિસુચરિત પુનીત ॥ ૧૯૯॥

જે સુખોના પુંજ, મોહથી પર તથા જ્ઞાન, વાણી અને ઇન્દ્રિયોથી અતીત છે તે ભગવાન, દશરથ-કૌશલ્યાના અત્યંત પ્રેમને વશ થઈને પવિત્ર બાળલીલા કરે છે. ॥ ૧૯૯॥

ચૌ૦ – એહિ બિધિ રામ જગત પિતુ માતા । કોસલપુર બાસિન્હ સુખદાતા ॥
જિન્હ રઘુનાથ ચરન રતિ માની । તિન્હ કી યહ ગતિ પ્રગટ ભવાની ॥ ૧॥

આમ, [સંપૂર્ણ] જગતનાં માતા-પિતા શ્રીરામજી અવધપુરના નિવાસીઓને સુખ આપે છે. જેમણે શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પ્રીતિ જોડી છે; હે ભવાની! તેમની આ પ્રત્યક્ષ ગતિ છે [કે ભગવાન તેમના પ્રેમવશ બાળલીલા કરી તેમને આનંદ આપી રહ્યા છે]. ॥ ૧॥

રઘુપતિ બિમુખ જતન કર કોરી । કવન સકઇ ભવ બંધન છોરી ॥
જીવ ચરાચર બસ કૈ રાખે । સો માયા પ્રભુ સોં ભય ભાખે ॥ ૨॥

શ્રીરઘુનાથજીથી વિમુખ રહીને મનુષ્ય ભલેને કરોડો ઉપાય કરે, પરંતુ એના સંસારબંધન કોણ છોડાવી શકે છે. જેણે બધા ચરાચર જીવોને પોતાના વશમાં કરી રાખ્યા છે, તે માયા પણ પ્રભુથી ભયભીત રહે છે.

ભૃકુટિ બિલાસ નચાવઇ તાહી । અસ પ્રભુ છાડ઼િ ભજિઅ કહુ કાહી ॥
મન ક્રમ બચન છાડ઼િ ચતુરાઈ । ભજત કૃપા કરિહહિં રઘુરાઈ ॥ ૩॥

ભગવાન તે માયાને ભૃકુટિના ઈશારાથી નચાવે છે. આવા પ્રભુને છોડીને કહો [બીજા] કોનું ભજન કરાય! મન, વચન અને કર્મથી ચતુરાઈ છોડીને ભજતાં જ શ્રીરઘુનાથજી કૃપા કરશે. ॥ ૩॥

એહિ બિધિ સિસુબિનોદ પ્રભુ કીન્હા । સકલ નગરબાસિન્હ સુખ દીન્હા ॥
લૈ ઉછંગ કબહુઁક હલરાવૈ । કબહુઁ પાલનેં ઘાલિ ઝુલાવૈ ॥ ૪॥

આ રીતે પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ બાળક્રીડા કરી અને સમસ્ત નગરવાસીઓને સુખ આપ્યું. કૌશલ્યાજી ક્યારેક તેમને ખોળામાં લઈને (હેરવતાં-ફેરવતાં) રમાડતાં અને ક્યારેક પારણામાં સુવડાવી ઝુલાવતાં હતાં. ॥ ૪॥

દો૦ – પ્રેમ મગન કૌસલ્યા નિસિ દિન જાત ન જાન ।
સુત સનેહ બસ માતા બાલચરિત કર ગાન ॥ ૨૦૦॥

પ્રેમમાં મગ્ન કૌશલ્યાજી રાત અને દિવસનું વીતવું જાણતા ન હતાં. પુત્રના સ્નેહવશ માતા તેમનાં બાળચરિત્રોનું ગાન કર્યાં કરતાં. ॥ ૨૦૦॥

ચૌ૦ – એક બાર જનનીં અન્હવાએ । કરિ સિંગાર પલનાઁ પૌઢ઼ાએ ॥
નિજ કુલ ઈષ્ટદેવ ભગવાના । પૂજા હેતુ કીન્હ અસ્નાના ॥ ૧॥

એક વેળા માતાએ શ્રીરામચન્દ્રજીને સ્નાન કરાવ્યું અને શૃંગાર કરીને પારણામાં પોઢાડી દીધા. પછી પોતાના કુળના ઈષ્ટદેવ ભગવાનની પૂજા માટે સ્નાન કર્યું. ॥ ૧॥

કરિ પૂજા નૈબેદ્ય ચઢ઼ાવા । આપુ ગઈ જહઁ પાક બનાવા ॥
બહુરિ માતુ તહવાઁ ચલિ આઈ । ભોજન કરત દેખ સુત જાઈ ॥ ૨॥

પૂજા કરીને નૈવેદ્ય ચઢાવ્યું અને સ્વયં ત્યાં ગયાં કે જ્યાં રસોઈ બનાવવામાં આવતી હતી. પછી માતા ત્યાં (પૂજાસ્થાને) પાછા ફર્યાં, અને ત્યાં આવીને પુત્રને [ઈષ્ટદેવ ભગવાનને ધરાવેલા નૈવેદ્ય]નું ભોજન કરતાં જોયો. ॥ ૨॥

ગૈ જનની સિસુ પહિં ભયભીતા । દેખા બાલ તહાઁ પુનિ સૂતા ॥
બહુરિ આઈ દેખા સુત સોઈ । હૃદયઁ કંપ મન ધીર ન હોઈ ॥ ૩॥

[પારણામાં પુત્ર પોઢ્યો હતો, અહીં કોણે લાવીને બેસાડી દીધો, એ વાતથી બીને] માતા ભયભીત થઈને પુત્રના પારણા પાસે ગઈ તો ત્યાં બાળકને ઊંઘેલો જોયો. પછી [પૂજાસ્થાનમાં પાછા

ફરીને] જોયું કે એ જ પુત્ર ત્યાં [ભોજન કરી રહ્યો] છે. તેથી તેમના હૃદયમાં કંપન થવા લાગ્યું અને મનને ધીરજ ન રહી. ॥ ૩॥

ઈહાઁ ઉહાઁ દુઇ બાલક દેખા । મતિભ્રમ મોર કિ આન બિસેષા ॥
દેખિ રામ જનની અકુલાની । પ્રભુ હઁસિ દીન્હ મધુર મુસુકાની ॥ ૪॥

[તે વિચારવા માંડ્યાં કે] અહીં અને ત્યાં મેં બે બાળકો જોયાં. આ મારી બુદ્ધિનો ભ્રમ છે કે અન્ય કોઈ વિશેષ કારણ છે? પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી માતાને ગભરાયેલાં જોઈને મધુર મલકાઈને હસી પડ્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – દેખરાવા માતહિ નિજ અદ્ભુત રૂપ અખંડ ।
રોમ રોમ પ્રતિ લાગે કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડ ॥ ૨૦૧॥

પછી તેમણે માતાને પોતાનું અખંડ અદ્ભુત રૂપ બતાવ્યું, જેના એક-એક રુંવાડામાં કરોડો બ્રહ્માંડો સમાયેલાં હતાં. ॥ ૨૦૧॥

ચૌ૦ – અગનિત રબિ સસિ સિવ ચતુરાનન । બહુ ગિરિ સરિત સિંધુ મહિ કાનન ॥
કાલ કર્મ ગુન ગ્યાન સુભાઊ । સોઉ દેખા જો સુના ન કાઊ ॥ ૧॥

અગણિત સૂર્ય, ચન્દ્ર, શિવ, બ્રહ્મા, ઘણા બધા પર્વતો, નદીઓ, સમુદ્ર, પૃથ્વી, વન, કાળ, કર્મ, ગુણ, જ્ઞાન અને સ્વભાવ જોયા અને એ પદાર્થો પણ જોયા જે ક્યારેય સાંભળ્યા પણ ન હતા. ॥ ૧॥

દેખી માયા સબ બિધિ ગાઢ़ી । અતિ સભીત જોરેં કર ઠાઢ़ી ॥
દેખા જીવ નચાવઇ જાહી । દેખી ભગતિ જો છોરઇ તાહી ॥ ૨॥

સર્વે પ્રકારે બળવતી માયાને જોઈ કે જે [ભગવાનની સામે] અત્યંત ભયભીત હાથ જોડીને ઊભી છે. જીવને જોયો - જેને તે માયા નચાવે છે અને [પછી] ભક્તિને જોઈ જે આ જીવને [માયાથી] છોડાવી દે છે. ॥ ૨॥

તન પુલકિત મુખ બચન ન આવા । નયન મૂદિ ચરનનિ સિરુ નાવા ॥
બિસમયવંત દેખિ મહતારી । ભએ બહુરિ સિસુરૂપ ખરારી ॥ ૩॥

[માતાનું] શરીર પુલકિત થઈ ગયું. મુખથી વચન નથી નીકળતું. ત્યારે આંખો મીંચીને તેમણે શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું. માતાને આશ્ચર્યચકિત થયેલાં જોઈ ખરના શત્રુ શ્રીરામજી પાછા બાળસ્વરૂપે થઈ ગયા. ॥ ૩॥

અસ્તુતિ કરિ ન જાઇ ભય માના । જગત પિતા મૈં સુત કરિ જાના ॥
હરિ જનની બહુબિધિ સમુઝાઈ । યહ જનિ કતહુઁ કહસિ સુનુ માઈ ॥ ૪॥

[માતાથી] સ્તુતિ પણ નથી કરી શકાતી. તે ભય પામ્યાં કે મેં જગતપિતા પરમાત્માને પુત્રરૂપે જાણ્યાં. શ્રીહરિએ માતાને અનેક રીતે સમજાવ્યાં [અને કહ્યું –] હે માતા! સાંભળો આ વાત ક્યાંય પણ કહેશો નહિ. ॥ ૪॥

દો૦ – બાર બાર કૌસલ્યા બિનય કરઇ કર જોરિ ।
અબ જનિ કબહૂઁ બ્યાપૈ પ્રભુ મોહિ માયા તોરિ ॥ ૨૦૨॥

કૌશલ્યાજી વારંવાર હાથ જોડીને વિનંતી કરે છે કે હે પ્રભો! મને આપની માયા હવે ક્યારેય ન વ્યાપે. ॥ ૨૦૨॥

ચૌ૦ – બાલચરિત હરિ બહુબિધિ કીન્હા । અતિ અનંદ દાસન્હ કહઁ દીન્હા ॥
કછુક કાલ બીતેં સબ ભાઈ । બડ઼े ભએ પરિજન સુખદાઈ ॥ ૧॥

ભગવાને અનેક પ્રકારની બાળલીલાઓ કરી અને પોતાના સેવકોને અત્યંત આનંદ આપ્યો. થોડોક સમય વીત્યા બાદ ચારેય ભાઈ મોટા થઈ કુટુંબીઓને સુખ આપનાર થયા. ॥ ૧॥

ચૂડ઼ાકરન કીન્હ ગુરુ જાઈ । બિપ્રન્હ પુનિ દછિના બહુ પાઈ ॥
પરમ મનોહર ચરિત અપારા । કરત ફિરત ચારિઉ સુકુમારા ॥ ૨॥

ત્યારે ગુરુજીએ જઈને મુંડન-સંસ્કાર કર્યા. (બાબરી ઉતરાવી.) બ્રાહ્મણોએ પછી ઘણી બધી દક્ષિણા મેળવી. ચારેય સુંદર રાજકુમાર ઘણા જ મનોહર અપાર ચરિત્રો કરતાં ફરે છે. ॥ ૨॥

મન ક્રમ બચન અગોચર જોઈ । દસરથ અજિર બિચર પ્રભુ સોઈ ॥
ભોજન કરત બોલ જબ રાજા । નહિં આવત તજિ બાલ સમાજા ॥ ૩॥

જે મન, વચન અને કર્મથી અગોચર છે તે જ પ્રભુ, દશરથજીના પ્રાંગણમાં વિચરી રહ્યા છે. ભોજન કરવાના સમયે જ્યારે તેમને રાજા બોલાવે છે, ત્યારે તેઓ પોતાના બાળસખાઓના સમાજને છોડીને આવતા નથી. ॥ ૩॥

કૌસલ્યા જબ બોલન જાઈ । ઠુમુકુ ઠુમુકુ પ્રભુ ચલહિં પરાઈ ॥
નિગમ નેતિ સિવ અંત ન પાવા । તાહિ ધરૈ જનની હઠિ ધાવા ॥ ૪॥

કૌશલ્યાજી જ્યારે બોલાવા જાય છે, ત્યારે પ્રભુ ઠુમક-ઠુમક દોડી જાય છે. જેમને વેદ 'નેતિ' 'નેતિ' કહીને નિરૂપણ કરે છે અને શિવજી જેમનો પાર નથી પામ્યા, તેમને માતા હઠપૂર્વક પકડવા માટે દોડે છે. ॥ ૪॥

ધૂસર ધૂરિ ભરેં તનુ આએ । ભૂપતિ બિહસિ ગોદ બૈઠાએ ॥ ૫॥

તે શરીરે ધૂળભર્યાં આવ્યા અને રાજાએ હસીને તેમને ખોળામાં બેસાડી દીધા. ॥ ૫॥

દો૦ – ભોજન કરત ચપલ ચિત ઇત ઉત અવસરુ પાઇ ।
ભાજિ ચલે કિલકત મુખ દધિ ઓદન લપટાઇ ॥ ૨૦૩॥

ભોજન કરે છે, પણ ચિત્ત ચંચળ છે. અવસર પામીને દહીં-ભાતથી ખરડાયેલ મોંએ કિલકારી કરતાં આમ-તેમ નાસી ગયા. ॥ ૨૦૩॥

ચૌ૦ – બાલચરિત અતિ સરલ સુહાએ। સારદ સેષ સંભુ શ્રુતિ ગાએ॥
જિન્હ કર મન ઈન્હ સન નહિં રાતા। તે જન બંચિત કિએ બિધાતા॥૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીની ઘણી જ સરળ (ભોળી) અને સુંદર (મનને લોભાવનારી) બાળલીલાઓનું સરસ્વતીજી, શેષજી, શિવજી અને વેદોએ ગાન કર્યું છે. જેમનું મન આ લીલાઓમાં અનુરક્ત નથી થયું, વિધાતાએ તે મનુષ્યોને વંચિત કરી દીધા (નિતાંત ભાગ્યહીન બનાવ્યા). ॥૧॥

ભએ કુમાર જબહિં સબ ભ્રાતા। દીન્હ જનેઊ ગુરુ પિતુ માતા॥
ગુરગૃહઁ ગએ પઢ઼ન રઘુરાઈ। અલપ કાલ બિદ્યા સબ આઈ॥૨॥

જ્યારે બધા ભાઈ કુમારાવસ્થાએ પહોંચ્યા ત્યારે ગુરુ, પિતા અને માતાએ તેમના યજ્ઞોપવીત-સંસ્કાર કરી દીધા. શ્રીરઘુનાથજી [ભાઈઓ સહિત] ગુરુના ઘેર વિદ્યા અધ્યયન કરવા ગયા અને અલ્પ સમયમાં જ તેમને સર્વ વિદ્યાઓ આવડી ગઈ. ॥૨॥

જાકી સહજ સ્વાસ શ્રુતિ ચારી। સો હરિ પઢ઼ યહ કૌતુક ભારી॥
બિદ્યા બિનય નિપુન ગુન સીલા। ખેલહિં ખેલ સકલ નૃપ લીલા॥૩॥

ચારેય વેદ જેમના સ્વાભાવિક શ્વાસ છે, તે ભગવાન ભણે એ મોટું કૌતુક છે. ચારેય ભાઈ વિદ્યા, વિનય, ગુણ અને શીલમાં [ઘણા] નિપુણ છે અને સર્વે રાજાઓની લીલાઓના જ ખેલ ખેલે છે. ॥૩॥

કરતલ બાન ધનુષ અતિ સોહા। દેખત રૂપ ચરાચર મોહા॥
જિન્હ બીથિન્હ બિહરહિં સબ ભાઈ। થકિત હોહિં સબ લોગ લુગાઈ॥૪॥

હાથોમાં બાણ અને ધનુષ ઘણી જ શોભા આપે છે. રૂપ જોતાં જ ચરાચર મોહિત થઈ જાય છે. તે બધા ભાઈઓ જે શેરીઓમાં રમતાં રમતાં નીકળે છે, તે શેરીઓમાં બધાં સ્ત્રી-પુરુષ તેમને જોઈને સ્નેહથી શિથિલ થઈ જાય છે, અથવા ખચકાઈને ઊભા રહી જાય છે. ॥૪॥

દો૦ – કોસલપુર બાસી નર નારિ બૃદ્ધ અરુ બાલ।
પ્રાનહુ તે પ્રિય લાગત સબ કહુઁ રામ કૃપાલ॥૨૦૪॥

કૌશલપુરમાં રહેનારાં સ્ત્રી, પુરુષ, વૃદ્ધ અને બાળક – બધાને કૃપાળુ શ્રીરામચન્દ્રજી પ્રાણોથી પણ અધિક પ્રિય લાગે છે. ॥૨૦૪॥

ચૌ૦ – બંધુ સખા સઁગ લેહિં બોલાઈ। બન મૃગયા નિત ખેલહિં જાઈ॥
પાવન મૃગ મારહિં જિયઁ જાની। દિન પ્રતિ નૃપહિ દેખાવહિં આની॥૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજી ભાઈઓ અને ઈષ્ટ મિત્રોને બોલાવીને સાથે લઈ જાય છે અને નિત્ય વનમાં જઈ શિકાર ખેલે છે. મનમાં પવિત્ર જાણીને મૃગોને મારે છે અને પ્રતિદિન લાવીને રાજા(દશરથજી)ને બતાવે છે. ॥૧॥

જે મૃગ રામ બાન કે મારે । તે તનુ તજિ સુરલોક સિધારે ॥
અનુજ સખા સઁગ ભોજન કરહીં । માતુ પિતા અગ્યા અનુસરહીં ॥ ૨॥

જે મૃગો શ્રીરામજીનાં બાણથી મરતાં હતાં, તે દેહ છોડીને દેવલોકમાં ચાલ્યાં જતાં હતાં. શ્રીરામચન્દ્રજી પોતાના નાના ભાઈઓ અને સખાઓની સાથે ભોજન કરે છે અને માતાપિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે. ॥ ૨॥

જેહિ બિધિ સુખી હોહિં પુર લોગા । કરહિં કૃપાનિધિ સોઇ સંજોગા ॥
બેદ પુરાન સુનહિં મન લાઈ । આપુ કહહિં અનુજન્હ સમુઝાઈ ॥ ૩॥

જે રીતે નગરના લોકો સુખી થાય, કૃપાનિધાન શ્રીરામચન્દ્રજી તેવો જ સંજોગ (લીલા) કરે છે. તે ધ્યાનપૂર્વક વેદ-પુરાણ સાંભળે છે અને પછી પોતે નાના ભાઈઓને સમજાવીને કહે છે. ॥ ૩॥

પ્રાતકાલ ઉઠિ કૈ રઘુનાથા । માતુ પિતા ગુરુ નાવહિં માથા ॥
આયસુ માગિ કરહિં પુર કાજા । દેખિ ચરિત હરષઇ મન રાજા ॥ ૪॥

શ્રીરઘુનાથજી પ્રાતઃકાળે ઊઠીને માતા-પિતા અને ગુરુને શીશ નમાવે છે અને આજ્ઞા લઈને નગરનું કામ કરે છે. તેમનાં ચરિત્ર જોઈ-જોઈને રાજા મનમાં ઘણા હર્ષિત થાય છે. ॥ ૪॥

દો૦— બ્યાપક અકલ અનીહ અજ નિર્ગુન નામ ન રૂપ ।
ભગત હેતુ નાના બિધિ કરત ચરિત્ર અનૂપ ॥ ૨૦૫॥

જે વ્યાપક, અકળ (નિરવયવ - કળી ન શકાય તેવા), ઇચ્છારહિત અજન્મા અને નિર્ગુણ છે; તથા જેમનું નથી નામ અને નથી રૂપ, તે જ ભગવાન ભક્તોને માટે અનેક પ્રકારનાં અનુપમ (અલૌકિક) ચરિત્ર કરે છે. ॥ ૨૦૫॥

ચૌ૦— યહ સબ ચરિત કહા મૈં ગાઈ । આગિલિ કથા સુનહુ મન લાઈ ॥
બિસ્વામિત્ર મહામુનિ ગ્યાની । બસહિં બિપિન સુભ આશ્રમ જાની ॥ ૧॥

આ બધાં ચરિત્રો મેં ગાઈને (વખાણીને) કહ્યાં. હવે, આગળની કથા મન દઈને સાંભળો. જ્ઞાની મહામુનિ વિશ્વામિત્રજી વનમાં શુભ આશ્રમ (પવિત્ર સ્થાન) જાણીને રહેતા હતા. ॥ ૧॥

જહઁ જપ જગ્ય જોગ મુનિ કરહીં । અતિ મારીચ સુબાહુહિ ડરહીં ॥
દેખત જગ્ય નિસાચર ધાવહિં । કરહિં ઉપદ્રવ મુનિ દુખ પાવહિં ॥ ૨॥

જ્યાં તે મુનિ જપ, યજ્ઞ અને યોગ કરતા હતા, પરંતુ મારીચ અને સુબાહુથી ઘણા ડરતા હતા. યજ્ઞ જોતાં જ રાક્ષસ દોડી આવતા હતા અને ઉપદ્રવો કરતા હતા, જેથી મુનિ [ઘણું] દુઃખ પામતા હતા. ॥ ૨॥

ગાધિતનય મન ચિંતા બ્યાપી । હરિ બિનુ મરહિં ન નિસિચર પાપી ॥
તબ મુનિબર મન કીન્હ બિચારા । પ્રભુ અવતરેઉ હરન મહિ ભારા ॥ ૩॥

ગાધિના પુત્ર – વિશ્વામિત્રજીના મનમાં ચિંતા છવાઈ ગઈ કે આ પાપી રાક્ષસો ભગવાનના [માર્યા] વિના નહીં મરે. ત્યારે શ્રેષ્ઠ મુનિએ મનમાં વિચાર કર્યો કે પ્રભુએ પૃથ્વીનો ભાર હરવા માટે અવતાર લીધો છે. ॥ ૩॥

એહૂઁ મિસ દેખૌં પદ જાઈ। કરિ બિનતી આનૌં દોઉ ભાઈ ॥
ગ્યાન બિરાગ સકલ ગુન અયના। સો પ્રભુ મૈં દેખબ ભરિ નયના ॥૪॥

આ બહાને જઈને હું એમના ચરણોનાં દર્શન કરું અને પ્રાર્થના કરીને બંને ભાઈઓને લઈ આવું. [અહો!] જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સર્વે ગુણોના ધામ છે, તે પ્રભુને હું નેત્રો ભરીને જોઈશ. ॥૪॥

દો૦– બહુબિધિ કરત મનોરથ જાત લાગિ નહિં બાર।
કરિ મજ્જન સરઊ જલ ગએ ભૂપ દરબાર ॥૨૦૬॥

અનેક પ્રકારના મનોરથ કરી (અયોધ્યા) જતાં તેમને વાર ન લાગી. સરયૂજીના જળમાં સ્નાન કરી તેઓ રાજાના દ્વારે પહોંચ્યા. ॥૨૦૬॥

ચૌ૦– મુનિ આગમન સુના જબ રાજા। મિલન ગયઉ લૈ બિપ્ર સમાજા ॥
કરિ દંડવત મુનિહિ સનમાની। નિજ આસન બૈઠારેન્હિ આની ॥૧॥

રાજાએ જ્યારે મુનિનું આગમન સાંભળ્યું, ત્યારે તે બ્રાહ્મણોના સમાજને સાથે લઈને મળવા ગયા અને દંડવત્ કરીને મુનિનું સન્માન કરી, તેમને લાવીને પોતાના આસને બેસાડ્યા. ॥૧॥

ચરન પખારિ કીન્હિ અતિ પૂજા। મો સમ આજુ ધન્ય નહિં દૂજા ॥
બિબિધ ભાઁતિ ભોજન કરવાવા। મુનિબર હૃદયઁ હરષ અતિ પાવા ॥૨॥

ચરણોને ધોઈને ઘણી પૂજા કરી અને કહ્યું – મારા જેવો ધન્ય આજે બીજો કોઈ નથી. પછી અનેક પ્રકારનું ભોજન કરાવ્યું, જેથી શ્રેષ્ઠ મુનિએ પોતાના હૃદયમાં ઘણો જ હર્ષ પ્રાપ્ત કર્યો. ॥૨॥

પુનિ ચરનનિ મેલે સુત ચારી। રામ દેખિ મુનિ દેહ બિસારી ॥
ભએ મગન દેખત મુખ સોભા। જનુ ચકોર પૂરન સસિ લોભા ॥૩॥

પછી રાજાએ ચારેય પુત્રોને મુનિના ચરણોમાં મૂકી દીધા (તેમને પ્રણામ કરાવડાવ્યાં). શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને મુનિ પોતાના દેહનું ભાન ભૂલી ગયા. તે શ્રીરામજીના મુખની શોભા જોતાં જ એવા લીન થઈ ગયા, જાણે ચકોર પૂર્ણ ચન્દ્રમાને જોઈને લોભાઈ ગયું હોય. ॥૩॥

તબ મન હરષિ બચન કહ રાઊ। મુનિ અસ કૃપા ન કીન્હિહુ કાઊ ॥
કેહિ કારન આગમન તુમ્હારા। કહહુ સો કરત ન લાવઉઁ બારા ॥૪॥

ત્યારે રાજાએ મનમાં હર્ષિત થઈને આ વચનો કહ્યાં – હે મુનિ! આ રીતે કૃપા તો આપે કદીય કરી નથી. આજે કયા કારણથી આપનું શુભ આગમન થયું? કહો, હું તેને પૂરું કરવામાં વાર લગાડીશ નહિ. ॥૪॥

અસુર સમૂહ સતાવહિં મોહી। મૈં જાચન આયઉઁ નૃપ તોહી ॥
અનુજ સમેત દેહુ રઘુનાથા। નિસિચર બધ મૈં હોબ સનાથા ॥૫॥

[મુનિએ કહ્યું –] હે રાજન્! રાક્ષસોનો સમૂહ મને બહુ સતાવે છે. એટલે હું તમારા પાસે કંઈક માગવા આવ્યો છું. નાના ભાઈ સહિત શ્રીરઘુનાથજીને તમે મને આપો. રાક્ષસોનો વધ થયા બાદ હું સનાથ (સુરક્ષિત) થઈ જઈશ. ॥૫॥

દો૦ – દેહુ ભૂપ મન હરષિત તજહુ મોહ અગ્યાન।
ધર્મ સુજસ પ્રભુ તુમ્હ કૌં ઈન્હ કહઁ અતિ કલ્યાન ॥ ૨૦૭॥

હે રાજન્! મને પ્રસન્ન મનથી તેમને આપી દો, મોહ અને અજ્ઞાનને છોડી દો. હે સ્વામી! એનાથી તમને ધર્મ અને સુયશની પ્રાપ્તિ થશે અને આમનું પરમ કલ્યાણ થશે. ॥ ૨૦૭॥

ચૌ૦ – સુનિ રાજા અતિ અપ્રિય બાની। હૃદય કંપ મુખ દુતિ કુમુલાની ॥
ચૌથેંપન પાયઉઁ સુત ચારી। બિપ્ર બચન નહિં કહેહુ બિચારી ॥ ૧॥

આ અત્યંત અપ્રિય વાણી સાંભળીને રાજાનું હૃદય કંપી ઊઠ્યું અને તેમના મુખની કાંતિ ઝાંખી પડી ગઈ. [તેમણે કહ્યું –] હે બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ! મેં ચોથાપણામાં એટલે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં ચાર પુત્રો પ્રાપ્ત કર્યા છે, આપે વિચારીને વાત કરી નથી. ॥ ૧॥

માગહુ ભૂમિ ધેનુ ધન કોસા। સર્બસ દેઉઁ આજુ સહરોસા ॥
દેહ પ્રાન તેં પ્રિય કછુ નાહીં। સોઉ મુનિ દેઉઁ નિમિષ એક માહીં ॥ ૨॥

હે મુનિ! આપ પૃથ્વી, ગાય, ધન અને ખજાનો માંગી લો, હું આજે ઘણા આનંદ સાથે સર્વસ્વ આપી દઈશ. દેહ અને પ્રાણથી અધિક પ્રિય કંઈ પણ હોતું નથી, હું તે પણ એક પળમાં આપી દઈશ. ॥ ૨॥

સબ સુત પ્રિય મોહિ પ્રાન કિ નાઈં। રામ દેત નહિં બનઈ ગોસાઈં ॥
કહઁ નિસિચર અતિ ઘોર કઠોરા। કહઁ સુંદર સુત પરમ કિસોરા ॥ ૩॥

બધા પુત્રો મને પ્રાણોસમાન પ્રિય છે; તેમાં પણ હે પ્રભો! રામને તો [કોઈ પણ રીતે] આપવા બની શકે તેમ નથી. ક્યાં અતિ બિહામણા અને ક્રૂર રાક્ષસો અને ક્યાં પરમ કિશોર અવસ્થાના મારા સુંદર પુત્ર! ॥ ૩॥

સુનિ નૃપ ગિરા પ્રેમ રસ સાની। હૃદયઁ હરષ માના મુનિ ગ્યાની ॥
તબ બસિષ્ટ બહુબિધિ સમુઝાવા। નૃપ સંદેહ નાસ કહઁ પાવા ॥ ૪॥

પ્રેમરસમાં તરબોળ થયેલ રાજાની વાણી સાંભળી જ્ઞાની મુનિ વિશ્વામિત્રજીએ હૃદયમાં ઘણો હર્ષ અનુભવ્યો. ત્યારે વસિષ્ઠજીએ રાજાને અનેક રીતે સમજાવ્યા, જેથી રાજાનો સંશય નાશ પામ્યો. ॥ ૪॥

અતિ આદર દોઉ તનય બોલાએ। હૃદયઁ લાઇ બહુ ભાઁતિ સિખાએ ॥
મેરે પ્રાન નાથ સુત દોઊ। તુમ્હ મુનિ પિતા આન નહિં કોઊ ॥ ૫॥

રાજાએ ઘણા જ આદરથી બંને પુત્રોને બોલાવ્યા અને હૃદય સાથે ચાંપી ઘણી જાતની શિખામણો આપી અને [પછી કહ્યું –] હે નાથ! આ બંને પુત્રો મારા પ્રાણ છે. હે મુનિ! [હવે] આપ જ એમના પિતા છો, અન્ય કોઈ નથી. ॥ ૫॥

દો૦— સૌંપે ભૂપ રિષિહિ સુત બહુબિધિ દેઈ અસીસ ।
જનની ભવન ગએ પ્રભુ ચલે નાઈ પદ સીસ ॥ ૨૦૮ (ક)॥

રાજાએ ઘણી રીતે આશીર્વાદ આપી પુત્રોને ઋષિને સોંપી દીધા. પછી પ્રભુ માતાના મહેલમાં ગયા અને તેમના ચરણોમાં શીશ નમાવી ચાલ્યા. ॥ ૨૦૮ (ક)॥

સો૦— પુરુષસિંહ દોઉ બીર હરષિ ચલે મુનિ ભય હરન ।
કૃપાસિંધુ મતિધીર અખિલ બિસ્વ કારન કરન ॥ ૨૦૮ (ખ)॥

પુરુષોમાં સિંહ સમાન બંને ભાઈ (રામ-લક્ષ્મણ) મુનિનો ભય હરવા પ્રસન્ન થઈને ચાલ્યા. તે કૃપાના સાગર, ધીરબુદ્ધિ અને સંપૂર્ણ વિશ્વના કારણોના પણ કારણ છે. ॥ ૨૦૮ (ખ)॥

ચૌ૦— અરુન નયન ઉર બાહુ બિસાલા । નીલ જલજ તનુ સ્યામ તમાલા ॥
કટિ પટ પીત કસેં બર ભાથા । રુચિર ચાપ સાયક દુહુઁ હાથા ॥ ૧॥

ભગવાનનાં લાલ નેત્રો છે, પહોળી છાતી અને વિશાળ ભુજાઓ છે. નીલકમળ અને તમાલ વૃક્ષ જેવું શ્યામ શરીર છે. કમરમાં પીતામ્બર [પહેરેલ] અને સુંદર ભાથો બાંધેલો છે. બંને હાથોમાં [ક્રમશઃ] સુંદર ધનુષ અને બાણ છે. ॥ ૧॥

સ્યામ ગૌર સુંદર દોઉ ભાઈ । બિસ્વામિત્ર મહાનિધિ પાઈ ॥
પ્રભુ બ્રહ્મન્યદેવ મૈં જાના । મોહિ નિતિ પિતા તજેઉ ભગવાના ॥ ૨॥

શ્યામ અને ગૌર વર્ણના બંને ભાઈ પરમ સુંદર છે. વિશ્વામિત્રજીને મહાન ખજાનો પ્રાપ્ત થઈ ગયો. [તે વિચારવા લાગ્યા –] હું જાણી ગયો કે પ્રભુ બ્રહ્મણ્યદેવ (બ્રાહ્મણના)ના ભક્ત છે. મારા માટે ભગવાને પોતાના પિતાને પણ છોડી દીધા. ॥ ૨॥

ચલે જાત મુનિ દીન્હિ દેખાઈ । સુનિ તાડ઼કા ક્રોધ કરિ ધાઈ ॥
એકહિં બાન પ્રાન હરિ લીન્હા । દીન જાનિ તેહિ નિજ પદ દીન્હા ॥ ૩॥

માર્ગમાં ચાલ્યા જતાં મુનિએ તાડકાને બતાવી. અવાજ સાંભળતાં જ તે ક્રોધ કરીને દોડી. શ્રીરામજીએ એક જ બાણથી તેના પ્રાણ હરી લીધા અને દીન જાણીને તેને નિજપદ આપ્યું. ॥ ૩॥

તબ રિષિ નિજ નાથહિ જિયઁ ચીન્હી । બિદ્યાનિધિ કહુઁ બિદ્યા દીન્હી ॥
જાતે લાગ ન છુધા પિપાસા । અતુલિત બલ તનુ તેજ પ્રકાસા ॥ ૪॥

ત્યારે ઋષિ વિશ્વામિત્રજીએ ચિત્તમાં, પોતાના સ્વામીને ઓળખી લીધા હોવા છતાંય લીલાને પૂર્ણ કરવા માટે એવી વિદ્યા આપી, જેથી ભૂખ-તરસ ન લાગે અને શરીરમાં અતુલિત બળ અને તેજનો પ્રકાશ રહે. ॥ ૪॥

દો૦— આયુધ સર્બ સમર્પિ કૈ પ્રભુ નિજ આશ્રમ આનિ ।
કંદ મૂલ ફલ ભોજન દીન્હ ભગતિ હિત જાનિ ॥ ૨૦૯॥

બધાંય અસ્ત્ર-શસ્ત્ર સમર્પણ કરીને મુનિ પ્રભુ શ્રીરામજીને પોતાના આશ્રમમાં લઈ આવ્યા, અને એમને પરમ હિતકારી જાણીને ભક્તિપૂર્વક કંદ, મૂળ અને ફળનું ભોજન કરાવ્યું. ॥ ૨૦૯॥

ચૌ૦ – પ્રાત કહા મુનિ સન રઘુરાઈ । નિર્ભય જગ્ય કરહુ તુમ્હ જાઈ ॥
હોમ કરન લાગે મુનિ ઝારી । આપુ રહે મખ કીં રખવારી ॥ ૧॥

સવારે શ્રીરઘુનાથજીએ મુનિને કહ્યું – આપ જઈને નીડર બની યજ્ઞ કરો. આ સાંભળીને બધા મુનિ હવન કરવા લાગ્યા. આપ (શ્રીરામજી) યજ્ઞની ચોકી કરવા લાગ્યા. ॥ ૧॥

સુનિ મારીચ નિસાચર ક્રોહી । લૈ સહાય ધાવા મુનિદ્રોહી ॥
બિનુ ફર બાન રામ તેહિ મારા । સત જોજન ગા સાગર પારા ॥ ૨॥

આ સમાચાર સાંભળી મુનિઓનો શત્રુ ક્રોધી રાક્ષસ મારીચ પોતાના સહાયકોને લઈને દોડ્યો. શ્રીરામજીએ ફણા વગરનું બાણ તેને માર્યું, જેનાથી તે સો યોજનના વિસ્તારવાળા સમુદ્રની પાર જઈને પડ્યો. ॥ ૨॥

પાવક સર સુબાહુ પુનિ મારા । અનુજ નિસાચર કટકુ સઁઘારા ॥
મારિ અસુર દ્વિજ નિર્ભયકારી । અસ્તુતિ કરહિં દેવ મુનિ ઝારી ॥ ૩॥

પછી સુબાહુને અગ્નિબાણ માર્યું. આ બાજુ નાના ભાઈ લક્ષ્મણજીએ રાક્ષસોની સેનાનો સંહાર કરી દીધો. આ રીતે શ્રીરામજીએ રાક્ષસોને મારીને બ્રાહ્મણોને નિર્ભય કરી દીધા. ત્યારે સર્વે દેવતા અને મુનિ સ્તુતિ કરવા મંડ્યા. ॥ ૩॥

તહઁ પુનિ કછુક દિવસ રઘુરાયા । રહે કીન્હિ બિપ્રન્હ પર દાયા ॥
ભગતિ હેતુ બહુ કથા પુરાના । કહે બિપ્ર જદ્યપિ પ્રભુ જાના ॥ ૪॥

શ્રીરઘુનાથજીએ ત્યાં કેટલાક દિવસ વધુ રહીને બ્રાહ્મણો પર દયા કરી. ભક્તિના કારણે વિશ્વામિત્રજીએ તેમને પુરાણોની ઘણી બધી કથાઓ કહી, જોકે પ્રભુ સર્વે જાણતા જ હતા. ॥ ૪॥

તબ મુનિ સાદર કહા બુઝાઈ । ચરિત એક પ્રભુ દેખિઅ જાઈ ॥
ધનુષજગ્ય સુનિ રઘુકુલ નાથા । હરષિ ચલે મુનિબર કે સાથા ॥ ૫॥

તે પછી મુનિએ આદરપૂર્વક સમજાવીને કહ્યું – હે પ્રભો! ચાલીને એક ચરિત્ર જુઓ. રઘુકુળના સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજી ધનુષયજ્ઞ [ની વાત] સાંભળીને મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રજી સાથે પ્રસન્ન થઈને ચાલ્યા. ॥ ૫॥

આશ્રમ એક દીખ મગ માહીં । ખગ મૃગ જીવ જંતુ તહઁ નાહીં ॥
પૂછા મુનિહિ સિલા પ્રભુ દેખી । સકલ કથા મુનિ કહા બિસેષી ॥ ૬॥

માર્ગમાં એક આશ્રમ દેખાયો. ત્યાં પશુ-પક્ષી, કોઈ પણ જીવ-જંતુ હતાં નહીં. પથ્થરની એક શિલાને જોઈને પ્રભુએ પૂછ્યું, ત્યારે મુનિએ વિસ્તારપૂર્વક સર્વે કથા કહી. ॥ ૬॥

દો૦ – ગૌતમ નારિ શ્રાપ બસ ઉપલ દેહ ધરિ ધીર ।
ચરન કમલ રજ ચાહતિ કૃપા કરહુ રઘુબીર ॥ ૨૧૦॥

ગૌતમ મુનિની સ્ત્રી અહલ્યા શાપવશ પથ્થરનો દેહ ધારણ કરી ઘણી ધીરજ સાથે આપનાં ચરણકમળોની રજ ઇચ્છે છે. હે રઘુવીર! આની ઉપર કૃપા કરો. ॥ ૨૧૦॥

છં૦– પરસત પદ પાવન સોક નસાવન પ્રગટ ભઈ તપપુંજ સહી।
દેખત રઘુનાયક જન સુખદાયક સનમુખ હોઈ કર જોરિ રહી॥
અતિ પ્રેમ અધીરા પુલક સરીરા મુખ નહિં આવઈ બચન કહી।
અતિસય બડ઼ભાગી ચરનન્હિ લાગી જુગલ નયન જલધાર બહી॥

શ્રીરામજીના પવિત્ર અને શોકનો નાશ કરનારા ચરણોનો સ્પર્શ મળતાં જ સાચેસાચ તે તપોમૂર્તિ અહલ્યા પ્રકટ થઈ ગયાં. ભક્તોને સુખ આપનારા શ્રીરઘુનાથજીને જોઈને તે હાથ જોડીને સામે ઊભાં રહ્યાં. અત્યંત પ્રેમને લીધે તે અધીર બની ગયાં. તેમનું શરીર પુલકિત થઈ ગયું; મુખથી વચન કહી શકતાં ન હતાં. તે અત્યંત મોટા ભાગ્યવાળાં અહલ્યા પ્રભુના ચરણોમાં નમી પડ્યાં અને તેમનાં બંને નેત્રોમાં જળ(પ્રેમ અને આનંદના આંસુઓ)ની ધારા વહેવા લાગી. ॥૧॥

ધીરજુ મન કીન્હા પ્રભુ કહુઁ ચીન્હા રઘુપતિ કૃપાઁ ભગતિ પાઈ।
અતિ નિર્મલ બાનીં અસ્તુતિ ઠાની ગ્યાનગમ્ય જય રઘુરાઈ॥
મૈં નારિ અપાવન પ્રભુ જગ પાવન રાવન રિપુ જન સુખદાઈ।
રાજીવ બિલોચન ભવ ભય મોચન પાહિ પાહિ સરનહિં આઈ॥

વળી, તેણે મનમાં ધીરજ ધરીને પ્રભુને ઓળખ્યા અને શ્રીરઘુનાથજીની કૃપા વડે ભક્તિ પ્રાપ્ત કરી. ત્યારે અત્યંત નિર્મળ વાણીથી તેણે [આ રીતે] સ્તુતિનો આરંભ કર્યો – હે જ્ઞાનથી જાણવા યોગ્ય શ્રીરઘુનાથજી! આપનો જય થાઓ! હું [સહજ જ] અપવિત્ર સ્ત્રી છું; અને હે પ્રભો! આપ જગતને પવિત્ર કરનારા, ભક્તોને સુખ આપનારા અને રાવણના શત્રુ છો. હે કમળનયન! હે સંસાર (જન્મ-મૃત્યુ)ના ભયથી છોડાવનાર! હું આપની શરણમાં આવી છું, [મારી] રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. ॥૨॥

મુનિ શ્રાપ જો દીન્હા અતિ ભલ કીન્હા પરમ અનુગ્રહ મૈં માના।
દેખેઉઁ ભરિ લોચન હરિ ભવ મોચન ઈહઈ લાભ સંકર જાના॥
બિનતી પ્રભુ મોરી મૈં મતિ ભોરી નાથ ન માગઉઁ બર આના।
પદ કમલ પરાગા રસ અનુરાગા મમ મન મધુપ કરૈ પાના॥

મુનિએ મને જે શાપ આપ્યો, તે ઘણું જ સારું કર્યું. હું તેને અત્યંત અનુગ્રહ [કરી] માનું છું, કે જેના કારણે મેં સંસારથી છોડાવનારા શ્રીહરિ(આપ)ને નેત્ર ભરીને જોયા. આને (આપનાં દર્શનને) જ શંકરજી સૌથી મોટો લાભ સમજે છે. હે પ્રભો! હું બુદ્ધિમાં ઘણી ભોળી છું. મારી એક વિનંતી છે. હે નાથ! હું બીજું કોઈ વર દાન નથી માગતી, કેવળ એ જ ઇચ્છું છું કે મારો મનરૂપી ભમરો આપનાં ચરણકમળની રજના પ્રેમરૂપી રસનું સદા પાન કરતો રહે. ॥૩॥

જેહિં પદ સુરસરિતા પરમ પુનીતા પ્રગટ ભઈ સિવ સીસ ધરી।
સોઈ પદ પંકજ જેહિ પૂજત અજ મમ સિર ધરેઉ કૃપાલ હરી॥
એહિ ભાઁતિ સિધારી ગૌતમ નારી બાર બાર હરિ ચરન પરી।
જો અતિ મન ભાવા સો બરુ પાવા ગૈ પતિ લોક અનંદ ભરી॥

જે ચરણોથી પરમપવિત્ર દેવનદી ગંગાજી પ્રકટ થયાં, જેને શિવજીએ શીશ પર ધારણ કર્યાં અને જે ચરણકમળોને બ્રહ્માજી પૂજે છે, તે જ કૃપાળુ હરિ(આપે) મારા સિરે મૂક્યાં. આ રીતે [સ્તુતિ

કરતાં કરતાં] વારંવાર ભગવાનના ચરણોમાં પડીને ચાલી નીકળી. મનને જે ઘણો જ સારો લાગ્યો તે વરને પામીને ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યા આનંદમાં ગરકાવ થઈ પતિલોકમાં જતી રહી. ॥ ૪॥

દો૦– અસ પ્રભુ દીનબંધુ હરિ કારન રહિત દયાલ।
તુલસિદાસ સઠ તેહિ ભજુ છાડ઼િ કપટ જંજાલ ॥ ૨૧૧॥

પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી એવા દીનબંધુ અને વિનાકારણે ય દયા કરનારા છે. તુલસીદાસજી કહે છે, હે શઠ [મન]! તું કપટ-જાળ છોડીને એમનું જ ભજન કર. ॥ ૨૧૧॥

માસપારાયણ, સાતમો વિશ્રામ

ચૌ૦– ચલે રામ લછિમન મુનિ સંગા। ગએ જહાઁ જગ પાવનિ ગંગા ॥
ગાધિસૂનુ સબ કથા સુનાઈ। જેહિ પ્રકાર સુરસરિ મહિ આઈ ॥ ૧॥

શ્રીરામજી અને લક્ષ્મણજી મુનિની સાથે ચાલ્યા. તેઓ ત્યાં ગયા કે જ્યાં જગતને પવિત્ર કરનારાં ગંગાજી હતાં. મહારાજ ગાધિના પુત્ર વિશ્વામિત્રજીએ તે આખીય કથા કહી સંભળાવી, કે કઈ રીતે દેવનદી ગંગાજી પૃથ્વી પર આવ્યાં હતાં. ॥ ૧॥

તબ પ્રભુ રિષિન્હ સમેત નહાએ। બિબિધ દાન મહિદેવન્હિ પાએ ॥
હરષિ ચલે મુનિ બૃંદ સહાયા। બેગિ બિદેહ નગર નિઅરાયા ॥ ૨॥

ત્યારે પ્રભુએ ઋષિઓ સહિત [ગંગાજીમાં] સ્નાન કર્યું. બ્રાહ્મણોએ જાતજાતનાં દાન પ્રાપ્ત કર્યાં. પછી મુનિવૃંદ સાથે તે પ્રસન્ન થઈને ચાલ્યા અને શીઘ્ર જનકપુરની સમીપે પહોંચી ગયા. ॥ ૨॥

પુર રમ્યતા રામ જબ દેખી। હરષે અનુજ સમેત બિસેષી ॥
બાપીં કૂપ સરિત સર નાના। સલિલ સુધાસમ મનિ સોપાના ॥ ૩॥

શ્રીરામજીએ જ્યારે જનકપુરની શોભા જોઈ, ત્યારે નાના ભાઈ લક્ષ્મણસહિત અત્યંત હર્ષિત થયા. ત્યાં અનેક વાવડીઓ, કૂવા, નદી અને તળાવ છે, તેમાં અમૃત સમાન જળ છે અને મણિઓનાં પગથિયાં [બનેલાં] છે. ॥ ૩॥

ગુંજત મંજુ મત્ત રસ ભૃંગા। કૂજત કલ બહુબરન બિહંગા ॥
બરન બરન બિકસે બનજાતા। ત્રિબિધ સમીર સદા સુખદાતા ॥ ૪॥

મકરંદ-રસથી મદોન્મત થયેલા ભમરા ગુંજન કરી રહ્યા છે. રંગબેરંગી [ઘણા બધા] પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યા છે. રંગરંગનાં કમળો ખીલ્યાં છે. સદા (દરેક ઋતુઓમાં) સુખ આપનારો શીતળ, મંદ, સુગંધી પવન વાઈ રહ્યો છે. ॥ ૪॥

દો૦– સુમન બાટિકા બાગ બન બિપુલ બિહંગ નિવાસ।
ફૂલત ફલત સુપલ્લવત સોહત પુર ચહુઁ પાસ ॥ ૨૧૨॥

પુષ્પવાટિકા (ફૂલવાડી), બાગ અને વન, જેમાં ઘણાંય પક્ષીઓના નિવાસ છે; તે ફૂલતા-ફળતાં તેમજ સુંદર પાંદડાંઓથી લદાઈને (સુપલ્લવિત બનીને) નગરના ચારેય તરફ સુશોભિત છે. ॥ ૨૧૨॥

ચૌ૦ – બનઈ ન બરનત નગર નિકાઈ । જહાઁ જાઈ મન તહઁઈઁ લોભાઈ ॥
ચારુ બજારુ બિચિત્ર અઁબારી । મનિમય બિધિ જનુ સ્વકર સઁવારી ॥ ૧॥

નગરની સુંદરતાનું વર્ણન કરી શકાતું જ નથી. મન જ્યાં જાય છે ત્યાં લોભાઈ જાય છે. સુંદર બજાર છે, મણિઓથી બનેલા વિચિત્ર છજ્જાં છે, જાણે કે બ્રહ્માએ તેમને પોતાના હાથોથી બનાવ્યા હોય. ॥ ૧॥

ધનિક બનિક બર ધનદ સમાના । બૈઠે સકલ બસ્તુ લૈ નાના ॥
ચૌહટ સુંદર ગલીં સુહાઈ । સંતત રહહિં સુગંધ સિંચાઈ ॥ ૨॥

કુબેર સમાન શ્રેષ્ઠ ધનિક વહેપારી દરેક જાતની અનેક વસ્તુઓ લઈને [દુકાનોમાં] બેઠા છે. સુંદર ચૌટા અને રમણીય શેરીઓ સદાય સુગંધીથી સિંચાયેલ રહે છે. ॥ ૨॥

મંગલમય મંદિર સબ કેરેં । ચિત્રિત જનુ રતિનાથ ચિતેરેં ॥
પુર નર નારિ સુભગ સુચિ સંતા । ધરમસીલ ગ્યાની ગુનવંતા ॥ ૩॥

બધાનાં ઘર મંગળમય છે અને તેમના ઉપર ચિત્રો કંડારેલાં છે, જાણે કામદેવરૂપી ચિત્રકારે અંકિત કર્યાં હોય. નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષો સુંદર, પવિત્ર, સાધુ-સ્વભાવવાળા, ધર્માત્મા, જ્ઞાની અને ગુણવાન છે. ॥ ૩॥

અતિ અનૂપ જહઁ જનક નિવાસૂ । બિથકહિં બિબુધ બિલોકિ બિલાસૂ ॥
હોત ચકિત ચિત કોટ બિલોકી । સકલ ભુવન સોભા જનુ રોકી ॥ ૪॥

જ્યાં જનકજીનો અત્યંત અનુપમ (સુંદર) નિવાસ (મહેલ) છે, ત્યાંના વિલાસ(ઐશ્વર્ય)ને જોઈને દેવતા પણ થાકી [સ્તંભિત થઈ] જાય છે. [મનુષ્યોની તો વાત જ શું?] કિલ્લા(રાજમહેલના કોટ)ને જોઈને ચિત્ત ચકિત થઈ જાય છે, [એમ માલૂમ થાય છે] જાણે તેણે સમસ્ત લોકોની શોભાને રોકી (ઘેરી) રાખી છે. ॥ ૪॥

દો૦ – ધવલ ધામ મનિ પુરટ પટ સુઘટિત નાના ભાઁતિ ।
સિય નિવાસ સુંદર સદન સોભા કિમિ કહિ જાતિ ॥ ૨૧૩॥

સ્વચ્છ ઉજ્જ્વળ મહેલોમાં અનેક પ્રકારના સુંદર રીતે બનેલાં [બારીઓ અને ઝરોખામાં] મણિજડિત સોનાના બારણાં લાગેલાં છે. સીતાજીના રહેવાના સુંદર મહેલની શોભાનું વર્ણન કરી જ કેવી રીતે શકાય! ॥ ૨૧૩॥

ચૌ૦ – સુભગ દ્વાર સબ કુલિસ કપાટા । ભૂપ ભીર નટ માગધ ભાટા ॥
બની બિસાલ બાજિ ગજ સાલા । હય ગય રથ સંકુલ સબ કાલા ॥ ૧॥

રાજમહેલના બધા દરવાજા (ફાટક) સુંદર છે, જેનામાં વજ્રના (મજબૂત અથવા હીરાનાં ચમકતાં) બારણાં લાગેલાં છે. જ્યાં [અધીન] રાજાઓ, નટો, માગધો અને ભાટોની ભીડ લાગેલી રહે છે. ઘોડા અને હાથીઓને માટે મોટીમોટી ઘોડારો અને ગજશાળાઓ (હાથીખાઈ) બનેલી છે. જે સર્વકાળે, ઘોડા, હાથી અને રથોથી ભરેલી રહે છે. ॥ ૧॥

સૂર સચિવ સેનપ બહુતેરે । નૃપગૃહ સરિસ સદન સબ કેરે ॥
પુર બાહેર સર સરિત સમીપા । ઉતરે જહઁ તહઁ બિપુલ મહીપા ॥ ૨॥

ઘણા બધા શૂરવીરો, મંત્રીઓ અને સેનાપતિઓ છે. તે સર્વેનાં ઘર પણ રાજમહેલ જેવા જ છે. નગરની બહાર તળાવ અને નદીની પાસે ચારે બાજુ ઘણા બધા રાજાલોકોએ ઉતારો કર્યો (તંબુ તાણ્યાં) છે. ॥ ૨॥

દેખિ અનૂપ એક અઁવરાઈ । સબ સુપાસ સબ ભાઁતિ સુહાઈ ॥
કૌસિક કહેઉ મોર મનુ માના । ઈહાઁ રહિઅ રઘુબીર સુજાના ॥ ૩॥

ત્યાં એક અનુપમ આંબાવાડિયું સર્વે પ્રકારે સુસજ્જ તથા દરેક રીતે રમણીય હતું તે જોઈને વિશ્વામિત્રજીએ કહ્યું – હે સુજ્ઞ રઘુવીર! મારું મન કહે છે કે અહીં જ રહી જઈએ. ॥ ૩॥

ભલેહિં નાથ કહિ કૃપાનિકેતા । ઉતરે તહઁ મુનિ બૃંદ સમેતા ॥
બિસ્વામિત્ર મહામુનિ આએ । સમાચાર મિથિલાપતિ પાએ ॥ ૪॥

કૃપાના ધામ શ્રીરામચન્દ્રજી 'બહુ સારું સ્વામિન્' કહીને મુનિઓના સમૂહ સાથે ત્યાં જ રોકાઈ ગયા. મિથિલાપતિ જનકજીને જ્યારે આ સમાચાર મળ્યા કે મહામુનિ વિશ્વામિત્ર આવ્યા છે – ॥ ૪॥

દો૦ – સંગ સચિવ સુચિ ભૂરિ ભટ ભૂસુર બર ગુર ગ્યાતિ ।
ચલે મિલન મુનિનાયકહિ મુદિત રાઉ એહિ ભાઁતિ ॥ ૨૧૪॥

ત્યારે તેમણે પવિત્ર હૃદયવાળા (ઈમાનદાર, સ્વામીભક્ત) મંત્રી, ઘણાબધા યોદ્ધા, શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ, ગુરુ (શતાનંદજી) અને પોતાની જ્ઞાતિના શ્રેષ્ઠ લોકોને સાથે લીધા અને આમ પ્રસન્નતા સાથે રાજા જનકજી મુનિઓના સ્વામી વિશ્વામિત્રજીને મળવા ચાલ્યા. ॥ ૨૧૪॥

ચૌ૦ – કીન્હ પ્રનામુ ચરન ધરિ માથા । દીન્હિ અસીસ મુદિત મુનિનાથા ॥
બિપ્રબૃંદ સબ સાદર બંદે । જાનિ ભાગ્ય બડ઼ રાઉ અનંદે ॥ ૧॥

રાજાએ મુનિના ચરણોમાં સિર નમાવી પ્રણામ કર્યાં. મુનિઓના સ્વામી વિશ્વામિત્રજીએ પ્રસન્ન થઈને આશીર્વાદ આપ્યા. પછી રાજાએ આખીય બ્રાહ્મણમંડળીને આદરસહિત પ્રણામ કર્યાં અને પોતાનું મોટું ભાગ્ય જાણીને આનંદિત થયા. ॥ ૧॥

કુસલ પ્રસ્ન કહિ બારહિં બારા । બિસ્વામિત્ર નૃપહિ બૈઠારા ॥
તેહિ અવસર આએ દોઉ ભાઈ । ગએ રહે દેખન ફુલવાઈ ॥ ૨॥

વારંવાર કુશળપ્રશ્નો કરીને વિશ્વામિત્રજીએ રાજાને બેસાડ્યા. એ જ વખતે બંને ભાઈ આવી પહોંચ્યા જે ફૂલવાડી જોવા ગયા હતા. ॥ ૨॥

સ્યામ ગૌર મૃદુ બયસ કિસોરા । લોચન સુખદ બિસ્વ ચિત ચોરા ॥
ઉઠે સકલ જબ રઘુપતિ આએ । બિસ્વામિત્ર નિકટ બૈઠાએ ॥ ૩॥

સુકુમાર કિશોરાવસ્થાવાળા, શ્યામ અને ગૌર વર્ણના બંને કુમાર નેત્રોને સુખ આપનારા અને આખાય વિશ્વના ચિત્તને ચોરનારા છે. જ્યારે રઘુનાથજી આવ્યા ત્યારે બધા [તેમના રૂપ અને તેજથી પ્રભાવિત થઈને] ઊઠીને ઊભા થઈ ગયા. વિશ્વામિત્રજીએ તેમને પોતાની પાસે બેસાડી દીધા. ॥ ૩॥

ભએ સબ સુખી દેખિ દોઉ ભ્રાતા । બારિ બિલોચન પુલકિત ગાતા ॥
મૂરતિ મધુર મનોહર દેખી । ભયઉ બિદેહુ બિદેહુ બિસેષી ॥ ૪॥

બંને ભાઈઓને જોઈને બધા સુખી થયા. બધાનાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં (આનંદ અને પ્રેમનાં આંસુ ઊભરાયાં) અને શરીર રોમાંચિત થઈ ગયાં. રામજીની મધુર મનોહર મૂર્તિને જોઈને વિદેહ (જનક) વિશેષરૂપે વિદેહ (દેહના સાન-ભાનથી રહિત) થઈ ગયા. ॥ ૪॥

દો૦– પ્રેમ મગન મનુ જાનિ નૃપુ કરિ બિબેકુ ધરિ ધીર ।
બોલેઉ મુનિ પદ નાઈ સિરુ ગદગદ ગિરા ગભીર ॥ ૨૧૫॥

મનને પ્રેમમાં લીન જાણીને રાજા જનકે વિવેકનો આશ્રય લઈને ધીરજ ધારણ કર્યું અને મુનિના ચરણોમાં શીશ નમાવી ગદ્ગદ (પ્રેમભરી) ગંભીર વાણીમાં કહ્યું – ॥ ૨૧૫॥

ચૌ૦– કહહુ નાથ સુંદર દોઉ બાલક । મુનિકુલ તિલક કિ નૃપકુલ પાલક ॥
બ્રહ્મ જો નિગમ નેતિ કહિ ગાવા । ઉભય બેષ ધરિ કી સોઈ આવા ॥ ૧॥

હે નાથ! કહો, આ બંને સુંદર બાળક મુનિકુળનાં આભૂષણ છે કે કોઈ રાજવંશના રક્ષક? અથવા જેનું વેદોએ 'નેતિ' 'નેતિ' કહીને ગાન કર્યું છે, શું તે જ બ્રહ્મ તો યુગલરૂપ ધારણ કરીને નથી આવ્યું? ॥ ૧॥

સહજ બિરાગરૂપ મનુ મોરા । થકિત હોત જિમિ ચંદ ચકોરા ॥
તાતે પ્રભુ પૂછઉઁ સતિભાઊ । કહહુ નાથ જનિ કરહુ દુરાઊ ॥ ૨॥

મારું મન જે સ્વાભાવિક રૂપે જ વૈરાગ્યરૂપ [બનેલું] છે, [આમને જોઈને] એ રીતે મુગ્ધ થઈ રહ્યું છે જેમ ચન્દ્રમાને જોઈને ચકોર. હે પ્રભો! એટલે જ હું આપને સત્ય (નિશ્છલ) ભાવે પૂછું છું. હે નાથ! બતાવો, છૂપું ન રાખશો. ॥ ૨॥

ઈન્હહિ બિલોકત અતિ અનુરાગા । બરબસ બ્રહ્મસુખહિ મન ત્યાગા ॥
કહ મુનિ બિહસિ કહેહુ નૃપ નીકા । બચન તુમ્હાર ન હોઈ અલીકા ॥ ૩॥

એમને જોતાં જ અત્યંત પ્રેમને વશ થઈને મારા મને જબરજસ્તીથી બ્રહ્મસુખને ત્યાગી દીધું છે. મુનિએ હસીને કહ્યું – હે રાજન્! આપે ઠીક (યથાર્થ જ) કહ્યું. આપનું વચન મિથ્યા હોઈ ન શકે. ॥ ૩॥

એ પ્રિય સબહિ જહાઁ લગિ પ્રાની । મન મુસુકાહિં રામુ સુનિ બાની ॥
રઘુકુલ મનિ દસરથ કે જાએ । મમ હિત લાગિ નરેસ પઠાએ ॥ ૪॥

જગતમાં જ્યાં સુધી (જેટલા પણ) પ્રાણી છે, સર્વેને એ પ્રિય છે. મુનિની (રહસ્યમય) વાણી સાંભળીને મનમાં ને મનમાં શ્રીરામજી મલકાય છે (હસીને જાણે સંકેત કરે છે કે રહસ્ય ખોલશો નહિ). [ત્યારે મુનિએ કહ્યું –] એ રઘુકુળમણિ મહારાજ દશરથના પુત્ર છે. મારા ભલાને માટે રાજાએ એમને મારી સાથે મોકલ્યા છે. ॥ ૪॥

દો૦ – રામુ લખનુ દોઉ બંધુબર રૂપ સીલ બલ ધામ ।
મખ રાખેઉ સબુ સાખિ જગુ જિતે અસુર સંગ્રામ ॥ ૨૧૬॥

આ રામ અને લક્ષ્મણ બંને શ્રેષ્ઠ ભાઈઓ રૂપ, શીલ તથા બળના ધામ છે. આખું જગત [આ વાતનું] સાક્ષી છે કે તેમણે યુદ્ધમાં અસુરોને જીતીને મારા યજ્ઞની રક્ષા કરી છે. ॥ ૨૧૬॥

ચૌ૦ – મુનિ તવ ચરન દેખિ કહ રાઊ । કહિ ન સકઉઁ નિજ પુન્ય પ્રભાઊ ॥
સુંદર સ્યામ ગૌર દોઉ ભ્રાતા । આનઁદહૂ કે આનઁદ દાતા ॥ ૧॥

રાજા જનકે કહ્યું – હે મુનિ! આપના ચરણોનાં દર્શન કરી હું પોતાના પુણ્ય-પ્રભાવ કહી નથી શકતો. આ સુંદર શ્યામ અને ગૌર વર્ણના બંને ભાઈઓ આનંદને પણ આનંદ આપનારા છે. ॥ ૧॥

ઇન્હ કૈ પ્રીતિ પરસપર પાવનિ । કહિ ન જાઈ મન ભાવ સુહાવનિ ॥
સુનહુ નાથ કહ મુદિત બિદેહૂ । બ્રહ્મ જીવ ઇવ સહજ સનેહૂ ॥ ૨॥

એમની પરસ્પરની પ્રીતિ ઘણી પવિત્ર અને સોહામણી છે, તે મનને ઘણી ગમે છે, પરંતુ [વાણીથી] કહી શકાતી જ નથી. વિદેહ (જનકજી) આનંદિત થઈને ફરી કહે છે – હે નાથ! સાંભળો, બ્રહ્મ અને જીવની જેમ એમનામાં સ્વાભાવિક પ્રેમ છે. ॥ ૨॥

પુનિ પુનિ પ્રભુહિ ચિતવ નરનાહૂ । પુલક ગાત ઉર અધિક ઉછાહૂ ॥
મુનિહિ પ્રસંસિ નાઇ પદ સીસૂ । ચલેઉ લવાઇ નગર અવનીસૂ ॥ ૩॥

રાજા વારંવાર પ્રભુને જુએ છે. (દૃષ્ટિ ત્યાંથી ખસવા જ નથી માગતી). [પ્રેમથી] શરીર પુલકિત થઈ રહ્યું છે અને હૃદયમાં ઘણો ઉત્સાહ છે. [પછી] મુનિની પ્રશંસા કરીને એમના ચરણોમાં શીશ નમાવીને રાજા તેમને નગરમાં લઈ ચાલ્યા. ॥ ૩॥

સુંદર સદનુ સુખદ સબ કાલા । તહાઁ બાસુ લૈ દીન્હ ભુઆલા ॥
કરિ પૂજા સબ બિધિ સેવકાઈ । ગયઉ રાઉ ગૃહ બિદા કરાઈ ॥ ૪॥

એક સુંદર મહેલ જે સર્વ કાળે (બધી ઋતુઓમાં) સુખદાયક હતો, ત્યાં રાજાએ તેમને લઈ જઈને ઉતારો આપ્યો. તત્પશ્ચાત્ સર્વે પ્રકારે પૂજા અને સેવા કરીને રાજા વિદાય માગીને પોતાના ઘેર ગયા. ॥ ૪॥

દો૦ – રિષય સંગ રઘુબંસ મનિ કરિ ભોજનુ બિશ્રામુ ।
બૈઠે પ્રભુ ભ્રાતા સહિત દિવસુ રહા ભરિ જામુ ॥ ૨૧૭॥

રઘુકુળના શિરોમણિ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી ઋષિઓની સાથે ભોજન અને વિશ્રામ કરીને ભાઈ લક્ષ્મણસહિત બેઠા. તે સમયે પ્રહરમાત્ર જેટલો દિવસ બાકી રહ્યો હતો. ॥ ૨૧૭॥

ચૌ૦ – લખન હૃદયઁ લાલસા બિસેષી । જાઇ જનકપુર આઇઅ દેખી ॥
પ્રભુ ભય બહુરિ મુનિહિ સકુચાહીં । પ્રગટ ન કહહિં મનહિં મુસુકાહીં ॥ ૧॥

લક્ષ્મણજીના હૃદયમાં વિશેષ લાલસા છે કે જઈને જનકપુર જોઈ આવીએ. પરંતુ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનો ડર છે અને વળી, મુનિથી પણ શરમાય છે. એટલે પ્રકટમાં કશું કહેતા નથી. મનમાં ને મનમાં મલકાય છે. ॥ ૧॥

રામ અનુજ મન કી ગતિ જાની। ભગત બછલતા હિયઁ હુલસાની॥
પરમ બિનીત સકુચિ મુસુકાઈ। બોલે ગુર અનુસાસન પાઈ॥ ૨॥

[અંતર્યામી] શ્રીરામચન્દ્રજીએ નાના ભાઈના મનની દશા જાણી લીધી, [ત્યારે] એમના હૃદયમાં ભક્તવત્સલતા ઊમટી પડી. તેઓ ગુરુની આજ્ઞા મેળવી ઘણા જ વિનયની સાથે સંકોચાતાં, અને મલકાતાં બોલ્યા – ॥ ૨॥

નાથ લખનુ પુરુ દેખન ચહહીં। પ્રભુ સકોચ ડર પ્રગટ ન કહહીં॥
જૌં રાઉર આયસુ મૈં પાવૌં। નગર દેખાઇ તુરત લૈ આવૌં॥ ૩॥

હે નાથ! લક્ષ્મણ નગર જોવા ઇચ્છે છે, પરંતુ પ્રભુ(આપ)ના ડર અને સંકોચના લીધે સ્પષ્ટ નથી કહેતા. જો આપની આજ્ઞા પામું, તો હું એમને નગર જોવડાવીને તુરત જ [પાછા] લઈ આવું. ॥ ૩॥

સુનિ મુનીસુ કહ બચન સપ્રીતી। કસ ન રામ તુમ્હ રાખહુ નીતી॥
ધરમ સેતુ પાલક તુમ્હ તાતા। પ્રેમ બિબસ સેવક સુખદાતા॥ ૪॥

આ સાંભળીને મુનીશ્વર વિશ્વામિત્રજીએ પ્રેમસહિત વચનો કહ્યાં – હે રામ! તમે નીતિની રક્ષા કેમ નહીં કરો; હે તાત! તમે ધર્મની મર્યાદાનું પાલન કરનારા અને પ્રેમને વશીભૂત થઈને સેવકોને સુખ આપનારા છો. ॥ ૪॥

દો૦– જાઇ દેખિ આવહુ નગરુ સુખ નિધાન દોઉ ભાઇ।
કરહુ સુફલ સબ કે નયન સુંદર બદન દેખાઇ॥ ૨૧૮॥

સુખના નિધાન બંને ભાઈ જઈને નગર જોઈ આવો. પોતાનાં સુંદર મુખ દેખાડીને સર્વે [નગરવાસીઓ]નાં નેત્રોને સફળ કરો. ॥ ૨૧૮॥

ચૌ૦– મુનિ પદ કમલ બંદિ દોઉ ભ્રાતા। ચલે લોક લોચન સુખ દાતા॥
બાલક બૃંદ દેખિ અતિ સોભા। લગે સંગ લોચન મનુ લોભા॥ ૧॥

બધાય લોકોનાં નેત્રોને સુખ આપનારા બંને ભાઈઓ મુનિનાં ચરણકમળોની વંદના કરીને ચાલ્યા. બાળકોનાં ટોળાં તેમના [સૌંદર્યની] અત્યંત શોભા જોઈને સાથે જોડાઈ ગયાં. તેમનાં નેત્ર અને મન [આમના માધુર્ય પર] લોભાઈ ગયાં. ॥ ૧॥

પીત બસન પરિકર કટિ ભાથા। ચારુ ચાપ સર સોહત હાથા॥
તન અનુહરત સુચંદન ખોરી। સ્યામલ ગૌર મનોહર જોરી॥ ૨॥

[બંને ભાઈઓનાં] પીળાં રંગનાં વસ્ત્રો છે, કમરમાં [પીળાં] દુપટ્ટાથી ભાથાં બાંધેલાં છે. હાથોમાં સુંદર ધનુષ-બાણ સુશોભિત છે. [શ્યામ અને ગૌર વર્ણનાં] શરીરોને અનુકૂળ (અર્થાત્ જેમના પર જે રંગનું ચંદન વધુ શોભે તેમની ઉપર તે જ રંગના) સુંદર ચંદનનો લેપ કર્યો છે. શ્યામ અને ગૌરા-[રંગ]ની મનોહર જોડી છે. ॥ ૨॥

કેહરિ કંધર બાહુ બિસાલા। ઉર અતિ રુચિર નાગમનિ માલા॥
સુભગ સોન સરસીરુહ લોચન। બદન મયંક તાપત્રય મોચન॥ ૩॥

સિંહના જેવી (પુષ્ટ) ગર્દન (ગળાનો પાછળનો ભાગ) છે; વિશાળ ભુજાઓ છે. [પહોળી] છાતી ઉપર અત્યંત સુંદર ગજમુક્તાની માળા છે. સુંદર લાલકમળના જેવાં નેત્રો છે. ત્રણેય તાપથી છોડાવનારા ચન્દ્રમાના જેવું મુખ છે. ॥ ૩॥

કાનન્હિ કનક ફૂલ છબિ દેહીં। ચિતવત ચિતહિ ચોરિ જનુ લેહીં ॥
ચિતવનિ ચારુ ભૃકુટિ બર બાઁકી। તિલક રેખ સોભા જનુ ચાઁકી ॥ ૪॥

કાનોમાં સોનાનાં કર્ણફૂલ [અત્યંત] શોભા આપી રહ્યાં છે અને જોતાં જ [જોનારાના] ચિત્તને જાણે ચોરી લે છે. તેમની દૃષ્ટિ (ચિતવન) ઘણી મનોહર છે અને ભ્રમરો વાંકી અને સુંદર છે. [લલાટ ઉપર] તિલકની રેખાઓ એવી સુંદર છે જાણે [મૂર્તિમંત] શોભા ઉપર છાપ લગાવી દીધી હોય. ॥ ૪॥

દો૦– રુચિર ચૌતનીં સુભગ સિર મેચક કુંચિત કેસ।
નખ સિખ સુંદર બંધુ દોઉ સોભા સકલ સુદેસ ॥ ૨૧૯॥

શીશ ઉપર ચૌખૂણી ઉત્તમ ટોપીઓ છે, કાળા અને વાંકડિયા વાળ છે. બંને ભાઈ નખથી લઈને શિખા સુધી (નખશિખ) સુંદર છે અને સર્વે શોભા જ્યાં જેવી જોઈએ તેવી જ છે. ॥ ૨૧૯॥

ચૌ૦– દેખન નગર ભૂપસુત આએ। સમાચાર પુરબાસિન્હ પાએ ॥
ધાએ ધામ કામ સબ ત્યાગી। મનહુઁ રંક નિધિ લૂટન લાગી ॥ ૧॥

જ્યારે પુરવાસીઓને આ સમાચાર મળ્યા કે બંને રાજકુમાર નગર જોવાને માટે આવ્યા છે, ત્યારે તે સર્વે ઘરબાર અને સર્વે કામ-કાજ છોડીને એવા દોડ્યા જાણે દરિદ્રી [ધનનો] ખજાનો લૂંટવા દોડી પડ્યા હોય. ॥ ૧॥

નિરખિ સહજ સુંદર દોઉ ભાઈ। હોહિં સુખી લોચન ફલ પાઈ ॥
જુબતીં ભવન ઝરોખન્હિ લાગીં। નિરખહિં રામ રૂપ અનુરાગીં ॥ ૨॥

સ્વભાવથી જ સુંદર બંને ભાઈઓને જોઈને તે લોકો નેત્રોનું ફળ પામીને સુખી થઈ રહ્યાં છે. જુવાન સ્ત્રીઓ ઘરના ઝરૂખાઓમાં ઊભી રહી પ્રેમસહિત શ્રીરામચન્દ્રજીના રૂપને જોઈ રહી છે. ॥ ૨॥

કહહિં પરસપર બચન સપ્રીતી। સખિ ઇન્હ કોટિ કામ છબિ જીતી ॥
સુર નર અસુર નાગ મુનિ માહીં। સોભા અસિ કહુઁ સુનિઅતિ નાહીં ॥ ૩॥

તેઓ પરસ્પર ઘણા પ્રેમથી વાતો કરી રહી છે – હે સખી! આમણે કરોડો કામદેવોની શોભાને જીતી લીધી છે. દેવતા, મનુષ્ય, અસુર, નાગ અને મુનિઓમાં આવી શોભા તો ક્યાંય સાંભળવામાં પણ આવતી નથી. ॥ ૩॥

બિષ્નુ ચારિ ભુજ બિધિ મુખ ચારી। બિકટ બેષ મુખ પંચ પુરારી ॥
અપર દેઉ અસ કોઉ ન આહી। યહ છબિ સખી પટતરિઅ જાહી ॥ ૪॥

ભગવાન વિષ્ણુને ચાર ભુજાઓ છે, બ્રહ્માજીને ચાર મુખ છે, શિવજીનો વિકટ (ભયાનક) વેશ છે અને એમનાં પાંચ મુખ છે. હે સખી! બીજો કોઈ પણ દેવ એવો નથી કે જેની સાથે આ શોભાને ઉપમા આપી શકાય. ॥ ૪॥

દો૦– બય કિસોર સુષમા સદન સ્યામ ગૌર સુખ ધામ।
અંગ અંગ પર વારિઅહિં કોટિ કોટિ સત કામ ॥૨૨૦॥

એમની કિશોર અવસ્થા છે, એ સુંદરતાના ધામ, શ્યામ અને ગૌરા રંગના તથા સુખના ધામ છે. એમના અંગેઅંગ ઉપર કરોડો-અરબો કામદેવોને ન્યોછાવર કરી દેવા જોઈએ. ॥૨૨૦॥

ચૌ૦– કહહુ સખી અસ કો તનુ ધારી। જો ન મોહ યહ રૂપ નિહારી॥
કોઉ સપ્રેમ બોલી મૃદુ બાની। જો મૈં સુના સો સુનહુ સયાની॥૧॥

હે સખી! [ભલા] કહો તો એવો કોણ દેહધારી હશે જે આ રૂપને જોઈને મોહિત ન થઈ જાય (અર્થાત્ આ રૂપ જડ-ચેતન સર્વેને મોહિત કરનારું છે). [ત્યારે] કોઈ બીજી સખી પ્રેમસહિત કોમળ વાણીમાં બોલી – હે સમજુ! મેં જે સાંભળ્યું છે તેને સાંભળો – ॥૧॥

એ દોઊ દસરથ કે ઢોટા। બાલ મરાલન્હિ કે કલ જોટા॥
મુનિ કૌસિક મખ કે રખવારે। જિન્હ રન અજિર નિસાચર મારે॥૨॥

આ બંને [રાજકુમાર] મહારાજ દશરથજીના પુત્રો છે. બાળરાજહંસોના જેવું સુંદર જોડું છે. તેઓ મુનિ વિશ્વામિત્રના યજ્ઞની રક્ષા કરનારા છે, તેમણે યુદ્ધના મેદાનમાં રાક્ષસોને માર્યા છે. ॥૨॥

સ્યામ ગાત કલ કંજ બિલોચન। જો મારીચ સુભુજ મદુ મોચન॥
કૌસલ્યા સુત સો સુખ ખાની। નામુ રામુ ધનુ સાયક પાની॥૩॥

જેમનું શ્યામ શરીર અને નેત્ર સુંદર કમળ જેવાં છે, જેમ મારીચ અને સુબાહુના મદને ચૂર કરનારા અને સુખોની ખાણ છે અને જેમણે હાથમાં ધનુષ-બાણ ધરી રાખ્યાં છે, તે કૌશલ્યાજીના પુત્ર છે, તેમનું નામ રામ છે. ॥૩॥

ગૌર કિસોર બેષુ બર કાછેં। કર સર ચાપ રામ કે પાછેં॥
લછિમનુ નામુ રામ લઘુ ભ્રાતા। સુનુ સખિ તાસુ સુમિત્રા માતા॥૪॥

જેમનો રંગ ગૌર છે અને કિશોર અવસ્થા છે અને જેઓ સુંદર વેશ બનાવી અને હાથમાં ધનુષ-બાણ લઈને શ્રીરામજીની પાછળ-પાછળ ચાલી રહ્યા છે, તે એમના નાના ભાઈ છે; તેમનું નામ લક્ષ્મણ છે. હે સખી! સાંભળો, તેમની માતા સુમિત્રા છે. ॥૪॥

દો૦– બિપ્રકાજુ કરિ બંધુ દોઉ મગ મુનિબધૂ ઉધારિ।
આએ દેખન ચાપમખ સુનિ હરષીં સબ નારિ॥૨૨૧॥

બંને ભાઈ બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રનું કાર્ય કરીને અને માર્ગમાં મુનિ ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાનો ઉદ્ધાર કરીને અહીં ધનુષયજ્ઞ જોવા આવ્યા છે. આ સાંભળીને સર્વે સ્ત્રીઓ પ્રસન્ન થઈ. ॥૨૨૧॥

ચૌ૦– દેખિ રામ છબિ કોઉ એક કહઈ। જોગુ જાનકિહિ યહ બરુ અહઈ॥
જૌં સખિ ઈન્હહિ દેખ નરનાહૂ। પન પરિહરિ હઠિ કરઈ બિબાહૂ॥૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીની કાંતિ જોઈને કોઈ એક (બીજી સખી) કહેવા લાગી – આ વર જાનકીને યોગ્ય છે. હે સખી! જો ક્યાંક રાજા એમને જોઈ લે તો પ્રતિજ્ઞા છોડીને હઠપૂર્વક એમની સાથે જ વિવાહ કરાવી દેશે. ॥૧॥

કોઉ કહ એ ભૂપતિ પહિચાને । મુનિ સમેત સાદર સનમાને ॥
સખિ પરંતુ પનુ રાઉ ન તજઈ । બિધિ બસ હઠિ અબિબેકહિ ભજઈ ॥ ૨॥

કોઈકે કહ્યું – રાજાએ એમને ઓળખી લીધા છે અને મુનિની સાથે આમનું આદરપૂર્વક સન્માન કર્યું છે. પરંતુ હે સખી! રાજા પોતાનું પ્રણ નથી છોડતો. તે ભાવિને વશીભૂત થઈને હઠપૂર્વક અવિવેકનો જ આશ્રય લઈ રહ્યો છે (પ્રણને વળગી રહેવાની મૂર્ખતા નથી છોડતો). ॥ ૨॥

કોઉ કહ જૌં ભલ અહઈ બિધાતા । સબ કહઁ સુનિઅ ઉચિત ફલ દાતા ॥
તૌ જાનકિહિ મિલિહિ બરુ એહૂ । નાહિન આલિ ઈહાઁ સંદેહૂ ॥ ૩॥

કોઈ કહે છે – જો વિધાતા સારો હોય તો સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તે સર્વને ઉચિત ફળ આપે છે, તો જાનકીજીને આ જ વર મળશે. હે સખી! આમાં સંદેહ નથી. ॥ ૩॥

જૌં બિધિ બસ અસ બનૈ સઁજોગૂ । તૌ કૃતકૃત્ય હોઇ સબ લોગૂ ॥
સખિ હમરેં આરતિ અતિ તાતેં । કબહુઁક એ આવહિં એહિ નાતેં ॥ ૪॥

કદાચ દૈવયોગથી આવો સંજોગ બની જાય તો આપણે સૌ લોકો કૃતાર્થ થઈ જઈએ. હે સખી! મને તો આથી જ એટલી વધુ આતુરતા થઈ રહી છે કે આ સંબંધે ક્યારેક તેઓ અહીંયાં આવશે. ॥ ૪॥

દો૦ – નાહિં ત હમ કહુઁ સુનહુ સખિ ઈન્હ કર દરસનુ દૂરિ ।
યહ સંઘટુ તબ હોઈ જબ પુન્ય પુરાકૃત ભૂરિ ॥ ૨૨૨॥

નહીં તો (વિવાહ ન થયો તો) હે સખી! સાંભળો, અમને એમનાં દર્શન દુર્લભ છે. આ સંયોગ ત્યારે જ થઈ શકે છે કે જ્યારે આપણા પૂર્વજન્મોનાં ઘણાં પુણ્ય હોય. ॥ ૨૨૨॥

ચૌ૦ – બોલી અપર કહેહુ સખિ નીકા । એહિં બિઆહ અતિ હિત સબહી કા ॥
કોઉ કહ સંકર ચાપ કઠોરા । એ સ્યામલ મૃદુ ગાત કિસોરા ॥ ૧॥

બીજીએ કહ્યું – હે સખી! તેં ઘણું સારું કહ્યું. આ વિવાહથી બધાયનું પરમ હિત છે. કોઈકે કહ્યું – શંકરજીનું ધનુષ કઠોર છે અને આ શામળા રાજકુમાર કોમળ શરીરના બાળક છે. ॥ ૧॥

સબુ અસમંજસ અહઇ સયાની । યહ સુનિ અપર કહઇ મૃદુ બાની ॥
સખિ ઈન્હ કહઁ કોઉ કોઉ અસ કહહીં । બડ઼ પ્રભાઉ દેખત લઘુ અહહીં ॥ ૨॥

હે સમજુ! બધી અવઢવ જ છે. આ સાંભળીને બીજી સખી કોમળ વાણીમાં કહેવા લાગી – હે સખી! એમના સંબંધમાં કોઈ કોઈ એવું કહે છે કે તેઓ દેખાવમાં તો નાના છે પણ એમનો પ્રભાવ ઘણો મોટો છે. ॥ ૨॥

પરસિ જાસુ પદ પંકજ ધૂરી । તરી અહલ્યા કૃત અઘ ભૂરી ॥
સો કિ રહિહિ બિનુ સિવ ધનુ તોરેં । યહ પ્રતીતિ પરિહરિઅ ન ભોરેં ॥ ૩॥

જેમનાં ચરણકમળોની રજનો સ્પર્શ પામીને અહલ્યા તરી ગઈ જેણે મોટું ભારે પાપ કર્યું હતું. તેઓ શું શિવજીના ધનુષને તોડ્યા વિના રહેશે! આ વિશ્વાસને ભૂલથી પણ ન છોડવો જોઈએ. ॥ ૩॥

જેહિં બિરંચિ રચિ સીય સઁવારી । તેહિં સ્યામલ બરુ રચેઉ બિચારી ॥
તાસુ બચન સુનિ સબ હરષાનીં । ઐસેઇ હોઉ કહહિં મૃદુ બાનીં ॥ ૪॥

જે બ્રહ્માએ સીતાને સજાવીને (ઘણી ચતુરાઈથી) રચ્યાં છે, તેમણે વિચાર કરીને શામળો વર પણ રચી રાખ્યો છે. તેનાં આ વચન સાંભળીને બધી હર્ષિત થઈ અને કોમળ વાણીમાં કહેવા લાગી – એમ જ થાઓ. ॥ ૪॥

દો૦– હિયઁ હરષહિં બરષહિં સુમન સુમુખિ સુલોચનિ બૃંદ ।
જાહિં જહાઁ જહઁ બંધુ દોઉ તહઁ તહઁ પરમાનંદ ॥ ૨૨૩॥

સુંદર મુખ અને સુંદર નેત્રોવાળી સ્ત્રીઓનાં ટોળેટોળાં હૃદયમાં હર્ષિત થઈને ફૂલ વરસાવી રહ્યાં છે. જ્યાં જ્યાં બંને ભાઈ જાય છે, ત્યાં ત્યાં પરમ આનંદ છવાઈ જાય છે. ॥ ૨૨૩॥

ચૌ૦– પુર પૂરબ દિસિ ગે દોઉ ભાઈ । જહઁ ધનુમખ હિત ભૂમિ બનાઈ ॥
અતિ બિસ્તાર ચારુ ગચ ઢારી । બિમલ બેદિકા રુચિર સઁવારી ॥ ૧॥

બંનેય ભાઈ નગરની પૂર્વ દિશામાં ગયા, જ્યાં ધનુષયજ્ઞ માટે [રંગ] ભૂમિ બનાવવામાં આવી હતી. ઘણું લાંબું-પહોળું સુંદર ઢાળેલું પાકું પ્રાંગણ હતું, જેના ઉપર સુંદર અને નિર્મળ વેદી સજાવવામાં આવી હતી. ॥ ૧॥

ચહુઁ દિસિ કંચન મંચ બિસાલા । રચે જહાઁ બૈઠહિં મહિપાલા ॥
તેહિ પાછેં સમીપ ચહુઁ પાસા । અપર મંચ મંડલી બિલાસા ॥ ૨॥

ચારેય બાજુ સોનાના મોટા મોટા મંચ બનાવેલા હતા, જેમના પર રાજાઓ બેસશે. તેમની પાછળ સમીપમાં જ ચારેય બાજુ બીજા મંચોનો મંડલાકાર ઘેરાવો શોભતો હતો. ॥ ૨॥

કછુક ઊઁચિ સબ ભાઁતિ સુહાઈ । બૈઠહિં નગર લોગ જહઁ જાઈ ॥
તિન્હ કે નિકટ બિસાલ સુહાએ । ધવલ ધામ બહુબરન બનાએ ॥ ૩॥

તે કંઈક ઊંચો હતો અને સર્વ પ્રકારે સુંદર હતો, જ્યાં જઈને નગરના લોકો બેસશે. તેમની પાસે વિશાળ અને સુંદર સફેદ મકાન અનેક પ્રકારના રંગોનાં બનાવવામાં આવ્યાં છે. ॥ ૩॥

જહઁ બૈઠેં દેખહિં સબ નારી । જથાજોગુ નિજ કુલ અનુહારી ॥
પુર બાલક કહિ કહિ મૃદુ બચના । સાદર પ્રભુહિ દેખાવહિં રચના ॥ ૪॥

જ્યાં પોતપોતાના કુળ મુજબ બધી સ્ત્રીઓ યથાયોગ્ય (જેને જ્યાં બેસવું ઉચિત છે) બેસીને જોશે. નગરનાં બાળકો કોમળ વચન કહી-કહીને આદરપૂર્વક પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીને [યજ્ઞશાળાની] રચના બતાવી રહ્યાં છે. ॥ ૪॥

દો૦– સબ સિસુ એહિ મિસ પ્રેમબસ પરસિ મનોહર ગાત ।
તન પુલકહિં અતિ હરષુ હિયઁ દેખિ દેખિ દોઉ ભ્રાત ॥ ૨૨૪॥

બધાં બાળકો આ બહાને પ્રેમને વશ થઈ શ્રીરામજીનાં મનોહર અંગોને અડીને શરીરથી પુલકિત થઈ રહ્યાં છે અને બંને ભાઈઓને જોઈ-જોઈને તેમના હૃદયમાં અત્યંત હર્ષ થઈ રહ્યો છે. ॥ ૨૨૪॥

ચૌ૦ – સિસુ સબ રામ પ્રેમબસ જાને । પ્રીતિ સમેત નિકેત બખાને ॥
નિજ નિજ રુચિ સબ લેહિં બોલાઈ । સહિત સનેહ જાહિં દોઉ ભાઈ ॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ બધાં બાળકોને પ્રેમને વશ જાણીને [યજ્ઞભૂમિનાં] સ્થળોની પ્રેમપૂર્વક પ્રશંસા કરી. [તેથી બાળકોનો ઉત્સાહ, આનંદ અને પ્રેમ પણ વધુ વધી ગયા, જેથી] તે સર્વે પોતપોતાની રુચિ અનુસાર તેમને બોલાવી લે છે અને [પ્રત્યેકના બોલાવવાથી] બંનેય ભાઈ પ્રેમસહિત તેમની પાસે ચાલ્યા જાય છે. ॥ ૧॥

રામ દેખાવહિં અનુજહિ રચના । કહિ મૃદુ મધુર મનોહર બચના ॥
લવ નિમેષ મહુઁ ભુવન નિકાયા । રચઈ જાસુ અનુસાસન માયા ॥ ૨॥

કોમળ, મધુર અને મનોહર વચન કહીને શ્રીરામજી પોતાના નાના ભાઈ લક્ષ્મણને (યજ્ઞભૂમિની) રચના બતાવે છે. જેમની આજ્ઞા પામીને માયા લવ નિમેશ (પાંપણ ઢળવાના એક ચતુર્થાંશ સમય) માત્રમાં બ્રહ્માંડોનો સમૂહ રચી નાખે છે, ॥ ૨॥

ભગતિ હેતુ સોઈ દીનદયાલા । ચિતવત ચકિત ધનુષ મખસાલા ॥
કૌતુક દેખિ ચલે ગુરુ પાહીં । જાનિ બિલંબુ ત્રાસ મન માહીં ॥ ૩॥

એ જ દીનો પર દયા કરનાર શ્રીરામજી ભક્તિને કારણે ધનુષયજ્ઞશાળાને ચકિત થઈને આશ્ચર્યસહિત જોઈ રહ્યા છે. આ રીતે બધું કૌતુક જોઈને તેઓ ગુરુ પાસે ચાલ્યા. વાર લાગી જાણીને એમના મનમાં ભય છે. ॥ ૩॥

જાસુ ત્રાસ ડર કહુઁ ડર હોઈ । ભજન પ્રભાઉ દેખાવત સોઈ ॥
કહિ બાતેં મૃદુ મધુર સુહાઈ । કિએ બિદા બાલક બરિઆઈ ॥ ૪॥

જેમના ભયથી ડરને પણ ડર લાગે છે, એ જ પ્રભુ ભજનનો પ્રભાવ બતાવી રહ્યા છે. [મહાન્ પ્રભુ પણ ભયનું નાટક કરે છે.] તેમણે કોમળ, મધુર અને સુંદર વાતો કહીને બાળકોને બળજબરીથી વિદાય કર્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – સભય સપ્રેમ બિનીત અતિ સકુચ સહિત દોઉ ભાઇ ॥
ગુર પદ પંકજ નાઇ સિર બૈઠે આયસુ પાઇ ॥ ૨૨૫॥

પછી ભય, પ્રેમ, વિનય અને ઘણા સંકોચની સાથે બંને ભાઈ ગુરુનાં ચરણકમળોમાં શીશ નમાવી, આજ્ઞા મેળવીને બેઠા. ॥ ૨૨૫॥

ચૌ૦ – નિસિ પ્રબેસ મુનિ આયસુ દીન્હા । સબહીં સંધ્યાબંદનુ કીન્હા ॥
કહત કથા ઈતિહાસ પુરાની । રુચિર રજનિ જુગ જામ સિરાની ॥ ૧॥

રાત્રિનો પ્રવેશ થતાં જ (સંધ્યાના સમયે) મુનિએ આજ્ઞા આપી, ત્યારે સૌએ સંધ્યાવંદન કર્યું. પછી પ્રાચીન કથાઓ તથા ઈતિહાસ કહેતાં કહેતાં સુંદર રાત્રિના બે પ્રહર વીતી ગયા. ॥ ૧॥

મુનિબર સયન કીન્હિ તબ જાઈ । લગે ચરન ચાપન દોઉ ભાઈ ॥
જિન્હ કે ચરન સરોરુહ લાગી । કરત બિબિધ જપ જોગ બિરાગી ॥ ૨॥

ત્યારે શ્રેષ્ઠ મુનિએ જઈને શયન કર્યું. બંને ભાઈ તેમના ચરણ દબાવવા લાગ્યા. જેમનાં ચરણકમળોનાં [દર્શન અને સ્પર્શને] માટે વૈરાગ્યવાન પુરુષ પણ જાતજાતના જપ અને યોગ કરે છે, ॥ ૨॥

તેઈ દોઉ બંધુ પ્રેમ જનુ જીતે । ગુર પદ કમલ પલોટત પ્રીતે ॥
બાર બાર મુનિ અગ્યા દીન્હી । રઘુબર જાઇ સયન તબ કીન્હી ॥ ૩॥

તે બંને ભાઈ જાણે પ્રેમથી જિતાયા હોય તેમ પ્રેમપૂર્વક ગુરુજીનાં ચરણકમળોને દબાવી રહ્યા છે. મુનિએ વારંવાર આજ્ઞા આપી ત્યારે શ્રીરઘુનાથજીએ જઈને શયન કર્યું. ॥ ૩॥

ચાપત ચરન લખનુ ઉર લાએँ । સભય સપ્રેમ પરમ સચુ પાએँ ॥
પુનિ પુનિ પ્રભુ કહ સોવહુ તાતા । પૌઢ़ે ધરિ ઉર પદ જલજાતા ॥ ૪॥

શ્રીરામજીના ચરણોને હૃદય સાથે ચાંપીને ભય અને પ્રેમસહિત પરમ સુખનો [સચુ એટલે અનિર્વચનીય આનંદ] અનુભવ કરતાં લક્ષ્મણજી તેમને દબાવી રહ્યા છે. પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ વારંવાર કહ્યું – હે તાત! [હવે] સૂઈ જાઓ. ત્યારે તેઓ તે ચરણકમળોને હૃદયમાં ધરીને સૂઈ રહ્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – ઉઠે લખનુ નિસિ બિગત સુનિ અરુનસિખા ધુનિ કાન ।
ગુર તેં પહિલેહિં જગતપતિ જાગે રામુ સુજાન ॥ ૨૨૬॥

રાત વીત્યે કૂકડાના શબ્દોને સાંભળીને લક્ષ્મણજી ઊઠ્યા. જગતના સ્વામી સુજ્ઞ શ્રીરામચન્દ્રજી પણ ગુરુથી પહેલાં જ જાગી ગયા. ॥ ૨૨૬॥

ચૌ૦ – સકલ સૌચ કરિ જાઇ નહાએ । નિત્ય નિબાહિ મુનિહિ સિર નાએ ॥
સમય જાનિ ગુર આયસુ પાઈ । લેન પ્રસૂન ચલે દોઉ ભાઈ ॥ ૧॥

સર્વે શૌચક્રિયા કરીને તે જઈને નાહ્યા. પછી [સંધ્યા-અગ્નિહોત્રાદિ] નિત્યકર્મ સમાપ્ત કરીને તેમણે મુનિને મસ્તક નમાવ્યાં. [પૂજાનો] સમય જાણીને, ગુરુની આજ્ઞા પામી બંનેય ભાઈ ફૂલ લેવા ચાલ્યા. ॥ ૧॥

ભૂપ બાગુ બર દેખેઉ જાઈ । જહँ બસંત રિતુ રહી લોભાઈ ॥
લાગે બિટપ મનોહર નાના । બરન બરન બર બેલિ બિતાના ॥ ૨॥

તેમણે જઈને રાજાનો સુંદર બાગ જોયો, જ્યાં વસંત ઋતુ લોભાઈને રહી ગઈ છે. મનને લોભાવનાર અનેક વૃક્ષ લાગ્યાં છે. રંગબેરંગી ઉત્તમ લતાઓના મંડપ છવાયેલા છે. ॥ ૨॥

નવ પલ્લવ ફલ સુમન સુહાએ । નિજ સંપતિ સુર રૂખ લજાએ ॥
ચાતક કોકિલ કીર ચકોરા । કૂજત બિહગ નટત કલ મોરા ॥ ૩॥

નવાં પાંદડાં, ફળો અને ફૂલોથી યુક્ત સુંદર વૃક્ષ પોતાની સંપત્તિથી કલ્પવૃક્ષને પણ લજાવી રહ્યાં છે. બપૈયા, કોયલ, પોપટ, ચકોર આદિ પક્ષી મીઠી વાણી બોલી રહ્યાં છે અને મોર સુંદર નૃત્ય કરી રહ્યાં છે. ॥ ૩॥

મધ્ય બાગ સરુ સોહ સુહાવા। મનિ સોપાન બિચિત્ર બનાવા॥
બિમલ સલિલુ સરસિજ બહુરંગા। જલખગ કૂજત ગુંજત ભૃંગા॥૪॥

બાગના વચોવચ રમણીય સરોવર સુશોભિત છે, જેમાં મણિઓનાં પગથિયાં વિચિત્ર રીતે બનેલાં છે. તેનું જળ નિર્મળ છે, જેમાં અનેક રંગનાં કમળો ખીલેલાં છે, જળનાં પક્ષી કલરવ કરી રહ્યાં છે અને ભ્રમર ગુંજારવ કરી રહ્યા છે. ॥૪॥

દો૦– બાગુ તડ઼ાગુ બિલોકિ પ્રભુ હરષે બંધુ સમેત।
પરમ રમ્ય આરામુ યહુ જો રામહિ સુખ દેત॥૨૨૭॥

બાગ અને સરોવરને જોઈને પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી ભાઈ લક્ષ્મણસહિત હર્ષિત થયા. આ બાગ [વાસ્તવમાં] પરમ રમણીય છે, જે [જગતને સુખ આપનાર] શ્રીરામચન્દ્રજીને સુખ આપી રહ્યો છે. ॥૨૨૭॥

ચૌ૦– ચહુઁ દિસિ ચિતઇ પૂઁછિ માલીગન। લગે લેન દલ ફૂલ મુદિત મન॥
તેહિ અવસર સીતા તહઁ આઈ। ગિરિજા પૂજન જનનિ પઠાઈ॥૧॥

ચારેય તરફ દૃષ્ટિ ફેરવીને અને માળીઓને પૂછીને તેઓ પ્રસન્ન મને પત્ર-પુષ્પ લેવા મંડ્યા. તે જ સમયે સીતાજી ત્યાં આવ્યાં. માતાએ એમને ગિરિજા(પાર્વતી)જીની પૂજા કરવા માટે મોકલ્યા હતાં. ॥૧॥

સંગ સખીં સબ સુભગ સયાનીં। ગાવહિં ગીત મનોહર બાનીં॥
સર સમીપ ગિરિજા ગૃહ સોહા। બરનિ ન જાઈ દેખિ મનુ મોહા॥૨॥

સાથે સર્વે સુંદરી અને સમજુ સખીઓ છે, જે મનોહર વાણીથી ગીત ગાઈ રહી છે. સરોવરની પાસે ગિરિજાજીનું મંદિર સુશોભિત છે, જેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી; તે જોઈને મન મોહિત થઈ જાય છે. ॥૨॥

મજ્જનુ કરિ સર સખિન્હ સમેતા। ગઈ મુદિત મન ગૌરિ નિકેતા॥
પૂજા કીન્હિ અધિક અનુરાગા। નિજ અનુરૂપ સુભગ બરુ માગા॥૩॥

સખીઓસહિત સરોવરમાં સ્નાન કરીને સીતાજી પ્રસન્ન મનથી ગિરિજાજીના મંદિરમાં ગયાં. ત્યાં ઘણા પ્રેમથી તેમણે પૂજા કરી અને પોતાને યોગ્ય સુંદર વર માગ્યો. ॥૩॥

એક સખી સિય સંગુ બિહાઈ। ગઈ રહી દેખન ફુલવાઈ॥
તેહિં દોઉ બંધુ બિલોકે જાઈ। પ્રેમ બિબસ સીતા પહિં આઈ॥૪॥

એક સખી સીતાજીનો સાથ છોડીને ફૂલવાડી જોવા ચાલી નીકળી હતી. તેણીએ જઈને બંનેય ભાઈઓને જોયા અને પ્રેમમાં વિહ્વળ બનીને તે સીતાજી પાસે આવી. ॥૪॥

દો૦– તાસુ દસા દેખી સખિન્હ પુલક ગાત જલુ નૈન।
કહુ કારનુ નિજ હરષ કર પૂછહિં સબ મૃદુ બૈન॥૨૨૮॥

સખીઓએ એની દશા જોઈ કે તેનું શરીર પુલકિત છે અને નેત્રોમાં જળ ભર્યું છે. બધીય કોમળ વાણીમાં પૂછવા માંડી કે પોતાની પ્રસન્નતાનું કારણ જણાવ. ॥૨૨૮॥

ચૌ૦ – દેખન બાગુ કુઅઁર દુઇ આએ। બય કિસોર સબ ભાઁતિ સુહાએ ॥
સ્યામ ગૌર કિમિ કહૌં બખાની। ગિરા અનયન નયન બિનુ બાની ॥ ૧॥

[તેણે કહ્યું –] બે રાજકુમાર બાગ જોવા આવ્યા છે. કિશોર અવસ્થાના છે અને બધી રીતે સુંદર છે. તેઓ શામળા અને ગૌરા [રંગના] છે; તેમના સૌંદર્યને હું કેમ વખાણીને કહું. વાણી નેત્ર વિનાની છે અને નેત્રોને વાણી નથી. [અર્થાત્ જોનારાં નેત્રો પાસે વર્ણન કરવા માટેની વાણી નથી. અને વર્ણન કરનારી વાણી પાસે નેત્રો નથી. જે વાસ્તવિક દૃશ્યનું વર્ણન કરી શકે]. ॥ ૧॥

સુનિ હરષીં સબ સખીં સયાની। સિય હિયઁ અતિ ઉતકંઠા જાની ॥
એક કહઇ નૃપસુત તેઇ આલી। સુને જે મુનિ સંગ આએ કાલી ॥ ૨॥

આ સાંભળીને અને સીતાજીના હૃદયમાં મોટી ઉત્કંઠા જાણીને બધી સમજુ સખીઓ પ્રસન્ન થઈ. ત્યારે એક સખી કહેવા લાગી – હે સખી! આ એ જ રાજકુમારો છે, જે સાંભળ્યું છે કે કાલે વિશ્વામિત્ર મુનિની સાથે આવ્યા છે. ॥ ૨॥

જિન્હ નિજ રૂપ મોહની ડારી। કીન્હે સ્વબસ નગર નર નારી ॥
બરનત છબિ જહઁ તહઁ સબ લોગૂ। અવસિ દેખિઅહિં દેખન જોગૂ ॥ ૩॥

અને જેમણે પોતાના રૂપની મોહિની નાખીને નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષોને પોતાના વશમાં કરી લીધાં છે. ચારેબાજુ બધા લોકો તેમની જ છબીનું વર્ણન કરી રહ્યા છે. અવશ્ય (જઈને) એમને જોવા જોઈએ, તે જોવા યોગ્ય જ છે. ॥ ૩॥

તાસુ બચન અતિ સિયહિ સોહાને। દરસ લાગિ લોચન અકુલાને ॥
ચલી અગ્ર કરિ પ્રિય સખિ સોઈ। પ્રીતિ પુરાતન લખઇ ન કોઈ ॥ ૪॥

તેમનાં વચન સીતાજીને અત્યંત પ્રિય જ લાગ્યાં અને દર્શનને માટે એમનાં નેત્ર અકળાઈ ઊઠ્યાં. તે જ પ્રિય સખીને આગળ કરી સીતાજી ચાલ્યાં. જૂની પ્રીતિને કોઈ જાણી શકતું નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – સુમિરિ સીય નારદ બચન ઉપજી પ્રીતિ પુનીત।
ચકિત બિલોકતિ સકલ દિસિ જનુ સિસુ મૃગી સભીત ॥ ૨૨૯॥

નારદજીનાં વચનોનું સ્મરણ કરીને સીતાજીના મનમાં પવિત્ર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ. તે ચકિત થઈને બધીય બાજુ એવી રીતે જોઈ રહી છે જાણે ડરી ગયેલ મૃગબાળા આમ-તેમ જોઈ રહી હોય. ॥ ૨૨૯॥

ચૌ૦ – કંકન કિંકિનિ નૂપુર ધુનિ સુનિ। કહત લખન સન રામુ હૃદયઁ ગુનિ ॥
માનહુઁ મદન દુંદુભી દીન્હી। મનસા બિસ્વ બિજય કહઁ કીન્હી ॥ ૧॥

કંકણ (હાથના કડાં), કંદોરો અને ઝાંઝરનો અવાજ સાંભળીને શ્રીરામચન્દ્રજી હૃદયમાં વિચાર કરીને લક્ષ્મણને કહે છે – [આ ધ્વનિ એવો આવી રહ્યો છે] જાણે કામદેવે વિશ્વને જીતવાનો સંકલ્પ કરીને ડંકો વગાડ્યો છે. ॥ ૧॥

અસ કહિ ફિરિ ચિતએ તેહિ ઓરા। સિય મુખ સસિ ભએ નયન ચકોરા॥
ભએ બિલોચન ચારુ અચંચલ। મનહુઁ સકુચિ નિમિ તજે દિગંચલ॥ ૨॥

એમ કહીને શ્રીરામજીએ ફરીને તે બાજુ જોયું. શ્રીસીતાજીના મુખરૂપી ચન્દ્રમા [ને નિહાળવા] માટે તેમનાં નેત્ર ચકોર બની ગયાં. સુંદર નેત્રો સ્થિર થઈ ગયાં. (એકીટશે જોવા મંડ્યાં) જાણે નિમિ (જનકજીના પૂર્વજ)એ [જેમનો સૌની પલકોમાં નિવાસ માનવામાં આવ્યો છે, કન્યા-જમાઈના મિલન પ્રસંગને જોવો ઉચિત નથી, એ ભાવથી] સંકોચવશ પલકોનો ત્યાગ કરી દીધો (પલકોમાં રહેવાનું છોડી દીધું, જેથી પલકોનું પડવું રોકાઈ ગયું). ॥ ૨॥

દેખિ સીય સોભા સુખુ પાવા। હૃદયઁ સરાહત બચનુ ન આવા॥
જનુ બિરંચિ સબ નિજ નિપુનાઈ। બિરચિ બિસ્વ કહઁ પ્રગટિ દેખાઈ॥ ૩॥

સીતાજીની શોભા જોઈને શ્રીરામજીએ ઘણું સુખ મેળવ્યું. હૃદયમાં તે શોભાની પ્રશંસા કરે છે પરંતુ મુખથી વચન નથી નીકળતાં. [તે શોભા એવી અનુપમ છે] જાણે બ્રહ્માએ પોતાની સર્વ નિપુણતાને મૂર્તિમાન કરીને સંસારને પ્રકટ કરીને દેખાડી દીધી હોય. ॥ ૩॥

સુંદરતા કહુઁ સુંદર કરઈ। છબિગૃહઁ દીપસિખા જનુ બરઈ॥
સબ ઉપમા કબિ રહે જુઠારી। કેહિં પટતરૌં બિદેહકુમારી॥ ૪॥

તે (સીતાજીની શોભા) સુંદરતાને પણ સુંદર કરનારી છે. [તે એવી માલૂમ પડે છે] જાણે સુંદરતારૂપી ઘરમાં દીપકની શિખા (જ્યોત) જલી રહી હોય. (આજ સુધી સુંદરતારૂપી ભવનમાં અંધારું હતું, તે ભવન જાણે સીતાજીની સુંદરતારૂપી દીપશિખાને પામીને ઝગમગી ઊઠ્યું છે, અગાઉથી પણ અધિક સુંદર થઈ ગયું છે). સર્વે ઉપમાઓને તો કવિઓએ એઠી કરી મૂકી છે. હું જનકનંદિની શ્રીસીતાજીને કોની ઉપમા આપું? ॥ ૪॥

દો૦– સિય સોભા હિયઁ બરનિ પ્રભુ આપનિ દસા બિચારિ।
બોલે સુચિ મન અનુજ સન બચન સમય અનુહારિ॥ ૨૩૦॥

[આ રીતે] હૃદયમાં સીતાજીની શોભાનું વર્ણન કરીને અને પોતાની દશાનો વિચાર કરીને પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ પવિત્ર મને પોતાના નાના ભાઈ લક્ષ્મણને સમયાનુકૂળ વચન કહ્યાં – ॥ ૨૩૦॥

ચૌ૦– તાત જનકતનયા યહ સોઈ। ધનુષજગ્ય જેહિ કારન હોઈ॥
પૂજન ગૌરિ સખીં લૈ આઈ। કરત પ્રકાસુ ફિરઇ ફુલવાઈ॥ ૧॥

હે તાત! આ એ જ જનકજીની કન્યા છે, જેના માટે ધનુષયજ્ઞ થઈ રહ્યો છે. સખીઓ એને ગૌરીપૂજનને માટે લઈ આવી છે. તેઓ ફૂલવાડીમાં પ્રકાશ રેલાવતી ફરી રહી છે. ॥ ૧॥

જાસુ બિલોકિ અલૌકિક સોભા। સહજ પુનીત મોર મનુ છોભા॥
સો સબુ કારન જાન બિધાતા। ફરકહિં સુભદ અંગ સુનુ ભ્રાતા॥ ૨॥

જેની અલૌકિક સુંદરતા જોઈને સ્વભાવથી જ પવિત્ર મારું મન ક્ષુબ્ધ થઈ ગયું છે. તે સર્વે કારણ (અથવા તેનું સઘળું કારણ) તો વિધાતા જાણે. પરંતુ હે ભાઈ! સાંભળો, મારાં મંગળદાયક (જમણા) અંગો ફરકી રહ્યાં છે. ॥ ૨॥

રઘુબંસિન્હ કર સહજ સુભાઊ । મનુ કુપંથ પગુ ધરઈ ન કાઊ ॥
મોહિ અતિસય પ્રતીતિ મન કેરી । જેહિં સપનેહુઁ પરનારિ ન હેરી ॥ ૩॥

રઘુવંશીઓનો આ સહજ (જન્મગત) સ્વભાવ છે કે એમનું મન ક્યારેય કુમાર્ગ ઉપર પગ નથી મૂકતું. મને તો પોતાના મનનો અત્યંત વિશ્વાસ છે જ કે જેણે સ્વપ્નમાં પણ પરાઈ સ્ત્રી પર દૃષ્ટિ નાખી નથી. ॥ ૩॥

જિન્હ કૈ લહહિં ન રિપુ રન પીઠી । નહિં પાવહિં પરતિય મનુ ડીઠી ॥
મંગન લહહિં ન જિન્હ કૈ નાહીં । તે નરબર થોરે જગ માહીં ॥ ૪॥

રણમાં શત્રુ જેમની પીઠ નથી જોઈ શકતા (અર્થાત્ જે લડાઈના મેદાનમાંથી ભાગતા નથી), પરાઈ સ્ત્રીઓ જેમનાં મન અને દૃષ્ટિને નથી ખેંચી શકતી અને ભિખારી જેમના ત્યાંથી નકારો નથી પામતા (ખાલી હાથે પાછા નથી ફરતા), એવા શ્રેષ્ઠ પુરુષ સંસારમાં થોડાક જ છે. ॥ ૪॥

દો૦– કરત બતકહી અનુજ સન મન સિય રૂપ લોભાન ।
મુખ સરોજ મકરંદ છબિ કરઈ મધુપ ઈવ પાન ॥ ૨૩૧॥

આમ, શ્રીરામજી નાના ભાઈ સાથે વાતો કરી રહ્યા છે, પણ મન સીતાજીના રૂપમાં લોભાઈને એમના મુખરૂપી કમળની શોભારૂપ મકરંદરસને ભમરાની જેમ પી રહ્યું છે. ॥ ૨૩૧॥

ચૌ૦– ચિતવતિ ચકિત ચહૂઁ દિસિ સીતા । કહઁ ગએ નૃપકિસોર મનુ ચિંતા ॥
જહઁ બિલોક મૃગ સાવક નૈની । જનુ તહઁ બરિસ કમલ સિત શ્રેની ॥ ૧॥

સીતાજી ચકિત થઈને ચારેય બાજુ જોઈ રહ્યાં છે. મન એ વાતની ચિંતા કરી રહ્યું છે કે રાજકુમાર ક્યાં ચાલ્યા ગયા. બાલમૃગનયની સીતાજી જ્યાં દૃષ્ટિ નાખે છે ત્યાં જાણે શ્વેત કમળોની પંક્તિ વરસી જાય છે. ॥ ૧॥

લતા ઓટ તબ સખિન્હ લખાએ । સ્યામલ ગૌર કિસોર સુહાએ ॥
દેખિ રૂપ લોચન લલચાને । હરષે જનુ નિજ નિધિ પહિચાને ॥ ૨॥

ત્યારે સખીઓએ લતાઓની આડમાં સુંદર શ્યામ અને ગૌર કુમારોને દેખાડ્યા. તેમના રૂપને જોઈને નેત્ર લલચાઈ ઊઠ્યાં; તે એવાં પ્રસન્ન થયાં કે જાણે તેમણે પોતાના ખજાનાને ઓળખી લીધો. ॥ ૨॥

થકે નયન રઘુપતિ છબિ દેખેં । પલકન્હિહૂઁ પરિહરીં નિમેષેં ॥
અધિક સનેહઁ દેહ ભૈ ભોરી । સરદ સસિહિ જનુ ચિતવ ચકોરી ॥ ૩॥

શ્રીરઘુનાથજીની શોભા જોઈને નેત્રો સ્તબ્ધ (નિશ્ચલ) થઈ ગયાં. પાંપણોએ પણ પડવાનું છોડી દીધું. અધિક સ્નેહને કારણે શરીર વિહ્વળ (બેકાબૂ) થઈ ગયું. જાણે શરદ્ઋતુના ચન્દ્રમાને ચકોરી [બેભાન બની] જોઈ રહી હોય. ॥ ૩॥

લોચન મગ રામહિ ઉર આની। દીન્હે પલક કપાટ સયાની॥
જબ સિય સખિન્હ પ્રેમબસ જાની। કહિ ન સકહિં કછુ મન સકુચાની॥૪॥

નેત્રોના માર્ગે શ્રીરામજીને હૃદયમાં લાવીને ચતુરશિરોમણિ જાનકીજીએ પાંપણોનાં બારણાં બંધ કરી દીધાં (અર્થાત્ નેત્રો મીંચી તેમનું ધ્યાન કરવા લાગ્યાં). જ્યારે સખીઓએ સીતાજીને પ્રેમને વશ જાણ્યાં ત્યારે તે મનમાં શરમાઈ ગઈ; કંઈ કહી શકતી નહોતી. ॥૪॥

દો૦– લતાભવન તેં પ્રગટ ભે તેહિ અવસર દોઉ ભાઇ।
નિકસે જનુ જુગ બિમલ બિધુ જલદ પટલ બિલગાઇ॥૨૩૨॥

તે સમયે બંને ભાઈ લતામંડપ(કુંજ)માંથી એમ પ્રગટ થયા, જાણે બે નિર્મળ ચન્દ્રમા વાદળોના પરદા હટાવીને નીકળ્યા હોય. ॥૨૩૨॥

ચૌ૦– સોભા સીવઁ સુભગ દોઉ બીરા। નીલ પીત જલજાભ સરીરા॥
મોરપંખ સિર સોહત નીકે। ગુચ્છ બીચ બિચ કુસુમ કલી કે॥૧॥

બંને સુંદર ભાઈ શોભાની સીમા છે. તેમના શરીરની આભા નીલા અને પીળા કમળના જેવી છે. સિર પર સુંદર મયૂરપંખ સુશોભિત છે. તેમની વચ્ચે વચ્ચે ફૂલોની કળીઓના ગુચ્છા લાગેલા છે. ॥૧॥

ભાલ તિલક શ્રમબિંદુ સુહાએ। શ્રવન સુભગ ભૂષન છબિ છાએ॥
બિકટ ભૃકુટિ કચ ઘૂઘરવારે। નવ સરોજ લોચન રતનારે॥૨॥

લલાટ પર તિલક અને પરસેવાનાં બિંદુ શોભાયમાન છે. કાનોમાં સુંદર ભૂષણોની શોભા છવાઈ છે. વાંકી ભ્રમરો અને વાંકડિયા વાળ છે. નવા લાલ કમળના જેવા રતનારા (લાલ) નેત્રો છે. ॥૨॥

ચારુ ચિબુક નાસિકા કપોલા। હાસ બિલાસ લેત મનુ મોલા॥
મુખછબિ કહિ ન જાઇ મોહિ પાહીં। જો બિલોકિ બહુ કામ લજાહીં॥૩॥

હડપચી, નાક અને ગાલ ઘણા સુંદર છે, અને હાસ્યની શોભા મનને હરી લે છે. મુખની શોભા તો મારાથી કહી જ નથી શકાતી, જેને જોઈને ઘણાય કામદેવો લજાઈ જાય છે. ॥૩॥

ઉર મનિ માલ કંબુ કલ ગીવા। કામ કલભ કર ભુજ બલસીંવા॥
સુમન સમેત બામ કર દોના। સાવઁર કુઅઁર સખી સુઠિ લોના॥૪॥

વક્ષ:સ્થળે મણિઓની માળા છે. શંખ સમાન સુંદર ગળું છે. કામદેવરૂપી હાથીના મદનિયાની સૂંઢના જેવી (ઉતાર-ચઢાવવાળી અને કોમળ) ભુજાઓ છે; જે બળની સીમા છે. જેના ડાબા હાથમાં ફૂલો સાથેનો પડિયો છે, હે સખી! તે શામળા કુંવર તો ઘણા જ સલૂણા છે. ॥૪॥

દો૦– કેહરિ કટિ પટ પીત ધર સુષમા સીલ નિધાન॥
દેખિ ભાનુકુલભૂષનહિ બિસરા સખિન્હ અપાન॥૨૩૩॥

સિંહના જેવી (પાતળી, લચીલી) કમરવાળા, પીતામ્બર ધારણ કરેલા, શોભા અને શીલના ભંડાર, સૂર્યકુળના ભૂષણ શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને સખીઓ પોતે જ પોતાને ભૂલી ગઈ. ॥૨૩૩॥

ચૌ૦– ધરિ ધીરજુ એક આલિ સયાની। સીતા સન બોલી ગહિ પાની॥
બહુરિ ગૌરિ કર ધ્યાન કરેહૂ। ભૂપકિસોર દેખિ કિન લેહૂ॥૧॥

એક ચતુર સખીએ ધીરજ ધરીને, હાથ પકડીને સીતાજીને કહ્યું – ગિરિજાજીનું ધ્યાન પછી કરી લેજો, આ સમયે રાજકુમારને કેમ જોઈ લેતાં નથી? ॥૧॥

સકુચિ સીયઁ તબ નયન ઉઘારે। સનમુખ દોઉ રઘુસિંઘ નિહારે॥
નખ સિખ દેખિ રામ કૈ સોભા। સુમિરિ પિતા પનુ મનુ અતિ છોભા॥૨॥

ત્યારે સીતાજીએ લજાઈને નેત્રો ખોલ્યાં અને રઘુકુળના બંને સિંહોને પોતાની સામે [ઊભા] જોયા. નખથી શિખા સુધી શ્રીરામજીની શોભા જોઈને અને પછી પિતાનું પ્રણ યાદ કરીને તેમનું મન ઘણું ક્ષુબ્ધ થઈ ગયું. ॥૨॥

પરબસ સખિન્હ લખી જબ સીતા। ભયઉ ગહરુ સબ કહહિં સભીતા॥
પુનિ આઉબ એહિ બેરિઆઁ કાલી। અસ કહિ મન બિહસી એક આલી॥૩॥

જ્યારે સખીઓએ સીતાજીને પરવશ (પ્રેમને વશ) જોયાં ત્યારે બધી ભયભીત થઈને કહેવા લાગી – ઘણું મોડું થઈ ગયું [હવે જવું જોઈએ]. કાલે આ સમયે ફરી આવીશું, એમ કહીને એક સખી મનમાં હસી. ॥૩॥

ગૂઢ઼ ગિરા સુનિ સિય સકુચાની। ભયઉ બિલંબુ માતુ ભય માની॥
ધરિ બડ઼િ ધીર રામુ ઉર આને। ફિરી અપનપઉ પિતુબસ જાને॥૪॥

સખીની આવી રહસ્યમય વાણી સાંભળીને સીતાજી શરમાઈ ગયાં. વાર થઈ જાણી તેમને માતાનો ભય લાગ્યો. ઘણી ધીરજ ધરીને તેઓ શ્રીરામચન્દ્રજીને હૃદયમાં લઈ આવ્યાં અને [તેમનું ધ્યાન કરતાં] પોતાને પિતાને અધીન જાણીને પાછા ફર્યાં. ॥૪॥

દો૦– દેખન મિસ મૃગ બિહગ તરુ ફિરઇ બહોરિ બહોરિ।
નિરખિ નિરખિ રઘુબીર છબિ બાઢ઼ઇ પ્રીતિ ન થોરિ॥૨૩૪॥

મૃગ, પક્ષી અને વૃક્ષોને જોવાના બહાને સીતાજી વારંવાર વળે છે અને શ્રીરામજીની શોભા જોઈ-જોઈને તેમનો પ્રેમ ઓછો નથી વધી રહ્યો (અર્થાત્ ઘણો જ વધતો જાય છે)! ॥૨૩૪॥

ચૌ૦– જાનિ કઠિન સિવચાપ બિસૂરતિ। ચલી રાખિ ઉર સ્યામલ મૂરતિ॥
પ્રભુ જબ જાત જાનકી જાની। સુખ સનેહ સોભા ગુન ખાની॥૧॥

શિવજીના ધનુષને કઠોર જાણીને, તે ભૂલવા (મનમાં વિલાપ કરતાં) હૃદયમાં શ્રીરામજીની શામળી મૂર્તિને ધારણ કરીને ચાલ્યાં. (શિવજીના ધનુષની કઠોરતાનું સ્મરણ થવાથી તેમને ચિંતા થતી હતી કે આ સુકુમાર રઘુનાથજી તેને કેવી રીતે તોડશે? પિતાના પ્રણની સ્મૃતિથી એમના હૃદયમાં ક્ષોભ હતો જ, એટલે મનમાં વિલાપ કરવા લાગ્યાં. પ્રેમવશ ઐશ્વર્યની વિસ્મૃતિ થઈ જવાથી આમ થયું; પછી ભગવાનના બળનું સ્મરણ થઈ આવતાં જ તે હર્ષિત થઈ ગયાં અને શ્યામ છબિને હૃદયમાં ધારણ કરીને ચાલ્યાં.) પ્રભુ શ્રીરામજીએ જ્યારે સુખ, સ્નેહ, શોભા અને ગુણોની ખાણ શ્રીજાનકીજીને જતાં જાણ્યાં – ॥૧॥

પરમ પ્રેમમય મૃદુ મસિ કીન્હી । ચારુ ચિત્ત ભીતીં લિખિ લીન્હી ॥
ગઈ ભવાની ભવન બહોરી । બંદિ ચરન બોલી કર જોરી ॥ ૨॥

ત્યારે પરમપ્રેમની કોમળ શાહી બનાવીને તેમના સ્વરૂપને પોતાની સુંદર ચિત્તરૂપી ભીંત ઉપર ચિત્રિત કરી લીધા. પુનઃ સીતાજી ભવાનીજીના મંદિરમાં ગયાં અને એમના ચરણોની વંદના કરીને હાથ જોડીને બોલ્યાં – ॥ ૨॥

જય જય ગિરિબરરાજ કિસોરી । જય મહેસ મુખ ચંદ ચકોરી ॥
જય ગજબદન ષડાનન માતા । જગત જનનિ દામિનિ દુતિ ગાતા ॥ ૩॥

હે શ્રેષ્ઠ પર્વતોના રાજા હિમાલયનાં પુત્રી પાર્વતીજી! આપનો જય હો. જય હો, હે મહાદેવજીના મુખરૂપી ચન્દ્રમાની [તરફ એકીટશે જોનારાં] ચકોરીજી! આપનો જય હો; હે હાથીના મુખવાળા ગણેશજી અને છ મુખવાળા સ્વામી કાર્તિકજીનાં માતા! હે જગતજનની! હે વીજળીના જેવી કાન્તિયુક્ત શરીરવાળાં! આપનો જય હો! ॥ ૩॥

નહિં તવ આદિ મધ્ય અવસાના । અમિત પ્રભાઉ બેદુ નહિં જાના ॥
ભવ ભવ બિભવ પરાભવ કારિનિ । બિસ્વ બિમોહનિ સ્વબસ બિહારિનિ ॥ ૪॥

આપનો ન આદિ છે, ન મધ્ય છે અને ન અંત છે. આપના અસીમ પ્રભાવને વેદ પણ નથી જાણતા. આપ સંસારને ઉત્પન્ન, પાલન અને નાશ કરનારાં છો. વિશ્વને મોહિત કરનારાં અને સ્વતંત્રરૂપથી વિહાર કરનારાં છો. ॥ ૪॥

દો૦ – પતિદેવતા સુતીય મહુઁ માતુ પ્રથમ તવ રેખ ।
મહિમા અમિત ન સકહિં કહિ સહસ સારદા સેષ ॥ ૨૩૫॥

હે માતા! પતિને ઈષ્ટદેવ માનનારાં શ્રેષ્ઠ નારીઓમાં આપની ગણના પ્રથમ છે. આપના અપાર મહિમાને હજારો સરસ્વતી અને શેષજી પણ નથી કહી શકતાં. ॥ ૨૩૫॥

ચૌ૦ – સેવત તોહિ સુલભ ફલ ચારી । બરદાયની પુરારિ પિઆરી ॥
દેબિ પૂજિ પદ કમલ તુમ્હારે । સુર નર મુનિ સબ હોહિં સુખારે ॥ ૧॥

હે [ભક્તોને મનમાગ્યો] વર આપનારી! હે ત્રિપુરાસુરના શત્રુ શિવજીનાં પ્રિય પત્ની! આપની સેવા કરવાથી ચારેય ફળ સુલભ થઈ જાય છે. હે દેવી! આપનાં ચરણકમળોની પૂજા કરીને દેવતા, મનુષ્ય અને મુનિ બધા સુખી થઈ જાય છે. ॥ ૧॥

મોર મનોરથુ જાનહુ નીકેં । બસહુ સદા ઉર પુર સબહી કેં ॥
કીન્હેઉઁ પ્રગટ ન કારન તેહીં । અસ કહિ ચરન ગહે બૈદેહીં ॥ ૨॥

મારા મનોરથને આપ સારી રીતે જાણો છો; કેમકે આપ સદા બધાયની હૃદયરૂપી નગરીમાં નિવાસ કરો છો. આ કારણે મેં તેને પ્રકટ કર્યો નથી. એમ કહીને જાનકીજીએ તેમના ચરણ પકડી લીધા. ॥ ૨॥

બિનય પ્રેમ બસ ભઈ ભવાની। ખસી માલ મૂરતિ મુસુકાની ॥
સાદર સિયઁ પ્રસાદુ સિર ધરેઊ। બોલી ગૌરિ હરષુ હિયઁ ભરેઊ ॥ ૩॥

સીતાજીના વિનય અને પ્રેમને વશ પાર્વતીજી થઈ ગયાં. તેમની [ગળાની] માળા સરકી પડી અને મૂર્તિ મલકાઈ. સીતાજીએ આદરપૂર્વક તે પ્રસાદ(માળા)ને સિર પર ધારણ કર્યો. ગૌરીજીનું હૃદય હર્ષથી ઉભરાઈ ગયું અને તે બોલ્યાં – ॥ ૩॥

સુનુ સિય સત્ય અસીસ હમારી। પૂજિહિ મન કામના તુમ્હારી ॥
નારદ બચન સદા સુચિ સાચા। સો બરુ મિલિહિ જાહિં મનુ રાચા ॥ ૪॥

હે સીતા! અમારી સત્ય આશિષ સાંભળો, તમારી મનોકામના પૂર્ણ થશે. નારદજીનું વચન સદા પવિત્ર (સંશય, ભ્રમ આદિ દોષોથી રહિત) અને સત્ય છે. જેમાં તમારું મન અનુરક્ત થયું છે એ જ વર તમને મળશે. ॥ ૪॥

છં૦ – મનુ જાહિં રાચેઉ મિલિહિ સો બરુ સહજ સુંદર સાઁવરો।
કરુના નિધાન સુજાન સીલુ સનેહુ જાનત રાવરો ॥
એહિ ભાઁતિ ગૌરિ અસીસ સુનિ સિય સહિત હિયઁ હરષીં અલી।
તુલસી ભવાનિહિ પૂજિ પુનિ પુનિ મુદિત મન મંદિર ચલી ॥

જેમાં તમારું મન અનુરક્ત થઈ ગયું છે, એ જ સહજ સુંદર શ્યામ વર (શ્રીરામચન્દ્રજી) તમને મળશે. તે દયાના ભંડાર અને સુજ્ઞ છે, તમારા શીલ અને સ્નેહને જાણે છે. આ રીતે શ્રીગૌરીજીનો આશીર્વાદ સાંભળી જાનકીસહિત બધી સખીઓ હૃદયમાં હર્ષિત થઈ. તુલસીદાસજી કહે છે – ભવાનીજીને વારંવાર પૂજીને સીતાજી પ્રસન્ન મને રાજમહેલમાં પાછા ફર્યાં. ॥ ૫॥

સો૦ – જાનિ ગૌરિ અનુકૂલ સિય હિય હરષુ ન જાઇ કહિ।
મંજુલ મંગલ મૂલ બામ અંગ ફરકન લગે ॥ ૨૩૬॥

ગૌરીજીને અનુકૂળ જાણીને સીતાજીના હૃદયને જે હર્ષ થયો તે કહી શકાતો નથી. સુંદર મંગળોના મૂળ તેમનાં ડાબાં અંગો ફરકવા લાગ્યાં. ॥ ૨૩૬॥

ચૌ૦ – હૃદયઁ સરાહત સીય લોનાઈ। ગુર સમીપ ગવને દોઉ ભાઈ ॥
રામ કહા સબુ કૌસિક પાહીં। સરલ સુભાઉ છુઅત છલ નાહીં ॥ ૧॥

શ્રીરામજી હૃદયમાં સીતાજીના સૌંદર્યની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે. બંને ભાઈ ગુરુજી પાસે ગયા. શ્રીરામચન્દ્રજીએ વિશ્વામિત્રજીને સઘળું જ કહી દીધું. કેમકે એમનો સરળ સ્વભાવ છે, કપટ તો એમને સ્પર્શતું પણ નથી. ॥ ૧॥

સુમન પાઇ મુનિ પૂજા કીન્હી। પુનિ અસીસ દુહુ ભાઇન્હ દીન્હી ॥
સુફલ મનોરથ હોહુઁ તુમ્હારે। રામુ લખનુ સુનિ ભએ સુખારે ॥ ૨॥

ફૂલ પામીને મુનિએ પૂજા કરી. પછી બંને ભાઈઓને આશીર્વાદ આપ્યા કે તમારો મનોરથ સફળ થાઓ. આ સાંભળીને શ્રીરામ-લક્ષ્મણ સુખી (પ્રસન્ન) થયા. ॥ ૨॥

કરિ ભોજનુ મુનિબર બિગ્યાની । લગે કહન કછુ કથા પુરાની ॥
બિગત દિવસુ ગુરુ આયસુ પાઈ । સંધ્યા કરન ચલે દોઉ ભાઈ ॥ ૩॥

શ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાની મુનિ વિશ્વામિત્રજી ભોજન કરીને કેટલીક પૌરાણિક કથાઓ કહેવા લાગ્યા. [એટલામાં] દિવસ વીતી ગયો અને ગુરુની આજ્ઞા પામી બંને ભાઈ સંધ્યા કરવા ચાલ્યા. ॥ ૩॥

પ્રાચી દિસિ સસિ ઉયઉ સુહાવા । સિય મુખ સરિસ દેખિ સુખુ પાવા ॥
બહુરિ બિચારુ કીન્હ મન માહીં । સીય બદન સમ હિમકર નાહીં ॥ ૪॥

[ત્યાં] પૂર્વ દિશામાં સુંદર ચન્દ્રમાનો ઉદય થયો. શ્રીરામચન્દ્રજીએ તેને સીતાના મુખના જેવો જોઈને સુખ મેળવ્યું. પછી મનમાં વિચાર આવ્યો કે આ ચન્દ્રમા તો સીતાજીના મુખ સમાન નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – જનમુ સિંધુ પુનિ બંધુ બિષુ દિન મલીન સકલંક ।
સિય મુખ સમતા પાવ કિમિ ચંદુ બાપુરો રંક ॥ ૨૩૭॥

ખારા સમુદ્રમાં એનો જન્મ; વળી [એ જ સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થવાને કારણે] વિષ એનો ભાઈ; દિવસે તો એ મલિન (નિસ્તેજ) રહે છે, અને કલંકી (કાળા ડાઘથી યુક્ત) છે. બિચારો શોભાનો દરિદ્રી ચન્દ્રમા સીતાજીના મુખની બરાબરી કેમ પામી શકે? ॥ ૨૩૭॥

ચૌ૦ – ઘટઇ બઢ઼ઇ બિરહિનિ દુખદાઈ । ગ્રસઇ રાહુ નિજ સંધિહિં પાઈ ॥
કોક સોકપ્રદ પંકજ દ્રોહી । અવગુન બહુત ચંદ્રમા તોહી ॥ ૧॥

વળી, એ ઘટે-વધે છે, અને વિરહિણી સ્ત્રીઓને દુઃખ આપનારો છે; રાહુ પોતાની સંધિમાં પામીને એને ગ્રસી લે છે. ચકવાકને શોક [ચકવીના વિયોગનો] આપનારો અને કમળનો વેરી [એને કરમાવનાર] છે. હે ચન્દ્રમા! તારામાં ઘણાય અવગુણ છે [જે સીતાજીમાં નથી]. ॥ ૧॥

બૈદેહી મુખ પટતર દીન્હે । હોઇ દોષુ બડ઼ અનુચિત કીન્હે ॥
સિય મુખ છબિ બિધુ બ્યાજ બખાની । ગુર પહિં ચલે નિસા બડ઼િ જાની ॥ ૨॥

આથી જાનકીજીના મુખની તને ઉપમા આપવાથી ઘણું અનુચિત કર્મ કર્યાનો દોષ લાગશે. આ રીતે ચન્દ્રમાના બહાને સીતાજીના મુખની શોભાનું વર્ણન કરીને રાત ઘણી થયેલી જાણી તેઓ ગુરુજી પાસે ગયા. ॥ ૨॥

કરિ મુનિ ચરન સરોજ પ્રનામા । આયસુ પાઇ કીન્હ બિશ્રામા ॥
બિગત નિસા રઘુનાયક જાગે । બંધુ બિલોકિ કહન અસ લાગે ॥ ૩॥

મુનિનાં ચરણકમળોમાં પ્રણામ કરીને, આજ્ઞા મેળવી વિશ્રામ કર્યો, રાત વીત્યા પછી શ્રીરઘુનાથજી જાગ્યા અને ભાઈને જોઈને એમ કહેવા લાગ્યા – ॥ ૩॥

ઉયઉ અરુન અવલોકહુ તાતા । પંકજ કોક લોક સુખદાતા ॥
બોલે લખનુ જોરિ જુગ પાની । પ્રભુ પ્રભાઉ સૂચક મૃદુ બાની ॥ ૪॥

હે તાત! જુઓ; કમળ, ચકવાક અને સમસ્ત સંસારને સુખ આપનાર અરુણોદય થયો છે. લક્ષ્મણજી બંને હાથ જોડીને પ્રભુના પ્રભાવને સૂચિત કરનારી કોમળ વાણી બોલ્યા – ॥ ૪॥

દો૦ – અરુનોદયઁ સકુચે કુમુદ ઉડગન જોતિ મલીન।
જિમિ તુમ્હાર આગમન સુનિ ભએ નૃપતિ બલહીન ॥ ૨૩૮॥

અરુણોદય થવાથી કુમુદિની સંકોચાઈ ગઈ અને તારાગણોનો પ્રકાશ ફીકો પડી ગયો; જે રીતે આપના આવવાનું સાંભળીને સર્વે રાજા બળહીન થઈ ગયા છે. ॥ ૨૩૮॥

ચૌ૦ – નૃપ સબ નખત કરહિં ઉજિઆરી। ટારિ ન સકહિં ચાપ તમ ભારી॥
કમલ કોક મધુકર ખગ નાના। હરષે સકલ નિસા અવસાના॥ ૧॥

બધા રાજારૂપી તારા અજવાળું (મંદ પ્રકાશ) કરે છે, પણ તે ધનુષરૂપી મહાન અંધકારને હટાવી નથી શકતા. રાત્રિનો અંત થવાથી જેમ કમળ, ચક્રવાક, ભમરા અને અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ હર્ષિત થઈ રહ્યાં છે. ॥ ૧॥

ઐસેહિં પ્રભુ સબ ભગત તુમ્હારે। હોઇહહિં ટૂટેં ધનુષ સુખારે॥
ઉયઉ ભાનુ બિનુ શ્રમ તમ નાસા। દુરે નખત જગ તેજુ પ્રકાસા॥ ૨॥

એવી જ રીતે હે પ્રભો! આપના સર્વે ભક્તો ધનુષ તૂટતાં સુખી થશે. સૂર્ય ઉદય થયો, વગર પરિશ્રમે અંધકાર નષ્ટ થઈ ગયો. તારા સંતાઈ ગયા, સંસારમાં તેજનો પ્રકાશ થઈ ગયો. ॥ ૨॥

રબિ નિજ ઉદય બ્યાજ રઘુરાયા। પ્રભુ પ્રતાપુ સબ નૃપન્હ દિખાયા॥
તવ ભુજ બલ મહિમા ઉદઘાટી। પ્રગટી ધનુ બિઘટન પરિપાટી॥ ૩॥

હે રઘુનાથજી! સૂર્યએ પોતાના ઉદયના બહાને બધા રાજાઓને પ્રભુ(આપ)નો પ્રતાપ દેખાડ્યો છે. આપની ભુજાઓના બળની મહિમાને ઉદ્ઘાટિત કરવા (ખોલીને બતાવવાને) માટે જ ધનુષ તોડવાની આ પદ્ધતિ પ્રકટ થઈ છે. ॥ ૩॥

બંધુ બચન સુનિ પ્રભુ મુસુકાને। હોઇ સુચિ સહજ પુનીત નહાને॥
નિત્યક્રિયા કરિ ગુરુ પહિં આએ। ચરન સરોજ સુભગ સિર નાએ॥ ૪॥

ભાઈનાં વચન સાંભળીને પ્રભુ મલકાયા. વળી, સ્વભાવથી જ પવિત્ર શ્રીરામજીએ શૌચથી નિવૃત્ત થઈને સ્નાન કર્યું અને નિત્યકર્મ કરીને તેઓ ગુરુજીની પાસે આવ્યા. આવીને તેમણે ગુરુજીનાં સુંદર ચરણકમળોમાં શીશ નમાવ્યું. ॥ ૪॥

સતાનંદુ તબ જનક બોલાએ। કૌસિક મુનિ પહિં તુરત પઠાએ॥
જનક બિનય તિન્હ આઇ સુનાઈ। હરષે બોલિ લિએ દોઉ ભાઈ॥ ૫॥

ત્યારે જનકજીએ શતાનંદજીને બોલાવ્યા અને તેમને તરત જ વિશ્વામિત્ર મુનિની પાસે મોકલ્યા. તેમણે વિશ્વામિત્રજીની પાસે આવીને જનકજીની વિનંતી સંભળાવી. વિશ્વામિત્રજીએ હર્ષિત થઈને બંને ભાઈઓને બોલાવ્યા. ॥ ૫॥

દો૦ – સતાનંદ પદ બંદિ પ્રભુ બૈઠે ગુર પહિં જાઇ।
ચલહુ તાત મુનિ કહેઉ તબ પઠવા જનક બોલાઈ ॥ ૨૩૯॥

શતાનંદજીના ચરણોની વંદના કરીને પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી ગુરુજીની સમીપ જઈ બેઠા. ત્યારે મુનિએ કહ્યું – હે તાત! ચાલો, જનકજીએ બોલાવવા મોકલ્યા છે. ॥ ૨૩૯॥

માસપારાયણ, આઠમો વિશ્રામ
નવાહ્નપારાયણ બીજો વિશ્રામ

ચૌ૦ – સીય સ્વયંબરુ દેખિઅ જાઈ। ઈસુ કાહિ ધૌં દેઇ બડ઼ાઈ ॥
લખન કહા જસ ભાજનુ સોઈ। નાથ કૃપા તવ જાપર હોઈ ॥ ૧॥

જઈને સીતાજીનો સ્વયંવર જોવો જોઈએ. જોઈએ ઈશ્વર કોને મોટાઈ આપે છે? લક્ષ્મણજીએ કહ્યું – હે નાથ! જેના પર આપની કૃપા હશે, તે જ મોટાઈનું પાત્ર થશે (ધનુષ તોડવાનું શ્રેય એને જ પ્રાપ્ત થશે). ॥ ૧॥

હરષે મુનિ સબ સુનિ બર બાની। દીન્હિ અસીસ સબહિં સુખુ માની ॥
પુનિ મુનિબૃંદ સમેત કૃપાલા। દેખન ચલે ધનુષમખ સાલા ॥ ૨॥

આ શ્રેષ્ઠ વાણીને સાંભળીને સર્વે મુનિ પ્રસન્ન થયા. બધાએ સુખ માનીને આશીર્વાદ આપ્યા. પછી મુનિઓના સમૂહસહિત કૃપાળુ શ્રીરામચન્દ્રજી ધનુષ યજ્ઞશાળા જોવા ચાલ્યા. ॥ ૨॥

રંગભૂમિ આએ દોઉ ભાઈ। અસિ સુધિ સબ પુરબાસિન્હ પાઈ ॥
ચલે સકલ ગૃહ કાજ બિસારી। બાલ જુબાન જરઠ નર નારી ॥ ૩॥

બંને ભાઈ રંગભૂમિમાં આવ્યા છે, આવી ખબર જ્યારે બધા નગરવાસીઓને પડી; ત્યારે બાળક, જવાન, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષ બધાય ઘર અને કામકાજને ભુલાવીને ચાલી નીકળ્યાં. ॥ ૩॥

દેખી જનક ભીર ભૈ ભારી। સુચિ સેવક સબ લિએ હઁકારી ॥
તુરત સકલ લોગન્હ પહિં જાહૂ। આસન ઉચિત દેહુ સબ કાહૂ ॥ ૪॥

જ્યારે જનકજીએ જોયું કે ભારે ભીડ થઈ ગઈ છે, ત્યારે તેમણે સર્વે વિશ્વાસપાત્ર સેવકોને બોલાવી લીધા અને કહ્યું – તમે લોકો તરત બધા લોકોની પાસે જાઓ અને હર કોઈને યથાયોગ્ય આસન આપો. ॥ ૪॥

દો૦ – કહિ મૃદુ બચન બિનીત તિન્હ બૈઠારે નર નારિ।
ઉત્તમ મધ્યમ નીચ લઘુ નિજ નિજ થલ અનુહારિ ॥ ૨૪૦॥

તે સેવકોએ કોમળ અને નમ્ર વચન કહીને ઉત્તમ, મધ્યમ, નીચ અને લઘુ (સર્વે શ્રેણીનાં) સ્ત્રી-પુરુષોને પોતપોતાના યોગ્ય સ્થાન પર બેસાડ્યાં. ॥ ૨૪૦॥

ચૌ૦ – રાજકુઅઁર તેહિ અવસર આએ । મનહુઁ મનોહરતા તન છાએ ॥
ગુન સાગર નાગર બર બીરા । સુંદર સ્યામલ ગૌર સરીરા ॥ ૧॥

તે જ સમયે રાજકુમાર (રામ અને લક્ષ્મણ) ત્યાં આવ્યા. [એ એવા સુંદર છે] જાણે સાક્ષાત્ મનોહરતા જ તેમનાં શરીરો પર છવાઈ રહી હોય. સુંદર શ્યામ અને ગૌર એમનું શરીર છે. તે ગુણોના સમુદ્ર, ચતુર અને ઉત્તમ વીર છે. ॥ ૧॥

રાજ સમાજ બિરાજત રૂરે । ઉડગન મહુઁ જનુ જુગ બિધુ પૂરે ॥
જિન્હ કેં રહી ભાવના જૈસી । પ્રભુ મૂરતિ તિન્હ દેખી તૈસી ॥ ૨॥

તે બંનેય સુંદર ભાઈ રાજાઓના સમાજમાં એવા સુશોભિત થઈ રહ્યા છે; જાણે તારાગણોની વચ્ચે બે પૂર્ણ ચન્દ્રમા હોય. જેમની જેવી ભાવના હતી, પ્રભુની મૂર્તિ તેમણે તેવી જ જોઈ. ॥ ૨॥

દેખહિં રૂપ મહા રનધીરા । મનહુઁ બીર રસુ ધરેં સરીરા ॥
ડરે કુટિલ નૃપ પ્રભુહિ નિહારી । મનહુઁ ભયાનક મૂરતિ ભારી ॥ ૩॥

મહાન્ રણધીર [રાજાલોક] શ્રીરામચન્દ્રજીના રૂપને એમ જોઈ રહ્યા છે, જાણે સ્વયં વીર-રસે દેહ ધારણ કરેલો હોય. કુટિલ રાજા પ્રભુને જોઈને ડરી ગયા, જાણે મોટી ભયાનક મૂર્તિ હોય. ॥ ૩॥

રહે અસુર છલ છોનિપ બેષા । તિન્હ પ્રભુ પ્રગટ કાલ સમ દેખા ॥
પુરબાસિન્હ દેખે દોઉ ભાઈ । નર ભૂષન લોચન સુખદાઈ ॥ ૪॥

છળથી જે રાક્ષસ ત્યાં રાજાઓના વેષમાં [બેઠા] હતા, તેમણે પ્રભુને પ્રત્યક્ષ કાળના જેવા જોયા. નગરનિવાસીઓએ બંને ભાઈઓને મનુષ્યોના ભૂષણરૂપે અને નેત્રોને સુખ આપનાર જોયા. ॥ ૪॥

દો૦ – નારિ બિલોકહિં હરષિ હિયઁ નિજ નિજ રુચિ અનુરૂપ ।
જનુ સોહત સિંગાર ધરિ મૂરતિ પરમ અનૂપ ॥ ૨૪૧॥

સ્ત્રીઓ હૃદયમાં હર્ષ પામીને પોતપોતાની રુચિના અનુસાર એમને જોઈ રહી છે. જાણે શૃંગાર-રસ જ પરમ અનુપમ મૂર્તિ ધારણ કરીને સુશોભિત થઈ રહ્યો હોય. ॥ ૨૪૧॥

ચૌ૦ – બિદુષન્હ પ્રભુ બિરાટમય દીસા । બહુ મુખ કર પગ લોચન સીસા ॥
જનક જાતિ અવલોકહિં કૈસેં । સજન સગે પ્રિય લાગહિં જૈસેં ॥ ૧॥

વિદ્વાનોને પ્રભુ વિરાટરૂપે દેખાયા, જેમનાં ઘણાં જ મુખ, હાથ, પગ, નેત્ર અને સિર છે. જનકજીના સજાતીય (કુટુંબી) પ્રભુને એવી રીતે (એવા પ્રિય રૂપમાં) જોઈ રહ્યા છે, જેમ સગા-સંબંધી પ્રિય લાગે છે. ॥ ૧॥

સહિત બિદેહ બિલોકહિં રાની । સિસુ સમ પ્રીતિ ન જાતિ બખાની ॥
જોગિન્હ પરમ તત્ત્વમય ભાસા । સાંત સુદ્ધ સમ સહજ પ્રકાસા ॥ ૨॥

જનકસહિત રાણીઓ તેમને પોતાના બાળક સમાન જુએ છે. તેમની પ્રીતિનું વર્ણન નથી કરી શકાતું. યોગીઓને તે શાંત, શુદ્ધ, સમ અને સ્વતઃપ્રકાશ (સહજ પ્રકાશરૂપ) પરમ તત્ત્વરૂપે દેખાયા. ॥ ૨॥

હરિભગતન્હ દેખે દોઉ ભ્રાતા। ઈષ્ટદેવ ઈવ સબ સુખ દાતા॥
રામહિ ચિતવ ભાયઁ જેહિ સીયા। સો સનેહુ સુખુ નહિં કથનીયા॥૩॥

હરિભક્તોએ બંને ભાઈઓને સર્વ સુખ આપનારા ઈષ્ટદેવ સમાન જોયા. સીતાજી જે ભાવથી શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈ રહ્યાં છે, તે સ્નેહ અને સુખ તો કહેવાતું જ નથી. ॥૩॥

ઉર અનુભવતિ ન કહિ સક સોઊ। કવન પ્રકાર કહૈ કબિ કોઊ॥
એહિ બિધિ રહા જાહિ જસ ભાઊ। તેહિં તસ દેખેઉ કોસલરાઊ॥૪॥

તેનો (સ્નેહ અને સુખનો) હૃદયમાં અનુભવ તેઓ કરી રહ્યાં છે, પરંતુ તેઓ પણ તેને કહી શકતાં નથી, તો કોઈ કવિ તેને કઈ રીતે કહી શકે? આ રીતે જેમને જેવો ભાવ હતો, તેણે કૌશલાધીશ શ્રીરામચન્દ્રજીને તેવા જ જોયા. ॥૪॥

દો૦– રાજત રાજ સમાજ મહુઁ કોસલરાજ કિસોર।
સુંદર સ્યામલ ગૌર તન બિસ્વ બિલોચન ચોર॥૨૪૨॥

સુંદર શ્યામ અને ગૌર શરીરવાળા તથા વિશ્વભરનાં નેત્રોને ચોરનારા કોશલાધીશના કુમાર રાજસભામાં [આ રીતે] સુશોભિત થઈ રહ્યા છે. ॥૨૪૨॥

ચૌ૦– સહજ મનોહર મૂરતિ દોઊ। કોટિ કામ ઉપમા લઘુ સોઊ॥
સરદ ચંદ નિંદક મુખ નીકે। નીરજ નયન ભાવતે જી કે॥૧॥

બંને મૂર્તિઓ સ્વભાવથી જ (વિના કોઈ શૃંગાર-સજાવટે) મનને હરનારી છે. કરોડો કામદેવોની ઉપમા પણ તેમને માટે તુચ્છ છે. તેમનાં સુંદર મુખ શરદ[પૂર્ણિમા]ના ચન્દ્રમાની પણ નિંદા કરનારાં [તેને ઝાંખું પાડનારાં] છે અને કમળનાં જેવાં નેત્રો મનને બહુ જ ગમે છે. ॥૧॥

ચિતવનિ ચારુ માર મનુ હરની। ભાવતિ હૃદય જાતિ નહિં બરની॥
કલ કપોલ શ્રુતિ કુંડલ લોલા। ચિબુક અધર સુંદર મૃદુ બોલા॥૨॥

સુંદર ચિતવન [આખાય સંસારના મનને હરનારી] કામદેવનાય મનને પણ હરનારી છે. તે હૃદયને ઘણી જ પ્રિય લાગે છે, પરંતુ તેનું વર્ણન કરી નથી શકાતું. સુંદર ગાલ છે, કાનોમાં ચંચળ (ઝૂમતાં) કુંડળ છે. હડપચી અને અધર (હોઠ) સુંદર છે, કોમળ વાણી છે. ॥૨॥

કુમુદબંધુ કર નિંદક હાઁસા। ભૃકુટી બિકટ મનોહર નાસા॥
ભાલ બિસાલ તિલક ઝલકાહીં। કચ બિલોકિ અલિ અવલિ લજાહીં॥૩॥

હાસ્ય ચન્દ્રમાનાં કિરણોનો તિરસ્કાર કરનારું છે. વાંકી ભ્રમરો અને નાસિકા મનોહર છે. [ઊંચા] પહોળા લલાટ ઉપર તિલક ઝળકી રહ્યું છે (દીપ્તિમાન થઈ રહ્યું છે). [કાળા વાંકડિયા] વાળોને જોઈને ભમરાઓની પંક્તિઓ પણ લજાઈ જાય છે. ॥૩॥

પીત ચૌતનીં સિરન્હિ સુહાઈં। કુસુમ કલીં બિચ બીચ બનાઈં॥
રેખેં રુચિર કંબુ કલ ગીવાઁ। જનુ ત્રિભુવન સુષમા કી સીવાઁ॥૪॥

પીળી ચૌખૂણી ટોપીઓ સિરો પર સુશોભિત છે, જેની વચ્ચે વચ્ચે ફૂલોની કળીઓ બનાવેલી (ભરતગૂંથણ) છે. શંખના સમાન સુંદર (ગોળ) ગળામાં મનોહર ત્રણ રેખાઓ છે, જે જાણે કે ત્રણેય લોકોની સુંદરતાની સીમા [ને બતાવી રહી] છે. ॥૪॥

દો૦– કુંજર મનિ કંઠા કલિત ઉરન્હિ તુલસિકા માલ।
બૃષભ કંધ કેહરિ ઠવનિ બલ નિધિ બાહુ બિસાલ॥ ૨૪૩॥

હૃદયો પર ગજમુક્તાઓના સુંદર કંઠા અને તુલસીની માળાઓ સુશોભિત છે. તેમના ખભા બળદોના ખભાની જેમ [ઊંચા તથા પુષ્ટ] છે. છટા (ઊભા થવાની શૈલી) સિંહના જેવી છે અને ભુજાઓ વિશાળ અને બળનો ભંડાર છે. ॥ ૨૪૩॥

ચૌ૦– કટિ તૂનીર પીત પટ બાઁધેં। કર સર ધનુષ બામ બર કાઁધેં॥
પીત જગ્ય ઉપબીત સુહાએ। નખ સિખ મંજુ મહાછબિ છાએ॥ ૧॥

કમરમાં ભાથો અને પીતામ્બર બાંધેલાં છે. [જમણા] હાથોમાં બાણ અને ડાબા સુંદર ખભાઓ પર ધનુષ તથા પીળી યજ્ઞોપવીત (જનોઈ) સુશોભિત છે. નખથી લઈને શિખા સુધી સર્વે અંગ સુંદર છે, તેની પર મહાન શોભા છવાયેલી છે. ॥ ૧॥

દેખિ લોગ સબ ભએ સુખારે। એકટક લોચન ચલત ન તારે॥
હરષે જનકુ દેખિ દોઉ ભાઈ। મુનિ પદ કમલ ગહે તબ જાઈ॥ ૨॥

તેમને જોઈને સર્વે લોકો સુખી થયા. નેત્રો એકીટશે (નિમેશશૂન્ય) છે અને કીકીઓ પણ ફરતી નથી. જનકજી બંને ભાઈઓને જોઈને હરખાયા. ત્યારે તેમણે જઈને મુનિનાં ચરણકમળ પકડી લીધાં. ॥ ૨॥

કરિ બિનતી નિજ કથા સુનાઈ। રંગ અવનિ સબ મુનિહિ દેખાઈ॥
જહઁ જહઁ જાહિં કુઅઁર બર દોઊ। તહઁ તહઁ ચકિત ચિતવ સબુ કોઊ॥ ૩॥

વિનંતી કરીને પોતાની કથા સંભળાવી અને મુનિને આખી રંગભૂમિ (યજ્ઞશાળા) બતાવી. [મુનિની સાથે] બંને શ્રેષ્ઠ રાજકુમાર જ્યાં-જ્યાં જાય છે, ત્યાં-ત્યાં હર કોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ જોવા લાગે છે. ॥ ૩॥

નિજ નિજ રુખ રામહિ સબુ દેખા। કોઉ ન જાન કછુ મરમુ બિસેષા॥
ભલિ રચના મુનિ નૃપ સન કહેઊ। રાજાઁ મુદિત મહાસુખ લહેઊ॥ ૪॥

બધાએ રામજીને પોતપોતાની બાજુ જ મુખ કરેલા જોયા; પરંતુ તેનું કંઈ પણ વિશેષ રહસ્ય કોઈ ન જાણી શક્યું. મુનિએ રાજાને કહ્યું – રંગભૂમિની રચના ઘણી સુંદર છે [વિશ્વામિત્ર જેવા નિઃસ્પૃહ, વિરક્ત અને જ્ઞાની મુનિ થકી રચનાની પ્રશંસા સાંભળીને] રાજા પ્રસન્ન થયા અને એમને મોટું સુખ મળ્યું. ॥ ૪॥

દો૦– સબ મંચન્હ તેં મંચુ એક સુંદર બિસદ બિસાલ।
મુનિ સમેત દોઉ બંધુ તહઁ બૈઠારે મહિપાલ॥ ૨૪૪॥

સર્વે મંચોમાં એક મંચ અધિક સુંદર, ઉજ્જ્વળ અને વિશાળ હતો. [સ્વયં] રાજાએ મુનિસહિત બંને ભાઈઓને તેની પર બેસાડ્યા. ॥ ૨૪૪॥

ચૌ૦– પ્રભુહિ દેખિ સબ નૃપ હિયઁ હારે। જનુ રાકેસ ઉદય ભએઁ તારે ॥
અસિ પ્રતીતિ સબ કે મન માહીં। રામ ચાપ તોરબ સક નાહીં ॥ ૧॥

પ્રભુને જોઈને સર્વે રાજા હૃદયથી એવી રીતે હારી ગયા (નિરાશ અને ઉત્સાહહીન થઈ ગયા) જેમ પૂર્ણ ચન્દ્રમાનો ઉદય થવાથી તારા પ્રકાશહીન થઈ જાય છે. [એમના તેજને જોઈને] બધાના મનમાં એવો વિશ્વાસ થઈ ગયો કે રામચન્દ્રજી જ ધનુષને તોડશે, એમાં કોઈ સંશય નથી. ॥ ૧॥

બિનુ ભંજેહુઁ ભવ ધનુષુ બિસાલા। મેલિહિ સીય રામ ઉર માલા ॥
અસ બિચારિ ગવનહુ ઘર ભાઈ। જસુ પ્રતાપુ બલુ તેજુ ગવાઁઈ ॥ ૨॥

[અહીં એમના રૂપને જોઈને બધાના મનમાં એવો નિશ્ચય થઈ ગયો કે] શિવજીના વિશાળ ધનુષને [શક્ય છે કે ન તૂટી શકે] વગર તોડે પણ સીતાજી શ્રીરામચન્દ્રજીના ગળામાં જ જયમાળા પહેરાવશે (અર્થાત્ બંને રીતે તો અમારી હાર થશે અને વિજય રામચન્દ્રજીના હાથમાં રહેશે). [આમ વિચારીને તે કહેવા લાગ્યા –] હે ભાઈઓ! આવો વિચાર કરી યશ, પ્રતાપ, બળ અને તેજ ખોઈને પોતપોતાના ઘરે ચાલો. ॥ ૨॥

બિહસે અપર ભૂપ સુનિ બાની। જે અબિબેક અંધ અભિમાની ॥
તોરેહુઁ ધનુષુ બ્યાહુ અવગાહા। બિનુ તોરેં કો કુઅઁરિ બિઆહા ॥ ૩॥

બીજા રાજાઓ, જેઓ અવિવેકથી આંધળા થઈ રહ્યા હતા અને અભિમાની હતા, તેઓ આ વાત સાંભળીને બહુ હસ્યા [તેમણે કહ્યું –] ધનુષ તોડવા છતાંય વિવાહ થવો કઠિન છે (અર્થાત્ સરળતાથી અમે જાનકીને હાથમાંથી જવા નહીં દઈએ); તો તોડ્યા વિના તો રાજકુમારીને પરણી જ કોણ શકે છે? ॥ ૩॥

એક બાર કાલઉ કિન હોઊ। સિય હિત સમર જિતબ હમ સોઊ ॥
યહ સુનિ અવર મહિપ મુસુકાને। ધરમસીલ હરિભગત સયાને ॥ ૪॥

કાળ જ કેમ ન હોય, એક વાર તો સીતાને માટે તેને પણ અમે યુદ્ધમાં જીતી લઈશું. આ ઘમંડની વાત સાંભળી બીજા રાજા, જે ધર્માત્મા, હરિભક્ત અને સમજુ હતા, તે મલકાયા. ॥ ૪॥

સો૦– સીય બિઆહબિ રામ ગરબ દૂરિ કરિ નૃપન્હ કે।
જીતિ કો સક સંગ્રામ દસરથ કે રન બાઁકુરે ॥ ૨૪૫॥

[તેમણે કહ્યું –] રાજાઓના ગર્વને હરીને (જે ધનુષ કોઈથી નહીં તૂટી શકે તેને તોડીને) શ્રીરામચન્દ્રજી સીતાજીને પરણશે. [રહી યદ્ધની વાત, તો] મહારાજ દશરથના રણબંકા પુત્રોને યુદ્ધમાં તો જીતી જ કોણ શકે છે? ॥ ૨૪૫॥

ચૌ૦– બ્યર્થ મરહુ જનિ ગાલ બજાઈ। મન મોદકન્હિ કિ ભૂખ બુતાઈ ॥
સિખ હમારિ સુનિ પરમ પુનીતા। જગદંબા જાનહુ જિયઁ સીતા ॥ ૧॥

ગાલ વગાડી વ્યર્થ જ ન મરો. મનના લાડવાઓથી પણ ક્યાંય ભૂખ મટે છે? અમારી પરમ પવિત્ર (નિષ્કપટ) શિખામણ સાંભળીને સીતાજીને પોતાના અંતરમાં સાક્ષાત્ જગતજનની સમજો (તેમને પત્નીરૂપમાં પામવાની આશા અને લાલસા છોડી દો). ॥ ૧॥

જગત પિતા રઘુપતિહિ બિચારી । ભરિ લોચન છબિ લેહુ નિહારી ॥
સુંદર સુખદ સકલ ગુન રાસી । એ દોઉ બંધુ સંભુ ઉર બાસી ॥ ૨॥

અને શ્રીરઘુનાથજીને જગતના પિતા (પરમેશ્વર) સમજીને નેત્રો ભરીને એમની શોભા જોઈ લો [આવો અવસર વારંવાર નહીં મળે]. સુંદર સુખ આપનારા અને સમસ્ત ગુણોનો ભંડાર - એ બંને ભાઈ શિવજીના હૃદયમાં વસનારા છે (સ્વયં શિવજી પણ જેમને સદા હૃદયમાં છુપાવી રાખે છે, તે તમારાં નેત્રોની સામે આવી ગયા છે). ॥ ૨॥

સુધા સમુદ્ર સમીપ બિહાઈ । મૃગજલુ નિરખિ મરહુ કત ધાઈ ॥
કરહુ જાઈ જા કહુઁ જોઇ ભાવા । હમ તૌ આજુ જનમ ફલુ પાવા ॥ ૩॥

સમીપ આવેલા [ભગવદ્ દર્શનરૂપ] અમૃતના સમુદ્રને છોડીને તમે [જગતજનની જાનકીને પત્નીરૂપમાં પામવાની દુરાશારૂપ મિથ્યા] મૃગજળને જોઈને દોડીને કેમ મરો છો? તો [ભાઈ!] જેને જે સારું લાગે તે જ કરો. અમે તો [શ્રીરામચન્દ્રજીનાં દર્શન કરીને] આજે જન્મ લેવાનું ફળ પામી લીધું છે (જીવન અને જન્મને સફળ કરી લીધો છે). ॥ ૩॥

અસ કહિ ભલે ભૂપ અનુરાગે । રૂપ અનૂપ બિલોકન લાગે ॥
દેખહિં સુર નભ ચઢ़े બિમાના । બરષહિં સુમન કરહિં કલ ગાના ॥ ૪॥

આમ કહીને ભલા રાજા પ્રેમમગ્ન થઈને શ્રીરામજીનું અનુપમ રૂપ જોવા લાગ્યા. [મનુષ્યોની તો વાત જ શું] દેવતા લોકો પણ આકાશમાં વિમાનો પર ચઢીને દર્શન કરી રહ્યા છે અને સુંદર ગાન કરતાં ફૂલ વરસાવી રહ્યા છે. ॥ ૪॥

દો૦– જાનિ સુઅવસરુ સીય તબ પઠઈ જનક બોલાઈ ।
ચતુર સખીં સુંદર સકલ સાદર ચલીં લવાઈ ॥ ૨૪૬॥

ત્યારે સુઅવસર જાણીને જનકજીએ સીતાજીને બોલાવડાવ્યાં, બધી ચતુર અને સુંદર સખીઓ આદરપૂર્વક એમને લેવા ચાલી. ॥ ૨૪૬॥

ચૌ૦– સિય સોભા નહિં જાઇ બખાની । જગદંબિકા રૂપ ગુન ખાની ॥
ઉપમા સકલ મોહિ લઘુ લાગીં । પ્રાકૃત નારિ અંગ અનુરાગીં ॥ ૧॥

રૂપ અને ગુણોની ખાણ જગતજનની જાનકીજીની શોભાનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. તેમના માટે મને [કાવ્યની] બધી ઉપમાઓ તુચ્છ લાગે છે, કેમકે તે લૌકિક સ્ત્રીઓનાં અંગો સાથે અનુરાગ રાખનારી છે (અર્થાત્ તે જગતની સ્ત્રીઓના અંગોને આપવામાં આવે છે.) [કાવ્યની ઉપમાઓ બધી ત્રિગુણાત્મક, માયિક જગતમાંથી લેવામાં આવી છે, તેમને ભગવાનની સ્વરૂપાશક્તિ શ્રીજાનકીજીના અપ્રાકૃત, ચિન્મય અંગો માટે પ્રયુક્ત કરવી એટલે તેમનું અપમાન કરવું અને પોતાને ઉપહાસાસ્પદ બનાવવો.] ॥ ૧॥

સિય બરનિઅ તેઇ ઉપમા દેઈ । કુકબિ કહાઇ અજસુ કો લેઈ ॥
જૌં પટતરિઅ તીય સમ સીયા । જગ અસિ જુબતિ કહાઁ કમનીયા ॥ ૨॥

સીતાજીના વર્ણનમાં એ જ ઉપમાઓને આપીને કોણ કુકવિ કહેવડાવે અને અપયશનો ભાગી બને (અર્થાત્ સીતાજીને માટે તે ઉપમાઓનો પ્રયોગ કરવો અને સુકવિના પદથી ચ્યુત થવું અને અપકીર્તિ વહોરી લેવી; કોઈ પણ સુકવિ આવી નાદાની અને અનુચિત કાર્ય નહીં કરે). જો કોઈ સ્ત્રી સાથે સીતાજીની સરખામણી કરવામાં આવે તો જગતમાં આવી સુંદર યુવતી છે જ ક્યાં [જેની ઉપમા એમને માટે આપી શકાય?] ॥ ૨॥

ગિરા મુખર તન અરધ ભવાની । રતિ અતિ દુખિત અતનુ પતિ જાની ॥
બિષ બારુની બંધુ પ્રિય જેહી । કહિઅ રમાસમ કિમિ બૈદેહી ॥ ૩॥

[પૃથ્વીની સ્ત્રીઓની તો વાત જ શું, દેવતાઓની સ્ત્રીઓને પણ જો જોવામાં આવે તો અમારી અપેક્ષાએ તે કંઈક અધિક દિવ્ય અને સુંદર છે, તો એમનામાં] સરસ્વતી તો બહુ બોલનારાં છે; પાર્વતી અર્ધાંગના છે (અર્થાત્ અર્ધ-નારી નટેશ્વરના રૂપે તેમનું અડધું જ અંગ જ સ્ત્રીનું છે, શેષ અડધું અંગ પુરુષ-શિવજીનું છે), કામદેવની સ્ત્રી રતિ પતિને શરીર વિનાના (અનંગ) જાણીને ઘણી દુઃખી રહે છે; અને જેમના વિષ અને મદ્ય જેવા [સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થવાને સંબંધે] પ્રિય ભાઈ છે તેવાં લક્ષ્મી સમાન તો જાનકીજીને કહી જ કેમ શકાય? ॥ ૩॥

જૌં છબિ સુધા પયોનિધિ હોઈ । પરમ રૂપમય કચ્છપુ સોઈ ॥
સોભા રજુ મંદરુ સિંગારૂ । મથૈ પાનિ પંકજ નિજ મારૂ ॥ ૪॥

[જે લક્ષ્મીજીની વાત ઉપર કહેવાઈ છે તે નીકળ્યાં હતાં ખારા સમુદ્રમાંથી, જેને મથવા માટે ભગવાને અતિ કર્કશ પીઠવાળા કાચબાનું રૂપ ધારણ કર્યું, દોરડું બનાવ્યું મહાન વિષધર વાસુકિ નાગનું; રવૈયાનું કાર્ય કર્યું અતિશય કઠોર મંદરાચળ પર્વતે અને એને વલોવ્યો બધા દેવતાઓ અને દૈત્યોએ મળીને. જે લક્ષ્મીને અતિશય શોભાની ખાણ અને અનુપમ સુંદરી કહેવામાં આવે છે, તેને પ્રકટ કરવામાં હેતુ બન્યાં આ બધાં અસુંદર અને સ્વાભાવિકરૂપે જ કઠોર ઉપકરણો. આવાં ઉપકરણોથી પ્રકટ થયેલ લક્ષ્મી જાનકીજીની સમાનતા કેમ મેળવી શકે? હા... એના વિપરીત] જો શોભારૂપી અમૃતનો સમુદ્ર હોય, પરમ રૂપમય એ જ કચ્છપ ભગવાન હોય, શોભારૂપ દોરડું હોય, શૃંગાર [રસ] પર્વત હોય અને [તે શોભાના સમુદ્રને] સ્વયં કામદેવ પોતાના જ કરકમળોથી મથે; ॥ ૪॥

દો૦– એહિ બિધિ ઉપજૈ લચ્છિ જબ સુંદરતા સુખ મૂલ ।
તદપિ સકોચ સમેત કબિ કહહિં સીય સમતૂલ ॥ ૨૪૭॥

એવી રીતે [સંયોગ થવાથી] જ્યારે સુંદરતા અને સુખનાં મૂળ લક્ષ્મી ઉત્પન્ન થાય, તો પણ કવિ લોકો તેને [ઘણા] સંકોચની સાથે સીતાજીના સમાન કહેશે. ॥ ૨૪૭॥

[જે સુંદરતાના સમુદ્રને કામદેવ મથશે તે સુંદરતા પણ પ્રાકૃત, લૌકિક સુંદરતા જ હશે, કારણ કે કામદેવ સ્વયં પણ ત્રિગુણમયી પ્રકૃતિનો જ વિકાર છે. માટે તે સુંદરતાને મથીને પ્રકટ કરેલી લક્ષ્મી પણ ઉપર્યુક્ત લક્ષ્મીની અપેક્ષાએ કંઈક અધિક સુંદર અને દિવ્ય હોવા છતાંય હશે તો પ્રાકૃત જ; માટે એની સાથે પણ જાનકીજીની સરખામણી કરવી કવિને માટે ઘણા સંકોચની વાત હશે. જે સુંદરતાથી જાનકીજીનો દિવ્યાતિદિવ્ય પરમ દિવ્ય વિગ્રહ બન્યો છે તે સુંદરતા ઉપર્યુક્ત સુંદરતાથી અલગ અપ્રાકૃત

છે – વસ્તુતઃ લક્ષ્મીજીનું અપ્રાકૃત રૂપ પણ એ જ છે. તે કામદેવના મથવાથી ન આવી શકે અને તે જાનકીજીનું સ્વરૂપ જ છે; માટે તેમનાથી ભિન્ન નહીં; અને ઉપમા આપી છે ભિન્ન વસ્તુની સાથે. આ સિવાય જાનકીજી પ્રકટ થયાં છે સ્વયં પોતાના મહિમાથી; તેમને પ્રકટ કરવા માટે કોઈ ભિન્ન ઉપકરણની અપેક્ષા નથી. અર્થાત્ શક્તિ શક્તિમાનથી અભિન્ન અદ્વૈત-તત્ત્વ છે. એટલે અનુપમેય (જેને ઉપમા ન આપી શકાય) છે; આ ગૂઢ દાર્શનિક તત્ત્વ ભક્તશિરોમણિ કવિએ આ અભૂતોપમાલંકાર થકી ઘણી જ સુંદરતાથી વ્યક્ત કર્યું છે.]

ચૌ૦ – ચલીં સંગ લૈ સખીં સયાની । ગાવત ગીત મનોહર બાની ॥
સોહ નવલ તનુ સુંદર સારી । જગત જનનિ અતુલિત છબિ ભારી ॥ ૧॥

સમજુ સખીઓ સીતાજીને સાથે લઈને મનોહર વાણીથી ગીત ગાતાં ચાલી. સીતાજીના નવલ શરીર પર સુંદર સાડી સુશોભિત છે. જગતજનનીની મહાન શોભા અતુલનીય છે. ॥ ૧॥

ભૂષન સકલ સુદેસ સુહાએ । અંગ અંગ રચિ સખિન્હ બનાએ ॥
રંગભૂમિ જબ સિય પગુ ધારી । દેખિ રૂપ મોહે નર નારી ॥ ૨॥

સર્વે આભૂષણ પોતપોતાની જગ્યાએ શોભિત છે, જેને સખીઓએ અંગેઅંગમાં સારી રીતે સજાવીને પહેરાવ્યાં છે. જ્યારે સીતાજીએ રંગભૂમિમાં પગ મૂક્યો, ત્યારે તેમનું [દિવ્ય] રૂપ જોઈને સ્ત્રી-પુરુષ સર્વે મોહિત થઈ ગયાં. ॥ ૨॥

હરષિ સુરન્હ દુંદુભીં બજાઈં । બરષિ પ્રસૂન અપછરા ગાઈં ॥
પાનિ સરોજ સોહ જયમાલા । અવચટ ચિતએ સકલ ભુઆલા ॥ ૩॥

દેવતાઓએ હરખાઈને નગારાં વગાડ્યાં અને પુષ્પો વરસાવી અપ્સરાઓ ગાવા લાગી. સીતાજીના કરકમળોમાં જયમાળા સુશોભિત છે. તેમણે સર્વે રાજાઓ પર અચાનક એક ઊડતી નજર નાખી. ॥ ૩॥

સીય ચકિત ચિત રામહિ ચાહા । ભએ મોહબસ સબ નરનાહા ॥
મુનિ સમીપ દેખે દોઉ ભાઈ । લગે લલકિ લોચન નિધિ પાઈ ॥ ૪॥

સીતાજી ચકિત મનથી કેવળ શ્રીરામજીને ખોળવા લાગ્યાં, ત્યારે સર્વે રાજાઓ મોહને વશ થઈ ગયા. સીતાજીએ મુનિની પાસે [બેઠેલા] બંને ભાઈઓને જોયા તો એમનાં નેત્ર પોતાનો ખજાનો પામીને લલચાઈને ત્યાં જ (શ્રીરામજીમાં) લાગી ગયાં (સ્થિર થઈ ગયાં); ॥ ૪॥

દો૦ – ગુરજન લાજ સમાજુ બડ઼ દેખિ સીય સકુચાનિ ।
લાગિ બિલોકન સખિન્હ તન રઘુબીરહિ ઉર આનિ ॥ ૨૪૮॥

પરંતુ ગુરુજનોની લાજથી તથા બહુ મોટા સમાજને જોઈને સીતાજી લજાઈ ગયાં. તે શ્રીરામચન્દ્રજીને હૃદયમાં લાવીને સખીઓની તરફ જોવા લાગ્યાં. ॥ ૨૪૮॥

ચૌ૦ – રામ રૂપુ અરુ સિય છબિ દેખેં । નર નારિન્હ પરિહરીં નિમેષેં ॥
સોચહિં સકલ કહત સકુચાહીં । બિધિ સન બિનય કરહિં મન માહીં ॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનું રૂપ અને સીતાજીની શોભા જોઈને સ્ત્રી-પુરુષોએ પલકારા ત્યાગી દીધા (સર્વે એકીટશે તેમને જ જોવા લાગ્યા). બધા પોતાના મનમાં વિચારી રહ્યા છે, પણ કહેતાં સંકોચાય છે. મનમાં ને મનમાં તેઓ વિધાતાને પ્રાર્થના કરે છે – ॥ ૧॥

હરુ બિધિ બેગિ જનક જડ઼તાઈ । મતિ હમારિ અસિ દેહિ સુહાઈ ॥
બિનુ બિચાર પનુ તજિ નરનાહૂ । સીય રામ કર કરૈ બિબાહૂ ॥ ૨॥

હે વિધાતા! જનકની મૂઢતાને શીઘ્ર હરી લો અને અમારા જેવી જ એવી સુંદર બુદ્ધિ એમને આપો કે જેથી વિચાર કર્યા વગર રાજા પોતાનું પ્રણ છોડીને સીતાજીનો વિવાહ રામજી સાથે કરી દે. ॥ ૨॥

જગુ ભલ કહિહિ ભાવ સબ કાહૂ । હઠ કીન્હેં અંતહુઁ ઉર દાહૂ ॥
એહિં લાલસાઁ મગન સબ લોગૂ । બરુ સાઁવરો જાનકી જોગૂ ॥ ૩॥

સંસાર તેમને ભલો જ કહેશે, કેમકે આ વાત હર કોઈને સારી લાગે છે. હઠ કરવાથી અંતેય હૃદય બળશે. સર્વે લોકો એ જ લાલસામાં લીન થઈ રહ્યા છે કે જાનકીજીને યોગ્ય વર તો આ જ શામળો જ છે. ॥ ૩॥

તબ બંદીજન જનક બોલાએ । બિરિદાવલી કહત ચલિ આએ ॥
કહ નૃપુ જાઇ કહહુ પન મોરા । ચલે ભાટ હિયઁ હરષુ ન થોરા ॥ ૪॥

પછી રાજા જનકે બંદીજનો(ભાટો)ને બોલાવ્યા. તેઓ બિરુદાવલી (વંશની કીર્તિ) ગાતાં ચાલ્યા આવ્યા. રાજાએ કહ્યું – જઈને મારું પ્રણ સર્વેને કહો. ભાટ ચાલ્યા, તેમના હૃદયમાં આનંદ ઓછો ન હતો. ॥ ૪॥

દો૦– બોલે બંદી બચન બર સુનહુ સકલ મહિપાલ ।
પન બિદેહ કર કહહિં હમ ભુજા ઉઠાઇ બિસાલ ॥ ૨૪૯॥

ભાટોએ શ્રેષ્ઠ વચનો કહ્યાં – હે પૃથ્વીનું પાલન કરનારા સર્વે રાજાગણો! સાંભળો! અમે પોતાની ભુજાઓ ઉઠાવીને જનકજીનું વિશાળ પ્રણ કહીએ છીએ – ॥ ૨૪૯॥

ચૌ૦– નૃપ ભુજબલુ બિધુ સિવધનુ રાહૂ । ગરુઅ કઠોર બિદિત સબ કાહૂ ॥
રાવનુ બાનુ મહાભટ ભારે । દેખિ સરાસન ગવઁહિં સિધારે ॥ ૧॥

રાજાઓની ભુજાઓનું બળ ચન્દ્રમા છે, શિવજીનું ધનુષ રાહુ છે, તે ભારે છે, કઠોર છે એ સર્વેને વિદિત છે. મોટા ભારે યોદ્ધા રાવણ અને બાણાસુર પણ આ ધનુષને જોઈને ચુપચાપ ચાલતા થયા છે (તેને ઉઠાવવાથી દૂર રહ્યા સ્પર્શ કરવાની પણ હિંમત ન કરી). ॥ ૧॥

સોઇ પુરારિ કોદંડુ કઠોરા । રાજ સમાજ આજુ જોઇ તોરા ॥
ત્રિભુવન જય સમેત બૈદેહી । બિનહિં બિચાર બરઇ હઠિ તેહી ॥ ૨॥

એ જ શિવજીના કઠોર ધનુષને આજે આ રાજસભામાં જે પણ તોડશે, ત્રણે લોકોના વિજયની સાથે જ જાનકીજી કોઈ પણ વિચાર કર્યા વગર હઠપૂર્વક તેનું વરણ કરશે. ॥ ૨॥

સુનિ પન સકલ ભૂપ અભિલાષે। ભટમાની અતિસય મન માખે॥
પરિકર બાઁધિ ઉઠે અકુલાઈ। ચલે ઈષ્ટદેવન્હ સિર નાઈ॥૩॥

પ્રણ સાંભળીને સર્વે રાજા લલચાઈ ઊઠ્યા. જે વીરતાના અભિમાની હતા, તે મનમાં ઘણા જ તમતમાયા. કમર કસીને અકળાઈને ઊઠ્યા અને પોતાના ઈષ્ટદેવોને શીશ નમાવીને ચાલ્યા. ॥૩॥

તમકિ તાકિ તકિ સિવધનુ ધરહીં। ઉઠઈ ન કોટિ ભાઁતિ બલુ કરહીં॥
જિન્હ કે કછુ બિચારુ મન માહીં। ચાપ સમીપ મહીપ ન જાહીં॥૪॥

તેઓ રોષથી શિવજીના ધનુષ તરફ તાકીને જુએ છે અને પછી લક્ષ્ય પર દૃષ્ટિ જમાવીને તેને પકડે છે, કરોડો રીતે જોર લગાવે છે, પણ તે તેમનાથી ઊંચકાતું જ નથી. જે રાજાઓના મનમાં કંઈક વિવેક છે, તે ધનુષની પાસે જતા જ નથી. ॥૪॥

દો૦– તમકિ ધરહિં ધનુ મૂઢ઼ નૃપ ઉઠઈ ન ચલહિં લજાઇ।
મનહુઁ પાઇ ભટ બાહુબલુ અધિકુ અધિકુ ગરુઆઇ॥૨૫૦॥

તે મૂર્ખ રાજા ક્રોધથી આવેશપૂર્વક (કચકચાવીને) ધનુષને પકડે છે, પરંતુ જ્યારે નથી ઊંચકાતું તો લજાઈને ચાલ્યા જાય છે, જાણે વીરોની ભુજાઓનું બળ પામીને તે ધનુષ વધુ ને વધુ ભારે થતું જાય છે. ॥૨૫૦॥

ચૌ૦– ભૂપ સહસ દસ એકહિ બારા। લગે ઉઠાવન ટરઇ ન ટારા॥
ડગઈ ન સંભુ સરાસનુ કૈસેં। કામી બચન સતી મનુ જૈસેં॥૧॥

પછી દસ હજાર રાજા એક સાથે જ ધનુષને ઉપાડવા લાગ્યા; તો પણ તે તેમના ટાળે નથી ટળતું. શિવજીનું તે ધનુષ એવું ડગતું નહોતું, જેવું કામી પુરુષનાં વચનોથી સતીનું મન [કદીય] ચલાયમાન નથી થતું. ॥૧॥

સબ નૃપ ભએ જોગુ ઉપહાસી। જૈસેં બિનુ બિરાગ સંન્યાસી॥
કીરતિ બિજય બીરતા ભારી। ચલે ચાપ કર બરબસ હારી॥૨॥

સર્વે રાજા ઉપહાસને યોગ્ય થઈ ગયા, જેમ વૈરાગ્ય વિના સંન્યાસી ઉપહાસને યોગ્ય થઈ જાય છે. કીર્તિ, વિજય, મોટી વીરતા – આ સર્વે તે ધનુષના હાથે પરાણે હારીને ચાલ્યાં ગયાં. ॥૨॥

શ્રીહત ભએ હારિ હિયઁ રાજા। બૈઠે નિજ નિજ જાઇ સમાજા॥
નૃપન્હ બિલોકિ જનકુ અકુલાને। બોલે બચન રોષ જનુ સાને॥૩॥

રાજાઓ હૃદયથી હારીને શ્રીહીન (હતપ્રભ) થઈ ગયા અને પોતપોતાના સમાજમાં જઈ બેઠા. રાજાઓને [અસફળ] જોઈને જનક અકળાઈ ગયા અને એવાં વચન બોલ્યા જે જાણે ક્રોધમાં તરબોળ થયેલાં હતાં. ॥૩॥

દીપ દીપ કે ભૂપતિ નાના। આએ સુનિ હમ જો પનુ ઠાના॥
દેવ દનુજ ધરિ મનુજ સરીરા। બિપુલ બીર આએ રનધીરા॥૪॥

મેં જે પ્રણ લીધું હતું, તે સાંભળી દ્વીપ દ્વીપના અનેક રાજાઓ આવ્યા. દેવતા અને દૈત્ય પણ મનુષ્યનું શરીર ધારણ કરીને આવ્યા તથા બીજા પણ ઘણા જ રણધીર વીરો આવ્યા – ॥૪॥

દો૦– કુઅઁરિ મનોહર બિજય બડ઼િ કીરતિ અતિ કમનીય।
પાવનિહાર બિરંચિ જનુ રચેઉ ન ધનુ દમનીય ॥ ૨૫૧॥

પરંતુ મનોહર કન્યા, મહાન વિજય અને અત્યંત સુંદર કીર્તિને પામનારો બ્રહ્માએ કોઈને રચ્યો જ નથી; માટે તૂટનારું ધનુષ જાણે બનાવ્યું જ નથી (અર્થાત્ બ્રહ્માની સૃષ્ટિની કોઈ વ્યક્તિ આ ધનુષને ન તો તોડી શકે અને મનોહર કન્યા, વિજય અને કીર્તિ મેળવી શકે - સ્વયં પરમેશ્વર જ આ કાર્ય કરી શકે છે). ॥ ૨૫૧॥

ચૌ૦– કહહુ કાહિ યહુ લાભુ ન ભાવા। કાહુઁ ન સંકર ચાપ ચઢ઼ાવા ॥
રહઉ ચઢ઼ાઉબ તોરબ ભાઈ। તિલુ ભરિ ભૂમિ ન સકે છડ઼ાઈ ॥ ૧॥

કહો, આ લાભ કોને સારો નથી લાગતો? પરંતુ કોઈએ પણ શંકરજીનું ધનુષ ન ચઢાવ્યું. અરે ભાઈ! ચઢાવવું અને તોડવું તો દૂર રહ્યું, કોઈ તલભાર ભૂમિથી પણ છોડાવી ન શક્યું! ॥ ૧॥

અબ જનિ કોઉ માખૈ ભટ માની। બીર બિહીન મહી મૈં જાની ॥
તજહુ આસ નિજ નિજ ગૃહ જાહૂ। લિખા ન બિધિ બૈદેહિ બિબાહૂ ॥ ૨॥

હવે, કોઈ વીરતાનો અભિમાની નારાજ ન થાય. મેં જાણી લીધું, પૃથ્વી વીરોથી ખાલી થઈ ગઈ. હવે, આશા છોડી પોતપોતાના ઘેર જાઓ; બ્રહ્માએ સીતાનો વિવાહ લખ્યો જ નથી. ॥ ૨॥

સુકૃત જાઇ જૌં પનુ પરિહરઉઁ। કુઅઁરિ કુઆરિ રહઉ કા કરઉઁ ॥
જૌં જનતેઉઁ બિનુ ભટ ભુબિ ભાઈ। તૌ પનુ કરિ હોતેઉઁ ન હઁસાઈ ॥ ૩॥

જો પ્રણ છોડું તો પુણ્ય જાય છે, એટલે શું કરું, કન્યા કુંવારી જ રહે. જો હું જાણતો હોત કે પૃથ્વી વીરોથી શૂન્ય છે, તો પ્રણ કરીને ઉપહાસનું પાત્ર ન બનત. ॥ ૩॥

જનક બચન સુનિ સબ નર નારી। દેખિ જાનકિહિ ભએ દુખારી ॥
માખે લખનુ કુટિલ ભઈં ભૌંહેં। રદપટ ફરકત નયન રિસૌંહેં ॥ ૪॥

જનકનાં વચન સાંભળી બધાં સ્ત્રી-પુરુષ જાનકીજીની તરફ જોઈને દુઃખી થયાં, પરંતુ લક્ષ્મણજી રોષે ભરાઈ ઊઠ્યા. તેમની ભ્રમરો વાંકી થઈ ગઈ, હોઠ ફરકવા લાગ્યા અને નેત્ર ક્રોધથી લાલ થઈ ગયાં. ॥ ૪॥

દો૦– કહિ ન સકત રઘુબીર ડર લગે બચન જનુ બાન।
નાઇ રામ પદ કમલ સિરુ બોલે ગિરા પ્રમાન ॥ ૨૫૨॥

શ્રીરઘુવીરજીના ડરથી કંઈ કહી તો શકતા નથી, પણ જનકનાં વચન તેમને બાણ જેવાં લાગ્યાં. [જ્યારે ન રહી શક્યા ત્યારે] શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોમાં માથું નમાવી તેઓ યથાર્થ વચન બોલ્યા – ॥ ૨૫૨॥

ચૌ૦– રઘુબંસિન્હ મહુઁ જહઁ કોઉ હોઈ। તેહિં સમાજ અસ કહઇ ન કોઈ ॥
કહી જનક જસિ અનુચિત બાની। બિદ્યમાન રઘુકુલમનિ જાની ॥ ૧॥

રઘુવંશીઓમાંથી કોઈ પણ જ્યાં હોય છે, તે સમાજમાં આવાં વચન કોઈ નથી કહેતું, જેવાં અનુચિત વચન રઘુકુળશિરોમણિ શ્રીરામજીની ઉપસ્થિતિ જાણવા છતાં પણ જનકજીએ કહ્યાં છે. ॥ ૧॥

સુનહુ ભાનુકુલ પંકજ ભાનૂ । કહઉઁ સુભાઉ ન કછુ અભિમાનૂ ॥
જૌં તુમ્હારિ અનુસાસન પાવૌં । કંદુક ઈવ બ્રહ્માંડ ઉઠાવૌં ॥ ૨॥

હે સૂર્યકુળરૂપી કમળના સૂર્ય! સાંભળો, હું સ્વભાવથી જ કહું છું, કંઈ અભિમાન કરીને નહીં. જો આપની આજ્ઞા પામું તો હું બ્રહ્માંડને દડાની જેમ ઊંચકી લઉં. ॥ ૨॥

કાચે ઘટ જિમિ ડારૌં ફોરી । સકઉઁ મેરુ મૂલક જિમિ તોરી ॥
તવ પ્રતાપ મહિમા ભગવાના । કો બાપુરો પિનાક પુરાના ॥ ૩॥

અને એને કાચા ઘડાની જેમ ફોડી નાંખું. હું સુમેરુ પર્વતને મૂળાની જેમ તોડી શકું છું, હે ભગવાન! આપના પ્રતાપના મહિમા સામે આ બિચારું જૂનું ધનુષ તો કઈ ચીજ છે? ॥ ૩॥

નાથ જાનિ અસ આયસુ હોઊ । કૌતુકુ કરૌં બિલોકિઅ સોઊ ॥
કમલ નાલ જિમિ ચાપ ચઢ઼ાવૌં । જોજન સત પ્રમાન લૈ ધાવૌં ॥ ૪॥

એમ જાણીને હે નાથ! આજ્ઞા હોય તો કંઈક ખેલ કરું, તેને પણ જુઓ. ધનુષને કમળની ડાંડીની જેમ ચઢાવી તેને લઈને સો યોજન સુધી દોડ્યો જાઉં. ॥ ૪॥

દો૦ – તોરૌં છત્રક દંડ જિમિ તવ પ્રતાપ બલ નાથ ।
જૌં ન કરૌં પ્રભુ પદ સપથ કર ન ધરૌં ધનુ ભાથ ॥ ૨૫૩॥

હે નાથ! આપના પ્રતાપના બળથી ધનુષને બીલાડીના ટોપની પેઠે તોડી નાંખું. જો આમ ન કરું તો પ્રભુના ચરણોનાં સોગંદ છે કે ફરી હું ધનુષ અને ભાથાને કદીય હાથમાં લઈશ નહીં. ॥ ૨૫૩॥

ચૌ૦ – લખન સકોપ બચન જે બોલે । ડગમગાનિ મહિ દિગ્ગજ ડોલે ॥
સકલ લોગ સબ ભૂપ ડેરાને । સિય હિયઁ હરષુ જનકુ સકુચાને ॥ ૧॥

લક્ષ્મણજી ક્રોધભર્યાં વચન બોલ્યા કે તરત જ પૃથ્વી ડગુમગુ થવા લાગી અને દિશાઓના હાથી કાંપી ઊઠ્યા. બધા લોકો અને બધા રાજા ડરી ગયા. સીતાજીના હૃદયમાં હર્ષ થયો અને જનકજી સંકોચાઈ ગયા. ॥ ૧॥

ગુર રઘુપતિ સબ મુનિ મન માહીં । મુદિત ભએ પુનિ પુનિ પુલકાહીં ॥
સયનહિં રઘુપતિ લખનુ નેવારે । પ્રેમ સમેત નિકટ બૈઠારે ॥ ૨॥

ગુરુ વિશ્વામિત્રજી, શ્રીરઘુનાથજી અને સર્વે મુનિઓ મનમાં હરખાયા અને વારંવાર પુલકિત થવા લાગ્યા. શ્રીરામચન્દ્રજીએ ઈશારાથી લક્ષ્મણને ના પાડી અને પ્રેમસહિત પોતાની પાસે બેસાડી દીધા. ॥ ૨॥

બિસ્વામિત્ર સમય સુભ જાની । બોલે અતિ સનેહમય બાની ॥
ઉઠહુ રામ ભંજહુ ભવચાપા । મેટહુ તાત જનક પરિતાપા ॥ ૩॥

વિશ્વામિત્રજી શુભ સમય જાણીને અત્યંત પ્રેમભરી વાણી બોલ્યા – હે રામ! ઊઠો, શિવજીનું ધનુષ તોડો અને હે તાત! જનકનો શોક હરો. ॥ ૩॥

સુનિ ગુરુ બચન ચરન સિરુ નાવા । હરષુ બિષાદુ ન કછુ ઉર આવા ॥
ઠાઢ़े ભએ ઉઠિ સહજ સુભાએँ । ઠવનિ જુબા મૃગરાજુ લજાએँ ॥ ૪॥

ગુરુનાં વચન સાંભળીને શ્રીરામજીએ ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું. એમના મનમાં ન હર્ષ થયો, ન વિષાદ; અને તેઓ પોતાની સિંહછટાથી યુવા સિંહને પણ શરમાવતા હોય તેમ સરળ સ્વભાવથી જ ઉઠીને ઊભા રહ્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – ઉદિત ઉદય ગિરિ મંચ પર રઘુબર બાલપતંગ ।
બિકસે સંત સરોજ સબ હરષે લોચન ભૃંગ ॥ ૨૫૪॥

મંચરૂપી ઉદયાચળ ઉપર રઘુનાથજીરૂપી બાળસૂર્યનો ઉદય થતાં જ સર્વે સંતરૂપી કમળ ખીલી ઊઠ્યાં અને નેત્રરૂપી ભમરા હર્ષિત થઈ ગયા. ॥ ૨૫૪॥

ચૌ૦ – નૃપન્હ કેરિ આસા નિસિ નાસી । બચન નખત અવલી ન પ્રકાસી ॥
માની મહિપ કુમુદ સકુચાને । કપટી ભૂપ ઉલૂક લુકાને ॥ ૧॥

રાજાઓની આશારૂપી રાત્રિ નષ્ટ થઈ ગઈ. એમના વચનરૂપી તારાઓનો સમૂહ ચમકવો બંધ થઈ ગયો (તે મૌન થઈ ગયા). અભિમાની રાજારૂપી કુમુદ સંકોચાઈ ગયા અને કપટી રાજારૂપી ઘુવડો સંતાઈ ગયા. ॥ ૧॥

ભએ બિસોક કોક મુનિ દેવા । બરિસહિં સુમન જનાવહિં સેવા ॥
ગુર પદ બંદિ સહિત અનુરાગા । રામ મુનિન્હ સન આયસુ માગા ॥ ૨॥

મુનિ અને દેવતારૂપી ચક્રવાક શોકરહિત થઈ ગયા. તેઓ ફૂલ વરસાવીને પોતાની સેવા પ્રકટ કરી રહ્યા છે. પ્રેમસહિત ગુરુના ચરણોની વંદના કરીને શ્રીરામચન્દ્રજીએ મુનિઓની આજ્ઞા માગી. ॥ ૨॥

સહજહિં ચલે સકલ જગ સ્વામી । મત્ત મંજુ બર કુંજર ગામી ॥
ચલત રામ સબ પુર નર નારી । પુલક પૂરિ તન ભએ સુખારી ॥ ૩॥

સમસ્ત જગતના સ્વામી શ્રીરામજી સુંદર મદમસ્ત શ્રેષ્ઠ હાથીના જેવી ચાલથી સ્વાભાવિક જ ચાલ્યા. શ્રીરામચન્દ્રજીના ચાલતાં જ નગરભરનાં સર્વે સ્ત્રી-પુરુષ સુખી થઈ ગયાં અને એમનાં શરીર રોમાંચથી ભરાઈ ગયાં. ॥ ૩॥

બંદિ પિતર સુર સુકૃત સँભારે । જौं કછુ પુન્ય પ્રભાઉ હમારે ॥
તौ સિવધનુ મૃનાલ કી નાઈં । તોરહુँ રામુ ગનેસ ગોસાઈં ॥ ૪॥

તેમણે (નગરજનોએ) પિતૃ અને દેવતાઓની વંદના કરીને પોતાનાં પુણ્યોનું સ્મરણ કર્યું. જો અમારા પુણ્યોનો કંઈ પણ પ્રભાવ હોય તો, હે ગણેશ ગોસાઈ! રામચન્દ્રજી શિવજીના ધનુષને કમળની ડાંડીની પેઠે તોડી નાંખે. ॥ ૪॥

દો૦ – રામહિ પ્રેમ સમેત લખિ સખિન્હ સમીપ બોલાઇ ।
સીતા માતુ સનેહ બસ બચન કહઇ બિલખાઇ ॥ ૨૫૫॥

શ્રીરામચન્દ્રજીને [વાત્સલ્ય] પ્રેમની દૃષ્ટિએ નિહાળીને અને સખીઓને સમીપ બોલાવી સીતાજીનાં માતા સ્નેહવશ સંકોચાઈને (વિલાપ કરતાં હોય તેમ) આ વચન બોલ્યાં – ॥ ૨૫૫॥

ચૌ૦– સખિ સબ કૌતુકુ દેખનિહારે। જેઉ કહાવત હિતૂ હમારે॥
કોઉ ન બુઝાઇ કહઇ ગુર પાહીં। એ બાલક અસિ હઠ ભલિ નાહીં॥૧॥

હે સખી! આ જે અમારા હિતેચ્છુ કહેવડાવે છે તે પણ બધા તમાશો જોવાવાળા છે. કોઈ પણ [એમના] ગુરુ વિશ્વામિત્રજીને સમજાવીને નથી કહેતા કે આ (રામજી) બાળક છે, એમના માટે આવો હઠ સારો નથી [જે ધનુષ રાવણ અને બાણાસુર – જેવા જગદ્‌વિજયી વીરોના હલાવવા છતાં ન હલી શક્યું, તેને તોડવા માટે મુનિ વિશ્વામિત્રજીએ રામજીને આજ્ઞા આપવી અને રામજીએ એને તોડવા માટે ચાલી નીકળવું રાણીને હઠ જણાયું, એટલે તે કહેવા લાગ્યાં કે ગુરુ વિશ્વામિત્રજીને કોઈ સમજાવતું પણ નથી]. ॥૧॥

રાવન બાન છુઆ નહિં ચાપા। હારે સકલ ભૂપ કરિ દાપા॥
સો ધનુ રાજકુઅઁર કર દેહીં। બાલ મરાલ કિ મંદર લેહીં॥૨॥

રાવણ અને બાણાસુર જે ધનુષને અડ્યા પણ નથી અને સર્વે રાજા ઘમંડ કરીને હારી ગયા, તે જ ધનુષ આ સુકુમાર રાજકુમારના હાથમાં આપી રહ્યા છે. હંસનું બચ્ચું પણ ક્યાંય મંદરાચલ પર્વત ઉપાડી શકે છે? ॥૨॥

ભૂપ સયાનપ સકલ સિરાની। સખિ બિધિ ગતિ કછુ જાતિ ન જાની॥
બોલી ચતુર સખી મૃદુ બાની। તેજવંત લઘુ ગનિઅ ન રાની॥૩॥

[બીજો તો કોઈ સમજાવીને કહે કે ન કહે, રાજા તો મોટા સમજદાર અને જ્ઞાની છે, તેમણે તો ગુરુને સમજાવવાની ચેષ્ટા કરવી જોઈતી હતી, પરંતુ માલૂમ પડે છે કે] રાજાની પણ બધી સમજણ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. હે સખી! વિધાતાની ગતિ કંઈ જાણવામાં આવતી નથી. [આમ કહીને રાણી ચૂપ થઈ ગયાં]. ત્યારે એક ચતુર (રામજીના મહત્ત્વને જાણનાર) સખી કોમળ વાણીમાં બોલી – હે રાણી! તેજવાનને [જોવામાં નાનો હોવા છતાંય] નાનો ન ગણવો જોઈએ. ॥૩॥

કહઁ કુંભજ કહઁ સિંધુ અપારા। સોષેઉ સુજસુ સકલ સંસારા॥
રબિ મંડલ દેખત લઘુ લાગા। ઉદયઁ તાસુ તિભુવન તમ ભાગા॥૪॥

ક્યાં ઘડાથી ઉત્પન્ન થનારા [નાનકડા] મુનિ અગસ્ત્ય અને ક્યાં અપાર સમુદ્ર? પરંતુ તેમણે તેને શોષી લીધો, જેમનો સુયશ આખા સંસારમાં છવાયેલો છે. સૂર્યસમૂહ જોવામાં નાનો લાગે છે, પણ તેનો ઉદય થતાં જ ત્રણેય લોકોનો અંધકાર નાસી જાય છે. ॥૪॥

દો૦– મંત્ર પરમ લઘુ જાસુ બસ બિધિ હરિ હર સુર સર્બ।
મહામત્ત ગજરાજ કહુઁ બસ કર અંકુસ ખર્બ॥૨૫૬॥

જેના વશમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ અને સર્વે દેવતા છે, તે મંત્ર અત્યંત નાનો હોય છે. મહાન મદમસ્ત ગજરાજને નાનકડો અંકુશ વશમાં કરી લે છે. ॥૨૫૬॥

ચૌ૦– કામ કુસુમ ધનુ સાયક લીન્હે। સકલ ભુવન અપને બસ કીન્હે॥
દેબિ તજિઅ સંસઉ અસ જાની। ભંજબ ધનુષુ રામ સુનુ રાની॥૧॥

કામદેવે ફૂલોનાં જ ધનુષ-બાણ લઈને સમસ્ત લોકોને પોતાના વશમાં કરી રાખ્યા છે. હે દેવી! આમ જાણીને સંદેહ ત્યાગી દો. હે રાણી! સાંભળો, રામચન્દ્રજી ધનુષને અવશ્ય તોડશે જ. ॥૧॥

સખી બચન સુનિ ભૈ પરતીતી । મિટા બિષાદુ બઢ઼ી અતિ પ્રીતી ॥
તબ રામહિ બિલોકિ બૈદેહી । સભય હૃદયઁ બિનવતિ જેહિ તેહી ॥ ૨॥

સખીનાં વચન સાંભળીને રાણીને (શ્રીરામજીના સામર્થ્ય સંબંધે) વિશ્વાસ થઈ ગયો. તેમની ઉદાસી મટી ગઈ અને શ્રીરામજી પ્રત્યે તેમનો પ્રેમ અત્યંત વધી ગયો. તે સમયે શ્રીરામચંદ્રજીને જોઈને સીતાજી ભયભીત હૃદયે જે - તે દેવને પ્રાર્થના કરી રહ્યાં છે. ॥ ૨॥

મનહીં મન મનાવ અકુલાની । હોહુ પ્રસન્ન મહેસ ભવાની ॥
કરહુ સફલ આપનિ સેવકાઈ । કરિ હિતુ હરહુ ચાપ ગરુઆઈ ॥ ૩॥

તેઓ વ્યાકુળ થઈને મનમાં ને મનમાં વિનવણી કરી રહ્યાં છે - હે મહેશ-ભવાની! મારા પર પ્રસન્ન થાઓ, મેં આપની જે સેવા કરી છે તેને સફળ કરો અને મારા પર સ્નેહ કરીને ધનુષના ભારેપણાને હરી લો. ॥ ૩॥

ગનનાયક બર દાયક દેવા । આજુ લગેં કીન્હિઉઁ તુઅ સેવા ॥
બાર બાર બિનતી સુનિ મોરી । કરહુ ચાપ ગુરુતા અતિ થોરી ॥ ૪॥

હે ગણોના નાયક! વર આપનારા દેવ ગણેશજી! મેં આજના જ માટે તમારી સેવા કરી હતી. વારંવાર મારી વિનંતી સાંભળીને ધનુષનું ભારેપણું ઘણું જ ઓછું કરી નાખો. ॥ ૪॥

દો૦– દેખિ દેખિ રઘુબીર તન સુર મનાવ ધરિ ધીર ।
ભરે બિલોચન પ્રેમ જલ પુલકાવલી સરીર ॥ ૨૫૭॥

શ્રીરઘુનાથજીની તરફ જોઈ જોઈને સીતાજી ધીરજ ધરીને સૂર્યનારાયણને મનાવી રહ્યાં છે. તેમનાં નેત્રોમાં પ્રેમનાં આંસુ ભર્યાં છે અને શરીરમાં રોમાંચ થઈ રહ્યો છે. ॥ ૨૫૭॥

ચૌ૦– નીકેં નિરખિ નયન ભરિ સોભા । પિતુ પનુ સુમિરિ બહુરિ મનુ છોભા ॥
અહહ તાત દારુનિ હઠ ઠાની । સમુઝત નહિં કછુ લાભુ ન હાની ॥ ૧॥

સારી રીતે નેત્રો ભરીને શ્રીરામજીની શોભા જોઈને, પછી પિતાના પ્રણનું સ્મરણ કરીને સીતાજીનું મન ક્ષુબ્ધ થઈ ગયું. [તે મનમાં ને મનમાં કહેવા લાગ્યાં –] અહો! પિતાજીએ ઘણું જ કઠણ હઠ નિરધાર્યું છે, તેઓ નફો-નુકસાન કંઈ પણ નથી સમજી રહ્યા. ॥ ૧॥

સચિવ સભય સિખ દેઇ ન કોઈ । બુધ સમાજ બડ઼ અનુચિત હોઈ ॥
કહઁ ધનુ કુલિસહુ ચાહિ કઠોરા । કહઁ સ્યામલ મૃદુગાત કિસોરા ॥ ૨॥

મંત્રીઓ ડરી રહ્યા છે, માટે કોઈ એમને શિખામણ પણ આપતું નથી, પંડિતોની સભામાં આ ઘણું જ અનુચિત થઈ રહ્યું છે. ક્યાં તો વજ્રથી પણ અધિક કઠોર ધનુષ અને ક્યાં એ કોમળશરીર કિશોર શ્યામસુંદર! ॥ ૨॥

બિધિ કેહિ ભાઁતિ ધરૌં ઉર ધીરા । સિરસ સુમન કન બેધિઅ હીરા ॥
સકલ સભા કૈ મતિ ભૈ ભોરી । અબ મોહિ સંભુચાપ ગતિ તોરી ॥ ૩॥

હે વિધાતા! હું હૃદયમાં કઈ રીતે ધીરજ રાખું, સરસિયાના ફૂલના કણથી ક્યાંય હીરો છેદી શકાય છે? આખી સભાની બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે (બાવરી થઈ ગઈ છે), એટલે હે શિવજીના ધનુષ! હવે તો મને તારો જ આશરો છે. ॥ ૩॥

નિજ જડ़તા લોગન્હ પર ડારી। હોહિ હરુઅ રઘુપતિહિ નિહારી ॥
અતિ પરિતાપ સીય મન માહીં। લવ નિમેષ જુગ સય સમ જાહીં ॥ ૪॥

[શ્રીસીતાજી ધનુષને વીનવી રહ્યાં છે કે] તું તારી જડતા (ભારેપણું) લોકોના ઉપર નાખીને, શ્રીરઘુનાથજી[ના સુકુમાર શરીર]ને જોઈને [એટલું જ] હલકું થઈ જા. [જેથી શ્રીરામજી તેને સરળતાથી ઉઠાવી શકે]. આ રીતે સીતાજીના મનમાં ઘણો જ સંતાપ થઈ રહ્યો છે. નિમેષનો એક લવલેશ માત્ર પણ સો યુગ સમાન વીતી રહ્યો છે. ॥ ૪॥

દો૦ – પ્રભુહિ ચિતઈ પુનિ ચિતવ મહિ રાજત લોચન લોલ।
ખેલત મનસિજ મીન જુગ જનુ બિધુ મંડલ ડોલ ॥ ૨૫૮॥

પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને પછી પૃથ્વી તરફ જોતાં સીતાજીનાં ચંચળ નેત્રો એવી રીતે શોભિત થઈ રહ્યાં છે, જાણે ચન્દ્રમંડળરૂપી ડોલમાં કામદેવરૂપી બે માછલીઓ રમી રહી હોય. ॥ ૨૫૮॥

ચૌ૦ – ગિરા અલિનિ મુખ પંકજ રોકી। પ્રગટ ન લાજ નિસા અવલોકી ॥
લોચન જલુ રહ લોચન કોના। જૈસેં પરમ કૃપન કર સોના ॥ ૧॥

સીતાજીની વાણીરૂપી ભમરીને તેમના મુખરૂપી કમળે રોકી રાખ્યા છે. લજ્જારૂપી રાત્રિને જોઈને તે પ્રકટ નથી થઈ રહી. નેત્રોનું જળ નેત્રોના ખૂણામાં જ રહી જાય છે, જેમ અતિ કંજૂસનું સોનું દટાયેલું જ રહી જાય. ॥ ૧॥

સકુચી બ્યાકુલતા બડ़િ જાની। ધરિ ધીરજુ પ્રતીતિ ઉર આની ॥
તન મન બચન મોર પનુ સાચા। રઘુપતિ પદ સરોજ ચિતુ રાચા ॥ ૨॥

પોતાની વધેલી વ્યાકુળતા જોઈને સીતાજી સંકોચાઈ ગયાં અને ધીરજ ધરીને હૃદયમાં વિશ્વાસ આણ્યો કે જો તન, મન અને વચનથી મારું પ્રણ સાચું છે અને શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરણકમળોમાં મારું ચિત્ત વાસ્તવમાં અનુરક્ત છે, ॥ ૨॥

તૌ ભગવાનુ સકલ ઉર બાસી। કરિહિ મોહિ રઘુબર કૈ દાસી ॥
જેહિ કેં જેહિ પર સત્ય સનેહૂ। સો તેહિ મિલઇ ન કછુ સંદેહૂ ॥ ૩॥

તો સર્વેના હૃદયમાં નિવાસ કરનારા ભગવાન મને રઘુશ્રેષ્ઠ શ્રીરામચન્દ્રજીની દાસી અવશ્ય બનાવશે. જેનો જેના પર સાચો સ્નેહ હોય છે, તે તેને મળે જ છે, આમાં કોઈ સંશય નથી. ॥ ૩॥

પ્રભુ તન ચિતઈ પ્રેમ તન ઠાના। કૃપાનિધાન રામ સબુ જાના ॥
સિયહિ બિલોકિ તકેઉ ધનુ કૈસેં। ચિતવ ગરુરુ લઘુ બ્યાલહિ જૈસેં ॥ ૪॥

પ્રભુની સામે જોઈ સીતાજીએ તનથી પ્રેમ નિર્ધારી લીધો (અર્થાત્ એમ નિશ્ચય કરી લીધો કે આ શરીર એમનું જ થઈને રહેશે કાં તો રહેશે જ નહિ.) કૃપાનિધાન શ્રીરામજી બધું જ જાણી ગયા. તેમને સીતાજીને જોઈને ધનુષની તરફ એવી રીતે જોયું, જેમ ગરુડજી નાનકડા સર્પને જુએ છે. ॥ ૪॥

દો૦ – લખન લખેઉ રઘુબંસમનિ તાકેઉ હર કોદંડુ ।
પુલકિ ગાત બોલે બચન ચરન ચાપિ બ્રહ્માંડુ ॥ ૨૫૯॥

આ બાજુ જ્યારે લક્ષ્મણજીએ જોયું કે રઘુકુળમણિ શ્રીરામચન્દ્રજીએ શિવજીના ધનુષની સામે જોયું છે તો તેઓ શરીરથી પુલકિત થઈને બ્રહ્માંડને ચરણોથી દબાવી વચન બોલ્યા - ॥ ૨૫૯॥

ચૌ૦ – દિસિકુંજરહુ કમઠ અહિ કોલા । ધરહુ ધરનિ ધરિ ધીર ન ડોલા ॥
રામુ ચહહિં સંકર ધનુ તોરા । હોહુ સજગ સુનિ આયસુ મોરા ॥ ૧॥

હે દિગ્ગજો! હે કચ્છપ, હે શેષ, હે વારાહ! ધીરજ ધરીને પૃથ્વીને પકડી રાખજો, જેથી તે ડોલી ન શકે. શ્રીરામચન્દ્રજી શિવજીના ધનુષને તોડવા ઇચ્છે છે. મારી આજ્ઞા સાંભળી બધા સાવધાન થઈ જાઓ. ॥ ૧॥

ચાપ સમીપ રામુ જબ આએ । નર નારિન્હ સુર સુકૃત મનાએ ॥
સબ કર સંસઉ અરુ અગ્યાનૂ । મંદ મહીપન્હ કર અભિમાનૂ ॥ ૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજી જ્યારે ધનુષની નજીક આવ્યા ત્યારે સર્વે સ્ત્રી-પુરુષોએ દેવતાઓ અને પુણ્યોને મનાવ્યાં (યાદ કર્યાં). સર્વેનો સંદેહ અને અજ્ઞાન, નીચ રાજાઓનું અભિમાન હારીને, ॥ ૨॥

ભૃગુપતિ કેરિ ગરબ ગરુઆઈ । સુર મુનિબરન્હ કેરિ કદરાઈ ॥
સિય કર સોચુ જનક પછિતાવા । રાનિન્હ કર દારુન દુખ દાવા ॥ ૩॥

પરશુરામજીના ગર્વની ગુરુતા, દેવતા અને શ્રેષ્ઠ મુનિઓનું બેબાકળાપણું સીતાજીનો શોક, જનકજીનો પશ્ચાત્તાપ અને રાણીઓના દારુણ દુઃખનો દાવાનળ, (હારીને) ॥ ૩॥

સંભુચાપ બડ઼ બોહિતુ પાઈ । ચઢ઼ે જાઇ સબ સંગુ બનાઈ ॥
રામ બાહુબલ સિંધુ અપારૂ । ચહત પારુ નહિં કોઉ કડ઼હારૂ ॥ ૪॥

એ બધાં શિવજીના ધનુષરૂપી મોટા વહાણને પામી, સમાજ બનાવી તેની ઉપર જઈ ચડ્યાં. એ બધા શ્રીરામચન્દ્રજીની ભુજાઓના બળરૂપી અપાર સમુદ્રને પાર કરવા ઇચ્છે છે, પરંતુ કોઈ કેવટ મળતો નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – રામ બિલોકે લોગ સબ ચિત્ર લિખે સે દેખિ ।
ચિતઈ સીય કૃપાયતન જાની બિકલ બિસેષિ ॥ ૨૬૦॥

શ્રીરામજીએ સર્વે લોકોની સામે જોયું અને તેમને ચિત્રમાં ચીતરેલા જેવા જ (સ્થિર) જોઈને, પછી કૃપાધામ શ્રીરામજીએ સીતાજીની સામે જોયું અને તેમને વિશેષ વ્યાકુળ જાણ્યાં. ॥ ૨૬૦॥

ચૌ૦ – દેખી બિપુલ બિકલ બૈદેહી । નિમિષ બિહાત કલપ સમ તેહી ॥
તૃષિત બારિ બિનુ જો તનુ ત્યાગા । મુએઁ કરઇ કા સુધા તડ઼ાગા ॥ ૧॥

તેમણે જાનકીજીને અત્યંત વ્યાકુળ જોયાં, જેમની એક-એક ક્ષણ કલ્પ સમાન વીતી રહી હતી. જો તરસ્યો માણસ જળ વિના શરીર છોડી દે, તો તેના મૂઆ પછી અમૃતનું તળાવ પણ શું કરશે? ॥ ૧॥

કા બરષા સબ કૃષી સુખાનેં। સમય ચુકેં પુનિ કા પછિતાનેં॥
અસ જિયઁ જાનિ જાનકી દેખી। પ્રભુ પુલકે લખિ પ્રીતિ બિસેષી॥ ૨॥

બધી ખેતી સુકાઈ જાય પછી વર્ષા શું કામની? સમય વીતી ગયા પછી પસ્તાવાથી શું લાભ? અંતરમાં એમ સમજીને શ્રીરામજીએ જાનકીજીની તરફ જોયું અને એમનો વિશેષ પ્રેમ જાણીને તેઓ પુલકિત થઈ ગયા. ॥ ૨॥

ગુરહિ પ્રનામુ મનહિં મન કીન્હા। અતિ લાઘવઁ ઉઠાઈ ધનુ લીન્હા॥
દમકેઉ દામિનિ જિમિ જબ લયઊ। પુનિ નભ ધનુ મંડલસમ ભયઊ॥ ૩॥

મનમાં ને મનમાં તેમણે ગુરુજીને પ્રણામ કર્યાં અને ઘણી જ સ્ફૂર્તિથી ધનુષને ઊંચકી લીધું. જ્યારે એને [હાથમાં] લીધું, ત્યારે તે ધનુષ વીજળીની જેમ ચમક્યું અને પછી આકાશમાં મંડળ-જેવું (મંડલાકાર-ગોળાકાર) થઈ ગયું. ॥ ૩॥

લેત ચઢ઼ાવત ખૈંચત ગાઢ઼ેં। કાહુઁ ન લખા દેખ સબુ ઠાઢ઼ેં॥
તેહિ છન રામ મધ્ય ધનુ તોરા। ભરે ભુવન ધુનિ ઘોર કઠોરા॥ ૪॥

ધનુષ લેતાં, ચઢાવતાં અને જોરથી ખેંચતાં કોઈએ ન જાણ્યા. (અર્થાત્ આ ત્રણે કામ એટલી ઝડપથી થયાં કે ધનુષને ક્યારે ઊંચક્યું, ક્યારે ચઢાવ્યું અને ક્યારે ખેંચ્યું, એની કોઈને ખબર જ ન પડી); બધાએ શ્રીરામજીને [ધનુષ ખેંચી] ઊભેલા જોયા. એ જ ક્ષણે શ્રીરામજીએ ધનુષને વચમાંથી તોડી નાંખ્યું. ભયંકર કઠોર ધ્વનિ [બધા] બધા લોકોમાં પ્રતિધ્વનિત થઈને ગુંજી ઊઠી. ॥ ૪॥

છં૦– ભરે ભુવન ઘોર કઠોર રવ રબિ બાજિ તજિ મારગુ ચલે।
ચિક્કરહિં દિગ્ગજ ડોલ મહિ અહિ કોલ કૂરુમ કલમલે॥
સુર અસુર મુનિ કર કાન દીન્હેં સકલ બિકલ બિચારહીં।
કોદંડ ખંડેઉ રામ તુલસી જયતિ બચન ઉચારહીં॥

ઘોર, કઠોર અવાજથી [સર્વે] લોક ભરાઈ ગયા, સૂર્યના ઘોડા માર્ગ છોડીને ચાલવા લાગ્યા. દિગ્ગજો ચિત્કારવા લાગ્યા. ધરતી ડોલવા લાગી. શેષ, વારાહ અને કચ્છપ ખળભળી ઊઠ્યા. દેવો, રાક્ષસો અને મુનિઓએ કાન પર હાથ મૂક્યા અને સર્વે વ્યાકુળ થઈને વિચારવા લાગ્યા. તુલસીદાસજી કહે છે; [જ્યારે બધાને નિશ્ચય થઈ ગયો કે] શ્રીરામજીએ ધનુષને તોડી નાખ્યું, ત્યારે બધા 'શ્રીરામચન્દ્રજીનો જય' બોલવા લાગ્યા. ॥ ૫॥

સો૦– સંકર ચાપુ જહાજુ સાગરુ રઘુબર બાહુબલુ।
બૂડ઼ સો સકલ સમાજુ ચઢ઼ા જો પ્રથમહિં મોહ બસ॥ ૨૬૧॥

શિવજીનું ધનુષ વહાણ છે અને શ્રીરામજીની ભુજાઓનું બળ સમુદ્ર છે. [ધનુષ તૂટવાથી] તે આખોય સંઘ ડૂબી ગયો જે મોહવશ થઈને અગાઉ આ વહાણ ઉપર ચઢ્યો હતો. [જેનું વર્ણન આગળ આવ્યું છે] ॥ ૨૬૧॥

ચૌ૦ – પ્રભુ દોઉ ચાપખંડ મહિ ડારે । દેખિ લોગ સબ ભએ સુખારે ॥
કૌસિકરૂપ પયોનિધિ પાવન । પ્રેમ બારિ અવગાહુ સુહાવન ॥ ૧॥

પ્રભુએ ધનુષના બંને ટુકડા પૃથ્વી પર નાખી દીધા. આ જોઈને બધા લોકો સુખી થયા. વિશ્વામિત્રરૂપી પવિત્ર સમુદ્રમાં; જેમાં પ્રેમરૂપી સુંદર અગાધ જળ ભર્યું છે, ॥ ૧॥

રામરૂપ રાકેસુ નિહારી । બઢ़त બીચિ પુલકાવલિ ભારી ॥
બાજે નભ ગહગહે નિસાના । દેવબધૂ નાચહિં કરિ ગાના ॥ ૨॥

રામરૂપી પૂર્ણ ચન્દ્રને જોઈને પુલકાવલિરૂપી ભારે લહેરો વધવા લાગી. આકાશમાં અત્યંત જોરથી નગારાં વાગવા લાગ્યાં અને દેવાંગનાઓ ગાન કરીને નાચવા લાગી. ॥ ૨॥

બ્રહ્માદિક સુર સિદ્ધ મુનીસા । પ્રભુહિ પ્રસંસહિં દેહિં અસીસા ॥
બરિસહિં સુમન રંગ બહુ માલા । ગાવહિં કિંનર ગીત રસાલા ॥ ૩॥

બ્રહ્મા આદિ દેવતા, સિદ્ધ અને મુનીશ્વરજન પ્રભુની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે અને આશીર્વાદ આપી રહ્યા છે. તેઓ રંગબેરંગી ફૂલો અને માળાઓ વરસાવી રહ્યા છે. કિન્નરજન રસીલાં ગીત ગાઈ રહ્યા છે. ॥ ૩॥

રહી ભુવન ભરિ જય જય બાની । ધનુષ ભંગ ધુનિ જાત ન જાની ॥
મુદિત કહહિં જહઁ તહઁ નર નારી । ભંજેઉ રામ સંભુધનુ ભારી ॥ ૪॥

ધનુષ ભંગ થયો તેના પ્રચંડ ધ્વનિ સાથે જ 'શ્રીરામજીએ ભારે ધનુષ તોડી નાખ્યું'ના ધ્વનિ સાથે જ ચારેય બાજુ જયજયકારનો ધ્વનિ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં છવાઈ ગયો. જયજયકારનો ધ્વનિ ઘણીવાર સુધી ચાલતો રહ્યો જેથી લોકોને ખબર જ ન પડી કે ધનુષભંગનો ધ્વનિ ક્યારે વિલીન થઈ ગયો. ચારેબાજુ નરનારી શ્રીરામજીની પ્રશંસા કરી રહ્યાં છે. ॥ ૪॥

દો૦ – બંદી માગધ સૂતગન બિરુદ બદહિં મતિધીર ।
કરહિં નિછાવરિ લોગ સબ હય ગય ધન મનિ ચીર ॥ ૨૬૨॥

ધીર બુદ્ધિવાળા, ભાટ, માગધ અને સૂતજનો બિરુદાવલી(કીર્તિ)નાં વખાણ કરી રહ્યા છે. સર્વે લોકો ઘોડા, હાથી, ધન, મણિ અને વસ્ત્ર ન્યોછાવર કરી રહ્યા છે. ॥ ૨૬૨॥

ચૌ૦ – ઝાઁઝિ મૃદંગ સંખ સહનાઈ । ભેરિ ઢોલ દુંદુભી સુહાઈ ॥
બાજહિં બહુ બાજને સુહાએ । જહઁ તહઁ જુબતિન્હ મંગલ ગાએ ॥ ૧॥

ઝાંઝ, મૃદંગ, શંખ, શરણાઈ, દુંદુભી અને સોહામણાં નગારાં આદિ ઘણી જાતનાં સુંદર વાજાં વાગી રહ્યાં છે. સર્વત્ર યુવતીઓ મંગળ ગીતો ગાઈ રહી છે. ॥ ૧॥

સખિન્હ સહિત હરષી અતિ રાની । સૂખત ધાન પરા જનુ પાની ॥
જનક લહેઉ સુખુ સોચુ બિહાઈ । પૈરત થકેં થાહ જનુ પાઈ ॥ ૨॥

સખીઓસહિત રાણી અત્યંત હરખાયાં, જાણે સૂકાતાં ધાન્ય પર પાણી વરસ્યું હોય. જનકજીએ શોક ત્યજીને સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, જાણે તરતાં તરતાં થાકેલા પુરુષે આધાર મેળવી લીધો હોય. ॥ ૨॥

શ્રીહત ભએ ભૂપ ધનુ ટૂટે । જૈસેં દિવસ દીપ છબિ છૂટે ॥
સીય સુખહિ બરનિઅ કેહિ ભાઁતી । જનુ ચાતકી પાઈ જલુ સ્વાતી ॥ ૩॥

ધનુષ તૂટી જવાથી રાજા લોકો એવા શ્રીહીન (નિસ્તેજ) થઈ ગયા જેમ દિવસે દીપકની શોભા જતી રહે છે. સીતાજીનું સુખ એવી રીતે વર્ણવી શકાય; જેમ ચાતકી સ્વાતીનું જળ પામી ગઈ હોય. ॥ ૩॥

રામહિ લખનુ બિલોકત કૈસેં । સસિહિ ચકોર કિસોરકુ જૈસેં ॥
સતાનંદ તબ આયસુ દીન્હા । સીતાઁ ગમનુ રામ પહિં કીન્હા ॥ ૪॥

શ્રીરામજીને લક્ષ્મણજી એવી રીતે જોઈ રહ્યા છે, જેમ ચન્દ્રમાને ચકોરનું બચ્ચું જોઈ રહ્યું હોય. ત્યારે શતાનન્દજીએ આજ્ઞા આપી અને સીતાજીએ શ્રીરામજીની પાસે પ્રયાણ કર્યું. ॥ ૪॥

દો૦ – સંગ સખીં સુંદર ચતુર ગાવહિં મંગલચાર ।
ગવની બાલ મરાલ ગતિ સુષમા અંગ અપાર ॥ ૨૬૩॥

સાથે સુંદર ચતુર સખીઓ મંગળાચારનાં ગીતો ગાઈ રહી છે; સીતાજી બાળહંસિની જેવી ચાલે ચાલ્યાં. તેમનાં અંગોમાં અપાર શોભા છે. ॥ ૨૬૩॥

ચૌ૦ – સખિન્હ મધ્ય સિય સોહતિ કૈસેં । છબિગન મધ્ય મહાછબિ જૈસેં ॥
કર સરોજ જયમાલ સુહાઈ । બિસ્વ બિજય સોભા જેહિં છાઈ ॥ ૧॥

સખીઓની વચમાં સીતાજી એવાં શોભિત થઈ રહ્યાં છે; જેમ ઘણી જ શોભાઓની વચમાં મહાશોભા હોય. કરકમળમાં સુંદર જયમાળા છે, જેમાં વિશ્વવિજયની શોભા છવાયેલી છે. ॥ ૧॥

તન સકોચુ મન પરમ ઉછાહૂ । ગૂઢ઼ પ્રેમુ લખિ પરઇ ન કાહૂ ॥
જાઇ સમીપ રામ છબિ દેખી । રહિ જનુ કુઅઁરિ ચિત્ર અવરેખી ॥ ૨॥

સીતાજીના તનમાં સંકોચ છે, પણ મનમાં પરમ ઉત્સાહ છે. તેમનો આ ગુપ્ત પ્રેમ કોઈના જાણ્યામાં આવતો નથી. સમીપ જઈને, શ્રીરામજીની શોભા જોઈ રાજકુમારી સીતાજી જાણે ચિત્રમાં ચીતર્યાં હોય તેવા થઈ ગયાં. ॥ ૨॥

ચતુર સખીં લખિ કહા બુઝાઈ । પહિરાવહુ જયમાલ સુહાઈ ॥
સુનત જુગલ કર માલ ઉઠાઈ । પ્રેમ બિબસ પહિરાઇ ન જાઈ ॥ ૩॥

આ દશા જોઈને ચતુર સખીએ સમજાવીને કહ્યું – 'સોહામણી જયમાળા પહેરાવો.' આ સાંભળી સીતાજીએ બંને હાથેથી માળા ઊંચકી, પણ પ્રેમ વિવશ હોવાથી પહેરાવી ન શકાઈ. ॥ ૩॥

સોહત જનુ જુગ જલજ સનાલા । સસિહિ સભીત દેત જયમાલા ॥
ગાવહિં છબિ અવલોકિ સહેલી । સિયઁ જયમાલ રામ ઉર મેલી ॥ ૪॥

[તે સમયે તેમના હાથ એવા સુશોભિત થઈ રહ્યા છે] જાણે ડાંડીઓસહિત બે કમળ ચન્દ્રમાને બીતાં બીતાં જયમાળા આપી રહ્યાં હોય. આ શોભાને જોઈને સખીઓ ગાવા લાગી. ત્યારે સીતાજીએ શ્રીરામજીના ગળામાં જયમાળા પહેરાવી. ॥ ૪॥

સો૦ – રઘુબર ઉર જયમાલ દેખિ દેવ બરિસહિં સુમન ।
સકુચે સકલ ભુઆલ જનુ બિલોકિ રબિ કુમુદગન ॥ ૨૬૪॥

શ્રીરઘુનાથજીના હૃદય પર જયમાળા જોઈને દેવો ફૂલ વરસાવા લાગ્યા. સમસ્ત રાજાજનો એવી રીતે સંકોચાઈ ગયા જાણે સૂર્યને જોઈ કુમુદોનો સમૂહ સંકોચાઈ જાય. ॥ ૨૬૪॥

ચૌ૦ – પુર અરુ બ્યોમ બાજને બાજે । ખલ ભએ મલિન સાધુ સબ રાજે ॥
સુર કિંનર નર નાગ મુનીસા । જય જય જય કહિ દેહિં અસીસા ॥ ૧॥

નગર અને આકાશમાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં. દુષ્ટ લોકો ઉદાસ થઈ ગયા અને સજ્જન લોકો સર્વે પ્રસન્ન થઈ ગયા. દેવતા, કિન્નર, મનુષ્ય, નાગ અને મુનીશ્વર જયજયકાર કરીને આશીર્વાદ આપી રહ્યા છે. ॥ ૧॥

નાચહિં ગાવહિં બિબુધ બધૂટીં । બાર બાર કુસુમાંજલિ છૂટીં ॥
જહઁ તહઁ બિપ્ર બેદ ધુનિ કરહીં । બંદી બિરિદાવલિ ઉચ્ચરહીં ॥ ૨॥

દેવાંગનાઓ નાચવા-ગાવા લાગી છે. વારંવાર હાથોમાંથી પુષ્પોની અંજલિઓ છૂટી રહી છે. ચારેકોર બ્રાહ્મણ વેદધ્વનિ કરી રહ્યા છે અને ભાટ લોકો બિરુદાવલી (કુલકીર્તિ) વખાણી રહ્યા છે. ॥ ૨॥

મહિ પાતાલ નાક જસુ બ્યાપા । રામ બરી સિય ભંજેઉ ચાપા ॥
કરહિં આરતી પુર નર નારી । દેહિં નિછાવરિ બિત્ત બિસારી ॥ ૩॥

પૃથ્વી, પાતાળ અને સ્વર્ગ ત્રણેય લોકોમાં યશ ફેલાઈ ગયો કે શ્રીરામચન્દ્રજીએ ધનુષ તોડી નાખ્યું અને સીતાજીનું વરણ કરી લીધું. નગરનાં નર-નારી આરતી કરી રહ્યાં છે અને પોતાની સંપત્તિ (યોગ્યતા)ને ભૂલાવી (સામર્થ્યથી અત્યંત અધિક) ન્યોછાવર કરી રહ્યાં છે. ॥ ૩॥

સોહતિ સીય રામ કૈ જોરી । છબિ સિંગારુ મનહુઁ એક ઠોરી ॥
સખીં કહહિં પ્રભુપદ ગહુ સીતા । કરતિ ન ચરન પરસ અતિ ભીતા ॥ ૪॥

શ્રીસીતા-રામજીની જોડી એવી સુશોભિત થઈ રહી છે જાણે સુંદરતા અને શૃંગારરસ એકત્ર થઈ ગયા હોય. સખીઓ કહી રહી છે - સીતે! સ્વામીનાં ચરણોને સ્પર્શો; પરંતુ સીતાજી અત્યંત ભયભીત થઈ તેમનાં ચરણને સ્પર્શ કરતાં નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – ગૌતમ તિય ગતિ સુરતિ કરિ નહિં પરસતિ પગ પાનિ ।
મન બિહસે રઘુબંસમનિ પ્રીતિ અલૌકિક જાનિ ॥ ૨૬૫॥

ગૌતમજીની સ્ત્રી અહલ્યાની ગતિનું સ્મરણ કરીને સીતાજી શ્રીરામજીના ચરણોને હાથેથી સ્પર્શ કરી રહ્યાં નથી. સીતાજીનો અલૌકિક પ્રેમ જાણીને રઘુકુલમણિ શ્રીરામચન્દ્રજી મનમાં હસ્યા. ॥ ૨૬૫॥

ચૌ૦ – તબ સિય દેખિ ભૂપ અભિલાષે । કૂર કપૂત મૂઢ઼ મન માખે ॥
ઉઠિ ઉઠિ પહિરિ સનાહ અભાગે । જહઁ તહઁ ગાલ બજાવન લાગે ॥ ૧॥

તે સમયે સીતાજીને જોઈને કેટલાક રાજા લોકો લલચાઈ ઊઠ્યા. તે દુષ્ટ, કપૂત અને મૂઢ રાજા મનમાં ઘણા રોષે ભરાયા. તે અભાગિયા ઊઠી-ઊઠીને, કવચ પહેરીને, જ્યાં-ત્યાં ગાલ બજાવવા લાગ્યા. ॥ ૧॥

લેહુ છડ़ાઇ સીય કહ કોઉ । ધરિ બાઁધહુ નૃપ બાલક દોઉ ॥
તોરેં ધનુષુ ચાડ़ નહિં સરઈ । જીવત હમહિ કુઅઁરિ કો બરઈ ॥ ૨॥

કોઈ કહે છે, સીતાને છીનવી લો અને બંને રાજકુમારોને પકડીને બાંધી લો. ધનુષ તોડવાથી ઇચ્છા નહીં સરે(આશા પૂરી નહીં થાય). અમારી હયાતીમાં રાજકુમારીને કોણ પરણી શકે છે? ॥ ૨॥

જૌં બિદેહુ કછુ કરૈ સહાઈ । જીતહુ સમર સહિત દોઉ ભાઈ ॥
સાધુ ભૂપ બોલે સુનિ બાની । રાજસમાજહિ લાજ લજાની ॥ ૩॥

જો જનક કંઈ સહાયતા કરે તો યુદ્ધમાં બંને ભાઈઓ સહિત એને પણ જીતી લો. આ વચન સાંભળી સજ્જન રાજા બોલ્યા – આ [નિર્લજ્જ] રાજસમાજને જોઈને તો લજ્જા પણ લજાઈ ગઈ. ॥ ૩॥

બલુ પ્રતાપુ બીરતા બડ़ાઈ । નાક પિનાકહિ સંગ સિધાઈ ॥
સોઇ સૂરતા કિ અબ કહુઁ પાઈ । અસિ બુધિ તૌ બિધિ મુહઁ મસિ લાઈ ॥ ૪॥

અરે! તમારું બળ, પ્રતાપ, વીરતા, મોટાઈ અને નાક (પ્રતિષ્ઠા) તો ધનુષની સાથે જ ચાલ્યાં ગયાં. શું હવે એ જ વીરતા ક્યાંકથી પામી ગયા? આવી દુષ્ટ બુદ્ધિ છે, એટલે જ વિધાતાએ તમારાં મુખો ઉપર મેશ લગાડી દીધી. ॥ ૪॥

દો૦ – દેખહુ રામહિ નયન ભરિ તજિ ઇરિષા મદુ કોહુ ।
લખન રોષુ પાવકુ પ્રબલ જાનિ સલભ જનિ હોહુ ॥ ૨૬૬॥

ઈર્ષા, ઘમંડ અને ક્રોધ છોડીને નેત્રો ભરીને શ્રીરામજી [ની શોભા]ને જોઈ લો. લક્ષ્મણજીના ક્રોધને પ્રબળ અગ્નિ જાણીને એમાં પતંગિયાં ન બનો. ॥ ૨૬૬॥

ચૌ૦ – બૈનતેય બલિ જિમિ ચહ કાગૂ । જિમિ સસુ ચહૈ નાગ અરિ ભાગૂ ॥
જિમિ ચહ કુસલ અકારન કોહી । સબ સંપદા ચહૈ સિવદ્રોહી ॥ ૧॥

જેમ ગરુડનો ભાગ કાગડો ઇચ્છે, સિંહનો ભાગ સસલું ઇચ્છે, વિના કારણેય ક્રોધ કરનારો પોતાની કુશળતા ઇચ્છે, શિવજીનો વિરોધ કરનારો બધા પ્રકારની સંપત્તિ ઇચ્છે, ॥ ૧॥

લોભી લોલુપ કલ કીરતિ ચહઈ । અકલંકતા કિ કામી લહઈ ॥
હરિ પદ બિમુખ પરમ ગતિ ચાહા । તસ તુમ્હાર લાલચુ નરનાહા ॥ ૨॥

લોભી-લાલચુ સુંદર કીર્તિને ઇચ્છે, કામી મનુષ્ય નિષ્કલંકતા [ઇચ્છે તો] શું પામી શકે છે? અને જેમ શ્રીહરિના ચરણોથી વિમુખ મનુષ્ય પરમગતિ (મોક્ષ) ઇચ્છે; હે રાજાઓ! સીતાને માટે તમારી લાલચ પણ એવી જ વ્યર્થ છે. ॥ ૨॥

કોલાહલુ સુનિ સીય સકાની । સખીં લવાઇ ગઈં જહઁ રાની ॥
રામુ સુભાયઁ ચલે ગુરુ પાહીં । સિય સનેહુ બરનત મન માહીં ॥ ૩॥

કોલાહલ સાંભળીને સીતાજી શંકિત થઈ ગયાં. ત્યારે સખીઓ તેમને ત્યાં લઈ ગઈ જ્યાં રાણી (સીતાજીનાં માતા) હતાં. શ્રીરામચન્દ્રજી સીતાજીના સ્નેહને મનમાં વખાણતાં સ્વાભાવિક ચાલથી ગુરુજીની પાસે ચાલ્યા. ॥ ૩॥

રાનિન્હ સહિત સોચ બસ સીયા। અબ ધૌં બિધિહિ કાહ કરનીયા॥
ભૂપ બચન સુનિ ઈત ઉત તકહીં। લખનુ રામ ડર બોલિ ન સકહીં॥૪॥

રાણીઓસહિત સીતાજી [દુષ્ટ રાજાઓનાં દુર્વચન સાંભળીને] શોકવશ છે, ન જાણે વિધાતા હવે શું કરનાર છે? રાજાઓનાં વચન સાંભળી લક્ષ્મણજી આમ-તેમ જુએ છે; પરંતુ શ્રીરામચન્દ્રજીના ડરથી કંઈ બોલી શકતા નથી. ॥૪॥

દો૦— અરુન નયન ભૃકુટી કુટિલ ચિતવત નૃપન્હ સકોપ।
મનહુઁ મત્ત ગજગન નિરખિ સિંઘકિસોરહિ ચોપ॥૨૬૭॥

તેમનાં નેત્ર લાલ અને ભ્રમરો વાંકી થઈ ગઈ અને તેઓ ક્રોધથી રાજાઓની તરફ જોવા લાગ્યા; જાણે મદમસ્ત હાથીઓનું ટોળું જોઈને સિંહના બચ્ચાને આવેશ આવી ગયો હોય. ॥૨૬૭॥

ચૌ૦— ખરભરુ દેખિ બિકલ પુર નારીં। સબ મિલિ દેહિં મહીપન્હ ગારીં॥
તેહિં અવસર સુનિ સિવ ધનુ ભંગા। આયઉ ભૃગુકુલ કમલ પતંગા॥૧॥

ખળભળાટ જોઈને જનકપુરની સ્ત્રીઓ વ્યાકુળ થઈ ગઈ અને સર્વે મળીને રાજાઓને ગાળો આપવા લાગી. તે જ અવસરે શિવજીના ધનુષનું તૂટવાનું સાંભળી ભૃગુકુળરૂપી કમળના સૂર્ય પરશુરામજી આવ્યા. ॥૧॥

દેખિ મહીપ સકલ સકુચાને। બાજ ઝપટ જનુ લવા લુકાને॥
ગૌરિ સરીર ભૂતિ ભલ ભ્રાજા। ભાલ બિસાલ ત્રિપુંડ બિરાજા॥૨॥

તેમને જોઈને સર્વે રાજાઓ સંતાઈ ગયા, જાણે બાજની તરાપ પડ્યે તેતરો છુપાઈ ગયાં હોય. ગૌર શરીર પર વિભૂતિ (ભસ્મ) અત્યંત શોભી રહી છે અને વિશાળ લલાટ ઉપર ત્રિપુંડ વિશેષ શોભા આપી રહ્યું છે. ॥૨॥

સીસ જટા સસિબદનુ સુહાવા। રિસ બસ કછુક અરુન હોઇ આવા॥
ભૃકુટી કુટિલ નયન રિસ રાતે। સહજહુઁ ચિતવત મનહુઁ રિસાતે॥૩॥

સિર પર જટા છે, સુંદર મુખચન્દ્ર ક્રોધના લીધે કંઈક લાલ થઈ આવ્યું છે. ભ્રમરો વાંકી અને આંખો ક્રોધથી લાલ છે. સહજ જ (સ્વાભાવિક પણે) જોતા હોય છે તો પણ એવું લાગે છે જાણે ક્રોધ કરી રહ્યા છે. ॥૩॥

બૃષભ કંધ ઉર બાહુ બિસાલા। ચારુ જનેઉ માલ મૃગછાલા॥
કટિ મુનિબસન તૂન દુઇ બાઁધેં। ધનુ સર કર કુઠારુ કલ કાઁધેં॥૪॥

બળદના જેવા (ઊંચા અને પુષ્ટ) ખભા છે; છાતી અને ભુજાઓ વિશાળ છે. સુંદર યજ્ઞોપવીત ધારણ કરેલી છે, માળા પહેરી છે અને મૃગચર્મ લીધેલું છે. કમરમાં મુનિઓનાં વસ્ત્ર (વલ્કલ) અને બે ભાથાઓ બાંધ્યાં છે. હાથમાં ધનુષ-બાણ અને સુંદર ખભા પર ફરસો ધારણ કરેલ છે. ॥૪॥

દો૦ – સાંત બેષુ કરની કઠિન બરનિ ન જાઈ સરૂપ ।
ધરિ મુનિતનુ જનુ બીર રસુ આયઉ જહઁ સબ ભૂપ ॥ ૨૬૮॥

શાંત વેષ છે, પરંતુ કરણી ઘણી કઠોર છે; સ્વરૂપનું વર્ણન કરી નથી શકાતું. જાણે વીર-રસ જ મુનિનું શરીર ધારણ કરીને, જ્યાં સર્વે રાજાજનો છે ત્યાં આવી ગયો હોય. ॥ ૨૬૮॥

ચૌ૦ – દેખત ભૃગુપતિ બેષુ કરાલા । ઉઠે સકલ ભય બિકલ ભુઆલા ॥
પિતુ સમેત કહિ કહિ નિજ નામા । લગે કરન સબ દંડ પ્રનામા ॥ ૧॥

પરશુરામજીનો ભયાનક વેષ જોઈને સર્વે રાજા ભયથી વ્યાકુળ થઈ ઊભા થઈ ગયા અને પિતાસહિત પોતાનું નામ કહી-કહીને સૌ દંડવત્-પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧॥

જેહિ સુભાયઁ ચિતવહિં હિતુ જાની । સો જાનઇ જનુ આઇ ખુટાની ॥
જનક બહોરિ આઇ સિરુ નાવા । સીય બોલાઇ પ્રનામુ કરાવા ॥ ૨॥

પરશુરામજી ભલું સમજીને પણ સ્વભાવિકરૂપે જેની તરફ જોઈ લે છે, તે સમજે છે કે જાણે મારું આયુષ્ય પૂરું થઈ ગયું. પછી જનકજીએ આવીને શીશ નમાવ્યું અને સીતાજીને બોલાવી પ્રણામ કરાવડાવ્યાં. ॥ ૨॥

આસિષ દીન્હિ સખીં હરષાનીં । નિજ સમાજ લૈ ગઈં સયાનીં ॥
બિસ્વામિત્રુ મિલે પુનિ આઈ । પદ સરોજ મેલે દોઉ ભાઈ ॥ ૩॥

પરશુરામજીએ સીતાજીને આશીર્વાદ આપ્યા. સખીઓ હર્ષિત થઈ અને [ત્યાં હવે વધુ વાર રોકાવું યોગ્ય ન જાણીને] તે ચતુર સખીઓ તેમને પોતાની મંડળીમાં લઈ ગઈ. પછી વિશ્વામિત્રજી આવીને મળ્યા અને તેમણે બંને ભાઈઓને તેમનાં ચરણકમળો પર નમાવડાવ્યા. ॥ ૩॥

રામુ લખનુ દસરથ કે ઢોટા । દીન્હિ અસીસ દેખિ ભલ જોટા ॥
રામહિ ચિતઇ રહે થકિ લોચન । રૂપ અપાર માર મદ મોચન ॥ ૪॥

[વિશ્વામિત્રજીએ કહ્યું –] આ રામ અને લક્ષ્મણ રાજા દશરથના પુત્ર છે. તેમની સુંદર જોડી જોઈને પરશુરામજીએ આશીર્વાદ આપ્યા. કામદેવનો પણ ગર્વ છોડાવનાર, શ્રીરામચન્દ્રજીના અપાર રૂપને જોઈને તેમનાં નેત્ર સ્થિર (સ્તંભિત) થઈ ગયાં. ॥ ૪॥

દો૦ – બહુરિ બિલોકિ બિદેહ સન કહહુ કાહ અતિ ભીર ।
પૂઁછત જાનિ અજાન જિમિ બ્યાપેઉ કોપુ સરીર ॥ ૨૬૯॥

પછી બધુંય જોઈને, જાણતા હોવા છતાં અજાણ્યાની જેમ જનકજીને પૂછે છે કે કહો, આ મોટી ભારે ભીડ કેમ છે? તેમના શરીરમાં ક્રોધ છવાયેલો છે. ॥ ૨૬૯॥

ચૌ૦ – સમાચાર કહિ જનક સુનાએ । જેહિ કારન મહીપ સબ આએ ॥
સુનત બચન ફિરિ અનત નિહારે । દેખે ચાપખંડ મહિ ડારે ॥ ૧॥

જે કારણે બધા રાજા આવ્યા હતા, રાજા જનકે તે બધા સમાચાર કહી સંભળાવ્યા. જનકનાં વચન સાંભળીને પરશુરામજીએ ફરીને બીજી બાજુ જોયું તો ધનુષના ટુકડા પૃથ્વી પર પડેલા દેખાયા. ॥ ૧॥

અતિ રિસ બોલે બચન કઠોરા । કહુ જડ઼ જનક ધનુષ કૈ તોરા ॥
બેગિ દેખાઉ મૂઢ઼ ન ત આજૂ । ઉલટઉઁ મહિ જહઁ લહિ તવ રાજૂ ॥ ૨॥

અત્યંત ક્રોધે ભરાઈને તેઓ કઠોર વચન બોલ્યા – રે મૂર્ખ જનક! બતાવ, ધનુષ કોણે તોડ્યું? તેને શીઘ્ર બતાવ, નહીં તો અરે મૂઢ! આજે હું જ્યાં સુધી તારું રાજ્ય છે, ત્યાં સુધીની પૃથ્વીને ઉલટાવી નાખીશ. ॥ ૨॥

અતિ ડરુ ઉતરુ દેત નૃપુ નાહીં । કુટિલ ભૂપ હરષે મન માહીં ॥
સુર મુનિ નાગ નગર નર નારી । સોચહિં સકલ ત્રાસ ઉર ભારી ॥ ૩॥

રાજાને અત્યંત ડર લાગ્યો, જેને લીધે તે ઉત્તર આપતા નથી. આ જોઈને કુટિલ રાજા મનમાં અતિ પ્રસન્ન થયા. દેવતા, મુનિ, નાગ અને નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષ બધા શોક કરવા લાગ્યા, બધાના અંતરમાં ઘણો ભય છે. ॥ ૩॥

મન પછિતાતિ સીય મહતારી । બિધિ અબ સઁવરી બાત બિગારી ॥
ભૃગુપતિ કર સુભાઉ સુનિ સીતા । અરધ નિમેષ કલપ સમ બીતા ॥ ૪॥

સીતાજીનાં માતા મનમાં પસ્તાઈ રહ્યાં છે કે હાય! વિધાતાએ હવે બની-બનેલી વાત બગાડી નાખી. પરશુરામજીનો સ્વભાવ સાંભળીને સીતાજીનો અડધો ક્ષણ પણ કલ્પ સમાન વીતવા લાગ્યો. ॥ ૪॥

દો૦– સભય બિલોકે લોગ સબ જાનિ જાનકી ભીરુ ।
હૃદયઁ ન હરષુ બિષાદુ કછુ બોલે શ્રીરઘુબીરુ ॥ ૨૭૦॥

ત્યારે શ્રીરામચન્દ્રજી સર્વે લોકોને ભયભીત જોઈને અને સીતાજીને ડરેલાં જાણીને બોલ્યા – તેમના હૃદયમાં ન કોઈ હર્ષ હતો ન વિષાદ – ॥ ૨૭૦॥

માસપારાયણ, નવમો વિશ્રામ

નાથ સંભુધનુ ભંજનિહારા । હોઇહિ કેઉ એક દાસ તુમ્હારા ॥
આયસુ કાહ કહિઅ કિન મોહી । સુનિ રિસાઇ બોલે મુનિ કોહી ॥ ૧॥

હે નાથ! શિવજીના ધનુષને તોડનારો આપનો કોઈ એક દાસ જ હશે. શું આજ્ઞા છે, મને કેમ નથી કહેતા? આ સાંભળીને ક્રોધી મુનિ રિસાઈને બોલ્યા – ॥ ૧॥

સેવકુ સો જો કરૈ સેવકાઈ । અરિ કરની કરિ કરિઅ લરાઈ ॥
સુનહુ રામ જેહિં સિવધનુ તોરા । સહસબાહુ સમ સો રિપુ મોરા ॥ ૨॥

સેવક એ જ છે જે સેવાનું કામ કરે. શત્રુનું કામ કરીને તો લડાઈ જ કરવી જોઈએ. હે રામ! સાંભળો, જેણે શિવજીનું ધનુષ તોડ્યું છે, તે સહસ્રબાહુના જેવો મારો શત્રુ છે. ॥ ૨॥

સો બિલગાઉ બિહાઈ સમાજા। ન ત મારે જૈહહિં સબ રાજા ॥
સુનિ મુનિ બચન લખન મુસુકાને। બોલે પરસુધરહિ અપમાને ॥ ૩॥

તે આ સમાજને છોડીને અલગ થઈ જાય, નહીં તો બધા રાજા માર્યા જશે. મુનિનાં વચન સાંભળીને લક્ષ્મણજી મલકાયા અને પરશુરામજીનું અપમાન કરતાં બોલ્યા – ॥ ૩॥

બહુ ધનુહીં તોરીં લરિકાઈં। કબહુઁ ન અસિ રિસ કીન્હિ ગોસાઈં ॥
એહિ ધનુ પર મમતા કેહિ હેતૂ। સુનિ રિસાઈ કહ ભૃગુકુલકેતૂ ॥ ૪॥

હે ગોસાઈં! બાળપણમાં અમે ઘણાં જ નાનાં ધનુષો તોડી નાખ્યાં. પરંતુ આપે આવો ક્રોધ ક્યારેય નથી કર્યો. આ ધનુષ પર આટલી મમતા કયા કારણે છે? આ સાંભળી ભૃગુવંશની ધ્વજાસ્વરૂપ પરશુરામજી કુપિત થઈને કહેવા લાગ્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – રે નૃપ બાલક કાલ બસ બોલત તોહિ ન સઁભાર।
ધનુહી સમ તિપુરારિ ધનુ બિદિત સકલ સંસાર ॥ ૨૭૧॥

અરે રાજપુત્ર! કાળને વશ હોવાથી તને બોલવાનો કંઈ પણ હોશ નથી. આખા સંસારમાં વિખ્યાત શિવજીનું આ ધનુષ શું સામાન્ય ધનુષ સમાન છે? ॥ ૨૭૧॥

ચૌ૦ – લખન કહા હઁસિ હમરેં જાના। સુનહુ દેવ સબ ધનુષ સમાના ॥
કા છતિ લાભુ જૂન ધનુ તોરેં। દેખા રામ નયન કે ભોરેં ॥ ૧॥

લક્ષ્મણજીએ હસીને કહ્યું – હે દેવ! સાંભળો, અમારી સમજમાં તો બધાં ધનુષ એક જેવાં જ છે. જૂના ધનુષને તોડવામાં શું નફો-નુકસાન! શ્રીરામચન્દ્રજીએ તો આને નવાના ભ્રમમાં જોયું હતું. ॥ ૧॥

છુઅત ટૂટ રઘુપતિહુ ન દોસૂ। મુનિ બિનુ કાજ કરિઅ કત રોસૂ ॥
બોલે ચિતઈ પરસુ કી ઓરા। રે સઠ સુનેહિ સુભાઉ ન મોરા ॥ ૨॥

વળી, આ તો અડતાંની સાથે જ તૂટી ગયું, તેમાં રઘુનાથજીનો પણ કોઈ દોષ નથી. હે મુનિ! આપ વિના કારણે જ શા માટે ક્રોધ કરો છો? પરશુરામજી પોતાના ફરસાની સામું જોઈ બોલ્યા – અરે દુષ્ટ! તેં મારો સ્વભાવ નથી સાંભળ્યો? ॥ ૨॥

બાલકુ બોલિ બધઉઁ નહિં તોહી। કેવલ મુનિ જડ઼ જાનહિ મોહી ॥
બાલ બ્રહ્મચારી અતિ કોહી। બિસ્વ બિદિત છત્રિયકુલ દ્રોહી ॥ ૩॥

હું તને બાળક જાણીને મારતો નથી. અરે મૂર્ખ! શું તું મને માત્ર સામાન્ય મુનિ જ જાણે છે! હું બાળબ્રહ્મચારી અને અત્યંત ક્રોધી છું. ક્ષત્રિયકુળનો શત્રુ તે હું વિશ્વભરમાં વિખ્યાત છું. ॥ ૩॥

ભુજબલ ભૂમિ ભૂપ બિનુ કીન્હી। બિપુલ બાર મહિદેવન્હ દીન્હી ॥
સહસબાહુ ભુજ છેદનિહારા। પરસુ બિલોકુ મહીપકુમારા ॥ ૪॥

પોતાની ભુજાઓના બળથી મેં પૃથ્વીને રાજાઓથી રહિત કરી દીધી અને ઘણીવાર તેને બ્રાહ્મણોને આપી દીધી. હે રાજકુમાર! સહસ્રબાહુની ભુજાઓને વાઢી નાખનાર મારા આ ફરસાને જો! ॥ ૪॥

દો૦ – માતુ પિતહિ જનિ સોચબસ કરસિ મહીસકિસોર ।
ગર્ભન્હ કે અર્ભક દલન પરસુ મોર અતિ ઘોર ॥ ૨૭૨॥

અરે રાજાના બાળક! તું પોતાનાં માતા-પિતાને શોકને વશ ન કર. મારો ફરસો ઘણો જ ભયાનક છે, એ ગર્ભમાંનાં બાળકોનો પણ નાશ કરનારો છે. ॥ ૨૭૨॥

ચૌ૦ – બિહસિ લખનુ બોલે મૃદુ બાની । અહો મુનીસુ મહા ભટમાની ॥
પુનિ પુનિ મોહિ દેખાવ કુઠારૂ । ચહત ઉડ઼ાવન ફૂઁકિ પહારૂ ॥ ૧॥

લક્ષ્મણજી હસીને કોમળ વાણીથી બોલ્યા – અહો! મુનીશ્વર તો પોતાને મોટો ભારે યોદ્ધા સમજે છે. વારંવાર મને કુહાડી દેખાડે છે. ફૂંકથી પહાડ ઉડાવવા ઇચ્છે છે. ॥ ૧॥

ઇહાઁ કુમ્હડ઼બતિયા કોઉ નાહીં । જે તરજની દેખિ મરિ જાહીં ॥
દેખિ કુઠારુ સરાસન બાના । મૈં કછુ કહા સહિત અભિમાના ॥ ૨॥

અહીં કંઈ કોળાનું નાનું કાચું ફળ નથી, જે તર્જની આંગળીને જોતાં જ મરી જાય છે. કુહાડી અને ધનુષ-બાણ જોઈને જ મેં કંઈ સ્વાભિમાનપણે કહ્યું હતું. ॥ ૨॥

ભૃગુસુત સમુઝિ જનેઉ બિલોકી । જો કછુ કહહુ સહઉઁ રિસ રોકી ॥
સુર મહિસુર હરિજન અરુ ગાઈ । હમરેં કુલ ઇન્હ પર ન સુરાઈ ॥ ૩॥

ભૃગુવંશી સમજીને અને યજ્ઞોપવીત જોઈને તો જે કંઈ આપ કહો છો, તેને હું ક્રોધ રોકીને સહી લઉં છું. દેવતા, બ્રાહ્મણ, ભગવાનના ભક્ત અને ગૌ – એમનાં પર અમારા કુળમાં વીરતા નથી દેખાડાતી. ॥ ૩॥

બધેં પાપુ અપકીરતિ હારેં । મારતહૂઁ પા પરિઅ તુમ્હારેં ॥
કોટિ કુલિસ સમ બચનુ તુમ્હારા । બ્યર્થ ધરહુ ધનુ બાન કુઠારા ॥ ૪॥

કેમકે એમને મારવાથી પાપ લાગે છે અને એમનાથી હારી જવામાં અપકીર્તિ થાય છે. એટલે આપ મારો તો પણ આપના પગમાં જ પડવું જોઈએ. આપનું એકેએક વચન જ કરોડો વજ્રોની સમાન છે. ધનુષ-બાણ અને કુહાડી તો આપ વ્યર્થ જ ધારણ કરો છો. ॥ ૪॥

દો૦ – જો બિલોકિ અનુચિત કહેઉઁ છમહુ મહામુનિ ધીર ।
સુનિ સરોષ ભૃગુબંસમનિ બોલે ગિરા ગભીર ॥ ૨૭૩॥

એમને (ધનુષ-બાણ અને કુહાડી) જોઈને જ મેં કંઈ અનુચિત કહ્યું હોય તો તેને હે ધીર મહામુનિ! ક્ષમા કરો. આ સાંભળીને ભૃગુવંશમણિ પરશુરામજી ક્રોધ સાથે ગંભીર વાણી બોલ્યા – ॥ ૨૭૩॥

ચૌ૦ – કૌસિક સુનહુ મંદ યહુ બાલકુ । કુટિલ કાલબસ નિજ કુલ ઘાલકુ ॥
ભાનુ બંસ રાકેસ કલંકૂ । નિપટ નિરંકુસ અબુધ અસંકૂ ॥ ૧॥

હે વિશ્વામિત્ર! સાંભળો, આ બાળક ઘણો કુબુદ્ધિ અને કુટિલ છે, કાળને વશ થઈને એ પોતાના કુળનો ઘાતક બની રહ્યો છે. એ સૂર્યવંશરૂપી પૂર્ણચન્દ્રનું કલંક છે. એ બિલકુલ ઉદ્દંડ, મૂર્ખ અને નીડર છે. ॥ ૧॥

કાલ કવલુ હોઈહિ છન માહીં। કહઉઁ પુકારિ ખોરિ મોહિ નાહીં॥
તુમ્હ હટકહુ જૌં ચહહુ ઉબારા। કહિ પ્રતાપુ બલુ રોષુ હમારા॥ ૨॥

હમણાં ક્ષણમાત્રમાં એ કાળનો કોળિયો થઈ જશે. હું પોકારીને કહી દઉં છું, પછી મારો દોષ નથી. જો તમે એને બચાવવા ઇચ્છતા હોવ, તો અમારા પ્રતાપ, બળ અને ક્રોધને જણાવીને એને અટકાવી દો. ॥ ૨॥

લખન કહેઉ મુનિ સુજસુ તુમ્હારા। તુમ્હહિ અછત કો બરનૈ પારા॥
અપને મુઁહ તુમ્હ આપનિ કરની। બાર અનેક ભાઁતિ બહુ બરની॥ ૩॥

લક્ષ્મણજીએ કહ્યું – હે મુનિ! આપના સુયશનું આપના હોવા છતાં અન્ય કોણ વર્ણન કરી શકે છે? આપે આપના જ મુખથી પોતાની કરણીનું અનેક વખત, અનેક પ્રકારે વર્ણન કર્યું છે. ॥ ૩॥

નહિં સંતોષુ ત પુનિ કછુ કહહૂ। જનિ રિસ રોકિ દુસહ દુખ સહહૂ॥
બીરબ્રતી તુમ્હ ધીર અછોભા। ગારી દેત ન પાવહુ સોભા॥ ૪॥

એટલાથી પણ સંતોષ ન થયો હોય તો ફરી કંઈ કહી નાખો. ક્રોધને રોકીને અસહ્ય દુઃખ ન સહો. આપ વીરતાનું વ્રત ધારણ કરનારા, ધૈર્યવાન અને ક્ષોભરહિત છો. ગાળો આપતાં આપ શોભા નથી પામતા! ॥ ૪॥

દો૦ – સૂર સમર કરની કરહિં કહિ ન જનાવહિં આપુ।
બિદ્યમાન રન પાઈ રિપુ કાયર કથહિં પ્રતાપુ॥ ૨૭૪॥

શૂરવીર તો યુદ્ધમાં કરણી (શૂરવીરતાનું કાર્ય) કરે છે, કહીને પોતાને નથી ઓળખાવતા. શત્રુને યુદ્ધમાં હાજર જોઈને કાયર જ પોતાના પ્રતાપની ડંફાસ માર્યા કરે છે. ॥ ૨૭૪॥

ચૌ૦ – તુમ્હ તૌ કાલુ હાઁક જનુ લાવા। બાર બાર મોહિ લાગિ બોલાવા॥
સુનત લખન કે બચન કઠોરા। પરસુ સુધારિ ધરેઉ કર ઘોરા॥ ૧॥

આપ તો જાણે કાળને બૂમ પાડીને વારંવાર તેને મારા માટે બોલાવો છો. લક્ષ્મણજીનાં કઠોર વચન સાંભળતાં જ પરશુરામજીએ પોતાના ભયાનક ફરસાને સજાવીને હાથમાં લઈ લીધો. ॥ ૧॥

અબ જનિ દેઇ દોસુ મોહિ લોગૂ। કટુબાદી બાલકુ બધજોગૂ॥
બાલ બિલોકિ બહુત મૈં બાઁચા। અબ યહુ મરનિહાર ભા સાઁચા॥ ૨॥

[અને બોલ્યા –] હવે લોક મને દોષ ન આપે. આ કડવું બોલનારો બાળક મારી નાખવાને જ યોગ્ય છે. એને બાળક જાણીને મેં ઘણો બચાવ્યો, પણ હવે એ ખરેખર મરવાને જ આવી ગયો છે. ॥ ૨॥

કૌસિક કહા છમિઅ અપરાધૂ। બાલ દોષ ગુન ગનહિં ન સાધૂ॥
ખર કુઠાર મૈં અકરુન કોહી। આગેં અપરાધી ગુરુદ્રોહી॥ ૩॥

વિશ્વામિત્રજીએ કહ્યું – અપરાધ ક્ષમા કરો. બાળકોના દોષ અને ગુણને સાધુ લોકો નથી ગણકારતા. [પરશુરામજી બોલ્યા –] આ તેજ ધારનો કુહાડો, હું દયારહિત અને ક્રોધી અને આ ગુરુદ્રોહી અને અપરાધી મારા સામે – ॥ ૩॥

ઉતર દેત છોડ઼ઉઁ બિનુ મારેં। કેવલ કૌસિક સીલ તુમ્હારેં ॥
ન ત એહિ કાટિ કુઠાર કઠોરેં। ગુરહિ ઉરિન હોતેઉઁ શ્રમ થોરેં ॥૪॥

ઉત્તર આપી રહ્યો છે. આમ થવા છતાં હું એને વગર મારે છોડી રહ્યો છું, તો હે વિશ્વામિત્ર! કેવળ તમારા શીલ(પ્રેમ)ના લીધે. નહીંતર એને આ કઠોર કુહાડીથી વાઢીને થોડાક જ પરિશ્રમે હું ગુરુથી ઋણમુક્ત થઈ જાત. ॥૪॥

દો૦– ગાધિસૂનુ કહ હૃદયઁ હઁસિ મુનિહિ હરિઅરઇ સૂઝ।
અયમય ખાઁડ઼ ન ઊખમય અજહુઁ ન બૂઝ અબૂઝ ॥૨૭૫॥

વિશ્વામિત્રજીએ હૃદયમાં હસીને કહ્યું – મુનિને સર્વે સ્થળે લીલુંછમ સૂઝી રહ્યું છે (અર્થાત્ સર્વત્ર વિજયી થવાના કારણે આ રામ-લક્ષ્મણને પણ સાધારણ ક્ષત્રિય જ સમજી રહ્યા છે). પરંતુ આ લોહમયી ખાંડ (ખાંડા-ખડ્ગ) છે, શેરડીની (રસની) ખાંડ નથી [જે મુખમાં મૂકતાં જ ઓગળી જાય; ખેદ છે,] મુનિ હજી પણ અણસમજુ બનેલા છે. આમના પ્રભાવને સમજી નથી રહ્યા. ॥ ૨૭૫॥

ચૌ૦– કહેઉ લખન મુનિ સીલુ તુમ્હારા। કો નહિં જાન બિદિત સંસારા ॥
માતા પિતહિ ઉરિન ભએ નીકેં। ગુર રિનુ રહા સોચુ બડ઼ જી કેં ॥૧॥

લક્ષ્મણજીએ કહ્યું – હે મુનિ! આપના શીલને કોણ નથી જાણતું? તે સંસારમાત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. આપ માતા-પિતાથી તો સારી રીતે ઉઋણ થઈ જ ગયા છો; હવે, ગુરુનું ઋણ રહ્યું, જેનો અંતરમાં ઘણો વસવસો લાગ્યો છે. ॥૧॥

સો જનુ હમરેહિ માથે કાઢ઼ા। દિન ચલિ ગએ બ્યાજ બડ઼ બાઢ઼ા ॥
અબ આનિઅ બ્યવહરિઆ બોલી। તુરત દેઉઁ મૈં થૈલી ખોલી ॥૨॥

તે જાણે અમારા જ માથે નાખ્યો હતો. ઘણા દિવસ વીતી ગયા, આથી વ્યાજ પણ ઘણું વધી ગયું હશે. હવે, કોઈ હિસાબ કરનારાને બોલાવી લાવો, તો હું તુરત જ થેલી ખોલીને આપી દઉં. ॥ ૨॥

સુનિ કટુ બચન કુઠાર સુધારા। હાય હાય સબ સભા પુકારા ॥
ભૃગુબર પરસુ દેખાવહુ મોહી। બિપ્ર બિચારિ બચઉઁ નૃપદ્રોહી ॥૩॥

લક્ષ્મણજીનાં કડવાં વચન સાંભળીને પરશુરામજીએ ફરસાની ધાર ઘસી. આખી સભા હાય! હાય! કરીને પોકારી ઊઠી. [લક્ષ્મણજીએ કહ્યું –] હે ભૃગુશ્રેષ્ઠ! આપ મને ફરસો દેખાડી રહ્યા છો? પરંતુ હે રાજાઓના શત્રુ! હું બ્રાહ્મણ સમજી બચાવી રહ્યો છું. (બ્રાહ્મણ જાણી જવા દઉં છું). ॥૩॥

મિલે ન કબહુઁ સુભટ રન ગાઢ઼ે। દ્વિજ દેવતા ઘરહિ કે બાઢ઼ે ॥
અનુચિત કહિ સબ લોગ પુકારે। રઘુપતિ સયનહિં લખનુ નેવારે ॥૪॥

આપને ક્યારેય રણધીર બળવાન વીર ન મળ્યા! હે બ્રાહ્મણ દેવતા! આપ ઘરમાં જ મોટા છો. આ સાંભળીને 'અનુચિત છે, અનુચિત છે' કહીને બધા લોકો પોકારી ઊઠ્યા. ત્યારે શ્રીરઘુનાથજીએ ઈશારાથી લક્ષ્મણજીને અટકાવી દીધા. ॥૪॥

દો૦ – લખન ઉતર આહુતિ સરિસ ભૃગુબર કોપુ કૃસાનુ ।
બઢ़त દેખિ જલ સમ બચન બોલે રઘુકુલભાનુ ॥ ૨૭૬॥

લક્ષ્મણજીના આહુતિ સમાન ઉત્તરથી પરશુરામજીના ક્રોધરૂપી અગ્નિને વધતો જોઈને રઘુકુળના સૂર્ય શ્રીરામચન્દ્રજી જળસમાન (શાંત કરનારાં) વચન બોલ્યાં – ॥ ૨૭૬॥

ચૌ૦ – નાથ કરહુ બાલક પર છોહૂ । સૂધ દૂધમુખ કરિઅ ન કોહૂ ॥
જૌં પૈ પ્રભુ પ્રભાઉ કછુ જાના । તૌ કિ બરાબરિ કરત અયાના ॥ ૧॥

હે નાથ! બાળક પર કૃપા કરો. આ સીધા અને દુધમુખા બાળક પર ક્રોધ ન કરો. જો એ પ્રભુનો (આપનો) થોડોક પણ મહિમા (પ્રભાવ) જાણતો હોત, તો શું આ અણસમજુ આપની બરાબરી કરત? ॥ ૧॥

જૌં લરિકા કછુ અચગરિ કરહીં । ગુર પિતુ માતુ મોદ મન ભરહીં ॥
કરિઅ કૃપા સિસુ સેવક જાની । તુમ્હ સમ સીલ ધીર મુનિ ગ્યાની ॥ ૨॥

બાળક જો થોડીક ચપળતા પણ કરે છે, તો ગુરુ, પિતા અને માતા મનમાં આનંદથી ભરાઈ જાય છે. એટલે આને નાનું બાળક અને સેવક જાણીને કૃપા કરો. આપ તો સમદર્શી, સુશીલ, ધીર અને જ્ઞાની મુનિ છો. ॥ ૨॥

રામ બચન સુનિ કછુક જુડ़ાને । કહિ કછુ લખનુ બહુરિ મુસુકાને ॥
હઁસત દેખિ નખ સિખ રિસ બ્યાપી । રામ તોર ભ્રાતા બડ़ પાપી ॥ ૩॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનાં વચન સાંભળીને તે કંઈક ટાઢા પડ્યા. એટલામાં લક્ષ્મણજી કંઈ કહીને પાછા મલકાયા. તેમને હસતા જોઈને પરશુરામજીને નખથી શિખા સુધી આખાય શરીરમાં ક્રોધ છવાઈ ગયો. તેમણે કહ્યું – હે રામ! તારો ભાઈ મોટો પાપી છે. ॥ ૩॥

ગૌર સરીર સ્યામ મન માહીં । કાલકૂટમુખ પયમુખ નાહીં ॥
સહજ ટેढ़ અનુહરઈ ન તોહી । નીચુ મીચુ સમ દેખ ન મોહી ॥ ૪॥

એ શરીરથી ગૌરો, પણ હૃદયથી ઘણો કાળો છે, એ વિષમુખો છે, દુધમુખો નથી. સ્વભાવથી જ વાંકો છે, તારું અનુસરણ નથી કરતો (તારા જેવો શીલવાન નથી). આ નીચ મને કાળ સમાન નથી જોતો. ॥ ૪॥

દો૦ – લખન કહેઉ હઁસિ સુનહુ મુનિ ક્રોધુ પાપ કર મૂલ ।
જેહિ બસ જન અનુચિત કરહિં ચરહિં બિસ્વ પ્રતિકૂલ ॥ ૨૭૭॥

લક્ષ્મણજીએ હસીને કહ્યું – હે મુનિ! સાંભળો, ક્રોધ પાપનું મૂળ છે, જેના વશમાં થઈને મનુષ્ય અનુચિત કર્મ કરી બેસે છે અને સકળ વિશ્વ કરતાં પ્રતિકૂળ ચાલે છે (સર્વેનું અહિત કરે છે). ॥ ૨૭૭॥

ચૌ૦ – મૈં તુમ્હાર અનુચર મુનિરાયા । પરિહરિ કોપુ કરિઅ અબ દાયા ॥
ટૂટ ચાપ નહિં જુરિહિ રિસાને । બૈઠિઅ હોઇહિં પાય પિરાને ॥ ૧॥

હે મુનિરાજ! હું આપનો દાસ છું. હવે, ક્રોધ ત્યાગીને દયા કરો. તૂટેલું ધનુષ ક્રોધ કરવાથી સંધાઈ નહીં જાય. ઊભાં ઊભાં પગ દુખવા લાગ્યા હશે, બેસી જાઓ. ॥ ૧॥

જૌં અતિ પ્રિય તૌ કરિઅ ઉપાઈ। જોરિઅ કોઉ બડ઼ ગુની બોલાઈ॥
બોલત લખનહિં જનકુ ડેરાહીં। મષ્ટ કરહુ અનુચિત ભલ નાહીં॥ ૨॥

જો ધનુષ અત્યંત જ પ્રિય હોય, તો કોઈ ઉપાય કરવામાં આવે અને કોઈ મોટા ગુણી (કારીગર)ને બોલાવીને જોડાવી દેવડાવાય. લક્ષ્મણજીના બોલવાથી જનકજી બી જાય છે અને કહે છે – બસ, ચૂપ કરો, અનુચિત બોલવું સારું નથી. ॥ ૨॥

થર થર કાઁપહિં પુર નર નારી। છોટ કુમાર ખોટ બડ઼ ભારી॥
ભૃગુપતિ સુનિ સુનિ નિરભય બાની। રિસ તન જરઇ હોઇ બલ હાની॥ ૩॥

જનકપુરનાં સ્ત્રી-પુરુષ થર-થર કંપી રહ્યાં છે [અને મનોમન કહી રહ્યાં છે કે] નાનો કુમાર ઘણો જ ખોટો છે. લક્ષ્મણજીની નિર્ભય વાણી સાંભળી-સાંભળીને પરશુરામજીનું શરીર ક્રોધથી તપી રહ્યું છે અને એમના બળની હાનિ થઈ રહી છે (તેમનું બળ ઘટી રહ્યું છે). ॥ ૩॥

બોલે રામહિ દેઇ નિહોરા। બચઉઁ બિચારિ બંધુ લઘુ તોરા॥
મનુ મલીન તનુ સુંદર કૈસેં। બિષ રસ ભરા કનક ઘટુ જૈસેં॥ ૪॥

ત્યારે શ્રીરામચન્દ્રજી પર કૃપા બતાડતાં પરશુરામજી બોલ્યા – તારો નાનો ભાઈ સમજીને હું એને બચાવી રહ્યો છું. તે મનનો મેલો અને શરીરે એવો સુંદર છે, જેવો વિષના રસથી ભરેલો સોનાનો ઘડો! ॥ ૪॥

દો૦– સુનિ લછિમન બિહસે બહુરિ નયન તરેરે રામ।
ગુર સમીપ ગવને સકુચિ પરિહરિ બાની બામ॥ ૨૭૮॥

આ સાંભળીને લક્ષ્મણજી ફરી હસ્યા. ત્યારે શ્રીરામચન્દ્રજીએ ત્રાંસી નજરોથી એમની તરફ જોયું, જેથી લક્ષ્મણજી સંકોચાઈને, વિપરીત બોલવું છોડીને, ગુરુજી પાસે ચાલ્યા ગયા. ॥ ૨૭૮॥

ચૌ૦– અતિ બિનીત મૃદુ સીતલ બાની। બોલે રામુ જોરિ જુગ પાની॥
સુનહુ નાથ તુમ્હ સહજ સુજાના। બાલક બચનુ કરિઅ નહિં કાના॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજી બંને હાથ જોડીને અત્યંત વિનય સાથે કોમળ અને શીતળ વાણી બોલ્યા – હે નાથ! સાંભળો, આપ તો સ્વભાવથી જ સુજ્ઞ છો. આપ બાળકનાં વચનો પર કાન ન આપો (તેને સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી નાખો) ॥ ૧॥

બરરૈ બાલકુ એકુ સુભાઊ। ઇન્હહિ ન સંત બિદૂષહિં કાઊ॥
તેહિં નાહીં કછુ કાજ બિગારા। અપરાધી મૈં નાથ તુમ્હારા॥ ૨॥

વૃદ્ધ અને બાળકનો એક જ સ્વભાવ છે. સંતજન એનો કદી દોષ ગણતા નથી. વળી, તેણે (લક્ષ્મણે) તો આપનું કંઈ કાર્ય પણ નથી બગાડ્યું. હે નાથ! આપનો અપરાધી તો હું છું. ॥ ૨॥

કૃપા કોપુ બધુ બઁધબ ગોસાઈં। મો પર કરિઅ દાસ કી નાઈં॥
કહિઅ બેગિ જેહિ બિધિ રિસ જાઈ। મુનિનાયક સોઇ કરૌં ઉપાઈ॥ ૩॥

માટે હે સ્વામી! કૃપા, ક્રોધ, વધ અને બંધન – જે કંઈ કરવું હોય; દાસની જેમ (અર્થાત્ દાસ સમજીને) મારા પર કરો. જે રીતે શીઘ્ર આપનો ક્રોધ દૂર થાય, હે મુનિરાજ! બતાવો, તે જ ઉપાય હું કરું. ॥ ૩॥

કહ મુનિ રામ જાઇ રિસ કૈસેં। અજહુઁ અનુજ તવ ચિતવ અનૈસેં॥
એહિ કેં કંઠ કુઠારુ ન દીન્હા। તૌ મૈં કાહ કોપુ કરિ કીન્હા॥૪॥

મુનિએ કહ્યું – હે રામ! ક્રોધ કેમ જાય? હજી પણ તારો નાનો ભાઈ વાંકી દૃષ્ટિએ જ તાકી રહ્યો છે. એની ગર્દન પર મેં કુહાડો ન ચલાવ્યો, તો ક્રોધ કરીને કર્યું જ શું? ॥૪॥

દો૦– ગર્ભ સ્રવહિં અવનિપ રવનિ સુનિ કુઠાર ગતિ ઘોર।
પરસુ અછત દેખઉઁ જિઅત બૈરી ભૂપકિસોર॥૨૭૯॥

મારા જે કુહાડાની ઘોર કરણી સાંભળીને રાજાઓની સ્ત્રીઓના ગર્ભ સ્રવી જાય છે, તે જ ફરસો હોવા છતાં હું આ શત્રુ રાજપુત્રને જીવિત જોઈ રહ્યો છું! ॥૨૭૯॥

ચૌ૦– બહઇ ન હાથુ દહઇ રિસ છાતી। ભા કુઠારુ કુંઠિત નૃપઘાતી॥
ભયઉ બામ બિધિ ફિરેઉ સુભાઊ। મોરે હૃદયઁ કૃપા કસિ કાઊ॥૧॥

હાથ ચાલતો નથી, ક્રોધથી છાતી બળ્યે જાય છે. [હાય!] રાજાઓનો ઘાતક આ કુહાડો પણ કુંઠિત થઈ ગયો. વિધાતા વિપરીત થઈ ગયો, એથી મારો સ્વભાવ બદલાઈ ગયો, નહીં તો ભલા! મારા હૃદયમાં ક્યારેય પણ કૃપા કેવી? ॥૧॥

આજુ દયા દુખુ દુસહ સહાવા। સુનિ સૌમિત્રિ બિહસિ સિરુ નાવા॥
બાઉ કૃપા મૂરતિ અનુકૂલા। બોલત બચન ઝરત જનુ ફૂલા॥૨॥

આજે દયા મને આ દુસહ્ય દુ:ખ સહન કરાવી રહી છે. આ સાંભળીને લક્ષ્મણજીએ મલકાઈને શીશ નમાવ્યું [અને કહ્યું –] આપનો કૃપારૂપી વાયુ પણ આપની મૂર્તિને અનુકૂળ જ છે, વચન બોલો છો, જાણે ફૂલ ખરી રહ્યાં છે! ॥૨॥

જૌં પૈ કૃપાઁ જરિહિં મુનિ ગાતા। ક્રોધ ભએઁ તનુ રાખ બિધાતા॥
દેખુ જનક હઠિ બાલકુ એહૂ। કીન્હ ચહત જડ઼ જમપુર ગેહૂ॥૩॥

હે મુનિ! જો કૃપા કરવાથી આપનું શરીર બળે છે, તો ક્રોધ થવાથી તો શરીરની રક્ષા વિધાતા જ કરશે. [પરશુરામજીએ કહ્યું –] હે જનક! જો, આ મૂર્ખ બાળક હઠ કરીને યમપુરીમાં ઘર (નિવાસ) કરવા માગે છે. ॥૩॥

બેગિ કરહુ કિન આઁખિન્હ ઓટા। દેખત છોટ ખોટ નૃપ ઢોટા॥
બિહસે લખનુ કહા મન માહીં। મૂદેં આઁખિ કતહુઁ કોઉ નાહીં॥૪॥

આને જલદીથી આંખોથી ઓઝલ કેમ નથી કરતા? આ રાજપુત્ર દેખવામાં નાનો છે પણ છે ઘણો ખોટો. લક્ષ્મણજીએ હસીને મનોમન કહ્યું – આંખ મીંચી લીધા પછી ક્યાંય કોઈ નથી હોતું. ॥૪॥

દો૦– પરસુરામુ તબ રામ પ્રતિ બોલે ઉર અતિ ક્રોધુ।
સંભુ સરાસનુ તોરિ સઠ કરસિ હમાર પ્રબોધુ॥૨૮૦॥

ત્યારે પરશુરામજીએ હૃદયમાં અત્યંત ક્રોધ ભરીને શ્રીરામજીને કહ્યું – અરે શઠ! તું શિવજીનું ધનુષ તોડીને ઊલટો અમને જ જ્ઞાન શિખવાડે છે! ॥૨૮૦॥

ચૌ૦ – બંધુ કહઇ કટુ સંમત તોરેં। તૂ છલ બિનય કરસિ કર જોરેં॥
કરુ પરિતોષુ મોર સંગ્રામા। નાહિં ત છાડ઼ કહાઉબ રામા॥૧॥

તારો આ ભાઈ તારી જ સંમતિથી કટુ વચન બોલે છે અને તું છળથી હાથ જોડીને વિનય કરે છે. કાં તો યુદ્ધમાં મારો સંતોષ કર, નહીંતર રામ કહેવડાવવું છોડી દે. ॥૧॥

છલુ તજિ કરહિ સમરુ સિવદ્રોહી। બંધુ સહિત ન ત મારઉઁ તોહી॥
ભૃગુપતિ બકહિં કુઠાર ઉઠાએઁ। મન મુસુકાહિં રામુ સિર નાએઁ॥૨॥

અરે શિવદ્રોહી! છળ ત્યાગીને મારી સાથે યુદ્ધ કર. નહીં તો ભાઈસહિત તને મારી નાખીશ. આ રીતે પરશુરામજી કુહાડો ઉઠાવી બકી રહ્યા છે અને શ્રીરામચન્દ્રજી શીશ ઝુકાવી મનમાં ને મનમાં મલકાઈ રહ્યા છે. ॥૨॥

ગુનહ લખન કર હમ પર રોષૂ। કતહુઁ સુધાઇહુ તે બડ઼ દોષૂ॥
ટેઢ઼ જાનિ સબ બંદઇ કાહૂ। બક્ર ચંદ્રમહિ ગ્રસઇ ન રાહૂ॥૩॥

[શ્રીરામચન્દ્રજીએ મનમાં ને મનમાં કહ્યું –] ગુનો તો લક્ષ્મણનો અને ક્રોધ મારા પર કરે છે! ક્યાંક ક્યાંક સીધાપણામાં પણ મોટો દોષ હોય છે. વાંકો જાણીને બધા લોકો કોઈની પણ વંદના કરે છે. વાંકા ચન્દ્રમાને રાહુ પણ નથી ગ્રસતો. ॥૩॥

રામ કહેઉ રિસ તજિઅ મુનીસા। કર કુઠારુ આગેં યહ સીસા॥
જેહિં રિસ જાઇ કરિઅ સોઇ સ્વામી। મોહિ જાનિઅ આપન અનુગામી॥૪॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ [પ્રકટ] કહ્યું – હે મુનીશ્વર ક્રોધ છોડો. આપના હાથમાં કુહાડો છે અને મારું આ માથું આગળ છે. જે રીતે આપનો ક્રોધ જાય, હે સ્વામી! તે જ કરો. મને આપનો અનુચર (દાસ) જાણો. ॥૪॥

દો૦ – પ્રભુહિ સેવકહિ સમરુ કસ તજહુ બિપ્રબર રોસુ।
બેષુ બિલોકેં કહેસિ કછુ બાલકહૂ નહિં દોસુ॥૨૮૧॥

સ્વામી અને સેવકમાં યુદ્ધ કેવું? હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ! ક્રોધનો ત્યાગ કરો. આપનો [વીરો જેવો] વેશ જોઈને જ બાળકે કંઈક કહી નાખ્યું હતું; વાસ્તવમાં તેનો પણ કોઈ દોષ નથી. ॥૨૮૧॥

ચૌ૦ – દેખિ કુઠાર બાન ધનુ ધારી। ભૈ લરિકહિ રિસ બીરુ બિચારી॥
નામુ જાન પૈ તુમ્હહિ ન ચીન્હા। બંસ સુભાયઁ ઉતરુ તેહિં દીન્હા॥૧॥

આપને કુહાડો, બાણ અને ધનુષ ધારણ કરેલા જોઈને અને વીર સમજીને બાળકને ક્રોધ આવી ગયો. તે આપનું નામ તો જાણતો હતો, પણ આપને ઓળખ્યા નહીં. પોતાના વંશ (રઘુવંશ)ના સ્વભાવ પ્રમાણે તેણે ઉત્તર આપ્યા. ॥૧॥

જૌં તુમ્હ ઔતેહુ મુનિ કી નાઈં। પદ રજ સિર સિસુ ધરત ગોસાઈં॥
છમહુ ચૂક અનજાનત કેરી। ચહિઅ બિપ્ર ઉર કૃપા ઘનેરી॥૨॥

જો આપ મુનિની જેમ આવ્યા હોત, તો હે સ્વામી બાળક આપના ચરણોની રજ માથા પર મૂકત. અજાણ્યાની ભૂલને ક્ષમા કરી દો. બ્રાહ્મણોના હૃદયમાં અત્યંત અધિક દયા હોવી જોઈએ. ॥૨॥

હમહિ તુમ્હહિ સરિબરિ કસિ નાથા। કહહુ ન કહાઁ ચરન કહઁ માથા॥
રામ માત્ર લઘુ નામ હમારા। પરસુ સહિત બડ઼ નામ તોહારા॥૩॥

હે નાથ! અમારી અને આપની બરાબરી કેવી? કહોને, ક્યાં ચરણ અને ક્યાં મસ્તક! ક્યાં મારું રામ માત્ર નાનકડું જ નામ અને ક્યાં આપનું પરશુ સહિત મોટું નામ! ॥૩॥

દેવ એકુ ગુનુ ધનુષ હમારેં। નવ ગુન પરમ પુનીત તુમ્હારેં॥
સબ પ્રકાર હમ તુમ્હ સન હારે। છમહુ બિપ્ર અપરાધ હમારે॥૪॥

હે દેવ! અમારો તો એક જ ગુણ ધનુષ છે અને આપના પરમ પવિત્ર [શમ, દમ, તપ, શૌચ, ક્ષમા, સરળતા, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન અને આસ્તિકતા–એ] નવ ગુણ છે. અમે તો બધી રીતે આપથી હાર્યા છીએ. હે વિપ્રશ્રેષ્ઠ! અમારા અપરાધોને ક્ષમા કરો. ॥૪॥

દો૦– બાર બાર મુનિ બિપ્રબર કહા રામ સન રામ।
બોલે ભૃગુપતિ સરુષ હસિ તહૂઁ બંધુ સમ બામ॥૨૮૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ પરશુરામજીને વારંવાર 'મુનિ' અને 'વિપ્રવર' કહ્યા. ત્યારે ભૃગુપતિ (પરશુરામજી) કુપિત થઈને બોલ્યા – તું પણ પોતાના ભાઈ જેવો જ વાંકો છે. ॥૨૮૨॥

ચૌ૦– નિપટહિં દ્વિજ કરિ જાનહિ મોહી। મૈં જસ બિપ્ર સુનાવઉઁ તોહી॥
ચાપ સ્રુવા સર આહુતિ જાનૂ। કોપુ મોર અતિ ઘોર કૃસાનૂ॥૧॥

તું મને કેવળ સામાન્ય બ્રાહ્મણ જ સમજે છે? હું કેવો વિપ્ર છું તે તને સંભળાવું છું. ધનુષને સરવો, બાણને આહુતિ અને મારા ક્રોધને અત્યંત ભયંકર અગ્નિ જાણ. ॥૧॥

સમિધિ સેન ચતુરંગ સુહાઈ। મહા મહીપ ભએ પસુ આઈ॥
મૈં એહિં પરસુ કાટિ બલિ દીન્હે। સમર જગ્ય જપ કોટિન્હ કીન્હે॥૨॥

ચતુરંગિણી સેના સુંદર સમિધાઓ (યજ્ઞમાં બળાતાં લાકડાં) છે. મોટા મોટા રાજા તેમાં આવીને બલિનાં પશુ બન્યાં છે, જેમની મેં આ જ ફરસાથી કાપીને બલિ આપ્યો છે. આવા કરોડો જપયુક્ત રણયજ્ઞ મેં કર્યા છે (અર્થાત્ જેમ મંત્રોચ્ચારણપૂર્વક 'સ્વાહા' શબ્દની સાથે આહુતિ અપાય છે, તે જ રીતે મેં પોકારી-પોકારીને રાજાઓની બલિ આપી છે). ॥૨॥

મોર પ્રભાઉ બિદિત નહિં તોરેં। બોલસિ નિદરિ બિપ્ર કે ભોરેં॥
ભંજેઉ ચાપુ દાપુ બડ઼ બાઢ઼ા। અહમિતિ મનહુઁ જીતિ જગુ ઠાઢ઼ા॥૩॥

મારો પ્રભાવ તને ખબર નથી, એટલે તું બ્રાહ્મણના ભ્રમમાં મારો અનાદર કરીને બોલી રહ્યો છે. ધનુષ તોડી નાખ્યું, એથી તારો ઘમંડ બહુ વધી ગયો છે. એવો અહંકાર છે, જાણે સંસારને જીતીને ઊભો હોય. ॥૩॥

રામ કહા મુનિ કહહુ બિચારી। રિસ અતિ બડ઼િ લઘુ ચૂક હમારી॥
છુઅતહિં ટૂટ પિનાક પુરાના। મૈં કેહિ હેતુ કરૌં અભિમાના॥૪॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ કહ્યું – હે મુનિ! વિચારીને બોલો. આપનો ક્રોધ ઘણો મોટો છે અને મારી ભૂલ ઘણી નાની છે. જૂનું ધનુષ હતું, અડતાં જ તૂટી ગયું. હું કયા કારણે અભિમાન કરું? ॥૪॥

દો૦ – જૌં હમ નિદરહિં બિપ્ર બદિ સત્ય સુનહુ ભૃગુનાથ ।
તૌ અસ કો જગ સુભટુ જેહિ ભય બસ નાવહિં માથ ॥ ૨૮૩॥

હે ભૃગુનાથ! જો અમે ખરેખર બ્રાહ્મણ કહીને અનાદર કરીએ છીએ, તો આ સત્ય સાંભળો, પછી સંસારમાં એવો કયો યોદ્ધા છે જેને અમે ડરના માર્યા શીશ નમાવીએ? ॥ ૨૮૩॥

ચૌ૦ – દેવ દનુજ ભૂપતિ ભટ નાના । સમબલ અધિક હોઉ બલવાના ॥
જૌં રન હમહિ પચારૈ કોઊ । લરહિં સુખેન કાલુ કિન હોઊ ॥ ૧॥

દેવતા, દૈત્ય, રાજા કે અન્ય ઘણા બધા યોદ્ધા, તેઓ ભલેને બળમાં અમારી બરાબર હોય, ભલેને અધિક બળવાન હોય; જો રણમાં અમને કોઈ પણ લલકારે તો અમે તેની સાથે સુખપૂર્વક લડીશું; ભલેને કાળ જ કેમ ન હોય? ॥ ૧॥

છત્રિય તનુ ધરિ સમર સકાના । કુલ કલંકુ તેહિં પાવઁર આના ॥
કહઉઁ સુભાઉ ન કુલહિ પ્રસંસી । કાલહુ ડરહિં ન રન રઘુબંસી ॥ ૨॥

ક્ષત્રિયનું તન ધરીને જે યુદ્ધમાં ડરી ગયો, તે નીચે પોતાના કુળને કલંક લગાડી દીધું. હું સ્વભાવથી જ કહું છું, કુળની પ્રશંસા કરીને નહીં, કે રઘુવંશી રણમાં કાળથી પણ નથી ડરતા. ॥ ૨॥

બિપ્રબંસ કૈ અસિ પ્રભુતાઈ । અભય હોઈ જો તુમ્હહિ ડેરાઈ ॥
સુનિ મૃદુ ગૂઢ઼ બચન રઘુપતિ કે । ઉઘરે પટલ પરસુધર મતિ કે ॥ ૩॥

બ્રાહ્મણવંશની એવી જ પ્રભુતા (એવો જ મહિમા) છે કે જે આપથી ડરે છે, તે બધાથી નિર્ભય થઈ જાય છે [અથવા જે ભયરહિત હોય છે તે પણ આપથી ડરે છે]. શ્રીરઘુનાથજીનાં કોમળ અને રહસ્યપૂર્ણ વચનો સાંભળીને પરશુરામજીની બુદ્ધિના પરદા ખુલી ગયા. ॥ ૩॥

રામ રમાપતિ કર ધનુ લેહૂ । ખૈંચહુ મિટૈ મોર સંદેહૂ ॥
દેત ચાપુ આપુહિં ચલિ ગયઊ । પરસુરામ મન બિસમય ભયઊ ॥ ૪॥

[પરશુરામજીએ કહ્યું –] હે રામ! રમાપતિના આ ધનુષને હાથમાં [અથવા લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુનું ધનુષ] લો અને એને ખેંચો, જેથી મારો સંદેહ મટી જાય. પરશુરામજી ધનુષ આપવા લાગ્યા, ત્યારે તે સ્વયં જ ત્યાં ચાલ્યું ગયું. ત્યારે પરશુરામજીના મનમાં મોટું આશ્ચર્ય થયું. ॥ ૪॥

દો૦ – જાના રામ પ્રભાઉ તબ પુલક પ્રફુલ્લિત ગાત ।
જોરિ પાનિ બોલે બચન હૃદયઁ ન પ્રેમુ અમાત ॥ ૨૮૪॥

ત્યારે તેમણે શ્રીરામજીનો મહિમા જાણ્યો, [જેના કારણે] તેમનું શરીર પુલકિત અને પ્રફુલ્લિત થઈ ગયું. તેઓ હાથ જોડીને વચન બોલ્યા – પ્રેમ એમના હૃદયમાં સમાતો ન હતો – ॥ ૨૮૪॥

ચૌ૦ – જય રઘુબંસ બનજ બન ભાનૂ । ગહન દનુજ કુલ દહન કૃસાનૂ ॥
જય સુર બિપ્ર ધેનુ હિતકારી । જય મદ મોહ કોહ ભ્રમ હારી ॥ ૧॥

હે રઘુકુળરૂપી કમળવનના સૂર્ય! હે રાક્ષસોના કુળરૂપી ગાઢ જંગલને બાળનારા અગ્નિ! આપનો જય હો! હે દેવતા, બ્રાહ્મણ અને ગાયનું હિત કરનારા! આપનો જય હો! હે મદ, મોહ, ક્રોધ અને ભ્રમને હરનારા! આપનો જય હો. ॥ ૧॥

બિનય સીલ કરુના ગુન સાગર। જયતિ બચન રચના અતિ નાગર॥
સેવક સુખદ સુભગ સબ અંગા। જય સરીર છબિ કોટિ અનંગા॥ ૨॥

હે વિનય, શીલ, કૃપા આદિ ગુણોના સમુદ્ર અને વચનોની રચનામાં અતિ ચતુર! આપનો જય હો! હે સેવકોને સુખ આપનારા, સર્વે અંગોથી સુંદર અને શરીરમાં કરોડો કામદેવોની શોભા ધારણ કરનારા! આપનો જય હો. ॥ ૨॥

કરૌં કાહ મુખ એક પ્રસંસા। જય મહેસ મન માનસ હંસા॥
અનુચિત બહુત કહેઉઁ અગ્યાતા। છમહુ છમામંદિર દોઉ ભ્રાતા॥ ૩॥

હું એક મુખથી આપની શું પ્રશંસા કરું? હે મહાદેવજીના મનરૂપી માનસરોવરના હંસ! આપનો જય હો. મેં અજાણતાથી આપને ઘણા જ અનુચિત વચન કહ્યાં. હે ક્ષમાના મંદિર બંને ભાઈ! મને ક્ષમા કરો. ॥ ૩॥

કહિ જય જય જય રઘુકુલકેતૂ। ભૃગુપતિ ગએ બનહિ તપ હેતૂ॥
અપભયઁ કુટિલ મહીપ ડેરાને। જહઁ તહઁ કાયર ગવઁહિં પરાને॥ ૪॥

હે રઘુકુળની ધજાસ્વરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજી! આપનો જય હો, જય હો, જય હો. આમ કહીને પરશુરામજી તપ કરવા માટે વનમાં ચાલ્યા ગયા. [આ જોઈને] દુષ્ટ રાજા લોકો વગર કારણે જ (મનકલ્પિત) ભયથી (રામચન્દ્રજીથી તો પરશુરામજી પણ હારી ગયા, અમે તો એમનું અપમાન કર્યું હતું, હવે ક્યાંક એ તેનો બદલો ન લે, આ વ્યર્થ ડરથી) ડરી ગયા. એ કાયરો ચૂપચાપ જ્યાં-ત્યાં નાસી ગયા. ॥ ૪॥

દો૦ – દેવન્હ દીન્હીં દુંદુભીં પ્રભુ પર બરષહિં ફૂલ।
હરષે પુર નર નારિ સબ મિટી મોહમય સૂલ॥ ૨૮૫॥

દેવતાઓએ નગારાં વગાડ્યાં, તેઓ પ્રભુ ઉપર ફૂલ વરસાવા લાગ્યા. જનકપુરનાં સ્ત્રી-પુરુષ બધાંય હર્ષિત થઈ ગયાં. તેમનું મોહમય (અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન) શૂળ મટી ગયું. ॥ ૨૮૫॥

ચૌ૦ – અતિ ગહગહે બાજને બાજે। સબહિં મનોહર મંગલ સાજે॥
જૂથ જૂથ મિલિ સુમુખિ સુનયનીં। કરહિં ગાન કલ કોકિલબયનીં॥ ૧॥

ખૂબ જોરથી વાજાં વાગવા લાગ્યાં. બધાએ મનોહર મંગળ-સાજ સજ્યાં. સુંદર મુખ અને સુંદર નેત્રોવાળી તથા કોયલ સમાન મધુર બોલનારી સ્ત્રીઓ ટોળે જ ટોળાં મળીને સુંદર ગાન કરવા લાગી. ॥ ૧॥

સુખુ બિદેહ કર બરનિ ન જાઈ। જન્મદરિદ્ર મનહુઁ નિધિ પાઈ॥
બિગત ત્રાસ ભઇ સીય સુખારી। જનુ બિધુ ઉદયઁ ચકોરકુમારી॥ ૨॥

જનકજીના સુખનું વર્ણન કરી જ નથી શકાતું; જાણે જન્મનો દરિદ્રી ધનનો ખજાનો પામી ગયો હોય! સીતાજીનો ભય જતો રહ્યો; તે એવા સુખી થયાં જેમ ચન્દ્રમાના ઉદય થવાથી ચકોરની કન્યા સુખી થાય છે. ॥ ૨॥

જનક કીન્હ કૌસિકહિ પ્રનામા। પ્રભુ પ્રસાદ ધનુ ભંજેઉ રામા॥
મોહિ કૃતકૃત્ય કીન્હ દુહુઁ ભાઈ। અબ જો ઉચિત સો કહિઅ ગોસાઈં॥૩॥

જનકજીએ વિશ્વામિત્રજીને પ્રણામ કર્યાં [અને કહ્યું –] પ્રભુની કૃપાથી જ શ્રીરામચન્દ્રજીએ ધનુષ તોડ્યું છે. બંને ભાઈઓએ મને કૃતાર્થ કરી દીધો. હે સ્વામી! હવે જે ઉચિત હોય તે કહો. ॥૩॥

કહ મુનિ સુનુ નરનાથ પ્રબીના। રહા બિબાહુ ચાપ આધીના॥
ટૂટતહીં ધનુ ભયઉ બિબાહૂ। સુર નર નાગ બિદિત સબ કાહૂ॥૪॥

મુનિએ કહ્યું – હે ચતુર નરેશ! સાંભળો. આમ તો વિવાહ ધનુષને અધીન હતો, ધનુષના તૂટતાં જ વિવાહ થઈ ગયો. દેવતા, મનુષ્ય અને નાગ હરકોઈને આ જ્ઞાત છે. ॥૪॥

દો૦– તદપિ જાઈ તુમ્હ કરહુ અબ જથા બંસ બ્યવહારુ।
બૂઝિ બિપ્ર કુલબૃદ્ધ ગુર બેદ બિદિત આચારુ॥૨૮૬॥

તો પણ તમે જઈને આપના કુળનો જેવો વ્યવહાર હોય; બ્રાહ્મણો, કુળના વૃદ્ધો અને ગુરુઓથી પૂછીને અને વેદોમાં વર્ણિત જેવો આચાર હોય તેમ કરો. ॥૨૮૬॥

ચૌ૦– દૂત અવધપુર પઠવહુ જાઈ। આનહિં નૃપ દસરથહિ બોલાઈ॥
મુદિત રાઉ કહિ ભલેહિં કૃપાલા। પઠએ દૂત બોલિ તેહિ કાલા॥૧॥

જઈને અયોધ્યા માટે દૂત મોકલો, જે રાજા દશરથને તેડી લાવે. રાજાએ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું – હે કૃપાળુ! ઘણું સારું! અને તે જ સમયે દૂતોને બોલાવીને મોકલી દીધા. ॥૧॥

બહુરિ મહાજન સકલ બોલાએ। આઈ સબન્હિ સાદર સિર નાએ॥
હાટ બાટ મંદિર સુરબાસા। નગરુ સઁવારહુ ચારિહુઁ પાસા॥૨॥

પછી બધા મહાજનોને બોલાવ્યાં અને સર્વેએ આવીને રાજાને આદરપૂર્વક શીશ નમાવ્યાં. [રાજાએ કહ્યું –] બજાર, રસ્તા, ઘર, દેવાલય અને આખા નગરને ચારે બાજુથી સજાવો. ॥૨॥

હરષિ ચલે નિજ નિજ ગૃહ આએ। પુનિ પરિચારક બોલિ પઠાએ॥
રચહુ બિચિત્ર બિતાન બનાઈ। સિર ધરિ બચન ચલે સચુ પાઈ॥૩॥

મહાજન પ્રસન્ન થઈને ચાલ્યા અને પોતપોતાના ઘેર આવ્યા. પછી રાજાએ નોકરોને બોલાવી લીધા [અને એમને આજ્ઞા આપી કે] વિચિત્ર મંડપ સજાવીને તૈયાર કરો. આ સાંભળીને તે સર્વે રાજાનાં વચનોને માથે ચઢાવીને અને સુખ પામીને ચાલ્યા. ॥૩॥

પઠએ બોલિ ગુની તિન્હ નાના। જે બિતાન બિધિ કુસલ સુજાના॥
બિધિહિ બંદિ તિન્હ કીન્હ અરંભા। બિરચે કનક કદલિ કે ખંભા॥૪॥

તેમણે અનેક કારીગરોને બોલાવી મંગાવ્યા, જે મંડપ બનાવવામાં કુશળ અને ચતુર હતા. તેમણે બ્રહ્માની વંદના કરીને કાર્ય આરંભ કર્યું અને [પહેલા] સોનાના કેળના થાંભલા બનાવ્યા. ॥૪॥

દો૦– હરિત મનિન્હ કે પત્ર ફલ પદુમરાગ કે ફૂલ ।
રચના દેખિ બિચિત્ર અતિ મનુ બિરંચિ કર ભૂલ ॥ ૨૮૭॥

લીલા-લીલા મણિઓ(પન્ના)નાં પાંદડાં અને ફળ બનાવ્યાં તથા પદ્મરાગ મણિઓ(માણેક)નાં ફૂલ બનાવ્યાં. મંડપની અત્યંત વિચિત્ર રચના જોઈને બ્રહ્માનું મન પણ ભૂલું પડ્યું. ॥ ૨૮૭॥

ચૌ૦– બેનુ હરિત મનિમય સબ કીન્હે । સરલ સપરબ પરહિં નહિં ચીન્હે ॥
કનક કલિત અહિબેલિ બનાઈ । લખિ નહિં પરઈ સપરન સુહાઈ ॥ ૧॥

વાંસ બધા લીલા-લીલા મણિઓ(પન્ના)ના સીધા અને ગાંઠોથી યુક્ત એવા બનાવ્યા જે ઓળખાતા ન હતા [કે મણિઓના છે કે સાધારણ]. સોનાની સુંદર નાગરવેલ બનાવી, જે પાંદડાંસહિત એવી સરસ જણાતી હતી કે ઓળખી શકાતી ન હતી. ॥ ૧॥

તેહિ કે રચિ પચિ બંધ બનાએ । બિચ બિચ મુકુતા દામ સુહાએ ॥
માનિક મરકત કુલિસ પિરોજા । ચીરિ કોરિ પચિ રચે સરોજા ॥ ૨॥

તે જ નાગરવેલને રચીને અને જડતરકામ કરીને બંધન (બાંધવાનાં દોરડાં) બનાવ્યાં. વચ્ચે-વચ્ચે મોતીઓની સુંદર ઝાલરો છે. માણેક, પન્ના, હીરા અને પીરોજા, આ રત્નોને ચીરીને, કોતરીને અને જડતર કરીને [લાલ, લીલા, સફેદ અને પીરમજી રંગનાં] કમળ બનાવ્યાં. ॥ ૨॥

કિએ ભૃંગ બહુરંગ બિહંગા । ગુંજહિં કૂજહિં પવન પ્રસંગા ॥
સુર પ્રતિમા ખંભન ગઢ़િ કાઢ़ીं । મંગલ દ્રબ્ય લિએँ સબ ઠાઢ़ીं ॥ ૩॥

ભમરા અને ઘણા રંગોનાં પક્ષી બનાવ્યાં, જે હવાના આધારે ગુંજતા અને કુંજતા હતાં. સ્તંભો પર દેવતાઓની મૂર્તિઓ ઘડી કાઢી, જે સર્વ મંગળમય દ્રવ્યો લઈને ઊભી હતી. ॥ ૩॥

ચૌકેં ભાઁતિ અનેક પુરાઈં । સિંધુર મનિમય સહજ સુહાઈં ॥ ૪॥

ગજમુક્તાઓના સ્વાભાવિક જ સુંદર અનેક પ્રકારના ચોક પુરાવ્યા. ॥ ૪॥

દો૦– સૌરભ પલ્લવ સુભગ સુઠિ કિએ નીલમનિ કોરિ ।
હેમ બૌર મરકત ઘવરિ લસત પાટમય ડોરિ ॥ ૨૮૮॥

નીલમણિને કોતરીને આંબાનાં અતિ સુંદર પાંદડાં બનાવ્યાં. સોનાનો મોર (આંબાનો મોર) અને રેશમની દોરીથી બાંધેલાં પન્નામાંથી બનેલાં ફળોના ગુચ્છ સુશોભિત કર્યાં. ॥ ૨૮૮॥

ચૌ૦– રચે રુચિર બર બંદનિવારે । મનહુઁ મનોભવઁ ફંદ સઁવારે ॥
મંગલ કલસ અનેક બનાએ । ધ્વજ પતાક પટ ચમર સુહાએ ॥ ૧॥

એવા સુંદર અને સ્વાગત દ્વાર બનાવ્યાં જાણે કામદેવે જાળ સજાવી હોય. અનેક મંગળ-કળશ અને સુંદર ધજા, પતાકા, પરદા તથા ચામર બનાવ્યાં. ॥ ૧॥

દીપ મનોહર મનિમય નાના । જાઇ ન બરનિ બિચિત્ર બિતાના ॥
જેહિં મંડપ દુલહિનિ બૈદેહી । સો બરનૈ અસિ મતિ કબિ કેહી ॥ ૨॥

જેમાં મણિઓના અનેક સુંદર દીપક છે, તે વિચિત્ર મંડપનું તો વર્ણન જ નથી કરી શકાતું. જે મંડપમાં શ્રીજાનકીજી દુલ્હન હશે, કયા કવિની એવી બુદ્ધિ છે જે તેનું વર્ણન કરી શકે. ॥ ૨॥

દૂલહુ રામુ રૂપ ગુન સાગર । સો બિતાનુ તિહુઁ લોક ઉજાગર ॥
જનક ભવન કે સોભા જૈસી । ગૃહ ગૃહ પ્રતિ પુર દેખિઅ તૈસી ॥ ૩॥

જે મંડપમાં રૂપ અને ગુણોના સમુદ્ર શ્રીરામચન્દ્રજી વરરાજા હશે, તે મંડપ ત્રણેય લોકમાં પ્રસિદ્ધ હોવો જ જોઈએ. જનકજીના મહેલની જેવી શોભા છે, તેવી જ શોભા નગરના પ્રત્યેક ઘરની દેખાય છે. ॥ ૩॥

જેહિં તેરહુતિ તેહિ સમય નિહારી । તેહિ લઘુ લગહિં ભુવન દસ ચારી ॥
જો સંપદા નીચ ગૃહ સોહા । સો બિલોકિ સુરનાયક મોહા ॥ ૪॥

તે સમયે જેણે જનકપુરી જોઈ તેને ચૌદ ભુવન તુચ્છ જણાયાં. જનકપુરમાં નીચના ઘેર પણ તે સમયે જે સંપદા સુશોભિત હતી તેને જોઈને ઇન્દ્ર પણ મોહિત થઈ જતો હતો. ॥ ૪॥

દો૦— બસઇ નગર જેહિં લચ્છિ કરિ કપટ નારિ બર બેષુ ।
તેહિ પુર કે સોભા કહત સકુચહિં સારદ સેષુ ॥ ૨૮૯॥

જે નગરમાં સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજી કપટથી [અપ્રકટ] સ્ત્રીનો સુંદર વેષ બનાવી વસતાં હોય, તે પુરની શોભાનું વર્ણન કરવામાં સરસ્વતી અને શેષ પણ લજાય છે. ॥ ૨૮૯॥

ચૌ૦— પહુઁચે દૂત રામ પુર પાવન । હરષે નગર બિલોકિ સુહાવન ॥
ભૂપ દ્વાર તિન્હ ખબરિ જનાઈ । દસરથ નૃપ સુનિ લિએ બોલાઈ ॥ ૧॥

જનકજીના દૂત શ્રીરામચન્દ્રજીની પવિત્ર પુરી અયોધ્યામાં પહોંચ્યા. સુંદર નગર જોઈને તેઓ હર્ષિત થયા. રાજદ્વાર પર જઈને એમણે ખબર મોકલી. રાજા દશરથજીએ સાંભળીને એમને બોલાવી લીધા. ॥ ૧॥

કરિ પ્રનામુ તિન્હ પાતી દીન્હી । મુદિત મહીપ આપુ ઉઠિ લીન્હી ॥
બારિ બિલોચન બાઁચત પાતી । પુલક ગાત આઈ ભરિ છાતી ॥ ૨॥

દૂતોએ પ્રણામ કરીને ચિઠ્ઠી આપી. પ્રસન્ન થઈને રાજાએ જાતે જ ઊઠીને એને લીધી. ચિઠ્ઠી વાંચતી વખતે તેમનાં નેત્રોમાં જળ (પ્રેમ અને આનંદના આંસુ) છવાઈ ગયાં, શરીર પુલકિત થઈ ગયું અને છાતી ભરાઈ આવી. ॥ ૨॥

રામુ લખનુ ઉર કર બર ચીઠી । રહિ ગએ કહત ન ખાટી મીઠી ॥
પુનિ ધરિ ધીર પત્રિકા બાઁચી । હરષી સભા બાત સુનિ સાઁચી ॥ ૩॥

હૃદયમાં રામ અને લક્ષ્મણ છે, હાથમાં સુંદર ચિઠ્ઠી છે. રાજા તેને હાથમાં લઈને જ ઊભા રહી ગયા. ખાટું-મીઠું કંઈ પણ કહી ન શક્યા. પછી ધીરજ ધરીને એમણે પત્રિકા વાંચી. આખી સભા સાચી વાત સાંભળી હર્ષિત થઈ ગઈ. ॥ ૩॥

ખેલત રહે તહાઁ સુધિ પાઈ । આએ ભરતુ સહિત હિત ભાઈ ॥
પૂછત અતિ સનેહઁ સકુચાઈ । તાત કહાઁ તેં પાતી આઈ ॥ ૪॥

ભરતજી પોતાના મિત્રો અને ભાઈ શત્રુઘ્ન સાથે જ્યાં રમતા હતા, ત્યાં સમાચાર પામીને તેઓ આવી ગયા. બહુ જ પ્રેમથી સંકોચાતાં પૂછે છે — પિતાજી! ચિઠ્ઠી ક્યાંથી આવી છે? ॥ ૪॥

દો૦– કુસલ પ્રાનપ્રિય બંધુ દોઉ અહહિં કહહુ કેહિં દેસ।
સુનિ સનેહ સાને બચન બાચી બહુરિ નરેસ ॥ ૨૯૦॥

અમારા પ્રાણોથી પ્રિય બંને ભાઈ, કહો સકુશળ તો છે અને તેઓ કયા દેશમાં છે? સ્નેહથી તરબોળ આ વચન સાંભળીને રાજાએ ફરીથી ચિઠ્ઠી વાંચી. ॥ ૨૯૦॥

ચૌ૦– સુનિ પાતી પુલકે દોઉ ભ્રાતા। અધિક સનેહુ સમાત ન ગાતા ॥
પ્રીતિ પુનીત ભરત કૈ દેખી। સકલ સભાઁ સુખુ લહેઉ બિસેષી ॥ ૧॥

ચિઠ્ઠી સાંભળીને બંને ભાઈ પુલકિત થઈ ગયા. સ્નેહ એટલો અધિક થઈ ગયો કે તે શરીરમાં સમાતો નથી. ભરતજીનો પવિત્ર પ્રેમ જોઈને આખી સભાએ વિશેષ સુખ મેળવ્યું. ॥ ૧॥

તબ નૃપ દૂત નિકટ બૈઠારે। મધુર મનોહર બચન ઉચારે ॥
ભૈઆ કહહુ કુસલ દોઉ બારે। તુમ્હ નીકેં નિજ નયન નિહારે ॥ ૨॥

ત્યારે રાજા દૂતોને પાસે બેસાડીને મનને હરનારાં મીઠા વચન બોલ્યા – ભાઈ! કહો, બંને બાળકો કુશળ તો છે? તમે પોતાની આંખથી તેમને સારી રીતે જોયા છે ને? ॥ ૨॥

સ્યામલ ગૌર ધરેં ધનુ ભાથા। બય કિસોર કૌસિક મુનિ સાથા ॥
પહિચાનહુ તુમ્હ કહહુ સુભાઊ। પ્રેમ બિબસ પુનિ પુનિ કહ રાઊ ॥ ૩॥

શામળા અને ગોરા શરીરવાળા તેઓ ધનુષ અને ભાથાં ધારણ કરી રાખે છે, કિશોર અવસ્થા છે, વિશ્વામિત્ર મુનિની સાથે છે. તમે એમને ઓળખતા હોવ તો તેમનો સ્વભાવ કહો. રાજા પ્રેમને વિશેષ વશ હોવાથી વારંવાર આ રીતે પૂછી રહ્યા છે. ॥ ૩॥

જા દિન તેં મુનિ ગએ લવાઈ। તબ તેં આજુ સાઁચિ સુધિ પાઈ ॥
કહહુ બિદેહ કવન બિધિ જાને। સુનિ પ્રિય બચન દૂત મુસુકાને ॥ ૪॥

[ભાઈ!] જે દિવસે મુનિ તેમને લઈ ગયા હતા, ત્યારથી આજે જ અમને સાચા સમાચાર મળ્યા છે. કહો તો મહારાજ જનકે તેમને કેવી રીતે ઓળખ્યા? આ પ્રિય (પ્રેમભર્યાં) વચન સાંભળીને દૂત મલકાયા. ॥ ૪॥

દો૦– સુનહુ મહીપતિ મુકુટ મનિ તુમ્હ સમ ધન્ય ન કોઉ।
રામુ લખનુ જિન્હ કે તનય બિસ્વ બિભૂષન દોઉ ॥ ૨૯૧॥

[દૂતોએ કહ્યું –] હે રાજાઓના મુગટમણિ! સાંભળો, આપના જેવો ધન્ય બીજો કોઈ નથી, જેમના રામ-લક્ષ્મણ જેવા પુત્ર છે. તે બંને વિશ્વના વિભૂષણ છે. ॥ ૨૯૧॥

ચૌ૦– પૂછન જોગુ ન તનય તુમ્હારે। પુરુષસિંઘ તિહુ પુર ઉજિઆરે ॥
જિન્હ કે જસ પ્રતાપ કેં આગે। સસિ મલીન રબિ સીતલ લાગે ॥ ૧॥

આપના પુત્ર પૂછવાને યોગ્ય નથી. તે પુરુષસિંહ ત્રણેય લોકોના પ્રકાશસ્વરૂપ છે. જેમના યશ આગળ ચન્દ્રમા મલિન અને પ્રતાપ આગળ સૂર્ય શીતળ લાગે છે, ॥ ૧॥

તિન્હ કહઁ કહિઅ નાથ કિમિ ચીન્હે। દેખિઅ રબિ કિ દીપ કર લીન્હે॥
સીય સ્વયંબર ભૂપ અનેકા। સમિટે સુભટ એક તેં એકા॥ ૨॥

હે નાથ! એમના માટે આપ કહો છો કે તેમને કેવી રીતે ઓળખ્યા? શું સૂર્યને હાથમાં દીપક લઈને જોવામાં આવે છે? સીતાજીના સ્વયંવરમાં અનેક રાજા અને એક-એકથી ચઢિયાતા યોદ્ધા એકત્ર થયા હતા, ॥ ૨॥

સંભુ સરાસનુ કાહુઁ ન ટારા। હારે સકલ બીર બરિઆરા॥
તીનિ લોક મહઁ જે ભટમાની। સભ કૈ સકતિ સંભુ ધનુ ભાની॥ ૩॥

પરંતુ શિવજીના ધનુષને કોઈ પણ ખસેડી શક્યું નહિ. બધા બળવાન વીરો હારી ગયા. ત્રણેય લોકોમાં જે વીરતાના અભિમાની હતા, શિવજીના ધનુષે સર્વેની શક્તિ તોડી નાખી. ॥ ૩॥

સકઇ ઉઠાઇ સરાસુર મેરૂ। સોઉ હિયઁ હારિ ગયઉ કરિ ફેરૂ॥
જેહિં કૌતુક સિવસૈલુ ઉઠાવા। સોઉ તેહિ સભાઁ પરાભઉ પાવા॥ ૪॥

બાણાસુર, જે સુમેરુને પણ ઊંચકી શકતો હતો, તે પણ હૃદયથી હારીને પરિક્રમા કરીને જતો રહ્યો; અને જેણે રમતમાં જ કૈલાસને ઉઠાવી લીધો હતો, તે રાવણ પણ તે સભામાં પરાજયને પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૪॥

દો૦ – તહાઁ રામ રઘુબંસમનિ સુનિઅ મહા મહિપાલ।
ભંજેઉ ચાપ પ્રયાસ બિનુ જિમિ ગજ પંકજ નાલ॥ ૨૯૨॥

હે મહારાજ! સાંભળો, ત્યાં (જ્યાં આવા-આવા યોદ્ધા હાર માની ગયા) રઘુવંશમણિ શ્રીરામચન્દ્રજીએ વગર પ્રયાસે જ શિવજીના ધનુષને એવી રીતે તોડી નાંખ્યું જેવી રીતે હાથી કમળની ડાંડીને તોડી નાખે છે! ॥ ૨૯૨॥

ચૌ૦ – સુનિ સરોષ ભૃગુનાયકુ આએ। બહુત ભાઁતિ તિન્હ આઁખિ દેખાએ॥
દેખિ રામ બલુ નિજ ધનુ દીન્હા। કરિ બહુ બિનય ગવનુ બન કીન્હા॥ ૧॥

ધનુષ તૂટવાની વાત સાંભળીને પરશુરામજી ક્રોધભર્યા આવ્યા અને તેમણે ઘણી રીતે આંખો કાઢી. અંતે તેમણે પણ શ્રીરામચન્દ્રજીનું બળ જોઈને પોતાનું ધનુષ આપી દીધું અને અનેક પ્રકારે વિનંતી કરીને વનમાં ગમન કર્યું. ॥ ૧॥

રાજન રામુ અતુલબલ જૈસેં। તેજ નિધાન લખનુ પુનિ તૈસેં॥
કંપહિં ભૂપ બિલોકત જાકેં। જિમિ ગજ હરિ કિસોર કે તાકેં॥ ૨॥

હે રાજન્! જેવા શ્રીરામચન્દ્રજી અતુલનીય બલી છે, તેવા જ તેજનિધાન પાછા લક્ષ્મણજી પણ છે, જેમને જોવામાત્રથી રાજાલોકો એવા કંપી ઊઠતા હતા, જેમ હાથી સિંહના બચ્ચાના તાકવાથી કંપી ઊઠે છે. ॥ ૨॥

દેવ દેખિ તવ બાલક દોઊ। અબ ન આઁખિ તર આવત કોઊ॥
દૂત બચન રચના પ્રિય લાગી। પ્રેમ પ્રતાપ બીર રસ પાગી॥ ૩॥

હે દેવ! આપના બંને બાળકોને જોયા પછી હવે આંખોની નીચે કોઈ આવતું જ નથી (અમારી દૃષ્ટિમાં કોઈ વસતું જ નથી). પ્રેમ, પ્રતાપ અને વીરરસમાં તરબોળ થયેલી દૂતોની વચનરચના બધાને અત્યંત પ્રિય લાગી. ॥ ૩॥

સભા સમેત રાઉ અનુરાગે । દૂતન્હ દેન નિછાવરિ લાગે ॥
કહિ અનીતિ તે મૂદહિં કાના । ધરમુ બિચારિ સબહિં સુખુ માના ॥ ૪॥

સભાસહિત રાજા પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા અને દૂતોને ન્યોછાવર (બક્ષિસ) આપવા લાગ્યા. [તેમણે ન્યોછાવર આપતાં જોઈને] આ નીતિવિરુદ્ધ છે, એમ કહીને દૂત પોતાના હાથોથી કાન ઢાંકવા લાગ્યા. ધર્મનો વિચાર કરી (તેમનું ધર્મયુક્ત આચરણ જોઈ) સર્વેએ સુખ માન્યું. ॥ ૪॥

દો૦ – તબ ઉઠિ ભૂપ બસિષ્ટ કહુઁ દીન્હિ પત્રિકા જાઈ ।
કથા સુનાઈ ગુરહિ સબ સાદર દૂત બોલાઈ ॥ ૨૯૩॥

પછી રાજાએ ઊઠીને વસિષ્ઠજીની પાસે જઈ તેમને પત્રિકા આપી અને આદરપૂર્વક દૂતોને બોલાવીને બધી કથા ગુરુજીને કહી સંભળાવી. ॥ ૨૯૩॥

ચૌ૦ – સુનિ બોલે ગુર અતિ સુખુ પાઈ । પુન્ય પુરુષ કહુઁ મહિ સુખ છાઈ ॥
જિમિ સરિતા સાગર મહુઁ જાહીં । જદ્યપિ તાહિ કામના નાહીં ॥ ૧॥

બધા સમાચાર સાંભળી અને અત્યંત સુખ પામીને ગુરુ બોલ્યા – પુણ્યાત્મા પુરુષને માટે પૃથ્વી સુખોથી છવાયેલી છે. જેમ નદીઓ સમુદ્રમાં જાય છે, જોકે સમુદ્રને નદીની કામના નથી હોતી; ॥ ૧॥

તિમિ સુખ સંપતિ બિનહિં બોલાએઁ । ધરમસીલ પહિં જાહિં સુભાએઁ ॥
તુમ્હ ગુર બિપ્ર ધેનુ સુર સેબી । તસિ પુનીત કૌસલ્યા દેબી ॥ ૨॥

એવી જ રીતે સુખ અને સંપત્તિ વગર બોલાવ્યે જ સ્વાભાવિકપણે ધર્માત્મા પુરુષ પાસે જ જાય છે. આપ જેવા ગુરુ, બ્રાહ્મણ, ગાય અને દેવતાની સેવા કરનાર છો, તેવાં જ પવિત્ર કૌશલ્યા દેવી પણ છે. ॥ ૨॥

સુકૃતી તુમ્હ સમાન જગ માહીં । ભયઉ ન હૈ કોઉ હોનેઉ નાહીં ॥
તુમ્હ તે અધિક પુન્ય બડ઼ કાકેં । રાજન રામ સરિસ સુત જાકેં ॥ ૩॥

આપના જેવો પુણ્યાત્મા જગત્‌માં ન કોઈ થયો છે, છે પણ નહિ, અને થવાનો પણ નથી જ. હે રાજન્! તમારાથી અધિક પુણ્ય બીજા કોનું હશે, જેના રામ જેવા પુત્ર છે. ॥ ૩॥

બીર બિનીત ધરમ બ્રત ધારી । ગુન સાગર બર બાલક ચારી ॥
તુમ્હ કહુઁ સર્બ કાલ કલ્યાના । સજહુ બરાત બજાઇ નિસાના ॥ ૪॥

અને જેનાં ચારે શ્રેષ્ઠ બાળક વીર, વિનમ્ર, ધર્મનું વ્રત ધારણ કરનારાં અને ગુણોના સુંદર સમુદ્ર છે. તમારા માટે બધાંય કાળોમાં કલ્યાણ છે. માટે ડંકો વગડાવી જાન તૈયાર કરો. ॥ ૪॥

દો૦– ચલહુ બેગિ સુનિ ગુર બચન ભલેહિં નાથ સિરુ નાઈ।
ભૂપતિ ગવને ભવન તબ દૂતન્હ બાસુ દેવાઈ ॥ ૨૯૪॥

અને જલદી ચાલો. ગુરુજીનાં આવાં વચન સાંભળીને, 'હે નાથ! બહુ સારું' કહીને અને શીશ નમાવી તથા દૂતોને ઉતારો અપાવીને રાજા મહેલમાં ગયા. ॥ ૨૯૪॥

ચૌ૦– રાજા સબુ રનિવાસ બોલાઈ। જનક પત્રિકા બાચિ સુનાઈ॥
સુનિ સંદેસુ સકલ હરષાનીં। અપર કથા સબ ભૂપ બખાનીં॥ ૧॥

રાજાએ આખા રાણીવાસને બોલાવીને જનકજીની પત્રિકા વાંચી સંભળાવી. સમાચાર સાંભળી સર્વે રાણીઓ હર્ષથી ભરાઈ ગઈ. રાજાએ પછી બીજી સર્વે વાતો(જે દૂતોના મુખે સાંભળી હતી તે)નું વર્ણન કર્યું. ॥ ૧॥

પ્રેમ પ્રફુલ્લિત રાજહિં રાની। મનહુઁ સિખિનિ સુનિ બારિદ બાની॥
મુદિત અસીસ દેહિં ગુર નારીં। અતિ આનંદ મગન મહતારીં॥ ૨॥

પ્રેમથી પ્રફુલ્લિત થયેલ રાણીઓ એવી સુશોભિત થઈ રહી છે જેમ ઢેલ વાદળોની ગર્જના સાંભળીને પ્રફુલ્લિત થાય છે. વડીલ વૃદ્ધા [અથવા ગુરુઓની] સ્ત્રીઓ પ્રસન્ન થઈ આશીર્વાદ આપી રહી છે. માતાઓ અત્યંત આનંદમાં લીન છે. ॥ ૨॥

લેહિં પરસ્પર અતિ પ્રિય પાતી। હૃદયઁ લગાઈ જુડ઼ાવહિં છાતી॥
રામ લખન કૈ કીરતિ કરની। બારહિં બાર ભૂપબર બરની॥ ૩॥

તે અત્યંત પ્રિય પત્રિકાને પરસ્પર લઈને સર્વે હૃદયથી લગાવી છાતી શીતળ કરે છે. રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ દશરથજીએ શ્રીરામ-લક્ષ્મણની કીર્તિ અને કરણીનું વારંવાર વર્ણન કર્યું. ॥ ૩॥

મુનિ પ્રસાદુ કહિ દ્વાર સિધાએ। રાનિન્હ તબ મહિદેવ બોલાએ॥
દિએ દાન આનંદ સમેતા। ચલે બિપ્રબર આસિષ દેતા॥ ૪॥

'આ બધી મુનિની કૃપા છે' એમ કહીને તે બહાર ચાલી આવ્યા ત્યારે રાણીઓએ બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા અને આનંદસહિત એમને દાન આપ્યાં. શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ આશીર્વાદ આપતાં ચાલ્યા. ॥ ૪॥

સો૦– જાચક લિએ હઁકારિ દીન્હિ નિછાવરિ કોટિ બિધિ।
ચિરુ જીવહુઁ સુત ચારિ ચક્રબર્તિ દસરત્થ કે॥ ૨૯૫॥

પછી ભિક્ષુઓને બોલાવી કરોડો પ્રકારની ન્યોછાવરી (બક્ષિસો) તેમને આપી. 'ચક્રવર્તી મહારાજ દશરથજીના ચારેય પુત્ર ચિરંજીવી થાઓ,' ॥ ૨૯૫॥

ચૌ૦– કહત ચલે પહિરેં પટ નાના। હરષિ હને ગહગહે નિસાના॥
સમાચાર સબ લોગન્હ પાએ। લાગે ઘર ઘર હોન બધાએ॥ ૧॥

એમ કહેતાં તેઓ અનેક પ્રકારનાં સુંદર વસ્ત્રો પહેરી-પહેરીને ચાલ્યા. આનંદિત થઈને નગારાંવાળાઓએ ઘણા જોશથી નગારાં પર ચોટ લગાવી. સર્વે લોકોએ જ્યારે આ સમાચાર પામ્યા, ત્યારે ઘેર ઘેર વધામણાં થવા લાગ્યાં. ॥ ૧॥

ભુવન ચારિદસ ભરા ઉછાહૂ । જનકસુતા રઘુબીર બિઆહૂ ॥
સુનિ સુભ કથા લોગ અનુરાગે । મગ ગૃહ ગલીં સઁવારન લાગે ॥ ૨॥

ચૌદ લોકોમાં ઉત્સાહ ભરાઈ ગયો કે જાનકીજી અને શ્રીરઘુનાથજીનો વિવાહ થશે. આ શુભ સમાચાર પામી લોકો પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા અને માર્ગ, ઘર તથા શેરીઓ શણગારવા લાગ્યા. ॥ ૨॥

જદ્યપિ અવધ સદૈવ સુહાવનિ । રામ પુરી મંગલમય પાવનિ ॥
તદપિ પ્રીતિ કૈ પ્રીતિ સુહાઈ । મંગલ રચના રચી બનાઈ ॥ ૩॥

જોકે અયોધ્યા સદાય સોહામણી છે, કેમ કે તે શ્રીરામજીની મંગળમય પવિત્ર પુરી છે, તો પણ પ્રીતિ પર પ્રીતિ થવાથી તે સુંદર મંગળરચનાથી શણગારવામાં આવી. ॥ ૩॥

ધ્વજ પતાક પટ ચામર ચારૂ । છાવા પરમ બિચિત્ર બજારૂ ॥
કનક કલસ તોરન મનિ જાલા । હરદ દૂબ દધિ અચ્છત માલા ॥ ૪॥

ધ્વજા, પતાકા, પરદા અને સુંદર ચામરોથી આખું બજાર બહુ જ અજોડ છવાયું છે. સોનાના કળશ, તોરણ, મણિઓની ઝાલરો, હળદર, ધરો, દહીં, અક્ષત અને માળાઓથી – ॥ ૪॥

દો૦ – મંગલમય નિજ નિજ ભવન લોગન્હ રચે બનાઈ ।
બીથીં સીંચીં ચતુરસમ ચૌકેં ચારુ પુરાઈ ॥ ૨૯૬॥

લોકોએ પોતપોતાનાં ઘરો શણગારી મંગળમય બનાવી દીધાં. શેરીઓને ચતુરસમથી સીંચી [ચંદન, કેસર, કસ્તૂરી તથા કપૂરથી બનેલ એક સુગંધિત દ્રવ્યને ચતુરસમ કહે છે]. અને દ્વારે દ્વારે સુંદર ચોક પુરાવ્યા. ॥ ૨૯૬॥

ચૌ૦ – જહઁ તહઁ જૂથ જૂથ મિલિ ભામિનિ । સજિ નવ સપ્ત સકલ દુતિ દામિનિ ॥
બિધુબદનીં મૃગ સાવક લોચનિ । નિજ સરૂપ રતિ માનુ બિમોચનિ ॥ ૧॥

વીજળીના જેવી કાન્તિવાળી ચન્દ્રમુખી, હરણના બચ્ચાના જેવાં નેત્રોવાળી અને પોતાના સુંદર રૂપથી કામદેવની સ્ત્રી રતિના અભિમાનને છોડાવનારી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ બધા સોળ શણગાર સજીને, ચારેકોર ટોળેટોળાં મળીને, ॥ ૧॥

ગાવહિં મંગલ મંજુલ બાનીં । સુનિ કલ રવ કલકંઠિ લજાનીં ॥
ભૂપ ભવન કિમિ જાઈ બખાના । બિસ્વ બિમોહન રચેઉ બિતાના ॥ ૨॥

મનોહર વાણીથી મંગળગીતો ગાઈ રહી છે, જેમના સુંદર સ્વરને સાંભળીને કોયલો પણ લજાઈ જાય છે. રાજમહેલનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકાય, જ્યાં વિશ્વને વિમોહિત કરનારો મંડપ બનાવવામાં આવ્યો છે. ॥ ૨॥

મંગલ દ્રબ્ય મનોહર નાના । રાજત બાજત બિપુલ નિસાના ॥
કતહુઁ બિરિદ બંદી ઉચ્ચરહીં । કતહુઁ બેદ ધુનિ ભૂસુર કરહીં ॥ ૩॥

અનેક પ્રકારના મનોહર માંગલિક પદાર્થ શોભિત થઈ રહ્યા છે અને ઘણાં જ નગારાં વાગી રહ્યાં છે. ક્યાંક ભાટ બિરુદાવલી(કુલકીર્તિ)નું ઉચ્ચારણ કરી રહ્યા છે અને ક્યાંક બ્રાહ્મણ વેદધ્વનિ કરી રહ્યા છે. ॥ ૩॥

ગાવહિં સુંદરિ મંગલ ગીતા। લૈ લૈ નામુ રામુ અરુ સીતા ॥
બહુત ઉછાહુ ભવનુ અતિ થોરા। માનહુઁ ઉમગિ ચલા ચહુ ઓરા ॥૪॥

સુંદરી સ્ત્રીઓ શ્રીરામજી અને શ્રીસીતાજીનું નામ લઈ-લઈને મંગળગીતો ગાઈ રહી છે. ઉત્સાહ બહુ છે અને મહેલ અત્યંત નાનો છે. એમાં [ન સમાઈને] જાણે તે ઉત્સાહ (આનંદ) ચારેય તરફ ઊભરાઈ રહ્યો છે. ॥૪॥

દો૦— સોભા દસરથ ભવન કઈ કો કબિ બરનૈ પાર।
જહાઁ સકલ સુર સીસ મનિ રામ લીન્હ અવતાર ॥૨૯૭॥

દશરથના મહેલની શોભાનું વર્ણન કયો કવિ કરી શકે છે. જ્યાં સમસ્ત દેવતાઓના શિરોમણિ રામચન્દ્રજીએ અવતાર લીધો છે. ॥૨૯૭॥

ચૌ૦— ભૂપ ભરત પુનિ લિએ બોલાઈ। હય ગય સ્યંદન સાજહુ જાઈ ॥
ચલહુ બેગિ રઘુબીર બરાતા। સુનત પુલક પૂરે દોઉ ભ્રાતા ॥૧॥

પછી રાજાએ ભરતજીને બોલાવી લીધા અને કહ્યું કે જઈને ઘોડા, હાથી અને રથ શણગારો, જલદી રામચન્દ્રજીની જાનમાં ચાલો. આ સાંભળતાં જ બંને ભાઈ (ભરતજી અને શત્રુઘ્નજી) આનંદવશ રોમાંચથી ભરાઈ ગયા. ॥૧॥

ભરત સકલ સાહની બોલાએ। આયસુ દીન્હ મુદિત ઉઠિ ધાએ ॥
રચિ રુચિ જીન તુરગ તિન્હ સાજે। બરન બરન બર બાજિ બિરાજે ॥૨॥

ભરતજીએ સર્વે સાહનીઓ(ઘોડારના અધ્યક્ષો)ને બોલાવ્યા અને તેમને [ઘોડાઓને શણગારવાની] આજ્ઞા આપી. તેઓ પ્રસન્ન થઈ ઊઠીને દોડ્યા. તેમણે રુચિ અનુસાર (યથાયોગ્ય) જીન કસીને ઘોડા શણગાર્યા. રંગ-રંગના ઉત્તમ ઘોડાઓ શોભિત થઈ ગયા. ॥૨॥

સુભગ સકલ સુઠિ ચંચલ કરની। અય ઈવ જરત ધરત પગ ધરની ॥
નાના જાતિ ન જાહિં બખાને। નિદરિ પવનુ જનુ ચહત ઉડ઼ાને ॥૩॥

બધા ઘોડા ઘણા જ સુંદર અને ચંચળ કરણી(ચાલ)ના છે. તે ધરતી પર એવી રીતે પગ મૂકે છે જાણે બળતાં લોખંડ પર મૂકતા હોય. અનેક જાતિના ઘોડા છે, જેનું વર્ણન નથી થઈ શકતું. [એવી તેજ ચાલના છે] જાણે હવાનો અનાદર કરીને ઊડવા ઇચ્છે છે. ॥૩॥

તિન્હ સબ છયલ ભએ અસવારા। ભરત સરિસ બય રાજકુમારા ॥
સબ સુંદર સબ ભૂષનધારી। કર સર ચાપ તૂન કટિ ભારી ॥૪॥

તે બધા ઘોડાઓ ઉપર ભરતજીની સમાન અવસ્થાવાળા બધા છેલ-છબીલા રાજકુમાર સવાર થયા. તે બધા સુંદર છે અને સર્વે આભૂષણ ધારણ કરેલાં છે. તેમના હાથમાં બાણ અને ધનુષ છે તથા કમરમાં ભારે ભાથા બાંધેલા છે. ॥૪॥

દો૦— છરે છબીલે છયલ સબ સૂર સુજાન નબીન।
જુગ પદચર અસવાર પ્રતિ જે અસિકલા પ્રબીન ॥૨૯૮॥

બધા ચુનંદા છેલછબીલા, શૂરવીર, ચતુર અને નવયુવક છે. પ્રત્યેક સવારની સાથે બે પાયદળ સિપાહી છે, જે તલવાર ચલાવવાની કળામાં ઘણા નિપુણ છે. ॥ ૨૯૮॥

ચૌ૦ – બાઁધેં બિરદ બીર રન ગાઢ़े । નિકસિ ભએ પુર બાહેર ઠાઢ़े ॥
ફેરહિં ચતુર તુરગ ગતિ નાના । હરષહિં સુનિ સુનિ પનવ નિસાના ॥ ૧॥

શૂરતાનું બીડું ધારણ કરેલા રણધીર વીર સર્વે નીકળીને નગરની બહાર આવી ઊભા રહ્યા. તે ચતુરો પોતાના ઘોડાઓને જાતજાતની ચાલોથી ફેરવી રહ્યા છે અને દુંદુભી તથા નગારાંનો અવાજ સાંભળી-સાંભળીને પ્રસન્ન થઈ રહ્યા છે. ॥ ૧॥

રથ સારથિન્હ બિચિત્ર બનાએ । ધ્વજ પતાક મનિ ભૂષન લાએ ॥
ચવઁર ચારુ કિંકિનિ ધુનિ કરહીં । ભાનુ જાન સોભા અપહરહીં ॥ ૨॥

સારથિઓએ ધ્વજા, પતાકા, મણિ અને આભૂષણો લગાવીને રથોને બહુ વિલક્ષણ બનાવી દીધા છે. તેમાં સુંદર ચામર લગાડ્યાં છે અને ઘંટડીઓ સુંદર અવાજ કરી રહી છે. તે રથ એટલા સુંદર છે જાણે સૂર્યના રથની શોભાને છીનવી લે છે. ॥ ૨॥

સાવઁકરન અગનિત હય હોતે । તે તિન્હ રથન્હ સારથિન્હ જોતે ॥
સુંદર સકલ અલંકૃત સોહે । જિન્હહિ બિલોકત મુનિ મન મોહે ॥ ૩॥

યજ્ઞાગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલ અગણિત શ્યામકર્ણ ઘોડાઓને સારથિઓએ રથોમાં જોતરી દીધા, જે સર્વે જોવામાં સુંદર અને ઘરેણાંથી શણગારાયેલા - સુશોભિત છે અને જેને જોઈને મુનિઓનાં મન પણ મોહિત થઈ જાય છે. ॥ ૩॥

જે જલ ચલહિં થલહિ કી નાઈં । ટાપ ન બૂડ़ બેગ અધિકાઈં ॥
અસ્ત્ર સસ્ત્ર સબુ સાજુ બનાઈ । રથી સારથિન્હ લિએ બોલાઈ ॥ ૪॥

જે જળ ઉપર પણ જમીનની જેમ જ ચાલે છે. વેગની અધિકતાને લીધે તેમની ખરીઓ પાણીમાં નથી ડૂબતી. અસ્ત્ર-શસ્ત્ર અને સર્વે સાજ શણગારી સારથિઓએ રથીઓને બોલાવી લીધા. ॥ ૪॥

દો૦ – ચઢ़િ ચઢ़િ રથ બાહેર નગર લાગી જુરન બરાત ।
હોત સગુન સુંદર સબહિ જો જેહિ કારજ જાત ॥ ૨૯૯॥

રથો પર ચઢી-ચઢીને જાન નગરની બહાર એકઠી થવા મંડી. જે કોઈ જે કાર્ય માટે જાય છે, તે સર્વેને સુંદર શુકન થાય છે. ॥ ૨૯૯॥

ચૌ૦ – કલિત કરિબરન્હિ પરીં અઁબારીં । કહિ ન જાહિં જેહિ ભાઁતિ સઁવારીં ॥
ચલે મત્ત ગજ ઘંટ બિરાજી । મનહુઁ સુભગ સાવન ઘન રાજી ॥ ૧॥

શ્રેષ્ઠ હાથીઓ પર સુંદર અંબાડીઓ પડી છે. તે જે રીતે શણગારવામાં આવી હતી, તે કહી નથી શકાતું. મદોન્મત હાથી ઘંટોથી સુશોભિત થઈને (ઘંટ વગાડતાં) ચાલ્યા, જાણે શ્રાવણમાં સુંદર વાદળોનો સમૂહ [ગર્જના કરતો] જઈ રહ્યો હોય. ॥ ૧॥

બાહન અપર અનેક બિધાના । સિબિકા સુભગ સુખાસન જાના ॥
તિન્હ ચઢ઼િ ચલે બિપ્રબર બૃંદા । જનુ તનુ ધરેં સકલ શ્રુતિ છંદા ॥ ૨॥

સુંદર પાલખીઓ, સુખથી બેસવા યોગ્ય તામજાન (જે ખુર્સી જેવા હોય છે) અને રથ વગેરે અન્ય પણ અનેક પ્રકારની સવારીઓ (વાહનો) છે. તેના પર શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોનો સમૂહ ચઢીને ચાલ્યો, જાણે બધા વેદોના છંદો જ શરીર ધારણ કરીને આવ્યા હોય. ॥ ૨॥

માગધ સૂત બંદિ ગુનગાયક । ચલે જાન ચઢ઼િ જો જેહિ લાયક ॥
બેસર ઊંટ બૃષભ બહુ જાતી । ચલે બસ્તુ ભરિ અગનિત ભાઁતી ॥ ૩॥

માગધ, સૂત, ભાટ અને ગુણ ગાનારા બધા જેઓ જેને યોગ્ય હતા તેવી જ સવારી પર ચઢીને ચાલ્યા. અનેક જાતિઓનાં ખચ્ચરો, ઊંટ અને બળદ અસંખ્ય પ્રકારની વસ્તુઓ લાદી-લાદીને ચાલ્યા. ॥ ૩॥

કોટિન્હ કાઁવરિ ચલે કહારા । બિબિધ બસ્તુ કો બરનૈ પારા ॥
ચલે સકલ સેવક સમુદાઈ । નિજ નિજ સાજુ સમાજુ બનાઈ ॥ ૪॥

કહાર(ભોઈ) કરોડો કાવડ લઈને ચાલ્યા. એમાં અનેક પ્રકારની એટલી વસ્તુઓ હતી કે જેનું વર્ણન કોણ કરી શકે છે. બધા સેવકોના સમૂહ પોતપોતાના સાજ-સમાજ (સંઘ-મંડળ) બનાવીને ચાલ્યા. ॥ ૪॥

દો૦– સબ કેં ઉર નિર્ભર હરષુ પૂરિત પુલક સરીર ।
કબહિં દેખિબે નયન ભરિ રામુ લખનુ દોઉ બીર ॥ ૩૦૦॥

બધાના હૃદયમાં અપાર હર્ષ છે અને શરીર રોમાંચથી ભરેલાં છે. [બધાને એક જ લાલસા લાગી છે કે] અમે શ્રીરામ-લક્ષ્મણ બંને ભાઈઓને નેત્રો ભરીને ક્યારે જોઈશું! ॥ ૩૦૦॥

ચૌ૦– ગરજહિં ગજ ઘંટા ધુનિ ઘોરા । રથ રવ બાજિ હિંસ ચહુ ઓરા ॥
નિદરિ ઘનહિ ઘુર્મ્મરહિં નિસાના । નિજ પરાઇ કછુ સુનિઅ ન કાના ॥ ૧॥

હાથી ચિત્કારી રહ્યા છે, તેમના ઘંટોનો ભીષણ ધ્વનિ થઈ રહ્યો છે. ચારે બાજુ રથોનો ગડગડાટ અને ઘોડાઓની હણહણાટી થઈ રહ્યાં છે. વાદળોનો અનાદર કરતાં નગારાં ઘોર અવાજ કરી રહ્યાં છે. કોઈને પોતાની-પારકી કોઈ વાત કાનોમાં સંભળાતી નથી. ॥ ૧॥

મહા ભીર ભૂપતિ કે દ્વારેં । રજ હોઇ જાઇ પષાન પબારેં ॥
ચઢ઼ી અટારિન્હ દેખહિં નારીં । લિએઁ આરતી મંગલ થારીં ॥ ૨॥

રાજા દશરથના દરવાજા પર એટલી ભારે ભીડ થઈ રહી છે કે ત્યાં પથ્થર નાખવામાં આવે તો તે પણ પિસાઈને ધૂળ થઈ જાય. અટારીઓ પર ચઢી સ્ત્રીઓ મંગળ-થાળોમાં આરતી લઈને જોઈ રહી છે, ॥ ૨॥

ગાવહિં ગીત મનોહર નાના । અતિ આનંદુ ન જાઇ બખાના ॥
તબ સુમંત્ર દુઇ સ્યંદન સાજી । જોતે રબિ હય નિંદક બાજી ॥ ૩॥

અને અનેક પ્રકારનાં મનોહર ગીત ગાઈ રહી છે. તેમના અત્યંત આનંદનાં વખાણ નથી થઈ શકતાં. ત્યારે સુમંતજીએ બે રથ સજાવીને તેમાં સૂર્યના ઘોડાને પણ મહાત કરનારા ઘોડા જોતર્યા. ॥ ૩॥

દોઉ રથ રુચિર ભૂપ પહિં આને। નહિં સારદ પહિં જાહિં બખાને ॥
રાજ સમાજુ એક રથ સાજા। દૂસર તેજ પુંજ અતિ ભ્રાજા ॥૪॥

બંને સુંદર રથ તેઓ રાજા દશરથની પાસે લઈ આવ્યા, જેની સુંદરતાનું વર્ણન સરસ્વતીથી પણ નથી થઈ શકતું. એક રથ પર રાજસી સામાન ગોઠવવામાં આવ્યો અને બીજો જે તેજનો પુંજ અને અત્યંત શોભાયમાન હતો, ॥૪॥

દો૦– તેહિં રથ રુચિર બસિષ્ઠ કહુઁ હરષિ ચઢ઼ાઇ નરેસુ।
આપુ ચઢ઼ેઉ સ્યંદન સુમિરિ હર ગુર ગૌરિ ગનેસુ ॥૩૦૧॥

તે સુંદર રથ ઉપર રાજાએ વસિષ્ઠજીને હર્ષપૂર્વક ચઢાવીને પછી સ્વયં શિવ, ગુરુ, ગૌરી (પાર્વતી) અને ગણેશજીનું સ્મરણ કરીને [બીજા] રથ પર ચઢ્યા. ॥૩૦૧॥

ચૌ૦– સહિત બસિષ્ઠ સોહ નૃપ કૈસેં। સુર ગુર સંગ પુરંદર જૈસેં ॥
કરિ કુલ રીતિ બેદ બિધિ રાઊ। દેખિ સબહિ સબ ભાઁતિ બનાઊ ॥૧॥

વસિષ્ઠજીની સાથે [જતાં] રાજા દશરથજી એવા શોભિત થઈ રહ્યા છે, જેમ દેવગુરુ બૃહસ્પતિજીની સાથે ઇન્દ્ર હોય. રાજાએ વેદની વિધિથી અને કુળની રીતિ પ્રમાણે સર્વ કાર્ય કર્યું. તથા બધાને બધી રીતે તૈયાર જોઈને, ॥૧॥

સુમિરિ રામુ ગુર આયસુ પાઈ। ચલે મહીપતિ સંખ બજાઈ ॥
હરષે બિબુધ બિલોકિ બરાતા। બરષહિં સુમન સુમંગલ દાતા ॥૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને, ગુરુની આજ્ઞા પામીને પૃથ્વીપતિ દશરથજી શંખ વગાડીને ચાલ્યા. જાન જોઈને દેવતા હર્ષિત થયા અને સુંદર મંગળદાયક ફૂલોની વર્ષા કરવા લાગ્યા. ॥૨॥

ભયઉ કોલાહલ હય ગય ગાજે। બ્યોમ બરાત બાજને બાજે ॥
સુર નર નારિ સુમંગલ ગાઈં। સરસ રાગ બાજહિં સહનાઈં ॥૩॥

ઘણો ઘોંઘાટ મચી ગયો, ઘોડા અને હાથી ગરજવા લાગ્યા. આકાશમાં અને જાનમાં [બંને સ્થળે] વાજાં વાગવા લાગ્યાં. દેવાંગનાઓ અને મનુષ્યોની સ્ત્રીઓ સુંદર મંગળગાન કરવા લાગી અને રસીલા રાગથી શરણાઈઓ વાગવા લાગી. ॥૩॥

ઘંટ ઘંટિ ધુનિ બરનિ ન જાહીં। સરવ કરહિં પાઇક ફહરાહીં ॥
કરહિં બિદૂષક કૌતુક નાના। હાસ કુસલ કલ ગાન સુજાના ॥૪॥

ઘંટ-ઘંટડીઓના ધ્વનિનું વર્ણન નથી થઈ શકતું. પગપાળા ચાલનારા સેવકજન અથવા પટ્ટેબાજો કસરતના દાવ કરી રહ્યા છે, અને પોતાને ઉછાળી રહ્યા છે (આકાશમાં ઊંચા ઉછળતાં જઈ રહ્યા છે). મશ્કરી કરવામાં નિપુણ અને સુંદર ગાવામાં ચતુર વિદૂષકો (રંગલા) જાતજાતના તમાશા કરી રહ્યા છે. ॥૪॥

દો૦– તુરગ નચાવહિં કુઅઁર બર અકનિ મૃદંગ નિસાન।
નાગર નટ ચિતવહિં ચકિત ડગહિં ન તાલ બઁધાન ॥૩૦૨॥

સુંદર રાજકુમાર મૃદંગ અને નગારાંનો અવાજ સાંભળીને ઘોડાઓને તે જ મુજબ એ રીતે નચાવી રહ્યા છે કે તેઓ તાલના બંધનથી જરા પણ ડગતા નથી (લય ચૂકતા નથી). ચતુર નટ ચકિત થઈને આ જોઈ રહ્યા છે. ॥ ૩૦૨॥

ચૌ૦– બનઈ ન બરનત બની બરાતા। હોહિં સગુન સુંદર સુભદાતા ॥
ચારા ચાષુ બામ દિસિ લેઈ। મનહુઁ સકલ મંગલ કહિ દેઈ ॥ ૧॥

જાન એવી બની છે કે એનું વર્ણન કરી નથી શકાતું. સુંદર શુભદાયક શુકન થઈ રહ્યાં છે. નીલકંઠ પક્ષી ડાબી તરફ ચણી રહ્યું છે, જાણે સંપૂર્ણ મંગળોની સૂચના આપી રહ્યું હોય. ॥ ૧॥

દાહિન કાગ સુખેત સુહાવા। નકુલ દરસુ સબ કાહૂઁ પાવા ॥
સાનુકૂલ બહ ત્રિબિધ બયારી। સઘટ સબાલ આવ બર નારી ॥ ૨॥

જમણી બાજુ કાગડો સુંદર ખેતરોમાં શોભા પામી રહ્યો છે. નોળિયાનાં દર્શન પણ હર કોઈને થયાં. ત્રણેય પ્રકારનો (શીતળ, મંદ, સુગંધિત) વાયુ અનુકૂળ દિશામાં વાઈ રહ્યો છે. શ્રેષ્ઠ (સોહાગણ) સ્ત્રીઓ ભરેલા ઘડા અને ખોળામાં બાળક લઈને આવી રહી છે. ॥ ૨॥

લોવા ફિરિ ફિરિ દરસુ દેખાવા। સુરભી સનમુખ સિસુહિ પિઆવા ॥
મૃગમાલા ફિરિ દાહિનિ આઈ। મંગલ ગન જનુ દીન્હિ દેખાઈ ॥ ૩॥

લોંકડી ફરી-ફરીને (વારંવાર) દેખાવ આપી જતી હતી. ગાયો સામે ઊભેલાં વાછરડાંઓને દૂધ પાય છે. હરણાંઓનું ટોળું [ડાબી બાજુથી] ફરીને જમણી બાજુ આવ્યું, જાણે બધાં મંગળોનો સમૂહ દેખાયો. ॥ ૩॥

છેમકરી કહ છેમ બિસેષી। સ્યામા બામ સુતરુ પર દેખી ॥
સનમુખ આયઉ દધિ અરુ મીના। કર પુસ્તક દુઇ બિપ્ર પ્રબીના ॥ ૪॥

ક્ષેમકરી (સફેદ માથાવાળી સમડી) વિશિષ્ટપણે ક્ષેમ (કલ્યાણ) કહી રહી છે. [શ્યામા] કાળી ચકલી ડાબી બાજુ સુંદર ઝાડ ઉપર જોવામાં આવી. દહીં અને મીનનાં શુભ શુકન થયાં અને બે વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હાથમાં પુસ્તક લઈને સામા આવ્યા. ॥ ૪॥

દો૦– મંગલમય કલ્યાનમય અભિમત ફલ દાતાર।
જનુ સબ સાચે હોન હિત ભએ સગુન એક બાર ॥ ૩૦૩॥

બધા મંગળમય, કલ્યાણમય અને મનોવાંછિત ફળ આપનારાં શુકન જાણે સાચા થવા માટે એક જ સાથે થઈ ગયાં. ॥ ૩૦૩॥

ચૌ૦– મંગલ સગુન સુગમ સબ તાકેં। સગુન બ્રહ્મ સુંદર સુત જાકેં ॥
રામ સરિસ બરુ દુલહિનિ સીતા। સમધી દસરથુ જનકુ પુનીતા ॥ ૧॥

સ્વયં સગુણ બ્રહ્મ જેના સુંદર પુત્ર છે, તેને માટે બધાં મંગળ શુકન સુલભ છે. જ્યાં શ્રીરામચન્દ્રજી જેવા વરરાજા અને સીતાજી જેવાં નવવધૂ છે તથા દશરથજી અને જનકજી જેવા પવિત્ર વેવાઈ છે, ॥ ૧॥

સુનિ અસ બ્યાહુ સગુન સબ નાચે । અબ કીન્હે બિરંચિ હમ સાँચે ॥
એહિ બિધિ કીન્હ બરાત પયાના । હય ગય ગાજહિં હને નિસાના ॥ ૨॥

એવો વિવાહ સાંભળીને જાણે બધાં શુકન નાચી ઊઠ્યાં [અને કહેવા લાગ્યાં –] હવે, બ્રહ્માજીએ અમને સત્ય કરી દીધાં. આ રીતે જાને પ્રસ્થાન કર્યું. ઘોડા, હાથી ગરજી રહ્યા છે અને નગારાં પર ઘા થઈ રહ્યા છે. ॥ ૨॥

આવત જાનિ ભાનુકૂલ કેતૂ । સરિતન્હિ જનક બँધાએ સેતૂ ॥
બીચ બીચ બર બાસ બનાએ । સુરપુર સરિસ સંપદા છાએ ॥ ૩॥

સૂર્યવંશના ધજારૂપી દશરથજીને આવતાં જાણીને જનકજીએ નદીઓ ઉપર પુલ બંધાવી દીધા, વચ્ચે વચ્ચે ઊતરવા માટે સુંદર નિવાસ બનાવડાવી દીધા, જેમાં દેવલોકના જેવી સંપદા છવાયેલી છે, ॥ ૩॥

અસન સયન બર બસન સુહાએ । પાવહિં સબ નિજ નિજ મન ભાએ ॥
નિત નૂતન સુખ લખિ અનુકૂલે । સકલ બરાતિન્હ મંદિર ભૂલે ॥ ૪॥

અને જ્યાં જાનના બધા લોકો પોતપોતાના મનની પસંદ અનુસાર સુંદર ઉત્તમ ભોજન, ગાદલાં અને વસ્ત્ર પામે છે. મનને અનુકૂળ નિત્ય નવાં સુખોને જોઈને બધા જાનૈયા પોતાના ઘરને ભૂલી ગયા. ॥ ૪॥

દો૦ – આવત જાનિ બરાત બર સુનિ ગહગહે નિસાન ।
સજિ ગજ રથ પદચર તુરગ લેન ચલે અગવાન ॥ ૩૦૪॥

અધિક જોરથી વાગતાં નગારાંનો અવાજ સાંભળી શ્રેષ્ઠ જાનને આવતી જાણીને સામૈયું કરનારા હાથી, રથ, પગપાળા અને ઘોડા તૈયાર કરીને જાનને લેવા ચાલ્યા. ॥ ૩૦૪॥

માસપારાયણ, દસમો વિશ્રામ

ચૌ૦ – કનક કલસ ભરિ કોપર થારા । ભાજન લલિત અનેક પ્રકારા ॥
ભરે સુધા સમ સબ પકવાને । નાના ભાँતિ ન જાહિં બખાને ॥ ૧॥

[દૂધ, શરબત, ઠંડાઈ, જળ આદિથી] ભરેલા સોનાના કળશ તથા જેનું વર્ણન નથી થઈ શકતું એવા અમૃત જેવા જાતજાતનાં સર્વે પકવાનોથી ભરેલા થાળ, કથરોટ વગેરે અનેક પ્રકારનાં સુંદર વાસણ, ॥ ૧॥

ફલ અનેક બર બસ્તુ સુહાઈં । હરષિ ભેંટ હિત ભૂપ પઠાઈં ॥
ભૂષન બસન મહામનિ નાના । ખગ મૃગ હય ગય બહુબિધિ જાના ॥ ૨॥

ઉત્તમ ફળ તથા અન્ય અનેક સુંદર વસ્તુઓ પણ રાજાએ હર્ષિત થઈને ભેટસ્વરૂપે મોકલી. ઘરેણાં, કપડાં, અનેક પ્રકારનાં કિંમતી મણિઓ (રત્ન), પક્ષી, પશુ, ઘોડા, હાથી અને અનેક પ્રકારનાં વાહનો, ॥ ૨॥

મંગલ સગુન સુગંધ સુહાએ । બહુત ભાઁતિ મહિપાલ પઠાએ ॥
દધિ ચિઉરા ઉપહાર અપારા । ભરિ ભરિ કાઁવરિ ચલે કહારા ॥ ૩॥

તથા અનેક પ્રકારનાં સુગંધિત અને રમણીય મંગળદ્રવ્યો અને શુકનના પદાર્થ રાજાએ મોકલ્યા. દહીં, પૌંઆં અને અગણિત ઉપહારની ચીજો કાવડોમાં ભરી-ભરીને ભોઈ લોકો ચાલ્યા. ॥ ૩॥

અગવાનન્હ જબ દીખિ બરાતા । ઉર આનંદુ પુલક ભર ગાતા ॥
દેખિ બનાવ સહિત અગવાના । મુદિત બરાતિન્હ હને નિસાના ॥ ૪॥

સામૈયું કરનારાઓને જ્યારે જાન દેખાઈ ત્યારે તેમના હૃદયમાં આનંદ છવાઈ ગયો અને શરીર રોમાંચથી ભરાઈ ગયાં. આગેવાનોને ઠાઠ-માઠ સાથે જોઈ જાનૈયાઓએ પ્રસન્ન થઈને નગારાં વગાડ્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – હરષિ પરસપર મિલન હિત કછુક ચલે બગમેલ ।
જનુ આનંદ સમુદ્ર દુઇ મિલત બિહાઇ સુબેલ ॥ ૩૦૫॥

[જાનૈયા તથા આગેવાનોમાંથી] કેટલાક લોકો પરસ્પર મળવા માટે હરખાઈને ખુશ-ખુશ થઈને [પુરજોશથી] દોડી પડ્યા અને એવી રીતે મળ્યા જાણે આનંદના બે સમુદ્ર મર્યાદા છોડીને મળતા હોય. ॥ ૩૦૫॥

ચૌ૦ – બરષિ સુમન સુર સુંદરિ ગાવહિં । મુદિત દેવ દુંદુભીં બજાવહિં ॥
બસ્તુ સકલ રાખીં નૃપ આગેં । બિનય કીન્હિ તિન્હ અતિ અનુરાગેં ॥ ૧॥

દેવસુંદરીઓ ફૂલ વરસાવીને ગીતો ગાઈ રહી છે, અને દેવતા આનંદિત થઈને નગારાં વગાડી રહ્યા છે. [સામૈયામાં આવેલા] તે લોકોએ બધી વસ્તુઓ દશરથજી સામે મૂકી દીધી અને અત્યંત પ્રેમથી વિનંતી કરી. ॥ ૧॥

પ્રેમ સમેત રાયઁ સબુ લીન્હા । ભૈ બકસીસ જાચકન્હિ દીન્હા ॥
કરિ પૂજા માન્યતા બડ઼ાઈ । જનવાસે કહુઁ ચલે લવાઈ ॥ ૨॥

રાજા દશરથજીએ પ્રેમસહિત સર્વે વસ્તુઓ લઈ લીધી, પછી તેની બક્ષિસો થવા લાગી અને તે યાચકોને આપી દેવામાં આવી. આ ઉપરાંત, પૂજા, આદર-સત્કાર અને પ્રશંસા કરીને આગેવાન લોકો તેમને જાનીવાસા તરફ લઈ ચાલ્યા. ॥ ૨॥

બસન બિચિત્ર પાઁવડ઼ે પરહીં । દેખિ ધનદુ ધન મદુ પરિહરહીં ॥
અતિ સુંદર દીન્હેઉ જનવાસા । જહઁ સબ કહુઁ સબ ભાઁતિ સુપાસા ॥ ૩॥

વિલક્ષણ વસ્ત્રોનાં પાગરણ (જાજામ) પથરાઈ રહ્યાં છે, જેને જોઈને કુબેર પણ પોતાના ધનનું અભિમાન ત્યાગી દે છે. ઘણો સુંદર જાનીવાસો અપાયો, જ્યાં સર્વેને સર્વ પ્રકારની સુવિધા મળતી હતી. ॥ ૩॥

જાની સિયઁ બરાત પુર આઈ । કછુ નિજ મહિમા પ્રગટિ જનાઈ ॥
હૃદયઁ સુમિરિ સબ સિદ્ધિ બોલાઈ । ભૂપ પહુનઈ કરન પઠાઈ ॥ ૪॥

સીતાજીએ જાનને જનકપુરીમાં આવી જાણીને પોતાનો કંઈક મહિમા પ્રકટ કરીને દેખાડ્યો. હૃદયમાં સ્મરણ કરીને સઘળી સિદ્ધિઓને બોલાવી અને તેમને રાજા દશરથની પરોણાગત કરવા માટે મોકલી. ॥ ૪॥

દો૦ – સિધિ સબ સિય આયસુ અકનિ ગઈં જહાઁ જનવાસ।
લિએઁ સંપદા સકલ સુખ સુરપુર ભોગ બિલાસ ॥ ૩૦૬॥

સીતાજીની આજ્ઞા સાંભળી સર્વે સિદ્ધિઓ જ્યાં જાનીવાસો હતો ત્યાં બધી સંપદા, સુખ અને ઈન્દ્રપુરીના ભોગ-વિલાસોને લઈને ગઈ. ॥ ૩૦૬॥

ચૌ૦ – નિજ નિજ બાસ બિલોકિ બરાતી। સુર સુખ સકલ સુલભ સબ ભાઁતી ॥
બિભવ ભેદ કછુ કોઉ ન જાના। સકલ જનક કર કરહિં બખાના ॥ ૧॥

જાનૈયાઓએ પોતપોતાના ઊતરવાનાં સ્થાન જોયાં તો ત્યાં દેવતાઓનાં સર્વે સુખો બધી રીતે સુલભ જણાયાં. એ ઐશ્વર્યનો કંઈ પણ ભેદ કોઈ જાણી ન શક્યા. બધા જનકજીની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે. ॥ ૧॥

સિય મહિમા રઘુનાયક જાની। હરષે હૃદયઁ હેતુ પહિચાની ॥
પિતુ આગમનુ સુનત દોઉ ભાઈ। હૃદયઁ ન અતિ આનંદુ અમાઈ ॥ ૨॥

શ્રીરઘુનાથજી આ બધો સીતાજીનો મહિમા જાણીને અને એમના પ્રેમને ઓળખીને હૃદયમાં હરખાયા. પિતા દશરથજીના આવવાના સમાચાર સાંભળીને બંને ભાઈઓના હૃદયમાં મહાન આનંદ સમાતો ન હતો. ॥ ૨॥

સકુચન્હ કહિ ન સકત ગુરુ પાહીં। પિતુ દરસન લાલચુ મન માહીં ॥
બિસ્વામિત્ર બિનય બડ઼િ દેખી। ઉપજા ઉર સંતોષુ બિસેષી ॥ ૩॥

સંકોચવશ તે ગુરુ વિશ્વામિત્રજીને કહી શકતા ન હતા; પરંતુ મનમાં પિતાજીનાં દર્શનોની લાલસા હતી. વિશ્વામિત્રજીએ તેમની મોટી નમ્રતા જોઈ, તો એમના હૃદયમાં ઘણો સંતોષ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૩॥

હરષિ બંધુ દોઉ હૃદયઁ લગાએ। પુલક અંગ અંબક જલ છાએ ॥
ચલે જહાઁ દસરથુ જનવાસે। મનહુઁ સરોબર તકેઉ પિઆસે ॥ ૪॥

પ્રસન્ન થઈને એમણે બંને ભાઈઓને હૃદય સરસા ચાંપી દીધા. તેમનું શરીર પુલકિત થઈ ગયું અને નેત્રોમાં (પ્રેમાશ્રુઓનું) જળ ભરાઈ આવ્યું. તેઓ જાનીવાસે ચાલ્યા, જ્યાં દશરથજી હતા, જાણે સરોવર તરસ્યાની તરફ લક્ષ કરીને ચાલ્યું હોય. ॥ ૪॥

દો૦ – ભૂપ બિલોકે જબહિં મુનિ આવત સુતન્હ સમેત।
ઉઠે હરષિ સુખસિંધુ મહુઁ ચલે થાહ સી લેત ॥ ૩૦૭॥

જ્યારે રાજા દશરથજીએ પુત્રોસહિત મુનિને આવતાં જોયા, ત્યારે તે હરખાઈને ઊઠ્યા અને સુખના સમુદ્રનો તાગ લેતા ચાલ્યા. ॥ ૩૦૭॥

ચૌ૦ – મુનિહિ દંડવત કીન્હ મહીસા । બાર બાર પદ રજ ધરિ સીસા ॥
કૌસિક રાઉ લિએ ઉર લાઈ । કહિ અસીસ પૂછી કુસલાઈ ॥ ૧॥

પૃથ્વીપતિ દશરથજીએ મુનિની ચરણરજને વારંવાર શીશ પર ચઢાવીને તેમને દંડવત્-પ્રણામ કર્યાં. વિશ્વામિત્રજીએ રાજાને ઉઠાવીને હૃદયે લગાડી દીધા અને આશીર્વાદ આપીને કુશળ પૂછ્યા. ॥ ૧॥

પુનિ દંડવત કરત દોઉ ભાઈ । દેખિ નૃપતિ ઉર સુખુ ન સમાઈ ॥
સુત હિયઁ લાઇ દુસહ દુખ મેટે । મૃતક સરીર પ્રાન જનુ ભેંટે ॥ ૨॥

પછી બંને ભાઈઓને દંડવત્-પ્રણામ કરતાં જોઈને રાજાના હૃદયમાં હરખ ન સમાયો. પુત્રોને [ઉઠાવીને] હૃદયથી લગાડી તેમણે પોતાના [વિયોગજનિત] દુઃસહ્ય દુઃખને દૂર કર્યું. જાણે મૃતક શરીરને પ્રાણ મળી ગયા હોય. ॥ ૨॥

પુનિ બસિષ્ઠ પદ સિર તિન્હ નાએ । પ્રેમ મુદિત મુનિબર ઉર લાએ ॥
બિપ્ર બૃંદ બંદે દુહુઁ ભાઈ । મનભાવતી અસીસેં પાઈ ॥ ૩॥

પછી તેમણે વસિષ્ઠજીના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યાં. મુનિશ્રેષ્ઠે પ્રેમના આનંદથી તેમને હૃદય સરસા ચાંપી દીધા. બંને ભાઈઓએ સર્વે બ્રાહ્મણોની વંદના કરી અને મનગમતા આશીર્વાદ પામ્યા. ॥ ૩॥

ભરત સહાનુજ કીન્હ પ્રનામા । લિએ ઉઠાઈ લાઈ ઉર રામા ॥
હરષે લખન દેખિ દોઉ ભ્રાતા । મિલે પ્રેમ પરિપૂરિત ગાતા ॥ ૪॥

ભરતજીએ નાના ભાઈ શત્રુઘ્નસહિત શ્રીરામચન્દ્રજીને પ્રણામ કર્યાં. શ્રીરામજીએ તેમને ઉઠાવી હૃદયે ચાંપી દીધા. લક્ષ્મણજી બંને ભાઈઓને જોઈને હર્ષિત થયા અને પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થયેલા તનથી તેમને ભેટ્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – પુરજન પરિજન જાતિજન જાચક મંત્રી મીત ।
મિલે જથાબિધિ સબહિ પ્રભુ પરમ કૃપાલ બિનીત ॥ ૩૦૮॥

તદ્ઉપરાંત, પરમ કૃપાળુ અને વિનયી શ્રીરામચન્દ્રજી અયોધ્યાવાસી, કુટુંબીઓ, જાતિના લોકો, યાચકો, મંત્રીઓ અને મિત્રો - બધાને યથાયોગ્ય મળ્યા. ॥ ૩૦૮॥

ચૌ૦ – રામહિ દેખિ બરાત જુડ઼ાની । પ્રીતિ કિ રીતિ ન જાતિ બખાની ॥
નૃપ સમીપ સોહહિં સુત ચારી । જનુ ધન ધરમાદિક તનુધારી ॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને જાન શીતળ બની (રામના વિયોગમાં બધાના હૃદયમાં જે આગ બળી રહી હતી, તે શાંત થઈ ગઈ). પ્રીતિની રીતિનાં વખાણ થઈ નથી શકતાં. રાજાની સમીપ ચારેય પુત્રો એવી શોભા પામી રહ્યા છે જાણે અર્થ, ધર્મ, કામ અને મોક્ષ શરીર ધારણ કરેલાં હોય. ॥ ૧॥

સુતન્હ સમેત દસરથહિ દેખી । મુદિત નગર નર નારિ બિસેષી ॥
સુમન બરિસિ સુર હનહિં નિસાના । નાકનટીં નાચહિં કરિ ગાના ॥ ૨॥

પુત્રોસહિત દશરથજીને જોઈને નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષ ઘણા જ પ્રસન્ન થઈ રહ્યાં છે. [આકાશમાં] દેવો ફૂલોની વર્ષા કરીને નગારાં વગાડી રહ્યાં છે અને અપ્સરાઓ ગાઈ-ગાઈને નાચી રહી છે. ॥ ૨॥

સતાનંદ અરુ બિપ્ર સચિવ ગન । માગધ સૂત બિદુષ બંદીજન ॥
સહિત બરાત રાઉ સનમાના । આયસુ માગિ ફિરે અગવાના ॥ ૩॥

સામૈયામાં આવેલા લોકો શતાનંદજી, અન્ય બ્રાહ્મણ, મંત્રીગણ, માગધ, સૂત, વિદ્વાન અને ભાટોએ જાનસહિત રાજા દશરથજીનો આદર-સત્કાર કર્યો. પછી આજ્ઞા લઈ તેઓ પાછા ફર્યા. ॥ ૩॥

પ્રથમ બરાત લગન તેં આઈ । તાતેં પુર પ્રમોદુ અધિકાઈ ॥
બ્રહ્માનંદુ લોગ સબ લહહીં । બઢ઼હુઁ દિવસ નિસિ બિધિ સન કહહીં ॥ ૪॥

જાન લગ્નના દિવસથી અગાઉ આવી ગઈ છે, તેથી જનકપુરમાં અધિક આનંદ છવાઈ ગયો છે. સર્વે લોકો બ્રહ્માનંદ પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે અને વિધાતાને વિનવી કહે છે કે દિવસ-રાત વધી જાઓ. (લાંબા થઈ જાય). ॥ ૪॥

દો૦ – રામુ સીય સોભા અવધિ સુકૃત અવધિ દોઉ રાજ ।
જહઁ તહઁ પુરજન કહહિં અસ મિલિ નર નારિ સમાજ ॥ ૩૦૯॥

શ્રીરામચન્દ્રજી અને સીતાજી સુંદરતાની સીમા છે અને બંને રાજા પુણ્યની સીમા છે, ચારે બાજુ જનકપુરવાસી સ્ત્રી-પુરુષોના સમૂહ એકત્ર થઈ-થઈને આ જ કહી રહ્યા છે - ॥ ૩૦૯॥

ચૌ૦ – જનક સુકૃત મૂરતિ બૈદેહી । દસરથ સુકૃત રામુ ધરેં દેહી ॥
ઈન્હ સમ કાહુઁ ન સિવ અવરાધે । કાહુઁ ન ઈન્હ સમાન ફલ લાધે ॥ ૧॥

જનકજીના સુકૃત(પુણ્ય)ની મૂર્તિ જાનકીજી છે અને દશરથજીના સુકૃત દેહ ધારણ કરેલા શ્રીરામજી છે. આ[બંને રાજાઓ]ની જેમ કોઈએ શિવજીની આરાધના કરી નથી અને એમના સમાન કોઈએ ફળ પણ મેળવ્યાં નથી. ॥ ૧॥

ઈન્હ સમ કોઉ ન ભયઉ જગ માહીં । હૈ નહિં કતહૂઁ હોનેઉ નાહીં ॥
હમ સબ સકલ સુકૃત કૈ રાસી । ભએ જગ જનમિ જનકપુર બાસી ॥ ૨॥

એમના જેવું જગતમાં નથી કોઈ થયું, ક્યાંય છે નહીં અને થવાનું પણ નથી. આપણે સૌ પણ સંપૂર્ણ પુણ્યોનો ભંડાર છીએ, જેથી જગતમાં જન્મ લઈને જનકપુરના નિવાસી બન્યા, ॥ ૨॥

જિન્હ જાનકી રામ છબિ દેખી । કો સુકૃતી હમ સરિસ બિસેષી ॥
પુનિ દેખબ રઘુબીર બિઆહૂ । લેબ ભલી બિધિ લોચન લાહૂ ॥ ૩॥

અને જેમણે જાનકીજી અને શ્રીરામચન્દ્રજીની શોભા જોઈ છે. આપણા જેવો વિશેષ પુણ્યાત્મા કોણ હશે! અને હવે આપણે શ્રીરઘુનાથજીનો વિવાહ જોઈશું અને સારી રીતે નેત્રોનો લાભ લઈશું. ॥ ૩॥

કહહિં પરસપર કોકિલબયનીં । એહિ બિઆહઁ બડ઼ લાભુ સુનયનીં ॥
બડ઼ે ભાગ બિધિ બાત બનાઈ । નયન અતિથિ હોઈહહિં દોઉ ભાઈ ॥ ૪॥

કોયલ સમાન મધુર બોલનારી સ્ત્રીઓ પરસ્પર કહે છે કે હે સુંદર નેત્રોવાળી! આ વિવાહમાં મોટો લાભ છે. મોટા ભાગ્યથી વિધાતાએ સઘળી વાત બનાવી દીધી છે, આ બંને ભાઈ આપણા નેત્રોના અતિથિ બન્યા કરશે. ॥ ૪॥

દો૦ – બારહિં બાર સનેહ બસ જનક બોલાઉબ સીય ।
લેન આઈહહિં બંધુ દોઉ કોટિ કામ કમનીય ॥ ૩૧૦॥

જનકજી સ્નેહવશ વારંવાર સીતાજીને તેડાવશે અને કરોડો કામદેવ સમાન સુંદર બંને ભાઈ સીતાજીને તેડવા આવ્યા કરશે. ॥ ૩૧૦॥

ચૌ૦ – બિબિધ ભાઁતિ હોઇહિ પહુનાઈ । પ્રિય ન કાહિ અસ સાસુર માઈ ॥
તબ તબ રામ લખનહિ નિહારી । હોઈહહિં સબ પુર લોગ સુખારી ॥ ૧॥

ત્યારે તેમની અનેક પ્રકારે પરોણાગત થશે. સખી! આવું સાસરું કોણે પ્રિય નહીં લાગે! ત્યારે ત્યારે આપણે સૌ નગરવાસી શ્રીરામ-લક્ષ્મણને જોઈ-જોઈને સુખી થઈશું. ॥ ૧॥

સખિ જસ રામ લખન કર જોટા । તૈસેઇ ભૂપ સંગ દુઇ ઢોટા ॥
સ્યામ ગૌર સબ અંગ સુહાએ । તે સબ કહહિં દેખિ જે આએ ॥ ૨॥

હે સખી! જેવી શ્રીરામ-લક્ષ્મણની જોડી છે, તેવા જ બે કુમાર રાજાની સાથે બીજા પણ છે. તેમાં પણ એક શ્યામ અને બીજા ગૌર વર્ણના છે, તેમના પણ સર્વે અંગ ઘણાં સુંદર છે. જે લોકો તેમને જોઈને આવ્યા છે, તે બધા આ જ કહે છે. ॥ ૨॥

કહા એક મૈં આજુ નિહારે । જનુ બિરંચિ નિજ હાથ સઁવારે ॥
ભરતુ રામહી કી અનુહારી । સહસા લખિ ન સકહિં નર નારી ॥ ૩॥

એકે કહ્યું – મેં આજે જ એમને જોયા છે, એટલા સુંદર છે, જાણે બ્રહ્માજીએ એમને પોતાના હાથે બનાવ્યા હોય. ભરત તો શ્રીરામચન્દ્રજીના જેવી જ શકલ-સૂરતના છે. સ્ત્રી-પુરુષ એમને એકદમ ઓળખી જ નથી શકતા. ॥ ૩॥

લખનુ સત્રુસૂદનુ એકરૂપા । નખ સિખ તે સબ અંગ અનૂપા ॥
મન ભાવહિં મુખ બરનિ ન જાહીં । ઉપમા કહુઁ ત્રિભુવન કોઉ નાહીં ॥ ૪॥

લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન બંનેનું એક રૂપ છે. બંનેના નખથી શિખા સુધીનાં બધાં જ અંગો અનુપમ છે. મનને ઘણા જ ગમે છે, પણ મુખથી એમનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. તેમની ઉપમાને યોગ્ય ત્રણે લોકોમાંથી કોઈ નથી. ॥ ૪॥

છં૦ – ઉપમા ન કોઉ કહ દાસ તુલસી કતહુઁ કબિ કોબિદ કહૈં ।
બલ બિનય બિદ્યા સીલ સોભા સિંધુ ઇન્હ સે એઇ અહૈં ॥
પુર નારિ સકલ પસારિ અંચલ બિધિહિ બચન સુનાવહીં ।
બ્યાહિઅહુઁ ચારિઉ ભાઇ એહિં પુર હમ સુમંગલ ગાવહીં ॥

દાસ તુલસી કહે છે, કવિ અને કોવિદ (વિદ્વાન) કહે છે કે એમની ઉપમા ક્યાંય કોઈ નથી. બળ, વિનય, વિદ્યા, શીલ અને શોભાના સમુદ્ર એમના જેવા એ જ છે. જનકપુરીની સર્વે સ્ત્રીઓ ખોળો પાથરીને વિધાતાને એ જ વચન (પ્રાર્થના) સંભળાવે છે કે ચારે ભાઈઓનો વિવાહ આ જ નગરમાં કરાવો અને અમે સૌ સુંદર મંગળ ગાઈએ. ॥ ૫॥

સો૦ – કહહિં પરસ્પર નારિ બારિ બિલોચન પુલક તન ।
સખિ સબુ કરબ પુરારિ પુન્ય પયોનિધિ ભૂપ દોઉ ॥ ૩૧૧॥

નેત્રોમાં [પ્રેમાશ્રુઓનું] જળ ભરીને પુલકિત શરીરે સ્ત્રીઓ પરસ્પર કહી રહી છે કે હે સખી! બંને રાજા પુણ્યના સમુદ્ર છે, ત્રિપુરારિ શિવજી સર્વે મનોરથ પૂર્ણ કરશે. ॥ ૩૧૧॥

ચૌ૦ – એહિ બિધિ સકલ મનોરથ કરહીં । આનઁદ ઉમગિ ઉમગિ ઉર ભરહીં ॥
જે નૃપ સીય સ્વયંબર આએ । દેખિ બંધુ સબ તિન્હ સુખ પાએ ॥ ૧॥

આ રીતે બધી મનોરથ કરી રહી છે અને હૃદયને ઉમંગ-ઉમંગ કરી (ઉત્સાહપૂર્વક) આનંદથી ભરી રહી છે. સીતાજીના સ્વયંવરમાં જે રાજા આવ્યા હતા, તેમણે પણ ચારેય ભાઈઓને જોઈને સુખ ઊપજ્યું. ॥ ૧॥

કહત રામ જસુ બિસદ બિસાલા । નિજ નિજ ભવન ગએ મહિપાલા ॥
ગએ બીતિ કછુ દિન એહિ ભાઁતી । પ્રમુદિત પુરજન સકલ બરાતી ॥ ૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનો નિર્મળ અને મહાન યશ કહેતાં કહેતાં રાજાઓ પોતપોતાના ઘેર ગયા. આ રીતે કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. જનકપુરનિવાસી અને બધા જાનૈયા ઘણા આનંદિત છે. ॥ ૨॥

મંગલ મૂલ લગન દિનુ આવા । હિમ રિતુ અગહનુ માસુ સુહાવા ॥
ગ્રહ તિથિ નખતુ જોગુ બર બારૂ । લગન સોધિ બિધિ કીન્હ બિચારૂ ॥ ૩॥

મંગળોનો મૂળ, લગ્નનો દિવસ આવી ગયો. હેમંત ઋતુ અને સોહામણો માગશર મહિનો હતો. ગ્રહ, તિથિ, નક્ષત્ર, યોગ અને વાર શ્રેષ્ઠ હતાં. લગ્ન (મુહુર્ત) શોધીને બ્રહ્માજીએ તે પર વિચાર કર્યો, ॥ ૩॥

પઠૈ દીન્હિ નારદ સન સોઈ । ગની જનક કે ગનકન્હ જોઈ ॥
સુની સકલ લોગન્હ યહ બાતા । કહહિં જોતિષી આહિં બિધાતા ॥ ૪॥

અને તે(લગ્નપત્રિકા)ને નારદજીના હાથે [જનકજીને ત્યાં] મોકલી દીધી. જનકજીના જ્યોતિષિઓએ પણ તે ગણના કરી રાખી હતી. જ્યારે બધા લોકોએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તે કહેવા લાગ્યા – અહીંના જ્યોતિષી પણ બ્રહ્મા જ છે. ॥ ૪॥

દો૦ – ધેનુધૂરિ બેલા બિમલ સકલ સુમંગલ મૂલ ।
બિપ્રન્હ કહેઉ બિદેહ સન જાનિ સગુન અનુકૂલ ॥ ૩૧૨॥

નિર્મળ અને સર્વે સુંદર મંગળોની મૂળ ગોધૂલિની પવિત્ર વેળા આવી ગઈ અને અનુકૂળ શુકન થવા લાગ્યાં, એ જાણીને બ્રાહ્મણોએ જનકજીને કહ્યું. ॥ ૩૧૨॥

ચૌ૦ – ઉપરોહિતહિ કહેઉ નરનાહા । અબ બિલંબ કર કારનુ કાહા ॥
સતાનંદ તબ સચિવ બોલાએ । મંગલ સકલ સાજિ સબ લ્યાએ ॥ ૧॥

ત્યારે રાજા જનકે પુરોહિત શતાનંદજીને કહ્યું કે હવે મોડું કરવાનું શું કારણ છે? ત્યારે શતાનંદજીએ મંત્રીઓને બોલાવ્યા, તેઓ બધા મંગળનો સામાન તૈયાર કરીને લઈ આવ્યા. ॥ ૧॥

સંખ નિસાન પનવ બહુ બાજે। મંગલ કલસ સગુન સુભ સાજે॥
સુભગ સુઆસિનિ ગાવહિં ગીતા। કરહિં બેદ ધુનિ બિપ્ર પુનીતા॥૨॥

શંખ, નગારાં, ઢોલ અને ઘણાં બધાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં તથા મંગળ-કળશ અને શુભ શુકનની વસ્તુઓ (દહીં, દૂર્વા આદિ) તૈયાર કરાઈ. સુંદર સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ ગીત ગાઈ રહી છે અને પવિત્ર બ્રાહ્મણ વેદધ્વનિ કરી રહ્યા છે. ॥૨॥

લેન ચલે સાદર એહિ ભાઁતી। ગએ જહાઁ જનવાસ બરાતી॥
કોસલપતિ કર દેખિ સમાજૂ। અતિ લઘુ લાગ તિન્હહિ સુરરાજૂ॥૩॥

બધા લોકો આ રીતે આદરપૂર્વક જાનને લેવા ચાલ્યા અને જ્યાં જાનૈયાઓનો જાનીવાસો હતો ત્યાં ગયા. અવધપતિ દશરથજીનો સમાજ (વૈભવ) જોઈને તેમને દેવરાજ ઈન્દ્ર પણ ઘણા જ તુચ્છ લાગવા માંડ્યા. ॥૩॥

ભયઉ સમઉ અબ ધારિઅ પાઊ। યહ સુનિ પરા નિસાનહિં ઘાઊ॥
ગુરહિ પૂછિ કરિ કુલ બિધિ રાજા। ચલે સંગ મુનિ સાધુ સમાજા॥૪॥

[તેમણે જઈને વિનંતી કરી –] સમય થઈ ગયો, હવે પધારો. આ સાંભળતાં જ નગારાં વાગી ઊઠ્યાં. ગુરુ વસિષ્ઠજીને પૂછીને અને કુળના રિતિરિવાજ પતાવીને રાજા દશરથજી મુનિઓ અને સાધુઓના સમાજને સાથે લઈને ચાલ્યા. ॥૪॥

દો૦– ભાગ્ય બિભવ અવધેસ કર દેખિ દેવ બ્રહ્માદિ।
લગે સરાહન સહસ મુખ જાનિ જનમ નિજ બાદિ॥૩૧૩॥

અવધનરેશ દશરથજીનું ભાગ્ય અને વૈભવ જોઈને અને પોતાનો જન્મ વ્યર્થ સમજીને, બ્રહ્માજી આદિ દેવતા હજારો મુખોથી તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ॥૩૧૩॥

ચૌ૦– સુરન્હ સુમંગલ અવસરુ જાના। બરષહિં સુમન બજાઇ નિસાના॥
સિવ બ્રહ્માદિક બિબુધ બરૂથા। ચઢ઼ે બિમાનન્હિ નાના જૂથા॥૧॥

દેવગણ સુંદર મંગળનો અવસર જાણીને, નગારાં વગાડી-વગાડીને ફૂલ વરસાવે છે. શિવજી, બ્રહ્માજી આદિ દેવવૃંદ જૂથ બનાવી-બનાવીને વિમાનો પર જઈ ચડ્યા. ॥૧॥

પ્રેમ પુલક તન હૃદયઁ ઉછાહૂ। ચલે બિલોકન રામ બિઆહૂ॥
દેખિ જનકપુરુ સુર અનુરાગે। નિજ નિજ લોક સબહિં લઘુ લાગે॥૨॥

અને પ્રેમથી પુલકિત તને તથા હૃદયમાં ઉત્સાહ ભરીને શ્રીરામચન્દ્રજીનો વિવાહ જોવા ચાલ્યા. જનકપુરને જોઈને દેવો એટલા અનુરક્ત થઈ ગયા કે તે બધાને પોતપોતાના લોક ઘણા તુચ્છ લાગવા લાગ્યા. ॥૨॥

ચિતવહિં ચકિત બિચિત્ર બિતાના। રચના સકલ અલૌકિક નાના॥
નગર નારિ નર રૂપ નિધાના। સુઘર સુધરમ સુસીલ સુજાના॥૩॥

વિચિત્ર મંડપને તથા અનેક પ્રકારની સઘળી અલૌકિક રચનાઓને તે ચકિત થઈને જોઈ રહ્યા છે. નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષ રૂપના ભંડાર, સુઘડ, શ્રેષ્ઠ ધર્માત્મા, સુશીલ અને સુજ્ઞ છે. ॥૩॥

તિન્હહિ દેખિ સબ સુર સુરનારીં । ભએ નખત જનુ બિધુ ઉજિઆરીં ॥
બિધિહિ ભયઉ આચરજુ બિસેષી । નિજ કરની કછુ કતહુઁ ન દેખી ॥૪॥

તેમને જોઈને બધા દેવો અને દેવાંગનાઓ એવાં પ્રભાહીન થઈ ગયાં કે જેમ ચન્દ્રમાના અજવાળામાં તારાગણ ઝાંખા પડી જાય છે. બ્રહ્માજીને વિશેષ આશ્ચર્ય થયું, કેમ કે તેમણે ત્યાં પોતાની કોઈ કરણી (રચના) તો ક્યાંય જોઈ જ નહીં. ॥૪॥

દો૦ – સિવઁ સમુઝાએ દેવ સબ જનિ આચરજ ભુલાહુ ।
હૃદયઁ બિચારહુ ધીર ધરિ સિય રઘુબીર બિઆહુ ॥૩૧૪॥

ત્યારે શિવજીએ બધા દેવતાઓને સમજાવ્યા કે તમે લોકો આશ્ચર્યમાં ભૂલા ન પડો. હૃદયમાં ધીરજ ધરીને વિચાર તો કરો કે આ [ભગવાનની મહામહિમામય નિજશક્તિ] શ્રીસીતાજીના અને [અખિલ બ્રહ્માંડોના પરમ ઈશ્વર સાક્ષાત્ ભગવાન] શ્રીરામચન્દ્રજીનો વિવાહ છે. ॥૩૧૪॥

ચૌ૦ – જિન્હ કર નામુ લેત જગ માહીં । સકલ અમંગલ મૂલ નસાહીં ॥
કરતલ હોહિં પદારથ ચારી । તેઇ સિય રામુ કહેઉ કામારી ॥૧॥

જેમનું નામ લેતાં જ જગતમાં બધા અમંગળોનાં મૂળ કપાઈ જાય છે અને ચારે પદાર્થ (અર્થ, ધર્મ, કામ, મોક્ષ) મુઠ્ઠીમાં આવી જાય છે, તે જ [જગતનાં માતા-પિતા] એ શ્રીસીતારામજી છે, કામના શત્રુ શિવજીએ આવું કહ્યું. ॥૧॥

એહિ બિધિ સંભુ સુરન્હ સમુઝાવા । પુનિ આગેં બર બસહ ચલાવા ॥
દેવન્હ દેખે દસરથુ જાતા । મહામોદ મન પુલકિત ગાતા ॥૨॥

આ રીતે શિવજીએ દેવતાઓને સમજાવ્યા અને પછી પોતાના શ્રેષ્ઠ બળદ નંદીશ્વરને આગળ કર્યો. દેવતાઓએ જોયું કે દશરથજી મનમાં ઘણા જ પ્રસન્ન અને શરીરથી પુલકિત થઈ જઈ રહ્યા છે. ॥૨॥

સાધુ સમાજ સંગ મહિદેવા । જનુ તનુ ધરેં કરહિં સુખ સેવા ॥
સોહત સાથ સુભગ સુત ચારી । જનુ અપબરગ સકલ તનુધારી ॥૩॥

તેમની સાથે [પરમ હર્ષયુક્ત] સાધુઓ અને બ્રાહ્મણોની મંડળી એવી શોભા આપી રહી હતી કે જાણે સમસ્ત સુખ શરીર ધારણ કરીને તેમની સેવા કરી રહ્યાં હોય. ચારે સુંદર પુત્રો સાથે એવા સુશોભિત છે, જાણે સમસ્ત મોક્ષો(સાલોક્ય, સામીપ્ય, સારૂપ્ય, સાયુજ્ય)એ શરીર ધારણ કર્યાં હોય. ॥૩॥

મરકત કનક બરન બર જોરી । દેખિ સુરન્હ ભૈ પ્રીતિ ન થોરી ॥
પુનિ રામહિ બિલોકિ હિયઁ હરષે । નૃપહિ સરાહિ સુમન તિન્હ બરષે ॥૪॥

મરકતમણિ તથા સુવર્ણના રંગોની સુંદર જોડીઓને જોઈને દેવતાઓને ઓછી પ્રીતિ ન થઈ (અર્થાત્ બહુ જ પ્રીતિ થઈ). પછી રામચન્દ્રજીને જોઈને તે હૃદયમાં (અત્યંત) હરખાયા અને રાજાની પ્રશંસા કરીને તેમણે ફૂલ વરસાવ્યાં. ॥૪॥

દો૦— રામ રૂપુ નખ સિખ સુભગ બારહિં બાર નિહારિ ।
પુલક ગાત લોચન સજલ ઉમા સમેત પુરારિ ॥ ૩૧૫॥

નખથી શિખા સુધી શ્રીરામચન્દ્રજીના સુંદર રૂપને વારંવાર જોતાં પાર્વતીજી સહિત શ્રીશિવજીનું શરીર પુલકિત થઈ ગયું અને તેમનાં નેત્ર [પ્રેમાશ્રુઓનાં] જળથી ભરાઈ ગયાં. ॥ ૩૧૫॥

ચૌ૦— કેકિ કંઠ દુતિ સ્યામલ અંગા । તડ઼િત બિનિંદક બસન સુરંગા ॥
બ્યાહ બિભૂષન બિબિધ બનાએ । મંગલ સબ સબ ભાઁતિ સુહાએ ॥ ૧॥

રામજીનું મોરના કંઠના જેવી કાન્તિવાળુ [હરિતાભ] શ્યામ શરીર છે. વીજળીનો અત્યંત અનાદર કરનારાં પ્રકાશમય સુંદર [પીત] રંગનાં વસ્ત્ર છે. બધું મંગળરૂપ અને બધી રીતે સુંદર જાતજાતનાં વિવાહનાં આભૂષણ શરીર પર શણગાર્યાં છે. ॥ ૧॥

સરદ બિમલ બિધુ બદનુ સુહાવન । નયન નવલ રાજીવ લજાવન ॥
સકલ અલૌકિક સુંદરતાઈ । કહિ ન જાઇ મનહીં મન ભાઈ ॥ ૨॥

તેમના સુંદર મુખ શરદના નિર્મળ ચન્દ્રને અને નેત્ર નવીન કમળને લજાવનારાં છે. સકળ સુંદરતા અલૌકિક છે. (માયાની બનેલી નથી, દિવ્ય સચ્ચિદાનંદમયી છે). તે કહી જ શકાતી નથી, મનમાં ને મનમાં બહુ પ્રિય લાગે છે. ॥ ૨॥

બંધુ મનોહર સોહહિં સંગા । જાત નચાવત ચપલ તુરંગા ॥
રાજકુઅઁર બર બાજિ દેખાવહિં । બંસ પ્રસંસક બિરિદ સુનાવહિં ॥ ૩॥

સાથમાં મનોહર ભાઈ શોભિત છે, જે ચંચળ ઘોડાઓને નચાવતાં જઈ રહ્યા છે. રાજકુમાર શ્રેષ્ઠ ઘોડા (તેમની ચાલને) બતાવી રહ્યા છે અને વંશની પ્રશંસા કરનારા (માગધ-ભાટ) બિરુદાવલી સંભળાવી રહ્યા છે. ॥ ૩॥

જેહિ તુરંગ પર રામુ બિરાજે । ગતિ બિલોકિ ખગનાયકુ લાજે ॥
કહિ ન જાઇ સબ ભાઁતિ સુહાવા । બાજિ બેષુ જનુ કામ બનાવા ॥ ૪॥

જે ઘોડા પર શ્રીરામજી બિરાજમાન છે, તેની [તેજ] ચાલ જોઈને ગરુડ પણ લજાઈ જાય છે, તેનું વર્ણન નથી થઈ શકતું, તે સર્વ રીતે સુંદર છે, જાણે કામદેવે જ ઘોડાનો વેશ ધારણ કરી લીધો હોય. ॥ ૪॥

છં૦— જનુ બાજિ બેષુ બનાઇ મનસિજુ રામ હિત અતિ સોહઈ ॥
આપનેં બય બલ રૂપ ગુન ગતિ સકલ ભુવન બિમોહઈ ॥
જગમગત જીનુ જરાવ જોતિ સુમોતિ મનિ માનિક લગે ॥
કિંકિનિ લલામ લગામુ લલિત બિલોકિ સુર નર મુનિ ઠગે ॥

જાણે શ્રીરામચન્દ્રજીના માટે કામદેવ ઘોડાનો વેશ બનાવીને અત્યંત શોભિત થઈ રહ્યો છે. તે પોતાની અવસ્થા, બળ, રૂપ, ગુણ અને ચાલથી સમસ્ત લોકોને મોહિત કરી રહ્યો છે. સુંદર મોતી, મણિ અને માણેક ટાંકેલું જડાઉ જીન જ્યોતિથી ઝગમગી રહ્યું છે. તેની સુંદર ઘૂઘરીઓ ટાંકેલી લલિત લગામને જોઈને દેવતા, મનુષ્ય અને મુનિ સર્વે ઠગાઈ જાય છે. ॥ ૫॥

દો૦ – પ્રભુ મનસહિં લયલીન મનુ ચલત બાજિ છબિ પાવ ।
ભૂષિત ઉડ઼ગન તડ઼િત ઘનુ જનુ બર બરહિ નચાવ ॥ ૩૧૬॥

પ્રભુની ઈચ્છામાં પોતાના મનને લીન કરીને ચાલતો તે ઘોડો ઘણી શોભા પામી રહ્યો છે, જાણે તારાગણ તથા વીજળીથી અલંકૃત મેઘ સુંદર મોરને નચાવી રહ્યા હોય. ॥ ૩૧૬॥

ચૌ૦ – જેહિં બર બાજિ રામુ અસવારા । તેહિ સારદઉ ન બરનૈ પારા ॥
સંકરુ રામ રૂપ અનુરાગે । નયન પંચદસ અતિ પ્રિય લાગે ॥ ૧॥

જે શ્રેષ્ઠ ઘોડા પર શ્રીરામચન્દ્રજી સવાર છે, તેનું વર્ણન સરસ્વતીજી પણ નથી કરી શકતાં. શંકરજી શ્રીરામચન્દ્રજીના રૂપમાં એવા અનુરક્ત થયા કે એમને પોતાનાં પંદર નેત્રો આ વખતે ઘણાં જ પ્રિય લાગવા લાગ્યાં. ॥ ૧॥

હરિ હિત સહિત રામુ જબ જોહે । રમા સમેત રમાપતિ મોહે ॥
નિરખિ રામ છબિ બિધિ હરષાને । આઠઇ નયન જાનિ પછિતાને ॥ ૨॥

ભગવાન વિષ્ણુએ જ્યારે પ્રેમસહિત શ્રીરામને જોયા, ત્યારે તે [રમણીયતાની મૂર્તિ] શ્રીલક્ષ્મીજીના પતિ શ્રીલક્ષ્મીજીસહિત મોહિત થઈ ગયા. શ્રીરામચન્દ્રજીની શોભા જોઈને બ્રહ્માજી ઘણા પ્રસન્ન થયા પણ પોતાનાં આઠ જ નેત્રો જાણીને પસ્તાવા લાગ્યા. ॥ ૨॥

સુર સેનપ ઉર બહુત ઉછાહૂ । બિધિ તે ડેવઢ઼ લોચન લાહૂ ॥
રામહિ ચિતવ સુરેસ સુજાના । ગૌતમ શ્રાપુ પરમ હિત માના ॥ ૩॥

દેવતાઓના સેનાપતિ સ્વામી કાર્તિકના હૃદયમાં ઘણો ઉત્સાહ છે, કેમ કે બ્રહ્માજી કરતાં દોઢા અર્થાત્ બાર નેત્રોથી રામદર્શનનો સુંદર લાભ ઉઠાવી રહ્યા છે. સુજ્ઞ ઈન્દ્ર [પોતાનાં હજાર નેત્રોથી] શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈ રહ્યા છે અને ગૌતમજીના શાપને પોતાના માટે પરમ હિતકારી માની રહ્યા છે. ॥ ૩॥

દેવ સકલ સુરપતિહિ સિહાહીં । આજુ પુરંદર સમ કોઉ નાહીં ॥
મુદિત દેવગન રામહિ દેખી । નૃપસમાજ દુહુઁ હરષુ બિસેષી ॥ ૪॥

બધા દેવો દેવરાજ ઈન્દ્રની ઈર્ષ્યા કરી રહ્યા છે [અને કહી રહ્યા છે] કે આજે ઈન્દ્રના જેવો ભાગ્યવાન્ બીજો કોઈ નથી. શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને દેવગણ પ્રસન્ન છે અને બંને રાજાઓના સમાજમાં વિશેષ હર્ષ છવાઈ રહ્યો છે. ॥ ૪॥

છં૦ – અતિ હરષુ રાજસમાજ દુહુ દિસિ દુંદુભીં બાજહિં ઘની ।
બરષહિં સુમન સુર હરષિ કહિ જય જયતિ જય રઘુકુલમની ॥
એહિ ભાઁતિ જાનિ બરાત આવત બાજને બહુ બાજહીં ।
રાની સુઆસિનિ બોલિ પરિછનિ હેતુ મંગલ સાજહીં ॥

બંને પક્ષના રાજસમાજમાં અત્યંત હર્ષ છે અને ઘણા જોરથી નગારાં વાગી રહ્યાં છે. દેવતા પ્રસન્ન થઈને અને 'રઘુકુળમણિ શ્રીરામનો જય હો, જય હો, જય હો' કહીને ફૂલ વરસાવી રહ્યા છે. આ રીતે જાનને આવતી જાણીને ઘણી જાતનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં અને રાણી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓને બોલાવીને પોંખવા માટે મંગળદ્રવ્યો તૈયાર કરવા લાગી. ॥ ૫॥

દો૦ – સજિ આરતી અનેક બિધિ મંગલ સકલ સँવારિ ।
ચલીં મુદિત પરિછનિ કરન ગજગામિનિ બર નારિ ॥ ૩૧૭॥

અનેક પ્રકારે આરતી તૈયાર કરી અને સમસ્ત મંગળદ્રવ્યોને યથાયોગ્ય સજાવીને ગજગામિની ઉત્તમ સ્ત્રીઓ આનંદપૂર્વક પોંખવા માટે ચાલી. ॥ ૩૧૭॥

ચૌ૦ – બિધુબદનીં સબ સબ મૃગલોચનિ । સબ નિજ તન છબિ રતિ મદુ મોચનિ ॥
પહિરેં બરન બરન બર ચીરા । સકલ બિભૂષન સજેં સરીરા ॥ ૧॥

બધી સ્ત્રીઓ ચન્દ્રમુખી અને બધી મૃગલોચની છે અને બધી પોતાના શરીરની શોભાથી રતિના ગર્વને છોડાવનારી છે. રંગ-રંગની સુંદર સાડીઓ પહેરી છે અને શરીર પર સર્વે આભૂષણો સજ્યાં છે. ॥ ૧॥

સકલ સુમંગલ અંગ બનાએँ । કરહિં ગાન કલકંઠિ લજાએँ ॥
કંકન કિંકિનિ નૂપુર બાજહિં । ચાલિ બિલોકિ કામ ગજ લાજહિં ॥ ૨॥

સમસ્ત અંગોને સુંદર મંગળ પદાર્થોથી શણગારીને તેઓ કોયલોને પણ લજાવતી [મધુર સ્વરે] ગાન કરી રહી છે. કંકણ, કંદોરા અને ઝાંઝર વાગી રહ્યાં છે. સ્ત્રીઓની ચાલ જોઈને કામદેવના હાથી પણ લજાઈ જાય છે. ॥ ૨॥

બાજહિં બાજને બિબિધ પ્રકારા । નભ અરુ નગર સુમંગલચારા ॥
સચી સારદા રમા ભવાની । જે સુરતિય સુચિ સહજ સયાની ॥ ૩॥

અનેક પ્રકારનાં વાજાં વાગી રહ્યાં છે. આકાશ અને નગર બંને સ્થાનોએ સુંદર મંગળાચાર થઈ રહ્યા છે. શચી (ઇન્દ્રાણી), સરસ્વતી, લક્ષ્મી, પાર્વતી અને જે સ્વભાવથી જ પવિત્ર અને સમજુ દેવાંગનાઓ હતી, ॥ ૩॥

કપટ નારિ બર બેષ બનાઈ । મિલીં સકલ રનિવાસહિં જાઈ ॥
કરહિં ગાન કલ મંગલ બાનીં । હરષ બિબસ સબ કાહુँ ન જાનીં ॥ ૪॥

તે બધી છળથી સુંદર સ્ત્રીઓનો વેશ બનાવી રાણીવાસમાં જઈને ભળી ગઈ અને મનોહર વાણીથી મંગળગાન કરવા લાગી. સર્વે કોઈ હર્ષને વિશેષ વશ હતાં, તેથી કોઈએ તેમને ઓળખ્યાં નહિ. ॥ ૪॥

છં૦ – કો જાન કેહિ આનંદ બસ સબ બ્રહ્મુ બર પરિછન ચલી ।
કલ ગાન મધુર નિસાન બરષહિં સુમન સુર સોભા ભલી ॥
આનંદકંદુ બિલોકિ દૂલહુ સકલ હિયँ હરષિત ભઈ ।
અંભોજ અંબક અંબુ ઉમગિ સુઅંગ પુલકાવલિ છઈ ॥

કોણ કોને જાણે-ઓળખે! આનંદને વશ થઈ બધી વરરાજા બનેલા બ્રહ્મનું પોંખણું કરવા ચાલી. મનોહર ગાન થઈ રહ્યું છે. મધુર-મધુર નગારાં વાગી રહ્યાં છે, દેવતા ફૂલ વરસાવી રહ્યા છે, ઘણી સારી શોભા છે. આનંદકંદ વરરાજાને જોઈને બધી સ્ત્રીઓ હૃદયમાં હર્ષિત થઈ. તેમનાં કમળ જેવાં નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુઓનું જળ ઊભરાઈ આવ્યું અને સુંદર અંગોમાં પુલકાવલી છવાઈ ગઈ. ॥ ૫॥

દો૦ – જો સુખુ ભા સિય માતુ મન દેખિ રામ બર બેષુ ।
સો ન સકહિં કહિ કલપ સત સહસ સારદા સેષુ ॥ ૩૧૮॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનો વર-વેશ જોઈને સીતાજીનાં માતા સુનયનાજીના મનમાં જે સુખ થયું, તેને હજારો સરસ્વતી અને શેષજી સો કલ્પોમાં પણ કહી નથી શકતાં [અથવા લાખો સરસ્વતી અને શેષ લાખો કલ્પોમાં પણ નથી કહી શકતા]. ॥ ૩૧૮॥

ચૌ૦ – નયન નીરુ હટિ મંગલ જાની । પરિછનિ કરહિં મુદિત મન રાની ॥
બેદ બિહિત અરુ કુલ આચારૂ । કીન્હ ભલી બિધિ સબ બ્યવહારૂ ॥ ૧॥

મંગળ-અવસર જાણીને નેત્રોનાં જળને રોકી રાખી રાણી પ્રસન્ન મનથી પોંખણું કરી રહ્યાં છે. વેદોમાં કહેલા તથા કુલાચારને અનુસાર સઘળા વહેવાર રાણીએ સારી રીતે કર્યા. ॥ ૧॥

પંચ સબદ ધુનિ મંગલ ગાના । પટ પાઁવડ઼ે પરહિં બિધિ નાના ॥
કરિ આરતી અરઘુ તિન્હ દીન્હા । રામ ગમનુ મંડપ તબ કીન્હા ॥ ૨॥

પંચશબ્દ (તન્ત્રી, તાલ, ઝાઝ, નગારાં અને તુરી – એ પાંચ પ્રકારનાં વાજાંના અવાજ), પંચધ્વનિ (વેદધ્વનિ, વન્દીધ્વનિ, જયધ્વનિ, શંખધ્વનિ અને હુલૂધ્વનિ) અને મંગળગાન થઈ રહ્યાં છે. અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્રોના પાગરણ (જાજમ) પથરાઈ રહ્યા છે. તેમણે (રાણીએ) આરતી કરીને અર્ઘ્ય આપ્યો, ત્યારે શ્રીરામજીએ મંડપમાં ગમન કર્યું. ॥ ૨॥

દસરથુ સહિત સમાજ બિરાજે । બિભવ બિલોકિ લોકપતિ લાજે ॥
સમયઁ સમયઁ સુર બરષહિં ફૂલા । સાંતિ પઢ઼હિં મહિસુર અનુકૂલા ॥ ૩॥

દશરથજી પોતાની મંડળીસહિત બિરાજમાન થયા. તેમના વૈભવને જોઈને લોકપાળ પણ લજાઈ ગયા. સમયે-સમયે દેવો ફૂલ વરસાવે છે અને ભૂદેવ બ્રાહ્મણ સમયાનુકૂળ શાન્તિપાઠ કરે છે. ॥ ૩॥

નભ અરુ નગર કોલાહલ હોઈ । આપનિ પર કછુ સુનઇ ન કોઈ ॥
એહિ બિધિ રામુ મંડપહિં આએ । અરઘુ દેઇ આસન બૈઠાએ ॥ ૪॥

આકાશ અને નગરમાં કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. પોતાની કે પારકી કોઈ કંઈ પણ વાત નથી સાંભળતું. આમ, શ્રીરામચન્દ્રજી મંડપમાં આવ્યા અને અર્ઘ્ય આપીને એમને આસન પર બેસાડવામાં આવ્યા. ॥ ૪॥

છં૦ – બૈઠારિ આસન આરતી કરિ નિરખિ બરુ સુખુ પાવહીં ।
મનિ બસન ભૂષન ભૂરિ વારહિં નારિ મંગલ ગાવહીં ॥
બ્રહ્માદિ સુરબર બિપ્ર બેષ બનાઈ કૌતુક દેખહીં ।
અવલોકિ રઘુકુલ કમલ રબિ છબિ સુફલ જીવન લેખહીં ॥

આસન પર બેસાડી, આરતી કરી વરરાજાને નિહાળી સ્ત્રીઓ સુખ પામી રહી છે. તેઓ ઢગલે ઢગલાં મણિ, વસ્ત્ર અને ઘરેણાં ન્યોછાવર કરીને મંગળ ગાઈ રહી છે. બ્રહ્મા આદિ શ્રેષ્ઠ દેવો બ્રાહ્મણવેશ ધરીને કૌતુક નિહાળી રહ્યા છે. તે રઘુકુળરૂપી કમળને પ્રફુલ્લિત કરનારા સૂર્ય શ્રીરામચન્દ્રજીની શોભા જોઈને પોતાનું જીવન સફળ માની રહ્યા છે. ॥ ૫॥

દો૦— નાઊ બારી ભાટ નટ રામ નિછાવરિ પાઇ।
મુદિત અસીસહિં નાઇ સિર હરષુ ન હૃદયઁ સમાઇ ॥ ૩૧૯॥

નાઈ, પતરાળાં બનાવનારા, ભાટ અને નટ શ્રીરામચન્દ્રજીને અર્પણ થયેલી વસ્તુઓ પામીને આનંદિત થઈ શીશ નમાવીને આશિષ આપે છે. તેમના હૃદયમાં હર્ષ સમાતો નથી. ॥ ૩૧૯॥

ચૌ૦— મિલે જનકુ દસરથુ અતિ પ્રીતીં। કરિ બૈદિક લૌકિક સબ રીતીં ॥
મિલત મહા દોઉ રાજ બિરાજે। ઉપમા ખોજિ ખોજિ કબિ લાજે ॥ ૧॥

વૈદિક અને લૌકિક બધી વિધિઓ કરીને જનકજી અને દશરથજી ઘણા પ્રેમથી ભેટ્યા. બંને મહારાજા મળતી વખતે ઘણા જ શોભાયમાન થયા, કવિઓ તેમના માટે ઉપમા ખોળી-ખોળીને લજાઈ ગયા. ॥ ૧॥

લહી ન કતહુઁ હારિ હિયઁ માની। ઇન્હ સમ એઇ ઉપમા ઉર આની ॥
સામધ દેખિ દેવ અનુરાગે। સુમન બરષિ જસુ ગાવન લાગે ॥ ૨॥

જ્યારે ક્યાંય પણ ઉપમા ન મળી, ત્યારે હૃદયથી હાર માનીને તેમણે મનમાં આ ઉપમા નક્કી કરી કે એમના જેવા એ સ્વયં જ છે. વેવાઈઓનો મેળાપ કે પરસ્પર સંબંધ જોઈને દેવો અનુરક્ત થઈ ગયા અને ફૂલ વરસાવીને એમનો યશ ગાવા લાગ્યા. ॥ ૨॥

જગુ બિરંચિ ઉપજાવા જબ તેં। દેખે સુને બ્યાહ બહુ તબ તેં ॥
સકલ ભાઁતિ સમ સાજુ સમાજૂ। સમ સમધી દેખે હમ આજૂ ॥ ૩॥

[તેઓ કહેવા લાગ્યા —] જ્યારથી બ્રહ્માજીએ જગતને ઉત્પન્ન કર્યું ત્યારથી અમે ઘણા વિવાહ જોયા-સાંભળ્યા; પરંતુ બધી રીતે સમાન સાજન-માજન અને બરાબરીના (પૂર્ણ સમાનતાયુક્ત) વેવાઈઓ તો આજે જ જોયા. ॥ ૩॥

દેવ ગિરા સુનિ સુંદર સાઁચી। પ્રીતિ અલૌકિક દુહુ દિસિ માચી ॥
દેત પાઁવડ़े અરઘુ સુહાએ। સાદર જનકુ મંડપહિં લ્યાએ ॥ ૪॥

દેવતાઓની સુંદર સત્યવાણી સાંભળીને બંને બાજુ અલૌકિક પ્રેમ છવાઈ ગયો. સુંદર પાગરણ (જાજમ પાથરતાં) અને અર્ઘ્ય આપતાં જનકજી દશરથજીને આદરપૂર્વક મંડપમાં લઈ આવ્યા. ॥ ૪॥

છં૦— મંડપુ બિલોકિ બિચિત્ર રચનાઁ રુચિરતાઁ મુનિ મન હરે ॥
નિજ પાનિ જનક સુજાન સબ કહુઁ આનિ સિંઘાસન ધરે ॥
કુલ ઇષ્ટ સરિસ બસિષ્ટ પૂજે બિનય કરિ આસિષ લહી ॥
કૌસિકહિ પૂજત પરમ પ્રીતિ કિ રીતિ તૌ ન પરૈ કહી ॥

મંડપ જોઈને તેની વિચિત્ર રચના અને સુંદરતાથી મુનિઓનાં મન પણ હરાઈ ગયાં. સુજ્ઞ જનકજીએ સ્વહસ્તેથી લાવી-લાવીને બધાને માટે સિંહાસન મૂક્યાં. તેમણે પોતાના કુળના ઈષ્ટદેવતા સમાન વસિષ્ઠજીની પૂજા કરી અને વિનય કરીને આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કર્યા. વિશ્વામિત્રજીની પૂજા કરતી વેળાએ દેખાતી પરમ પ્રીતિની રીતિ તો કહેવાઈ જ શકાતી નથી. ॥ ૫॥

દો૦– બામદેવ આદિક રિષય પૂજે મુદિત મહીસ ।
દિએ દિબ્ય આસન સબહિ સબ સન લહી અસીસ ॥૩૨૦॥

રાજાએ વામદેવ આદિ ઋષિઓની પ્રસન્ન મને પૂજા કરી. બધાને દિવ્ય આસન આપ્યાં અને સૌની પાસેથી આશીર્વાદ મેળવ્યા. ॥૩૨૦॥

ચૌ૦– બહુરિ કીન્હિ કોસલપતિ પૂજા । જાનિ ઈસ સમ ભાઉ ન દૂજા ॥
કીન્હિ જોરિ કર બિનય બડ઼ાઈ । કહિ નિજ ભાગ્ય બિભવ બહુતાઈ ॥૧॥

પછી તેમણે કોશલાધીશ રાજા દશરથજીની પૂજા - ઈશ્વર (મહાદેવજી) સમાન જાણીને કરી, બીજો કોઈ ભાવ ન હતો. તદ્ઉપરાંત [એમના સંબંધથી], પોતાના ભાગ્ય અને વૈભવની વિપુલતાની પ્રશંસા કરી; પછી હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરીને માન આપ્યું. ॥૧॥

પૂજે ભૂપતિ સકલ બરાતી । સમધી સમ સાદર સબ ભાઁતી ॥
આસન ઉચિત દિએ સબ કાહૂ । કહૌં કાહ મુખ એક ઉછાહૂ ॥૨॥

રાજા જનકજીએ બધા જાનૈયાઓનું વેવાઈ દશરથજીના જેવું જ બધી રીતે આદરપૂર્વક પૂજન કર્યું અને હર કોઈને ઉચિત આસન આપ્યાં. હું એક મુખથી એ ઉત્સાહનું શું વર્ણન કરું? ॥૨॥

સકલ બરાત જનક સનમાની । દાન માન બિનતી બર બાની ॥
બિધિ હરિ હરુ દિસિપતિ દિનરાઊ । જે જાનહિં રઘુબીર પ્રભાઊ ॥૩॥

રાજા જનકે દાન, માન-સન્માન, વિનય અને ઉત્તમ વાણીથી આખી જાનનું સન્માન કર્યું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, દિક્પાલ અને સૂર્ય વગેરે શ્રીરઘુનાથજીનો મહિમા જાણે છે, ॥૩॥

કપટ બિપ્ર બર બેષ બનાએઁ । કૌતુક દેખહિં અતિ સચુ પાએઁ ॥
પૂજે જનક દેવ સમ જાનેં । દિએ સુઆસન બિનુ પહિચાનેં ॥૪॥

તેઓ કપટથી બ્રાહ્મણોનો સુંદર વેષ બનાવી, ઘણું જ સુખ અનુભવતાં સર્વ લીલા નિહાળી રહ્યા હતા. જનકજીએ તેમને દેવતાઓ સમાન જાણીને તેમનું પૂજન કર્યું અને વગર ઓળખ્યે પણ એમને સુંદર આસન આપ્યાં ॥૪॥

છં૦– પહિચાન કો કેહિ જાન સબહિ અપાન સુધિ ભોરી ભઈ ।
આનંદ કંદુ બિલોકિ દૂલહુ ઊભય દિસિ આનંદમઈ ॥
સુર લખે રામ સુજાન પૂજે માનસિક આસન દએ ।
અવલોકિ સીલુ સુભાઉ પ્રભુ કો બિબુધ મન પ્રમુદિત ભએ ॥

કોણ કોને જાણે-ઓળખે! બધાને પોતાનું જ ભાન ભુલાઈ ગયું છે. આનંદકંદ વરરાજાને જોઈને બંને તરફ આનંદમય સ્થિતિ થઈ રહી છે. સુજ્ઞ શ્રીરામચન્દ્રજીએ દેવતાઓને ઓળખી લીધા અને તેમની માનસિક પૂજા કરીને એમને માનસિક આસન આપ્યાં. પ્રભુનો શીલ-સ્વભાવ જોઈને દેવો મનમાં ઘણા આનંદિત થયા. ॥૫॥

દો૦– રામચંદ્ર મુખ ચંદ્ર છબિ લોચન ચારુ ચકોર ।
કરત પાન સાદર સકલ પ્રેમુ પ્રમોદુ ન થોર ॥ ૩૨૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના મુખરૂપી ચન્દ્રમાની શોભાને સર્વેના સુંદર નેત્રરૂપી ચકોર આદરપૂર્વક પાન કરી રહ્યા છે; પ્રેમ અને આનંદ ઓછો નથી (અર્થાત્ ઘણો છે). ॥ ૩૨૧॥

ચૌ૦– સમઉ બિલોકિ બસિષ્ઠ બોલાએ । સાદર સતાનંદુ સુનિ આએ ॥
બેગિ કુઅઁરિ અબ આનહુ જાઈ । ચલે મુદિત મુનિ આયસુ પાઈ ॥ ૧॥

સમય થયો જોઈને વસિષ્ઠજીએ શતાનંદજીને આદરપૂર્વક બોલાવ્યા. સાંભળીને આદર સાથે તેઓ આવ્યા. વસિષ્ઠજીએ કહ્યું – હવે જઈને રાજકુમારીને શીઘ્ર લઈ આવો. મુનિની આજ્ઞા પામીને તેઓ પ્રસન્ન થઈને ચાલ્યા. ॥ ૧॥

રાની સુનિ ઉપરોહિત બાની । પ્રમુદિત સખિન્હ સમેત સયાની ॥
બિપ્ર બધૂ કુલબૃદ્ધ બોલાઈં । કરિ કુલ રીતિ સુમંગલ ગાઈં ॥ ૨॥

બુદ્ધિમતી રાણી પુરોહિતની વાણી સાંભળી સખીઓસહિત ઘણી પ્રસન્ન થઈ. બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓ અને કુળની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને બોલાવીને તેમણે કુળરીતિ કરી સુંદર મંગળગીતો ગાયાં. ॥ ૨॥

નારિ બેષ જે સુર બર બામા । સકલ સુભાયઁ સુંદરી સ્યામા ॥
તિન્હહિ દેખિ સુખુ પાવહિં નારીં । બિનુ પહિચાનિ પ્રાનહુ તે પ્યારીં ॥ ૩॥

શ્રેષ્ઠ દેવાંગનાઓ, જે સુંદર મનુષ્ય-સ્ત્રીઓના વેષમાં છે, બધી સ્વભાવથી જ સુંદરી અને શ્યામા (ષોડશ વર્ષીય સુંદરી) છે. તેમને જોઈને રાણીવાસની સ્ત્રીઓ સુખ પામે છે અને વિના ઓળખાણે પણ તે દેવાંગનાઓ સર્વેને પ્રાણોથી પણ પ્રિય બની રહી છે. ॥ ૩॥

બાર બાર સનમાનહિં રાની । ઉમા રમા સારદ સમ જાની ॥
સીય સઁવારિ સમાજુ બનાઈ । મુદિત મંડપહિં ચલીં લવાઈ ॥ ૪॥

તેમને પાર્વતી, લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના સમાન જાણીને રાણી વારંવાર તેમનું સન્માન કરે છે. [રાણીવાસની સ્ત્રીઓ અને સખીઓ] સીતાજીનો શૃંગાર કરીને, મંડળી બનાવીને, પ્રસન્ન થઈને તેમને મંડપમાં લઈ ચાલી. ॥ ૪॥

છં૦– ચલિ લ્યાઇ સીતહિ સખીં સાદર સજિ સુમંગલ ભામિનીં ॥
નવસપ્ત સાજેં સુંદરીં સબ મત્ત કુંજર ગામિનીં ॥
કલ ગાન સુનિ મુનિ ધ્યાન ત્યાગહિં કામ કોકિલ લાજહીં ॥
મંજીર નૂપુર કલિત કંકન તાલ ગતિ બર બાજહીં ॥

સુંદર મંગળના ઠાઠ-માઠ સાથે [રાણીવાસની] સ્ત્રીઓ અને સખીઓ આદરસહિત સીતાજીને લઈ ચાલી. બધી સુંદરીઓ સોળ શૃંગાર કરીને મદોન્મત્ત હાથીઓની ચાલે ચાલનારી છે. તેમના મનોહર ગાનને સાંભળીને મુનિ ધ્યાન છોડી દે છે અને કામદેવની કોયલો પણ લજાઈ જાય છે. કંદોરો, નૂપુરો અને સુંદર કંકણો તાલની ગતિએ ઘણા સુંદર વાગી રહ્યાં છે. ॥ ૫॥

દો૦— સોહતિ બનિતા બૃંદ મહુઁ સહજ સુહાવનિ સીય।
છબિ લલના ગન મધ્ય જનુ સુષમા તિય કમનીય॥૩૨૨॥

સહજ જ સુંદરી સીતાજી સ્ત્રીઓના સમૂહમાં એ રીતે શોભા પામી રહ્યાં છે, જાણે શોભારૂપ લલનાઓની વચ્ચે સાક્ષાત્ પરમ મનોહર શોભારૂપી સ્ત્રી સુશોભિત હોય. ॥૩૨૨॥

ચૌ૦— સિય સુંદરતા બરનિ ન જાઈ। લઘુ મતિ બહુત મનોહરતાઈ॥
આવત દીખિ બરાતિન્હ સીતા। રૂપ રાસિ સબ ભાઁતિ પુનીતા॥૧॥

સીતાજીની સુંદરતાનું વર્ણન થઈ શકતું નથી, કેમકે [મારી] બુદ્ધિ ઘણી ઓછી છે અને [તેમની] મનોહરતા ઘણી અધિક છે. જાનૈયાઓએ રૂપનો ભંડાર અને સર્વ પ્રકારથી પવિત્ર સીતાજીને આવતાં જોયાં. ॥૧॥

સબહિ મનહિં મન કિએ પ્રનામા। દેખિ રામ ભએ પૂરનકામા॥
હરષે દસરથ સુતન્હ સમેતા। કહિ ન જાઇ ઉર આનઁદુ જેતા॥૨॥

સર્વેએ એમને મનમાં ને મનમાં પ્રણામ કર્યા. શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને તો બધા પૂર્ણકામ (કૃતકૃત્ય) થઈ ગયા. રાજા દશરથજી પુત્રોસહિત હર્ષિત થયા. એમના હૃદયમાં જે આનંદ હતો, તે કહી નથી શકાતો. ॥૨॥

સુર પ્રનામુ કરિ બરિસહિં ફૂલા। મુનિ અસીસ ધુનિ મંગલ મૂલા॥
ગાન નિસાન કોલાહલુ ભારી। પ્રેમ પ્રમોદ મગન નર નારી॥૩॥

દેવતા પ્રણામ કરીને ફૂલ વરસાવી રહ્યા છે. મંગળોનાં મૂળ મુનિઓના આશીર્વાદોનો ધ્વનિ થઈ રહ્યો છે. ગીતો અને નગારાંના શબ્દોથી ઘણો કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. સર્વે નર-નારી પ્રેમ અને આનંદમાં મગ્ન છે. ॥૩॥

એહિ બિધિ સીય મંડપહિં આઈ। પ્રમુદિત સાંતિ પઢ઼હિં મુનિરાઈ॥
તેહિ અવસર કર બિધિ બ્યવહારૂ। દુહુઁ કુલગુર સબ કીન્હ અચારૂ॥૪॥

આ રીતે સીતાજી મંડપમાં આવ્યા. મુનિરાજ બહુ જ આનંદિત થઈ શાંતિપાઠ કરી રહ્યા છે. તે અવસરની સર્વે વિધિ, વહેવાર અને કુળાચાર બંને કુળગુરુઓએ કર્યા. ॥૪॥

છં૦— આચારુ કરિ ગુર ગૌરિ ગનપતિ મુદિત બિપ્ર પુજાવહીં।
સુર પ્રગટિ પૂજા લેહિં દેહિં અસીસ અતિ સુખુ પાવહીં॥
મધુપર્ક મંગલ દ્રબ્ય જો જેહિ સમય મુનિ મન મહુઁ ચહૈં।
ભરે કનક કોપર કલસ સો તબ લિએહિં પરિચારક રહૈં॥૧॥

કુળાચાર કરીને ગુરુજી પ્રસન્ન થઈને ગૌરીજી, ગણેશજી અને બ્રાહ્મણોની પૂજા કરાવી રહ્યા છે [અથવા બ્રાહ્મણો દ્વારા ગૌરી અને ગણેશની પૂજા કરાવી રહ્યા છે]. દેવો પ્રકટ થઈને પૂજા ગ્રહણ કરે છે, આશીર્વાદ આપે છે અને અત્યંત સુખ પામી રહ્યા છે. મધુપર્ક આદિ જે કંઈ પણ માંગલિક પદાર્થની મુનિ જે સમયે પણ મનમાં ઇચ્છામાત્ર કરે છે, સેવકગણ તે જ સમયે સોનાની કથરોટોમાં અને કળશોમાં ભરીને તે પદાર્થો લઈને તૈયાર રહે છે. ॥૧॥

કુલ રીતિ પ્રીતિ સમેત રબિ કહિ દેત સબુ સાદર કિયો।
એહિ ભાઁતિ દેવ પુજાઇ સીતહિ સુભગ સિંઘાસનુ દિયો॥
સિય રામ અવલોકનિ પરસપર પ્રેમુ કાહુ ન લખિ પરૈ।
મન બુદ્ધિ બર બાની અગોચર પ્રગટ કબિ કૈસેં કરૈ॥૨॥

સ્વયં સૂર્યદેવ પ્રેમસહિત પોતાના કુળની બધી રિતિઓ બતાવી દે છે અને તે બધી આદરપૂર્વક કરવામાં આવી રહી છે. આ રીતે દેવતાઓની પૂજા કરાવીને મુનિઓએ સીતાજીને સુંદર સિંહાસન આપ્યું. શ્રીસીતાજી અને શ્રીરામજી પરસ્પર એકબીજાને જોવાનો તથા એમનો પરસ્પરનો સ્નેહ કોઈને જણાઈ રહ્યો નથી. જે વાત શ્રેષ્ઠ મન, બુદ્ધિ અને વાણીથી પણ પર હોય તેને કવિ કેવી રીતે પ્રકટ કરે? ॥૨॥

દો૦– હોમ સમય તનુ ધરિ અનલુ અતિ સુખ આહુતિ લેહિં।
બિપ્ર બેષ ધરિ બેદ સબ કહિ બિબાહ બિધિ દેહિં॥૩૨૩॥

હવન સમયે અગ્નિદેવ દેહ ધારણ કરીને ઘણા જ સુખથી આહુતિ ગ્રહણ કરે છે અને બધા વેદ બ્રાહ્મણનો વેશ ધરીને વિવાહની વિધિઓ બતાવી દે છે. ॥૩૨૩॥

ચૌ૦– જનક પાટમહિષી જગ જાની। સીય માતુ કિમિ જાઇ બખાની॥
સુજસુ સુકૃત સુખ સુંદરતાઈ। સબ સમેટિ બિધિ રચી બનાઈ॥૧॥

જનકજીનાં જગતવિખ્યાત પટરાણી અને સીતાજીનાં માતાનાં વખાણ તો થઈ જ કેમ શકે? સુયશ, સુકૃત (પુણ્ય), સુખ અને સુંદરતા બધાને એકઠાં કરી વિધાતાએ તેમને બનાવી તૈયાર કર્યાં છે. ॥૧॥

સમઉ જાનિ મુનિબરન્હ બોલાઈં। સુનત સુઆસિનિ સાદર લ્યાઈં॥
જનક બામ દિસિ સોહ સુનયના। હિમગિરિ સંગ બની જનુ મયના॥૨॥

સમય જાણીને શ્રેષ્ઠ મુનિઓએ તેમને બોલાવડાવ્યાં. સાંભળતાં જ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ તેમને આદરપૂર્વક લઈ આવી. સુનયનાજી (જનકનાં પટરાણી) જનકજીની ડાબી બાજુ એવાં શોભી રહ્યાં છે, જાણે હિમાલયની સાથે મેનાજી શોભિત હોય. ॥૨॥

કનક કલસ મનિ કોપર રૂરે। સુચિ સુગંધ મંગલ જલ પૂરે॥
નિજ કર મુદિત રાયઁ અરુ રાની। ધરે રામ કે આગેં આની॥૩॥

પવિત્ર, સુગન્ધિત અને મંગળ જળથી ભરેલા સોનાના કળશ અને મણિઓના સુંદર થાળ રાજા અને રાણીએ આનંદિત થઈને પોતાના હાથે લાવીને શ્રીરામચન્દ્રજીની સામે મૂક્યા. ॥૩॥

પઢ઼હિં બેદ મુનિ મંગલ બાની। ગગન સુમન ઝરિ અવસરુ જાની॥
બરુ બિલોકિ દંપતિ અનુરાગે। પાય પુનીત પખારન લાગે॥૪॥

મુનિ મંગળવાણીથી વેદ - પાઠ કરી રહ્યા છે. સુઅવસર જાણીને આકાશમાંથી ફૂલોની ઝડી વરસી રહી છે. વરરાજાને જોઈને રાજા-રાણી પ્રેમમગ્ન થઈ ગયાં અને એમનાં પવિત્ર ચરણો ધોવા લાગ્યાં. ॥૪॥

છં૦– લાગે પખારન પાય પંકજ પ્રેમ તન પુલકાવલી।
નભ નગર ગાન નિસાન જય ધુનિ ઉમગિ જનુ ચહુઁ દિસિ ચલી॥
જે પદ સરોજ મનોજ અરિ ઉર સર સદૈવ બિરાજહીં।
જે સકૃત સુમિરત બિમલતા મન સકલ કલિ મલ ભાજહીં॥૧॥

તેઓ શ્રીરામજીનાં ચરણકમળોને ધોવા લાગ્યા, પ્રેમથી તેમના શરીરમાં પુલકાવલી છવાઈ રહી છે. આકાશમાં અને નગરમાં થનારાં ગાન, નગારાં અને જય-જયકારનો ધ્વનિ જાણે ચારેય દિશાઓમાં ઊમટી પડ્યો. જે ચરણકમળ કામદેવના શત્રુ શ્રીશિવજીના હૃદયરૂપી સરોવરમાં નિત્ય બિરાજમાન છે, જેમનું એક વાર પણ સ્મરણ કરવાથી મનમાં નિર્મળતા આવી જાય છે અને કળિયુગનાં બધાં પાપ નાસી જાય છે, ॥૧॥

જે પરસિ મુનિબનિતા લહી ગતિ રહી જો પાતકમઈ।
મકરંદુ જિન્હ કો સંભુ સિર સુચિતા અવધિ સુર બરનઈ॥
કરિ મધુપ મન મુનિ જોગિજન જે સેઇ અભિમત ગતિ લહૈં।
તે પદ પખારત ભાગ્યભાજનુ જનકુ જય જય સબ કહૈં॥૨॥

જેમનો સ્પર્શ પામીને ગૌતમ મુનિનાં સ્ત્રી અહલ્યા જે પાપમય હતાં, પરમગતિને પામ્યાં. જે ચરણકમળોનો મકરંદ રસ પવિત્રતાની સીમા દેવનદી ગંગાજી શિવજીના મસ્તક પર બિરાજમાન છે. મુનિ અને યોગીજન પોતાના મનને ભમરો બનાવીને જે ચરણકમળોનું સેવન કરીને મનોવાંછિત ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે; તે જ ચરણોને ભાગ્યભાજન (ધનભાગી) જનકજી ધોઈ રહ્યા છે, આ જોઈને બધા જય-જયકાર કરી રહ્યા છે. ॥૨॥

બર કુઅઁરિ કરતલ જોરિ સાખોચારુ દોઉ કુલગુર કરૈં।
ભયો પાનિગહનુ બિલોકિ બિધિ સુર મનુજ મુનિ આનઁદ ભરૈં॥
સુખમૂલ દૂલહુ દેખિ દંપતિ પુલક તન હુલસ્યો હિયો।
કરિ લોક બેદ બિધાનુ કન્યાદાનુ નૃપભૂષન કિયો॥૩॥

બંને કુળોના ગુરુ વર અને કન્યાની હથેળીઓને મિલાવીને (હસ્તમેળાપ કરાવીને) શાખોચ્ચાર કરવા લાગ્યા. પાણિગ્રહણ થયેલું જોઈને બ્રહ્માદિ દેવતા, મનુષ્ય અને મુનિ આનંદથી ભરાઈ ગયા. સુખના મૂળ વરરાજાને જોઈને રાજા-રાણીનાં શરીર પુલકિત થઈ ગયાં અને હૃદય આનંદથી ઉલ્લાસિત થઈ ગયું. રાજાઓના અલંકારસ્વરૂપ મહારાજ જનકજીએ લોક અને વેદની વિધિ કરીને કન્યાદાન કર્યું. ॥૩॥

હિમવંત જિમિ ગિરિજા મહેસહિ હરિહિ શ્રી સાગર દઈ।
તિમિ જનક રામહિ સિય સમરપી બિસ્વ કલ કીરતિ નઈ॥
ક્યોં કરૈ બિનય બિદેહુ કિયો બિદેહુ મૂરતિ સાવઁરીં।
કરિ હોમુ બિધિવત ગાઁઠિ જોરી હોન લાગીં ભાવઁરીં॥૪॥

જેમ હિમવાને શિવજીને પાર્વતીજી અને સાગરે ભગવાન વિષ્ણુને લક્ષ્મીજી આપ્યાં હતાં, તેવી જ રીતે જનકજીએ શ્રીરામચન્દ્રજીને સીતાજી સમર્પિત કર્યાં, જેથી વિશ્વમાં સુંદર નવીન કીર્તિ છવાઈ

ગઈ. વિદેહ (જનકજી) કેવી રીતે વિનંતી કરે! તે શ્યામળ મૂર્તિએ તો તેમને ખરેખર વિદેહ (દેહના સાન-ભાન - રહિત) જ કરી દીધા. વિધિપૂર્વક હવન કરીને છેડાગાંઠ બાંધવામાં આવી અને મંગળફેરા થવા લાગ્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – જય ધુનિ બંદી બેદ ધુનિ મંગલ ગાન નિસાન।
સુનિ હરષહિં બરષહિં બિબુધ સુરતરુ સુમન સુજાન ॥ ૩૨૪॥

જયધ્વનિ, વન્દીધ્વનિ, વેદધ્વનિ, મંગલગાન અને નગારાંના ધ્વનિ સાંભળી ચતુર દેવગણ હર્ષિત થઈ રહ્યા છે અને કલ્પવૃક્ષનાં ફૂલો વરસાવી રહ્યા છે. ॥ ૩૨૪॥

ચૌ૦ – કુઅઁરુ કુઅઁરિ કલ ભાવઁરિ દેહીં। નયન લાભુ સબ સાદર લેહીં॥
જાઇ ન બરનિ મનોહર જોરી। જો ઉપમા કછુ કહૌં સો થોરી ॥ ૧॥

વર અને કન્યા સુંદર મંગળફેરા ફરી રહ્યાં છે. બધા લોકો આદરપૂર્વક [તેમને નિહાળીને] નેત્રોનો પરમ લાભ લઈ રહ્યા છે. મનોહર જોડીનું વર્ણન થઈ નથી શકતું, જે કંઈ ઉપમા કહું તે થોડી જ હશે. ॥ ૧॥

રામ સીય સુંદર પ્રતિછાહીં। જગમગાત મનિ ખંભન માહીં॥
મનહુઁ મદન રતિ ધરિ બહુ રૂપા। દેખત રામ બિઆહુ અનૂપા ॥ ૨॥

શ્રીરામજી અને શ્રીસીતાજીના સુંદર પડછાયા મણિઓના સ્તંભોમાં ઝગમગી રહ્યાં છે જાણે કામદેવ અને રતિ અનેક રૂપ ધારણ કરીને શ્રીરામચન્દ્રજીના અનુપમ વિવાહને નિહાળી રહ્યાં હોય. ॥ ૨॥

દરસ લાલસા સકુચ ન થોરી। પ્રગટત દુરત બહોરિ બહોરી॥
ભએ મગન સબ દેખનિહારે। જનક સમાન અપાન બિસારે ॥ ૩॥

તેમને (કામદેવ અને રતિને) દર્શનની લાલસા અને સંકોચ ઓછાં નથી. (અર્થાત્ વધુ છે); એટલે તેઓ જાણે વારંવાર પ્રકટ થાય છે અને સંતાય છે. બધા નિહાળનારા આનંદમગ્ન થઈ ગયા અને જનકજીની જેમ બધા પોતાનું ભાન ભૂલી ગયા. ॥ ૩॥

પ્રમુદિત મુનિન્હ ભાવઁરીં ફેરીં। નેગસહિત સબ રીતિ નિબેરીં॥
રામ સીય સિર સેંદુર દેહીં। સોભા કહિ ન જાતિ બિધિ કેહીં ॥ ૪॥

મુનિઓએ આનંદપૂર્વક ફેરા ફરાવ્યા અને વિધિસહિત બધા રિવાજો પૂરા કર્યા. શ્રીરામચન્દ્રજી સીતાજીના સિરે (સેંથીમાં) સિંદૂર પૂરી રહ્યા છે; આ શોભા કોઈ પણ રીતે કહી જ શકાતી નથી. ॥ ૪॥

અરુન પરાગ જલજુ ભરિ નીકેં। સસિહિ ભૂષ અહિ લોભ અમી કેં॥
બહુરિ બસિષ્ઠ દીન્હિ અનુસાસન। બરુ દુલહિનિ બૈઠે એક આસન ॥ ૫॥

જાણે કમળ લાલ પરાગમાં સારી રીતે ભરીને અમૃતના લોભે સર્પ ચન્દ્રમાને ભૂષિત કરી (શણગારી) રહ્યો હોય. [અહીં શ્રીરામના હાથને કમળની, સિંદૂરને પરાગની, શ્રીરામની શ્યામ ભુજાને સાપની અને સીતાજીના મુખને ચન્દ્રમાની ઉપમા આપવામાં આવી છે.] પછી વસિષ્ઠજીએ આજ્ઞા આપી, ત્યારે વર અને વધૂ એક આસન ઉપર બેઠાં. ॥ ૫॥

છં૦— બૈઠે બરાસન રામુ જાનકિ મુદિત મન દસરથુ ભએ ।
તનુ પુલક પુનિ પુનિ દેખિ અપનેં સુકૃત સુરતરુ ફલ નએ ॥
ભરિ ભુવન રહા ઉછાહુ રામ બિબાહુ ભા સબહીં કહા ।
કેહિ ભાઁતિ બરનિ સિરાત રસના એક યહુ મંગલુ મહા ॥ ૧॥

શ્રીરામજી અને જાનકીજી શ્રેષ્ઠ આસન ઉપર બેઠાં; તેમને જોઈને દશરથજી મનમાં ઘણા આનંદિત થયા. પોતાના સુકૃતરૂપી કલ્પવૃક્ષમાં નવાં ફળ [આવ્યાં] જાણીને એમનું શરીર વારંવાર પુલકિત થઈ રહ્યું છે. ચૌદ ભુવનોમાં ઉત્સાહ ભરાઈ ગયો; બધાએ કહ્યું કે શ્રીરામચન્દ્રજીનો વિવાહ થઈ ગયો. જીભ છે એક અને આ મંગળ મહાન છે; તો ભલા! એ વર્ણન કરીને કઈ રીતે તેને પાર પાડી શકાય! ॥ ૧॥

તબ જનક પાઈ બસિષ્ઠ આયસુ બ્યાહ સાજ સઁવારિ કૈ ।
માંડવી શ્રુતકીરતિ ઉરમિલા કુઅઁરિ લઈં હઁકારિ કૈ ॥
કુસકેતુ કન્યા પ્રથમ જો ગુન સીલ સુખ સોભામઈ ।
સબ રીતિ પ્રીતિ સમેત કરિ સો બ્યાહિ નૃપ ભરતહિ દઈ ॥ ૨॥

ત્યારે વસિષ્ઠજીની આજ્ઞા પામીને જનકજીએ વિવાહનો સામાન તૈયાર કરાવી માંડવીજી, શ્રુતકીર્તિજી અને ઉર્મિલાજી – આ ત્રણેય રાજકુમારીઓને બોલાવી લીધી. કુશધ્વજની મોટી કન્યા માંડવીજીને; જે ગુણ, શીલ, સુખ અને શોભાનું રૂપ હતાં, રાજા જનકે પ્રેમપૂર્વક બધી વિધિઓ કરી ભરતજી સાથે પરણાવ્યાં. ॥ ૨॥

જાનકી લઘુ ભગિની સકલ સુંદરિ સિરોમનિ જાનિ કૈ ।
સો તનય દીન્હી બ્યાહિ લખનહિ સકલ બિધિ સનમાનિ કૈ ॥
જેહિ નામુ શ્રુતકીરતિ સુલોચનિ સુમુખિ સબ ગુન આગરી ।
સો દઈ રિપુસૂદનહિ ભૂપતિ રૂપ સીલ ઉજાગરી ॥ ૩॥

જાનકીજીનાં નાનાં બહેન ઊર્મિલાજીને સર્વ સુંદરીઓમાં શિરોમણિ જાણીને તે કન્યાનું સર્વ પ્રકારે સન્માન કરીને લક્ષ્મણજીને પરણાવ્યાં અને જેમનું નામ શ્રુતકીર્તિ છે અને જે સુંદર નેત્રોવાળાં, સુંદર મુખવાળાં, સર્વે ગુણોની ખાણ અને રૂપ તથા શીલમાં ઉજાગર છે, તેમને રાજાએ શત્રુઘ્નજીને પરણાવી દીધાં. ॥ ૩॥

અનુરૂપ બર દુલહિનિ પરસ્પર લખિ સકુચ હિયઁ હરષહીં ।
સબ મુદિત સુંદરતા સરાહહિં સુમન સુર ગન બરષહીં ॥
સુંદરીં સુંદર બરન્હ સહ સબ એક મંડપ રાજહીં ।
જનુ જીવ ઉર ચારિઉ અવસ્થા બિભુન સહિત બિરાજહીં ॥ ૪॥

વર અને વધૂઓ પરસ્પર પોતપોતાને અનુરૂપ જોડીને જોઈને સંકોચાતાં હૃદયમાં હર્ષિત થઈ રહ્યાં છે. બધા લોકો પ્રસન્ન થઈને તેમની સુંદરતાનાં વખાણ કરે છે અને દેવગણ ફૂલ વરસાવી રહ્યા છે. બધી સુંદર વધૂઓ સુંદર વરો સાથે એક જ મંડપમાં એવી શોભા પામી રહી છે, જાણે

જીવના હૃદયમાં ચારેય અવસ્થાઓ (જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને તુરીય) પોતાના ચારેય સ્વામીઓ (વિશ્વ, તૈજસ, પ્રાજ્ઞ અને બ્રહ્મ) સહિત વિરાજમાન હોય. ॥ ૪॥

દો૦ – મુદિત અવધપતિ સકલ સુત બધુન્હ સમેત નિહારિ ।
જનુ પાએ મહિપાલ મનિ ક્રિયન્હ સહિત ફલ ચારિ ॥ ૩૨૫॥

બધા પુત્રોને વહુઓ સાથે જોઈને અવધનરેશ દશરથજી એવા આનંદિત છે જાણે તે રાજાઓના શિરોમણિ ક્રિયાઓ (યજ્ઞક્રિયા, શ્રદ્ધાક્રિયા, યોગક્રિયા અને જ્ઞાનક્રિયા) સહિત ચારે ફળ (અર્થ, ધર્મ, કામ અને મોક્ષ) પામી ગયા હોય. ॥ ૩૨૫॥

ચૌ૦ – જસિ રઘુબીર બ્યાહ બિધિ બરની । સકલ કુઅઁર બ્યાહે તેહિં કરની ॥
કહિ ન જાઇ કછુ દાઇજ ભૂરી । રહા કનક મનિ મંડપુ પૂરી ॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના વિવાહની જેવી વિધિ વર્ણન કરી છે તેવી જ રીતે બધા રાજકુમારોનાં લગ્ન થયાં. દહેજની અધિકતા કંઈ કહી નથી શકાતી; આખો મંડપ સોના અને મણિઓથી ભરાઈ ગયો. ॥ ૧॥

કંબલ બસન બિચિત્ર પટોરે । ભાઁતિ ભાઁતિ બહુ મોલ ન થોરે ॥
ગજ રથ તુરગ દાસ અરુ દાસી । ધેનુ અલંકૃત કામદુહા સી ॥ ૨॥

ઘણા બધા કામળા, વસ્ત્ર અને જાતજાતનાં વિચિત્ર રેશમી કપડાં, જે ઓછાં મૂલ્યનાં ન હતાં (અર્થાત્ બહુમૂલ્ય હતાં); તથા હાથી, રથ, ઘોડા, દાસ-દાસીઓ અને ઘરેણાંથી શણગારાયેલી કામધેનુ જેવી ગાયો – ॥ ૨॥

બસ્તુ અનેક કરિઅ કિમિ લેખા । કહિ ન જાઇ જાનહિં જિન્હ દેખા ॥
લોકપાલ અવલોકિ સિહાને । લીન્હ અવધપતિ સબુ સુખુ માને ॥ ૩॥

[આદિ] અનેકો વસ્તુઓ છે, જેમની ગણતરી કેવી રીતે કરી શકાય? તેમનું વર્ણન નથી કરી શકાતું; જેમણે જોયું છે તેઓ જ જાણે છે. તેમને જોઈને લોકપાલો પણ લલચાઈ ગયા. અવધરાજ દશરથજીએ સુખ માનીને પ્રસન્નચિત્તે બધુંય ગ્રહણ કર્યું. ॥ ૩॥

દીન્હ જાચકન્હિ જો જેહિ ભાવા । ઉબરા સો જનવાસેહિં આવા ॥
તબ કર જોરિ જનકુ મૃદુ બાની । બોલે સબ બરાત સનમાની ॥ ૪॥

તેમણે તે દહેજનો સામાન યાચકોને, જે જેને ગમ્યો, તે આપી દીધો. જે વધ્યો તે જાનીવાસમાં આવ્યો. ત્યારે જનકજી હાથ જોડીને આખી જાનનું સન્માન કરતાં કોમળ વાણીમાં બોલ્યા. ॥ ૪॥

છં૦ – સનમાનિ સકલ બરાત આદર દાન બિનય બડ઼ાઇ કૈ ।
પ્રમુદિત મહામુનિ બૃંદ બંદે પૂજિ પ્રેમ લડ઼ાઇ કૈ ॥
સિરુ નાઇ દેવ મનાઇ સબ સન કહત કર સંપુટ કિએઁ ।
સુર સાધુ ચાહત ભાઉ સિંધુ કિ તોષ જલ અંજલિ દિએઁ ॥ ૧॥

આદર, દાન, વિનય અને પ્રશંસા દ્વારા આખી જાનનું સન્માન કરીને રાજા જનકે મહાન આનંદની સાથે પ્રેમપૂર્વક લાડ લડાવીને મુનિઓના સમૂહની પૂજા અને વંદના કરી. શીશ નમાવી

દેવતાઓને મનાવીને, રાજા હાથ જોડી સૌને કહેવા લાગ્યા કે દેવતા અને સાધુ તો ભાવ જ ઇચ્છે છે (તે પ્રેમથી જ પ્રસન્ન થઈ જાય છે, તે પૂર્ણકામ મહાનુભાવોને કોઈ કંઈ આપીને કેવી રીતે સંતુષ્ટ કરી શકે છે), શું એક અંજલિ જળ આપવાથી કંઈ સમુદ્ર સંતુષ્ટ થઈ શકે છે. ॥૧॥

કર જોરિ જનકુ બહોરિ બંધુ સમેત કોસલરાય સોં।
બોલે મનોહર બયન સાનિ સનેહ સીલ સુભાય સોં॥
સંબંધ રાજન રાવરેં હમ બડ઼े અબ સબ બિધિ ભએ।
એહિ રાજ સાજ સમેત સેવક જાનિબે બિનુ ગથ લએ॥૨॥

પછી જનકજી ભાઈસહિત હાથ જોડીને કૌશલાધીશ દશરથજીને સ્નેહ, શીલ અને સુંદર પ્રેમમાં તરબોળ કરેલાં વચનો કહ્યાં – હે રાજન્! આપની સાથે સંબંધ થઈ જવાથી હવે અમે બધી જ રીતે મોટા થઈ ગયા. આ રાજ-પાટ સહિત અમને બંનેને મહેનતાણા વગરના આપના સેવક જ સમજશો. ॥૨॥

એ દારિકા પરિચારિકા કરિ પાલિબીં કરુના નઈ।
અપરાધુ છમિબો બોલિ પઠએ બહુત હૌં ઢીટ્યો કઈ॥
પુનિ ભાનુકુલભૂષન સકલ સનમાન નિધિ સમધી કિએ।
કહિ જાતિ નહિં બિનતી પરસ્પર પ્રેમ પરિપૂરન હિએ॥૩॥

આ દીકરીઓને સેવિકા જાણીને, અવનવી દયા કરીને પોષણ કરજો. મેં ઘણી જ ધૃષ્ટતા કરી કે આપને અહીં તેડાવી બોલાવ્યા, અપરાધ ક્ષમા કરશો. પછી સૂર્યકુળના ભૂષણ દશરથજીએ વેવાઈ જનકજીને સંપૂર્ણ સન્માનના ભંડાર કરી દીધા (એટલું સન્માન કર્યું કે તેઓ સન્માનના ભંડાર જ થઈ ગયા) તેમના પરસ્પર વિનયને કહી શકાતો નથી, બંનેના હૃદય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ છે. ॥૩॥

બૃંદારકા ગન સુમન બરિસહિં રાઉ જનવાસેહિ ચલે।
દુંદુભી જય ધુનિ બેદ ધુનિ નભ નગર કૌતૂહલ ભલે॥
તબ સખીં મંગલ ગાન કરત મુનીસ આયસુ પાઇ કૈ।
દૂલહ દુલહિનિન્હ સહિત સુંદરિ ચલીં કોહબર લ્યાઇ કૈ॥૪॥

દેવગણ ફૂલ વરસાવી રહ્યા છે, રાજા જાનીવાસે ચાલ્યા. નગારાના ધ્વનિ, જયધ્વનિ અને વેદના ધ્વનિ થઈ રહ્યા છે. આકાશ અને નગર બંનેમાં ખૂબ કુતૂહલ (આનંદ) છવાઈ રહ્યા છે. ત્યારે મુનીશ્વરની આજ્ઞા પામીને સુંદરી સખીઓ મંગળગાન કરતી વધૂઓસહિત વરરાજાને લઈને ગોત્રજે ચાલી. ॥૪॥

દો૦– પુનિ પુનિ રામહિ ચિતવ સિય સકુચતિ મનુ સકુચૈ ન।
હરત મનોહર મીન છબિ પ્રેમ પિઆસે નૈન॥૩૨૬॥

સીતાજી વારંવાર રામજીને જુએ છે અને લજાઈ જાય છે; પરંતુ તેમનું મન નથી લજાતું. પ્રેમનાં તરસ્યાં તેમનાં નેત્ર સુંદર માછલાંઓની શોભા હરી રહ્યાં છે. ॥૩૨૬॥

માસપારાયણ, અગિયારમો વિશ્રામ

ચૌ૦– સ્યામ સરીરુ સુભાયઁ સુહાવન। સોભા કોટિ મનોજ લજાવન॥
જાવક જુત પદ કમલ સુહાએ। મુનિ મન મધુપ રહત જિન્હ છાએ॥૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનું શ્યામ શરીર સ્વભાવથી જ સુંદર છે. તેમની શોભા કરોડો કામદેવોને લજાવનારી છે. અળતાયુક્ત ચરણકમળ ઘણા રમણીય લાગે છે, જેના પર મુનિઓના મનરૂપ ભમરા સદા છવાયેલા રહે છે. ॥૧॥

પીત પુનીત મનોહર ધોતી। હરતિ બાલ રબિ દામિનિ જોતી॥
કલ કિંકિનિ કટિ સૂત્ર મનોહર। બાહુ બિસાલ બિભૂષન સુંદર॥૨॥

પવિત્ર અને મનોહર પીળું ધોતિયું (પીતામ્બર) પ્રાતઃકાળના સૂર્ય અને વીજળીની જ્યોતિને હરી લે છે. કેડમાં સુંદર ઘૂઘરીઓવાળો મનોહર કંદોરો-કટિસૂત્ર છે. વિશાળ ભુજાઓમાં સુંદર આભૂષણ સુશોભિત છે. ॥૨॥

પીત જનેઉ મહાછબિ દેઈ। કર મુદ્રિકા ચોરિ ચિતુ લેઈ॥
સોહત બ્યાહ સાજ સબ સાજે। ઉર આયત ઉરભૂષન રાજે॥૩॥

પીળી જનોઈ મહાન શોભા આપી રહી છે. હાથની વીંટી ચિત્તને ચોરી લે છે. વિવાહના સર્વે સાજ સજેલા તેઓ શોભા પામી રહ્યા છે. પહોળી છાતી પર હૃદય ઉપર પહેરવાનાં સુંદર આભૂષણ સુશોભિત છે. ॥૩॥

પિઅર ઉપરના કાખાસોતી। દુહુઁ આઁચરન્હિ લગે મનિ મોતી॥
નયન કમલ કલ કુંડલ કાના। બદનુ સકલ સૌંદર્જ નિધાના॥૪॥

પીળું ઉપરણું (દુપટ્ટો) જનોઈની જેમ શોભિત છે, જેના બંને છેડાઓ ઉપર મણિ અને મોતી ટાંક્યાં છે. કમળના જેવાં સુંદર નેત્રો છે, કાનોમાં સુંદર કુંડળો છે અને મુખ તો સકળ સુંદરતાનો ભંડાર છે. ॥૪॥

સુંદર ભૃકુટિ મનોહર નાસા। ભાલ તિલકુ રુચિરતા નિવાસા॥
સોહત મૌરુ મનોહર માથે। મંગલમય મુકુતા મનિ ગાથે॥૫॥

સુંદર ભૃકુટિ અને મનોહર નાસિકા છે. લલાટ ઉપર તિલક તો સુંદરતાનું ઘર જ છે. મંગળમય મોતી અને મણિ ગૂંથેલો છે મનોહર મુગટ માથા ઉપર શોભી રહ્યો છે. ॥૫॥

છં૦– ગાથે મહામનિ મૌર મંજુલ અંગ સબ ચિત ચોરહીં।
પુર નારિ સુર સુંદરીં બરહિ બિલોકિ સબ તિન તોરહીં॥
મનિ બસન ભૂષન વારિ આરતિ કરહિં મંગલ ગાવહીં।
સુર સુમન બરિસહિં સૂત માગધ બંદિ સુજસુ સુનાવહીં॥૧॥

સુંદર મુગટમાં બહુમૂલ્ય મણિઓ ગૂંથેલાં છે, બધાં અંગો ચિત્તને ચોરી લે છે. નગરની બધી સ્ત્રીઓ અને દેવસુંદરીઓ વરરાજાને જોઈને તરણાં તોડી રહી છે (તેમની નજર ઉતારી રહી છે) અને મણિ, વસ્ત્ર તથા આભૂષણ ન્યોછાવર કરીને આરતી ઉતારી રહી છે અને મંગળગાન કરી રહી છે. દેવતા ફૂલ વરસાવી રહ્યા છે અને સૂત, માગધ તથા ભાટ સુયશ સંભળાવી રહ્યા છે. ॥૧॥

કોહબરહિં આને કુઅઁર કુઅઁરિ સુઆસિનિન્હ સુખ પાઇ કે ।
અતિ પ્રીતિ લૌકિક રીતિ લાગીં કરન મંગલ ગાઇ કે ॥
લહકૌરિ ગૌરિ સિખાવ રામહિ સીય સન સારદ કહૈં ।
રનિવાસુ હાસ બિલાસ રસ બસ જન્મ કો ફલુ સબ લહૈં ॥ ૨॥

સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ સુખ પામીને કુમારો અને કુમારીઓને ગોત્રજના સ્થાને લાવી અને અત્યંત પ્રેમથી મંગળગીતો ગાઈ-ગાઈને લૌકિક રીતિઓ કરવા લાગી. પાર્વતીજી રામચન્દ્રજીને કોળિયા ભરાવતા શિખવાડે છે અને સરસ્વતીજી સીતાજીને શિખવાડે છે. રાણીવાસ હાસ્ય-વિલાસના આનંદમાં લીન છે, [શ્રીરામજી અને સીતાજીને જોઈ-જોઈને] સર્વે જન્મનું પરમ ફળ પ્રાપ્ત કરી રહી છે. ॥ ૨॥

નિજ પાનિ મનિ મહુઁ દેખિઅતિ મૂરતિ સુરૂપનિધાન કી ।
ચાલતિ ન ભુજબલ્લી બિલોકનિ બિરહ ભય બસ જાનકી ॥
કૌતુક બિનોદ પ્રમોદુ પ્રેમુ ન જાઇ કહિ જાનહિં અલીં ।
બર કુઅઁરિ સુંદર સકલ સખીં લવાઇ જનવાસેહિ ચલીં ॥ ૩॥

પોતાના હાથના મણિઓમાં સુંદર રૂપના ભંડાર શ્રીરામચન્દ્રજીના પડછાયા દેખાઈ રહ્યા છે. આ જોઈને જાનકીજી દર્શનમાં વિયોગ થવાના ભયે બાહુરૂપી લતાને અને દૃષ્ટિને હેરવતાં-ફેરવતાં નથી. તે સમયના હાસ્ય-ખેલ અને વિનોદનો આનંદ અને પ્રેમ કહી નથી શકાતો, તેને સખીઓ જ જાણે છે. તત્પશ્ચાત્ વર-કન્યાઓને બધી સુંદર સખીઓ જાનીવાસે લઈ ચાલી. ॥ ૩॥

તેહિ સમય સુનિઅ અસીસ જહઁ તહઁ નગર નભ આનઁદુ મહા ।
ચિરુ જિઅહુઁ જોરીં ચારુ ચાર્‍યો મુદિત મન સબહીં કહા ॥
જોગીંદ્ર સિદ્ધ મુનીસ દેવ બિલોકિ પ્રભુ દુંદુભિ હની ।
ચલે હરષિ બરષિ પ્રસૂન નિજ નિજ લોક જય જય જય ભની ॥ ૪॥

તે સમયે નગર અને આકાશમાં જ્યાં સાંભળો ત્યાં આશીર્વાદનો ધ્વનિ સંભળાઈ રહ્યો છે અને મહાન આનંદ છવાયો છે. બધાએ પ્રસન્ન મનથી કહ્યું કે સુંદર ચારેય જોડીઓ ચિરંજીવી થાવ. યોગિરાજ, સિદ્ધ, મુનીશ્વર અને દેવતાઓએ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને દુંદુભી વગાડી અને હર્ષિત થઈને ફૂલોની વર્ષા કરતાં તથા 'જય હો, જય હો, જય હો' કહેતાં તેઓ પોતપોતાના લોકોએ ચાલ્યા. ॥ ૪॥

દો૦– સહિત બધૂટિન્હ કુઅઁર સબ તબ આએ પિતુ પાસ ।
સોભા મંગલ મોદ ભરિ ઉમગેઉ જનુ જનવાસ ॥ ૩૨૭॥

ત્યારે સર્વે (ચારેય) કુમારો વધૂઓ સહિત પિતાજીની પાસે આવ્યા. એવું જણાતું હતું કે જાણે શોભા, મંગળ અને આનંદથી ભરાઈને જાનીવાસો ઊભરાઈ ગયો હોય. ॥ ૩૨૭॥

ચૌ૦– પુનિ જેવનાર ભઈ બહુ ભાઁતી । પઠએ જનક બોલાઇ બરાતી ॥
પરત પાઁવડ઼ે બસન અનૂપા । સુતન્હ સમેત ગવન કિયો ભૂપા ॥ ૧॥

પછી અનેક પ્રકારની રસોઈ બની. જનકજીએ જાનૈયાઓને તેડાવી લીધા. રાજા દશરથજીએ પુત્રોસહિત ગમન કર્યું. અનુપમ વસ્ત્રોનાં પાગરણ (પાથરણાં) પથરાતાં જાય છે. ॥ ૧॥

સાદર સબ કે પાય પખારે । જથાજોગુ પીઢ઼ન્હ બૈઠારે ॥
ધોએ જનક અવધપતિ ચરના । સીલુ સનેહુ જાઇ નહિં બરના ॥ ૨॥

આદરની સાથે સર્વેના ચરણ ધોયા અને સર્વેને યથાયોગ્ય આસનો પર બેસાડ્યા. પછી જનકજીએ અવધપતિ દશરથજીના ચરણ ધોયા, તેમનાં શીલ અને સ્નેહનું વર્ણન નથી કરી શકાતું. ॥ ૨॥

બહુરિ રામ પદ પંકજ ધોએ । જે હર હૃદય કમલ મહુઁ ગોએ ॥
તીનિઉ ભાઇ રામ સમ જાની । ધોએ ચરન જનક નિજ પાની ॥ ૩॥

પછી શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોને ધોયા, કે જે શ્રીશિવજીના હૃદય-કમળમાં છુપાયેલા રહે છે. ત્રણેય ભાઈઓને શ્રીરામચન્દ્રજીની સમાન જાણીને જનકજીએ તેમના પણ ચરણ સ્વહસ્તે ધોયા. ॥ ૩॥

આસન ઉચિત સબહિ નૃપ દીન્હે । બોલિ સૂપકારી સબ લીન્હે ॥
સાદર લગે પરન પનવારે । કનક કીલ મનિ પાન સઁવારે ॥ ૪॥

રાજા જનકજીએ બધાને ઉચિત આસન આપ્યાં અને બધા પીરસનારાઓને બોલાવ્યા. આદર સાથે પતરાળાં મંડાવાં લાગ્યાં, જે મણિઓનાં પાંદડાંમાં સોનાની સળી લગાડીને બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. ॥ ૪॥

દો૦– સૂપોદન સુરભી સરપિ સુંદર સ્વાદુ પુનીત ।
છન મહુઁ સબ કેં પરુસિ ગે ચતુર સુઆર બિનીત ॥ ૩૨૮॥

ચતુર અને વિનયી રસોઈયા સુંદર, સ્વાદિષ્ટ અને પવિત્ર દાળ-ભાત અને ગાયનું [સુગંધિત] ઘી ક્ષણવારમાં બધાની સામે પીરસી ગયા. ॥ ૩૨૮॥

ચૌ૦– પંચ કવલ કરિ જેવન લાગે । ગારિ ગાન સુનિ અતિ અનુરાગે ॥
ભાઁતિ અનેક પરે પકવાને । સુધા સરિસ નહિં જાહિં બખાને ॥ ૧॥

બધા લોકો પંચકૌર કરીને (અર્થાત્ 'પ્રાણાય સ્વાહા, અપાનાય સ્વાહા, વ્યાનાય સ્વાહા, ઉદાનાય સ્વાહા અને સમાનાય સ્વાહા' આ મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરતાં કરતાં પહેલા પાંચ કોળિયા લઈને) ભોજન કરવા લાગ્યા. ફટાણાં સાંભળીને તેઓ અત્યંત પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા. અનેક જાતનાં અમૃત સમાન (સ્વાદિષ્ટ) પકવાન પીરસાયાં, જેનાં વખાણ નથી થઈ શકતાં. ॥ ૧॥

પરુસન લગે સુઆર સુજાના । બિંજન બિબિધ નામ કો જાના ॥
ચારિ ભાઁતિ ભોજન બિધિ ગાઈ । એક એક બિધિ બરનિ ન જાઈ ॥ ૨॥

ચતુર રસોઈયા અનેક પ્રકારનાં વ્યંજન પીરસવા લાગ્યા, તેમનાં નામ કોણ જાણે છે? ચાર પ્રકારનાં (ચર્વ્ય, ચોષ્ય, લેહ્ય, પેય અર્થાત્ ચાવીને, ચૂસીને ચાટીને અને પીને ખાવા યોગ્ય) ભોજનની વિધિ કહેવાઈ છે. જેમાંથી એકએક વિધિના એટલા પદાર્થ બન્યા હતા કે જેમનું વર્ણન નથી કરી શકાતું. ॥ ૨॥

છરસ રુચિર બિંજન બહુ જાતી । એક એક રસ અગનિત ભાઁતી ॥
જેવઁત દેહિં મધુર ધુનિ ગારી । લૈ લૈ નામ પુરુષ અરુ નારી ॥ ૩॥

છએ રસોનાં ઘણી જાતનાં સુંદર (સ્વાદિષ્ટ) વ્યંજન છે. એક એક રસના અગણિત પ્રકારનાં બન્યાં છે. ભોજન કરતી વેળાએ પુરુષ અને સ્ત્રીઓનાં નામ લઈ-લઈને સ્ત્રીઓ મધુર સ્વરે ફટાણાં ગાઈ રહી છે. ॥ ૩॥

સમય સુહાવનિ ગારિ બિરાજા । હઁસત રાઉ સુનિ સહિત સમાજા ॥
એહિ બિધિ સબહીં ભોજનુ કીન્હા । આદર સહિત આચમનુ દીન્હા ॥ ૪॥

સમયોચિત ફટાણાં શોભિત થઈ રહ્યાં છે. તેને સાંભળી સમાજસહિત રાજા દશરથજી હસી રહ્યા છે. આ રીતે સર્વેએ ભોજન કર્યું અને તે પછી બધાને આદરસહિત આચમન (હાથ-મોં ધોવા માટેનું જળ) આપવામાં આવ્યું. ॥ ૪॥

દો૦ – દેઈ પાન પૂજે જનક દસરથુ સહિત સમાજ ।
જનવાસેહિ ગવને મુદિત સકલ ભૂપ સિરતાજ ॥ ૩૨૯॥

પછી પાન આપીને જનકજીએ સમાજસહિત, દશરથજીનું પૂજન કર્યું. બધા રાજાઓના શિરોમણિ (ચક્રવર્તી) શ્રીદશરથજી પ્રસન્ન થઈને જાનીવાસે ચાલ્યા. ॥ ૩૨૯॥

ચૌ૦ – નિત નૂતન મંગલ પુર માહીં । નિમિષ સરિસ દિન જામિનિ જાહીં ॥
બડ઼ે ભોર ભૂપતિમનિ જાગે । જાચક ગુન ગન ગાવન લાગે ॥ ૧॥

જનકપુરમાં નિત નવાં મંગળ થઈ રહ્યાં છે. દિવસ અને રાત પળ સમાન વીતી જાય છે. વહેલી પરોઢે રાજાઓના મુગટમણિ દશરથજી જાગ્યા. યાચક એમના ગુણસમૂહનું ગાન કરવા લાગ્યા. ॥ ૧॥

દેખિ કુઅઁર બર બધુન્હ સમેતા । કિમિ કહિ જાત મોદુ મન જેતા ॥
પ્રાતક્રિયા કરિ ગે ગુરુ પાહીં । મહાપ્રમોદુ પ્રેમુ મન માહીં ॥ ૨॥

ચારેય કુમારોને સુંદર વધૂઓસહિત જોઈને એમના મનમાં જે આનંદ છે, તે કેવી રીતે કહી શકાય? તે પ્રાતઃકર્મ કરીને ગુરુ વસિષ્ઠજીની પાસે ગયા. તેમના મનમાં મહાન આનંદ અને પ્રેમ ભર્યો છે. ॥ ૨॥

કરિ પ્રનામુ પૂજા કર જોરી । બોલે ગિરા અમિઅઁ જનુ બોરી ॥
તુમ્હરી કૃપાઁ સુનહુ મુનિરાજા । ભયઉઁ આજુ મૈં પૂરન કાજા ॥ ૩॥

રાજા પ્રણામ અને પૂજન કરીને, પછી હાથ જોડીને જાણે અમૃતમાં તરબોળ થયેલી વાણી બોલ્યા – હે મુનિરાજ! સાંભળો, આપની કૃપાથી આજે હું પૂર્ણકામ થઈ ગયો. ॥ ૩॥

અબ સબ બિપ્ર બોલાઇ ગોસાઈં । દેહુ ધેનુ સબ ભાઁતિ બનાઈં ॥
સુનિ ગુર કરિ મહિપાલ બડ઼ાઈ । પુનિ પઠએ મુનિ બૃંદ બોલાઈ ॥ ૪॥

હે સ્વામી! હવે, બધા બ્રાહ્મણોને બોલાવીને એમને સર્વે પ્રકારે[ઘરેણાં-કપડાં]થી શણગારેલી ગાયો આપો. આ સાંભળી ગુરુજીએ રાજાની પ્રશંસા કરીને પછી મુનિગણોને તેડાં મોકલ્યાં. ॥ ૪॥

દો૦ – બામદેઉ અરુ દેવરિષિ બાલમીકિ જાબાલિ ।
આએ મુનિબર નિકર તબ કૌસિકાદિ તપસાલિ ॥ ૩૩૦॥

ત્યારે વામદેવ, દેવર્ષિ નારદ, વાલ્મીકિ, જાબાલિ અને વિશ્વામિત્ર આદિ તપસ્વી શ્રેષ્ઠ મુનિઓના સમૂહેસમૂહ આવ્યા. ॥ ૩૩૦॥

ચૌ૦ – દંડ પ્રનામ સબહિ નૃપ કીન્હે । પૂજિ સપ્રેમ બરાસન દીન્હે ॥
ચારિ લચ્છ બર ધેનુ મગાઈં । કામ સુરભિ સમ સીલ સુહાઈં ॥ ૧॥

રાજાએ બધાને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા અને પ્રેમસહિત પૂજન કરીને તેમને ઉત્તમ આસન આપ્યાં. ચાર લાખ ઉત્તમ ગાયો મંગાવી, જે કામધેનુ જેવા ઉત્તમ સ્વભાવવાળી અને સોહામણી હતી. ॥ ૧॥

સબ બિધિ સકલ અલંકૃત કીન્હીં । મુદિત મહિપ મહિદેવન્હ દીન્હીં ॥
કરત બિનય બહુ બિધિ નરનાહૂ । લહેઉઁ આજુ જગ જીવન લાહૂ ॥ ૨॥

તે બધી સારી રીતે [ઘરેણાં-કપડાંથી] શણગારીને રાજાએ પ્રસન્ન થઈને ભૂદેવ-બ્રાહ્મણોને આપી. રાજા અનેક રીતે વિનંતી કરી રહ્યા છે કે જગતમાં મેં આજે જ જીવનનો લાભ મેળવ્યો છે. ॥ ૨॥

પાઇ અસીસ મહીસુ અનંદા । લિએ બોલિ પુનિ જાચક બૃંદા ॥
કનક બસન મનિ હય ગય સ્યંદન । દિએ બૂઝિ રુચિ રબિકુલનંદન ॥ ૩॥

[બ્રાહ્મણોથી] આશીર્વાદ પામીને રાજા આનંદિત થયા. પછી યાચકોના સમૂહોને બોલાવી લીધા અને બધાને તેમની રુચિ પૂછીને સોનું, વસ્ત્ર, મણિ, ઘોડા, હાથી અને રથ (જેણે જે ઇચ્છ્યું તે) સૂર્યકુળને આનંદિત કરનારા દશરથજીએ આપ્યાં. ॥ ૩॥

ચલે પઢ઼ત ગાવત ગુન ગાથા । જય જય જય દિનકર કુલ નાથા ॥
એહિ બિધિ રામ બિઆહ ઉછાહૂ । સકઇ ન બરનિ સહસ મુખ જાહૂ ॥ ૪॥

તે સર્વે ગુણાનુવાદ ગાતાં અને 'સૂર્યકુળના સ્વામીનો જય હો, જય હો, જય હો' કહેતાં ચાલ્યા. આમ, શ્રીરામચન્દ્રજીનો વિવાહોત્સવ થયો. જેને સહસ્ર મુખ છે તે શેષજી પણ તેનું વર્ણન નથી કરી શકતા. ॥ ૪॥

દો૦ – બાર બાર કૌસિક ચરન સીસુ નાઇ કહ રાઉ ।
યહ સબુ સુખુ મુનિરાજ તવ કૃપા કટાચ્છ પસાઉ ॥ ૩૩૧॥

વારંવાર વિશ્વામિત્રજીના ચરણોમાં માથું નમાવીને રાજા કહે છે – હે મુનિરાજ! આ સર્વે સુખ આપના જ કૃપાકટાક્ષનો પ્રસાદ છે. ॥ ૩૩૧॥

ચૌ૦ – જનક સનેહુ સીલુ કરતૂતી । નૃપુ સબ ભાઁતિ સરાહ બિભૂતી ॥
દિન ઉઠિ બિદા અવધપતિ માગા । રાખહિં જનકુ સહિત અનુરાગા ॥ ૧॥

રાજા દશરથજી જનકજીનાં સ્નેહ, શીલ, કરણી અને ઐશ્વર્યની બધી રીતે પ્રશંસા કરે છે. પ્રતિદિન [સવારે] ઊઠીને અયોધ્યાનરેશ વિદાય માગે છે. પણ જનકજી એમને પ્રેમથી રોકી લે છે. ॥ ૧॥

નિત નૂતન આદરુ અધિકાઈ। દિન પ્રતિ સહસ ભાઁતિ પહુનાઈ॥
નિત નવ નગર અનંદ ઉછાહૂ। દસરથ ગવનુ સોહાઇ ન કાહૂ॥૨॥

આદર નિત્ય નવો વધતો જાય છે. રોજેરોજ હજારો રીતે મહેમાનગતિ થાય છે. નગરમાં નિત્ય નવો આનંદ અને ઉત્સાહ રહે છે. દશરથજીનું જવું કોઈને પણ નથી ગમતું. ॥૨॥

બહુત દિવસ બીતે એહિ ભાઁતી। જનુ સનેહ રજુ બઁધે બરાતી॥
કૌસિક સતાનંદ તબ જાઈ। કહા બિદેહ નૃપહિ સમુઝાઈ॥૩॥

આ રીતે ઘણા દિવસ વીતી ગયા, જાણે જાનૈયા સ્નેહના દોરડે બંધાઈ ગયા છે. ત્યારે વિશ્વામિત્રજી અને શતાનંદજીએ જઈને રાજા જનકને સમજાવીને કહ્યું – ॥૩॥

અબ દસરથ કહઁ આયસુ દેહૂ। જદ્યપિ છાડ઼િ ન સકહુ સનેહૂ॥
ભલેહિં નાથ કહિ સચિવ બોલાએ। કહિ જય જીવ સીસ તિન્હ નાએ॥૪॥

જોકે આપ સ્નેહ [વશ તેમને] નથી છોડી શકતા, તો પણ હવે દશરથજીને આજ્ઞા આપો. 'હે નાથ! ઘણું સારું' કહીને જનકજીએ મંત્રીઓને તેડાવ્યા. તેઓ આવ્યા અને 'જય જીવ' કહીને મસ્તક નમાવ્યું. ॥૪॥

દો૦– અવધનાથુ ચાહત ચલન ભીતર કરહુ જનાઉ।
ભએ પ્રેમબસ સચિવ સુનિ બિપ્ર સભાસદ રાઉ॥૩૩૨॥

[જનકજીએ કહ્યું –] અયોધ્યાનાથ જવા ઇચ્છે છે, અંદર (રાણીવાસમાં) જાણ કરી દો. આ સાંભળીને મંત્રી, બ્રાહ્મણ, સભાસદ અને રાજા જનક પણ પ્રેમને વશ થઈ ગયા. ॥૩૩૨॥

ચૌ૦– પુરબાસી સુનિ ચલિહિ બરાતા। બૂઝત બિકલ પરસ્પર બાતા॥
સત્ય ગવનુ સુનિ સબ બિલખાને। મનહુઁ સાઁઝ સરસિજ સકુચાને॥૧॥

જનકપુરવાસીઓએ સાંભળ્યું કે જાન હવે જશે, તો તે વ્યાકુળ થઈને એક બીજાને વાત પૂછવા લાગ્યા. જવાનું સત્ય છે, એ સાંભળીને બધા એવા ઉદાસ થઈ ગયા કે જાણે સંધ્યાના સમયે કમળ સંકોચાઈ ગયાં હોય. ॥૧॥

જહઁ જહઁ આવત બસે બરાતી। તહઁ તહઁ સિદ્ધ ચલા બહુ ભાઁતી॥
બિબિધ ભાઁતિ મેવા પકવાના। ભોજન સાજુ ન જાઇ બખાના॥૨॥

આવતી વખતે જ્યાં જ્યાં જાનૈયા ઊતર્યા હતા, ત્યાં ત્યાં ઘણી જાતનું સીધું મોકલવામાં આવ્યું. અનેક જાતના મેવા, પકવાન અને ભોજનની સામગ્રી જે વખાણી શકાતી નથી – ॥૨॥

ભરિ ભરિ બસહઁ અપાર કહારા। પઠઈ જનક અનેક સુસારા॥
તુરગ લાખ રથ સહસ પચીસા। સકલ સઁવારે નખ અરુ સીસા॥૩॥

– અગણિત બળદો અને કાવડિયાઓ પર ભરી ભરીને મોકલવામાં આવી. સાથે જ જનકજીએ અનેક સુંદર શય્યાઓ મોકલી. એક લાખ ઘોડા અને પચીસ હજાર રથ બધાય નખથી શિખા સુધી (ઉપરથી નીચે સુધી) શણગારેલા આપ્યા, ॥૩॥

મત્ત સહસ દસ સિંધુર સાજે । જિન્હહિ દેખિ દિસિકુંજર લાજે ॥
કનક બસન મનિ ભરિ ભરિ જાના । મહિષીં ધેનુ બસ્તુ બિધિ નાના ॥ ૪॥

દસ હજાર શણગારેલા મદોન્મત હાથી, જેને જોઈને દિગ્ગજો પણ લજાઈ જાય છે, ગાડીઓમાં ભરીભરીને સોનું, વસ્ત્ર અને રત્ન (જવેરાત) અને દૂઝણી ગાયો અને દાસીઓ તથા અનેક પ્રકારની ચીજો આપી. ॥ ૪॥

દો૦ – દાઈજ અમિત ન સકિઅ કહિ દીન્હ બિદેહઁ બહોરિ ।
જો અવલોકત લોકપતિ લોક સંપદા થોરિ ॥ ૩૩૩॥

[આ રીતે] જનકજીએ ફરીથી અપરિમિત દહેજ આપ્યું, જે કહી નથી શકાતું અને જેને જોઈને લોકપાલોના લોકોની સમ્પદા પણ ઓછી જણાતી હતી. ॥ ૩૩૩॥

ચૌ૦ – સબુ સમાજુ એહિ ભાઁતિ બનાઈ । જનક અવધપુર દીન્હ પઠાઈ ॥
ચલિહિ બરાત સુનત સબ રાનીં । બિકલ મીનગન જનુ લઘુ પાનીં ॥ ૧॥

આ રીતે બધો સામાન સજાવીને રાજા જનકે અયોધ્યાપુરીમાં મોકલી દીધો. જાન જશે, એવું સાંભળતાં જ બધી રાણીઓ એવી વ્યાકુળ થઈ ગઈ, જાણે ઓછા પાણીમાં માછલીઓ તરફડી રહી હોય. ॥ ૧॥

પુનિ પુનિ સીય ગોદ કરિ લેહીં । દેઇ અસીસ સિખાવનુ દેહીં ॥
હોએહુ સંતત પિઅહિ પિઆરી । ચિરુ અહિબાત અસીસ હમારી ॥ ૨॥

તેઓ વારંવાર સીતાજીને ખોળામાં લે છે અને આશીર્વાદ આપીને શિખામણ આપે છે – તું સદાય પોતાના પતિને પ્રિય થાય, તારું સૌભાગ્ય અખંડ થાય – અમારા એ જ આશિષ છે. ॥ ૨॥

સાસુ સસુર ગુર સેવા કરેહૂ । પતિ રુખ લખિ આયસુ અનુસરેહૂ ॥
અતિ સનેહ બસ સખીં સયાની । નારિ ધરમ સિખવહિં મૃદુ બાની ॥ ૩॥

સાસુ, સસરા અને ગુરુની સેવા કરજે. પતિની ઇચ્છા પ્રમાણે તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરજે. ચતુર સખીઓ અત્યંત સ્નેહવશ કોમળ વાણીથી સ્ત્રીઓનો ધર્મ શીખવે છે. ॥ ૩॥

સાદર સકલ કુઅઁરિ સમુઝાઈં । રાનિન્હ બાર બાર ઉર લાઈં ॥
બહુરિ બહુરિ ભેટહિં મહતારીં । કહહિં બિરંચિ રચીં કત નારીં ॥ ૪॥

આદર સાથે સર્વે પુત્રીઓને [સ્ત્રીઓનો ધર્મ] સમજાવીને રાણીઓ વારંવાર તેમને હૃદય સાથે ચાંપે છે. માતાઓ વારંવાર ભેટે છે અને કહે છે કે બ્રહ્માએ સ્ત્રીજાતિને શા માટે રચી હશે? ॥ ૪॥

દો૦ – તેહિ અવસર ભાઇન્હ સહિત રામુ ભાનુ કુલ કેતુ ।
ચલે જનક મંદિર મુદિત બિદા કરાવન હેતુ ॥ ૩૩૪॥

તે સમયે સૂર્યવંશની ધ્વજાસ્વરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજી ભાઈઓસહિત પ્રસન્ન થઈને વિદાય લેવા માટે જનકજીના મહેલે ચાલ્યા. ॥ ૩૩૪॥

ચૌ૦– ચારિઉ ભાઈ સુભાયઁ સુહાએ। નગર નારિ નર દેખન ધાએ ॥
કોઉ કહ ચલન ચહત હહિં આજૂ। કીન્હ બિદેહ બિદા કર સાજૂ ॥૧॥

સ્વભાવથી જ સુંદર ચારેય ભાઈઓને નિહાળવા નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષો દોડ્યાં. કોઈ કહે છે – આજે તેઓ જવા ઇચ્છે છે. વિદેહે વિદાયનો સઘળો સામાન તૈયાર કરી લીધો છે. ॥૧॥

લેહુ નયન ભરિ રૂપ નિહારી। પ્રિય પાહુને ભૂપ સુત ચારી ॥
કો જાનૈ કેહિં સુકૃત સયાની। નયન અતિથિ કીન્હે બિધિ આની ॥૨॥

રાજાના ચારેય પુત્રો એટલે કે પ્રિય મહેમાનોના [મનોહર] રૂપને નેત્રો ભરીને જોઈ લો. હે ચતુર સખી! કોણ જાણે, કયા પુણ્યથી વિધાતાએ એમને અહીં લાવીને આપણાં નેત્રોના અતિથિ કર્યા છે. ॥૨॥

મરનસીલુ જિમિ પાવ પિઊષા। સુરતરુ લહૈ જનમ કર ભૂખા ॥
પાવ નારકી હરિપદુ જૈસેં। ઇન્હ કર દરસનુ હમ કહઁ તૈસેં ॥૩॥

મરનારો જેવી રીતે અમૃત પામી જાય, જન્મનો ભૂખ્યો કલ્પવૃક્ષ પામી જાય અને નરકમાં રહેનારો (કે નરકને યોગ્ય) જીવ જેમ ભગવાનના પરમપદને પામી જાય; એમ આપણા માટે તેમનાં દર્શન છે. ॥૩॥

નિરખિ રામ સોભા ઉર ધરહૂ। નિજ મન ફનિ મૂરતિ મનિ કરહૂ ॥
એહિ બિધિ સબહિ નયન ફલુ દેતા। ગએ કુઅઁર સબ રાજ નિકેતા ॥૪॥

શ્રીરામચન્દ્રજીની શોભાને નિરખીને હૃદયમાં રાખી લો. પોતાના મનને સર્પ અને એમની મૂર્તિને મણિ બનાવી લો. આ રીતે બધાયને નેત્રોનું ફળ આપતાં સર્વે રાજકુમાર રાજમહેલે ગયા. ॥૪॥

દો૦– રૂપ સિંધુ સબ બંધુ લખિ હરષિ ઉઠા રનિવાસુ।
કરહિં નિછાવરિ આરતી મહા મુદિત મન સાસુ ॥૩૩૫॥

રૂપના સમુદ્ર સર્વે ભાઈઓને જોઈને આખો રાણીવાસ હર્ષિત થઈ ગયો. સાસુઓ મહા પ્રસન્ન મનથી ન્યોછાવર અને આરતી કરે છે. ॥૩૩૫॥

ચૌ૦– દેખિ રામ છબિ અતિ અનુરાગીં। પ્રેમબિબસ પુનિ પુનિ પદ લાગીં ॥
રહી ન લાજ પ્રીતિ ઉર છાઈ। સહજ સનેહુ બરનિ કિમિ જાઈ ॥૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીની શોભા જોઈને તેઓ પ્રેમમાં અત્યંત લીન થઈ ગઈ અને પ્રેમને વિશેષ વશ થઈને વારંવાર પગે લાગી. હૃદયમાં પ્રીતિ છવાઈ ગઈ, તેથી લજ્જા ન રહી. તેમના સ્વાભાવિક સ્નેહનું વર્ણન કઈ રીતે કરી શકાય? ॥૧॥

ભાઇન્હ સહિત ઉબટિ અન્હવાએ। છરસ અસન અતિ હેતુ જેવાઁએ ॥
બોલે રામુ સુઅવસરુ જાની। સીલ સનેહ સકુચમય બાની ॥૨॥

તેમણે ભાઈઓસહિત શ્રીરામચન્દ્રજીને સુગંધી લેપ કરીને સ્નાન કરાવ્યું અને ઘણા પ્રેમથી ષટ્રસ ભોજન કરાવ્યું. સુઅવસર જાણીને શ્રીરામચન્દ્રજી શીલ, સ્નેહ અને સંકોચભરી વાણી બોલ્યા – ॥૨॥

રાઉ અવધપુર ચહત સિધાએ। બિદા હોન હમ ઇહાઁ પઠાએ॥
માતુ મુદિત મન આયસુ દેહૂ। બાલક જાનિ કરબ નિત નેહૂ॥૩॥

મહારાજ અયોધ્યાપુરી જવા ઇચ્છે છે, તેમણે અમને વિદાય લેવા માટે અહીં મોકલ્યા છે. હે માતા! પ્રસન્ન મનથી આજ્ઞા આપો અને અમને બાળક જાણીને સદાય સ્નેહ બનાવી રાખજો. ॥૩॥

સુનત બચન બિલખેઉ રનિવાસૂ। બોલિ ન સકહિં પ્રેમબસ સાસૂ॥
હૃદયઁ લગાઈ કુઅઁરિ સબ લીન્હી। પતિન્હ સૌંપિ બિનતી અતિ કીન્હી॥૪॥

આ વચનોને સાંભળતાં જ રાણીવાસ વ્યાકુળ થઈ ગયો. સાસુઓ પ્રેમવશ બોલી નથી શકતી. તેમણે બધી કુમારીઓને હૃદય સરસી ચાંપી દીધી અને તેમના પતિઓને સોંપીને ઘણી જ વિનંતી કરી. ॥૪॥

છં૦ – કરિ બિનય સિય રામહિ સમરપી જોરિ કર પુનિ પુનિ કહૈ।
બલિ જાઉઁ તાત સુજાન તુમ્હ કહુઁ બિદિત ગતિ સબ કી અહૈ॥
પરિવાર પુરજન મોહિ રાજહિ પ્રાનપ્રિય સિય જાનિબી।
તુલસીસ સીલુ સનેહુ લખિ નિજ કિંકરી કરિ માનિબી॥

વિનંતી કરીને તેમણે સીતાજી શ્રીરામચન્દ્રજીને સમર્પિત કર્યાં અને હાથ જોડીને વારંવાર કહ્યું – હે તાત્! હે સુજ્ઞ! હું વારી જાઉં છું, તમને બધાની ગતિ (હાલ) જ્ઞાત છે. પરિવારને, પુરવાસીઓને, મને અને રાજાને સીતા પ્રાણસમાન પ્રિય છે એવું જાણજો. હે તુલસીના સ્વામી! એનાં શીલ અને સ્નેહને જોઈને તેને પોતાની દાસી કરી માનજો. ॥૫॥

સો૦ – તુમ્હ પરિપૂરન કામ જાન સિરોમનિ ભાવપ્રિય।
જન ગુન ગાહક રામ દોષ દલન કરુનાયતન॥૩૩૬॥

તમે પૂર્ણકામ છો, સુજ્ઞશિરોમણિ છો અને ભાવપ્રિય છો (તમને સ્નેહ પ્રિય છે). હે રામ! તમે ભક્તોના ગુણ ગ્રહણ કરનારા, દોષોને નાશ કરનારા અને દયાના ધામ છો. ॥૩૩૬॥

ચૌ૦ – અસ કહિ રહી ચરન ગહિ રાની। પ્રેમ પંક જનુ ગિરા સમાની॥
સુનિ સનેહસાની બર બાની। બહુબિધિ રામ સાસુ સનમાની॥૧॥

એમ કહીને રાણી ચરણોને પકડીને [ચૂપ] રહી ગયાં. જાણે તેમની વાણી પ્રેમરૂપ પંકમાં સમાઈ ગઈ હોય. સ્નેહથી તરબોળ થયેલ શ્રેષ્ઠ વાણી સાંભળીને શ્રીરામચન્દ્રજીએ સાસુનું ઘણી રીતે સન્માન કર્યું. ॥૧॥

રામ બિદા માગત કર જોરી। કીન્હ પ્રનામુ બહોરિ બહોરી॥
પાઈ અસીસ બહુરિ સિરુ નાઈ। ભાઇન્હ સહિત ચલે રઘુરાઈ॥૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ હાથ જોડીને વિદાય માગતાં વારંવાર પ્રણામ કર્યાં. આશીર્વાદ પામીને અને પછી શીશ નમાવીને ભાઈઓસહિત શ્રીરઘુનાથજી ચાલ્યા. ॥૨॥

મંજુ મધુર મૂરતિ ઉર આની । ભઈં સનેહ સિથિલ સબ રાની ॥
પુનિ ધીરજુ ધરિ કુઅઁરિ હઁકારીં । બાર બાર ભેટહિં મહતારીં ॥ ૩॥

શ્રીરામજીની સુંદર મધુર મૂર્તિને હૃદયમાં લાવીને સર્વે રાણીઓ સ્નેહથી શિથિલ થઈ ગઈ. પછી ધીરજ ધારણ કરીને કુંવરીઓને બોલાવી માતાઓ વારંવાર તેમને [ગળે લગાડીને] ભેટવા લાગી. ॥ ૩॥

પહુઁચાવહિં ફિરિ મિલહિં બહોરી । બઢ़ી પરસ્પર પ્રીતિ ન થોરી ॥
પુનિ પુનિ મિલત સખિન્હ બિલગાઈ । બાલ બચ્છ જિમિ ધેનુ લવાઈ ॥ ૪॥

પુત્રીઓને વળાવે છે, (પરંતુ) પાછા વળીને મળે છે. પરસ્પરમાં કંઈ પ્રીતિ થોડી ન વધી (અર્થાત્ ઘણી પ્રીતિ વધી). વારંવાર મળતી કુંવરીઓ અને માતાઓને સખીઓએ છૂટી પાડી, જેમ તાજી જ વિયાયેલી ગાયને કોઈ તેના બાળ વાછરડા(કે વાછરડી)થી અલગ કરી દે. ॥ ૪॥

દો૦– પ્રેમબિબસ નર નારિ સબ સખિન્હ સહિત રનિવાસુ ।
માનહુઁ કીન્હ બિદેહપુર કરુનાઁ બિરહઁ નિવાસુ ॥ ૩૩૭॥

સર્વે સ્ત્રી-પુરુષ અને સખીઓસહિત આખોય રાણીવાસ પ્રેમને વિશેષ વશ થઈ રહ્યો છે. [એમ લાગે છે] જાણે જનકપુરમાં કરુણા અને વિરહે તંબૂ તાણી દીધાં હોય. ॥ ૩૩૭॥

ચૌ૦– સુક સારિકા જાનકી જ્યાએ । કનક પિંજરન્હિ રાખિ પઢ़ાએ ॥
બ્યાકુલ કહહિં કહાઁ બૈદેહી । સુનિ ધીરજુ પરિહરઇ ન કેહી ॥ ૧॥

જાનકીજીએ જે પોપટ અને મેનાને પાળી-પોષીને મોટા કર્યાં હતાં અને સોનાના પાંજરામાં રાખીને ભણાવ્યાં હતાં, તે વ્યાકુળ થઈને કહી રહ્યાં છે–વૈદેહી ક્યાં છે? તેમનાં આવાં વચનોને સાંભળીને ધીરજ કોને નહીં ત્યાગી દે? (અર્થાત્ બધાનું ધૈર્ય જતું રહ્યું). ॥ ૧॥

ભએ બિકલ ખગ મૃગ એહિ ભાઁતી । મનુજ દસા કૈસેં કહિ જાતી ॥
બંધુ સમેત જનકુ તબ આએ । પ્રેમ ઉમગિ લોચન જલ છાએ ॥ ૨॥

જ્યારે પક્ષી અને પશુ પણ આ રીતે વ્યાકુળ થઈ ગયાં, ત્યારે મનુષ્યોની દશા કહી કેવી રીતે શકાય! પછી ભાઈસહિત જનકજી ત્યાં આવ્યા. પ્રેમથી ઊભરાઈને તેમનાં નેત્રોમાં [પ્રેમાશ્રુઓનું] જળ ભરાઈ આવ્યું. ॥ ૨॥

સીય બિલોકિ ધીરતા ભાગી । રહે કહાવત પરમ બિરાગી ॥
લીન્હિ રાયઁ ઉર લાઇ જાનકી । મિટી મહામરજાદ ગ્યાન કી ॥ ૩॥

તે પરમ વૈરાગ્યવાન્ કહેવાતા હતા; પણ સીતાજીને જોઈને તેમનુંય ધૈર્ય નાસી ગયું. રાજાએ જાનકીજીને હૃદય સરસા ચાંપ્યા. [પ્રેમના પ્રભાવથી] જ્ઞાનની મહાન્ મર્યાદા તૂટી ગઈ (જ્ઞાનનો બંધ તૂટી ગયો). ॥ ૩॥

સમુઝાવત સબ સચિવ સયાને । કીન્હ બિચારુ ન અવસર જાને ॥
બારહિં બાર સુતા ઉર લાઈં । સજિ સુંદર પાલકીં મગાઈં ॥ ૪॥

બધાય બુદ્ધિમાન મંત્રીઓ એમને સમજાવે છે. ત્યારે રાજાએ વિષાદ ન કરવાનો સમય જાણીને વિચાર કર્યો. વારંવાર પુત્રીઓને હૃદય સરસી ચાંપીને સુંદર સજાવેલી પાલખીઓ મંગાવડાવી. ॥ ૪॥

દો૦ – પ્રેમબિબસ પરિવારુ સબુ જાનિ સુલગન નરેસ ।
કુઅઁરિ ચઢ़ાઈં પાલકિન્હ સુમિરે સિદ્ધિ ગનેસ ॥ ૩૩૮॥

પૂરો પરિવાર પ્રેમમાં વિવશ છે. રાજાએ સુંદર મુહૂર્ત જાણીને સિદ્ધિસહિત ગણેશજીનું સ્મરણ કરીને કન્યાઓને પાલખી ઉપર ચઢાવી. ॥ ૩૩૮॥

ચૌ૦ – બહુબિધિ ભૂપ સુતા સમુઝાઈં । નારિધરમુ કુલરીતિ સિખાઈં ॥
દાસીં દાસ દિએ બહુતેરે । સુચિ સેવક જે પ્રિય સિય કેરે ॥ ૧॥

રાજાએ પુત્રીઓને ઘણી રીતે સમજાવી અને તેમને સ્ત્રીધર્મ અને કુળની રીતિ શીખવાડી. ઘણાં બધાં દાસ-દાસી આપ્યાં જે સીતાજીના પ્રિય અને વિશ્વાસપાત્ર સેવકો હતા. ॥ ૧॥

સીય ચલત બ્યાકુલ પુરબાસી । હોહિં સગુન સુભ મંગલ રાસી ॥
ભૂસુર સચિવ સમેત સમાજા । સંગ ચલે પહુઁચાવન રાજા ॥ ૨॥

સીતાજીની વિદાય વેળાએ જનકપુરવાસી વ્યાકુળ થઈ ગયા. મંગળના ભંડારસમા શુભ શુકન થઈ રહ્યાં છે. બ્રાહ્મણ, મંત્રીઓ અને સમાજસહિત રાજા જનકજી તેમને વળાવવા માટે સાથે ચાલ્યા. ॥ ૨॥

સમય બિલોકિ બાજને બાજે । રથ ગજ બાજિ બરાતિન્હ સાજે ॥
દસરથ બિપ્ર બોલિ સબ લીન્હે । દાન માન પરિપૂરન કીન્હે ॥ ૩॥

સમય જોઈને વાજાં વાગવા લાગ્યાં. જાનૈયાઓએ રથ, હાથી અને ઘોડા તૈયાર કર્યા. દશરથજીએ સર્વે બ્રાહ્મણોને બોલાવી લીધા અને તેમને દાન અને સન્માનથી પરિપૂર્ણ કરી દીધા. ॥ ૩॥

ચરન સરોજ ધૂરિ ધરિ સીસા । મુદિત મહીપતિ પાઇ અસીસા ॥
સુમિરિ ગજાનનુ કીન્હ પયાના । મંગલ મૂલ સગુન ભએ નાના ॥ ૪॥

તેમનાં ચરણકમળોની રજ સિર પર ધરીને અને આશિષ પામીને રાજા આનંદિત થયા અને ગણેશજીનું સ્મરણ કરીને તેમણે પ્રસ્થાન કર્યું. મંગળોનાં મૂળ અનેક શુકન થયાં. ॥ ૪॥

દો૦ – સુર પ્રસૂન બરષહિં હરષિ કરહિં અપછરા ગાન ।
ચલે અવધપતિ અવધપુર મુદિત બજાઇ નિસાન ॥ ૩૩૯॥

દેવતા હર્ષિત થઈને ફૂલ વરસાવી રહ્યા છે અને અપ્સરાઓ ગાન કરી રહી છે. અવધપતિ દશરથજી નગારાં વગડાવી આનંદપૂર્વક અયોધ્યાપુરી ચાલ્યા. ॥ ૩૩૯॥

ચૌ૦ – નૃપ કરિ બિનય મહાજન ફેરે। સાદર સકલ માગને ટેરે॥
ભૂષન બસન બાજિ ગજ દીન્હે। પ્રેમ પોષિ ઠાઢ़े સબ કીન્હે॥૧॥

રાજા દશરથજીએ વિનંતી કરીને પ્રતિષ્ઠિત લોકોને–બ્રાહ્મણોને પાછા વાળ્યા અને આદરની સાથે સર્વે યાચકોને બોલાવ્યા. તેમને ઘરેણાં-કપડાં, ઘોડા-હાથી આપ્યાં અને પ્રેમથી પુષ્ટ કરીને સર્વેને સંપન્ન અર્થાત્ બળયુક્ત કરી દીધા. ॥૧॥

બાર બાર બિરિદાવલિ ભાષી। ફિરે સકલ રામહિ ઉર રાખી॥
બહુરિ બહુરિ કોસલપતિ કહહીં। જનકુ પ્રેમબસ ફિરૈ ન ચહહીં॥૨॥

તે બધા વારંવાર બિરુદાવલી (કુળકીર્તિ) વખાણીને અને શ્રીરામચન્દ્રજીને હૃદયમાં બિરાજમાન કરી પાછા વળ્યા. કૌશલાધીશ દશરથજી વારંવાર પાછા વળવાનું કહે છે, પણ જનકજી પ્રેમવશ પાછા ફરવા ઇચ્છતા નથી. ॥૨॥

પુનિ કહ ભૂપતિ બચન સુહાએ। ફિરિઅ મહીસ દૂરિ બડ़િ આએ॥
રાઉ બહોરિ ઉતરિ ભએ ઠાઢ़े। પ્રેમ પ્રબાહ બિલોચન બાઢ़े॥૩॥

દશરથજીએ ફરીથી સોહામણાં વચન કહ્યાં – હે રાજન્! ઘણા દૂર આવી ગયા, હવે પાછા વળો. પછી રાજા દશરથજી રથમાંથી ઊતરીને ઊભા રહી ગયા. તેમનાં નેત્રોમાં પ્રેમનો પ્રવાહ વૃદ્ધિ પામ્યો (પ્રેમાશ્રુઓની ધારા વહી ચાલી). ॥૩॥

તબ બિદેહ બોલે કર જોરી। બચન સનેહ સુધાઁ જનુ બોરી॥
કરૌં કવન બિધિ બિનય બનાઈ। મહારાજ મોહિ દીન્હિ બડ़ાઈ॥૪॥

ત્યારે જનકજી હાથ જોડીને જાણે સ્નેહરૂપી અમૃતમાં બોળીને વચનો બોલ્યા – હું કેવી રીતે, કયા શબ્દોમાં વિનંતી કરું? હે મહારાજ! આપે મને ઘણી મોટાઈ આપી છે. ॥૪॥

દો૦ – કોસલપતિ સમધી સજન સનમાને સબ ભાઁતિ।
મિલનિ પરસપર બિનય અતિ પ્રીતિ ન હૃદયઁ સમાતિ॥૩૪૦॥

અયોધ્યાનાથ દશરથજીએ પોતાના સ્વજન વેવાઈનું બધી રીતે સન્માન કર્યું. તેમના પરસ્પર ભેટવામાં અત્યંત વિનય હતો અને એટલી પ્રીતિ હતી, જે હૃદયમાં સમાતી જ ન હતી. ॥૩૪૦॥

ચૌ૦ – મુનિ મંડલિહિ જનક સિરુ નાવા। આસિરબાદુ સબહિ સન પાવા॥
સાદર પુનિ ભેંટે જામાતા। રૂપ સીલ ગુન નિધિ સબ ભ્રાતા॥૧॥

જનકજીએ મુનિમંડળીને શીશ નમાવ્યું અને સર્વેથી આશીર્વાદ પામ્યા. પછી આદરની સાથે તેઓ રૂપ, શીલ અને ગુણોના ભંડાર બધા ભાઈઓને એટલે કે પોતાના જમાઈઓને ભેટ્યા; ॥૧॥

જોરિ પંકરુહ પાનિ સુહાએ। બોલે બચન પ્રેમ જનુ જાએ॥
રામ કરૌં કેહિ ભાઁતિ પ્રસંસા। મુનિ મહેસ મન માનસ હંસા॥૨॥

અને સુંદર કમળના સમાન હાથોને જોડી એવાં વચન બોલ્યા, જે જાણે પ્રેમથી જ જન્મ્યાં હોય. હે રામજી! હું કઈ રીતે આપની પ્રશંસા કરું? આપ મુનિઓ અને મહાદેવજીના મનરૂપી માનસરોવરના હંસ છો. ॥૨॥

કરહિં જોગ જોગી જેહી લાગી। કોહુ મોહુ મમતા મદુ ત્યાગી॥
બ્યાપકુ બ્રહ્મુ અલખુ અબિનાસી। ચિદાનંદુ નિરગુન ગુનરાસી॥૩॥

યોગીજન જેમના માટે ક્રોધ, મોહ, મમતા અને મદનો ત્યાગ કરીને યોગસાધન કરે છે, જે સર્વવ્યાપક, બ્રહ્મ, અવ્યક્ત, અવિનાશી, ચિદાનંદ, નિર્ગુણ અને ગુણોના ભંડાર છે; ॥૩॥

મન સમેત જેહિ જાન ન બાની। તરકિ ન સકહિં સકલ અનુમાની॥
મહિમા નિગમુ નેતિ કહિ કહઈ। જો તિહુઁ કાલ એકરસ રહઈ॥૪॥

જેમને મનસહિત વાણી નથી જાણતી અને સૌ અનુમાન કરનાર (નૈયાયિકો વગેરે) જેમની તર્કના પણ નથી કરી શકતા; જેમની મહિમાનું વેદ 'નેતિ' 'નેતિ' કહીને વર્ણન કરે છે અને જે [સચ્ચિદાનંદ] ત્રણેય કાળમાં એકરસ (સર્વદા અને સર્વથા નિર્વિકાર) રહે છે; ॥૪॥

દો૦– નયન બિષય મો કહુઁ ભયઉ સો સમસ્ત સુખ મૂલ।
સબઈ લાભુ જગ જીવ કહઁ ભએઁ ઈસુ અનુકૂલ॥૩૪૧॥

તે જ સમસ્ત સુખોના મૂળ [આપ] મારા નેત્રોના વિષય થયા. ઈશ્વરના અનુકૂળ થવાથી જગતમાં જીવને સર્વે લાભ જ લાભ છે. ॥૩૪૧॥

ચૌ૦– સબહિ ભાઁતિ મોહિ દીન્હિ બડ઼ાઈ। નિજ જન જાનિ લીન્હ અપનાઈ॥
હોહિં સહસ દસ સારદ સેષા। કરહિં કલપ કોટિક ભરિ લેખા॥૧॥

આપે મને બધી રીતે મોટાઈ આપી અને પોતાનો માણસ જાણીને અપનાવી લીધો. જો દસ હજાર સરસ્વતી અને શેષ હોય અને કરોડો કલ્પો સુધી ગણતરી કરતાં રહે – ॥૧॥

મોર ભાગ્ય રાઉર ગુન ગાથા। કહિ ન સિરાહિં સુનહુ રઘુનાથા॥
મૈં કછુ કહઉઁ એક બલ મોરેં। તુમ્હ રીઝહુ સનેહ સુઠિ થોરેં॥૨॥

તો પણ હે રઘુનાથજી! સાંભળો, મારા સૌભાગ્ય અને આપના ગુણોની કથા કહીને સમાપ્ત નથી કરી શકાતી. હું જે કંઈ કહી રહ્યો છું, તે પોતાના એક જ બળે કે આપ અત્યંત થોડા પ્રેમથી પણ પ્રસન્ન થઈ જાઓ છો – ॥૨॥

બાર બાર માગઉઁ કર જોરેં। મનુ પરિહરૈ ચરન જનિ ભોરેં॥
સુનિ બર બચન પ્રેમ જનુ પોષે। પૂરનકામ રામુ પરિતોષે॥૩॥

હું વારંવાર હાથ જોડીને આ માગું છું કે મારું મન ભૂલથી પણ આપના ચરણોને ન છોડે. જનકજીનાં શ્રેષ્ઠ વચનોને સાંભળીને, જે જાણે પ્રેમથી પુષ્ટ કરેલાં હતાં – પૂર્ણકામ શ્રીરામચન્દ્રજી સંતુષ્ટ થયા. ॥૩॥

કરિ બર બિનય સસુર સનમાને। પિતુ કૌસિક બસિષ્ઠ સમ જાને॥
બિનતી બહુરિ ભરત સન કીન્હી। મિલિ સપ્રેમુ પુનિ આસિષ દીન્હી॥૪॥

તેમણે સુંદર વિનંતી કરીને પિતા દશરથજી, ગુરુ, વિશ્વામિત્રજી અને કુલગુરુ વસિષ્ઠજીના જેવા જાણીને સસરા જનકજીનું સન્માન કર્યું. પછી જનકજીએ ભરતજીને વિનંતી કરી અને પ્રેમસહિત ભેટીને એમને આશીર્વાદ આપ્યા. ॥૪॥

દો૦– મિલે લખન રિપુસૂદનહિ દીન્હિ અસીસ મહીસ ।
ભએ પરસપર પ્રેમબસ ફિરિ ફિરિ નાવહિં સીસ ॥ ૩૪૨॥

પછી રાજાએ લક્ષ્મણજી અને શત્રુઘ્નજીને પ્રેમપરવશ થઈને ગળે લગાડ્યા અને વારંવાર આશીર્વાદ આપ્યા. લક્ષ્મણજી અને શત્રુઘ્નજી પ્રેમવિવશ જનકમહારાજને વારંવાર શીશ નમાવવા લાગ્યા. ॥ ૩૪૨॥

ચૌ૦– બાર બાર કરિ બિનય બડ઼ાઈ । રઘુપતિ ચલે સંગ સબ ભાઈ ॥
જનક ગહે કૌસિક પદ જાઈ । ચરન રેનુ સિર નયનન્હ લાઈ ॥ ૧॥

જનકજીની વારંવાર વિનંતી અને પ્રશંસા કરીને બધા ભાઈઓ શ્રીરઘુનાથજી સાથે ચાલ્યા. જનકજીએ જઈને વિશ્વામિત્રજીના પગ પકડી લીધા અને એમના ચરણોની રજને સિર અને નેત્રોમાં લગાડી. ॥ ૧॥

સુનુ મુનીસ બર દરસન તોરેં । અગમુ ન કછુ પ્રતીતિ મન મોરેં ॥
જો સુખુ સુજસુ લોકપતિ ચહહીં । કરત મનોરથ સકુચત અહહીં ॥ ૨॥

[તેમણે કહ્યું –] હે મુનીશ્વર! સાંભળો, આપનાં સુંદર દર્શનથી કંઈ પણ દુર્લભ નથી, મારા મનમાં આવો વિશ્વાસ છે. જે સુખ અને સુયશ લોકપાલ ઇચ્છે છે; પરંતુ [અસંભવ સમજીને] જેનો મનોરથ કરતાં પણ સંકોચાય છે, ॥ ૨॥

સો સુખુ સજસુ સુલભ મોહિ સ્વામી । સબ સિધિ તવ દરસન અનુગામી ॥
કીન્હિ બિનય પુનિ પુનિ સિરુ નાઈ । ફિરે મહીસુ આસિષા પાઈ ॥ ૩॥

હે સ્વામી! એ જ સુખ અને સુયશ મને સુલભ થઈ ગયો; બધી સિદ્ધિઓ આપનાં દર્શનોની અનુગામિની અર્થાત્ પાછળ પાછળ ચાલનારી છે. આમ, વારંવાર વિનંતી કરી અને માથું નમાવીને તથા એમની પાસેથી આશીર્વાદ મેળવી રાજા જનક પાછા ફર્યા. ॥ ૩॥

ચલી બરાત નિસાન બજાઈ । મુદિત છોટ બડ઼ સબ સમુદાઈ ॥
રામહિ નિરખિ ગ્રામ નર નારી । પાઈ નયન ફલુ હોહિં સુખારી ॥ ૪॥

ડંકા વગાડીને જાન ચાલી. નાના-મોટા સર્વે સમુદાય પ્રસન્ન છે. [માર્ગનાં] ગામોનાં સ્ત્રી-પુરુષ શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને નેત્રોનું ફળ પામીને સુખી થાય છે. ॥ ૪॥

દો૦– બીચ બીચ બર બાસ કરિ મગ લોગન્હ સુખ દેત ।
અવધ સમીપ પુનીત દિન પહુઁચી આઇ જનેત ॥ ૩૪૩॥

વચ્ચે-વચ્ચે સુંદર મુકામ કરતી તથા માર્ગના લોકોને સુખ આપતી આ જાન પવિત્ર દિને અયોધ્યાપુરી નજીક આવી પહોંચી. ॥ ૩૪૩॥

ચૌ૦– હને નિસાન પનવ બર બાજે । ભેરિ સંખ ધુનિ હય ગય ગાજે ॥
ઝાઁઝિ બિરવ ડિંડિમીં સુહાઈ । સરસ રાગ બાજહિં સહનાઈ ॥ ૧॥

નગારા પર ઘા થવા લાગ્યા; સુંદર ઢોલ વાગવા લાગ્યાં. દુંદુભી અને શંખનો મોટો અવાજ થઈ રહ્યો છે. હાથી-ઘોડા ગરજી રહ્યા છે. વિશેષ ધ્વનિ કરનારી ઝાઝ, સોહામણી ખંજરીઓ તથા રસીલા રાગથી શરણાઈઓ વાગી રહી છે. ॥ ૧॥

પુર જન આવત અકનિ બરાતા । મુદિત સકલ પુલકાવલિ ગાતા ॥
નિજ નિજ સુંદર સદન સઁવારે । હાટ બાટ ચૌહટ પુર દ્વારે ॥ ૨॥

જાનને આવતી સાંભળીને નગરનિવાસી પ્રસન્ન થઈ ગયા. બધાના શરીરો પર પુલકાવલી છવાઈ ગઈ. બધાએ પોતપોતાનાં સુંદર ઘરો, બજારો, શેરીઓ, ચૌરાહા (ચોક) અને નગરનાં દ્વાર શણગાર્યાં. ॥ ૨॥

ગલીં સકલ અરગજાઁ સિંચાઈ । જહઁ તહઁ ચૌકેં ચારુ પુરાઈ ॥
બના બજારુ ન જાઇ બખાના । તોરન કેતુ પતાક બિતાના ॥ ૩॥

બધી શેરીઓ સુગંધિત દ્રવ્યોથી સીંચવામાં આવી. ચારેકોર સુંદર ચોક પુરાવ્યા. તોરણો, ધ્વજા-પતાકાઓ અને મંડપોથી બજાર એવું શણગારાયું કે જેનું વર્ણન કરી નથી શકાતું. ॥ ૩॥

સફલ પૂગફલ કદલિ રસાલા । રોપે બકુલ કદંબ તમાલા ॥
લગે સુભગ તરુ પરસત ધરની । મનિમય આલબાલ કલ કરની ॥ ૪॥

ફળસહિત સોપારી, કેળા, કેરી, બોરસલી, કદંબ અને તમાલનાં ઝાડ રોપવામાં આવ્યાં. તે રોપાયેલાં સુંદર વૃક્ષ [ફળોના ભારથી] પૃથ્વીને અડી રહ્યાં છે. તેમનાં મણિઓનાં ખામણાં (થાળા) ઘણી સુંદર કારીગરીથી બનાવવામાં આવ્યાં છે. ॥ ૪॥

દો૦ – બિબિધ ભાઁતિ મંગલ કલસ ગૃહ ગૃહ રચે સઁવારિ ।
સુર બ્રહ્માદિ સિહાહિં સબ રઘુબર પુરી નિહારિ ॥ ૩૪૪॥

અનેક પ્રકારના મંગળ-કળશ ઘેર ઘેર સજાવીને તૈયાર કરાયા છે. શ્રીરઘુનાથજીની પુરી (અયોધ્યા)ને જોઈને બ્રહ્મા આદિ સર્વે દેવો ઈર્ષાપૂર્વક પ્રશંસા કરે છે. ॥ ૩૪૪॥

ચૌ૦ – ભૂપ ભવનુ તેહિ અવસર સોહા । રચના દેખિ મદન મનુ મોહા ॥
મંગલ સગુન મનોહરતાઈ । રિધિ સિધિ સુખ સંપદા સુહાઈ ॥ ૧॥

તે સમયે રાજમહેલ [અત્યંત] શોભિત થઈ રહ્યો હતો. તેની રચના જોઈને કામદેવનું પણ મન મોહિત થઈ જતું હતું. મંગળ શુકન, મનોહરતા, ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ, સુખ સોહામણી સમ્પતિ – ॥ ૧॥

જનુ ઉછાહ સબ સહજ સુહાએ । તનુ ધરિ ધરિ દસરથ ગૃહઁ છાએ ॥
દેખન હેતુ રામ બૈદેહી । કહહુ લાલસા હોહિ ન કેહી ॥ ૨॥

– અને બધી જાતના ઉત્સાહ (આનંદ) જાણે સહજ (સ્વભાવિક) સુંદર શરીર ધરી-ધરી દશરથજીના ઘરમાં છવાઈ ગયાં છે. શ્રીરામચન્દ્રજી અને સીતાજીનાં દર્શનો માટે, ભલા! કહો કોને લાલસા નહીં હોય? ॥ ૨॥

જૂથ જૂથ મિલિ ચલીં સુઆસિનિ । નિજ છબિ નિદરહિં મદન બિલાસિનિ ॥
સકલ સુમંગલ સજેં આરતી । ગાવહિં જનુ બહુ બેષ ભારતી ॥ ૩॥

સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ ટોળે ને ટોળે વળીને ચાલી, જે પોતાની શોભાથી કામદેવની સ્ત્રી રતિનો પણ અનાદર કરી રહી છે. બધાં સુંદર મંગળદ્રવ્ય અને આરતી તૈયાર કરી ગાઈ રહી છે, જાણે સરસ્વતી જ ઘણા બધા વેશ ધારણ કરીને ગાઈ રહ્યાં હોય. ॥ ૩॥

ભૂપતિ ભવન કોલાહલુ હોઈ । જાઈ ન બરનિ સમઉ સુખુ સોઈ ॥
કૌસલ્યાદિ રામ મહતારીં । પ્રેમબિબસ તન દસા બિસારીં ॥ ૪॥

રાજમહેલમાં [આનંદના લીધે] કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. તે સમયનું અને સુખનું વર્ણન નથી કરી શકાતું. કૌશલ્યાજી આદિ શ્રીરામચન્દ્રજીની સર્વે માતાઓ પ્રેમના વિશેષ વશમાં હોવાથી દેહનું ભાન ભૂલી ગઈ. ॥ ૪॥

દો૦ – દિએ દાન બિપ્રન્હ બિપુલ પૂજિ ગનેસ પુરારિ ।
પ્રમુદિત પરમ દરિદ્ર જનુ પાઈ પદારથ ચારિ ॥ ૩૪૫॥

ગણેશજી અને ત્રિપુરારિ શિવજીનું પૂજન કરીને તેમણે બ્રાહ્મણોને ઘણું જ દાન આપ્યું. તેઓ એવી પરમ પ્રસન્ન થઈ, જાણે અત્યંત દરિદ્રી ચારેય પદાર્થ પામી ગયા હોય. ॥ ૩૪૫॥

ચૌ૦ – મોદ પ્રમોદ બિબસ સબ માતા । ચલહિં ન ચરન સિથિલ ભએ ગાતા ॥
રામ દરસ હિત અતિ અનુરાગીં । પરિછનિ સાજુ સજન સબ લાગીં ॥ ૧॥

સુખ અને મહાન આનંદથી વિવશ હોવાને લીધે બધી માતાઓના દેહ શિથિલ થઈ ગયા છે. તેમના પગ કામ કરતા નથી. શ્રીરામચન્દ્રજીનાં દર્શનોને માટે તે અત્યંત અનુરાગી થઈને પોંખવા માટે સર્વે વસ્તુઓ તૈયાર કરવા લાગી. ॥ ૧॥

બિબિધ બિધાન બાજને બાજે । મંગલ મુદિત સુમિત્રાઁ સાજે ॥
હરદ દૂબ દધિ પલ્લવ ફૂલા । પાન પૂગફલ મંગલ મૂલા ॥ ૨॥

અનેક પ્રકારનાં વાજાં વાગતાં હતાં. સુમિત્રાજીએ આનંદપૂર્વક મંગળ સાજ સજાવ્યા. હળદર, ધરો, દહીં, પાન, ફૂલ, પાન-સોપારી આદિ મંગળની મૂળ વસ્તુઓ, ॥ ૨॥

અચ્છત અંકુર લોચન લાજા । મંજુલ મંજરિ તુલસિ બિરાજા ॥
છુહે પુરટ ઘટ સહજ સુહાએ । મદન સકુન જનુ નીડ઼ બનાએ ॥ ૩॥

તથા અક્ષત (ચોખા), જવારા, ગોરોચન, ડાંગરની ધાણી અને તુલસીની સુંદર માંજરો સુશોભિત છે. અનેક રંગોથી ચિત્રિત કરેલા સરળ સોહામણા સુવર્ણના કળશ એવા જણાય છે, જાણે કામદેવરૂપી સુગરીઓએ માળા બનાવ્યા હોય. ॥ ૩॥

સગુન સુગંધ ન જાહિં બખાની । મંગલ સકલ સજહિં સબ રાની ॥
રચીં આરતીં બહુત બિધાના । મુદિત કરહિં કલ મંગલ ગાના ॥ ૪॥

શુકન અને સુગંધિત વસ્તુઓ વખાણી શકાતી નથી. બધી રાણીઓ સંપૂર્ણ મંગળ સાજ સજી રહી છે. ઘણા પ્રકારની આરતી બનાવીને તેઓ આનંદિત થઈને સુંદર મંગળગાન કરી રહી છે. ॥ ૪॥

દો૦ – કનક થાર ભરિ મંગલન્હિ કમલ કરન્હિ લિએઁ માત ।
ચલીં મુદિત પરિછનિ કરન પુલક પલ્લવિત ગાત ॥ ૩૪૬॥

સોનાના થાળોને માંગલિક વસ્તુઓથી ભરી પોતાના કમળ સમાન (કોમળ) હાથોમાં લઈને માતાઓ આનંદિત થઈને પોંખણું કરવા ચાલી. તેમનાં શરીર પુલકાવલીથી છવાઈ ગયાં છે. ॥ ૩૪૬॥

ચૌ૦ – ધૂપ ધૂમ નભુ મેચક ભયઊ । સાવન ઘન ઘમંડુ જનુ ઠયઊ ॥
સુરતરુ સુમન માલ સુર બરષહિં । મનહુઁ બલાક અવલિ મનુ કરષહિં ॥ ૧॥

ધૂપના ધુમાડાથી આકાશ એવું કાળું થઈ ગયું છે જાણે શ્રાવણનાં વાદળાં ઘેરાઈ-ઘેરાઈને સ્થિર થઈ ગયાં હોય. દેવતા કલ્પવૃક્ષનાં ફૂલોની માળાઓ વરસાવી રહ્યા છે, તે એવી લાગે છે જાણે બગલાંઓની પંક્તિઓ મનને [પોતાની તરફ] ખેંચી રહી હોય. ॥ ૧॥

મંજુલ મનિમય બંદનિવારે । મનહુઁ પાકરિપુ ચાપ સઁવારે ॥
પ્રગટહિં દુરહિં અટન્હ પર ભામિનિ । ચારુ ચપલ જનુ દમકહિં દામિનિ ॥ ૨॥

સુંદર મણિઓથી બનાવેલાં સ્વાગત દ્વાર અને તોરણો એવાં જણાય છે જાણે ઇન્દ્રધનુષ સજાવ્યાં હોય. અટારીઓ પર સુંદર અને ચંચળ સ્ત્રીઓ પ્રકટ થાય છે અને સંતાઈ જાય છે (આવે-જાય છે); તે એવી જણાય છે કે જાણે સુંદર ચંચળ વીજળીઓ ચમકી રહી હોય. ॥ ૨॥

દુંદુભિ ધુનિ ઘન ગરજનિ ઘોરા । જાચક ચાતક દાદુર મોરા ॥
સુર સુગંધ સુચિ બરષહિં બારી । સુખી સકલ સસિ પુર નર નારી ॥ ૩॥

નગારાના ધ્વનિ જાણે વાદળોની ઘોર ગર્જના છે. યાચકગણ બપૈયા, દેડકાં અને મોર છે. દેવતા પવિત્ર સુગંધરૂપી જળ વરસાવી રહ્યા છે, જેથી ખેતીની જેમ નગરનાં બધાં સ્ત્રી-પુરુષ હરખાઈ રહ્યાં છે. ॥ ૩॥

સમઉ જાનિ ગુર આયસુ દીન્હા । પુર પ્રબેસુ રઘુકુલમનિ કીન્હા ॥
સુમિરિ સંભુ ગિરિજા ગનરાજા । મુદિત મહીપતિ સહિત સમાજા ॥ ૪॥

[પ્રવેશનો] સમય જાણીને ગુરુ વસિષ્ઠજીએ આજ્ઞા આપી. ત્યારે રઘુકુળમણિ મહારાજા દશરથજીએ શિવજી, પાર્વતીજી અને ગણેશજીનું સ્મરણ કરીને સમાજસહિત આનંદિત થઈને નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. ॥ ૪॥

દો૦ – હોહિં સગુન બરષહિં સુમન સુર દુંદુભીં બજાઇ ।
બિબુધ બધૂ નાચહિં મુદિત મંજુલ મંગલ ગાઇ ॥ ૩૪૭॥

શુકન થઈ રહ્યાં છે, દેવતા દુંદુભી વગાડી-વગાડીને ફૂલો વરસાવી રહ્યા છે. દેવતાઓની સ્ત્રીઓ આનંદિત થઈને સુંદર મંગળગીતો ગાઈ-ગાઈને નાચી રહી છે. ॥ ૩૪૭॥

ચૌ૦ – માગધ સૂત બંદિ નટ નાગર । ગાવહિં જસુ તિહુ લોક ઉજાગર ॥
જય ધુનિ બિમલ બેદ બર બાની । દસ દિસિ સુનિઅ સુમંગલ સાની ॥ ૧॥

ચતુર માગધ, સૂત, ભાટ અને નટ રાજા દશરથ અને શ્રીરામજીના ત્રણેય લોકોને ઝગમગાવનાર નિર્મળ યશ ગાઈ રહ્યા છે. જયધ્વનિ તથા વેદની નિર્મળ શ્રેષ્ઠ વાણી સુંદર મંગળથી તરબોળ થઈ દસે દિશાઓમાંથી સંભળાઈ રહી છે. ॥ ૧॥

બિપુલ બાજને બાજન લાગે । નભ સુર નગર લોગ અનુરાગે ॥
બને બરાતી બરનિ ન જાહીં । મહા મુદિત મન સુખ ન સમાહીં ॥ ૨॥

ઘણાં જ વાજાં વાગવાં લાગ્યાં. આકાશમાં દેવો અને નગરમાં લોકો સર્વે પ્રેમમાં મગ્ન છે. જાનૈયા એવા બન્યા–ઠન્યા છે કે તેમનું વર્ણન નથી થઈ શકતું. પરમ આનંદિત છે, સુખ તેમના મનમાં સમાતું નથી. ॥ ૨॥

પુરબાસિન્હ તબ રાય જોહારે। દેખત રામહિ ભએ સુખારે ॥
કરહિં નિછાવરિ મનિગન ચીરા। બારિ બિલોચન પુલક સરીરા ॥ ૩॥

ત્યારે અયોધ્યાવાસીઓએ રાજાને જુહાર કર્યાં (લળીલળીને પ્રણામ કર્યાં) શ્રીરામચન્દ્રજીને જોતાં જ તે પ્રસન્ન થઈ ગયા. મણિ અને વસ્ત્ર ન્યોછાવર બધાય કરી રહ્યા છે. નેત્રોમાં [પ્રેમાશ્રુઓનું] જળ ભર્યું છે અને શરીર પુલકિત છે. ॥ ૩॥

આરતિ કરહિં મુદિત પુર નારી। હરષહિં નિરખિ કુઅઁર બર ચારી ॥
સિબિકા સુભગ ઓહાર ઉઘારી। દેખિ દુલહિનિન્હ હોહિં સુખારી ॥ ૪॥

નગરની સ્ત્રીઓ આનંદિત થઈને આરતી કરી રહી છે અને સુંદર ચારેય કુમારોને જોઈને હરખાઈ રહી છે. પાલખીઓના સુંદર પરદા ઉઘાડી-ઉઘાડીને તેઓ વધૂઓને જોઈને સુખી થાય છે. ॥ ૪॥

દો૦– એહિ બિધિ સબહી દેત સુખુ આએ રાજદુઆર।
મુદિત માતુ પરિછનિ કરહિં બધુન્હ સમેત કુમાર ॥ ૩૪૮॥

આ રીતે બધાને સુખ આપતાં (કુમારો) રાજદ્વારે આવ્યા. માતાઓ આનંદિત થઈને વહુઓસહિત કુમારોનું પોંખણું કરી રહી છે. ॥ ૩૪૮॥

ચૌ૦– કરહિં આરતી બારહિં બારા। પ્રેમુ પ્રમોદુ કહૈ કો પારા ॥
ભૂષન મનિ પટ નાના જાતી। કરહિં નિછાવરિ અગનિત ભાઁતી ॥ ૧॥

તેઓ વારંવાર આરતી કરી રહી છે. તે પ્રેમ અને મહાન આનંદને કોણ કહી શકે? અનેક પ્રકારનાં આભૂષણ, રત્ન અને વસ્ત્ર તથા અગણિત જાતની અન્ય વસ્તુઓ ન્યોછાવર કરી રહી છે. ॥ ૧॥

બધુન્હ સમેત દેખિ સુત ચારી। પરમાનંદ મગન મહતારી ॥
પુનિ પુનિ સીય રામ છબિ દેખી। મુદિત સફલ જગ જીવન લેખી ॥ ૨॥

વહુઓસહિત ચારેય પુત્રોને જોઈને માતાઓ પરમ આનંદમાં લીન થઈ ગઈ. સીતાજી અને શ્રીરામજીની શોભાને વારંવાર જોઈને જગતમાં પોતાના જીવનને સફળ માનીને આનંદિત થઈ રહી છે. ॥ ૨॥

સખીં સીય મુખ પુનિ પુનિ ચાહી। ગાન કરહિં નિજ સુકૃત સરાહી ॥
બરષહિં સુમન છનહિં છન દેવા। નાચહિં ગાવહિં લાવહિં સેવા ॥ ૩॥

સખીઓ સીતાજીના મુખને વારંવાર જોઈને પોતાનાં પુણ્યોની પ્રશંસા કરતી ગાન કરી રહી છે. દેવો ક્ષણે-ક્ષણે ફૂલ વરસાવી નાચે છે, ગાય છે તથા પોતપોતાની સેવાઓ સમર્પણ કરે છે. ॥ ૩॥

દેખિ મનોહર ચારિઉ જોરીં। સારદ ઉપમા સકલ ઢઁઢોરીં॥
દેત ન બનહિં નિપટ લઘુ લાગીં। એકટક રહીં રૂપ અનુરાગીં॥૪॥

ચારેય મનોહર જોડીઓને જોઈને સરસ્વતીએ બધી ઉપમાઓને ખોળી કાઢી; પણ કોઈ ઉપમા આપી ન શકાઈ, કારણકે તેમને તે બધી બિલકુલ તુચ્છ જણાઈ. ત્યારે હારીને તે પણ શ્રીરામજીના રૂપમાં અનુરક્ત થઈને એકીટશે જોતાં રહી ગયાં. ॥૪॥

દો૦— નિગમ નીતિ કુલ રીતિ કરિ અરઘ પાઁવડ઼ે દેત।
બધુન્હ સહિત સુત પરિછિ સબ ચલીં લવાઇ નિકેત॥૩૪૯॥

વેદની વિધિ અને કુળની રીતિ કરીને અર્ધ્ય-પાગરણ (પગ મૂકવા માટે વસ્ત્ર પાથરી) આપતી વહુઓસહિત સર્વે પુત્રોને પોંખી માતાઓ મહેલમાં લઈ ચાલી. ॥૩૪૯॥

ચૌ૦— ચારિ સિંઘાસન સહજ સુહાએ। જનુ મનોજ નિજ હાથ બનાએ॥
તિન્હ પર કુઅઁરિ કુઅઁર બૈઠારે। સાદર પાય પુનીત પખારે॥૧॥

સ્વાભાવિક રૂપે જ સુંદર ચાર સિંહાસન હતાં, જે જાણે કામદેવે જ પોતાના હાથથી બનાવ્યાં હતાં. તેની ઉપર માતાઓએ રાજકુમારીઓ અને રાજકુમારોને બેસાડ્યાં અને આદરની સાથે તેમના પવિત્ર ચરણ ધોયા. ॥૧॥

ધૂપ દીપ નૈબેદ બેદ બિધિ। પૂજે બર દુલહિનિ મંગલ નિધિ॥
બારહિં બાર આરતી કરહીં। બ્યજન ચારુ ચામર સિર ઢરહીં॥૨॥

પછી વેદની વિધિ અનુસાર મંગળોના ભંડાર વર અને વધૂઓની ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્ય આદિ દ્વારા પૂજા કરી. માતાઓ વારંવાર આરતી કરી રહી છે અને વર-વધૂઓનાં માથાં ઉપર સુંદર પંખા તથા ચામરો વીંઝાઈ રહી છે. ॥૨॥

બસ્તુ અનેક નિછાવરિ હોહીં। ભરીં પ્રમોદ માતુ સબ સોહીં॥
પાવા પરમ તત્વ જનુ જોગીં। અમૃતુ લહેઉ જનુ સંતત રોગીં॥૩॥

અનેક વસ્તુઓ ન્યોછાવર થઈ રહી છે. સર્વે માતાઓ આનંદથી ભરપૂર થઈને એવી સુશોભિત થઈ રહી છે જાણે યોગીએ પરમતત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી લીધું. કાયમના રોગીએ જાણે અમૃત મેળવી લીધું, ॥૩॥

જનમ રંક જનુ પારસ પાવા। અંધહિ લોચન લાભુ સુહાવા॥
મૂક બદન જનુ સારદ છાઈ। માનહુઁ સમર સૂર જય પાઈ॥૪॥

જન્મનો દરિદ્રી જાણે પારસ પામી ગયો, આંધળાને સુંદર નેત્રોનો લાભ થયો. બોબડાના મુખમાં જાણે સરસ્વતી આવીને બિરાજ્યાં અને શૂરવીરે જાણે યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યો. ॥૪॥

દો૦— એહિ સુખ તે સત કોટિ ગુન પાવહિં માતુ અનંદુ।
ભાઇન્હ સહિત બિઆહિ ઘર આએ રઘુકુલચંદુ॥૩૫૦ (ક)॥

આ સુખોથી પણ સો કરોડગણો અધિક આનંદ માતાઓ પામી રહી છે. કારણકે રઘુકુળના ચન્દ્રમા શ્રીરામજી વિવાહ કરીને ભાઈઓસહિત ઘેર આવ્યા છે. ॥૩૫૦ (ક)॥

લોક રીતિ જનનીં કરહિં બર દુલહિનિ સકુચાહિં ।
મોદુ બિનોદુ બિલોકિ બડ઼ રામુ મનહિં મુસુકાહિં ॥ ૩૫૦ (ખ) ॥

માતાઓ લોકરીતિ કરે છે અને વર-વધૂઓ લજાય છે. આ મહાન આનંદ અને વિનોદ જોઈને શ્રીરામચન્દ્રજી મનમાં ને મનમાં મલકાય છે. ॥ ૩૫૦ (ખ)॥

ચૌ૦ – દેવ પિતર પૂજે બિધિ નીકી । પૂજીં સકલ બાસના જી કી ॥
સબહિં બંદિ માગહિં બરદાના । ભાઈન્હ સહિત રામ કલ્યાના ॥ ૧॥

મનની સર્વે વાસનાઓને પૂર્ણ થઈ જાણીને દેવો અને પિતૃઓનું સારી રીતે પૂજન કર્યું. સર્વેની વંદના કરીને માતાઓ એ જ વરદાન માગે છે કે ભાઈઓસહિત શ્રીરામજીનું કલ્યાણ થાય. ॥ ૧॥

અંતરહિત સુર આસિષ દેહીં । મુદિત માતુ અંચલ ભરિ લેહીં ॥
ભૂપતિ બોલિ બરાતી લીન્હે । જાન બસન મનિ ભૂષન દીન્હે ॥ ૨॥

દેવો અદૃશ્ય રહી [અંતરિક્ષમાંથી] આશીર્વાદ આપી રહ્યા છે અને માતાઓ આનંદિત થઈ ખોળો, ભરીને લઈ રહી છે. તદ્‌ઉપરાંત, રાજાએ જાનૈયાઓને તેડાવી લીધા અને તેમને વાહનો, વસ્ત્ર, મણિ (રત્ન) અને આભૂષણ આદિ આપ્યા. ॥ ૨॥

આયસુ પાઈ રાખિ ઉર રામહિ । મુદિત ગએ સબ નિજ નિજ ધામહિ ॥
પુર નર નારિ સકલ પહિરાએ । ઘર ઘર બાજન લગે બધાએ ॥ ૩॥

આજ્ઞા પામીને, શ્રીરામજીને હૃદયમાં રાખીને તે સર્વે આનંદિત થઈને પોત-પોતાના ઘેર ગયા. નગરનાં સમસ્ત સ્ત્રી-પુરુષોને રાજાએ કપડાં અને ઘરેણાંની પહેરામણી આપી. ઘેરઘેર વધામણાં વાગવા લાગ્યાં. ॥ ૩॥

જાચક જન જાચહિં જોઇ જોઈ । પ્રમુદિત રાઉ દેહિં સોઇ સોઈ ॥
સેવક સકલ બજનિઆ નાના । પૂરન કિએ દાન સનમાના ॥ ૪॥

યાચક લોકો જે જે માગે છે, વિશેષ પ્રસન્ન થઈને રાજા તેમને તે તે આપે છે. સઘળા સેવકો અને વાજાંવાળાઓને રાજાએ અનેક પ્રકારનાં દાન અને સન્માનથી સંતુષ્ટ કર્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – દેહિં અસીસ જોહારિ સબ ગાવહિં ગુન ગન ગાથ ।
તબ ગુર ભૂસુર સહિત ગૃહઁ ગવનુ કીન્હ નરનાથ ॥ ૩૫૧॥

બધા જુહાર કરીને આશિષ આપે છે અને ગુણસમૂહોની કથા ગાય છે. ત્યારે ગુરુ અને બ્રાહ્મણોસહિત રાજા દશરથજીએ મહેલમાં ગમન કર્યું. ॥ ૩૫૧॥

ચૌ૦ – જો બસિષ્ટ અનુસાસન દીન્હી । લોક બેદ બિધિ સાદર કીન્હી ॥
ભૂસુર ભીર દેખિ સબ રાની । સાદર ઉઠીં ભાગ્ય બડ઼ જાની ॥ ૧॥

વસિષ્ઠજીએ જે આજ્ઞા આપી, તેને લોક અને વેદની વિધિ પ્રમાણે રાજાએ આદરપૂર્વક પાળી. બ્રાહ્મણોની ભીડ જોઈને પોતાનું મોટું ભાગ્ય જાણીને બધી રાણીઓ આદર સાથે ઊઠી. ॥ ૧॥

પાય પખારિ સકલ અન્હવાએ । પૂજિ ભલી બિધિ ભૂપ જેવાઁએ ॥
આદર દાન પ્રેમ પરિપોષે । દેત અસીસ ચલે મન તોષે ॥ ૨॥

ચરણ ધોઈને તેમણે સર્વેને સ્નાન કરાવ્યું અને રાજાએ સારી રીતે પૂજન કરી તેમને ભોજન કરાવ્યું. આદર, દાન અને પ્રેમથી પુષ્ટ થયેલા તેઓ સંતુષ્ટ મનથી આશીર્વાદ આપતાં ગયા. ॥ ૨॥

બહુ બિધિ કીન્હિ ગાધિસુત પૂજા । નાથ મોહિ સમ ધન્ય ન દૂજા ॥
કીન્હિ પ્રસંસા ભૂપતિ ભૂરી । રાનિન્હ સહિત લીન્હિ પગ ધૂરી ॥ ૩॥

રાજાએ ગાધિપુત્ર વિશ્વામિત્રજીની ઘણી રીતે પૂજા કરી અને કહ્યું – હે નાથ! મારા જેવો ધન્ય બીજો કોઈ નથી. રાજાએ તેમની બહુ પ્રશંસા કરી અને રાણીઓસહિત તેમની ચરણરજને ગ્રહણ કરી. ॥ ૩॥

ભીતર ભવન દીન્હ બર બાસૂ । મન જોગવત રહ નૃપુ રનિવાસૂ ॥
પૂજે ગુર પદ કમલ બહોરી । કીન્હિ બિનય ઉર પ્રીતિ ન થોરી ॥ ૪॥

તેમને મહેલમાં ઊતરવા માટે ઉત્તમ સ્થાન આપ્યું, જેથી રાજા અને આખો રાણીવાસ તેમના મન મુજબ ચાલે (અર્થાત્ જેમાં રાજા અને મહેલની સર્વે રાણીઓ સ્વયં એમની ઈચ્છા મુજબ એમના આરામ તરફ દૃષ્ટિ રાખી શકે.) પછી રાજાએ ગુરુ વસિષ્ઠજીનાં ચરણકમળોની પૂજા અને વિનંતી કરી. તેમના હૃદયમાં પ્રીતિ ઓછી ન હતી (અર્થાત્ ઘણી પ્રીતિ હતી). ॥ ૪॥

દો૦– બધુન્હ સમેત કુમાર સબ રાનિન્હ સહિત મહીસુ ।
પુનિ પુનિ બંદત ગુર ચરન દેત અસીસ મુનીસુ ॥ ૩૫૨॥

વહુઓસહિત સર્વે રાજકુમાર અને સર્વે રાણીઓસહિત રાજા વારંવાર ગુરુજીના ચરણોની વંદના કરે છે અને મુનીશ્વર આશીર્વાદ આપે છે. ॥ ૩૫૨॥

ચૌ૦– બિનય કીન્હિ ઉર અતિ અનુરાગેં । સુત સંપદા રાખિ સબ આગેં ॥
નેગુ માગિ મુનિનાયક લીન્હા । આસિરબાદુ બહુત બિધિ દીન્હા ॥ ૧॥

રાજાએ અત્યંત પ્રેમપૂર્ણ હૃદયથી પુત્રોને અને સર્વે સમ્પતિને સામે મૂકીને [તેને સ્વીકાર કરવા માટે] વિનંતી કરી. પરંતુ મુનિરાજે [પુરોહિતના સંબંધે] ફક્ત પોતાનો યોગ્ય લાગો જ માગ્યો. અને ઘણી જાતના આશીર્વાદ આપ્યા. ॥ ૧॥

ઉર ધરિ રામહિ સીય સમેતા । હરષિ કીન્હ ગુર ગવનુ નિકેતા ॥
બિપ્રબધૂ સબ ભૂપ બોલાઈ । ચૈલ ચારુ ભૂષન પહિરાઈ ॥ ૨॥

પછી સીતાજીસહિત શ્રીરામચન્દ્રજીને હૃદયમાં રાખીને ગુરુ વસિષ્ઠજી હર્ષિત થઈને પોતાના સ્થાને ગયા. રાજાએ બધા બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓને તેડાવડાવી અને તેમને સુંદર સુંદર વસ્ત્ર તથા આભૂષણ પહેરાવ્યાં. ॥ ૨॥

બહુરિ બોલાઈ સુઆસિનિ લીન્હીં । રુચિ બિચારિ પહિરાવનિ દીન્હીં ॥
નેગી નેગ જોગ સબ લેહીં । રુચિ અનુરૂપ ભૂપમનિ દેહીં ॥ ૩॥

પછી સર્વે સૌભાગ્યવતીઓને (નગર આખાની સૌભાગ્યવતી બહેન, બેટી, ભાણેજ આદિને) તેડાવી અને એમની રુચિ જાણીને [તે મુજબ] તેમને પહેરામણી આપી. લાગાવાળા લોકો સર્વે પોતપોતાના લાગા મુજબ લે છે અને રાજાઓના શિરોમણિ દશરથજી એમની ઇચ્છાનુસાર આપે છે. ॥ ૩॥

પ્રિય પાહુને પૂજ્ય જે જાને। ભૂપતિ ભલી ભાઁતિ સનમાને॥
દેવ દેખિ રઘુબીર બિબાહૂ। બરષિ પ્રસૂન પ્રસંસિ ઉછાહૂ॥ ૪॥

જે મહેમાનોને પ્રિય અને પૂજનીય માન્યા, તેમનું રાજાએ સારી રીતે સન્માન કર્યું. દેવજનો શ્રીરઘુનાથજીનો વિવાહ જોઈને, ઉત્સવની પ્રશંસા કરી ફૂલ વરસાવતાં – ॥ ૪॥

દો૦– ચલે નિસાન બજાઇ સુર નિજ નિજ પુર સુખ પાઇ।
કહત પરસપર રામ જસુ પ્રેમ ન હૃદયઁ સમાઇ॥ ૩૫૩॥

નગારાં વગાડી અને [પરમ] સુખ પ્રાપ્ત કરી પોતપોતાના લોકો તરફ ચાલ્યા. તેઓ એકબીજાને શ્રીરામજીનો યશ કહેતા જાય છે. હૃદયમાં પ્રેમ સમાતો નથી. ॥ ૩૫૩॥

ચૌ૦– સબ બિધિ સબહિ સમદિ નરનાહૂ। રહા હૃદયઁ ભરિ પૂરિ ઉછાહૂ॥
જહઁ રનિવાસુ તહાઁ પગુ ધારે। સહિત બહૂટિન્હ કુઅઁર નિહારે॥ ૧॥

બધી રીતે બધાનો પ્રેમપૂર્વક આદર-સત્કાર કરી લીધા પછી રાજા દશરથજીના હૃદયમાં પૂર્ણ ઉત્સાહ (આનંદ) ભરાઈ ગયો. જ્યાં રાણીવાસ હતો ત્યાં તેઓ પધાર્યા અને વહુઓસહિત તેમણે કુમારોને જોયા. ॥ ૧॥

લિએ ગોદ કરિ મોદ સમેતા। કો કહિ સકઇ ભયઉ સુખુ જેતા॥
બધૂ સપ્રેમ ગોદ બૈઠારીં। બાર બાર હિયઁ હરષિ દુલારીં॥ ૨॥

રાજાએ આનંદસહિત પુત્રોને ખોળામાં બેસાડ્યા. તે સમયે રાજાને જેટલું સુખ મળ્યું તેને કોણ કહી શકે છે? પછી પુત્રવધૂઓને પ્રેમસહિત ખોળામાં બેસાડી, વારંવાર હૃદયમાં હર્ષિત થઈને એમને લાડ (લાડકોડ) લડાવ્યા. ॥ ૨॥

દેખિ સમાજુ મુદિત રનિવાસૂ। સબ કેં ઉર અનંદ કિયો બાસૂ॥
કહેઉ ભૂપ જિમિ ભયઉ બિબાહૂ। સુનિ સુનિ હરષુ હોત સબ કાહૂ॥ ૩॥

આ સમાજ (સમારંભ) જોઈને રાણીવાસ પ્રસન્ન થઈ ગયો. સર્વેના હૃદયમાં આનંદે નિવાસ કરી લીધો. ત્યારે રાજાએ જે રીતે વિવાહ થયો હતો તે બધું કહ્યું. તેને સાંભળી-સાંભળીને હર કોઈને હર્ષ થાય છે. ॥ ૩॥

જનક રાજ ગુન સીલુ બડ઼ાઈ। પ્રીતિ રીતિ સંપદા સુહાઈ॥
બહુબિધિ ભૂપ ભાટ જિમિ બરની। રાનીં સબ પ્રમુદિત સુનિ કરની॥ ૪॥

રાજા જનકના ગુણ, શીલ, મોટાઈ, પ્રીતિની રીતિ અને સોહામણી સંપત્તિનું વર્ણન રાજાએ ભાટની જેમ ઘણી રીતે કર્યું. જનકજીની કરણી સાંભળીને બધી રાણીઓ ઘણી પ્રસન્ન થઈ. ॥ ૪॥

દો૦– સુતન્હ સમેત નહાઈ નૃપ બોલિ બિપ્ર ગુર ગ્યાતિ।
ભોજન કીન્હ અનેક બિધિ ઘરી પંચ ગઈ રાતિ ॥ ૩૫૪॥

પુત્રોસહિત સ્નાન કરીને રાજાએ બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને કુટુમ્બીઓને બોલાવી અનેક પ્રકારનાં ભોજન કર્યાં [આ બધું કરતાં કરતાં] પાંચ ઘડીની રાત્રિ વીતી ગઈ. ॥ ૩૫૪॥

ચૌ૦– મંગલગાન કરહિં બર ભામિનિ। ભૈ સુખમૂલ મનોહર જામિનિ ॥
અઁચઈ પાન સબ કાહૂઁ પાએ। સ્રગ સુગંધ ભૂષિત છબિ છાએ ॥ ૧॥

સુંદર સ્ત્રીઓ મંગલગાન કરી રહી છે. તે રાત્રિ સુખની મૂળ અને મનોહરિણી થઈ ગઈ. બધાએ આચમન કરીને પાન ખાધાં અને ફૂલોની માળા, સુગંધિત દ્રવ્ય આદિથી વિભૂષિત થઈને બધા શોભાથી છવાઈ ગયા. ॥ ૧॥

રામહિ દેખિ રજાયસુ પાઈ। નિજ નિજ ભવન ચલે સિર નાઈ ॥
પ્રેમુ પ્રમોદુ બિનોદુ બડ઼ાઈ। સમઉ સમાજુ મનોહરતાઈ ॥ ૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજીને જોઈને અને આજ્ઞા પામીને બધા શીશ નમાવી પોત-પોતાના ઘેરે ચાલ્યા. ત્યાંના પ્રેમ, આનંદ, વિનોદ, મોટાઈ, સમય, સમાજ અને મનોહરતાને – ॥ ૨॥

કહિ ન સકહિં સત સારદ સેસૂ। બેદ બિરંચિ મહેસ ગનેસૂ ॥
સો મૈં કહૌં કવન બિધિ બરની। ભૂમિનાગુ સિર ધરઇ કિ ધરની ॥ ૩॥

સેંકડો સરસ્વતી, શેષ, વેદ, બ્રહ્મા, મહાદેવજી અને ગણેશજી પણ નથી કહી શકતા. તો ભલા! હું તેને કઈ રીતે વખાણીને કહું? ક્યાંય અળસિયું પણ ધરતીને માથે ધારણ કરી શકે છે? ॥ ૩॥

નૃપ સબ ભાઁતિ સબહિ સનમાની। કહિ મૃદુ બચન બોલાઈં રાની ॥
બધૂ લરિકનીં પર ઘર આઈં। રાખેહુ નયન પલક કી નાઈં ॥ ૪॥

રાજાએ બધાનું બધી રીતે સન્માન કરીને, કોમળ વચન કહીને રાણીઓને બોલાવી અને કહ્યું – વહુઓ હજી બાળક છે, પારકા ઘેર આવી છે. તેમને એ રીતે રાખજો જેમ નેત્રોને પાંપણો રાખે છે (જેમ પાંપણો નેત્રોની દરેક રીતે રક્ષા કરે છે અને તેમને સુખ પહોંચાડે છે, તેવી જ રીતે આમને સુખ પહોંચાડજો). ॥ ૪॥

દો૦– લરિકા શ્રમિત ઉનીદ બસ સયન કરાવહુ જાઇ।
અસ કહિ ગે બિશ્રામગૃહઁ રામ ચરન ચિતુ લાઇ ॥ ૩૫૫॥

છોકરાઓ થાકેલા છે, નિંદ્રાવશ થઈ રહ્યા છે, તેમને લઈ જઈને શયન કરાવો. એમ કહી રાજા શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં મન લગાવી વિશ્રામભવનમાં ચાલ્યા ગયા. ॥ ૩૫૫॥

ચૌ૦– ભૂપ બચન સુનિ સહજ સુહાએ। જરિત કનક મનિ પલઁગ ડસાએ ॥
સુભગ સુરભિ પય ફેન સમાના। કોમલ કલિત સુપેતીં નાના ॥ ૧॥

રાજાના સહજ-સ્વભાવથી જ સુંદર વચન સાંભળીને [રાણીઓએ] મણિઓથી જડેલા સુવર્ણના પલંગ પથરાવ્યા. [ગાદલાં પર] ગાયના દૂધના ફેણ જેવી સુંદર અને કોમળ અનેક સફેદ ચાદરો પાથરી. ॥ ૧॥

ઉપબરહન બર બરનિ ન જાહીં । સ્રગ સુગંધ મનિમંદિર માહીં ॥
રતનદીપ સુઠિ ચારુ ચઁદોવા । કહત ન બનઈ જાન જેહિં જોવા ॥ ૨॥

સુંદર ઓશીકાઓનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. મણિઓનાં મંદિરમાં ફૂલોની માળાઓ અને સુગંધી દ્રવ્યો સજાવેલાં છે. સુંદર રત્નોના દીપકો અને સુંદર ચંદરવાની શોભા કહેતાં નથી કહેવાઈ શકતી. જેને તે જોઈ હોય, તે જ જાણી શકે છે. ॥ ૨॥

સેજ રુચિર રચિ રામુ ઉઠાએ । પ્રેમ સમેત પલઁગ પૌઢ઼ાએ ॥
અગ્યા પુનિ પુનિ ભાઈન્હ દીન્હી । નિજ નિજ સેજ સયન તિન્હ કીન્હી ॥ ૩॥

આ રીતે સુંદર શય્યા સજાવીને [માતાઓએ] શ્રીરામચન્દ્રજીને ઉઠાડ્યા અને પ્રેમસહિત પલંગ ઉપર પોઢાડ્યા - શ્રીરામજીએ વારંવાર ભાઈઓને આજ્ઞા આપી. પછી તે પણ પોત-પોતાની શય્યાઓ ઉપર સૂઈ ગયા. ॥ ૩॥

દેખિ સ્યામ મૃદુ મંજુલ ગાતા । કહહિં સપ્રેમ બચન સબ માતા ॥
મારગ જાત ભયાવનિ ભારી । કેહિ બિધિ તાત તાડ઼કા મારી ॥ ૪॥

શ્રીરામજીના શ્યામ અને સુંદર કોમળ અંગોને જોઈને સર્વે માતાઓ પ્રેમસહિત વચન કહી રહી છે –હે તાત! માર્ગમાં જતાં તમે ઘણી ભયાવહ તાડકા રાક્ષસીને કઈ રીતે મારી? ॥ ૪॥

દો૦– ઘોર નિસાચર બિકટ ભટ સમર ગનહિં નહિં કાહુ ।
મારે સહિત સહાય કિમિ ખલ મારીચ સુબાહુ ॥ ૩૫૬॥

ઘણા ભયાનક રાક્ષસ, જે વિકટ યોદ્ધા હતા અને જેઓ યુદ્ધમાં કોઈને કશું જ ગણતા ન હતા, તે દુષ્ટ મારીચ અને સુબાહુને તેમના સહાયકોસહિત તમે કેવી રીતે માર્યા? ॥ ૩૫૬॥

ચૌ૦– મુનિ પ્રસાદ બલિ તાત તુમ્હારી । ઈસ અનેક કરવરેં ટારી ॥
મખ રખવારી કરિ દુહુઁ ભાઈ । ગુરુ પ્રસાદ સબ બિદ્યા પાઈ ॥ ૧॥

હે તાત! હું ઓવારણા લઉં છું, મુનિની કૃપાથી જ ઈશ્વરે તમારી ઘણી જ આફતોને ટાળી દીધી. બંને ભાઈઓએ યજ્ઞની રક્ષા કરીને ગુરુજીની કૃપાથી સર્વે વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરી; ॥ ૧॥

મુનિ તિય તરી લગત પગ ધૂરી । કીરતિ રહી ભુવન ભરિ પૂરી ॥
કમઠ પીઠિ પબિ કૂટ કઠોરા । નૃપ સમાજ મહુઁ સિવ ધનુ તોરા ॥ ૨॥

ચરણોની રજ અડતાં જ મુનિપત્ની અહલ્યા તરી ગઈ. વિશ્વભરમાં આ કીર્તિ પૂર્ણરૂપેણ વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. કાચબાની પીઠ, વજ્ર અને પર્વતથી પણ કઠોર શિવજીના ધનુષને રાજાઓના સમાજમાં તમે તોડી નાખ્યું. ॥ ૨॥

બિસ્વ બિજય જસુ જાનકિ પાઈ । આએ ભવન બ્યાહિ સબ ભાઈ ॥
સકલ અમાનુષ કરમ તુમ્હારે । કેવલ કૌસિક કૃપાઁ સુધારે ॥ ૩॥

વિશ્વવિજયના યશને અને જાનકીને પામ્યા અને સર્વે ભાઈઓને પરણાવી ઘેર આવ્યા. તમારા બધાં કર્મો અમાનુષી છે (મનુષ્યની શક્તિ બહારનાં છે), જેને કેવળ વિશ્વામિત્રજીની કૃપાએ સુધાર્યાં છે (સમ્પન્ન કર્યાં છે). ॥ ૩॥

આજુ સુફલ જગ જનમુ હમારા । દેખિ તાત બિધુબદન તુમ્હારા ॥
જે દિન ગએ તુમ્હહિ બિનુ દેખેં । તે બિરંચિ જનિ પારહિં લેખેં ॥ ૪॥

હે તાત! તમારું ચન્દ્રમુખ જોઈને આજે અમારો જગતમાં જન્મ લેવો સફળ થયો. તમને જોયા વિના જે દિવસ વીત્યા છે, તેમને બ્રહ્મા ગણતરીમાં ન લે (અમારા આયુષ્યમાં સામેલ ન કરે). ॥ ૪॥

દો૦ – રામ પ્રતોષીં માતુ સબ કહિ બિનીત બર બૈન ।
સુમિરિ સંભુ ગુર બિપ્ર પદ કિએ નીદબસ નૈન ॥ ૩૫૭॥

વિનયભર્યાં ઉત્તમ વચન કહીને શ્રીરામચન્દ્રજીએ સર્વે માતાઓને સંતુષ્ટ કરી. પછી શિવજી, ગુરુ અને બ્રાહ્મણોના ચરણોનું સ્મરણ કરી નેત્રોને નિંદ્રાને વશ કર્યાં (અર્થાત્ તેઓ સૂઈ ગયા). ॥ ૩૫૭॥

ચૌ૦ – નીદઉઁ બદન સોહ સુઠિ લોના । મનહુઁ સાંઝ સરસીરુહ સોના ॥
ઘર ઘર કરહિં જાગરન નારીં । દેહિં પરસપર મંગલ ગારીં ॥ ૧॥

ઊંઘમાં પણ એમનું અત્યંત સુંદર મુખડું એવું શોભી રહ્યું હતું, જાણે સંધ્યાના સમયનું લાલ કમળ શોભી રહ્યું હોય. સ્ત્રીઓ ઘેર-ઘેર જાગરણ કરી રહી છે અને પરસ્પર (એકબીજીને) મંગળમય ફટાણાં ગાઈ રહી છે. ॥ ૧॥

પુરી બિરાજતિ રાજતિ રજની । રાનીં કહહિં બિલોકહુ સજની ॥
સુંદર બધુન્હ સાસુ લૈ સોઈં । ફનિકન્હ જનુ સિરમનિ ઉર ગોઈં ॥ ૨॥

રાણીઓ કહે છે – હે સજની! જુઓ, [આજે] રાત્રિની શોભા કેવી છે, જેથી અયોધ્યા વિશેષ શોભિત થઈ રહી છે. [આમ કહેતાં] સાસુઓ સુંદર વહુઓને લઈને સૂઈ ગઈ, જાણે સર્પોએ પોતાના શીશ ઉપરના મણિઓને હૃદયમાં છુપાવી દીધાં હોય. ॥ ૨॥

પ્રાત પુનીત કાલ પ્રભુ જાગે । અરુનચૂડ઼ બર બોલન લાગે ॥
બંદિ માગધન્હિ ગુનગન ગાએ । પુરજન દ્વાર જોહારન આએ ॥ ૩॥

પ્રાતઃકાળે પવિત્ર બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં પ્રભુ જાગ્યા. કૂકડા સુંદર-સુંદર બોલવા લાગ્યા. ભાટ અને માગધોએ ગુણોનું ગાન કર્યું તથા નગરના લોકો દ્વાર ઉપર જુહાર કરવા માટે આવ્યા. ॥ ૩॥

બંદિ બિપ્ર સુર ગુર પિતુ માતા । પાઇ અસીસ મુદિત સબ ભ્રાતા ॥
જનનિન્હ સાદર બદન નિહારે । ભૂપતિ સંગ દ્વાર પગુ ધારે ॥ ૪॥

બ્રાહ્મણો, દેવતાઓ, ગુરુ, પિતા અને માતાઓની વંદના કરીને આશીર્વાદ પામીને સર્વે ભાઈ પ્રસન્ન થયા. માતાઓએ આદર સાથે એમના મુખોને જોયા. પછી તેઓ રાજા સાથે દરવાજે (બહાર) પધાર્યા. ॥ ૪॥

દો૦ – કીન્હિ સૌચ સબ સહજ સુચિ સરિત પુનીત નહાઇ ।
પ્રાતક્રિયા કરિ તાત પહિં આએ ચારિઉ ભાઇ ॥ ૩૫૮॥

સ્વભાવથી જ પવિત્ર ચારેય ભાઈઓએ સર્વ શૌચાદિથી નિવૃત્ત થઈને પવિત્ર સરયૂ નદીમાં સ્નાન કર્યું અને પ્રાતઃક્રિયા (સંધ્યા-વંદનાદિ) કરીને તેઓ પિતાની પાસે આવ્યા. ॥ ૩૫૮॥

નવાહ્ન પારાયણ, ત્રીજો વિશ્રામ

ચૌ૦ – ભૂપ બિલોકિ લિએ ઉર લાઈ । બૈઠે હરષિ રજાયસુ પાઈ ॥
દેખિ રામુ સબ સભા જુડ઼ાની । લોચન લાભ અવધિ અનુમાની ॥ ૧॥

રાજાએ જોતાં જ તેમને હૃદયે લગાડી દીધા. તત્પશ્ચાત્ તેઓ આજ્ઞા પામીને હર્ષિત થઈને બેસી ગયા. શ્રીરામચન્દ્રજીનાં દર્શન કરીને અને નેત્રોના લાભની બસ આ જ સીમા છે, એવું અનુમાન કરીને આખી સભા શીતળ થઈ ગઈ (અર્થાત્ બધાના ત્રણેય પ્રકારના તાપ સદાને માટે ટળી ગયા). ॥ ૧॥

પુનિ બસિષ્ટુ મુનિ કૌસિકુ આએ । સુભગ આસનન્હિ મુનિ બૈઠાએ ॥
સુતન્હ સમેત પૂજિ પદ લાગે । નિરખિ રામુ દોઉ ગુર અનુરાગે ॥ ૨॥

પછી મુનિ વસિષ્ઠજી અને વિશ્વામિત્રજી આવ્યા. રાજાએ તેમને સુંદર આસનો પર બેસાડ્યા અને પુત્રોસહિત તેમની પૂજા કરીને તેમના ચરણે પડ્યા. બંને ગુરુ શ્રીરામજીને જોઈને પ્રેમમાં મુગ્ધ થઈ ગયા. ॥ ૨॥

કહહિં બસિષ્ટુ ધરમ ઇતિહાસા । સુનહિં મહીસુ સહિત રનિવાસા ॥
મુનિ મન અગમ ગાધિસુત કરની । મુદિત બસિષ્ટ બિપુલ બિધિ બરની ॥ ૩॥

વસિષ્ઠજી ધર્મનો ઇતિહાસ કહી રહ્યા છે અને રાજા રાણીવાસસહિત સાંભળી રહ્યા છે. જે મુનિઓના મનને પણ અગમ્ય છે, એવી વિશ્વામિત્રજીની કરણીનું વસિષ્ઠજીએ આનંદિત થઈને અનેક રીતે વર્ણન કર્યું. ॥ ૩॥

બોલે બામદેઉ સબ સાઁચી । કીરતિ કલિત લોક તિહુઁ માચી ॥
સુનિ આનંદુ ભયઉ સબ કાહૂ । રામ લખન ઉર અધિક ઉછાહૂ ॥ ૪॥

વામદેવજી બોલ્યા – આ સઘળી વાતો સત્ય છે. વિશ્વામિત્રજીની સુંદર કીર્તિ ત્રણેય લોકમાં છવાયેલી છે. આ સાંભળીને હરકોઈને આનંદ થયો. શ્રીરામ-લક્ષ્મણના હૃદયમાં અધિક ઉત્સાહ (આનંદ) થયો. ॥ ૪॥

દો૦ – મંગલ મોદ ઉછાહ નિત જાહિં દિવસ એહિ ભાઁતિ ।
ઉમગી અવધ અનંદ ભરિ અધિક અધિક અધિકાતિ ॥ ૩૫૯॥

નિત્ય મંગળ, આનંદ અને ઉત્સવ થાય છે, આ રીતે આનંદમાં દિવસો વીતતા જાય છે. અયોધ્યા આનંદથી ભરાઈને છલકાઈ ગઈ, આનંદની અધિકતા અધિકાઅધિક વધતી જ જઈ રહી છે. ॥ ૩૫૯॥

ચૌ૦ – સુદિન સોધિ કલ કંકન છોરે । મંગલ મોદ બિનોદ ન થોરે ॥
નિત નવ સુખુ સુર દેખિ સિહાહીં । અવધ જન્મ જાચહિં બિધિ પાહીં ॥ ૧॥

સારો દિવસ (શુભ મુહૂર્ત) જોઈને સુંદર કંકણો (મીંઢળ) છોડવામાં આવ્યાં. મંગળ, આનંદ અને વિનોદ કંઈ ઓછા ન થયાં (અર્થાત્ ઘણા થયાં). આ રીતે નિત્ય નવા સુખને જોઈને દેવતા પ્રશંસા કરે છે અને અયોધ્યામાં જન્મ મેળવવા માટે બ્રહ્માજીને યાચના કરે છે. ॥ ૧॥

બિસ્વામિત્રુ ચલન નિત ચહહીં। રામ સપ્રેમ બિનય બસ રહહીં॥
દિન દિન સયગુન ભૂપતિ ભાઊ। દેખિ સરાહ મહામુનિરાઊ॥૨॥

વિશ્વામિત્રજી નિત્ય જવા (પોતાના આશ્રમ જવા) ઇચ્છે છે, પરંતુ રામચન્દ્રજીના સ્નેહ અને વિનયને વશ થઈ રોકાઈ જાય છે. દિન-પ્રતિદિન રાજાનો સો ગણો ભાવ (પ્રેમ) જોઈને મહામુનિરાજ વિશ્વામિત્રજી એમની પ્રશંસા કરે છે. ॥૨॥

માગત બિદા રાઉ અનુરાગે। સુતન્હ સમેત ઠાઢ઼ ભે આગે॥
નાથ સકલ સંપદા તુમ્હારી। મૈં સેવકુ સમેત સુત નારી॥૩॥

અંતે જ્યારે વિશ્વામિત્રજીએ વિદાય માગી, ત્યારે રાજા પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા અને પુત્રોસહિત સામે ઊભા રહી ગયા. [તેઓ બોલ્યા –] હે નાથ! આ બધી સંપદા આપની છે. હું તો સ્ત્રી-પુત્રોસહિત આપનો સેવક છું. ॥૩॥

કરબ સદા લરિકન્હ પર છોહૂ। દરસનુ દેત રહબ મુનિ મોહૂ॥
અસ કહિ રાઉ સહિત સુત રાની। પરેઉ ચરન મુખ આવ ન બાની॥૪॥

હે મુનિ! છોકરાં ઉપર સદા સ્નેહ રાખતા રહેજો અને મને પણ દર્શન આપતા રહેજો. આમ કહીને પુત્રો અને રાણીઓ સહિત રાજા દશરથજી વિશ્વામિત્રજીના ચરણોમાં પડી ગયા. [પ્રેમવિહ્વળ થઈ જવાને કારણે] તેમના મુખમાંથી વાત નથી નીકળતી. ॥૪॥

દીન્હિ અસીસ બિપ્ર બહુ ભાઁતી। ચલે ન પ્રીતિ રીતિ કહિ જાતી॥
રામુ સપ્રેમ સંગ સબ ભાઈ। આયસુ પાઇ ફિરે પહુઁચાઈ॥૫॥

બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રજીએ ઘણી જાતના આશીર્વાદ આપ્યા અને તેઓ ચાલી નીકળ્યા, પ્રીતિની રીતિ કહી નથી શકાતી. બધા ભાઈઓને સાથે લઈને શ્રીરામજી પ્રેમ સાથે તેમને વળાવી અને આજ્ઞા પામીને પાછા વળ્યા. ॥૫॥

દો૦– રામ રૂપુ ભૂપતિ ભગતિ બ્યાહુ ઉછાહુ અનંદુ।
જાત સરાહત મનહિં મન મુદિત ગાધિકુલચંદુ॥૩૬૦॥

ગાધિકુળના ચન્દ્રમા વિશ્વામિત્રજી ઘણા હર્ષ સાથે શ્રીરામચન્દ્રજીના રૂપ, રાજા દશરથજીની ભક્તિ, [ચારે ભાઈઓના] વિવાહ અને [બધાના] ઉત્સાહ અને આનંદને મનમાં ને મનમાં વખાણતાં જતા હતા. ॥૩૬૦॥

ચૌ૦– બામદેવ રઘુકુલ ગુર ગ્યાની। બહુરિ ગાધિસુત કથા બખાની॥
સુનિ મુનિ સુજસુ મનહિં મન રાઊ। બરનત આપન પુન્ય પ્રભાઊ॥૧॥

વામદેવજી અને રઘુકુળના ગુરુ જ્ઞાની વસિષ્ઠજીએ ફરી વિશ્વામિત્રજીની કથા વખાણીને કહી. મુનિનો સુંદર યશ સાંભળીને રાજા મનમાં ને મનમાં પોતાનાં પુણ્યોના પ્રભાવની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ॥૧॥

બહુરે લોગ રજાયસુ ભયઊ । સુતન્હ સમેત નૃપતિ ગૃહઁ ગયઊ ॥
જહઁ તહઁ રામ બ્યાહુ સબુ ગાવા । સુજસુ પુનીત લોક તિહુઁ છાવા ॥ ૨॥

આજ્ઞા થઈ ત્યારે બધા લોકો [પોતપોતાના ઘેર] પાછા ફર્યા. રાજા દશરથ પણ પુત્રોસહિત મહેલમાં પધાર્યા. જ્યાં ત્યાં બધા શ્રીરામચન્દ્રજીના વિવાહની ગાથાઓ ગાઈ રહ્યા છે. શ્રીરામચન્દ્રજીનો પવિત્ર સુયશ ત્રણેય લોકમાં છવાઈ ગયો. ॥ ૨॥

આએ બ્યાહિ રામુ ઘર જબ તેં । બસઈ અનંદ અવધ સબ તબ તેં ॥
પ્રભુ બિબાહઁ જસ ભયઉ ઉછાહૂ । સકહિં ન બરનિ ગિરા અહિનાહૂ ॥ ૩॥

જ્યારથી શ્રીરામચન્દ્રજી વિવાહ કરીને ઘેર આવ્યા, ત્યારથી બધી જાતનો આનંદ અયોધ્યામાં આવીને વસવા લાગ્યો. પ્રભુના વિવાહમાં જેવો આનંદ-ઉત્સાહ થયો, તેને સરસ્વતી અને સર્પોના રાજા શેષજી પણ નથી કહી શકતા. ॥ ૩॥

કબિકુલ જીવનુ પાવન જાની । રામ સીય જસુ મંગલ ખાની ॥
તેહિ તે મૈં કછુ કહા બખાની । કરન પુનીત હેતુ નિજ બાની ॥ ૪॥

શ્રીસીતારામજીના યશને કવિકુળના જીવનને પવિત્ર કરનારો અને મંગળની ખાણ જાણીને, એનાથી મેં પોતાની વાણીને પવિત્ર કરવા માટે કંઈ (થોડોક) વખાણીને કહ્યો છે. ॥ ૪॥

છં૦ – નિજ ગિરા પાવનિ કરન કારન રામ જસુ તુલસીં કહ્યો ।
રઘુબીર ચરિત અપાર બારિધિ પારુ કબિ કૌનેં લહ્યો ॥
ઉપબીત બ્યાહ ઉછાહ મંગલ સુનિ જે સાદર ગાવહીં ।
બૈદેહિ રામ પ્રસાદ તે જન સર્બદા સુખુ પાવહીં ॥

પોતાની વાણીને પવિત્ર કરવા માટે તુલસીએ રામનો યશ કહ્યો છે. [નહિ તો] શ્રીરઘુનાથજીનું ચરિત્ર અપાર સમુદ્ર છે, કયા કવિએ તેનો પાર પામ્યો છે? જે લોકો યજ્ઞોપવીત અને વિવાહના મંગળમય ઉત્સવનું વર્ણન આદર સાથે સાંભળીને ગાશે, તે લોકો શ્રીજાનકીજી અને શ્રીરામજીની કૃપાથી સદા સુખ પામશે. ॥ ૫॥

સો૦ – સિય રઘુબીર બિબાહુ જે સપ્રેમ ગાવહિં સુનહિં ।
તિન્હ કહુઁ સદા ઉછાહુ મંગલાયતન રામ જસુ ॥ ૩૬૧॥

શ્રીસીતાજી અને શ્રીરઘુનાથજીના વિવાહ-પ્રસંગને જે લોકો પ્રેમપૂર્વક ગાશે - સાંભળશે, તેમના માટે સદાય ઉત્સાહ આનંદ ને આનંદ જ છે; કેમકે શ્રીરામચન્દ્રજીનો યશ મંગળનું ધામ છે. ॥ ૩૬૧॥

માસપારાયણ, બારમો વિશ્રામ

ઇતિ શ્રીમદ્રામચરિતમાનસે સકલકલિકલુષવિધ્વંસને પ્રથમઃ સોપાનઃ સમાપ્તઃ ॥

કળિયુગનાં સંપૂર્ણ પાપોનો વિધ્વંસ કરનારો શ્રીરામચરિતમાનસનો આ પહેલો સોપાન સમાપ્ત થયો.

(બાલકાંડ સમાપ્ત)